

T.C
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

TÜRKİYE’DE SAĞ AKIMLARIN 27 MAYIS
DARBESİ’NE DAİR ALGISI: 1960-1980

SACİT YARIMOĞLU
2502140356

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ADİL BAKTIAYA

İSTANBUL – 2020

ÖZ

TÜRKİYE’DE SAĞ AKIMLARIN 27 MAYIS DARBESİ’NE DAİR ALGISI: 1960-1980

Sacit YARIMOĞLU

Bu çalışmanın konusu, Türk sağının, 1960-1980 yılları arasında, 27 Mayıs darbesi ve onun çeşitli etkileri karşısındaki konumudur. Üç bölümden oluşan bu çalışmada, Türk sağının, 27 Mayıs karşısındaki tutarlılığını ölçmek de amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın bir amacı, şu temel hipotezi doğrulamaktır: 27 Mayıs sonrasında, Türk sağının askeri müdahaleler karşısındaki konumu -bir ölçüde- tutarsızdır. Bunu ölçmek için; birincisi sağın 27 Mayıs sonrasında yaşadığı mağduriyetleri ortaya koymak, bir diğer anlamda 27 Mayıs sonrasındaki siyasi, hukuki, ekonomik vb. uygulamaların; Türk sağı, özellikle de DP çizgisinin destekçileri üzerinde yarattığı travmatik etkilere yer vermek gerekmiştir. İncelenen ikinci bir nokta, bu mağduriyetlerin, Türk sağının; partiler, siyasi elitler, aydınlar vb. unsurları tarafından pragmatik amaçlarla ne kadar kullanılıp kullanılmadığıdır.

Diğer yandan bu çalışmada, 27 Mayıs darbesinin sağ kesimlere olan etkileri, betimsel analiz yöntemiyle ele alınmıştır. Veri toplama aşamasındaysa, çoğunlukla Türk sağının temel siyasi partileri, onların toplumsal uzantıları ve aydın çevrelerini ilgilendiren ölçülerde; gazeteler, dergiler, siyasi parti broşürleri vb. birinci elden kaynaklardan yararlanılmıştır. Ek olarak ikinci elden kaynakların kullanılması da ihmal edilmemiştir. Ayrıca tutarlılıkları bağlamında, Türk sağının unsurlarından olan İslamcılar ve milliyetçilerin, radikal ve daha radikal olmaları üzerinden birkaç önerme de ortaya konabilir. Buna göre, 1960-1980 yılları arasında, radikal sağın görüşleri 27 Mayıs ya da herhangi bir darbe örneğinde birbirine yaklaşmıştır. İlmli sağın görüşleriyse, radikal sağdan farklı olarak -istisnalar olsa da- liberal demokratik kalıplar içerisinde kalmıştır. Dolayısıyla Türk sağını siyasi bir çizgi üzerinde düşünürsek, DP/AP çizgisine yaklaştıkça darbe karşıtlığı artmış, DP/AP çizgisinden uzaklaştıkça -radikalleşme arttıkça-, karşıtlık azalmıştır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs 1960 Darbesi, Asker-Sivil Bürokratlar, Türk Sağı, Siyasi Partiler, Siyasi Seçkinler, Aydınlar.

ABSTRACT

THE PERCEPTION OF THE RIGHT-WING MOVEMENTS IN TURKEY AS TO THE 27 MAY COUP: 1960-1980

Sacit YARIMOĞLU

The subject of this study is the position of Turkish right-wing against the 27 May coup and its several effects between 1960 and 1980. In this study which consists of three parts, it is also aimed to measure the consistency of the Turkish right against 27 May. Accordingly, one of the aims of the study verifies following basic hypothesis: After 27 May, the position of Turkish right-wing in the face of the military interventions are inconsistent to some extent. To evaluate that, firstly it is required to reveal the unjust treatments experienced by the right-wing after 27 May, in other words, to include the traumatic effects of the political, legal, economical, etc. practices on Turkish right-wing, especially on the supporters of the Democratic Party. The second subject examined is whether or to what extent those unjust treatments were used by the elements of Turkish right-wing like the parties, political elites, intellectuals, etc. for pragmatic purposes.

On the other hand, in this study, the effect of the 27 May coup on the right-wing is reviewed with the descriptive analysis method. During the data-gathering stage, firsthand resources such as newspapers, magazines, political party brochures are used usually in the extend of the basic political parties of Turkish right-wing, their social extents and intellect circles. Besides, it is not neglected to use the other resources. In the context of their consistencies, some question can also be presented about the radicalism and over radicalism of the elements of the Turkish right-wing like the Islamists and nationalists. Accordingly, between 1960 and 1980, the opinions of the radical right-wing is converged on 27 May or any coup examples. Although there are exceptions, the opinions of the moderate right-wing remained within the liberal-democratic patterns as distinct from the radical right-wing. Therefore, if we think of the Turkish right on a political line, as it approached the Democratic Party and the Justice Party lines, the anti-coup increased and as it moved away from the Democratic Party and the Justice Party lines -as the radicalization increased-, the anti-coup decreased.

Key Words: The 27 May 1960 Coup, Military-Civilian Bureaucrats, Turkish Right-Wing, Political Parties, Political Elites, Intellectuals.

ÖNSÖZ

Bu çalışma, 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin Türkiye'deki sağ siyaset çizgisine etkisini incelemeyi amaçlamıştır. Çalışmanın kapsamını ise, Türkiye'de sağ ve sol arasındaki mücadelenin belirginleştiği 1960-1980 arası süreç oluşturmuştur. Çalışmada kullanılan kaynaklarsa çoğunlukla 1960-1980 arasındaki süreci kapsamaktadır. Fakat çalışma, Türk sağ ve biraz da Türk solunu ilgilendiren ölçülerde, 1960-1980 sürecinin dışındaki birinci ve ikinci elden kaynaklarla da desteklenmiştir. Belirtilen süreçte 27 Mayıs 1960'la birlikte 12 Mart 1971 muhtırası ve 12 Eylül 1980 darbesi olmak üzere üç farklı tarihte askerlerin siyasete müdahalesi olmuştur. Aslında 27 Mayıs'ın doğrudan etkileri, 12 Eylül sürecinden önce bir ölçüde bitmiştir fakat az da olsa 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e kalan hukuki, siyasi vb. etkiler mevcuttur. İlginçtir ki daha çok Türk sağına mensup sivil siyasi aktörlerin silmeye çalıştığı bu etkileri bir ölçüde ortadan kaldıran, bir başka darbeci askeri cunta olacaktır. 12 Eylül, 27 Mayıs sürecinden daha uzun bir askeri rejimin kurulması ve sonrasında farklı aktörlerin siyasete katılımı bağlamında yeni bir sürecin adıdır. Çalışmanın kapsama alanının 12 Eylül süreciyle sınırlandırılması biraz da bu nedenledir. Aslında AP'nin 1965 yılında tek başına iktidar olmasıyla başlayan süreç, sağ kesimlerin 27 Mayıs'ın başta anayasal ya da benzeri yöndeki kazanımlarını ortadan kaldırmaya çalışmasıyla devam etmiştir. Çalışmanın bir amacı da bu karmaşık süreci anlamlandırmaktır. 27 Mayıs'la ilgili olan özellikle sol görüşler bu çalışmada da kullanılacak olan farklı çalışmalar aracılığıyla ortaya konmuştur. Diğer yandan bu yöndeki çalışmalar, Türk sağ ya da Türk solu ile ilgili olsun, genellikle 27 Mayıs'ın öncesi ve hemen sonrası üzerinden, yani görece daha kısıtlı bir zaman dilimi bağlamında incelenmiştir. Dolayısıyla ele aldığımız çalışmanın, kapsamının uzun tutulmasının bir nedeni budur. Bu, Türk sağ ve 27 Mayıs arasındaki ilişkinin daha da detaylandırılmasına yarayacaktır ve bu doğrultuda hem DP/AP çizgisi ve radikal sağın konuyla ilgili fikirlerinin ortak bir metin üzerinde görülmesi hem de bu sayede çalışmanın literatüre bir katkı olması sağlanacaktır. Çalışmada kullanılan kaynakların Türk sağını kapsayacak şekilde hem ideolojik yazın hem de siyasi partiler ya da sivil siyasi aktörler bağlamında geniş tutulmasının bir nedeni de budur.

Tüm bunların haricinde, öncelikle tez danışmanım olmayı kabul eden, çalışmanın en başından itibaren hoşgörüle yaklaşan, sorularımı yanıtsız bırakmayan, yanlışlarımı düzeltmem konusunda her zaman sabırlı olan ve titiz bir tutum gösteren tez danışmanım, Sayın Prof. Dr. Adil BAKTIAYA'ya çok teşekkür ederim. Teşekkürlerimin devamını tez

önerisi sunmamla başlayan süreçte, tez raporlarını inceleyerek katkı sunan tez hocalarıma atfetmek isterim. Bu bağlamda, öncelikle ulaşabileceğim kaynaklar konusunda önemli bilgiler veren ve çalışmanın alacağı yönü belirlememi sağlayan, değerli fikirleriyle Sayın Prof. Dr. Mehmet Öznur ALKAN Hocama ve özellikle çalışma raporlarımı her defasında titizlikle okuyan ve eksiklerim konusunda beni hoşgörüyü yönlendiren Sayın Doç. Dr. Birol ÇAYMAZ Hocama çok teşekkür etmek isterim. Ayrıca Sayın Doç. Dr. Ahmet BEKMEN Hocama da, çalışmanın ilk bölümünü okuyup değerli fikirlerini paylaştığı için teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ek olarak, bu çalışma bağlamında 27 Mayıs darbe sürecini yaşayan ya da sonrasını yakinen gözlemleyen üç kişiyle kişisel görüşme yapma fırsatım oldu. Bu isimlerden ilki, Sayın Mehmet Öznur ALKAN Hocamın kendisine ulaşmam konusunda yardımcı olduğu, gazeteci, Sayın Taha AKYOL idi. Bu vesileyle hem Sayın hocama tekrardan hem de Sayın AKYOL'a, görüşmeye zaman ayırdığı için çok teşekkür ederim. Bu doğrultuda görüşme yaptığım diğer isim eski MTTB başkanlarından, DP çizgisinin bir destekçisi, eski siyasetçi Sayın Rasim CİNİSLİ oldu. Kendisi hem kişisel görüşme için bana fazlasıyla zaman ayırdı hem de sorularıma, bir de yazılı olarak cevap verme zahmetine katlandı. Bu yüzden kendilerine ne kadar teşekkür etsem azdır. Görüşme yaptığım üçüncü isim, aslında ikinci kuşak Türkçülerin bir üyesi de sayılabilecek, Sayın Hayrani ILGAR idi. Öncelikle İzmir'de yaptığım bu görüşme için bağlantı kurmam konusunda bana yardımcı olan Emin YARIMOĞLU'na, sonra da görüşme için bana yeterince zaman ayıran Sayın Hayrani ILGAR'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Şunu da belirtmem gerekir ki Taha Akyol ve Rasim Cinisli ile yapılan kişisel görüşme, çalışmanın ekler kısmına konulurken Hayrani Ilgar ile yapılan görüşme konulmamıştır. Bunun sebebi, kendisinin yaşlılığı ve görüşmede kendisine sorulan soruların bir kısmına çelişkili cevaplar vermesidir. Fakat Hayrani Ilgar'ın düşünceleri doğrultusunda metinde yer verilen alıntılar, kendi tarafından söylenmiştir. En azından konuyla ilgili düşünceleri bilinmektedir ve metne yansıtılanlar bu durum göz önüne alınarak kullanılmıştır. Yine, gerek İstanbul'da gerekse İzmir'de bana daima yardımcı olan değerli dostlarım Ali Can CANBEK'e ve Ahmet Cem TIRPANCI'ya da çok teşekkür etmem gerekir. Bunun dışında sadece tez aşamasıyla ilgili değil, öncesinden başlayarak bugüne kadar benden desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili aileme, özellikle de annem Buket YARIMOĞLU'na ne kadar teşekkür etsem azdır. Son olarak bu tez çalışmasındaki herhangi bir olumsuzluk ya da eksikliğin tarafıma ait olduğunu belirtmek isterim.

İSTANBUL, 2020

Sacit YARIMOĞLU

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

A. Tarihsel Arka Plan.....	10
1. 27 Mayıs Darbesi Süreci.....	10
2. MBK ve Cemal Gürsel Hükümetleri'nin Kurulması.....	12
3. Süreçte Yaşanan Tasfiyeler.....	13
a. Emekli Subaylar Olayı.....	13
b. 147'ler Olayı.....	15
c. 14'ler Olayı.....	16
4. Kurucu Meclis'in Oluşturulması.....	19
5. 1961 Anayasası'nın Kabulü ve Sonrasındaki Hukuki Düzenlemeler.....	20
6. Yassıada Meselesi.....	22
7. DP'lilerin İdamı.....	23
B. Asker-Sivil İlişkileri.....	24
1. Pretoryenizm ve Pretoryen Orduların Sınıflandırılması.....	25
2. Askeri Müdahalelerin Dinamikleri.....	29
3. Asker-Sivil İlişkileri'nin İdeolojik Boyutu.....	31
a. Askeri Bürokrasi.....	31
b. Sivil Siyasi Aktörler.....	35
C. Türk Sağı.....	42
1. Merkez Sağ.....	47
a. Demokrat Parti Çizgisi.....	49
2. Merkez Sağ'da Bölünmeler.....	54
a. İslamcılık.....	56
(1). İslamcılık Düşüncesi'nin Gelişimi.....	56
(2). 1960 Sonrası İslamcı Akımlar.....	58

i. İslamcı Akımın Siyasal Parti Örgütlenmesi: Milli Görüş.....	58
ii. İslamcı Akımın Farklı Boyutları: Dinî Sosyal ve Bağımsız Gruplar.....	60
b. Milliyetçilik.....	64
(1). Milliyetçilik Düşüncesi'nin Gelişimi.....	64
(2). 1960 Sonrası Milliyetçi Akımlar.....	68
i. Cuntacılıktan Ülkücü Harekete: Türkeş Çizgisi.....	68
ii. Türkçüler.....	72
iii. Türkeş Çizgisi ve Türkçülerin Fikren Ayrışması.....	74
iv. Anadolucular.....	76
v. Anadolucular ve Türkçülerin Fikren Ayrışması.....	78
D. Türk Sağında Ordu İmgesi.....	79

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ ÇİZGİSİ'NİN 27 MAYIS ALGISI

A. DP Çizgisi ve 27 Mayıs İmgesi.....	85
1. 27 Mayıs'ı Adlandırmak.....	87
a. İkinci Cumhuriyet Adlandırması.....	93
B. Açık Baskı Dönemi ve Denge Arayışı.....	95
1. Ali Fuat Başgil ve Cumhurbaşkanı Adaylığı.....	100
2. 27 Mayıs Sonrası Siyasi Düzenin Hukuki Zeminini.....	103
a. Kurucu Meclis'e Yönelik Eleştiriler.....	104
b. 1961 Anayasası.....	107
c. Anayasa ve Hürriyet Bayramı.....	119
d. Daimi Senatörlük.....	123
e. Tedbirler Kanunu.....	130
C. 27 Mayıs'ın İdeolojik Aygıtları ve Propaganda Boyutu.....	138
1. Anayasa Referandumu.....	140
2. Devrim Şehitleri Meselesi.....	143
3. Eğitim Meselesi.....	147
D. Yassıada Süreci.....	152
1. Sanıklara Yönelik Olumsuz Davranışlar.....	152
2. Yargılamalar.....	157
a. İdamlar.....	165
E. DP'liler ve Af Konusu.....	180

1. Kısmi Af.....	180
2. Siyasi Hakların İadesi.....	183
F. DP'lileri Anma ve Anımsatma.....	194
G. Ordu'yu 27 Mayıs Darbesi'nden Ayırıştırma Çabası.....	199
1. 12 Mart'taki 27 Mayıs.....	202
H. DP Çizgisi ve OYAK.....	211

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMCI VE MİLLİYETÇİ AKIMLARIN 27 MAYIS ALGISI

A. İslamcı Akımların 27 Mayıs Algısı.....	218
1. 27 Mayıs ve Sonrasında İslamcı Kesimler.....	218
a. Askeri Müdahaleye Gidiş Süreci'nin Değerlendirilmesi.....	218
b. 27 Mayıs ile İlgili Görüşler.....	221
(1). Dinî Sosyal Gruplara Bir Örnek: Nurcular.....	249
(2). “Kendi İçinde” Bağımsız Bir Grup Örneği: Milli Türk Talebe Birliği.....	258
(3). İslamcı Kesim’de Ordu’yu 27 Mayıs’tan Ayırıştırma Çabası.....	265
c. Cemal Gürsel Hükümetleri ve İslamcı Hareket.....	268
d. 163. Madde ve Diğer Hukuksal Engeller.....	274
e. Adnan Menderes ve Celal Bayar Değerlendirmeleri.....	278
B. Milliyetçi Akımların 27 Mayıs Algısı.....	291
1. Türkes Çizgisi ve 27 Mayıs.....	291
a. Askeri Müdahale Öncesi.....	291
b. 27 Mayıs Süreci ve İlk Tepkiler.....	296
c. 27 Mayıs Karşıtı Konumlanma.....	302
(1). 14’ler Meselesine Yaklaşım.....	311
(2). DP’lilerle İlgili Fikirler.....	318
(3). Milliyetçiliğin 1961 Anayasası’nda Yer Alması ile İlgili Talepler.....	324
2. Türkçüler ve 27 Mayıs.....	329
3. Anadolucular ve 27 Mayıs.....	350
SONUÇ.....	355
KAYNAKÇA.....	364
EKLER.....	419
ÖZGEÇMİŞ.....	444

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: Adalet ve Kalkınma Partisi
AP	: Adalet Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı/Central Treaty Organization
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EMİNSU	: Emekli İnkılap Subayları Derneği
GP	: Güven Partisi
IMF	: Uluslararası Para Fonu/International Monetary Fund
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MDD	: Milli Demokratik Devrim
MDO	: Milli Devrim Ordusu
MDP	: Milliyetçi Demokrasi Partisi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MNP	: Milli Nizam Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü/North Atlantic Treaty Organization
OYAK	: Ordu Yardımlaşma Kurumu
SKB	: Silahlı Kuvvetler Birliği
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	: Türk Ceza Kanunu
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

27 Mayıs 1960 tarihi, Türkiye’de gerçekleşen ve etkileri günümüzde de hissedilen diğer birçok askeri darbe örneği gibi, birçoğu Türk sağının unsurları olmak üzere, farklı toplumsal kesimler tarafından hatırlanan ve hatırlatılan bir sürecin başlangıcıdır.¹ Bugün hala merkez sağ parti çizgisindeki siyasetçilerin, 27 Mayıs sürecini referans almaları bunun bir göstergesidir.² Geçmişte Süleyman Demirel ve Turgut Özal, günümüzde Recep Tayyip Erdoğan, bu siyasetçilere birer örnektir. Bu üç liderin siyasi yolu üzerinde, 27 Mayıs’ın öncesindeki ve sonrasındaki konumuyla, yaşayan/yaşatılan bir Adnan Menderes profilinin etkisi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Menderes’ten sonra gelen popülist siyasi elitler bu noktayı değişik ölçülerde, ama bir şekilde kullanmayı ya da işlemeyi ihmal etmeyecektir.³ Yani 27 Mayıs’ın, popülizme malzeme sağlayıcı bir özelliği de vardır. Bu, onun cumhuriyet döneminin ilk darbesi olması ve sonuçları açısından, anahtar konumundan kaynaklanmaktadır. Bu konum, AP döneminden günümüze birtakım değişkenlikler gösterir ki, bu çalışmanın konusu da daha çok AP dönemini kapsamıştır. Sonraki süreç ise 27 Mayıs’ın etkilerinin günümüze kalması bağlamında değerlendirilmelidir. Bu, konunun güncelliğini yitirmemesi nedeniyle, önemini de belirtir niteliktedir. Burada sorulması gereken bir soru, sağ çevrelerin, 27 Mayıs’ı neden sık sık hatırlatmakta ya da kullanmakta olduğudur. Bu, aslında Türk sağının, 27 Mayıs algısını oluşturan, sağın 27 Mayıs’ı anlamlandırma çabasıyla da bağlantılıdır.

Türk sağının zihnindeki 27 Mayıs, sağ kitleler açısından mağduriyetler yaratması noktasında bir tetikleyici unsurdur. Murat Belge’nin belirttiği gibi bu vb. olayları bir “*travma*” olarak değerlendirmek⁴ ve örneğin Türk sağının kimliğiyle bütünleşmiş şekliyle ele almak mümkündür. Dolayısıyla bu çalışmanın öncelikli aktörü, Türk sağıdır. Çalışmanın diğer bir ana aktörü ise Türk ordusudur. Türk sağının hayal ettiği ölçülerdeki Türk ordusunun, 27

¹ Örneğin yazar Mustafa Çalık tarafından 27 Mayıs’ın 50. yılı için yapılan bir değerlendirmeye göre, 27 Mayıs gibi “*nefret ve lânetle hatırlanan bir yıl dönümü daha*” yoktur. Bu bağlamda 27 Mayıs, “*Hukuk, demokrasi ve ahlâk tarihimizin ‘Kerbela’sı’*” durumundadır. Çalık tarafından olumsuz özellikleri hala kendini gösteren askeri müdahalenin gerçekleştirenleri, yani kimi cuntacılar ise idamlar nedeniyle “*katiller*” olarak adlandırılır. Bkz.: Mustafa Çalık, “27 Mayıs Mektubu”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 101, Bahar 2010, s. 3.

² Bu yönüyle 27 Mayıs, sağ hükümetlerin günümüzdeki uygulamalarına bir meşruiyet de sağlamaktadır. Nitekim AKP’nin; iktidar olduğu dönemlerde yaşanan “Gezi Parkı Eylemleri”, 27 Mayıs 1960 öncesiyle bağdaştırdığı bir örnek için bkz.: Tanıl Bora, “AKP ve 27 Mayıs İltisabı”, **Birikim**, 18.9.2013, (Çevrimiçi), <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/922/akp-ve-27-mayis-iltibasi#.XOWCYSm01II>, Erişim Tarihi: 27.5.2019.

³ Yüksel Taşkın, “The Conservative Populist Misrepresentation of Turgut Özal: Seeking Legitimacy for the Conservative Elite”, **International Journal of Turkish Studies**, Vol. 18, No: 1/2, 2012, s. 62-63.

⁴ Murat Belge, “**Siz İsterseniz...**”: Popülizm Üzerine Yazılar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 163-164.

Mayıs'la ilgili düşüncelerin şekillenmesinde önemli bir payı vardır. 27 Mayıs örneğinden hareketle, Türk sağının ordu tahayyülü, askeri müdahale sonrasında yapılanlarla ya uzlaşacak ya da ondan uzaklaşacaktır. Burada, askeri müdahalelerin yapılma nedenlerine de bağlı olarak, şöyle bir soru sorulabilir: 27 Mayıs'ta ordu, sağ kesimlerin istediği yönde konumlanmış mıdır, ayrıca konumlanırsa da Türk sağ 27 Mayıs'a sahip çıkmış mıdır? Bu, Türk sağının, 27 Mayıs'ı, her ne olursa olsun tepki verilecek bir askeri darbe olarak mı değerlendirdiğini yoksa askeri müdahaleler karşısında araçsallaştırılmış bir tavır içinde mi olduğunu anlamaya yarayabilir.

Aynı zamanda 27 Mayıs, Türk siyasetindeki ideolojik çeşitlenmenin kapısını açan da bir müdahaledir ve her ne kadar başka bir tartışma konusu olsa da, 12 Eylül 1980 örneğindeki gibi, farklı toplumsal kitlelerin çoğunun, niteleme bakımından üzerinde uzlaştığı bir askeri müdahale değildir. Mesela 12 Eylül'ü bir darbe olarak adlandırma eğilimi, bu bağlamda daha yaygındır. Aslında bu, 27 Mayıs için de böyledir, ama 27 Mayıs, 12 Eylül örneğinden farklı olarak, zıt yöndeki ideolojik kutupların farklı adlandırmalarıyla da anılır.

Bir kesim ki daha çok askeri müdahaleden etkilenenler, süreç için darbe⁵ ya da söz konusu dönemde yaygın olarak ihtilal adını kullanırken, siyasi süreci etkileme iddiasında olan toplumsal gruplar, 27 Mayıs'ı daha çok devrim ya da inkılap şeklinde adlandıracaktır.⁶ Bunun

---

⁵ Darbe, genellikle bir ülkede silahlı güç tekeli elinde bulunduran ordu tarafından sivil siyasi iktidarı yönetimden düşürmek için yapılan eylemdir. Bu yüzden, aslında köklü bir değişimin amaçlanmadığı ve sadece mevcut yönetimi devirmek için yapılan bir girişimin adı, Edward Luttwak'ın belirttiği gibi "*Hükümet Darbesi*" olacaktır. Bkz.: Edward Luttwak, **Bir Uzmanın Gözüyle Darbe**, Çev. Edip İ. Polat, Ankara, Yaba Yayınları, 1996, s. 26; Mahir Kaynak'ın da belirttiği gibi 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül olmak üzere Türkiye'de gerçekleşen darbe örnekleriyle de aslında ilk etapta cuntacılar tarafından sadece mevcut hükümetleri düşürmek amaçlanmıştır. Bkz.: Mahir Kaynak, **Darbeleri Demokrasi: Olaylar ve Çözümlemeler**, Haz. Selman Kayabaşı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2006, s. 11-12; Askeri darbeler, dünyanın birçok bölgesinde, özellikle 20. yüzyılın ortalarından önce ya da sonra olmak üzere, hem birtakım ülkelerin gelişmemiş konumu hem de bu ülkelerin bağımsızlıklarını geç kazanmaları nedeniyle sıklıkla meydana gelen hadiselerdir. Örneğin Suriye'de 1949-1969 yılları arasında 11 başarılı askeri müdahale gerçekleşmiştir. Irak'ta ise bu sayı 1958-1968 yılları arasında 4'tür. Benzer bir şekilde Güney Amerika ülkelerinden Brezilya'da 1954-1969 yılları arasında 4, Bolivya'da 1946-1971 yılları arasında 7 askeri müdahale gerçekleşmiştir. Morris Janowitz, **Military Institutions and Coercion in the Developing Nations**, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1977, s. 53-55.

⁶ Devrim, ihtilal ve İnkılap kavramlarını birbirleriyle karşılaştırarak ele almak, aralarındaki farkların görülebilmesi açısından daha yararlı olabilir. Devrim kavramı, diğer iki kavrama göre daha genel bir anlamda kullanılmaktadır. Şöyle ki; amaç bir devrim yapmaksa, hedefe ulaşmak için şiddet kullanımı ihtilal, şiddet kullanılmaması ise inkılap olarak nitelenir. Devrim, değişimin baştan sona olması ve yeni bir sürecin başlamasıdır. Devrimle, yöneticileri yerinden etmekle birlikte, bir toplumsal dönüşüm de amaçlanır. Bir diğer anlamda sadece iktidarı değiştirmek devrim için yeterli değildir. **Ansiklopedik Politika Sözlüğü**, Haz. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 52; Bir başka tanıma göre geniş anlamda devrim, üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama, eylem öncesi fikirlerin oluşması ve gelişmesi, ikinci aşama eylem sürecidir ki, Murat Sarıca'ya göre bu aşama, ihtilali ifade eder. Üçüncü aşama ise eylem başarılı olduktan sonra yeni bir düzenin kurulmasıdır. Bu aşama, inkılap kavramıyla bağlantılıdır. Çünkü devrim başarılmadan, inkılaplar için gerekli koşullar oluşmayacaktır. Geniş anlamda devrimler, Fransız İhtilali ya da Bolşevik İhtilali örneklerinde olduğu gibi genellikle toplumsal içeriğe sahiptir. Dar anlamda devrimler ise Türkiye'de cumhuriyetin

nedenini,⁷ söz konusu dönem için henüz bir sağ-sol ayrımı olarak gösteremsek de, 27 Mayıs sürecinden olumsuz yönde etkilenenlerin, ağırlıklı olarak sağ kesimler olduğunu söyleyebiliriz.

Nitekim hem DP çizgisinin bir destekçisi hem de MTTB'nin geçmişteki başkanlarından olan Rasim Cinisli'nin, 27 Mayıs'ın sağ kesimlere yönelik olumsuz etkileri açısından yaptığı sınıflandırma, bu çalışmada ele alınan konunun genelini ifade etmesi açısından önemlidir. Buna göre 27 Mayıs'ın toplumsal düzene şu konularda olumsuz etkileri olmuştu: “Devlet otoritesine”, “Adalet ve yargı üzerine”, “Rejime ve siyasete”, “Toplum üzerinde”, “Ekonomiye”, “Basın ve medyaya”, “Üniversiteye” ve “Türk Silahlı Kuvvetleri”ne.⁸ Ayrıca bu genel değerlendirme, 1960-1980 sürecinde Türk sağının, hem siyasi aktör hem de sahip olunan/savunulan ideolojinin birçok bakımdan sürdürülmesi ve yeniden üretilmesi bağlamında, bir Antonio Gramsci kavramı olan “organik aydın” boyutunun, bu konulara ne kadar ve hangi yönde ilgi gösterdiğinin de ortaya koyulması açısından önemlidir.

Diğer yandan 1960'larla birlikte yaşanan ideolojik dönüşüm, aynı zamanda sol kesimlerin de siyasetin içinde, 1960 öncesinde olmadığı kadar konumlanması -ki 27 Mayıs'ın yönünü bu açıdan değerlendiren sağ kesimler çoğunluktadır-, onların, çalışmadaki belirgin aktör/özne olarak değerlendirilmesini gerektirmiştir. Çünkü Türkiye'deki 1960-1980 arası siyasi süreçte; Türk sağının, düşüncelerini soldan bağımsız bir şekilde oluşturması çok da

---

kurulmasından sonra; harf, dil, şapka vb. birçok alanda yapılan yenilikleri, bir diğer anlamda inkılapları ifade eder. Bkz.: Murat Sarıca, **100 Soruda Fransız İhtilâli**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970, s. 5-6; Devrim süreci, 1688 İngiliz Devrimi örneğindeki gibi daha yavaş “döngüsel” bir değişimi ifade ederken, 1789 Fransız İhtilali ya da Fransız Devrimi ile modern dönemin bir ürünü olarak daha “hızlı” bir dönüşümü de ifade edebilir. Devrimlerin toplumsal, siyasal, kültürel vb. farklı anlamları içeren türleri bulunmaktadır. Bkz.: Andrew Heywood, **Siyasetin Temel Kavramları**, Çev. Hayrettin Özler, Ankara, Adres Yayınları, 2012, s. 223-225; Devrimleri; “Marksist Devrim Teorileri” ve “Marksist Olmayan Devrim Teorileri” şeklinde iki aşamada değerlendirmek de mümkündür. Detaylı bilgi için bkz.: Andrew Heywood, **Siyaset**, Çev. Bekir Berat Özipek v.d., 9. bs., Ankara, Adres Yayınları, 2013, s. 283-287; Tüm bunların yanı sıra, çalışmanın ileri aşamalarında görülebileceği gibi, ihtilal kavramı, 27 Mayıs'ı adlandırma açısından sıkça kullanılacaktır. Örneğin Cumhuriyet, Osmanlı Devleti'nden kalan bakiye üzerinden yükselmişti. Cumhuriyetin kurulmasını buna karşı başarı olarak değerlendirenler de cumhuriyetin ilk yıllarında ihtilal kavramını sıkça kullanmışlardı. Fakat ihtilal kavramının, içinde şiddet unsurunu da taşıdığını düşünen, Tanel Demirel'in “devletçi Cumhuriyetçi” olarak bahsettiği kesimler, bu adlandırmayı kullanmayacaklardı. Tanel Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, 2. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016, s. 17.

⁷ Yüksel Taşkın ve Suavi Aydın'ın belirttiği gibi, 27 Mayıs'ı, başta 1961 Anayasası'nın ilercici özellikleri vb. birçok nedenle olumlu gören aydınlar vardı. Diğer yandan 27 Mayıs sonrasında vesayet kurumlarının kurulacak olması, idamlar vb. birçok nedenle 27 Mayıs'ı olumsuz değerlendirenler, yani darbe olarak adlandıran aydınlar da vardı. Buna ek olarak, çalışmanın ileri kısımlarında daha net görülebileceği gibi, ihtilal kavramının özellikle DP/AP çizgisi mensupları -27 Mayıs'a olumsuz bakanlar- tarafından da kullanıldığını eklemeliyiz. Bunda, birincisi darbe sonrasında siyasi baskının varlığı, ikincisi ise belki de darbe kelimesinin 27 Mayıs sonrasında, günümüzdeki kadar güncel kullanılmayıp, o dönemde daha çok ihtilal kavramının tercih edilmesi etkili olabilir. Bkz.: Suavi Aydın, Yüksel Taşkın, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 79.

⁸ Rasim Cinisli, **Bir Devrin Hafızası**, 3. bs., İstanbul, Doğan Kitap, 2017, s. 129-138.

mümkün değildir. Ayrıca sol kesimlerin askeri müdahaleler bağlamındaki değerlendirmeleri de bundan bağımsız değildir.

Aslında her iki temel akımın da askeri değerlere ve müdahalelere bakışının irdelenmesi, bir yanda özellikle Türk sağına oluşturduğu varsayılan; liberal, İslamcı muhafazakar ya da milliyetçi görüşlerin yanında, bir de sol görüşler açısından Marksist düşüncenin ele alınmasını gerektirir.⁹ Marksist bakış açısı, genel anlamıyla, askeri müdahaleleri daha çok sermaye çevrelerinin çıkarlarıyla ilişkilendiren bir yaklaşımdır.¹⁰ Bu, meselenin Türk solu açısından incelenmesinin bir boyutudur. Diğer bir boyut ise sol-Kemalist yaklaşımdır.

Bu görüşün temelinde, biraz da özellikle 1950’lerde, orduları modernleştirici unsurlar olarak değerlendiren ve ABD’den dünyaya yayılan birtakım yaklaşımlar yer almaktadır.¹¹ Mesela Samuel P. Huntington, bu yaklaşımın temsilcilerindendir. Orduların modernleştirici işlevine paralel olarak; yeni siyasi sürecin şekillenmesi açısından “*reform*”culuk ve ilericilik kavramları da, başarılı bir askeri müdahale sonrasında hem 27 Mayıs’ı gerçekleştirenler hem de 27 Mayıs’ı destekleyenler tarafından gündeme getirilecektir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında; 1949’da Suriye’de, 1952’de Mısır’da, 1958’de Irak’ta meydana gelen askeri müdahaleler de, Huntington tarafından bu nitelikte görülmüştür. Orduların bu şekilde değerlendirilmesi, “*orta sınıf*”ların ya da burjuvazinin, artık içlerinde askerleri barındıran sınıfsal yapılar haline gelmesindendir.¹² 27 Mayıs örneği de hem coğrafi olarak Türkiye’nin konumu hem de zamansal olarak Huntington’un verdiği örneklerin çok uzağında değildir.

Burada, Türk sağına 27 Mayıs bağlamında eleştirdiği temel aktörlerin, “Zinde Kuvvetler” -askerler, sivil bürokratlar ve aydınlar- olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle devlet bürokrasisi ve aydınlar, 27 Mayıs sonrası süreçten 1980’e kadar, politik anlaşmazlıkların temelinde yer alacaktır. Türk sağına farklı unsurları, 27 Mayıs

⁹ Samuel P. Huntington, **Asker ve Devlet**, Çev. K. Uğur Kızılaslan, 2. bs., İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006, s. 95-96.

¹⁰ Güven Gürkan Öztan, **Türkiye’de Militarizm: Zihniyet, Pratik, Propaganda**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2018, s. 25-28.

¹¹ Soli Özel, Ali Sarıkaya, “Türkiye’de Liberalizmin Prangaları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Ed. Murat Yılmaz, C. VII, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 463.

¹² Samuel P. Huntington, **Political Order in Changing Societies**, New Haven and London, Yale University Press, 1973, s. 201-203; Birsan Örs, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli**, İstanbul, Der Yayınları, 1996, s. 59-60; Ayrıca 1960’ların başlarından itibaren sanayi burjuvazisinin OYAK’tan aldığı destek de buna örnektir. Bu, TSK’ya bağlı bir kuruluş olan OYAK ve sanayi burjuvazisinin, ortak bir zeminde var olduklarının göstergesidir. Bkz.: Gökhan Atılğan, “Sanayi Kapitalizminin Şafağında”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**, Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, 3. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2019, s. 529.

değerlendirmelerinin odağına söz konusu toplumsal grupları alacaktır.¹³ Buna göre sağın 27 Mayıs’a bakışını, hukukçu akademisyen Mustafa Erdoğan’ın belirttiği; Türkiye’deki siyasi süreçte kazandığı anlamla “devlet” ve “siyasal sistem” kavramları üzerinden incelemek, çalışmanın devamında ele alınan bölümler için ipuçları verebilecektir. Buna göre çok partili döneme geçiş sonrası Türk siyasetinde, demokratik açıdan bir süreklilik sağlanamamıştı. Siyasi süreçteki söz konusu kesintinin ana aktörü ise, tek partili dönemden itibaren devlet aygıtı ile bütünleştiği düşünülen bürokratik vesayet sahipleri idi. Bu kesimler siyasal sistemin parçalarını kontrol edemez hale gelmişti. DP’lilerin iktidar olduğu süreç sonrasında, söz konusu vesayet sahiplerinin, yönetimi “bir kılıç darbesiyle” tekrardan ele aldıkları düşünülüyordu. Buna göre, Erdoğan’ın “devletçi ittifak” olarak da adlandırdığı bürokrat zihniyet; konumunu, Atatürkçülük maskesi altında korumayı tasarlamıştı.¹⁴ Dolayısıyla sonuç olarak bürokratik zihniyetin; demokratik siyasi sürecin yeşermesine fırsat vermemesi olarak ele alınan böyle bir görüşün, Türk sağının 27 Mayıs bağlamındaki düşüncelerini, en genel anlamda şekillendirdiği söylenebilir. Burada da hemen, bürokrat zihniyetin genel olarak en temel amacının ne olabileceği sorulabilir. Nitekim Zinde Kuvvetler’in konuya bakış açısı, biraz da Türkiye’ye özgü, genel olarak, askeri müdahalelerin sonrasını, yapılacak reformlarla değerlendiren, daha doğrusu henüz gelişmemiş bir ülke olarak Türkiye için askeri müdahalelere ilerici, reformcu rol biçen bir anlayıştır. Dolayısıyla sağın öncelikli hedefi özellikle sol-Kemalist yaklaşım ve onun unsurları olmuştur.

Türk sağının askeri müdahalelere bakışı ise, onların askeri değerleri nasıl anlamlandırdıkları ve ordu tahayyülleri bağlamında incelenmiştir. Çalışmanın kapsama alanı içerisinde, sağın orduyla ilgili görüşlerinden hareketle, darbe çıkarımları yapmaktan da çekinilmemiştir. Böyle bir bakış açısı, ordunun Türk sağı tarafından konumlandırıldığı yerle birlikte, bir asker davranışı tahayyül eder ve müdahalelere de dolayısıyla bu yönden bakılır. Yani Türk sağının askeri müdahalelere bakışı, onların kendi ideolojik yaklaşımlarıyla da bağlantılı olarak; özellikle manevi, kültürel birtakım “değer”ler vurgulanarak yapılır. Bir diğer deyişle, askeri müdahalelerin sonucunun Türk sağı tarafından içselleştirilmesi, biraz da Türk ordusunun, Türk sağının imgelemindeki manevi değerlere bağlılığı noktasından ele alınır.

¹³ Ersin Kalaycıoğlu, “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, **Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, 5. bs., Bursa, Sentez Yayıncılık, 2014, s. 520.

¹⁴ Ayrıca bürokratik vesayet, her ne kadar Türk sağının genel olarak üzerinde birleştiği bir konuya da, sağın 27 Mayıs’ın sonuçlarıyla olan ekonomik etkileşimine de, ileri bölümlerde olabildiğince değinilecektir. Mustafa Erdoğan, “1980’lerde Türk Siyasetinin “Tranformasyon”u”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 9, Aralık 1989, s. 37-39.

Ayrıca Türk sağıının konuya bakarken, çeşitli “*düşman imgeleri*” üzerinden hareket ettiğini söylemek de mümkündür. Mesela “*masonluk*”, sağa özgü, ayrıca sağdakilerin birbirlerini suçlamak için de sık kullandığı bir kavramdır. Bunun yanında yukarıda belirtildiği gibi asker-sivil bürokratlar, batıcı-laik kesimler, komünizm,¹⁵ sınıf vurgusu ve karşısında organik toplumun¹⁶ oluşturulması vb. konular, Türk sağı tarafından sürekli vurgulanan, açıklama anahtarını oluşturan kavramlardır. Dolayısıyla bu çalışmada, Türk sağı tarafından bu kavramlar üzerinden olumlu ya da olumsuz, nasıl bir 27 Mayıs algısının oluşturulduğu incelenmiştir.

Bölümleri bağlamındaki sınırlardan bahsetmeden önce, çalışmanın, sadece ideolojik yazın çerçevesinde mi, yoksa siyasal kurumlar/aktörler çerçevesinde mi ele alınacağından bahsetmek gerekir. Siyasal aktörler; konunun siyasi partiler, parti broşürleri, onların sesi olan resmi-yarı resmi yayın organları vb. unsurlar üzerinden ele alınması iken, ideolojik yazın ise daha çok Türk sağı açısından ortaya konulduğu şekliyle, konunun ideolojik bağlantısal - aydınlar, gazeteciler, yazarlar vb. gruplar- boyutunun ele alınmasını gerektirir. Bu da, siyasal aktörlerin sesi olan yarı resmi yayın organlarının dışında bir kaynak araştırmasını gerekli kılar. Mesela bu çalışmada birinci elden kaynaklar açısından eklektik bir bakış açısı DP/AP çizgisi için çok söz konusu olmasa da milliyetçi ve İslamcı kesimler için hem onların yarı resmi yayın organlarından hem de onları ilgilendiren ölçülerdeki ideolojik yazından yeterince faydalanılmaya çalışılmıştır. Nitekim milliyetçi ve İslamcı kesimler için bu yapılmıyaydı farklı kesimlerin fikirleri yeterince yansıtılmış olmazdı.

Üç bölümden oluşacak çalışmanın birinci bölümünde, sonrasındaki bölümlerle bağlantı kurulabilmesi ve çalışmanın ileri aşamalarındaki başlıklara neden ihtiyaç duyulabileceğini belirtmek açısından kavramsal bir çerçeve çizmek amaçlanmıştır. Bu bölümde, öncelikle 27 Mayıs sonrasında oluşturulan cunta hükümetleri dönemini kapsayan, yaklaşık 1.5 yıllık süreçte, kırılma noktası olarak görülen gelişmelerin vurgulanmaya çalışıldığı kısa bir 27 Mayıs tablosuna yer verilmiştir. Sonrasında ise ayrı ayrı hem ordu, hem de Türk sağını içerir ölçülerde bir plan hazırlanmasına dikkat edilmiştir. Örneğin asker-sivil ilişkilerine değinmeden ve sağ kesimler nasıl bir Türk ordusu görmek istiyorlardı sorusu

¹⁵ Söz konusu kimi kavramların detaylı şekilde yer aldığı bir çalışma için bkz.: **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Der. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.

¹⁶ Organik toplum anlayışı tek tek bireylerden ya da gruplardan farklı olarak, toplumun bir arada düşünülmesi hususudur. Bu anlayış, modernleşme süreciyle birlikte daha da güçlenmiştir. Bu süreçte, devlet uygulamalarının toplum üzerindeki etkinliği söz konusudur. Ümit Kurt, “Organik toplum fikri”, **Serbestiyet**, 3.5.2017, (Çevrimiçi), <https://serbestiyet.com/yazarlar/organik-toplum-fikri-17188/>, Erişim Tarihi: 17.8.2020.

cevaplanmadan yapılan tespitler yetersiz kalacaktır. Aynı şekilde düşünceleri incelenen siyasi çevrelerin ve onların bağlı bulunduğu ya da kendilerini yakın hissettikleri ideolojik yaklaşımlardan da bahsetmek gerekir. Nitekim mevcut ideolojilerin, askeri değerlerle ne kadar uyumlu olup olmadıklarını ortaya koymak da önemlidir.

Çalışmanın ikinci bölümü ise, aslında 27 Mayıs'a dair görüşleri en geniş bağlamda ele alınan DP/AP çizgisiyle ilgilidir. Çünkü 27 Mayıs, temelinde bu kesimlerin savunduğu siyasi çizgiye karşı yapılmış bir darbedir. Öncelikle bu hareketin temsilcilerinin, askeri müdahaleyi nasıl karşıladıkları incelenmiştir. Böylece, söz konusu karşılaşmanın, bir koşula bağlı olup olmadığı da yanıt bulabilmektedir. Ardından, 27 Mayıs sonrasında oluşan siyasi ortamın hukuksal zeminini inceleyerek yola çıkmak gerekmiştir. Çünkü MBK döneminden sonra her ne kadar sivil siyasete geçilmiş olsa da hukuksal zeminde alınan kararlar ve bu bağlamda oluşan siyasi baskı, DP/AP'li kesimlerin 1960-1980 yılları arasında bununla mücadele etmelerini gerektirmiştir. Bu arada, ordu da siyaset üzerindeki gölge konumuyla, AP'nin bu süreçte mücadele etmesi gereken diğer bir unsur olacaktır. Ayrıca bu süreçte, Demokratik Parti adında yeni bir siyasi yapılanma, AP'den koparak ortaya çıkmıştır. Bunun önemi, Demokratik Parti'nin de kendisini, DP'nin gerçek bir devamı olarak görmesidir.

Fakat bu ayrıntı, hem AP hem de Demokratik Parti'nin, DP/AP çizgisinin parçaları olmasına en azından bu çalışma açısından halel getirmemiştir. Sonuç olarak günümüz merkez sağ siyasetçileri, söylemlerinde, siyasi baskı döneminden kalan 27 Mayıs uygulamalarına, daha doğrusu uygulamaların sonuçlarına yer verecektir. Bu çalışmada, DP çizgisi başta olmak üzere, 27 Mayıs darbesinin sağ kesimleri mağdur ettiği noktası, Türk sağının, 27 Mayıs'ın karşısında konumlanmasının önemli bir nedeni olarak sunulmuştur. Dolayısıyla söz konusu kesimlerin mağduriyet iddialarına değinilmeden, Türk sağının 27 Mayıs karşısındaki tavrı anlaşılamazdı. Aynı zamanda AP de, 27 Mayıs'ın olumsuz etkilerini, siyasi olarak ya da özellikle seçimlerde, propaganda malzemesi olarak kullanmaktaydı. Yani AP kadroları, 27 Mayıs'tan, kendilerine belirli ölçülerde bir meşruiyet de sağladı. Çalışmanın diğer bölümünün kapsamını belirleyen detay, 1960'ların sonuna kadar Türk sağının, öncesinde DP ve sonrasında AP çatısı altında yer alması, ardından ise milliyetçi ve muhafazakar kesimlerin kabuklarını kırıp, DP/AP çizgisinden ayrılımlarıdır.

Bu doğrultuda, çalışmanın üçüncü bölümünde hem İslamcı hem de Milliyetçi görüşler, iki temel sağ akım olarak ele alınmıştır. Bu unsurlardan birincisi İslamcılar, muhafazakarlıkları bağlamında, tabii arada farklar da olmakla birlikte, 27 Mayıs ya da askeri

müdahaleler konusunda DP/AP çizgisine yakın bir konumdadır. İslamcılığın parti yapılanması, yer yer kitleleri etkileme bağlamında takındığı pragmatik tavırla radikal bir düşünce yapısı olarak değerlendirilebilir.

Fakat diğer yandan, bu çalışma kapsamında, İslamcı radikalliğin seviyesinin daha fazla olduğu, Ortodoks bir İslamcı anlayıştan da¹⁷ bahsetmek gerekir ki, bu düşünce temsilcileri; askeri müdahaleler konusunda liberal demokratik bakış açısından tamamen uzak ve sonuç odaklı bir şekilde hareket etmektedir. Aslında bu çalışmanın Türk sağ açısından ana öznesi olan DP çizgisinin aksine, İslamcı çatı altında, birbirinden farklı klikler bulunmaktadır. Bu kliklerin de birçoğunun farklı yayın organları vardır. Bu yüzden, çalışmada 27 Mayıs ya da askeri müdahaleler konusunda fikirleri olan her kesime yer verilmeye dikkat edilmiştir. Konu hakkındaki düşünceleri, bir başlık haline gelemeyecek kadar az olan İslamcı kesimlerin görüşlerine ise, eklektik bir bakış açısıyla yaklaşılmıştır.

Üçüncü bölüm kapsamında, milliyetçi akım üyelerinin konu hakkındaki görüşlerinin yer aldığı bir kısım incelenmiştir. Bu bağlamda, aşağıda yer verildiği gibi, milliyetçi birçok gruptan bahsedilebilir. Milliyetçi grupların DP çizgisi destekçileri ve İslamcılardan farkı, hem onların bir kısmının askeri müdahale içinde bulunmaları hem de ordu görüşlerinin DP/AP’li ve İslamcı çevrelere göre, daha doğrudan, koşulsuz kabul -Anadolucular biraz bunun dışındadır- ölçüsünde olmasıdır. Bu, sınırlarının dışına çıkan bir ordunun, milliyetçiler tarafından makul karşılanabileceği anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla askeri müdahaleler ordu tarafından gerçekleştirildiği için, en azından 27 Mayıs darbesi ve 12 Mart muhtırası bağlamlarında düşünülürse, milliyetçiler tarafından nasıl değerlendirildikleri aslında çok da öngörülemez değildir. Milliyetçi görüşler bu çalışmada, radikal bir siyasi çizgi olarak ele alınmıştır. Dahası, bu radikalliğin derecesini arttırdıklarını söyleyebileceğimiz Türkçü kesimlerin 27 Mayıs düşünceleri de çalışmaya dahil edilmiştir. Dolayısıyla birbirinden farklı

---

¹⁷ Ortodoks İslam’ın bu çalışmadaki anlam çerçevesi bir “*kökten-dinci*”liğin ifadesidir. Bu düşüncenin savunucuları tarafından devletin dini esaslara göre yönetilmesi ve toplumsal kuralların da dini esaslara göre belirlenmesi gerektiğine inanılır. İslam dini açısından düşünüldüğünde rehber alınacak temel kaynak Kur’an, bu doğrultuda ulaşılabilecek rejim de şerait olacaktır. Bkz.: Heywood, **Siyasetin Temel...**, s. 89-92; Burada belki Türkiye’deki Siyasal İslamcı yapının, Ortodoks İslamcı kesimlerden farklarını da belirtmek gerekir. Türkiye’deki Siyasal İslamcı kesimlerin de toplum ve devlet üzerindeki dini etkinin artırılması yönünde eğilimleri vardır. Fakat bu kesimler aynı zamanda parlamenter demokrasinin kurallarına da uymak da zorundadır. Belki Ortodoks İslamcılardan farkı burada ortaya çıkar. Çünkü onlar siyasi kaygıları da olmadığından, dinin toplumsal etkileri açısından esneklik göstermeyecek, bu nedenle de uzlaşmaz bir tavır içerisinde olacaklardır. Bu yüzden Ortodoks İslam savunucuları, katı İslamcı bir anlayışla yoğrulmuş devlet ve toplum oluşturma hedeflerini daha açık ve net biçimde görünür kılmaktan da çekinmezler. Dolayısıyla bu çalışmada Ortodoks İslam kavramıyla, Siyasal İslam’ın daha radikal bir boyutundan bahsedilmektedir. Bkz.: Elisabeth Özdalga, **İslamcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif**, Çev. Gamze Türkoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 52.

milliyetçi kesimlerin, 27 Mayıs karşısında aldıkları tavra ve onların ordu -dolayısıyla darbelerle- ile ilgili düşüncelerine de değinilmiştir.

Bu çalışmanın ana konusu, Türk sağının belirli bir süreç içinde 27 Mayıs karşısındaki konumunu ortaya koymaktır. Fakat sağın tutarlılığını ölçmek için 1960-1980 sürecindeki farklı darbelerle gösterdiği tepkilerden de yararlanılabilir. Sağın ordu hakkındaki görüşleri, aynı zamanda onların pragmatizmini de yansıtır niteliktedir. Nitekim 12 Mart muhtırası buna uygun bir örnektir ve bunun üzerinden sağın 27 Mayıs karşısındaki konumuyla bir karşılaştırma yapılabilir. Sonuç olarak, net sınırlar çizmek zor olsa da sağın ordu imgelemi ve darbeler karşısında aldığı konum bağlamında şu üç varsayım ileri sürülebilir: Birincisi, ilk aşamada 27 Mayıs'ı doğrudan desteklemek, ikincisi, müdahale karşısında tarafsız kalmak ve gelişmelerin nasıl olacağını beklemektir. Üçüncüsü ise -ikinciyle de bağlantılı olacak şekilde-, askeri müdahale gerçekleştikten bir süre sonra, müdahalenin karşısına geçmektir. Bu çalışma, söz konusu varsayımlar üzerinden bir anlamlandırma çabasıdır da.

Kavramların açıklanmasına geçmeden önce bir konudan daha bahsetmek gerekir. Türk sağının 27 Mayıs darbesine bakışı incelenirken dikkat çekilen sorunlar, temel olarak DP/AP çizgisi özelinde ele alınmış ama doğal olarak sağın diğer unsurları da benzer konuları tartışmıştır. Mesela Tedbirler Kanunu, temelde Türk sağının üç temel unsurunu da olumsuz etkilemiş bir örnektir. Çalışmada, Türk sağı açısından bu vb. ortak konular, DP/AP çizgisi üyeleri açısından kavramsal çerçeveyi oluşturacak bağlamda geniş bir şekilde ele alınmıştır. İslamcılar ve milliyetçiler açısından da benzeri ortak değerlendirmeler, eklektik bir şekilde yapılmıştır. Bu doğrultuda, Türk sağı açısından ortak meselelere getirilen farklı yaklaşımlardan bahsedilmiştir. Örneğin asker-sivil bürokrat ve aydın kesimler, neredeyse tüm Türk sağının onları olumsuz şekilde değerlendirmesine neden olmuştur. Fakat tüm çevrelerin konuya getirdiği yaklaşımlar ve dolayısıyla ortaya koyduğu paradigmanın niteliği farklıdır. Bunu, bir binanın yapılırken, aynı temelden yükselmesine de benzetebiliriz. Böyle bir bakış açısı aynı zamanda görüşler arasında yer yer karşılaştırma yapılması sonucunu da doğurmuştur. Bu sayede, zaman zaman Türk sağının kendi içindeki fikir birliklerinden ya da anlaşmazlıklarından bahsetmek mümkün olmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın bu kısmında, birtakım temel konu ve kavramlara yer vermek amaçlanmıştır. Bunlardan birincisi, çalışmanın ileri aşamalarında değinilecek konulara temel oluşturması açısından 27 Mayıs sonrasındaki cunta hükümetleri sürecinden, sivil siyasi sürece geçilmesine kadar olan dönemin ele alınmasıdır. İkincisi ise, ordu ve askeri darbelerin niteliğiyle ilgili bir kısım temel yaklaşımı irdelemektir. Bir sonraki aşamada ise, öncelikle düşüncelerini incelediğimiz çevrelerin, yani 1960-1980 yılları arasındaki siyasal ya da ideolojik aktörlerin fikirlerinin, Türk sağının kapsamı içerisinde ele alınmasıdır.

A. Tarihsel Arka Plan

1. 27 Mayıs Darbesi Süreci

Türk sağının 27 Mayıs karşısındaki konumundan bahsetmeden, 27 Mayıs sürecinden sivil siyasete geçilmeden önceki yaklaşık 1,5 senede olan gelişmeleri ve süreçteki kırılma noktalarını incelemek gerekir. Bu kırılma noktaları, Türk sağının; çalışmanın ileri bölümlerinde görülebileceği gibi, aleyhine değerlendirdiği birçok uygulamanın da ortaya konulduğu bir sürecin ifadesidir. Her ne kadar sonrasında sivil siyasete geçilecek olsa da, bu uygulamalar 27 Mayıs sonrasındaki toplumsal alanın şekillenmesi açısından önem arz eder. 27 Mayıs'ı bir sonuç olarak düşünürsek, Demokrat Parti'nin 1950-1960 yıllarındaki nispeten hakim parti konumunun da, bu sonucun ortaya çıkmasındaki etkisi açıktır. Aslında 27 Mayıs'ın nedenlerine, metnin tamamı düşünüldüğünde yer yer değinilecektir. O halde bu aşamada askeri darbeye neden olan gelişmeleri kabaca irdelemek gerekecektir.

DP, iktidara geldiği 1950'den 1954 yılına kadar, aslında kurulmadan önce de kendini büyük bir umutla bekleyen kitleleri memnun edecek siyasetleri, alınan dış yardımların da katkılarıyla sürdürmüştü. Fakat bu konuda istikrar sağlanamadı ve bu yüzden DP iktidarı, 1950'lerin ikinci yarısında yıpranmaya başladı. Bu da yavaş yavaş Türkiye'deki siyasi muhalefet, aydınlar, basın, ordu vb. unsurlarda, DP'ye karşı bir tepki yarattı. DP ise bu tepkiye otoriter siyasetleriyle cevap verdi. Vatan Cephesi'nin ve Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasının yanında İsmet İnönü ve lideri olduğu CHP üzerinde kurulan ağır baskılar vb.

birçok uygulama, DP'nin süreçteki otoriter tavırlarına birer örnektir.¹⁸ Ayrıca 1950'nin sonları, dünyadaki farklı darbe örneklerinden kesitler de sunuyordu. Mesela Güney Kore lideri Syngman Rhee yönetimi, 1960 yılında bir darbeye yıkılacaktı.¹⁹

Türkiye'de ise bundan önce, 16 Ocak 1958'de, tarihte Dokuz Subay Olayı diye bilinen fakat sonucunda sadece darbeyi ihbar edenin tutuklandığı -Samet Kuşçu- bir darbe girişimi gerçekleşmişti. Sonrasında 14 Temmuz 1958'de, Türkiye'ye, Kore'den daha yakın bir coğrafyada, Irak'ta bir askeri darbe olmuş ve Irak'ta krallık yerine bir cumhuriyet kurulmuştu. Irak kralı ve başbakanı da bu süreçte idam edilmişti. Cem Eroğul'un da belirttiği gibi bu olay, DP'li ileri gelen siyasetçileri de derinden etkilemiş ve sonuçta DP'nin dış politikada birtakım “*ikili antlaşmalar*” ile Amerika'ya tavizler vermesine neden olmuştu.²⁰ Dolayısıyla hem ülke içinde hem de ülke dışındaki darbe gelişmeleri, birçok kesimde zaten bir farkındalık yaratmıştı. Tabii ki sürecin ana aktörü orduydü ve özellikle farklı ülkelerdeki darbe girişimleri, muhtemelen en çok, Türkiye'de darbe yapma eğilimindeki cuntacı askerlerin dikkatini çekecekti.

Diğer yandan, müteaddiyin kesimlere yönelik din politikalarının, tek parti döneminde pasif bırakılmasının aksine, DP döneminde aktif bir şekilde uygulanması da DP karşısında oluşan muhalefette uyarıcı bir etki yarattı. Fakat DP, popülist politikalarını, kırsalda hanesine oy olarak yazdırmayı başarıyordu. Bu yüzden de söz konusu uygulamaları bilinçli bir şekilde gündeme getirmişti.²¹ Tüm bunlar, en önemli amaçlarından biri Kemalist değerleri korumak olan ordunun kimi üyelerinin, darbe yapma konusundaki kararlılığını arttıran gelişmelerdi. Son tahlilde, gerek 28-29 Nisan tarihlerindeki öğrenci gösterileri türünden protestolar gerekse de ordu mensuplarının öznesi olduğu Harbiye Yürüyüşü, 27 Mayıs'a gidiş sürecini hızlandırdı ve sonucunda 27 Mayıs 1960 tarihinde askeri darbe gerçekleşti.

¹⁸ DP yönetiminin söz konusu süreçte otoriter bir tavır içinde olup olmadığı da aslında tartışmalı bir husustur. Mesela kişisel görüşme yaptığım Taha Akyol, DP'nin otoriterleştiğini ama bunun da nedeninin, o dönemin üst düzey DP yöneticilerinin, tek parti döneminde yetişmiş olmaları ve dolayısıyla bu kişilerin “*Kuvvetler Ayrılığı*” ilkesini öğrenememeleri olduğunu vurgulamıştır. Bkz.: **Taha Akyol ile kişisel görüşme**, İstanbul, 04.02.2020; Bu konuda bir diğer düşünce ise en başında DP'nin söz konusu dönemde yanlış icraatlarının da olduğunu vurgulayan Rasim Cinisli tarafından belirtilmiştir. Cinisli, tersine; tek parti dönemi ve 27 Mayıs'ın hemen sonrasındaki siyasi düzeni kastettiği, yani iki otoriter rejim arasında kaldığı değerlendirmesini yaptığı DP döneminde, DP'nin zaten böyle bir gücünün olmadığını vurgulamış, bunu da İsmet İnönü'nün birtakım söylemlerine dayandırmıştır. Bu fikirlerle ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: **Rasim Cinisli ile kişisel görüşme**, İstanbul, 04.02.2020.

¹⁹ Mete Tunçay, “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 1980-1981.

²⁰ Cem Eroğul, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, 5. bs., İstanbul, Yordam Yayınları, 2014, s. 208-211.

²¹ Tevfik Çavdar, “Demokrat Parti”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 2073-2074.

2. MBK ve Cemal Gürsel Hükümetleri'nin Kurulması

27 Mayıs darbesini başarılı bir şekilde sonuçlandıran ordu mensupları tarafından yapılacak ilk iş, yönetimi ele alacak bir yapılanma oluşturmaktır. Bu kurul 27 Mayıs örneğindeki gibi askeri olabileceği gibi sivil üyelerden de oluşabilirdi. Daha önemlisi kurulun yasal olarak bir meşruluk sağlaması da gerekiyordu. Çünkü darbeye birlikte demokrasi kesintiye uğramış, Kuvvetler Ayrılığı ilkesi de böylelikle anlamını yitirmişti. Nitekim darbe sonrasında kurulan MBK, filli olarak yasama yetkisini ele aldı.²² Ayrıca MBK, Kuvvetler Ayrılığı prensibinin yürütme ve yargı ilkelerini de aslında bünyesinde toplamıştı.²³ Bu doğrultuda 27 Mayıs 1960 günü birçok tebliğ yayımlandı. Örneğin 1 ve 5 numaralı tebliğlerde MBK kendi adını da kullanıyordu. Komite'nin başkanı ise darbeye katılmayan ama kıdemi nedeniyle darbenin ve dolayısıyla 27 Mayıs 1960'da komitenin de başına geçirilen emekli Orgeneral Cemal Gürsel'di.²⁴ Gürsel, aynı zamanda “devlet ve hükümet başkanı” sıfatlarına da en azından cumhurbaşkanı seçilene kadar sahip olacaktı.²⁵

MBK, mevcut yetkilerini ise 12 Haziran 1960 tarihinde ortaya konan bir Geçici Anayasa'dan alarak ‘resmi’ hale getirdi ve bununla bir meşruluk sağlamış oldu.²⁶ Bir diğer anlamda MBK, Geçici Anayasa ile 27 Mayısçıların en kısa sürede ülkeyi seçimlere götürme ve demokrasiye ulaşma amacına istinaden, yönetimi geçici olarak devraldı.²⁷ Diğer yandan MBK kadrosu, içindeki ordu mensuplarının rütbesi açısından belli bir hiyerarşi doğrultusunda oluşturulmuş değildi. Nitekim üyeler arasında, üst rütbeli subaylardan daha çok, alt rütbeli subaylar bulunuyordu. Ayrıca 27 Mayıs sonrasında MBK, ülke yönetimindeki tek etkin güç olsa da bunun yanında MBK'yı icraatlarında yönlendirmesi için “sivil kadrolar” da

²² Samuel E. Finer, **The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics**, New Brunswick and London, Transaction Publishers, 2002, s. 17-20.

²³ Rasim Cinisli, mesela yargı erkinin MBK tarafından keyfi kullanımı için, çalışmanın aşağıdaki bölümlerinde daha detaylı ele alınacak olan Yassıada mahkemelerinin oluşturulmasını ve Yassıada'daki yargılama sürecini vurgulamıştır. Bkz.: **Rasim Cinisli ile kişisel görüşme**, İstanbul, 04.04.2020; Ayrıca daha sonrasında 27 Mayısçıların 1961 Anayasası ile ortaya koydukları Kuvvetler Ayrılığı ilkesinin teoriden nasıl -olumlu mu yoksa olumsuz yönde mi- uygulamaya geçtiği de çalışmanın aşağıdaki kısımlarında ele alınacaktır. Mesela bununla ilgili genel bir tespit için bkz.: **Taha Akyol ile kişisel görüşme**, İstanbul, 04.02.2020.

²⁴ 27 Mayıs 1960 günü “*Millî Birlik Komitesi Başkanı ve Türk Silahlı Kuvvetler Başkumandanı Orgeneral Cemal Gürsel*” sıfatıyla yirmi adet tebliği yayımlanmıştı. Bu tebliğlerin ortak amacı, darbe sonrası güvenliğin sağlanması ve toplumsal hayatın devam ettirilmesine dair bilgilendirici mesajlar vermektir. Bu mesajların içinde yeni bir anayasanın yapımına dair bilgilerin de olması dikkat çekicidir. Bkz.: **Hürriyet Meş'alesi: 27 Mayıs Millî Türk İhtilâli**, Haz. H. Sağiroğlu, v.d., İstanbul, MTTB İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Talebe Derneği Yayınları, 1961, s. 105-108.

²⁵ “Cumhurbaşkanları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 313.

²⁶ Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, 2. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2015, s. 242.

²⁷ Dört bölümlü anayasasının ikinci bölümünde MBK ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bkz.: Tekin Erer, **Yassıada ve Sonrası**, İstanbul, Rek-Tur Kitap, 1965, s. 370-378.

oluşturuldu. Bu yapılanmalar da zaten 27 Mayıs sonrasındaki yaklaşık 1.5 yıllık askeri hükümetler döneminde, Cemal Gürsel Hükümetleri olarak anılacaktı.

Bunlardan “*Birinci Gürsel Hükümeti*”, 30 Mayıs 1960 ile 4 Ocak 1961 tarihleri arasında, “*İkinci Gürsel Hükümeti*” ise 5 Ocak 1961 ile -iktidarın seçim yoluyla el değiştireceği sürece kadar- 28 Ekim 1961 tarihleri arasında görev yapmıştı. MBK’nın icracı yapısı ve uzman sivillerin de fikri destekleriyle kurulan bu hükümetlerin amacı, 27 Mayıs ile ortaya konulan hedefleri gerçekleştirmektir. Ama aslında bu, cuntacıların neredeyse geneli için, 27 Mayıs’ın etkilerinin korunması anlamına geliyordu. Çünkü birkaç cuntacı dışında ne bireysel ne de toplu olarak 27 Mayıs sonrasında nelerin yapılabileceği ile ilgili bir hedef ortaya koyan yoktu. Çalışmanın ileri aşamalarında da görülebileceği gibi cuntacılarıdaki bu plansızlık, Türk sağıının 27 Mayıs’a en yoğun eleştiri noktalarından birini oluşturacaktı. Bu durumda oluşturulan hükümetler, ülkede darbe ortamının pekiştirilmesiyle birlikte yeni bir anayasanın yapımını ve sivil siyaset yolunun tekrardan açılmasını amaçladı.²⁸ Dolayısıyla artık bu süreçteki MBK uygulamalarının ne yönde olduğuna değinilebilir. Bu bağlamda MBK, hem kendi propagandasını yapmayı hem de süreçte birtakım tasfiyelere gitmeyi amaçlayacaktı.

3. Süreçte Yaşanan Tasfiyeler

MBK’nın 27 Mayıs sonrasındaki siyasi süreci düzenlemek amacıyla neden olduğu tasfiyelerle amacı, dışarıdan gelebilecek bir karşı darbe ya da benzer bir tehdidi bertaraf etmektir. Nitekim 27 Mayıs sürecinde de etkisi fazlaca hissedilen aydınlar, ordu mensupları hatta MBK’nın kendi içinde bile ayrılıklar, tasfiyeler yaşanacaktı. Bu tasfiyelerin ilki cuntacılar tarafından TSK’nın geneli değerlendirilerek ele alınan ve birçok ordu mensubunun emekliye ayrılmasıydı.

a. Emekli Subaylar Olayı

27 Mayıs, ordu içi hiyerarşinin dışında gerçekleşmiş bir darbeydi. Bu yüzden de ordudaki rütbe dengesi bozulmuştu. Dolayısıyla MBK tarafından orduda şişkinlik olan kadroları dengelemek amaçlandı ve alttan gelen kadroların önü açılmak istendi. Bunun

---

²⁸ Ayrıca söz konusu hükümetlerde yer alan isimler hakkında daha detaylı bir bilgi için bkz.: Neşe Erdilek, “Hükümetler ve Programları”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 996-999.

dışında MBK üyeleri, TSK üyelerinden siyasi düzene karşı gelebilecek olası tehditlerin farkındaydılar. Bunun için de en etkili yol, 27 Mayıs anlayışını ordu içinde kuvvetlendirmektir. Tüm bu sebeplerle TSK kadrolarından 235 general ve daha alt rütbeli, 5000 civarında subay ordudan emekli edildi. Emekli edilmek için 25 yıllık askeri personel ya da subay olmak yeterliydi. Bu ordu mensupları emekli olmayı kendileri isteyebilecekleri gibi kurumları tarafından da emekli edilebileceklerdi. Tasfiye edilen bu ordu üyelerinin daha sonra kurduğu oluşuma ise, “*Emekli İnkılâp Subayları*” Derneği -EMİNSU- adı verildi.²⁹ Nitekim DP ile yolları ayrılrsa da 1950’lerin başında DP’den milletvekilliği yapan ve 27 Mayıs sonrasında MBK ile çalışma fırsatı bulan Ahmet Hamdi Başar, bu tasfiyelerin neden olduğunu MBK üyelerinden Orhan Erkanlı’ya sormuş ve ondan, “*Ordudaki tasfiye yeni bir 27 Mayıs ihtilâli’dir*” cevabını almıştı. Başar, bu tasfiyeleri “*ordu ihtilâli*” olarak değerlendirmişti.³⁰

Ordu içindeki bu tasfiyeler tahmin edilebileceği gibi birçok kesimde memnuniyetsizlikler yarattı. Gerçi tasfiye edilen kimi üyelere, daha sonra DP çizgisindekilerin tepki göstereceği üzere birtakım maddi imkanlar tanınmıştı. Bu durum, DP’li siyasi elitlerin de 27 Mayısçılar tarafından maddi konular nedeniyle eleştirilmesine sebep oldu. Kemal H. Karpat’ın da vurguladığı gibi tasfiyelerin bir diğer önemli sonucu, Ragıp Gümüşpala gibi hem de 27 Mayıs sürecinde Genelkurmay Başkanlığı’na atanmış bir generalin bile ordudan emekli edilmesiydi. Bu durum Gümüşpala’nın siyasete katılımına vesile olmuştu.³¹

Belki de söz konusu dönemdeki siyasi baskı ortamı düşünüldüğünde bu durum, Gümüşpala’nın AP genel başkanlığı açısından, önce DP çizgisine daha sonra da Türk sağına bir can suyu oldu. Çünkü bu dönemde DP çizgisini temsil etme iddiasıyla ortaya çıkan emekli, saygın bir generalin siyasi olarak öncelik alması, muhtemelen herhangi bir sivil siyasi adaya göre daha kolaydı. Bu gelişmeler MBK üyelerinin, TSK’yı kontrol altında tutmak istemelerindendi. Tasfiyelerin bir diğer ayağı da üniversiteleri ve dolayısıyla akademisyenleri ilgilendirecekti.

²⁹ Hikmet Özdemir, *Türkiye Cumhuriyeti*, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995, s. 256-257; Ayrıca bununla ilgili 42 sayılı kanun metni için bkz.: *Resmî Gazete*, Sayı: 10570, 5.8.1960, s. 1893.

³⁰ **Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları: “Yine Hayal Âleminde Uçuyorum...”**, Haz. Murat Koraltürk, C. II, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 647; Rasim Cinisli’nin de belirttiği gibi, ordunun beyin takımını oluşturan yaklaşık 260 generalden, 235’inin ordudan emekli edilmesi dikkat çekicidir. **Rasim Cinisli ile kişisel görüşme**, 04.02.2020; Darbelerin dış bağlantısını inceleyen Çetin Yetkin’in, söz konusu dönemlerde bakanlıklar yapan Amil Artus’un anılarından faydalanarak belirttiği gibi, ordudaki bu değişimin bir amacı da, Türk ordusunun NATO standartlarında bir ordu haline getirilmesiydi ve bunu isteyen diğer bir unsur da ABD idi. Bkz.: Çetin Yetkin, *Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika*, 5. bs., Ankara, Kilit Yayınları, 2011, s. 27.

³¹ Karpat, *a.g.e.*, s. 334-335.

b. 147'ler Olayı

27 Mayıs öncesindeki 28-29 Nisan olaylarını düşünürsek, üniversitelerdeki öğrenci protestolarının etki gücünü anlayabiliriz. 27 Mayısçı cuntacılar da zaten bundan güç almışlardı, dolayısıyla darbe sonrasının MBK üyeleri, mevcut durumun kendi aleyhlerine çevrilmemesi gerektiğinin bilincindeydiler. Dolayısıyla MBK üyeleri tarafından böyle bir durumda sorumlu tutulacak ilk grubun, üniversite hocaları olarak görülmesine şaşmamak gerekti.

Yukarıda Emekli Subaylar bağlamında değinildiği gibi, yeni nesil ordu mensuplarına kadro açılması gibi bir düşüncenin de bunda payı vardı. Mehmet Ö. Alkan'ın da belirttiği üzere MBK, üniversitelerdeki kadro sorunundan haberdardı. MBK'nın, öğretim üyelerinin üniversitelerin kararı dışında görevden atılmalarına karar verme hakkı, aslında yoktu. Ama MBK üyeleri darbe ortamında bu kurala uymadı ve tasfiyeler gerçekleşti. Böylelikle 147 öğretim üyesi görevlerinden uzaklaştırılmış oldu.³²

Diğer bir nokta da üniversitelerden atılan isimlerin farklı ideolojik kesimlerden olmasıydı ki ileri bölümlerde görülebileceği gibi, listede Türk sağından da kimi isimler vardı. Mesela Ali Fuat Başgil ve Cevdet Perin gibi DP çizgisinden isimlerle birlikte, 1961 Anayasası'nın yapım aşamasından el çektirilen İsmet Giritli ya da DP'li kesimlerden olmayan Tarık Zafer Tunaya gibi isimler de bu listede yer alıyordu. İşin ilginç tarafı kimi MBK üyeleri tarafından farklı ideolojik kesimlerin ve farklı bilim dallarından hocaların; “*Tembel*”, “*Yeteneksiz*” ve “*Reform Düşmanı*” gibi sıfatlarla suçlanmasıydı.³³

147'ler olayı, yazar Erdoğan Örtülü tarafından belirtilen farklı bir görüşe göre, MBK içinde iktidarın dört yıl sürdürülmesini isteyen Türkeş grubu -cunta içindeki radikaller/şahinler- diye bilinen 14 cuntacının fikirlerinden doğmuştu. 14'lerin birkaç üyesi, cuntacıların iktidarının daha uzun süreli olması için İsmet İnönü'yü ikna etmeye çalışmış ama bunu başaramamıştı. 14'ler, İnönü'nün bu fikrinin aslında bir geçerliliği olmadığını, çünkü onun hem halktan destek alamayacağını düşünüyor hem de MBK üyelerinden CHP'ye yakın görünen yaklaşık 11'inin de bu konuda elinden bir şey gelmeyeceğini hesaplıyorlardı.

³² Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Ö. Alkan, “1960 Darbesi ve Üniversiteden Tasfiyeler: 147'ler Olayı”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 286, Ekim 2017, s. 58-59.

³³ Görevine son verilen öğretim üyelerinin isimleri ve konu hakkında çıkarılan yasa için bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 10641, 28.9.1960, s. 2426-2431. Ayrıca bu kesimlerin tekrar mesleklerine dönmeleri 28 Mart 1962'de çıkarılan bir kanun ile mümkün olmuştur. Bkz.: Özdemir, **a.g.e.**, s. 257-258. 147'lerin daha çok hangi MBK üyeleri tarafından itibarsızlaştırılmaya çalışıldığı için bkz.: Alkan, **a.g.e.**, s. 62-64.

Kısacası 14'ler, İnönü'nün tavrını muhtemelen aşılabilir olarak görüyorlardı. Bu durumda söz konusu süreçte, 14'lerin bu fikrine engel olabileceği varsayılan gruplardan biri de üniversiteler olarak görüldü. Dolayısıyla öğretim üyelerini görevden alma fikri buradan doğdu ve bu karara herhangi bir tepki olmaması için, CHP destekçisi olduğu varsayılabilir hocaların yanında, farklı ideolojik çevrelerden hocaların da görevden alınması sağlandı.³⁴ Açıkçası bu yöndeki fikirlerin doğru olma ihtimali yüksekti. Fakat veriler değerlendirildiğinde net olarak anlaşılan, söz konusu görevden almaların daha çok MBK üyelerinin kişisel görüşleri sonucunda ve hukuksuz bir şekilde gerçekleştiği idi.

Sürece yakından tanıklık eden Ahmet Hamdi Başar'a göre MBK, belli bir düzen içinde çalışmıyordu. Bu konuda MBK içinde bir başıboşluk var gibiydi. Başar, bunu MBK'nın “*özel bir usul*” ya da “*usulsüzlük içinde*” çalışması olarak değerlendiriyordu. Örneğin MBK üyelerinden bir kurmay yüzbaşı, üniversitelerin yüksek idari görevlilerini toplayıp, onlara yapmaları gereken şeyleri söyleyebiliyordu. Tüm bunlar, MBK tarafından reform niteliğinde görülüyordu. Başar'ın “*üniversite ihtilâli*” dediği 147'ler Olayı da bunların sonucunda gerçekleşmişti.³⁵

c. 14'ler Olayı

Hem Emekli Subaylar hem de 147'ler olayı, MBK'nın tamamının hem ordu içinde hem de üniversite hocaları bağlamında yapılan tasfiyelerin ifadesiyken, 14'ler olayı, 27 Mayısçı cunta üyelerinin kendi içerisindeki bir bölünmeyi ifade ediyordu. Bunun da nedeni, cunta içi bir tehdit algılamasıydı. Muhtemelen de 27 Mayıs'ın gidişatının, bu 14 üyenin varlığından dolayı olumsuz etkileneceği düşünülmüştü. O halde bu 14 cuntacının diğer MBK üyelerinin fikirlerinin tersine bir takım düşünceleri olmalıdır. Nitekim Türkeş grubu, darbe sonrasında yeterli şartların oluşmadığını düşünüyordu ve sivil siyasete geçmenin daha aşamalı bir şekilde veya uzun süreli bir askeri rejimin sonrasında gerçekleşmesi taraftarıydı. Bu grubun karşısında yukarıda da ifade edildiği gibi sivil siyasete bir an önce geçilmesi fikrinde olan CHP ve lideri İsmet İnönü vardır.

Alparslan Türkeş, sürecin sonunda Başbakanlık Müsteşarlığı görevinden istifa etmiştir. Türkeş'in istifa sürecini, anayasa taslağının, Sıddık Sami Onar'ın başkanlığını

³⁴ Erdoğan Örtülü, *Üç İhtilâlin Hikâyesi*, 5. bs., Konya, Milli Ülkü Yayınevi, 1966, s. 41-42.

³⁵ Ahmet Hamdi Başar'ın Hatıraları: “Yine Hayal Âleminde Uçuyorum...”, Haz. Murat Koraltürk, C. II, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 648.

yaptığı öğretim üyelerince tamamlanması izleyecektir. Bu taslakta yer alan konular içinde, Temelli Senatörlük meselesi de vardı. Aslında CHP çizgisinde düşünen 11 MBK'lı üye, önergeyi bir komite toplantısında dile getirmişti, fakat birçok MBK üyesi bunun iktidarı ele geçirme amacıyla olan siyasilerce, “siyasi bir rüşvet” olarak teklif edildiği görüşündeydi ve sonucunda önerge, Ekim ayının sonlarında 11'e karşı 26 oyla, yani MBK içindeki çoğunluk tarafından reddedildi. Erdoğan Örtülü'nün belirttiği gibi bu süreçte, İsmet İnönü ile bir görüşme de yapan Cemal Gürsel başta olmak üzere, MBK içinde, 14'lere karşı bir cephe oluşmaya başlamıştı.³⁶ Sonucunda 13 Kasım 1960 günü, aslında hepsi milliyetçi kesimlerden olmayan ama -içlerinde Türkeş grubu da bulunan- 14'ler olarak MBK içinde birlikte hareket ettiği düşünülen grubun tasfiyesi gerçekleşmiştir. Nitekim Devlet Başkanı Gürsel tarafından bununla ilgili yayınlanan bildiride şunlar yazılıydı:

“1- Milli Birlik Komitesi çalışmaları, memleketin yüksek menfaatlerini tehlikeye sokacak duruma düştüğünden, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Milli Birlik Komitesi üyelerinin talepleri üzerine bugün (13 Kasım 1960 tarihinden itibaren) Milli Birlik Komitesini feshettim.

2- Türk Milleti adına yasama yetkisi kullanacak olan yeni Millî Birlik Komitesi üyeleri şunlardır:

Başkan: Cemal Gürsel

Üyeler: Acuner Ekrem, Aksoylu Refet, Ataklı Mucip[,] Çelebi Emanullah, Ersü Vehbi, Gürsoytrak Suphi, Karaman Suphi, Kaplan Kadir, Karavelioğlu Kâmil[,] Köksal Osman, Madanoğlu Cemal, Okan Sezai, Özdilek Fahri, Özgüneş Mehmet, Özgür Selâhattin, Kuytak Fikret, Küçük Sami, Özkaya Şükran, Tunçkanat Haydar, Ulay Sıtkı, Yıldız Ahmet, Yurdakuler Muzaffer.

3- Yeni Milli Birlik Komitesi en kısa zamanda kurulacak olan Kurucu Meclis ile birlikte memleketin nizamını demokratik esaslara göre düzenliyecektir.

4-Görevlerinden affedilen üyeler emekliye sevk edilmişlerdir.

5-Bu konuda Devlet Başkanından başka bir makam veya şahıs beyanat veremeye yetkili değildir.

Vatandaşa Keyfiyeti arz ederim.”³⁷

³⁶ Örtülü, **a.g.e.**, s. 45-58; Dündar Taşer'e göre de temelli senatörlük, genel olarak iktidar yolunun açılması için CHP'nin MBK içindekilere vadettiği geniş kapsamlı bir ayrıcalıktı. Bkz.: “Tabî Senatörlük, iktidar için CHP'nin ödediği ücrettir”, **Tercüman**, Yıl: 5, Sayı: 1651, 24.5.1966, s. 1,7; Buna ek olarak belirtmek gerekir ki 14'lerin MBK'dan dışlanmasına öncülük eden üye, MBK içindeki “ılımlı” grubun lideri, Cemal Madanoğlu olarak görülüyordu. Bkz.: Walter F. Weiker, **1960 Türk İhtilâli**, Çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967, s. 145.

³⁷ Konuyla ilgili bir karar 14 eski MBK üyesinin evlerine de bırakıldı. Kararda tasfiyelerin nedeni kısaca belirtildikten sonra, eski MBK üyelerine, “*Şerefînzile mütenasip bir dış göreve atanmak üzere evinizde bekleyiniz*” deniyordu. Ne yapacağını şaşırان kimi üyeler karara tepki gösterdiler. Örneğin Türkeş, kapısını; evine bir mektubun içindeki kararı bırakmaya gelen askerlere açmamış, zarf, Türkeş'in kapısı kırılarak evinin içine konmuştur. Muzaffer Özdağ'da bu süreçte Cemal Gürsel'e ulaşmış fakat bir sonuç alamamıştır. Bir diğer

Bu tasfiyeler, sadece MBK'dan dışlanan milliyetçiler açısından değil, liberal, muhafazakar vb. çevrelere mensup kesimler açısından da, yani tüm Türk sağının üzerinde ortak bir şekilde yoğunlaştığı bağlamda bir kırılma noktasıydı. Diğer yandan askeri cuntadaki bu dışlanmalar, farklı ülkelerdeki darbe örnekleriyle de desteklenebilir.

Mesela Portekiz'de 1974 yılında gerçekleşen ve adına Karanfil Devrimi de denilen darbe, 27 Mayıs sonrasında MBK içinde yaşananlarla birkaç noktada benzetilebilir. Nitekim iki örnekte de cuntacılar; hem ılımlılar ve radikaller şeklinde hem de sivil siyasete acilen geçilmesini isteyenler ile daha çok askeri cuntanın reformlar yapmaya devam etmesi gerektiğini düşünenler arasında bölünmüştür.³⁸ Diğer yandan bunu darbeler sonrasında bir tarafın diğerini bertaraf etmesi olarak da düşünmek mümkün. Mesela Mısır'daki Hür Subaylar Teşkilatı 1952 yılında yönetime el koyduktan sonra, Albay Cemal Abdül Nasır da, darbeyi birlikte yaptığı kimi arkadaşlarıyla yollarını ayırmıştı. Darbeden sonra ihtilalin başına geçirilen eski, kıdemli bir asker olan General Necib'le bile yollar, Mısır'da kurulması düşünülen yeni siyasi düzen konusundaki anlaşmazlıklar öne sürülerek ayrılacaktı.³⁹

Benzer bir süreç Arjantin'de de yaşanmıştı. Nitekim Arjantin'de 1943 askeri darbesinden sonra da cunta içi krizler çıkmış ve süreçte Juan Domingo Peron da bu krizlerin ortaya çıkardığı bir cunta üyesi olarak devlet başkanlığını ele geçirmişti.⁴⁰ Tüm bu örneklerde görülebileceği gibi herhangi bir askeri cuntanın bölünmesi ve cunta içerisinde safların daha da netleştirilmesinin amacı, diğer grup üstünde hakimiyet kuran bir kısım cuntacının, olası icraatlarına karşı koyabilecek bir güç olmadan, icraatların hem serbest şekilde hem de daha çabuk yapılmasına neden olabilecekti. 27 Mayıs sonrasındaki Kurucu Meclis'in oluşturulması

MBK üyesi Haydar Tunçkanat tarafından kurşuna dizilmeleri için bir önerge dahi verilen 14'lerin yeni yurt dışı görevleri şunlardı: “*Alparslan Türkeş Yeni Delhi, Orhan Kabibay Ottawa, Orkan Erkanlı Meksiko, Muzaffer Özdağ Tokyo, Rifat Baykal Tel Aviv, Fazıl Akkoyunlu Kâbil, Ahmet Er Libya, Dündar Taşer Rabat, Numan Esin Madrit, Mustafa Kaplan Lizbon, İrfan Solmazer La Haye, Şefik Soyuyüce Kopenhag, Muzaffer Karan Oslo, ve Münir Köseoğlu'da Stokholm Büyükelçiliklerinde devlet müşavirliklerine atanacaktı.*” Sonuç olarak seçimlerin yapılması ve Kurucu Meclis'in oluşturulması konusunda, kalan MBK üyelerinin önü açılmış oldu. Örtülü, **a.g.e.**, s. 58-66; Ayrıca bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 10681, 15.12.1960, s. 2757.

³⁸ Ergun Özbudun, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1993, s. 59; Karanfil Devrimi, oluşu itibarıyla 48 yıllık uzun süreli otoriter bir rejimi sonlandırmıştı. Cuntacıların, Türkiye örneğindeki gibi askeri müdahale sonrasında reform yapma amacı vardı. Zaten hem Portekiz'de hem de Türkiye'de benzer görüşte olanların, askeri müdahaleyi, “devrim” ortak adıyla ele almalarının bir sebebi de, cuntacıların; eski rejimin yerine daha demokratik koşulları sağlamak istemeleriydi. Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz.: Muharrem Kılıç, “**Soğuk Savaş'tan**” **Bugüne: Darbeler ve Devrimler 1**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2013, s. 502-507.

³⁹ Zeynep Güler, **Süveyş'in Batısında Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık**, İstanbul, Yenihayat Kütüphanesi, 2004, s. 121-122.

⁴⁰ Dennis R. Gordon, “Withdrawal in Disgrace: Decline of the Argentine Military, 1976-1983”, **The Decline Of Military Regimes: The Civilian Influence**, Ed. Constantine P. Danopoulos, Boulder and London, Westview Press, 1988, s. 203-204.

ve 1961 Anayasası'nın yapılması da, MBK üyesi olarak kalan cuntacılar için -Türkeş grubunun yokluğunda- bu doğrultuda değerlendirilebilecek gelişmelerdendir.

4. Kurucu Meclis'in Oluşturulması

Mevcut anayasanın geçici nitelikte olması, 27 Mayısçıların öncelikli hedefini yeni bir anayasanın yapımı olarak netleştirmelerine neden olmuştur. Aslında bununla ilgili görev; 27 Mayıs darbesine gidiş sürecinin hızlanmasında önemli bir rolü olduğu düşünüldüğü için, Türk sağı tarafından hep eleştirilecek bir kişi olan İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar başkanlığındaki bir komisyona verilmişti. Komisyonun ortaya koyduğu taslak ile meclis çoğunluğunun icracı özellikleri fazlasıyla sınırlandırıldı ve böylece çoğunluğun aleyhine bir öneri yapıldı. Muhtemelen bu süreçte DP'ye atfedilen hukuksuzluklar da komisyon tarafından göz önünde bulundurulmuştu. Fakat taslak bu haliyle, İstanbul komisyonu hakkında birtakım eleştirilere neden oldu. Bu yüzden de MBK, bir Kurucu Meclis oluşturma yoluna gitti. Amaç, farklı kesimlerin katılımıyla anayasal temsil kabiliyetinin arttırılması ve bu konudaki olası eleştirileri sonlandırmaktı.⁴¹

Kurucu Meclis; Temsilciler Meclisi ve MBK'nın birleşimiyle oluşacaktı. Bu, hem MBK'nın ülke yönetimindeki söz sahibi konumunu sürdürmesini sağlayan bir gelişmeydi hem de 27 Mayıs sonrasında, iktidarın sivilleşmesi açısından önemliydi. Bu bağlamda Temsilciler Meclisi içinde vatandaşın temsilinin geniş bir şekilde sağlanması amaçlanmıştı.⁴² Mesela bu konuda ortaya koyulan tabloya göre, Temsilciler Meclisi üyelerinin yüzde 8.83'ü asker, 29.05'i hukukçu, 27.57'si memur, 17.28'i serbest meslek sahibi, 4.41'i teknik eleman, 2.21'i işçi-sendikacı, 2.94'ü özel sektör çalışanı, 0.37'si sanatçı ve 7.35'i gazeteciydi.⁴³ Türk sağının ilgilendiği kısım ise DP çizgisi mensuplarının bu tablonun neresinde olduğuydu.

⁴¹ Öte yandan Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İdarî İlimler Enstitüsü de, anayasa yapımı için MBK'dan herhangi bir görev almadan -bağımsız bir şekilde- dikkat çekici bir öneri hazırlamıştı. Bkz.: Mümtaz Soysal, Fazıl Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 28-29; İstanbul Komisyonu, söz konusu anayasa taslağını hazırlarken komisyonun kimi üyeleri arasında da fikirsiz anlaşmazlıklar olmuş fakat sonucunda komisyon, daha çok Sıddık Samir Onar'ın fikirlerinin benimsendiği taslağı 18 Ekim 1960 tarihinde MBK üyelerine teslim etmiştir. Devlet Başkanı Cemal Gürsel, taslağın MBK tarafından mı yoksa bir Kurucu Meclis tarafından mı kanunlaştırılması ile ilgili, çevresinden -O kişi tasarının teslim edildiği komite üyesi Orhan Erkanlı ile birlikte Ankara'ya gelen Muammer Aksoy'du- bilgi almış ve sonucunda bir Kurucu Meclis'in kurulmasının daha doğru olacağını düşünerek bunun hazırlıklarına başlanmasını istemişti. Bkz.: Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu – Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, 2. bs., İstanbul, Boyut Kitapları, 2004, s. 361-362.

⁴² Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976, s. 228.

⁴³ "Cumhuriyet Meclislerinin Anatomisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. X, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 2673.

Diğer bir deyişle aşağı bölümlerde de görülebileceği gibi söz konusu temsilin ne kadar sağlanabildiği noktası, DP çizgisindeki kesimler tarafından hep bir tartışma konusu yapılacaktı.

5. 1961 Anayasası'nın Kabulü ve Sonrasındaki Hukuki Düzenlemeler

Yeni bir anayasa ve yeni bir seçim kanunu ortaya koymakla görevlendirilen Kurucu Meclis'in, bu konudaki çalışmalarını, 29 Ekim 1961 -yeni TBMM'nin göreve başlaması-tarihine kadar bitirmesi öngörülmüştür. Ortaya konulacak taslak için bir referandum yoluyla halkın da onayı alınacaktı. Nitekim çalışma, belirlenen tarihlere kadar -27 Mayıs 1961'e ek olarak 15 gündü- bitirilemezse ya da anayasa, referandumda halk tarafından kabul edilmezse doğrudan halkoyuyla yeni bir Temsilciler Meclisi oluşturulacaktı.⁴⁴

Fakat buna gerek kalmadı. Yeni anayasa 4.5 ay gibi kısa denilebilecek bir sürede Kurucu Meclis tarafından ortaya konuldu.⁴⁵ 9 Temmuz 1961 tarihinde yapılan bir referandum yolu ile kabul edildi ve bu da 334 sayılı kanun doğrultusunda 20.7.1961 tarihinde resmi gazetede yayımlandı.⁴⁶ 27 Mayıs'ın ardından anayasa taslağı oluşturma görevi verilen İstanbul Komisyonu'nun, ortaya koyduğu metindeki tepki çeken düzenlemeler, 1961 Anayasası'nda giderildi. Kabul edilen yeni anayasa böylelikle 1924 Anayasası'nın da yerine geçmiş oldu.⁴⁷

1961 Anayasası, genel olarak 27 Mayısçı yönde düşünenler tarafından yapılmıştı. Anayasa, Türk solunun yolunu açan, dolayısıyla Türk soluyla özdeşleştirilen bir belge olarak görüldü. Dolayısıyla 27 Mayıs'ın daha çok siyasi ve hukuki etkisinin yavaş yavaş kalkmaya başladığı 1965 yılı sonrasında özellikle DP/AP çizgisi tarafından ivedilikle değiştirilmeye çalışıldı. Bu yüzden çalışmanın aşağıdaki kısımlarında, 27 Mayıs'la ilgili olarak ortaya çıkan olumsuzlukların, birçok yönden 1961 Anayasası temelinde ele alındığı görülecektir.

Bunun yanında yeni anayasa ile birçok vesayet kurumu oluşturuldu. Bunlardan biri, MGK'nın kurulmasıydı. Ayrıca iki meclisli yapı doğrultusunda Cumhuriyet Senatosu oluşturuldu. Bununla bağlantılı olarak ileride Türk sağı tarafından önemli bir tartışma konusu da yapılacak olan Tabii Senatörlük Kurumu yaratıldı. Anayasa Mahkemesi'nin kurulması

⁴⁴ Konu ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 10682, 16.12.1960, s. 2766-2769.

⁴⁵ Özdemir, **a.g.e.**, s. 263.

⁴⁶ 1961 Anayasa metni örneği için bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 10859, 20.7.1961, s. 4641-4654.

⁴⁷ Soysal ve Sağlam, **a.g.e.**, s. 30.

ise⁴⁸ bu unsurların içinde Türk sağının eleştirdiği konuların en dikkat çekici olanlarından biriydi. Ayrıca süreçte, bunlardan bağımsız olarak birtakım hukuksal düzenlemelere de gidildi. Nitekim Tedbirler Kanunu bu uygulamalardan biriydi.

Söz konusu kanun, bir tasarı haline getirildikten sonra, 3 Mart 1962 tarihinde meclisten, 5 Mart 1962 tarihinde ise Senato'dan geçerek yasal hale getirildi.⁴⁹ Tedbirler Kanunu, 27 Mayıs sonrası düzenin hukuki zeminini oluşturmak açısından diğer meselelere göre başta AP'liler olmak üzere Türk sağını daha doğrudan etkileyen bir boyuta sahiptir. Çünkü bu kesimin kendi adına, 27 Mayıs'tan arda kalan olumsuzlukları ortadan kaldırma mücadelesi, bu kanunun varlığıyla tamamen etkisiz hale gelmiştir. Bunun tersi, 27 Mayısçıları tarafından askeri müdahale sonrasında kurulan yeni siyasi düzene karşı bir tehdit olarak görülmüştür. Süreçteki bir diğer uygulama ise 27 Mayıs'ın yıldönümlerinin bir bayram günü haline getirilmesiydi.

27 Mayıs'ın bir Milli Bayram olarak ilanı, askeri müdahalenin, hemen hemen ikinci yılına denk getirilirken⁵⁰ bununla ilgili tasarı, 4.4.1963'te, mecliste görüşülmüş ve 294 oyla kabul edilmiştir.⁵¹ Söz konusu tasarının yahut Anayasa ve Hürriyet Bayramı'nın onaylanması 9.4.1963 tarihinde Senato'da yapılan görüşmeler sonucunda gerçekleşecektir.⁵² 27 Mayıs sonrasında sivil siyasete geçişle birlikte oluşturulan ilk koalisyon hükümeti, Millet Meclisi tarafından çıkarılan ek kanun tasarısında belirtildiği gibi, 1961 Anayasası'yla; “*demokratik hukuk devleti bütün sosyal ve hukuki temelleriyle*” kurmayı amaçlıyordu. Bu yüzden, Milli Bayram ile ilgili kanun teklifi, 27 Mayısçıları tarafından 27 Mayıs 1961 tarihinin bir anması ve kutlaması gibi düşünülmüştür. Dönemin hükümeti tarafından ortaya koyulan kanun teklifinin bir bölümü şu şekildedir:

“Bugünü anmak benliğimizi bulmak bakımından gerçekten önemlidir. Bugünü kutlamakla Türk Milleti, büyük kayıplar sonunda kazanılmış bir zaferin tadını duymuş ve yaşatmış

⁴⁸ 1961 Anayasası ile birlikte ortaya çıkan vesayet kurumları için bkz.: Aydın ve Taşkın, **1960'tan**

Günümüze..., s. 92-98.

⁴⁹ Ahmad ve Ahmad, **a.g.e.**, s. 246.

⁵⁰ **A.e.**, s. 248.

⁵¹ AP'liler, parti olarak görüşmelere çok ilgi göstermemiş, aslında alınan oyların sadece 28'i AP'den gelmiştir. Bkz.: Tunca Özgişi, **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu**, No: 153, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012, s. 71.

⁵² Tasarı 110 oyla kabul edilirken, 3 boş, 4 de hayır oyu çıkacaktır. AP Senato'da, genel anlamda tasarının kabulünden yana olmuştur. Bu doğrultuda AP Grubu adına konuşan İhsan Sabri Çağlayangil: “*Tasariya müsbet oy vermeyi karar altına almış bulunuyoruz. Tek temennimiz bu devrimin birleşik bayram olarak kardeşlik havasını temin etmesidir*” demiştir. Sonucunda AP'den ve Temelli Senatörlerden 2'şer kişi tasariya ret oyu vermiştir. Temelli senatörlerin ret oyu vermesinin nedeni, bayrama karşı olmalarından değil, tasarının isminde “*Milli Birlik*” sözünün geçmemesindendir. Bkz.: “Senato 27 Mayıs Bayramını kabul etti...”, **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 963, 10.4.1963, s. 1,5.

olacaktır. Milletimizin bağımsızlık mücadelesinin ilk adımı olan 19 Mayıs ve Hâkimiyetin millet tarafından ele alınması tarihi olan 23 Nisan gibi 27 Mayıs da özgürlüğün, Türk devrimlerine dönüşün, Hukuk – Devleti ilkelerine bağlılığın tarihidir... 27 Mayıs tarihinin Hürriyet ve Anayasa bayramı olarak kabul edilmesi ve millî bayram olarak kabul edilmesi icabeder.”⁵³

1961 Anayasası’nın hazırlanması ve kabulü ile başlayan darbe sonrasındaki hukuki düzenlemeler, öncelikle 27 Mayıs’ın korunması ve yaşatılması amacını taşıyordu. Bu durumda hedef 27 Mayısçı olmayanları söz konusu uygulamalarla sindirmekti. Her ne kadar yukarıda daha detaylı görülebileceği gibi bu uygulamalar, bu çalışmanın ele alındığı 20 yıl içerisinde geçerliliğini tamamen koruyamayacaksa da, başta DP çizgisindekiler olmak üzere, kendilerini darbenin içinde, 27 Mayıs’ın yapımcılarından olarak gören milliyetçi kesimleri bile olumsuz anlamda etkileyecek birer örnekti.

6. Yassıada Meselesi

27 Mayıs askeri darbesi, bir grup ordu mensubu tarafından gerçekleştirildikten sonra yapılacak bir şey de, ülkeyi, yönetime el koyulacak mevcut şartlara götüren kişileri tespit edip, bu kişileri yargılamaktır.⁵⁴ Bu, bir anlamda 27 Mayısçı cunta tarafından hem varlıklarının sorgulanmaması hem de yeni bir siyasi düzen oluşturulurken izlenecek yolun daha engelsiz olması açısından önemliydi. Nitekim 27 Mayıs sürecindeki yargılamalar, hukuk kurallarının ‘hala’ geçerli olduğunun, hem iç politikada 27 Mayısçı olmayanlara hem de evrensel ölçüde dış politik çevrelere gösterilmesi bakımından bir fırsattı.

Bunun yanında Yassıada konusu, sadece 1960-1980 yılları arasındaki sağ çizgiyi ilgilendiren bir konu olmayıp, etkileri günümüze kadar yansıyan gelişmelerin en önemlilerindendir. Nitekim 1960 sonrasının merkez sağ çizgideki siyasi partileri tarafından sıkça kullanılan “mağduriyet” ifadelerinin, dolayısıyla da DP/AP çizgisini savunan siyasi

⁵³ Söz konusu Hürriyet ve Anayasa Bayramı’nın başlangıç tarihi 26 Mayıs gününün öğleden sonrası iken; 27 Mayıs’ın, tüm günü içermesi öngörülmüştür. 27 Mayıs’ın yıldönümleri için toplamda 1.5 günlük bir bayram süreci mevcuttur. Bkz.: **Millet Meclisi Ulusal bayram ve genel tatiller hakkındaki 2739 sayılı Kanuna ek kanun tasarısı (1/224)**, Dönem: 1, Toplantı: 2, S. Sayısı: 127, 13.6.1962, s. 1-3.

⁵⁴ Cemal Gürsel 10 Ekim 1960 tarihinde bunu şöyle ifade etmiştir: “*İhtilâlin ilk günü düşükleri idam edebilirdik. Fakat onların Türk hâkimi huzuruna çıkmasını ve hesap vermelerini uygun bulduk. Yassıada kararlarına aynen intibak edilecek ve kararlar aynen tatbik edilecektir. Bütün dünyanın bunu böyle bilmesi lâzımdır.*” Bkz.: Erer, **a.g.e.**, s. 488; Ferruh Bozbeyli’ye göreysen, MBK’nın bu kararı almasının ardında, anayasa yapmak için İstanbul’dan gelen profesörlerin yönlendirmeleri vardı. Bu bağlamda MBK üyelerine, Meclisi dağıtıp “*anayasa ihlali*” yapmak yerine, ortaya bir mahkeme çıkarmak ve bu mahkemelerde DP’lileri yargılamanın en iyi seçenek olduğu söylenmiştir. Çünkü MBK üyelerine, bunu yapmazlarsa, yarın kendilerinin de yargılanacak duruma düşebilecekleri söylenmiştir. Bkz.: **Yalnız Demokrat**, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 114.

elitlerin ebedi şikayetlerinin bir nedenidir. Günümüz Türkiye'sinde sağ iktidarların bu konuları yer yer gündeme getirmeleri de bu yüzdendir. Konuya öncelikle, 27 Mayısçıların yargılamalar için neden Yassıada'yı seçtiklerine değinerek başlanabilir.

Bunun ilk nedeni, siyasi elit ya da bürokrat olan eski DP'lileri, onlara karşı düşmanlıklarını açıkça belli eden kimi MBK üyelerinden -Sıtkı Ulay vb.- ve 27 Mayısçıların olası tepkilerinden korumaktı. İkincisi ise, tersine, DP'liler lehine bir kurtarma girişimi olursa, coğrafi olarak ulaşılması en zor yeri seçmektir. Bu da 27 Mayısçıları, İstanbul'a yakın bir ada olan Yassıada'nın, yargılamaların merkezi olması düşüncesine götürdü.⁵⁵ Bu doğrultuda DP hükümetinin üyeleri, milletvekilleri dışında gazeteciler, yerel ya da merkeze bağlı yöneticiler, eski ordu mensupları, emniyet mensupları vb. birçok meslek dalından kişiler, Yassıada'ya gönderilmişlerdir.⁵⁶ Bundan sonraki süreç sanıkların yargılanma aşamasıyla ilgilidir. Bu konunun detaylarına, çalışmanın ileri bölümlerinde değinilecektir. Yassıada sürecinin son halkası ise üç eski DP'li siyasetçinin idamı olmuştur.

7. DP'lilerin İdamı

Yassıada'daki yargılama sürecini sonlandıracak olan idam kararları, DP mensubu kesimlerin en çok eleştirdiği konuların başında gelmektedir. Çalışmanın ileri aşamalarında da görülebileceği gibi DP/AP çizgisinin hukuki konular başta olmak üzere, 27 Mayıs'tan artakalan olumsuzlukları yok etme siyaseti, belki bir kanun ya da yasa değişikliğiyle giderilecek türdendir. Fakat idamlar noktasına gelindiğinde ve idam kararları uygulandığında, bunun geri dönüşü yoktur.

Nitekim DP'lilerin Yassıada'daki yargılama süreçlerinin sonlanması, MBK'nın 12 Eylül 1961 tarihinde açıkladığı 54 numaralı bildiriye göre, kararların 15 Eylül 1961 tarihinde açıklanacağını ilan edilmesiyle başlamıştır. 13 Eylül 1961 tarihinde ise 28 numaralı bildiriyle Yüksek Adalet Divanı'nın kararları hakkında bilgi verecek tek kurumun Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu Başkanlığı olduğu belirtilmiştir.⁵⁷ Yassıada davaları, 14 Ekim 1960'ta

⁵⁵ Yine bu süreçten önce DP destekçisi birçok kişinin, Harp Okulu'ndan ayrı olarak İstanbul Beşiktaş'taki Balmumcu askeri hapisanesinde tutulduğu belirtilmelidir. Ayrıca Türk sağının sembol isimlerinden Ali Fuat Başgil de burada bir süre tutulanlardan birisiydi. Bkz.: Necmettin Önder, **Yassıada'da Millî İrade Nasıl Mahkûm Edildi**, İstanbul, Dem Yayınları, 1990, s. 88; Bu süreçte, Yassıada'ya tünel kazıp DP'lileri kurtarma ile ilgili fikirlerin olduğundan bahsediliyordu. Bununla ilgili bir örnek için bkz.: Cinisli, **a.g.e.**, s. 82-83.

⁵⁶ Yassıada'da tutulanların bir listesi için bkz.: Erer, **a.g.e.**, s. 460-475.

⁵⁷ **A.e.**, s. 565.

başlamış ve 15 Ekim 1961 tarihine kadar 203 oturum şeklinde yapılmıştır.⁵⁸ Yassıada'da ilk olarak on beş kişiye verilen idam cezası, daha sonra Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın isimleri onaylanmak üzere üçe indirilmiştir. Çünkü MBK, on beş olan idam sayısının on ikisini müebbet hapse çevirmiş, bunu da MBK İrtibat Bürosu, 58 sayılı bildiri ile açıklamıştır.⁵⁹

Zorlu ve Polatkan için, 16 Eylül cumartesi günü sabaha karşı idamların infazı gerçekleşmiştir. MBK irtibat bürosu aynı gün 59 numaralı tebliğ ile bunu bildirmiş ve tebliğde sağlık sorunları bulunan Adnan Menderes'in infazının yapılmadığı da bildirilmiştir.⁶⁰ Menderes'in daha sonra iyileştiği hatta sigara içmek ve gazete okumak gibi talepleri olduğu, yani onun artık sağlıklı olduğunun ifadesi olarak, MBK tarafından 60 numaralı bildiri yayınlanmıştır. Eski DP lideri son bir defa muayene edilmiş ve 17 Eylül 1961'de, hakkındaki idam hükmünün infazı gerçekleşmiştir. Bu, MBK irtibat bürosunun 61 numaralı bildirisi ile kamuoyuna açıklanacaktır. İdamlar sonrasında definler, İmralı Adası'nda yapılacaktır.⁶¹

Sonuç olarak yukarıda, özellikle 27 Mayıs sonrasındaki askeri hükümetler dönemindeki gelişmeler bağlamında kısa bir tablo ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yaklaşık 1.5 senelik sürecin bir ifadesi olan bu tablodaki tüm başlıklar ve onların detayları, Türk sağının 27 Mayıs sonrasındaki algısının yaratılmasında, önemli birer kırılma noktasıdır. Buna ek olarak özellikle DP/AP çizgisi, gerek eski DP'lilerin Yassıada süreci sonrasında Kayseri Cezaevi'ne gönderilmeleri bağlamındaki aflar gerekse de bu kesimlerin siyaset yapmalarının önünün kapanması ile ilgili engeller ile de mücadele etmiştir. Aynı zamanda DP/AP'lilerin söz konusu çabaları ile sorunun bir sonuca bağlanması da, çalışmanın amacına uygun bir şekilde, ileri aşamalarında ele alınacaktır. Bu kısa tablo ortaya konduktan sonra artık Türk sağı ve Türk ordusu bağlamındaki bilgilere yer verilebilir.

B. Asker-Sivil İlişkileri

Askeri darbeler, asker-sivil ilişkilerinin askerler lehine bozulmasıdır. Bu doğrultuda 27 Mayıs darbesi de, asker-sivil ilişkilerinin bozulduğu bir sürecin ardından gerçekleşmiştir. Aslında normal olan, asker ve sivil olarak beliren bu unsurların, aynı amaç için birlikte

---

⁵⁸ Çavdar, **a.g.e.**, s. 2074.

⁵⁹ Toplamda ise 43 kişi müebbet hapse mahkum edilmiş oldu. Bunun haricinde 418 kişi 20 yıla kadar hapis cezası alırken, 123 kişi beraat etti. Aynı zamanda kimlerin hangi ölçüde ceza aldığı hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Erer, **a.g.e.**, s. 615-626.

⁶⁰ **A.e.**, s. 626-627.

⁶¹ **A.e.**, s. 628-631.

hareket etmeleridir. Bu ortak amaç, büyük oranda ülkenin güvenliğinin sağlanması noktasıdır. Söz konusu tehlikenin belirleyicisiyse genellikle dışsal faktörlerdir. İç siyasette politikaları yönlendirme tasarrufuna sahip olanlar, herhangi bir ülkeyi yönetme hakkını elinde bulunduran siyasi elitlerdir. Ordular ise, karar verici gücün uygulayıcısı durumundadır.

Bu çalışmada asıl amaç, cumhuriyet dönemi modernleşmesinin krizlerinden biri olan 27 Mayıs darbesinin nedenlerini irdelemek değildir. Bu hususu çalışmada yer yer görmek mümkün olacaktır. Fakat ordunun kendi kalıplarının dışına çıkmasının nedenleri de vardır. Öncelikle ordu, üyeleri rütbelerine göre dağılmış, hiyerarşik bir yapılanmadır. Subaylar ise bu yapının önemli birer parçası.

Samuel P. Huntington’a göre subayların asker-sivil ilişkilerindeki sınırları belirleyen en önemli özellikleri, onların “*profesyonel*” çizgileridir. Modern orduların kurulmasıyla birlikte, subaylık artık para kazanılan bir meslek haline gelmiştir. Subaylar, bu mesleğin yükümlülüklerini üzerlerinde taşıyan birer “*bilirkişi*”dir. Bu, ordu içerisinde çeşitli gruplaşmalara neden olabilir.⁶² Tüm bu özellikler, bir subayı ya da elinde şiddet tekeli bulundurduğu için tüm orduyu diğer toplumsal unsurlardan ayırır. Ordu içindeki gruplaşma, örgütlenme de böylece kolaylaşır.⁶³ Bu örgütlenmeler, subaylar tarafından olumsuz amaçlarla oluşturulabilir. Örneğin askeri cuntalar, darbe yapmaya kalkışabilecek olumsuz yapılanmalardır. Diğer yandan hiyerarşik üstünlüğünden dolayı askeri müdahalenin başına, en kıdemli subayın -cunta içindeki ya da ordudaki- geçirilmek istenmesinin nedeni, cuntacıların, meşruiyetlerini sağlamlaştırmak istemelerindendir. Böylece cuntacılar, darbe yaptıkları ülkede kurulacak yeni siyasi düzende yerlerini daha güçlü bir şekilde almış olacaklardır.

1. Pretoryenizm ve Pretoryen Orduların Sınıflandırılması

Ordunun, herhangi bir ülkenin siyasal yapısı ve kurumları üzerinde hakimiyet sağlaması, Amos Perlmutter’in belirttiği gibi tüm tarihsel dönemlerde var olan pretoryenizm kavramının modern ve genel bir tanımıdır.⁶⁴ Cuntacıların, burada zoru, kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaları, bunu yaparken halkın taleplerini dikkate almamaları da pretoryenizm açısından dikkat çeken bir diğer detaydır.⁶⁵ Bu nedenlerle, bir ülkedeki asker-

⁶² Huntington, *Asker...*, s. 9-12.

⁶³ Finer, *a.g.e.*, s. 6.

⁶⁴ Amos Perlmutter, “The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities”, *Comparative Politics*, Vol: 1, No: 3, April 1969, s. 383.

⁶⁵ Ahmet İnsel, “Siyasal rejim bunalımının nedeni olarak devlet”, *Birikim*, Sayı: 95, Mart 1997, s. 74.

sivil ilişkileri, orduya verilen tarihi önem ve ülkenin geleceği konusundaki endişeler, konuyla ilgilenen bilim adamlarının, pretoryenizm kavramıyla ilgili sınıflandırmalar yapmalarına neden olmuştur. Burada sorulması gereken sorular şunlardır: Askeri müdahaleyi yapanlar kimlerdir ve bu askerler yakın ya da uzun vadede neyi amaçlamaktadır? Birsen Örs’ün, Eric Nordlinger’den aktardığı gibi, askeri müdahaleyi yapan ordu mensupları, “*arabulucular*”, “*muhafızlar*” ve “*yöneticiler*” olarak 3 gruba ayrılır.⁶⁶

William Hale’in de “*riyaset rejimleri*” ya da “*veto rejimleri*” olarak ortaya koyduğu ordunun ilk özelliği, devam eden mevcut bir parlamenter sistem ve sivil siyaset üzerindeki “*demoklesin kılıcı*” rolünü, sonraki iki tipolojiye göre daha ılımlı oynar. Hale’in de Nordlinger’den aktardığı gibi zaman zaman ordu, “*yerinden alma darbesi*” de denebilecek şekilde, istediği özelliklere sahip bir iktidarı oluşturabilir, fakat bunu yaparken “*statüko*” korunur. “*Muhafız rejimler*”de ise ordu, pretoryenizmin tanımında olduğu gibi gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra, -mesela bu, yasa yapmak olabilir- iktidarı tekrardan sivil hükümetlere bırakır. Muhafız rejimler, veto rejimlerine göre daha denetleyicidir. Mevcut statünün korunacağı bu düzende, denetleme bir ölçüde halk üzerinde baskı yapmayı da gerektirecektir. “*Hükmedici rejimler*” ise baskı ve ülkedeki denetleme seviyesinin en ileri aşamasını oluşturur. Weberyen bağlamda, liderlerin karizmatik kişiliklerinin daha çok devreye girdiği bu tipolojide asker, daha uzun süreler için iktidarda kalmayı hedefler. Bu aşamada, cuntacılar tarafından siyasi partilerin varlığı sınırlandırılır ya da tanınmaz.⁶⁷

Amos Perlmutter, orduları pretoryen olarak sınıflandırırken amaçlarına göre, “*hakem*” -arbitrator- ve “*yönetici*” -ruler- olarak iki farklı grubun olduğunu belirtecektir. Hakem tipi ordular, siyasete katılma konusunda mesafelidir. Amaç, kurulması gereken hükümet açısından makbul olanı bulmak, bunu yaparken hakem rolünde olmaktır. Türkiye örneğinde Kemalizm’den kalan bakiyenin ordu tarafından korunması, ordunun bu rolü kendi inisiyatifinde görmesindendir. Hakem tipi ordu için profesyonellik önemlidir. Bu profesyonellik, askerler ve diğerleri arasındaki sınırları oluşturur. Askerlerin faaliyetleri, sivil siyasi aktörlerin etkinlik alanına taşmamalıdır Dolayısıyla başka sınırları aşmamak için siyasal açıdan ideolojik bir şekillenme de öngörülmez. Yönetici gruplarda ise tersine bu sınırlar aşılr. Yani profesyonellik bir yana bırakılır. Siyaseti, toplumu vb. alanları sürekli denetleme ihtiyacı doğar. Yönetici tip ordular, “*Korumacı*” olan hakem tipi ordulara göre, çok

---

⁶⁶ Örs, **a.g.e.**, s. 11.

⁶⁷ William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Alfa Yayınları, 2014, s. 360-361.

daha “*radikal*” konumdadır. Perlmutter’e göre bu tip ordular devrimci değil, çağın gereklerine uygun şekilde reformcudurlar ve mevcut yapıyı değiştirmek isterler.⁶⁸

Yönetici tip ordunun üyeleriye, siyasi alanda kendi kurdukları siyasal partilerle yer almak isteyebilirler. İleride daha detaylı görülebileceği gibi 27 Mayıs sonrasında MBK üyelerinden Alparslan Türkeş ve ona cunta içinde destek veren üyelerin oluşturacağı bir siyasi partinin, dört yıllık bir süre için iktidarda kalma düşüncesinin olması, buna bir örnektir. Bunda amaç, koyulan düzenin sürdürülebilirliğini sağlamak, kurulan rejimin icraatlarını meşrulaştırmak ve kitleleri kendi lehine etkilemektir. Bunu da yaparken askeri cunta tarafından popülist bir dil kullanılır. Buna göre de bir ideolojik çerçeve oluşturulur.⁶⁹

Bunlara ek olarak Semih Vaner, Türk ordusunun 1960 yılı sonrasında, içinde, “*ılımlılar*” ve “*köktenciler*” olarak, iki temel grubun olduğu bir sınıflandırma yapmıştır.⁷⁰ Sonuçta genel olarak, pretoryen orduların amaçlarına göre genelde üç gruba ayrıldığı görülmektedir. Fakat Amos Perlmutter’in ya da Semih Vaner’in vurguladığı gibi pretoryen orduları temelde iki şekilde sınıflandırmak da, ele aldığımız çalışma kapsamında yeterli olabilecektir. Çünkü herhangi bir ordunun müdahaleci özelliklerinden bahsederken, ordu tipolojileri arasında net sınırların olmadığı görülecektir. Ayrıca ordu tipolojileri arasında farklılıklar olduğu gibi ortak özellikler de vardır.

Türkiye örneği, yönetime müdahale eden askerlerin amaçlarına bakıldığında, genel eğilim olarak ikinci tip, ya da ılımlı -hakem- ve köktenci -radikal- ayrımı üzerinden düşünersek, daha çok “*ılımlı*”, yani ordunun amaçlarını gerçekleştirdikten sonra yönetimi sivillere devrettiği bir yönetim anlayışının uygulanmasına yakındır.⁷¹ Fakat tipolojiler arasında geçirimsizliğe neden olan unsurlar da olabilir. Burada, biraz cumhuriyet dönemi sonrasında oluşan başarılı askeri darbelerden bahsetmek gerekebilir. Mesela 27 Mayıs bir hükümet darbesiydi ve askeri süreçte bölünen cunta, yönetimi yaklaşık 1.5 yıl sonra sivillere devretti. Cunta üyeleri bu sürede sivil hükümet üyeleriyle de beraber Türkiye’yi yönetti. 12 Mart ise, 27 Mayıs’a oranla daha farklı bir şekilde, yani bir muhtıra yoluyla Başbakan

⁶⁸ Amos Perlmutter, **Egypt: The Praetorian State**, New Brunswick, New Jersey, Transaction Books, 1974, s. 8-20.

⁶⁹ Örs., **a.g.e.**, s. 15.

⁷⁰ Semih Vaner, “Ordu”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Irvin C. Schink, E. Ahmet Tonak, 6. bs., İstanbul, Belge Yayınları, 2013, s. 393.

⁷¹ Ahmet İnsel, Türk ordusu açısından durumu, pretoryen diktatörlük yerine, ordunun “*vesayet rejimi*” kurmak istemesi olarak değerlendirmiştir. Çalışmanın aşağıdaki bölümlerinde, 27 Mayıs sürecinde ordunun yönetimi siyasilere devrettikten sonra, birbirinden farklı vesayetçi kurumlarla süreci denetlemek istemesine bu doğrultuda yer verilecektir. Bkz.: İnsel, **a.g.e.**, s. 75.

Süleyman Demirel'in istifa ettirildiği bir darbenin tarihiydi. 27 Mayıs örneğinde ordu, hükümete doğrudan müdahale ederken, 12 Mart'ta ordu, bir muhtıra ile daha dolaylı bir yolu seçmişti. Her ne kadar partiler üstü olup olmadığı tartışlsa da 12 Mart sonrasında askerlerden oluşmayan sivil siyasi ya da bürokrat ağırlıklı bir hükümet kuruldu. Bir diğer anlamda 27 Mayıs örneğindeki gibi cuntacı askerlerin içinde olduğu bir hükümet kurulmadı. 12 Eylül ise belki de bu darbelerin içinde, yapılma süreci ve sonrasındaki uygulamalar açısından olumsuz anlamda en çok ses getireniydi.

Nitekim yönetici tip ordularda söz konusu olabileceği gibi, darbe sonrasındaki siyasi ortamda, partilere üç yıl gibi bir süre yer verilmedi. Yaklaşık üç yıllık sürede Başbakanlık görevini Bülent Ulusu ele aldı ve hükümeti kurdu. Devleti, içlerinde Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in de bulunduğu beş kişilik bir Milli Güvenlik Konseyi yönetti. Siyasi partilerin kurulması ancak 1982 Anayasası kabul edildikten sonra sağlanacaktı. Bu süreçte yine yönetici tip ordunun bir göstergesi olabilecek şekilde ilk kurulan partinin Millî Güvenlik Konseyi'nin destekleyeceği MDP olması tesadüf değildir. Buna göre siyasi partilerin yaklaşık üç yıl için kapatıldığı bir sürecin ardından kurulan MDP, kadrosunda parti lideri Orgeneral Turgut Sunalp başta olmak üzere, kurucu kadrosunda birçok eski asker, sivil bürokrat ve Demirel muhalifi AP'liyi barındırıyordu. Fakat kendisinden çok da büyük beklentiler olan MDP, 6 Kasım 1983 tarihindeki seçimlerde başarısız oldu.⁷²

Dolayısıyla biz 27 Mayıs ve 12 Mart için tam olarak ılımlı, hakem ya da arabulucu konumdaki bir ordudan bahsedemeyiz. Ama ordunun siyaset üzerindeki denetimi, süreçte devam ettiği için illa ki bir adlandırma yapacaksak Türkiye'deki cuntaların en çok “muhafız” konumuna yakın olduğu söylenebilir. Bu konuma ek olarak, cuntacı ya da eski askerlerin siyasete katılma iddiası olsa da, hem 27 Mayıs sürecindeki Türkes hem de 12 Eylül sonrasındaki MDP örneğindeki aktörlerin sivil siyasi bir düzen içinde var olmayı tasarlamaları dikkat çekicidir. Bu bile yönetici ordu türünden bir farklılaşmadır.

Tüm bunların dışında, buraya kadar ele alınan tipolojilerden birisi sayılamayacak ya da tipoloji piramidinin en alt basamağında yer verilmesi gereken, orduları çok güçlü olmayan ya da gücü görüntüden ibaret, daha çok gelişmemiş ya da az gelişmiş, çevre ülke konumundaki örneklerden de bahsetmek gerekir.⁷³ Bu tarz ülkelerdeki askeri müdahaleler; genellikle

⁷² İlhami Soysal, “12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. VIII, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 2132-2133; Erdilek, *a.g.e.*, s. 1040.

⁷³ Levent Ünsaldı, “Ordu, Yeniden...”, *Toplumsal Tarih*, Sayı: 273, Eylül 2016, s. 66.

uluslaşma ya da devletleşme süreçlerinin tamamlanmaması ya da bu coğrafyalarda belirli bir devlet otoritesinin henüz kurulamaması nedeniyle, diğer büyük ülkelerdeki kapsamlı darbe girişimlerine göre daha kolay, mesela daha az araç gereçle gerçekleşecek ve küçük kapsamlı darbelerin başarılı olması gibi bir sonuç alınabilecektir. Mesela buna, SSCB'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan Kırgızistan vb. Orta Asya ülkelerindeki darbe girişimleri örnek gösterilebilir.

2. Askeri Müdahalelerin Dinamikleri

Orduların ya da askeri cuntaların, müdahale için eyleme geçmesindeki şartlardan bir tanesi, herhangi bir ülkedeki ekonomik koşulların yetersizliğidir.⁷⁴ Bu, bir ülkede, hem mevcut hükümetin icraatları nedeniyle içsel hem de savaş ya da küresel çapta bir ekonomik kriz gibi dışsal nedenlerle ortaya çıkan bir ekonomik bozulma nedeni olabilir. Fakat müdahale niyetindeki askeri cuntaya göre, iki durumda da muhatap, iktidar olacaktır. Ekonomik dengesizliğe dikkat çekenler ya da ondan olumsuz anlamda etkilenenler ise, yukarıdaki askeri müdahale örneklerinde olduğu gibi toplumun kendisidir. Tabii ordu üyeleri de bu durumun farkındadırlar.

Bu, ordunun kendi dinamiklerinin yanında, toplumsal memnuniyetsizlikleri de hesapladığını gösterir ve Birsen Örs'ün de belirttiği gibi, özellikle toplumsal sınıflaşmanın çok belirmediği az gelişmiş ya da gelişme adayı ülkelerde ordu, sınıfsal dağılımı etkilemek için de mevcut yönetimi düşürmek isteyebilir. Mesela aşağıda daha detaylı değinileceği gibi 27 Mayıs'tan sonra cuntacıların OYAK'ı kurmaları buna bir örnektir.⁷⁵ Bir cuntayı ya da orduyu müdahaleye götüren diğer nedenler; hükümetin otoriter bir yönetim anlayışını benimseyerek, kendi haricindeki siyasal unsurları bastırması ya da hem siyasi hem de toplumsal kutuplaşma sürecinde, ülkedeki denetimi yitirmesi olarak gösterilebilir.⁷⁶ Türkiye üzerinden düşünüldüğünde, 1950'lerin ikinci yarısındaki siyasi kutuplaşmanın, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinde; 1970'lerdeki toplumsal kutuplaşma ve şiddet olaylarının da, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin gerçekleşmesinde birer etken olduğu görülecektir. Tüm bu

---

⁷⁴ Luttwak, **a.g.e.**, s. 31; Ekonomik nedenlerle bağlantılı olan bir başka unsur, ordu mensuplarının hayat seviyelerindeki düşüklüktü. Örneğin 27 Mayıs 1960 öncesinde, bir subaya kız vermek ve ev kiralamak istenmemesi türünden zorluklar, askerlerin sürece müdahale isteklerini pekiştirecek örneklerdendir. Karpat, **a.g.e.**, s. 321.

⁷⁵ Örs, **a.g.e.**, s. 52.

⁷⁶ **A.e.**, s. 53.

gelişmeler, yukarıda da belirtildiği gibi, ordularda pretoryen bir gelenek yaratabilir. Ancak tersine, böyle bir geleneğin oluşmadığı örneklerden de bahsetmek mümkündür.

Örneğin, Samuel Finer'ın belirttiği gibi askeri müdahaleler ile bir ülkedeki “*siyasal kültür seviyesi*” arasında doğrudan bir ilişki vardır. Gelişmiş siyasal kültüre sahip ülkelerde askeri müdahale şartları oluşmayacağı gibi, oluşsa da, ordu müdahalesine toplumsal anlamda bir tepkinin gösterilmesi mümkündür. Buna göre askeri darbe girişimleri, genellikle demokrasileri güçlü olan ülkelerde çok daha az olacaktır. Çünkü vatandaşların toplumsal ya da kamusal alanda kendilerini ifade etme hakları çeşitli kurum ya da kuruluşlar -baskı grupları vb.- yoluyla gerçekleşecektir.⁷⁷ Bu nedenlerle siyasal gelişmişlik ya da katılım, askeri müdahalelerin ortaya çıkış nedenlerini ortadan kaldırabilir. Böylece halkın, iktidarın başarısız olduğunu düşündüğü durumlarda, seçimler yoluyla bir söz hakkı olacak ve dolayısıyla askerin sürece herhangi bir müdahalesi olmayacaktır. Bunun yanında askerlerin bireysel ya da cunta yapılanması olarak ideolojik tutumlarındaki şekillenme, onları askeri müdahale yapmaya yöneltebilir.

Askerler zaten bunun eğitimini almış ya da eğitim aşamasında, darbe yapmak için bir telkinle hareket ediyor değillerdir. Türkiye’de ise askerler için, siyasete karşı mesafeli bir eğitim sürecinden bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla onları darbe aşamasına getiren, hem zamanla kazandıkları mevkiler hem de takınılan ideolojik tavra göre dönemsel siyasi şartlardır.⁷⁸ Örneğin 27 Mayıs cuntasının önemli isimlerden Alparslan Türkeş, 27 Mayıs sürecindekiyle benzer bir cuntanın, İkinci Dünya Savaşı sürecinde de kurulduğunu söylemiştir. Bu da, dönemin ‘iç’ siyasi şartları ile ilgiliydi. Bu süreçte cuntacı askerlerin hedefi, Milli Şef İsmet İnönü’ydü. Buna göre toplumsal açıdan manevi değerlerin ortadan kaybolmasından fayda sağlayan, Milli Şeflik döneminde de tehlikeli konumu vurgulanacak olan komünizmdi.⁷⁹

Bu durum, uluslararası aktörlerle, darbeler arasındaki ilişkilerin de bir göstergesidir. Nitekim komünizmin, Türkeş’in bahsettiği cunta oluşumu tarafından SSCB tehdidiyle paralel değerlendirilmesi muhtemeldir. Böylelikle komünizme karşı düşmanlığın henüz İkinci Dünya

⁷⁷ Finer, **a.g.e.**, s. 87-89; Bu arada baskı grupları, iktidar ya da muhalefet olmak üzere meclisteki siyasetçilerin ya da bürokratların aldıkları kararları, kendi görüşleri doğrultusunda etkilemek için faaliyet gösterirler. Ayrıca baskı gruplarının iktidar olmak veya devlet yönetimini ele geçirmek gibi bir amacı olmamakla birlikte herhangi bir siyasi parti de bu gruplarca desteklenebilir. Daha detaylı bilgi için bkz.: Mustafa Şener, “Baskı Grupları”, **Siyaset Bilimi**, Haz. Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin, 7. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2018, s. 253-265.

⁷⁸ M. Ali Birand, **Emret Komutanım**, 10. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1987, s. 135.

⁷⁹ Alparslan Türkeş, **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler**, 2. bs., İstanbul, Dokuz Işık Yayınevi, 1977, s. 16-20.

Savaşı dönemindeki cunta yapılanmalarının bir hedefi olduğu görülmektedir. Türkiye de kendisine, Soğuk Savaş sürecinde iki kutuplu dünya düzeninin batı blokunda yer almak şeklinde bir yol çizmiştir. Nitekim tüm bunlar, uluslararası aktörlerle darbeler arasındaki ilişkileri etkileyen gelişmelere neden olacak ya da tüm bunların darbelere neden olduğu sanılacaktır. Mesela çalışmanın ileri bölümlerinde örnekleri görülebileceği gibi 27 Mayıs darbesinin, ABD yardımı ya da isteğiyle yapıldığı düşünceleri bunun bir sonucu olsa gerektir. Son tahlilde, ideolojik tutumların, asker ya da sivil fark etmez, ikisinin de karşılıklı olarak birbirlerini şekillendirdiği söylenebilir. Nitekim içlerinde Alparslan Türkeş'in de olduğu cunta yapılanması, kimi ordu mensuplarının ideolojik tutumunu göstermiştir. Siviller ise, kadrolarında yer aldıkları partilerin aşağı yukarı temsil ettiği ideolojik çerçeve doğrultusunda davranmaktadır. Bu açıdan biraz da asker-sivil ilişkilerinin birbirlerini nasıl şekillendirdiğini irdelemek gerekir.

3. Asker-Sivil İlişkileri'nin İdeolojik Boyutu

Bu çalışmanın sınırları, genel olarak Türk sağının ideolojik yönelimleri dikkate alınarak da belirlenecektir. Dolayısıyla, Türkiye örneğindeki asker-sivil ilişkilerine, bu çerçevede bir karşılaştırma yaparak bakmak mümkündür. Bu doğrultuda sorulması gereken bir soru, askerliği kendilerine meslek olarak seçen subayların, daha genel düşünürsek, ordunun ya da askeri bürokrasinin niteliklerinin ne olduğudur. Diğer bir nokta ise ülke yönetiminde bulunan; bulunmuyorsa da sağ siyaset içinde belirli ölçülerde kitle desteğine sahip olan siyasi elitlerin bu konudaki düşüncelerinin anlaşılmasıdır. Böylece iki grup arasındaki benzerlikler ve farklılıklar görülebilecektir. Bu unsurlardan ilki asker bürokratlardır.

a. Askeri Bürokrasi

Samuel P. Huntington'un “*askeri etik*” diyerek belirttiği askeri değerlere sahip gruplar, öncelikle insanların içinde bulunduğu ortamı kötü ve onları kendi başlarına güçsüz varlıklar olarak değerlendiren bir anlayışa sahiptir. Buna göre, askerlerin kendi çevrelerine yakın olmayanlar, onların tehdit algısının içindedir. Buna paralel olarak, bulunulan saha, bir çatışma ortamıdır.⁸⁰ Mesela uluslararası siyaset ortamı, bir uluslararası ilişkiler teorisi olan Realist görüşte de güvensiz bulunur. Nitekim Thomas Hobbes, Niccolo Machiavelli gibi insan

---

⁸⁰ Huntington, **a.g.e.**, s. 95-96.

davranışlarının bencilliğine ya da kötülüğüne, bir ölçüde vurgu yapan düşünürlerin, olası bir tehdiye karşı savaşa hazır olma vurguları, uluslararası ortamın güvensizliğindendir.⁸¹ Aynı zamanda bu, askeri değerlere ilişkin yerinde bir benzetme de olabilir. Askerler, ‘güvenlik’ olarak belirlenen ortak amacın gerçekleştiricileridir. Modern anlamda da orduların ve askerlerin varlığı ülkeyi sevmeye ve onu koruma duygusu üzerinden şekillenir. Bu aşamada, modern orduların kurulma evresinden kısaca bahsetmek gerekir. Çünkü vatani korumak, askerler için “ne pahasına olursa olsun” düşüncesinden hareketle yapılan bir eylemdir.

Charles Tilly’nin daha çok savaş koşullarındaki değişiklikler üzerinden yaptığı bir sınıflandırma bu konuda önemlidir. Tilly, Avrupa’da kabaca, 1200 yılına kadar olan süreci “*Patrimonyalizm çağı*”, 1400-1700 arası dönemi “*Komisyonculuk çağı*”, yani toprak sahiplerinin güçlü olduğu dönem, 1700-1850 arasını ise bir “*ulusallaşma*” aşaması olarak belirlemiştir. Doğal olarak bu süreçte savaşların niteliği, dolayısıyla ihtiyaçlar ve devlet yapıları da değişmiş, ulus-devletler ve onların çıkarları önemselenmiştir. Tilly son aşamayı ise savaş koşullarında çok fazla değişimin olmadığı ve bu süreçte modern ordular da zaten kurulmuş olduğundan, “*Uzmanlaşma*” dönemi olarak adlandıracaktı.⁸²

Modern devletlerin kurulduğu 19. yy başlarındaki sürece kadar düşünürsek; Charles Tilly’nin “*zor-sermaye*” ilişkisi üzerinden değerlendirdiği gibi, maliyet başta olmak üzere birçok unsur, savaşları, savaşlar da yeni silahların gelişmesi gibi nedenlerle orduların geleceğini etkiledi. Bir orduyu beslemek ve zor araçlarını elde etmek büyük bir parasal kaynak gerektiriyordu. Hükümetlerin ordunun masraflarını karşılamasının en genel yolu da vergilendirmeydi. Bu da her zaman halkın, hükümetlere karşı tepki göstermesine neden olacaktı. Bir ordunun ihtiyacı olan finansal gereksinimi sağlayabilen güçler aynı zamanda askeri konularda neredeyse karar verici tek unsur olabiliyordu. Yani modern orduların kurulmasından önce Fransa, Prusya vb. topraklarda; aristokratlar, toprak sahipleri gibi gruplar hem parayı verip hem de askeri yapılanmada kadrolaşma vs. gibi sonuçlarla, serbestçe

---

⁸¹ Buna göre insanlarda doğuştan var olduğu söylenen olumsuz tutumun, güç elde etmek ve ulusal çıkarlara ulaşmak için temel oluşturduğu söylenir. Güvensizlik ortamının denetlenebilmesi için mevcut gücün artırılması gerekir. Niccolo Machiavelli ve daha çok Thomas Hobbes, Realist görüşü savunan birçok yazar tarafından da referans alınmaktadır. Nitekim Uluslararası İlişkiler alanının kurucularından Hans J. Morgenthau da Hobbes’un bu görüşlerinden etkilenmiştir. Bkz.: A. Nuri Yurdusev, “ ‘Uluslararası İlişkiler’ Öncesi ”, **Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, Haz. İhsan D. Dağı v.d., 14. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 44-45; Bkz.: Atila Eralp, **Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması**, Haz. İhsan D. Dağı v.d., 14. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 72-73.

⁸² Charles Tilly, **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu: 990-1992**, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2001, s. 307-312.

davranabiliyorlardı.⁸³ Bu durum, bu şekilde oluşan kadroların niteliksiz olması demekti ve böylece askeri profesyonelleşmenin en azından 19. yüzyıl başlarına kadar ertelenmesine neden oldu.

Bu noktada başı çeken, 1808’de Jena’da, Napolyon Bonaparte’ın ordularına yenilen Prusya güçleriydi. Nitekim ağır mağlubiyet, önce, askeri mevcut durumun Prusya tarafından gözden geçirilmesine neden oldu, sonra da askerliğin, Prusya’da bir meslek olarak gelişmesinin ilk adımı oldu. Benzer gelişmeler, yukarıda Tilly bağlamında vurguladığımız gibi, sermayeleşmesini henüz tamamlayan İngiltere ve Fransa gibi ülkelerde yaşansa da, 1875 yılına gelindiğinde bu gelişmeyi tamamen gösteren tek güç Prusya’ydı. Birçok etkenin bunda payı vardı. Ulus devletlerin ortaya çıkmasının yanında nüfus artışı sağlanmış teknoloji ve sanayi de gelişmişti. Mesela İngiltere ve Fransa’ya oranla, anayasası askerliğin bir meslek olarak ortaya çıkmasına en uygun güç, yine Prusya’ydı. Dolayısıyla Prusya, modern orduların kurulması konusunda öncü oldu. Nitekim askerliğin zorunlu hale getirilmesi, zamana uygun modern kurumların kurulması ve bu kurumlarda gerekli eğitimlerin verilmesi, Tilly’nin uzmanlaşma dönemi öncesi için ele aldığı şartları ortadan kaldırdı.⁸⁴ Artık ordular, toprak sahipleri, monarklar ya da hükümetler tarafından parayla oluşturulan yapılar değildi. Vatandaşlık ya da yurttaşlık kavramlarının belirginleşmesi ve milliyetçiliğin etkisi de bunun olmasında büyük rol oynayacaktı.

Aslında İtalyan düşünür Niccolo Machiavelli buna, henüz 16. yüzyılın başlarında dikkat çekmişti. Nitekim onun, Prens adlı eserinde Prens’e; dikkat etmesi gereken en önemli şeyin, günümüzdeki anlamıyla yurttaş orduları -“Öz ordu”- oluşturmasını söylemesi boşuna değildir. Machiavelli’ye göre sadece bu nitelikteki askerler ülkeleri için tam anlamıyla savaşacaktır.⁸⁵ Yurttaş orduları, ulus devletlerin ortaya çıkma aşamasında güçlendirilmesi gereken milli değerlerin -kültürel- ya da vb. simgelerle -milli bayrak, milli marş gibi- birlikte yaratılan ortak hissin -vatanı sahiplenme- korunmasını sağlayacaktı. Machiavelli’nin belirttiği 16. yüzyılda ulus-devletler henüz kurulmamıştı. Paralı askerlik sisteminin başarısız olmasının bir nedeni de buydu.

Çünkü paralı askerlere yapılan ödemeler onları memnun etmediğinde, onlar, yağmacılık vb. tavırlar içinde, denetlenmesi zor bir gruba dönüşüyordu. Bu yüzden paralı

---

⁸³ A.e., s. 123-155.

⁸⁴ Huntington, a.g.e., 33-43.

⁸⁵ Niccolo Machiavelli, **Prens**, Çev. Kemal Atakay, 4. bs., İstanbul, Can Yayınları, 2011, s. 90.

askerler, güvenilirmezdi. Modern yurttaş orduları ise tam tersi hem daha güvenilir, hem daha ucuz hem de savaşlarda daha iyi mücadele veriyordu. Paralı askerlerin oluşturduğu ordu yapılarında, Samuel Finer'ın da belirttiği gibi bir tutarlılık yoktu, paralı askerlerden oluşan kadrolar, modern orduların tersine değişkendi ve bir süreklilik arz etmiyordu. Bu da uzun vadede ordular ve hükümetler adına bir başarısızlık nedeni oldu. Paralı askerlikten devletlere kalan olumsuz bakiye, sonunda hem devletlerin çeşitli vergiler yoluyla maliyeti halk üzerinden karşılamasıyla hem de bu askerlerin denetimden çıkmasıyla yine halkı olumsuz etkiliyordu. Nihayetinde Charles Tilly'nin verdiği bilgilere göre, 17. yüzyılda zirve yapan paralı askerlik, 18. yüzyılda düşüşe geçecek⁸⁶ yerini ise modern yurttaş ordularına bırakacaktı.

Samuel Huntington 1870 yılında, Fransa'nın Prusya'ya yenilmesine neden olan Sedan Savaşı'nı da, haklı olarak yurttaş ordularının Prusya tarafından en ileri seviyede oluşturulmasının bir sonucu olarak görüyordu.⁸⁷ Böylece Prusya için 1808'de Jena mağlubiyetiyle başlayan süreç hem 1870'lerin başında Alman Başbakanı Otto von Bismarck'ın, ordusuyla Versay Sarayı'na kadar girmesine neden olmuş hem de Alman siyasi birliğinin sağlanmasının yolunu açmıştı. Bir diğer anlamda bu, Prusya'nın kendi yurttaş ordusunu sistemli bir şekilde kurmasının mükafatıydı.

Modern orduların taşıdığı özelliklere değinecek olursak, bunlardan biri, orduların, ellerinde şiddet kullanmalarına yardımcı olacak materyalleri bulundurmalarıdır. Günümüzde subaylar, buna göre eğitilmiş profesyonel askerlerdir. Militarist bir güç olarak ordu, bu sayede toplum içindeki diğer unsurlardan ayrılır. Bu da, orduların kendilerini sahip oldukları güçle tanımlamalarına neden olur. Askerler biraz da bu yüzden, insan ilişkilerinin güç kavramı üzerinden şekillendiğini düşünmektedir. Bunun yanında, orduların en büyük amacı güvenliği sağlamak, dolayısıyla savunma yapmak olsa da savaş seçeneği askerler tarafından “soyut” bir şekilde değerlendirilir ve bu seçeneğin “gerektiğinde” kullanılması askerlerce de onaylanır.⁸⁸ 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, sıcak savaş şartlarının da eskisine oranla azalması, modern anlamdaki orduların, sadece savaşa hazırlıklı olmaları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Gelişmiş ülkelerde modern ordu mensubu olan bir subay, hayatı boyunca bir savaş içinde bulunmayacak olsa da, her zaman savaşa hazırlıklı olmayı amaçlayacaktır. Nitekim orduların askeri araç-gereç ihtiyaçları da bu olasılık üzerinden belirlenir.

⁸⁶ Tilly, **a.g.e.**, s. 149; Finer, **a.g.e.**, s. 6-10.

⁸⁷ Huntington, **a.g.e.**, 42-43.

⁸⁸ **A.e.**, s. 96-97.

Askeri anlayışa ilişkin bir diğer özellik, hiyerarşik olarak örgütlenen ordu üyelerindeki uyumluluk esasıdır. Buna göre alt rütbedeki bir asker, kendinden yüksek rütbedeki askerin emirlerine uymak zorundadır. Ordu içindeki bu tutum, bir ülkede, askeri müdahaleyle yönetimi ele geçiren ordu üyelerinin kurduğu katı askeri rejimlerde de pekala görülebilir ve askerlerin toplum tahayyülleri biraz da buna göre şekillenir. Huntington’a göre askerler, farklılıkların reddedildiği bir “*organik toplum*” yapısını benimserler.⁸⁹ Katı askeri rejimler dışında, ordunun perde arkasından siyaseti yönlendirme gücüne sahip olduğu veto rejimleri bağlamında ya da muhafız rejimlerde, varlığı sorgulanamaz konumdaki bir askeri grup ortaya çıkabilir. Böyle bir durumda askerler, üstten, keyfi olarak yönlendirmeler yapabilecektir. Bu keyfiliği, katlanılmaz bulan gruplar ise sivil siyasi aktörler olacaktır.

b. Sivil Siyasi Aktörler

Huntington’a göre asker-sivil değerlendirmesi, belli başlı ideolojilerin, insanların sahip olduğu düşünülen özelliklerle bir arada düşünülmesi ve askerlerin yukarıda belirtilen niteliklerinin karşılaştırılması yoluyla yapılabilir. Buna göre: marksizm, liberalizm, faşizm ve muhafazakarlık olmak üzere, sağ ve sol siyasetin tanımlanmasında kullanılan önemli siyasi ideolojiler üzerinden bir çıkarım yapmak mümkündür.⁹⁰ Bu çalışmada ele alınacak unsurlar, daha çok Türkiye’deki sağ siyasi elitlerin düşüncelerini içerdiğinden, doğrudan bu çalışmayı ilgilendirecek olan, marksizme de yer yer vurgu yapılacak olsa da, öncelikle onun haricindeki ideolojilerdir.

Bu ideolojilerden liberalizmin önemli düşünürlerinden John Locke, insanların sahip olduğu özellikleri oluşturan unsurları, “*barış, eşitlik ve özgürlük*” olarak belirtir. İnsan, özünde iyidir ve her bireyin, ekonomik, siyasi ve yasal olarak belirtilebilecek fırsatları değerlendirme hakkı vardır. Liberalizmin, özellikle yöneticilerin keyfiyetine karşı tavrı alan bir ideoloji olduğunu belirtmek gerekir.⁹¹ “Askeri etik” ise bu özelliklerin hepsine karşıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi öncelikle insani özellikler açısından olumsuz düşünülür. Bunun haricinde keyfiyette neredeyse sınır tanınmaması, askeri rejimleri liberal tutumdan farklılaştırır. Liberalizm’de bireyler önemlidir, askeri rejim için topluluk. Bu bağlamda toplum, sınıf farklarının olmadığı, dayanışmacı şekilde oluşan, “ben değil biz”, ya da “millet”

---

⁸⁹ A.e., s. 96.

⁹⁰ A.y.

⁹¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, Filiz Çulha Zabcı, Reyda Ergün, **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2009, s. 164-176.

anlayışının geçerli olması gereken bir yapıdır. Kısacası askeri düşünce yapısında, tek başına bireylerin çok da yeri yoktur. Liberalizm’de, temsili demokrasilerin bir özelliği olarak, parlamentonun gerekliliği vurgulanırken, askeri rejimlerde liderin güçlü konumu söz konusudur. Liberalizm’de önemli görülen barış ortamı ise, askeri etikte yerini, güvenin olmadığı bir şüphe ortamına bırakmıştır.

Burada askerler ile liberaller arasında bir kesişme noktası belirecektir. Liberaller kendi düşüncelerini gerçekleştirebilmek için öncelikle güvenliğin sağlanması gerektiğini düşünmektedir. Yani liberaller, belirli ölçüler içerisinde güce olan ihtiyacı vurgulamaktadır. Buna, 1960-1980’de, Türkiye’deki sağ siyaset çizgisi tarafından Türkiye’ye yönelen herhangi bir iç ya da dış tehdit söz konusu olduğunda, siyasi elitler tarafından askerlerle aynı çizgide düşünülmesini örnek verebiliriz. Mesela 1974’teki Kıbrıs çıkarması, nispeten liberal görülebilecek siyasi çevrelerin neredeyse tamamı tarafından desteklenmiştir. Yani liberal çizgideki bu tutum, bir askeri harekate ya da savaşa karşı olma durumu değildir. Söz konusu düşünceye göre, savaş kaçınılmaz olursa, sadece ordular değil, tüm millet düşmana karşı savaşıacaktır. Sonuç olarak liberal anlayış, parlamenter ve yasal sistemin üzerinde bir güç haline gelebilecek askeri etkiye karşıdır. Fakat askeri yapılanma, liberal ölçülerde olduğu sürece, liberaller tarafından asker-sivil ilişkilerinin geleceğinde herhangi bir sorun görülmeyecektir.⁹²

Liberal bir yönetim açısından sorun, askerler tarafından kullanılan sınırların aşılması sonucunda, demokratik sistemin bundan olumsuz etkilenmesinde görülür.⁹³ Mesela karar vericilik noktasında, hükümetin mi yoksa asker bürokratların mı öncelik alması gerektiği hususu tartışmalıdır. Dolayısıyla bir siyasi parti liderinin böyle bir durumda önemseyeceği şey, kararın siyasi lider tarafından alınması, askerlerin ise sınırlarını aşmaması olacaktır. Liberal tavrın ilgilendiği temel husus, taraflar arasındaki bu dengenin sağlanmasıdır.⁹⁴ Sonuç

⁹² Huntington, **a.g.e.**, s. 97.

⁹³ AP’nin 1960’larda ortaya koyduğu bir parti programının 90. Maddesindeki “*Hükümetler ve Ordu münasebetleri*” başlığında şöyle denmektedir: “*Ordunun, Parlâmentonun murakabesinde bulunan Hükûmetin emrinde bir devlet teşkilâtı olması sebebiyle, Silahlı Kuvvetlerin yüksek idaresi ile demokratik devlet düzeni esaslarına göre Bakanlar Kurulu ve Millî Savunma Bakanlığı arasındaki münasebetlerin, vazife ve mes’uliyet bakımından hiç bir tedahüle meydan vermiyecek bir şekilde tanzim edilmesi gerektiğine inanıyoruz.*” Bkz.: Ferruh Bozbeyli, **Türkiyede Siyasal Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri — Belgeler: Parti Programları**, C. I, İstanbul, Ak Yayınları, 1970, s. 38; CKMP’nin 1965 yılındaki parti programında, AP’ye nazaran Silahlı Kuvvetler’e fazlasıyla önem verildiği belli olmaktadır. Nitekim bu, orduyu ilgilendiren hususların, programda birçok başlıkta ele alınmasından anlaşılabilir. Fakat programın ilgili maddesinde ordunun görevinin yasalar ile belli olduğunun vurgulanması, asker-sivil ilişkilerindeki dengenin korunması açısından önemlidir. Bkz.: **Müeffeh ve Kuvvetli Türkiye İçin: C.K.M.P. Programı**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s. 30-33.

⁹⁴ Öztan, **Türkiye’de...**, s. 29-30.

olarak askeri etik ve liberal düşüncenin benzer yönleri çok az, benzemeyen yönleri ise fazladır, dolayısıyla iki düşünce arasında, belirli ölçülerde bir uyumsuzluğun olduğu görülmektedir. Liberaller, sadece gerektiğinde askeri gücün açığa çıkarılması taraftarıdır.

Asker-sivil grupların taşıdığı özellikler bakımından değinilmesi gereken diğer bir ideoloji ise faşizmdir.⁹⁵ Huntington'a göre askeri etik ve faşizm, birçok açıdan birbirlerine benzemekle birlikte, önemli bir farkla da birbirlerinden ayrılır. Buna göre faşist düşünce yapısında, askerin kendi yaklaşımı çerçevesinde önemli gördüğü birçok unsur, daha abartılı bir şekilde içselleştirilecektir. Nitekim bir asker, profesyonel anlamda işini yapmakta ya da mesleğiyle ilgili profesyonelce düşünmektedir. Fakat faşizmde savunulan düşünceler, artık yaşamla bütünleşmesi gerekenlerdir, yani yaşamın kendisidir. Faşizm'de işe duygular karışır. Örneğin askeri etik, devleti modern anlamdaki haliyle ulus-devlet olarak tanırken, faşizmde kutsallaştırılan bir devlet ya da onun bütünleştiği partiler söz konusudur. Haliyle, duyguların eyleme karıştırılması, savaşın nasıl karşılandığı noktasında da kendini gösterir. Huntington'un belirttiği gibi, faşizmde savaşa romantik yaklaşılr, oysa bir asker, özellikleri gereği - profesyonelce- bunu kabullenecektir.⁹⁶

Rasyonaliteden uzak, duyguları ön plana alan faşist düşünce, liberalizmden de farklı olarak, bireyi temel aktör olarak görmez. Faşist düşüncede bireyler, tek başlarına sistemin parçalarıdır. Bu, askeri etikte de böyledir. Organik toplum yapısı, hem askeri etik hem de faşizmdeki ortak yönlerdir.⁹⁷ Faşizm, daha çok 19. yüzyılda ortaya çıkan liberal, muhafazakar vb. ideolojilere göre, daha çok 20. yüzyılın modern bir ürünüdür.⁹⁸ Bu açıdan, biraz da modern orduların kurulmasından sonra şekillenen bir düşünce yapısıdır.

İki dünya savaşı arası dönemde, İtalya'da Mussolini, Almanya'da Hitler dönemlerinde örnekleri görülen faşist düşünceler, devleti ve ırkı ön plana koyan farklı yollara saparlar. Örneğin Adolf Hitler, bir yandan devletin kutsallığını önemserken diğer yandan ırk birlikteliğini daha çok önemseyecektir. Dolayısıyla ırkçılık da faşizmin önemli bir

---

⁹⁵ Faşizm, aydınlanma çağı ve Fransız ihtilaliyle gün yüzüne çıkan değerlerle bir mücadeleye girilmesi sonucu ortaya çıkmış bir ideoloji olarak, Andrew Heywood'un onu tanımlarken kullandığı gibi "anti-karaktere" sahip bir düşünce yapısıdır. Bir diğer deyişle ilerlemecilik karşıtıdır ve bütünün parçaları olarak, bireylerin toplum içinde tek başlarına bir anlam ifade etmeleri vb. birçok husus, faşizmde reddedilir. Bu doğrultuda bireyler, akıbetlerinin ne olacağına çok da bakılmaksızın, kendilerini ülkelerinin geleceğine adanmalıdır. Bkz.: Heywood, **Siyasetin Temel...**, s. 76-78.

⁹⁶ Huntington, **a.y.**

⁹⁷ H. Birsen Örs, "Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü", **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. Birsen Örs, 6. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 494-495.

⁹⁸ Heywood, **Siyaset...**, s. 90.

unsurudur.⁹⁹ Askeri etik ise, faşizmdeki bu anlayışın tersi bir özellik içerir. Askeri etik, insana ya da insanlığa evrensel bir önem atfedecektir. Huntington'a göre askeri etik ve faşizm, insanın sahip olduğu özellikler ve tarihe bakış açısından farklılaşır. Askeri etik, tarihi değerleri önemserken, faşizme göre tarih, faşist yönetimlere bir materyal sunabilir fakat asıl önemli olan, geçmişe yönelik korumacılıktan ziyade 'geleceğe yönelik', tek tip toplumun kurulmasıdır.¹⁰⁰

Örneğin Türk ordusunun birçok mensubu, cumhuriyetin kurulmasından önce yapılan Kurtuluş Savaşı'nı, modern anlamda varoluşun bir sembolü olarak değerlendirmiştir. Hatta 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren birçok cunta üyesinin de, tehlikeye girdiği düşünülen Atatürkçülüğü korumaya çalıştıklarını söylemesi, ordunun, Kemalist geleneğin devam ettiricisi olma özelliğine önemli bir örnektir. Dolayısıyla bu örnekten hareketle, faşizmden farklı olarak, tarihle olan bağlantının, askeri etikte çok da kopmadığı söylenebilir. Genel olarak faşist eğilimler, askeri etikle benzer ölçülerde görülse de, iki düşünce arasında, insanların sahip olduğu düşünülen özellikler bakımından temel farkların olduğu görülmektedir.

Sağ kesimlerin askerler karşısındaki konumunu vurgulamamıza yarayan diğer bir ideoloji ise muhafazakarlıktır. Organik toplum yapısı, askeri etikte olduğu gibi muhafazakarlık için de geçerli bir hedeftir. Bu da 'cemaat' olarak nitelenecek toplumun üzerinde belli bir "otorite" kurulmasını ve dolayısıyla toplumda bir "hiyerarşi" olduğunu gösterecektir. Muhafazakarlığın insani özelliklere bakışı da askeri etikte olduğu gibi olumsuz ve dolayısıyla şüphecidir.¹⁰¹ Huntington'a göre muhafazakarlık, diğer üç temel ideolojiden farklı olarak "monist ve evrenselci" değildir. Bu, muhafazakarlığın insanlar ya da kurumlara tek bir kalıp içerisinde yer vermediğini gösterir. Örneğin liberaller kendilerine uygun bir askeri etik isterler. Muhafazakarlıkta ise, askeri etik şekillendirilmeye çalışılmaz ve olduğu gibi kabul edilir. Bu, zaten muhafazakarlıktaki mevcut olanın korunması düşüncesinin bir sonucudur. Bu yüzden ani değişiklikler, askeri etikte olduğu gibi muhafazakarlıkta da reddedilir ve şüpheyle karşılanır. Muhafazakar ideoloji, Huntington tarafından faşizm ve liberalizmin tersine, askeri etik ile en çok benzeştirilendir.¹⁰² Mesela hiyerarşi ve disiplin

⁹⁹ Örs, **a.g.e.**, s. 506-507.

¹⁰⁰ Huntington, **a.g.e.**, s. 98; Örs, **a.g.e.**, s. 494.

¹⁰¹ Heywood, **a.g.e.**, s. 76-77.

¹⁰² Bunun yanında, Türk sağının şekillenmesindeki katkısı önemli olan Türk Solu açısından da sivil-asker ilişkilerinin nasıl olabileceğine ilişkin çıkarsamalara yer vermek, bunun için de Marksist düşünce yapısından bahsetmek gerekecektir. Huntington'a göre askeri etikte kötü olan; insanın kötü düşünce yapısı ve güvensiz

kavramlarının askeri etik için önemi, faşizm ve özellikle muhafazakarlık için çokken, liberalizm için, bireysel özgürlüklere engel olması bakımından, o kadar da çok değildir.¹⁰³

Sonuç olarak, liberal, faşist ve muhafazakar düşünce yapıları, Türk sağının sivil-asker ilişkilerine bakışını anlamak açısından, bize önemli paradigmlar sunmaktadır. Bu nedenle, yukarıda belirtildiği türden sivil siyasi aktörlerin ideolojik özellikleri, bu çalışmada neden Türk sağına özgü üç yaklaşımın incelendiğini gösterdiğinden, bunun Türk sağında ne kadar karşılığının olup olmadığını da belirtmek gerekecektir. Bu doğrultuda AP'nin ne kadar liberal olduğu ya da Alparslan Türkeş'in siyasi çizgisinin ne kadar faşist olduğu gibi sorulara yaklaşık olarak cevap vermek, bize bir fikir verebilir.

Bir siyasi ideolojinin, sağa ya da sola çekilmeye müsait bir anlamı olmakla birlikte, farklı ülkelerde farklı şekillerde uygulandığı örnekleri de mevcuttur. Liberalizm örneğinden hareketle söylemek gerekir ki, bir ideoloji, teorik olarak sivil siyasi aktörler tarafından temel özelliklerine uygun bir şekilde benimsense de, pratikte siyasi elitler tarafından farklı uygulamalara gidilebilir ve söz konusu ideoloji, böylece savunucuları tarafından aşındırılmış olur. Bu yüzden, siyasi aktörlere özel liberal bir çizgi ortaya çıkar.¹⁰⁴ Türkiye örneği de bunun üzerinden düşünülebilir. Örneğin, DP ya da AP tam olarak liberal değildir ama liberal özellikler de taşımaktadır.

Zaten DP'yi yönetenler, partinin izleyeceği siyasi yolun liberal bir çizgide olacağını da iddia etmemişlerdir. Fakat çok partili sisteme geçişle birlikte CHP karşısında takınılan tavır, DP'yi gerek hak ve özgürlükler bağlamında siyasi, gerekse de devletçi ekonomik görüş

---

ortam, Marksizm de yerini, iyi bir insani düşünce yapısı ve barış ortamına bırakacaktır. Fakat Marksizm'de bu çizgi, insanları değiştiren unsurun kurumlar olduğunun düşünülmesiyle, Marksist insani düşünce yapısı açısından iyiden kötüye doğru bir değişim öngörülebilecektir. Güç kavramı daha çok, Marksistler için ekonomi, askerler için silahlar üzerinden şekillenir. Bu bağlamda Marksist düşünce ve askeri etik arasında bir fikir ayrılığı bulunur. En belirgin ayrışmalar, askeri unsurların sahip olduğu devlet ve organik toplum düşüncesinde yaşanır. Marksizm'in öngörüsü, sınıflı toplum yapısıdır. Askeri etik ise ulus-devlet yapılanmasını benimser. Devlet, Marksizm'e göre sınıf çatışmalarının bir aracıdır. Askeri güç ise, ordunun anti-emperyalist bir tavır ortaya koyması halinde uygun görülür. Marksistler bu bağlamda, liberalizmdeki gibi kendi görüşlerine uygun bir ordu yapılanması, dolayısıyla askeri gücün, kapitalist unsurlara muhalefet olabilecek bir silahlı güç olmasını isterler. Huntington, **a.g.e.**, s. 98-100. Güven Gürkan Öztan'a göre de Marksistler, liberallerle birlikte militarizmi "*pejoratif*", yani olumsuz anlamda değerlendirirler. Ancak sosyalist devrimin korunması bağlamında ordu, önemli bir güçtür. Bu bağlamda önemli olan, silahlı unsurların, devrimcilerin yanında olmasıdır. Öztan'ın Lenin'den aktardığı gibi, ordunun, tam bağımsızlık için, feodal sistem ve yöneticilerin keyfiyetine karşı verdiği savaşların "*ilerici*" bir özellik taşıdığı da vurgulanmaktadır. Fakat Marksistlerin silahlı güçlere karşı olma durumu, ordunun burjuvazinin yanında, burjuvaziyi koruyan bir güç olarak da görülmesi üzerinden şekillenir. Bkz. Öztan, **a.g.e.**, s. 25-26.

¹⁰³ Murat Belge, **Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 154-156.

¹⁰⁴ Tanel Demirel, "Demokrat Parti", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Ed. Murat Yılmaz, C. VII, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 481.

karşısında, özel sektörün varlığını dışlamayacak liberal görüşler ortaya konması, doğal olarak DP'nin konumunu bu yönde belirginleştirmiştir.¹⁰⁵ Fakat belirleyici olan, tek başına iktidar olmuş bir DP'nin icraatlarının, iktidara gelmeden söylediklerini, ne kadar doğrulayıp doğrulamadığıdır. Bu açıdan DP'nin muhalefetle olan ilişkisi önemli bir gösterge olacaktır.

Mesela dönemin muhalefet liderlerinden biri, Millet Partisi genel başkanı Osman Bölükbaşı'dır. Bölükbaşı, seçimlerde kendi ili Kırşehir'den tam destek aldığı için, Kırşehir, seçimlerden sonra DP tarafından ilçe yapılmış, Millet Partisi ise radikal dini öğeler vurgulandığı vb. gerekçelerle kapatılmıştır. Yine, tarih kitaplarından, adı İnönü Savaşları şeklinde geçen konunun çıkarılması vb. birçok uygulama, DP'nin liberal demokrasiye ne kadar yakın olduğunun ironik birer göstergesidir.¹⁰⁶ AP, her ne kadar 27 Mayıs sonrasında, DP'nin birtakım otoriter uygulamalarından -üniversitelere, muhaliflere karşı abartılı uygulamalar- ders almış görünse de liberalliğin yine aşındırıldığı noktalar vardır. Örneğin “*milli irade*” oluşturulurken seçmenler, AP'nin siyasi varlığına olumlu yönde katkı sağlayan araçlardır, yani AP açısından biraz da araçsallaştırılmış bir seçmen kitlesinden bahsetmek mümkündür. Milli irade, yani millet vurgusu, bireyciliğin çok önemli görüldüğü liberalizmi aşındıracaktır.¹⁰⁷ Fakat bunun sınırları belki faşizmdeki toplum düzeni kadar sert değildir. Bu bağlamda Alparslan Türkeş örneğinin, faşist ideolojiyle ne ölçüde örtüştüğünü vurgulamak gerekir.

Öncelikle ideolojik olarak milliyetçiliğin, faşizmin arka bahçesinde yeşermek gibi bir özelliğinden bahsedilebilir.¹⁰⁸ Bu yüzden Türkeş örneği, -faşist askeri davranışlarla da bağlantı kurulması bakımından- aşağıda olduğu gibi milliyetçilik ideolojisi üzerinden de değerlendirilebilir ki milliyetçilik dendiğinde, militarist kalıplara en yakın konum ifade edilecektir.¹⁰⁹ Aynı zamanda tüm bu siyasi çevrelerin, söz konusu sağ ideolojik özelliklerden bir bölümünü taşıdığı söylendiğinden, örneğin 27 Mayıs darbesinden sonraki Türkeş çizgisiyle, daha sonra netleşecek olan Ülkücü Hareket ve faşizm arasında da ortak noktalar bulunduğu görülebilir. Ülkücü Hareket'teki toplum tahayyülünde, organik toplum yapısının

¹⁰⁵ A.e., 495.

¹⁰⁶ Kadir Cangızbay, “27 Mayıs: Askerler ve “Siviller””, **27 Mayıs: Bir Darbenin Anatomisi**, Ed. Tolga Ersoy, Haydar Çetinbaş, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı: 84, 2010, s. 18-19; Mete K. Kaynar, “Beyaz Zambaklar Memleketi ve İhtilâlin Mantığı”, **27 Mayıs: Bir Darbenin Anatomisi**, Ed. Tolga Ersoy, Haydar Çetinbaş, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı: 84, 2010, s. 27.

¹⁰⁷ Tanel Demirel, “Adalet Partisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Ed. Murat Yılmaz, C. VII, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 549-551.

¹⁰⁸ Tanıl Bora, “Türkiye’de Faşist İdeoloji: “Hürriyet Değil Faşizm Gibi Bir İdare İstiyoruz”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, C. IX, Ed. Ömer Laçiner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 349-350.

¹⁰⁹ Belge, a.g.e., s. 147-157.

ölçüsü, korporatizme kayan bir çizgidedir. AP'den farklı olarak hem bu, hem de devletin kutsallaştırılması ve milliyetçiliğe verilen önem noktasındaki vurgular, Türkeş çizgisini farklı kılan birkaç unsurdur. Nihayetinde CKMP ya da MHP, bir siyasi parti yapılanmasıdır ve bir ölçüde demokratik çizgiler içerisinde hareket etmek zorundadır. Bunun tersine Türkçüler, faşist ideolojinin özellikleriyle daha uyumludur. Anadolucular içinse tam tersi bir şekilde muhafazakar özellikler daha ağır basacaktır.

Bu çalışmada İslamcılığın ise siyasi çizgide kalan, yani devletin kendine çizdiği sınırlardan çıkma olasılığı olmadığı düşünülen bir modeline, daha çok “*muhafazakar İslam*”ın bir belirtisi olarak yer verilecektir. Fakat yukarıda belirtildiği ölçülerde bir muhafazakar ideolojinin askeri etiğe bakışı ile İslamcılarının bakış açısının, en azından Türkiye’deki liberal ve faşist düşünce yapısında olduğu kadar birbirine benzemediğini belirtmek gerekir. Nitekim bu çalışmada hem 1960’ların sonlarında kurulacak olan Milli Görüş çizgisinin -İslamcı kesimler bu döneme kadar genellikle DP/AP çizgisini destekleyeceklerdir- hem de mütedeyyin kesimlerden oluşan toplumsal grupların, en azından onların askeri etiğe bakışlarıyla ilgili olarak daha çok liberal-demokrat düşüncelere yakınlıkları üzerinden ele alındıkları görülecektir. Bu kesimler, cumhuriyet döneminden itibaren keskin bir şekilde liberal beklentiler içinde olmuşlardır. Ayrıca İslamcılık başlığının sınırları içinde, devletin kendine çizdiği sınırlardan çıkmakta, hedefleri doğrultusunda bir mahsur görmeyen, devleti İslamcı öngörülerini bağlamında araçsallaştırmayı tercih eden, İslamcılığın daha katı -Ortodoks- bir boyutundan da bahsetmek mümkün olacaktır.¹¹⁰

Sonuç olarak asker-sivil ilişkilerini anlamlandırmak için yukarıda ifade edilen üç ideolojinin, Türk sağının parçaları olan siyasi aktörlerin savundukları düşüncelerle hem benzer hem de farklı olduğu noktalar vardır. Aynı zamanda bu ideolojilerin birbirleriyle iç içe geçtiği noktalar da çoktur. Bu giriftlik, Türk sağının detaylı incelenmesiyle daha net ortaya konabilir. Böylece farklı sağ kesimlerin düşünceleri arasında net sınırların olmadığı da görülmüş olacaktır.

---

¹¹⁰ Cihan Tuğal, **Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi**, Çev. Ferit Burak Aydar, 3. bs., İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 13.

C. Türk Sağı

Türk siyasal hayatının 1960-1980 yılları arasındaki özeti, Metin Heper'in de belirttiği gibi, siyasal sürecin söz konusu dönemde sık sık tıkanma belirtileri göstermesiydi. 27 Mayıs'tan 12 Eylül 1980 sürecine kadar gerçekleşen askeri müdahaleler, Türkiye açısından, bir demokratikleşememe sorunsalını da yaratan bu sürecin birer tetikleyicisi olmuştu.¹¹¹ Bu döneme birbirini etkileyen iki açıdan bakmak mümkündür. Fakat öncelikle uluslararası alandaki gelişmelerin, Türkiye'ye olan etkilerini vurgulamak gerekir. Bu süreç, Soğuk Savaş'ın tırmanma ve sonrasında yumuşama dönemlerini de içermektedir. Dolayısıyla Türkiye'nin yanında yer aldığı kutup ve ekonomik olarak da ABD öncülüğündeki kapitalist çizgi, Türkiye'nin bu dönemdeki konumunu belirleyen önemli etkenlerdendir. Ayrıca, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler ve NATO üyelikleri de önemli birer etkidir. Buna paralel olarak, bu dönemde çok partili sisteme geçilmesi de bir tesadüf değildir.

27 Mayıs ise bir anlamda, 1960 sonrasında oluşturulan siyasi düzenin bir temeli olmuştur. Bu, birçoğuna göre DP dönemi öncesinde, asker-sivil bürokrasinin etkin görüldüğü döneme bir geri dönüştür. Bu bağlamda 27 Mayıs sonrasında yeni kurulan siyasi partiler hem DP'nin devamı olma iddiasındadır hem de bu dönem, 1961 Anayasası'nın etkisiyle ortaya çıkan sol partilerin, kendilerine alan bulması açısından önemlidir.¹¹² Sağ kesimler de solun bu alanını, mümkün olduğunca daraltmaya çalışmışlardır. Türk sağı için bunun bir yolu da, 1960 Anayasası'nın karşısında durmaktır. NATO vb. kuruluşlar ise, Soğuk Savaş'ın diğer kutbu Sovyet bloğuna karşı, desteklenmesi gereken önemli birer unsurdur.

Bu yılların ekonomik arka planında, Sungur Savran'ın belirttiği gibi sanayi burjuvazisinin 1960'ların ortalarında AP iktidarı tarafından desteklenen konumu ve işçi sınıfının bu dönemden sonra daha net bir şekilde görünür olması vardı.¹¹³ Böylece 1960-1980

¹¹¹ Metin Heper, **Türkiye'de Devlet Geleneği**, Çev. Nalan Soyarık, 5. bs., Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2015, s. 16.

¹¹² Aydın ve Taşkın, **1960'tan Günümüze...**, s. 17.

¹¹³ Sungur Savran, **Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt: I 1908-1980**, 4. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2016, s. 184; DP'nin iktidarı ele geçmesiyle birlikte tarımdaki gelişmeyi hedeflemesi ve bu doğrultuda güçlenen bir tarım burjuvazisinin ortaya çıkması çalışmanın birçok yerinde vurgulanacaktır. Fakat AP döneminde bu anlayış değişmiştir. Nitekim Gökhan Atılğan'ın da belirttiği gibi bu dönemde ticaret ve sanayi burjuvazisi bir arada gelişmiştir. Bunda payı olan hususlar, öncelikle devletin bu kesimlere getirdiği vergi kolaylıkları sonra da "yabancı sermaye"nin bu kesimlere olan desteğiydi. Aynı zamanda sanayi burjuvazisi, birçok öğretim üyesi ve aydını yanına alarak, kendi düşüncelerine ideolojik bir arka plan da oluşturmuştu. Konu hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Gökhan Atılğan, "Sanayi Kapitalizminin...", s. 530-535.

yılları arasında sol, Türk sağı için hem iç hem de dış politikada, karşısında sağlamca durulması gereken bir düşman oldu. Ama ülke içindeki kutuplaşma 1970’lerde daha çok hissedilecekti. Nitekim ülkedeki kargaşa ortamına, komandolar adı verilen eğitilmiş güçlerle yanıt verilmek istenilmesi¹¹⁴, radikal tutumda ve eski bir 27 Mayısçı olan Alparslan Türkeş gibi siyasetçilerin, kolluk kuvvetlerinin de ötesinde, bu durumdan kendilerine bir vazife çıkardıklarını göstermekteydi.

Siyasal şiddet aslında 1960’larda da vardı, ama Mete Kaan Kaynar’ın da dikkat çektiği gibi bunun ana aktörleri henüz “devletliler”, yani siyasi muktedirlerdi. Bu dönemin ana aktörleri öncelikle darbeci 27 Mayıs cuntasından oluşan MBK, sonrasında koalisyonların büyük ortağı olan CHP ve özellikle 1960’ların ortalarından sonra iktidar konumunu ele geçiren AP’dir. 1960’lardaki siyasal şiddet bağlamını, çalışmanın ileri bölümlerinde daha detaylı değinileceği gibi MBK’nın ya da ordu içindeki SKB gibi kliklerin süreçteki etkisi oluşturur. Devamındaki sert siyasi mücadele, siyasal şiddet sürecinin bir yansıması olarak 1970’lere aktarılır. 1970’lerde ise hem zorun kullanımı hem de ideolojik çizgideki mücadelelerinin etkisiyle, siyasal şiddet ya da kutuplaşma, “toplumsal” alana yansımıştır. Kaynar’ın da belirttiği gibi, 27 Mayıs sonrasında Adnan Menderes ve arkadaşlarının, 12 Mart süreci sonrasında da Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamları, siyasal şiddetin bu iki mücadele alanında sürmesinin bir sonucuydu.¹¹⁵

Ayrıca bu gelişmeler, çalışmanın neden 1960-1980 arasındaki süreçle sınırlandığını da göstermektedir. Çünkü 27 Mayıs ile ortaya konan yasalar, kurallar vb. uygulamaların genel olarak -biraz ‘de facto’ biraz da ‘de jure’ bir şekilde- ortadan kaldırılmasında, çalışmada da görülecektir ki 12 Eylül 1980 süreci, önemli bir aşama olmuştur. Fakat çalışmanın amacı daha çok Türk sağıнын bunu ne kadar ve ne amaçla yapmak istediğine odaklanmaktır. Bunun için, siyasetin öznelere olan, Türk sağıнын şekillenmesinde katkıları olan temel aktörlere, önce bununla ilgili ideolojik görüşlere daha sonra da sağın parti yapılanmalarına ve aydınlarının ele alınan konu hakkındaki düşüncelerine yer vermek gerekecektir.

---

¹¹⁴ Yukarıda belirtilenlere ek olarak, faşizmde gelişime ve değişime olan inanç; bozulmaması gereken bir disiplin, itaat edilen bir lider, şiddet yanlısı olma vb. tutumların sürekli desteklenmesini sağlar. Bu doğrultuda savaş vurgusu ve savaşta verilen mücadeleyle bağlantılı olarak yaratılan kahramanlar da faşist söylemde kullanılır. Dolayısıyla ülkücü hareket tarafından desteklenen komandolar örneği, faşist tutumun bu şiddet yanlısı özelliğiyle alakalıdır. Bkz.: Mehmet Okyayuz, “Faşizm”, **Siyaset Bilimi**, Haz. Gökhan Atılğan, E. Attila Aytekin, 7. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2018, s. 417-418.

¹¹⁵ Mete Kaan Kaynar, “Yetmişler Türkiye’sine Altmışlı Yıllardan Bakmak”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 1103-1104.

Bu doğrultuda, Tanıl Bora'nın Türk Sağı ile ilgili ortaya koyduğu değerlendirme, temel olarak bize bir fikir verebilecektir. Bora, Türk sağını oluşturma açısından yorumladığı, “*milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslâmcılığ*”, sırasıyla maddenin “*katı, gaz, sıvı*”, hali olarak ele almış ve bu üç ideolojik unsuru, homojen bir şekilde kavramlaştırmaktan öte, maddelerin birbirlerine dönüşen, birbirlerinin şeklini alan “*haller*”ine benzetmiştir.¹¹⁶ Her ne kadar bizim bu çalışmada inceleme alanımız, Türk sağının bu üç unsurunu vurgulamak olsa da Türk sağının parçalarındaki bu giriftlikten bahsetmek gerekir. Bu iç içe geçme durumu, örneğin 27 Mayıs konusunda fikir ortaya koyanların bir İslamcı mı yoksa bir milliyetçi mi olduğu noktasını yeri geldiğinde tartışmalı kılabilir.¹¹⁷

Mesela Necip Fazıl Kısakürek için sadece bir İslamcı denilemeyeceği gibi AP'den milletvekili olup daha sonra Demokratik Parti'ye geçen İlhan E. Darendelioğlu için de sadece bir Türkçü denilemez. Ya da Tercüman gazetesi yazarlarından Ahmet Kabaklı'nın sadece bir milliyetçi veya bir İslamcı muhafazakar olarak değerlendirilemeyeceği gibi. Bu yüzden, Türk sağının odak noktası yapıldığı bu çalışmada, bir ismin fikirlerine birçok ideolojik çizgi bağlamında yer verildiği görülecektir.

Örneğin 1965-1970 yılları arasında -Türk sağında ayrımların henüz belirginleşmediği bir ortamda- farklı fikirlerden isimlerin de bir araya geldiği bir oluşum olan, başkanlığını Süleyman Yalçın'ın yaptığı Aydınlar Ocağı tarafından Türkiye'deki kargaşa ortamının nedeni, 27 Mayıs ve onun getirdiği anayasa olarak görülecektir. Ocağın genel eğilimi ise, -İbrahim Kafesoğlu vb. milliyetçi-muhafazakar aydınların da katkısıyla- bu durumu, “*Varlığı tehlikeye düşen Türkün cesur bir hamle ve imanlı bir hareket ihtiyacı vardır*” şeklinde belirtmektir.¹¹⁸ Dolayısıyla çözüm, Türk-İslam sentezini ortaya koymak, amaç ise söz konusu sentezi yaymak olacaktır.

O halde genel olarak belirtmek gerekir ki farklı ideolojilerin, Türk sağında ortak noktayı oluşturan bir tarafı vardır. Tabii bunun istisnalarından da bahsetmek gerekir. Örneğin Son Havadis gazetesi yazarlarından ve AP'den milletvekilliği de yapan Tekin Erer,

¹¹⁶ Tanıl Bora, **Türk Sağının Üç Hali**, 8. bs., İstanbul, Birikim Yayınları, 2014, s. 7-8.

¹¹⁷ Eski MTTB başkanlarından Rasim Cinisli, 27 Mayıs darbesiyle ilgili tartışmaların, o dönemde İstanbul Üniversitesi yakınlarındaki Marmara Kiraathanesi'nde yapıldığını ifade etmiştir. Burada yapılan sohbetlerdeki öğrenci ya da geleceğin kimi yazar ve aydınları da Türk sağındaki bölünmemiş yapıyı henüz yansıtır niteliktedir. Konuşmalara katılan bazı isimler şunlardır: Nurettin Topçu, Necip Fazıl Kısakürek, Osman Yüksel Serdengeçti, Arif Nihat Asya, Necmettin Hacıeminoğlu, Mehmet Şevket Eyyi, Kadir Mısıroğlu ve Muhittin Nalbantoğlu. Ayrıca bu kişilerden birçoğunun 27 Mayıs ile ilgili fikirlerine, bu çalışmanın farklı yerlerinde değinilecektir. Bkz.: Cinisli, **a.g.e.**, s. 88-90.

¹¹⁸ Süleyman Yalçın, **Aydınlar Ocağı ve Türk-İslâm Sentezi**, Aydınlar Ocağı, 1970, s. 4.

milliyetçilik unsuruna İslamcılıktan daha çok önem atfeder. Yani düşünce olarak iki çizginin ortasında olursa da iki çizginin birinden daha öncelikli ele alındığı örnekler de vardır. Böyle bir düşüncede doğal olarak siyasi kaygılar da önem taşır.

Bu iç içelik durumu, Gökhan Çetinsaya'nın dediği türden, İslamcıların, milliyetçilik fikriyle benzer noktalarda buluşmalarını belirtmeleri, “İslâmcılıktaki Milliyetçilik” olarak adlandırılabilceği gibi¹¹⁹ başka bir örnekte bu durum, Yasin Aktay'ın belirttiği gibi, bir ideolojinin, diğeri içindeki “bakiye”si olarak da değerlendirilebilir. Bu bağlamda İslamcılık, muhafazakarlıktan tamamen yoksun bir fikir değildir. Örneğin geçmişte Necmettin Erbakan'ın Milli Görüş çizgisi, hatta günümüzde AKP, yer yer klasik İslamcı çizginin getirebileceği sakıncalardan, söz konusu muhafazakar söylemler ile kaçınmayı tercih etmiştir ya da etmektedir.¹²⁰

Muhafazakarlık, sağ yelpazedeki düşüncelerin ortak bir noktası gibidir. Diğer bir deyişle, Ahmet Çiğdem'in Mannheim'e atfı yaparak belirttiği gibi, muhafazakarlığın kendi başına bir “düşünce üslubu” ya da düşünce şekli olmasının yanında, bir de diğer ideoloji ya da fikirlere eklenme özelliğinde bir “tavır” ya da “ruh hâli” olması, Türkiye örneğinde muhafazakarlığın; sağ görüşler çerçevesinde, savunulan düşüncenin her zaman ‘bir yerinde’ olması demektir.¹²¹ Bu açıdan muhafazakarlığın eklenme özelliğine bir diğer örnek hem liberal düşünceleri hem de maneviyat noktasına yaptığı vurguyla, bu çalışmanın aşağıdaki bölümlerinde fikirlerine sıkça değinilecek olan, sağın önemli aydınlarından Ali Fuat Başgil'dir. Bunun yanında, Türk sağı açısından, çok partili sisteme geçişle birlikte daha çok ön plana çıkan bu üç siyasal ideolojinin sürdürülmesine yardımcı olan popülist ve faydacı düşüncelerin olduğunu da belirtmek gerekir. Popülist ve pragmatist alışkanlıklar; Türk Siyasi Tarihi'nde, bu çalışmanın konusu olan daha çok sağ yelpazedeki siyasetçilerde olsa da, sol eğilimli siyasetçiler, aydınlar vb. unsurlar tarafından da sıkça kullanılmıştır. Bu ayrıca evrensel bir durumdur da.

Kısaca açıklamak gerekirse pragmatist düşünce, bir meselenin değerlendirilmesini “yarar”lı olmasıyla koşullandıran bir bakış açısıdır. Biz, bunu sonuç odaklı, yarar gözeterek

¹¹⁹ Gökhan Çetinsaya, “İslâmcılıktaki Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed.

Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 451.

¹²⁰ Yasin Aktay, “İslâmcılıktaki Muhafazakâr Bakiye”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Ed. Ahmet Çiğdem, C. V, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 346-350.

¹²¹ Ahmet Çiğdem, **Taşra Epiği “Türk” İdeolojileri ve İslâmcılık**, 3. bs., İstanbul, Birikim Kitapları, 2016, s. 40.

hareket etme şeklinde ele alabiliriz.¹²² Ayrıca Nur Vergin, pragmatizm kavramının, daha olumsuz bir bağlamı ifade eden oportünizmle -fırsatçılıkla- aynı anlamda kullanılmaması gerektiğini de belirtmiştir. Bu şekliyle değerlendirildiğinde, pragmatist bir kişiyi, tamamen “*ahlakdışı*” bir eğilim içinde görmemek gerekir. Tabii bu, pragmatizmi meşrulaştırma bağlamında da söylenmemektedir. Bu durumda, siyasi elitin politikayı kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirmesi -ki bu siyasetçinin takındığı ideolojik tavrın dışında da olabilir- onun pragmatistliğini gösterecektir.¹²³ Tanıl Bora’ya göre de pragmatizmin pejoratif anlamı, onun daha çok “*araçsal-faydacı*” yanını ortaya koymaktadır ki biz bu çalışmada, özellikle Türk merkez sağını, söz konusu pragmatik çizgide göreceğiz.¹²⁴

Popülistler ise, Jan-Werner Müller’e göre, öncelikle temsili demokrasiyi uygulama alanı açısından gerekli görürken, “*elit*” ve “*çoğulculuk*” karşıtlığıyla halkı temsil eden grubun sadece kendileri olduğunu düşünmektedir. Bu bağlamda siyasal katılımın popülistler tarafından ana hedef olmadığı nettir. Örneğin sivil toplum örgütlerinin, faaliyet alanlarının daraltılmak istenmesi biraz da bununla ilgilidir. Bunların haricinde bürokraside yer kaplamak ve “*kayırmacılık*” da, özellikle popülist siyasi hareketlerin ve siyasilerin belirgin özelliklerindendir.¹²⁵ Bunun yanında, halk-seçkin dikotomisi bağlamında siyaset yaparak, kutuplaştırıcı bir dil kullanmak da popülist anlayışa dahildir.¹²⁶ Murat Belge’nin bir “*siyasi üslup*” olarak değerlendirdiği popülizmde ana amaç, bir siyasi hareket tarafından ortaya atılan çoğu olumsuz yöndeki düşüncelere halkın inanmasını sağlamaktır.¹²⁷ Böylece kitleler etkilenmiş, destek sağlanmış olacaktır. Nitekim seçim sonuçları ve çoğunluğun sağlanmasıyla birlikte, popülist hedefler bir ölçüde tamamlanmış olacaktır. Siyasi hareketler için bundan sonraki aşama, kitlelerin iradesine toz kondurmamaktır.

Zafer Toprak’ın da belirttiği gibi, Türkiye’de popülizmin; hem daha çok tek partili dönemin koşullarında oluşan özellikleriyle “*entellektüel*” hem de çok partili dönemi ilgilendiren bağlamıyla; Süleyman Demirel, Kenan Evren, Turgut Özal dönemlerini de içine alan, “*siyasi popülizm*” şeklinde, iki önemli aşaması mevcuttur.¹²⁸ Nitekim günümüzde, AKP

¹²² Ahmet Cevizci, **Felsefe Sözlüğü**, 6. bs., İstanbul, Say Yayınları, 2017, s. 359.

¹²³ Nur Vergin, **Siyasetin Sosyolojisi**, 11. bs., İstanbul, Doğan Kitap, 2014, s. 290-291.

¹²⁴ Tanıl Bora, **Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 546.

¹²⁵ Jan-Werner Müller, **Popülizm Nedir?: Bir Deneme**, Çev. Onur Yıldız, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 119-121.

¹²⁶ Cas Mudde, Cristòbal Rovira Kaltwasser, **Popülizm: Kısa Bir Giriş**, Çev. S. Erdem Türközü, Ankara, Nika Yayınevi, 2019, s. 16.

¹²⁷ Belge, “*Siz İsterseniz...*”, s. 23-24.

¹²⁸ Zafer Toprak, “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, **Tarih ve Demokrasi -Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, İstanbul, Cem Yayınevi, Üniversite Öğretim Üyeleri Birliği Derneği, 1992, s. 17-18.

ve lideri Recep Tayyip Erdoğan da bu örneklerden bağımsız değildir, hatta bu dönem, söz konusu popülist düşüncelerin daha da ileri götürüldüğü bir sürecin de göstergesi olmuştur.¹²⁹

Konumuzun sınırları içinde ifade edersek, yukarıda kısmen bahsedilen özelliklerden hareketle popülizm, Türk sağının kapsadığı bu üç ideolojinin biraz da temel özellikleriyle ilişkili bir kavramdır. Temsili demokrasinin gerekliliği ya da seçmen kitlelerine, siyasi yetki vermeleri bağlamında ona atfedilen önem, liberal düşünceye yakınlık bağlamında da bir anlam ifade eder. Örneğin 1970’lerde MSP’nin, önce Ecevit’in CHP’si ile sonra 1975’te, MHP ile birlikte Milliyetçi Cephe hükümetlerinde yer alan partilerden olması, AP’ye oranla daha az destekçisi olan partilerin kadrolaşmaları bakımından popülist-pragmatist hedefler koyulduğunu göstermektedir. Hem popülizm hem de pragmatizm, toplamında ele alınan üç ideolojik yaklaşıma paralel bir şekilde düşünülmelidir.

Sonuç olarak, Türk sağının inceleme alanını oluşturan bu üç konumu; hem İslamcılık ve Milliyetçilik olarak ‘Radikal Sağ’, hem de daha çok liberal-muhafazakar bir eğilim olarak merkez sağ çevrelerin, 27 Mayıs darbesi konusundaki düşünceleri çerçevesinde ele alınacaktır. Buna rağmen söz konusu ideolojik fikirlerin, kendi aralarındaki iç içe geçme durumundan da bahsetmek gerekmiştir. Dolayısıyla sonrasında, Türk sağı kapsamındaki alt başlıklara değinilebilir.

1. Merkez Sağ

Merkez Sağ konumun, Türk sağı içerisindeki, en geniş düşünce yelpazesini oluşturduğu söylenebilir. Bir merkez sağ parti, neredeyse bütün sağ ideolojileri bünyesinde barındırdığı iddiasında bulunmaktadır. Bunu, bir totolojiye düşmek pahasına olsa da şöyle belirtebiliriz: Türk sağının merkez konumunda, her ideolojiden biraz vardır, ama hiçbir ideoloji tam olarak yoktur. Böylece farklı ya da radikal eğilimli görüşler, merkez sağ konum içerisine alınacak ve en geniş seçmen kitlesi, merkezdeki parti tarafından temsil edilecektir. Dolayısıyla, söz konusu merkez sağ oluşumlar hem meseleye pragmatist bir açıdan bakacak hem de hedef kitleleri etkilemek için popülist bir söylem kullanacaktır. Türkiye örneğinde, 1960-1980 yılları arasındaki bu dönem, bu çalışmanın da temel konusunu oluşturan 27 Mayıs darbesi ve sonrasında kurulan AP gibi siyasi partilerin etkin olduğu bir sürece denk gelmektedir.

---

¹²⁹ Belge, a.g.e., s. 23-24.

Söz konusu partilerin aldığı merkez sağ konum, daha doğrusu Yüksel Taşkın'ın da belirttiği gibi, sahip olunan “sağcılık” iddiası, aslında bu partileri yönetenlerin farkına vardıkları bir durum ya da ideolojik bir şekillenme nedeniyle değildi. Bu yüzden sağcılık iddiası, sola ya da siyasi rakibe göre konum alınmasının bir sonucuydu. Nitekim CHP'nin 1965'te, konumunu “ortanın solu” olarak belirtmesi, AP'nin ise konumunu, sağ bir parti olarak belirlemesine neden oldu. Ama Taşkın'a göre söz konusu sağcılığın daha çok anlam kazanması, Ecevit dönemi sonrasındaki CHP-AP kutuplaşmasıyla belirginleşecektir.¹³⁰ Ayrıca DP ve AP'nin hem 27 Mayıs öncesinde hem de 27 Mayıs sonrasındaki seçim başarıları, bu partilerin, merkez sağın seçmen kitleleri tarafından da benimsendiğini göstermiştir. Bu bakiye, 1980 yılı sonrasında, Anavatan Partisi ve günümüzde de AKP tarafından da sürdürülmektedir. Burada belli dönemlerdeki askeri rejimler ya da koalisyonlar dışında, merkez sağ çizgideki partilerin genel bir başarısı görülmektedir.

Mete Kaan Kaynar, haklı olarak bu başarının altındaki önemli etkenlerden biri olarak ABD'nin, ekonomik bağlamda Bretton Woods gibi uluslararası anlamda uyulması gereken kuralları belirleyen bir kurumunun, Türkiye ayağında en büyük yardımcısının merkez sağ iktidarlar olduğunu söylemektedir. Merkez sağ iktidarlar ayrıca bunu popülist söylemleriyle iç politikada başarılı bir şekilde halka sunmuş, dolayısıyla bundan yarar da sağlamışlardır.¹³¹ Nitekim AP döneminde, Süleyman Demirel'in, başına Turgut Özal'ı atadığı DPT politikalarının, özel sektöre daha çok ağırlık veren bir “planlama” düşüncesi vardı ve böylece ithal ikameci sanayileşmenin niteliği de ortaya kondu.¹³² İthal ikameci sistemin ülke içindeki sanayinin gelişimini amaçlaması, Çağlar Keyder'e göre, bir yöntem olarak dünya piyasalarıyla bütünleşmenin önüne geçmiyordu.¹³³ Bu vb. özelliklerin etkisiyle, AP'nin 1965-1980 yılları arasında birçok defa kazandığı iktidar konumu, kapitalizmin¹³⁴ Türkiye'deki

¹³⁰ Yüksel Taşkın, “Türkiye’de Sağcılık: Bir Kavramın Yerleşme Tarihini Anlamak...”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, Ed. Ömer Laçiner, C. IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 462-463; Aslında Türkiye’de sol ve sağın kavramsal olarak bir ölçüde de olsa kullanılmaya başlanmasının, çok partili döneme geçişle birlikte bir karşılığı vardı. Fakat bu konudaki belirginleşme, -tabii 27 Mayıs sonrasındaki siyasi sürecin de etkisiyle- 1960’larda oldu. Bkz.: Tanel Demirel, “1946-1980 Döneminde “Sol” ve “Sağ””, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, Ed. Ömer Laçiner, C. IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 417-419.

¹³¹ Mete Kaan Kaynar, “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Siyasî İktidarın Profili: Merkez Sağ, Darbeler, Krizler, Koalisyonlar”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 308-311.

¹³² Şevket Pamuk, **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 9. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018, s. 236.

¹³³ Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 20. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 186-187.

¹³⁴ Kapitalizm, Andrew Heywood’un da belirttiği gibi hem bir “ekonomik sistem” hem de bir “mülkiyet sâhipliği”dir. Arz ve talebin söz konusu olduğu bir ekonomik düzende, özel mülkiyet sahibi kişiler, en çok karı

varlığını daha da sağlamlaştırdı. Özal tarafından ortaya koyulan 24 Ocak 1980 kararları da bu gelişmelerin devamı niteliğindedir. Nitekim söz konusu merkez sağ çizgi, bu sefer Turgut Özal ile 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonrasında daha da pekişecekti.

Türkiye örneğinde bu yöndeki tespitler, Soğuk Savaş sürecinde, yukarıda belirtildiği gibi hem iç hem de dış etkenleri irdelemek gerektiğini göstermiştir. Merkez sağın bu küresel kapitalizme yardımcı konumunun temelleri -tabii İsmet İnönü dönemindeki Truman ve Marshall yardımları da anımsanmalıdır- henüz DP iktidarının ilk yıllarında ortaya çıkmıştır. Nitekim DP'nin tarımda ortaya koyduğu ilerleme ve o dönem için ülkede sağlanan refah ortamı, dış yardımların kesilmesiyle birlikte bitmişti. Ama DP'nin bu özellikleri hem merkez sağ açısından hem de Türk siyasetinde önemli bir yer olarak, ortaya bir siyasi hareket çıkmasını engellemeyecektir. Nitekim günümüzde de cumhurbaşkanı ve AKP lideri olan Recep Tayyip Erdoğan, konuşmalarında DP çizgisinin kurucu partisi DP'yi ve lideri Adnan Menderes'i, 27 Mayıs bağlamında yaşanan bir mağduriyet üzerinden referans noktası olarak göstermekte, dolayısıyla da bir siyasi yapılanma olarak söz konusu geleneği sürdürdüklerinin mesajını vermektedir. Ek olarak bu çalışmada merkez sağ çizgi denilerek önce DP sonra da bu çizgiyi devam ettiren AP kastedilecektir.

a. Demokrat Parti Çizgisi

27 Mayıs askeri müdahalesi, kitleleri harekete geçirdiği ve kimi toplumsal gruplar arasında kenetlenmeyi sağladığı için böyle bir siyasi çizginin oluşmasına katkı sağlamıştır. Fakat ilk olarak cumhuriyetin kurulmasından sonraki süreçte, bir DP çizgisinin ortaya çıkışını

---

yapmak amacıyla üretim ilişkilerinde önemli roller oynarlar. Öte yandan üretim araçlarına sahip olanlar, belli “*egemen sınıf*”lardır ve bunlar, aslında toplumsal açıdan eşit bir şekilde dağıtılması gereken artık değeri tekellerinde bulundururlar. Bu da Cem Eroğul’un belirttiği gibi bir “*toplumsal sömürü*” nedeni olacaktır. Öte yandan, feodal özelliklerinden sıyrıldıktan sonra kapitalist nitelik kazanacak olan modern ulus devletler açısından üç temel yaklaşımdan bahsedilebilir. Bunlardan bir tanesi kapitalist devleti, egemen sınıfların kendi çıkarları doğrultusunda kontrol ettiği ya da kullandığı bir araç olarak gören “*araçsalcı yaklaşım*”dır. Buna göre egemen sınıflar, bu çalışmada da sıkça örneği verilen AP gibi siyasi partilerde ya da ordu, üniversiteler gibi çeşitli güç odakları içerisinde sıkça bulunurlar. Araçsalcı yaklaşımın tersine, egemen sınıfların kendi içerisindeki çelişkileri, anlaşmazlıkları gören ve bunu kontrol etme sorumluluğunu kendinde hisseden bir devletin varlığı, “*yapısalcı yaklaşım*”ın göstergesi olacaktır. Bu durumda devlet, kendini bu sınıfların üzerinde konumlandırmakla “*görelî özerklik*” kazanmıştır. Buna göre devlet, hem egemen sınıfları bir arada tutmalı hem de bu gruplardan biri sivrildiğinde, onun siyasi gücünü etkisizleştirebilmelidir. Bu konuda üçüncü bir tür ise “*stratejik-ilişkisel yaklaşım*”dır. Diğer iki yaklaşımdan farklı olarak bu türde, devletin egemen sınıflar karşısındaki konumunun sadece olumlu bir anlamı içermeyebileceği düşünülür. Ya da bir başka deyişle devletin egemen sınıflar karşısındaki konumuna şüpheyile bakılır. Bu görüşün de temsilcisi B. Jessop’tur. Bkz.: Alev Özkazanç, “Devletin Örgütlenmesi”, **Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, Ed. Yüksel Taşkın, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 149-151; Cem Eroğul, **Devlet Nedir?**, 3. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2002, s. 89-114; Heywood, **Siyasetin Temel...**, s. 234-237.

Türkiye’deki siyasi parti yapılanmalarında aramak gerekecektir. Bu süreçteki gelişmeler ve Atatürk’ün ölümünden sonra İsmet İnönü’nün Milli Şef olarak tek adam olması, sonucunda hem iç hem de dış politikadaki belirsizliklerle birleşerek çok partililiğe geçiş aşamasını oluşturmuştur. İç nedenlerden biri, tüm milletvekillerini CHP’nin oluşturduğu meclisteki, gerek kimi toprak sahipleri gerekse de daha çok devletçilik karşıtı, özel teşebbüs taraftarı kimi kesimlerin CHP’ye muhalif olmaları sonucunda Dörtlülük Takrir’in verilmesidir. Önergeyi veren bu kişiler daha sonra Demokrat Parti’yi kuracaklardır.

Ayrıca DP’nin kurulduğu döneme kadar, hem 1920’lerde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası hem de 1930’ların başında Serbest Cumhuriyet Fırkası ve hatta çok partili rejimin de ilk partisi Nuri Demirağ’ın Milli Kalkınma Partisi örnekleri de düşünüldüğünde, CHP’ye karşı etkili bir siyasi muhalefet oluşmamış, oluşsa da yaşatılamamıştır. Bu nedenle yeni ve güçlü -muhtemelen İsmet İnönü böyle düşünmüyordu- bir muhalefetin kabullenilmesi, İsmet İnönü açısından olumlu değerlendirilebilecek bir davranıştır. Fakat bunun, hem Türkiye’nin dış politikadaki tedirginlikleri -olası bir Sovyet tehdidi- nedeniyle bir taraf seçilmesi -savaşı kazanan devletlerin yanında görünüp BM üyesi olunması- hem de DP’yi kuranların eski birer CHP milletvekili olması gibi nedenleri vardır. Çünkü CHP’lilere göre DP’nin, mevcut siyaset rotasından sapma olasılığı azdı. Fakat CHP’lilerin bu öngörüsü gerçekleşmedi.

İlk olarak, DP’nin halkın büyük çoğunluğunun onayını alma bağlamında kazandığı seçim başarıları, Nuray Mert’in Türk siyasetindeki iki ana akımdan biri olarak değerlendirdiği “*resmi ideoloji*”yi temsil eden siyasal yapılanmasıyla, asker-sivil bürokrat ya da aydın grubun etkin rolde olduğu CHP iktidarına karşı, halkın gösterdiği bir tepkiydi. Bu da diğer ana akımı, yani seçkin bir kesimin tersine, tek parti yönetiminden bıkmış kesimlerin, geleneksel değerlerine sahip çıkan bir anlayış doğrultusunda, milli irade kavramını da hiç dilinden düşürmeyen, merkez sağ konumunda bir DP çizgisini/geleneğini ortaya çıkarmıştır.¹³⁵ Bu çizginin siyasi liderleri, bu kavramı genellikle dillerinden düşürmeyecektir. Örneğin Süleyman Demirel, Celal Bayar, Ferruh Bozbeyli ya da bu çizgideki farklı bir siyasetçi, 27 Mayıs rejiminin karşısındaki gücü vurgularken, en çok bu kavramı kullanacaktır.

Bu doğrultuda siyasi iktidarın gerçekleştirmek istediği tüm icraatlar, milli iradeye sahip olduğu gerekçesiyle meşrulaştırılacaktır. 27 Mayısçıların da zaten bir itirazı, bu

¹³⁵ Nuray Mert, **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, 2. bs., İstanbul, Selis Kitaplar, 2007, s. 18-19.

meşrulaştırmayı, DP çizgisindekilerin kendi kitleleri üzerinden yapmalarıydı.¹³⁶ Örneğin Süleyman Demirel, iktidarının ilk yıllarında, “27 Mayıs milli iradenin üzerinde Demokles’in kılıcı gibi daima asılı duramaz”¹³⁷ diyerek, seçim yoluyla iktidara gelmeyen bir oluşumun herhangi bir otorite iddiasının olamayacağını da vurgulamıştır.¹³⁸ Zaten bu yüzden AP, 27 Mayıs’tan sonra, DP çizgisini takip eden kitleler için en geniş siyasi çerçeve olacaktır. Bu çizginin siyasetçileri tarafından milli irade kavramının temel alındığı örnekler ise, çalışmanın aşağıdaki bölümlerinde arttırılacaktır.

Burada, aslında hep varsayılan, ama bir noktada da, tarafları kendi içinde bile anlaşmazlığa düşüren bir konu, AP’nin, DP’nin devamı olmasına ilişkin düşüncelerdir. 27 Mayıs’tan sonra birçok parti, DP’nin devamı olduğu iddiasındaydı. Bunu gerçekten gösterebilen ya da bu çizgiye mensup kişilerin oluşturduğu partilerden birisi AP, diğeri Ferruh Bozbeyli’nin lideri olduğu Demokratik Parti olmak üzere, iki temel siyasi oluşumdan ibaretti. Demokratik Parti, 27 Mayıs’tan çok sonra, 1970 yılında kurulacak olsa da kadrosundaki birçok siyasetçi, AP’nin eski üyeleri idi.

Birçok AP’li bu bölünmeyi, partilerinden ayrılan milletvekillerinin ihaneti olarak değerlendirdi.¹³⁹ Demokratik Parti’yi kuranlara göre ise AP, 27 Mayıs’la birlikte düşürülen DP’nin mirasına sahip çıkmıyordu. Bununla ilgili olarak AP’nin yeni siyasi rejimi desteklediğini düşünenler de vardı. Örneğin 1980’lerde Turgut Özal hükümetlerinde bakanlık yapmış, DP çizgisinin bir takipçisi olarak görülebilecek Hasan Celal Güzel, AP’nin, Anayasa ve Hürriyet Bayramı’na sahip çıktığı iddiasındadır.¹⁴⁰

¹³⁶ “Demirel: En Büyük Gücün Millet Olduğuna İnanıyoruz”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5525, 19.4.1973, s. 1,7.

¹³⁷ “Fesadı Kesmeğe Mecburuz,,”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2073, 30.5.1966, s. 1.

¹³⁸ “Demirel: Seçilmemiş Heyetler Milli İradeyi İfade Etmez”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5355, 16.10.1972, s. 1,7; “Milleti, milletsiz idare etmek mümkün değildir”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5361, 22.10.1972, s. 1,7.

¹³⁹ “Tarihi İhanet”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4391, 12.2.1970, s. 1; Demokratik Partililerin bu şekilde bütçeye kırmızı oy vererek, AP’nin karşısında yer almasının nedeni Adviye Fenik’e göre, 41’lerdeki makam, mevkii isteğinden ötürüydü. 41’lerin karşı tarafa geçerek ne Temelli Senatör Mucip Ataklı’dan, ne de Alparslan Türkeş’ten bir farkı kalıyordu. 41’lerin farklı bir parti kurması AP’li kesimlerce genel anlamda sert karşılanacaktır. Bkz.: Adviye Fenik, “Şu <<41>> ler!..”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4393, 14.1.1970, s. 2; Fenik’in söylediklerine, Demokratik Parti’nin AP saflarından ayrılmasının, bir de sınıfsal anlamı olduğunu eklemek gerekir. Nitekim AP içindeki sanayi burjuvazisinin, ticaret ve tarım burjuvazisine göre daha ağırlıklı olarak temsili de AP’nin bölünmesinde önemli bir etkidir. Biz bunu, DP’nin tarım burjuvazisinin çıkarlarına öncelik vermesi ve sonrasında Hürriyet Partisi’nin kurulması bağlamında ortaya çıkan siyasi sürece de benzetebiliriz. Buna göre, merkez sağ nitelikteki partilerin bölünmesiyle, parti içindeki farklı sınıfsal grupların çıkarları çatışmıştır. Bkz.: Ümit Cizre, **AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 70.

¹⁴⁰ Hasan Celal Güzel, “Bir Şehit: Adnan Menderes”, **Adnan Menderes Demokrasi Platformu**, Ankara, Güz 2013, s. 44.

Oysa aşağıda detaylarına değinilecek olan Anayasa Bayramı konusu, birincisi, dönemin siyasi şartları ya da AP'nin orduyla kurduğu ilişkiler düşünülmeden değerlendirilmemelidir. İkincisi, bu çalışmada vurgulanacak olan diğer bir konu, AP'nin pragmatizmidir. Yani DP çizgisinin devamı olan AP, 27 Mayıs'tan etkilenen konumunu bir avantaja dönüştürmek istemiştir. Bu yüzden de yolunu kapatan hukuki ve siyasi ortamı, çok savunduğu milli iradeyi etkilemek için kullanmıştır.

Aslında bu geleneğe mensup kişilerin içselleştirdiği temel düşünce, “1946 ruhu”na sahip olmaktır. Zaten Demokratik Parti kadrolarının iddiası da bu ruhun, Demokratik Parti'nin kurulmasıyla yeniden canlandırılması fikrinden ileri geliyordu.¹⁴¹ Çok partili sisteme geçildikten sonra, hem DP kadroları hem de DP'nin halk tarafından büyük bir umutla beklenmesi, bu ruhun anlamını ortaya koymaktadır. 1950 yılındaki seçim sonuçlarıyla gelen Ak Devrim'in, bu ruh sayesinde gerçekleştirildiğini düşünen DP çizgisi destekçileri çoktur.

Dolayısıyla 1946 ve 14 Mayıs -1950- ruhu, iki tarihin de güzel bir başlangıcı ifade etmesi açısından birbirine paralel düşüncelerin ifadesidir. Aradaki görüş farklılıklarının dışında hem AP hem de Demokratik Parti, “ortak değer” olan bu ruhu vurguladıkları sürece, DP'nin devamı olarak görülebilir. Bu yüzden bu çalışmada, iki parti ve kadrolarını, DP çizgisinin devamı saymakta bir sakınca görülmemektedir. Zaten süreç içerisinde Demokratik Parti kadrolarının çoğu, tekrardan eski partileri AP'ye dönecek, böylece Türkiye'deki liberal geleneğin de temsilcileri olan kesimler yeniden bir araya gelecektir.

Nuray Mert'e göre DP çizgisi, modernleşme iddiasını dışlamamış, ancak onu kendi düşünceleri doğrultusunda dönüştürmüştür. Bu dönüşüm ekonomik alanda hem liberal kalkınma politikaları uygulanması hem de manevi değerlere vurgu yapan bir içeriğe sahip olup, bu uygulamaların halka yansıtılmasını gerektirir.¹⁴² Ahmet İnsel'in belirttiği gibi bu, DP'nin birazda popülist hedefleri doğrultusunda başarıyla uyguladığı “patronaj ilişkileri” nedeniyledir. Bunun yanında, DP'nin patronaj sistemini, kendinden önce uygulayanlardan

¹⁴¹ Demokratik Parti mensuplarından biri olan Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes'e göre, “*Türk Milleti, yaptığı İstiklâl mücadelesi ile kazandığı bağımsızlığının yanında, tarihi tekâmülünün icabı bir şahsın veya zümrenin tebaası olmaktan çıkıp, büyük ve aziz devletin tebaası olmak mücadelesine*” girmiş ve bu amacına ulaşmıştır. 27 Mayıs sonrasındaki süreçte, AP'nin 1965'deki başarısı da böyle bir mücadelenin devamı olarak görülür. **72'ler Hareketi ve Demokratik Parti**, Ankara, Ajans – Türk Matbaacılık Sanayii, 1971, s. 126.

¹⁴² Mert, a.g.e., s. 38.

farkı, bunu bir siyasi parti olarak içselleştirmesi ve kendisinden sonra kurulacak merkez sağ çizgideki partilere, bu özelliğini miras bırakacak olmasıdır.¹⁴³

Ayşegül Komsuoğlu'na göre ise, DP'nin klientelist gruplar üzerinde kurduğu patronaj ilişkileri, 1954 yılı sonrasında ikinci DP hükümetinin kurulmasıyla zayıflama eğilimi gösterecektir. DP hükümetinin özellikle başta ABD olmak üzere, kendisine verilmesini umduğu ekonomik desteğin yeterince gelmemesi, Türk ekonomisindeki söz konusu zayıflığın bir nedeni olacaktır. Dolayısıyla DP, kaynakları kısıtlanınca, kırsalda kurduğu klientelist ağın gereksinimlerini de yerine getirememiştir.¹⁴⁴ Bu da DP'nin, kırsalla kurduğu ilişkinin, başarıyla yeşerttiği muhafazakar popülist boyutunu, sekteye uğratabacak bir hadisedir.¹⁴⁵ Söz konusu “*patronaj*” ve “*klientalizm*” ağı, AP döneminde, önemli bir temsilcisi olan Demirel tarafından da başarıyla sürdürülecektir.¹⁴⁶

Sonuç olarak Türkiye'deki muhafazakar merkez sağın 1950'lerden itibaren gelişiminin önünü açan bu durum, devlet ve halk arasındaki kopukluğun, seçim yoluyla, aradan seçkinci yöneticilerin çıkarılmasıyla giderilmesine yol açmış ve aslında gelenekçi kitleye de kendini uzak hissettiği devlete yaklaşabilme fırsatını vermiştir.¹⁴⁷ AP lideri Süleyman Demirel, buna paralel bir düşünceyi şu şekilde ifade etmiştir:

“... Türkiye'de köy ve köylü vardı, ama sadece askere gitmek için ve vergi vermek için vardı. 1950'ye kadar Türkiye Cumhuriyet bütçelerinde, köye yönelmiş hizmetler için bir tek kuruş para yoktur. O zamana kadar devlet, “alan”dı, o tarihten itibaren devlet “veren”de olmuştur”¹⁴⁸

Nitekim bu durumun Türkiye'de demokrasinin gelişimi açısından bir “*beyaz devrim*” niteliği taşıdığı ve 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrasında kurulan merkez sağ iktidarlara bu başarının devam ettirildiği inancında olan kesimler vardır.¹⁴⁹ Fakat merkez sağ içerisindeki bu ideolojik kapsayıcılık, 1970'lerde yerini, çeşitli nedenlerle bir ayrışmaya bırakacaktır. Merkez

¹⁴³ Ahmet İnsel, “Milliyetçilik ve Kalkınmacılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 772-773.

¹⁴⁴ Fakat sonuç olarak önemli olan bu ağı bir parti yapılanması adına faydalı bir şekilde kullanılması ve AP gibi parti yapılanmalarının önemle üzerinde duracağı bir konu olmasıdır. Bkz.: Ayşegül Komsuoğlu, **Türkiye Siyasetinde Bir Lider: Süleyman Demirel**, İstanbul, Bengi Yayınları, 2008, s. 331.

¹⁴⁵ Yüksel Taşkın, “Türkiye’de Sınıfsal Yeniden Yapılanma, AKP ve Muhafazakâr Popülizm”, **AKP: Yeni Merkez Sağ mı?**, Haz. Ümit Kurt, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009, s. 163.

¹⁴⁶ Tanıl Bora, “Süleyman Demirel”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, Ed. Ömer Laçiner, C. IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 502.

¹⁴⁷ Erol Göka, F. Sevinç Göral, Çetin Güney, “Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercihi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Ed. Ahmet Çiğdem, C. V, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 306-307.

¹⁴⁸ Nazlı Ilıcak, **50. Yılında 27 Mayıs Yargılanıyor**, İstanbul, Doğan Kitap, 2010, s. 74.

¹⁴⁹ “Türk Demokrasisi 30 Yaşında”, **Son Havadis**, Yıl: 20, Sayı: 7975, 14.5.1980, s. 1.

sağ kesimden kopan bu siyasi kitleler, aynı zamanda bu çalışma içerisinde fikirlerine değinilecek diğer unsurlardır.

2. Merkez Sağ'da Bölünmeler

Merkez sağ çizgiden ayrışmalar, 27 Mayıs sonrası siyasi düzenin etkileriyle doğrudan bağlantılıdır. 1960'ların sonlarından başlayarak, savundukları homojen siyasi çizginin temsilcisi olacak Alparslan Türkeş ve Necmettin Erbakan gibi siyasi figürler, her ne kadar bu konuda hamleleri olsa da AP içinde yer almayı başaramadılar. Yoksa AP, daha önce de belirtildiği gibi içinde hem İslamcı hem de milliyetçi muhafazakar kesimleri bünyesinde barındıran bir partiydi. Bu bağlamda iki temel noktada AP'den memnuniyetsizlikler oldu ve partide kopmalar yaşandı. Bunlardan bir tanesi, partinin izlediği ideolojik çizginin türdeşliği. İkincisiyse parti içindeki sınıfsal yapı nedeniyle ortaya çıkacak kopmalardı.

Deniz Cenk Demir'in de belirttiği gibi AP içindeki farklı ideolojik kesimlerin ayrılmasıyla, Demirel'in parti içindeki konumunu sağlamlaştırması neredeyse paralel süreçlerdi. Bu kesimler Demirel'den İslamcı ya da milliyetçi vurguları daha çok yansıtmalarını istiyorlardı. Demirel için yapılan mason yakıştırması ve Demirel'in siyasete girmeden önce bir Amerikan firmasında bir süre çalışması vb. durumlar, onun yurt dışı odaklar ile olan bağlantısının, kendi siyasi çizgisindekiler tarafından da sorgulanmasına neden oldu.¹⁵⁰

Nitekim masonluk, Türk sağı tarafından sık kullanılan düşman imgelerinden biri oldu ve “*beynelmilelcilik*” de bunun söylemsel olarak bir yansıması. Bu bağlamda yaratılan ayrımla; masonluğun, sağın gelenekçi-muhafazakar değerlerine karşı bir tehlike olduğu varsayımından hareket edilmektedir. Amaç ise, “*öteki*”nin sakıncalı olması üzerinden yaratılan bir mağduriyeti vurgulamaktır.¹⁵¹ Bu şekilde, masonluk üzerinden yaratılan suçlamaların, yalnızca sol kesimlere yönelik olmayıp -ki masonluk suçlaması bu sefer komünizm suçlamalarıyla birleştirilecektir-¹⁵² sağın kendi içinde de, hatta bir siyasi partinin genel başkanlık seçimlerine kadar indirgendiğini görmekteyiz. Dolayısıyla bu yöndeki

¹⁵⁰ Deniz Cenk Demir, “Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demirkırat'tan Adalet Partisi'ne Merkez Sağın Sancılı Serüveni”, **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 506-514; Süleyman Demirel'e hem lideri olduğu parti içindeki muhalifleri hem de İslamcılar tarafından yönetilen Masonluk yakıştırmaları vardı. Demirel'in söz konusu iddiaları reddettiği bir yazı örneği için bkz.: Tekin Erer, “Masonluk”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5892, 27.5.1974, s. 2.

¹⁵¹ Aylın Özman, Kadir Dede, “Türk Sağı ve Masonluğun Söylemsel İnşası: İktidar, Bilinmezlik, Komplo”, **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Der. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 193.

¹⁵² Masonluğun suçlama kapsamına; Yahudilik, Komünistlik vb. birçok unsur da girmektedir. Daha ayrıntılı bir bilgi için bkz.: **A.e.**, s. 187-196.

suçlamaları yönelttenler, genellikle sağın kendi içindeki gruplardır. Diğer yandan, AP içindeki radikal sağ değerlerle yüklü bu memnuniyetsizliklerin ekonomik boyutları da vardır.

Tanju Tosun’a göre “*kapitalist üretim ilişkilerinin toplumsal yapıda yol açtığı değişim, geleneksel sosyo-kültürel bölünmeye yenilerini*” eklemişti. AP’nin ekonomi politikalarının yanında, Türkiye’de hızlı bir kentleşme ve sosyal bir dönüşüm vardı. Oysa kapitalizme geçiş aşaması, Türkiye’de, Avrupa’daki örnekleri gibi yaşanmadı ve sınıfsal bölünmelerin henüz çok net olmaması nedeniyle, bu dönüşümün sancıları çekildi. Bu sancılar, küçük ya da büyük ticaret ve sanayi burjuvazisi arasındaki bölünmeyi hızlandırdı.¹⁵³ AP ile birlikte, ithal ikameci bir yön izlendi ve daha çok sanayi burjuvazisi desteklendi.

Her ne kadar AP’nin bölünmesiyle ortaya çıkan, radikal siyasi eğilimde bir parti olmasa da Demokratik Parti’nin kurulması, Tanju Tosun’un da belirttiği gibi, tarım burjuvazisinin; sanayi burjuvazisinin toplum üzerinden kazanılan artık değeri toplamasına yönelik bir tepkisiydi.¹⁵⁴ Demokratik Parti ileri gelenleri, kendilerini DP’nin gerçek anlamda devamı sayarken, muhtemelen bu durumu da göz önünde bulundurmuşlardı.

Necmettin Erbakan’ın Milli Görüş hareketi de benzer bir şekilde ortaya çıkmıştı. Erbakan, kırsaldaki üreticinin ya da küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin temsilcisi rolüne soyunmuştu. Çünkü mevcut “*montaj sanayii*”, küçük üreticiyi olumsuz yönde etkiliyordu. Bunun yanında şehirden kente göçüp varoşlarda yaşayan kesimlerde, radikal eğilimdeki siyasi partilere destek arttı. Bunlardan dinsel değerlere vurgu yapanlar MSP; büyük kentlere hayat şartlarını düzeltmek için giden ve daha çok milliyetçi-muhafazakar yönü ağır basan kesimler ise, MHP destekçisi olacaklardı.¹⁵⁵ Nitekim radikal eğilimler, aşırı isteklerde bulunmayı da gerektiriyordu.¹⁵⁶ Sonraki süreçte de bu partiler, kitlelerin destekleriyle beraber siyasi sahada birbirlerine rakip olacaklardı. Bunu sadece parti rekabeti olarak da düşünmemek gerekir. Yukarıda da bahsedildiği gibi ideolojik yönelimler şiddetli bir kutuplaşma nedeni de olacaktır. Bu, genel olarak sol-sağ ayrımı olarak değerlendirilse de sağın kendi arasında uyuşmazlıklar da olacaktır. Nitekim parti yapılanmaları haricinde, siyasete dışarıdan bakan kimi milliyetçi-muhafazakar aydınların da etkili olduğu, aşağıda örnekleri verilecek hareketler de mevcuttur.

¹⁵³ Tanju Tosun, **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999, s. 93-94.

¹⁵⁴ Yukarıda da belirtildiği gibi AP’li aydın grubu, 41’lerin AP’den ayrılmalarını makam, mevki isteklerinin gerçekleştirilmemesi olarak değerlendiriyorlardı. Tanju Tosun’un belirttiğine göreyse AP içinde tüccar ve sanayiciler çokken, Demokratik Parti içerisinde “*toprak sahipleri, din görevlileri ve küçük girişimciler*” daha fazlaydı. **A.e.**, s. 100-106.

¹⁵⁵ **A.e.**, 113-114.

¹⁵⁶ Ödül Celep, **Aşırı Sağ ve Demokrasi**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2009, s. 17.

a. İslamcılık

(1). İslamcılık Düşüncesi'nin Gelişimi

İslamcılık düşüncesinin siyasi bir ideoloji haline gelmesi, II. Meşrutiyet döneminin yaklaşık kırk yıl öncesine kadar gitmektedir.¹⁵⁷ II. Meşrutiyet öncesinde Yeni Osmanlıların, özellikle Ali Suavi, Namık Kemal gibi aydınların, düşüncelerini, daha çok toplum üzerinde bir etki yaratmak ve toplumun desteğini almak maksadıyla kullandıkları söylenebilir.¹⁵⁸ Bu düşüncenin yayılmasında, Muhammed Abduh, Cemaleddin Efgani gibi İslam düşünürleri ve reformistlerin de etkisi görülmüştür.¹⁵⁹ Fakat Mümtaz'er Türköne, özellikle Cemaleddin Efgani'nin, II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı'sında, İslamcılık akımının gelişimi açısından ortaya koyduğu etkinin, Yeni Osmanlılar ile karşılaştırılamayacak derecede yetersiz olduğunu belirtmektedir.¹⁶⁰

İslamcılık düşüncesinin tarihi gelişiminin kökleri, Tanzimat döneminden itibaren meydana gelen sosyo-ekonomik ve siyasi gelişmelere bir tepki neticesinde ortaya çıkmıştır. Yeni oluşturulan kurumlar, Avrupa'dan örnekleri alınan kanun metinleri vb. birçok unsurun halk kitlelerince benimsenmemesi, bu kesimlerin, siyasi iktidara karşı “*yabancılaşma*”sına neden olmuştur.¹⁶¹ Osmanlı toplumunda 19. yüzyılın geneli için söyleyebileceğimiz bu durum, İslamcı akımların ve hareketlerin kalkış noktasını oluşturmuştur. Müslüman nüfusu bir arada tutmanın yollarından biri olarak görülen bu düşünce¹⁶² önce Osmanlı'da, daha sonra ise Türkiye Cumhuriyeti'nde, siyasi iktidarların tutumuna göre, az ya da çok, bir görünürlük kazanacaktır.

Din-siyaset ilişkileri, tek parti döneminde, İslamcılık düşüncesi etrafında birleşen kişi ya da oluşumların tepkisini çekti, çünkü laiklik ilkesi, devlet adamlarınca, bu dönemde yapılan reformların neredeyse en önemlisi olarak görüldü. Bu bağlamda yapılan reformların

¹⁵⁷ Mümtaz'er Türköne, **İslamcılığın Doğuşu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991, s. 33; Buna ek olarak bkz.: Mümtaz'er Türköne, “İdeolojik İslâm”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 16, Güz 1991.

¹⁵⁸ İslamcılık düşüncesi, bu aydınlar tarafından ortaya koyulan siyasal ideolojilerden sadece bir tanesiydi. Bkz.: Türköne, **İslamcılığın...**, s. 93; İsmail Kara, **İslâmcıların Siyasî Görüşleri I**, 3. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2014, s. 22.

¹⁵⁹ Cemaleddin Efgani, Sultan Abdülaziz döneminde bir süre Türkiye'de de bulunmuştur. Bkz.: Hayreddin Karaman, “İslami Uyanışın Öncüleri”, **Toplum ve Bilim**, Bahar-Yaz, 29/30, 1985, s. 111-114; Fatma Bostan Ünsal, “Mehmet Akif Ersoy”, **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 73.

¹⁶⁰ Türköne, **İslamcılığın...**, s. 35.

¹⁶¹ Ahmet Yücekök, **100 Soruda Türkiye'de Din ve Siyaset**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1971, s.104.

¹⁶² Nuray Mert, “Türkiye İslâmcılığına Tarihsel Bir Bakış”, **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 412.

din ile ilgili olanları, özellikle küçük yerleşim yerleri ve köylerdeki gelenekçi yapıyı kırmaya yetmedi. Hükümet, bu durumda kişinin özel ibadetine karışmadı, kişilere dini bir meseleyi zorla kabul ettirme yoluna gitmedi. Fakat Anglosakson laiklik anlayışının tersine, kamusal alandaki grup ya da kişilerin, dini hareket alanını kontrol etme yolunu seçti.¹⁶³ Dini alan üzerindeki bu kontrol, İslamcılık düşüncesine sahip kesimlere, siyasi katılım şansı da vermedi ve bu kesimler siyasetten ayıklandı.¹⁶⁴ Zerrin Kurtoglu'nun belirttiği gibi tek parti döneminde izlenen bu “pozitivist-otoriter” tavır,¹⁶⁵ İslamcı hareketlerin kabuğuna çekilmeleri veya sinmeleriyle sonuçlandı.¹⁶⁶ Fakat bu durum İslamcı hareketin bitmesi ya da İslamcılık düşüncesinin kaybolmasına neden olmadı. Aksine, çok partili sisteme geçişle birlikte, söz konusu kesimlerin alan hakimiyeti artacaktır.

Ömer Laçiner, 1945-1960 arası dönemde “pre-İslamcılığın” kendini göstermeye başladığından bahsetmiştir. Bunun bir yansıması, aslında tek parti döneminde kabuğuna çekilen İslamcı oluşumların, tekrardan kabuğundan dışarı çıkma refleksleri ile ilgilidir. Bu refleksleri gösterenler, İslamcı aydınlar ve dönemin muhalefet çatısı altında yer alan İslamcı gruplardır. Laçiner'in yaptığı bu nitelemenin konumuz açısından diğer bir önemi, İslamcı akımların, genel olarak sağ akımlara eklenmesinin de artık mümkün hale gelmesidir. Mesela önce DP sonra da AP, 1960'ların sonuna kadar, İslamcı kesimlerin içinde bulunduğu müşterek bir çatı oluşturmuştu.¹⁶⁷ Bu çatı, 1960 yılı sonlarında dağılmaya başlamıştır. İslamcı kesimler öncelikle AP'den farklı, müstakil bir yapı kurma yoluna gittiler ve yurt içindeki diğer İslamcı gruplarla da iletişimde bulundular. Ayrıca, 27 Mayıs sürecinin sonrasında farklı coğrafyalardaki İslam ülkelerine gösterilen ilgi daha da artacaktı. Bu doğrultuda İslamcı unsurlar, kendileriyle benzer düşünen Türkiye haricindeki İslam ülkelerinin siyasetçi ya da aydın gruplarıyla da diyalog kurmaya başladılar. Bu bağlamda tercümeler yoluyla, Hasan el-Benna, Seyyid Kutub vb. İslamcı figürlerin birçok eseri Türkçe'ye çevrildi ve İslamcı dergilerde bu eserlere yer verildi. Böylece Müslüman birlikteliği, Türkiye'deki Müslümanların dışında, bir de yurt dışındaki Müslüman grupları kapsar hale geldi. Böylece ümmet anlayışı da beslenmiş oluyordu.

¹⁶³ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2016, s. 349-350.

¹⁶⁴ Necdet Subaşı, “1960 Öncesi İslami Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 217.

¹⁶⁵ Zerrin Kurtoglu, “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 208.

¹⁶⁶ Subaşı, **a.g.e.**, s. 220.

¹⁶⁷ Ömer Laçiner, “İslamcılık, Sosyalizm ve Sol”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 470.

Artık dünyanın diğer yanındaki bir Müslümanın sorunları da Türkiye’de gündeme getiriliyor ve zor durumda kaldıkları düşünülen Müslümanlara sahip çıkılması isteniyordu.¹⁶⁸ Aynı zamanda Mısır’daki Nasır rejimi döneminde Seyyid Kutub ve benzer düşüncedeki birçok aydın hapse atıldı. Bunun yanında basına uygulanan sansür ve Avrupa’nın bu uygulamalara sahip çıktığının düşünülmesi, Türkiye’deki İslamcı basın açısından da haber değeri taşıyan gelişmelerdi.¹⁶⁹ Böylece 1970’lerle birlikte İslamcılık, Türkiye’deki siyasi niteliğini yavaş yavaş kazanıyordu. İslamcı grupların Türkiye’deki varlığını iki temel aşamada incelemek mümkün olabilir. Bunlardan bir tanesi İslamcılığın siyasi parti uzantılarıdır. Diğer bir boyut ise İslamcı grupların sosyal tabanını ortaya koyan, yer yer parti bağlantıları olsa da daha çok bağımsız bir çizgide olan sosyal gruplardır.

(2). 1960 Sonrası İslamcı Akımlar

i. İslamcı Akımın Siyasi Parti Örgütlenmesi: Milli Görüş

İslamcılık kavramı, 1960-1980 yılları arasında günümüzdeki belirgin anlamıyla kullanılmamıştır. Bu süreç 1980 yılı sonrasında başlayacaktır. İslamcılar AP çatısı altında olduğu yıllarda ve 1970’lerde, bu kesimler için kullanılan kavram, içinde milliyetçilik vurgusunu da taşıyan “*mukaddesatçılık*”tır.¹⁷⁰ İslamcılık kavramının kullanılmasında katkısı olan gelişmelerden biri de hareketin “Milli Görüş” adı altında, siyasi yanının ortaya konmasıdır. Yukarıda da belirtildiği gibi Necmettin Erbakan, 1960’larda AP içinde bir yer edinmemesi nedeniyle, kendi partisini kurma yolunu seçti. Erbakan’ın, olanak sahibi, zenginleşmiş merkeze göre daha kenarda kalan tüccarların, küçük üreticilerin haklarını koruma tavrı, onun kurulacak parti yapılanmasına bir zemin hazırlamıştı. Böylece Erbakan bu kitlelerin temsilcisi olacaktı.

Milli Görüşçü çizginin ilk siyasi parti yapılanması olan MNP, Erbakan ve yol arkadaşları tarafından 26 Ocak 1970’de kuruldu. MNP’nin hitap ettiği toplumsal tabanı ilgilendiren en önemli konular hem ekonomik yetersizlikler hem de korunması gereken ‘değer’lerle ilgilidir. Büyük kentlerin varoşlarında ya da kırsalda yaşayan bu kesimler,

¹⁶⁸ Cevat Rifat Atilhan, “Çin Müslümanlarının Feryadı”, *Hilâl*, C. II, Sayı: 20, Ekim 1961, s. 5.

¹⁶⁹ “Mısırdaki olup bitenler...”, *Hilâl*, C. V, Sayı: 56, Mart 1966, s. 2.

¹⁷⁰ Asım Öz, “Manevî İmar ile İslâm İnkılâbı Arasında: Altmışlı Yıllarda İslâm Davası Etrafındaki Vaziyet Alışlar Üzerine”, *Türkiye’nin 1960’lı Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 592-593.

genelde dar gelirli ve Ruşen Çakır'ın ifade ettiği gibi “*Sünni dindar*” kimselerdi.¹⁷¹ Milli Görüş, Fehmi Çalmuk’a göre hem bir “*yerlilik*” hem de dindarlığın ifadesiydi. Milli görüşün dindarlık vurgusu, cumhuriyetin kurulmasından sonra, laik/seküler-batıcı çizgiye gösterilen tepkinin bir devamıydı. Hareket, batılılaşmaya karşıydı ama batının teknolojisini almaktan yanaydı. Dolayısıyla Milli Görüş, çağdaş olmanın gereksinimlerini de yadsımıyordu. Onun yerlilik vurgusuysa, Millî Görüş İslamcılığını, aynı zamanda “*radikal*” düşüncelerden ayırtıran bir unsurdu.¹⁷² Bu nokta şu açıdan önemlidir ki İslamcılığın radikal boyutu ile siyasi boyutu, askeri müdahalelere gösterilen tepkilerin farklı ölçülerini ortaya koyacaktır. Mesela “*cihat*” kavramı, özellikle radikal İslamcı kesimler için gerçekleştirilmesi gereken önemli bir hedeftir. Bu, aynı zamanda siyasal ya da radikal İslamcılar tarafından konuya ne kadar faydacı bir açıdan yaklaşıldığını test etmemize de yarayacaktır.

Milli Görüş’ün ilk parti yapılanması MNP, 12 Mart 1971 sürecinden bir süre sonra kapandı ve bu çizgi temsilcileri, yeni partilerini Ekim 1972’de MSP adıyla kurdu. Bu dönemin Milli Görüş’ü, Ali Yaşar Sarıbay’a göre, beş ana amaca sahipti. Bunlar; “*İç Barış*”, “*Devlet-Millet Kaynaşması*”, “*Yeniden Büyük Türkiye Meş’alesi*”, “*Manevi Kalkınma*” ve “*Maddi Kalkınma*” gibi başlıklar altında ifade ediliyordu. Nitekim MSP, 1973 seçimlerinde CHP ve AP’nin ardından en çok oyu alan siyasi parti olma başarısını gösterdi. Bu sonuç, MSP’yi daha sonra Bülent Ecevit’in başında olduğu CHP ile bir koalisyon hükümeti kurmaya kadar götürecektir. Ayrıca bu koalisyon, MSP’yi; CHP’nin sol eğilimli bir parti olarak sürekli eleştirilen bir konumu olması nedeniyle, “*Yeşil Komünist*” suçlamasıyla karşı karşıya getirecekti. Nurcu kesimlerin MSP ile olan bağları da bununla bağlantılı olarak kopacaktır.¹⁷³ İslamcı kesimlere yöneltilen Yeşil Komünist suçlamalarının daha çok AP’li yazarlardan geldiğini de belirtmek gerekir.

Diğer yandan 1960’ların sonlarında AP’yle kriz yaşayan sadece parti içindeki İslamcı çevre ve Erbakan değildi. Bu yüzden, sosyal dini grupların desteği artık Milli Görüş çizgisine kayacaktı. Nakşibendi hareketi ve Milli Görüş kadroları arasında doğrudan bir bağlantı oluştu.

¹⁷¹ Ruşen Çakır, “Millî Görüş Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 545.

¹⁷² Fehmi Çalmuk, “Necmettin Erbakan”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 554; M. Hakan Yavuz, “Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 594.

¹⁷³ Çakır, **a.g.e.**, s. 546-547; Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası: ‘Millî Selâmet Partisi Örneğiyi’**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985, s. 111; Ayrıca MNP, kendisinden sonra kurulacak olan MSP’ye göre, İslamcı niteliklerin daha yoğun olarak ortaya konduğu bir partiydi. M. Hakan Yavuz, **Erbakan’dan Erdoğan’a: Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu ve İslam**, Çev. Leman Adalı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s. 68-69.

Nitekim MNP'nin kuruluş onayını Erbakan'a veren, İskenderpaşa Dergâhı lideri Mehmed Zait Kotku'ydu.¹⁷⁴ Bu belli ki bir çıkar ilişkisiydi. Siyasi alanı bu bağlamda önemseyen tarikat ve cemaatler, Erbakan'ı da yer yer istekleri nedeniyle zor durumda bıraktılar. Erbakan ise şiddetten yoksun ve sadece söylemden ibaret olan cihat anlayışını, faydacı bir şekilde bu yapılanmalar aracılığıyla kullanmak istiyordu.¹⁷⁵

Milli Görüş hareketi, sonrasında, kuruluşunda desteğini aldığı yapıyla da - İskenderpaşa Dergâhı- anlaşmazlık yaşadı ve bu durum MSP içinde hakimiyet sağlama çabalarına kadar gitti. Erbakan'ın söz konusu dini sosyal gruplarla bir amaç uyumsuzluğu vardı. Çünkü Erbakan, parlamenter sistemin gereksinimlerini yerine getirmek zorundaydı ve İslam'ı da bu bağlamda pragmatik bir şekilde kullanıyordu.¹⁷⁶ Doğal olarak Erbakan'ın muhalifleri de bundan şikayetçiydi. Parti, 1975 sonrasında bu kez AP'nin öncülüğünde Milliyetçi Cephe koalisyonlarında yer aldı ve koalisyonlardan aldığı güçle ideolojik etkisini, bürokratik kadrolaşmalarla arttırmaya çalıştı. Öte yandan Milli Görüş çizgisi, propaganda aracı olarak, genel anlamda Millî Gazete adındaki yarı resmi diyebileceğimiz -kimin sesi olduğu belli olan- yayın organını kullandı. Gazete 1973 yılında yayınlanmaya başladı. Dolayısıyla bu çalışmada Milli Görüş'ün 27 Mayıs'la ilgili bakış açısı, daha çok Millî Gazete vasıtasıyla aktarılmaya çalışıldı.

ii. İslamcı Akımın Farklı Boyutları: Dinî Sosyal ve Bağımsız Gruplar

Ömer Çaha'nın belirttiği gibi İslami grupların yukarıda bahsedilen siyasal boyutuna ek olarak bir de “cemaatler”, “tarikatlar” ve “bağımsız gruplar” olarak üç parçası daha vardır.¹⁷⁷ Bu grupların, İslamcılığın siyasal yönüyle organik bağı olanları yukarıda belirtilmiş olsa da bu başlık altında, bunun dışındaki çerçeveden örnekler sunmak amaçlanmaktadır. Bu bağlamda İslamcı kesimlerin, 27 Mayıs konusundaki fikirlerine “dinî sosyal” ve bağımsız gruplar çerçevesinden bakılırken eklektik bir yöntem izlenecektir.

Kabaca dinî gruplar; sosyal, toplumun içinde varlık gösteren, aynı hedef etrafında toplanan ve hiyerarşik olarak kendisinin üstündeki benzer nitelikteki yapılanmalardan da ayrıışan kesimlerdir. Ayrıca bir dinî grubun zamanla sahip olduğu nitelikler değişebilir,

¹⁷⁴ A.e., s. 545-546.

¹⁷⁵ Çalmuk, a.g.e., s. 562.

¹⁷⁶ Yavuz, a.g.e., s. 597.

¹⁷⁷ Ömer Çaha, “Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslâmi Uyanış”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 483.

gelişebilir ve söz konusu grup bölünebilir.¹⁷⁸ Zaten sosyal bağlamda belirtilmek istenen; tarikat, cemaat vb. gruplar, kendi içlerinde bir amaç birlikteliğini hedeflemektedir. Örneğin Milli Görüş hareketiyle bir ölçüde bağlantıları olduğu söylenen İskenderpaşa Dergâhı, Süleymancılık ya da Nurculuk hareketleri, “dinî sosyal gruplar” olarak, Türkiye’deki örnekler arasında en görünür olanlarıdır.

Bir cemaat yapısı olarak değerlendirilen ve öncesi Nakşibendiliğe -tarikat- kadar uzanan İskenderpaşa Cemaati üyelerinin icraatları, yukarıda belirtilen dinî grupların amaçları ve faaliyetleri doğrultusunda değerlendirilebilir.¹⁷⁹ Bir diğer anlamda bu yapılanmaları belli bir kalıbın içine sokmak bu yüzden zordur. Örneğin Süleyman Hilmi Tunahan’ın kurucusu olduğu “Süleymancılık”, Mustafa Aydın’a göre ilk olarak bir “sosyal olgu” özelliği gösterir ve bir cemaat yapılanmasıdır. Ama bu durum Süleymancılar tarafından günün şartlarına uymanın gerekliliğini ortadan kaldırmaz.¹⁸⁰ Böylece, içinde bulunulan zaman dilimindeki siyasi şartlar da bu vb. yapılanmaları ve dolayısıyla da bu yapılanmaların icraatlarını etkileyecektir. Bahsedilmesi gereken diğer bir düşünce eğilimi ise Nurculuktur.

M. Hakan Yavuz’a göre Said Nursi, “Türkiye’de metne dayalı en büyük iman hareketini kurmuş”, bunu da Risale-i Nur Külliyyatı adındaki eserlerine dayanarak ortaya koymuştur. Yavuz’a göre, bu düşünce çerçevesinin en önemli yanı, tek parti dönemini yaşamış İslamcı kesimlerin mağduriyeti noktasından hareketle, yeni kavramlarla birlikte “güncellenmiş” öneriler sunabilmesidir. Önemli olan, İslam’ın, kendi çatısı altında, toplumun birçok kesimini birleştirici rolünün vurgulanmasıdır.¹⁸¹ Nurculukta, hareketin lideri ile -Said Nursi- destekçi toplumsal gruplar arasında direkt bir ilişkiden ziyade, daha çok liderin eserleri -Risale-i Nur Külliyyatı- ile doğrudan bir bağ kurulması öngörülür. Bu da, gazeteci-yazar Ruşen Çakır’ın, Şerif Mardin üzerinden belirttiği gibi, Nur hareketinin, öncelikle bir tarikat olmadığını, dolayısıyla da diğer tarikat örneklerinden farklı olarak bir “inanç hareketi” olduğunu gösterir.¹⁸²

¹⁷⁸ Necdet Subaşı: **Din Sosyolojisi**, 2. bs., İstanbul, Dem Yayınları, 2017, s. 112-113.

¹⁷⁹ M. Emin Yaşar, “Dergâh’tan Parti’ye, Vakıftan Şirkete Bir Kimliğin Oluşumu ve Dönüşümü: İskenderpaşa Cemaati”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 323.

¹⁸⁰ Mustafa Aydın, “Süleymancılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 308.

¹⁸¹ **Laik Devlet ve Fethullah Gülen Hareketi**, Haz. M. Hakan Yavuz, John L. Esposito, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2004, s. 42.

¹⁸² Destekçi toplumsal gruplar ile lider arasındaki bağ, lider Süleyman Hilmi Tunahan ve Süleymancılık örneği ya da Nakşibendilik hareketi ve lideri M. Zahit Kotku vb. tarikat oluşumları üzerinden düşünülebilir. Bkz. Çakır, **Ayet ve Slogan...**, s. 90; Tarikatçı olduğu suçlamasını Said Nursi şu şekilde reddetmiştir: “Beni hapislere sokan muarızlarımın bir bahaneleri de... “Tarikatçılık”tır... Zaman tarikat zamanı değil, belki îmanı kurtarmak

Bir başka ifadeyle Nur hareketi, M. Hakan Yavuz'a göre, *“bir siyasal İslâmi hareket değil, daha çok dinî bilinci arttırmayı ve diğer inançların cemaatleriyle birlikte çalışmayı amaçlayan bir iman hareketidir.”* Ama Nur hareketinin, siyasal çizgiyle bağlantısı olmakla birlikte, İslamiyet haricindeki dinlerle, bir *“dinlerarası diyalog”* ortamı oluşturmayı da hedeflediği söylenebilir. Mesela komünizm karşıtı NATO gibi kuruluşların Nurcular tarafından desteklenmesinde, onların dinler arası diyalog düşüncelerinin de etkisi olsa gerektir.¹⁸³ Nurculuk, örneğin Nakşibendilik kadar siyasetin içinde olmayı benimseyen bir hareket değildir. Fakat hareketin üyeleri, özellikle Milli Görüş ile yollar ayrıldıktan sonra siyasi alanda AP'yi destekleyecektir.¹⁸⁴ Nurcularla ilgili bir başka dikkat çekici nokta, hareketin propagandasının yapılmasındaki yaygınlık ve başarıdır.

Nitekim Nakşibendilik çizgisindeki gruplar ya da Süleymancılar, 1960-1980 sürecinde propaganda yaparken Nurcular kadar başarılı olamamıştı. Örneğin bu dönemde Nurcular tarafından ortaya konulan yazılı kaynaklar: 1960-1970 yılları arasında, Konya'da *“Nur Mecmuası”*, sonrasında *“İrşat Gazetesi”*, *“Bediülbeyan”*, *“İhlas”*, *“Zülfikar”*, *“Uhuvvet”*, *“Hareket”* adlı yayınlar, Trabzon'da *“Vahdet”*, *“İttihad gazetesi”* ve 1970'te *“Yeni Asya”* adlı gazetelerdi.¹⁸⁵ Bu çalışmada, ulaşılabildiği kadarıyla ele alınacak Nurcu kaynaklar, bu yayın grubunun içerisinde. Çalışmada, genel olarak dinin sosyal boyutu, belirtilen dinî gruplar çerçevesinde ele alınacaktır. Bu çalışmada, bağımsız grup örneği olarak incelenecek diğer bir başlık ise MTTB'dir.

Erbakan, MTTB'nin, 1970'lerde Milli Görüş hareketine katılmamasından doğan boşluğu, MSP gençlik kollarını kurdurarak doldurmak istemiştir.¹⁸⁶ Her ne kadar 1970'lerde MTTB içinde ideolojik bir değişim yaşanıp, İslamcı etkiler artacak olsa da bu durum,

---

zamanıdır. Tarikatsız Cennete gidenler çoktur, imansız Cennete giden yoktur... Ben hocayım, şeyh değilim”.

Bkz.: “Üç Makâmâtâ Gönderilen Bir İstida”, **Bediülbeyan**, Yıl: 1, Sayı: 5, 11.11.1963, s. 2.

¹⁸³ Yavuz ve Esposito, **a.g.e.**, s. 51.

¹⁸⁴ Bunda doğruluk payı yüksek olmakla birlikte, Nurcuların İslamcı parti örneği MSP'ye göre siyaseten farklı tarafta olmasının da önemi vardır. Nurcular, Nakşibendiliğe nazaran, daha çok, bir siyasi gruba -AP- destek vermekle ilgilenmiştir. Nakşibendilerin siyasetle ilgisi ise farklı boyutlardadır. Bu, Nakşibendiliğin, Necmettin Erbakan ve Turgut Özal gibi üyeleri olduğu bilinen, Başbakan ve Cumhurbaşkanı çıkartmış bir hareket olmasından da anlaşılabilir. Zaten Turgut Özal'ın ilk siyasete katılma denemesi de, Millî Görüş lideri Erbakan'ın partisi MSP üzerinden olmuştu. Bkz.: Özdalga, **İslâmcılığın...**, s. 109.

¹⁸⁵ 1960-1980 yılları arasında İslamcı dergilerin geniş bir değerlendirmesi için Bkz.: Ahmet Köroğlu, *“Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak”*, Ed. Vahdettin Işık v.d., **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlanma ve Çeşitlenme Dönemi**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2016, s. 24-25; Nurculuk hareketi mensuplarının 27 Mayıs sonrasında basın yoluyla aktif olma düşünceleri, 27 Mayısçıların denetimiyle karşılaşacak ve Nurcuların bir amacı da bununla mücadele etmek olacaktır. Nurcuların yayın organları 1970'lere kadar pek istikrarlı bir çizgide çıkmasa da, 1970'lerde Yeni Asya adlı günlük gazete, Ruşen Çakır'ın da belirttiği gibi Nurcu kesimlerin propaganda sorununu büyük ölçüde çözecektir. Bkz.: Çakır, **Ayet ve Slogan...**, s. 95.

¹⁸⁶ Çalmuk, **a.g.e.**, s. 567.

MTTB'nin siyasetten uzak konumu adına, tam olmasa da bir göstergedir. MTTB propagandalarını, henüz yönetiminin değişmediği 27 Mayıs sürecinde “Birlik” adlı yayın organıyla yaparken, sonrasında “Millî Gençlik”, “Millî Gençliğin Sesi” ve “Çatı” adlı aylık dergiler aracılığıyla yapacaktır. Bu çalışmada doğrudan bir başlık olmasa da MTTB hareketinin bir rakibi olan Mücadeleciler Birliği'nin propaganda araçları da 1960-1980 yılları arasında varlık göstermiştir. “Mücadeleciler” olarak da bilinen bu grubun 1970'lerde çıkardığı derginin adı, Aykut Edibali'nin de önemli bir yazarı olduğu “Yeniden Milli Mücadele” idi.

1960-1980 yıllarının İslamcı yazınında sürekli ya da aralıklı çıkan birçok yayın organı bulunmaktadır. Bunların içinde, 1960'lardaki canlanmanın önünü açanlardan biri olan Necip Fazıl Kısakürek'in Büyük Doğu'sunun önemli bir yeri vardır. Çok partili dönem öncesinden - 1943- itibaren belirli aralıklarla çıkarılmaya başlanan Büyük Doğu, 1970'lerin sonuna kadar yayımlanmıştır. Bunun haricindeki İslamcı kaynaklar için şu örnekler verilebilir: Sezai Karakoç'un da yazarı olduğu “Diriliş”, başyazarı Kemal Fedai Coşkun olan “Fedai”, yine başyazarlığını Kadir Mısıroğlu'nun yaptığı “Sebil” adlı yayın organlarıdır. Ayrıca Eşref Edip'in kurucularından olduğu ve II. Meşrutiyet'in hemen ardından yayınlanmasına başlanan, 27 Mayıs sürecine kadar da aralıklı olarak yayınlanan “Sebilürreşad” ve Osman Yüksek Serdengeçti'nin sahibi olduğu ve yazılar yazdığı, “Serdengeçti” de diğer birkaç örnektir.

Bunlara ek olarak; “Tohum”, DP dönemindeki icraatları nedeniyle eleştirilen Ticanîlik hareketi mensuplarının “İlahi Işık”, 1970'lerin sonlarında kısa bir süre çıkan “Hicret” ve içinde Seyyid Kutub, Muhammed İkbal gibi İslam coğrafyasının önemli İslamcı düşünürlerinden tercümelerin yer aldığı “Hilâl” adlı yayın organları da bu dönemdeki İslamcı dergilerden bazılarıdır. Yine Mehmet Şevket Eygi'nin “Yeni İstiklal” ve “Bugün” adlı gazeteleri de 1960-1980 arasının yayın hayatının belirli dönemlerinde yer almıştır. Genel olarak bu yayınlarda, tek parti dönemine duyulan tepkisellikte birlikte, bir anti-komünizm, sol karşıtlığı, modernleşme sürecinin yarattığı kaygılar vb. konulardan bahsedilmekte, dini hassasiyetler temelinde nasıl bir İslamcı çizgi çizilmesi gerektiğinin de cevapları aranmaktadır. Burada ele alındığı kadarıyla bu vb. propaganda araçlarının sayıca fazlalığı, 1960 sonrasında İslamcı düşüncelerde yaşanan canlanmayı gösterirken, bu çalışmada ele alındığı çerçevede, İslami grupların dört parçasına, bahsedilen kaynaklardan ulaşma imkanı bulunmaktadır.

b. Milliyetçilik

(1). Milliyetçilik Düşüncesi'nin Gelişimi

Bu çalışmada ele alınacak milliyetçi kesimler, bir radikal sağ unsur olarak Türk milliyetçiliği çizgisindedirler. Bu kesimlerin birçoğunun milliyetçiliğini, Umut Özkırımlı'nın belirttiği gibi bir kuramdan daha ziyade bir bakış açısı olarak, “*İlkçi Yaklaşım*” doğrultusunda değerlendirmek mümkündür. Özkırımlı'nın, Anthony D. Smith'e atıf yaparak değerlendirdiği ilkçi yaklaşımın bir türü olan “*eskilcilik*” kavramına göre, milletler dün vardı, haliyle bugün de var olacaktı, çünkü söz konusu millet yapısının hiç bozulmadan devam ettiği düşünülüyordu. Buna göre milliyetçi kesimler tarafından sık kullanılan eski Türkler ya da “*kadim*” Türkler nitelemesi bu anlayışın bir sonucudur.¹⁸⁷ “*Etno-Sembolcü Yaklaşım*” ise Türk milliyetçilerinin, ilgili düşüncelere kendilerini yakın hissedebilecekleri diğer bir kuramdır. Etno-sembolcülük, milliyetçiliği, modern devletlerin doğuşu ve modernleşme süreçleri paralelinde değerlendiren üçüncü bir yaklaşım olan modernist yaklaşım ile ilkçi yaklaşım arasındaki bir konumu ifade eder. Bu, bir anlamda, “*etnik kimlik*” vurgusunun da yapılmasıyla modern öncesi dönemden; gelenek, görenek vb. alışkanlıkların da milletlerin şekillenmesinde yeri olduğunu göstermektedir.¹⁸⁸

Örneğin Etno-Sembolcü yaklaşımın bir temsilcisi olan Anthony D. Smith'e göre din, Mısır milletin oluşumunda, toplumdaki kenetlenmeyi sağlayan en önemli unsurlardandı. Buna göre geçmişten kalan farklı kültürel özellikler, bir milletin icat edilmesinde önemli birer aşamayı oluşturabilirdi. Bunu tersinden okursak, sadece modern anlamda devlet olmak, milliyetçilik kavramını tanımlamada yetersiz kalacaktır. Dolayısıyla etnik kimliklerin varlığına ve toplumsal olarak birliktelik yaratan çeşitli özelliklere de vurgu yapmak gerekecektir.¹⁸⁹ Bu vb. kültürel değerleri zaten Türk sağının muhafazakar kodlarında görmek mümkündür. Bu bağlamda, merkez ya da radikal sağ kesimlerin aydınları, bir milletin ortak özellikleri olarak değerlendirdikleri kültürel kodların bozulması durumunda, milliyetçiliğin aşınabileceği tehlikesini birçok kez belirtmiştir. Böyle bir düşünce üzerinden etno-sembolcü yaklaşıma bir gönderme yapılabilir. Amaç, bu çalışma için kuramlardan bahsedilmesinin ötesinde, kuramların hangisinin Türk milliyetçiliğini tanımlarken daha çok ortaya

¹⁸⁷ İlkçi yaklaşımın farklı boyutları için bkz.: Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, 4. bs., Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2013, s. 79-91.

¹⁸⁸ **A.e.**, s. 202-204.

¹⁸⁹ Anthony D. Smith, **Millî Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 173-174.

konabileceğidir. Bir diğer yaklaşım ise belki de Türk milliyetçilerinden en az itibar göreceği düşünülebilecek olan Modernist yaklaşımdır.

Örneğin Ernest Gellner'e göre, modern anlamda bir devlet olmadan, milliyetçilikten bahsedilemezdi. Gellner bu bağlamda Max Weber'in öngördüğü gibi, sınırları olan, topraklarında otorite sağlayabilen bir devlet yapılanmasının temel alınabileceğini söyler.¹⁹⁰ Bu bağlamda modern bir devletin, eski benzerlerinden farkı, Gianfranco Poggi'ye göre, bilinçli şekilde oluşturulmuş, “yapay” özellikleridir.¹⁹¹ Eric J. Hobsbawm da milliyetçilikler konusunda Gellner'in takipçisidir. Buna göre milliyetçilikler, “*icat ve sosyal mühendislik*” ürünüdür.¹⁹² Türkiye örneği, cumhuriyetin kurulmasından sonra söz konusu modern devlet tanımına girebilir. Fakat bunun öncesinde, bir ideoloji olarak milliyetçiliğin Avrupa'da ortaya çıktığı da vurgulanmalıdır.

Bu bağlamda milliyetçiliğin ortaya çıkışının Fransız İhtilali'nden sonra kuvvetlendiği belirtilmelidir. Nitekim üç renkli bayrakların, Avrupa'nın farklı devletleri tarafından kullanılması türünden gelişmeler, milliyetçiliği; sosyalizm, muhafazakarlık vb. diğer ideolojiler gibi, özellikle, 19 yüzyılın ilk yarısında artık belirginleşmeye başlayan bir ideoloji olarak ortaya çıkaracaktır. Bu bağlamda Avrupa'da feodal yapıların yerini alacak kapitalizme geçiş devresi, İngiltere örneğindeki gibi burjuva devrimlerle ortaya çıkan burjuvazinin hareket alanını daraltan monarşilerin ya da aristokratların etkili olduğu yönetim anlayışının yerini, ulus devletlerin almasını sağladı. Çünkü burjuvazinin ulusal pazarlara, parlamentolara, bunun için de liberal hakların güçlendirilmesine ihtiyacı vardı. Bu bağlamda burjuvazinin, Avrupa'nın çeşitli devletlerinde ya da devlet olmaya hazırlanan ülkelerinde, 1830 ihtilalleri sonucunda güçlenmiş olarak çıkması, anlamlıdır.

Bunun yanında yine Napolyon Bonaparte'ın Avrupa'nın birçok devletine karşı, özellikle de -Alman siyasi birliği henüz kurulmadığından- Fransa'nın Prusya'ya karşı saldırgan tutumu, bu coğrafyada Herder, Fichte, Hegel gibi Alman düşünürlerindeki milliyetçilik duygularını kabartacaktır. Bu duygular, tek bir topluma özgü kültürel ve dilsel

¹⁹⁰ Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan, 2. bs., İstanbul, Hil Yayın, 2008, s. 74-75.

¹⁹¹ Gianfranco Poggi, **Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Çev. Şule Kut, Binnaz Toprak, 7. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 116-117.

¹⁹² E. J. Hobsbawm, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: “Program, Mit, Gerçeklik”**, Çev. Osman Akınhay, 4. bs., İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2010, s. 24.

vurgularıyla, sadece “*Alman*” olma bağlamında önemli görülmüştür.¹⁹³ Yani bu anlayışa göre etnik kimlik önemlidir. Türkiye örneğinde ise laiklik konusunda olduğu gibi, örnek alınacak adres Fransa’dır.

Daha çok geçmiş bağlantıların ihmal edilmediği kültürel bir milliyetçilik anlayışının tersine, Fransız milliyetçiliği “*politik*”tir.¹⁹⁴ Ulusları, “*hayal edilmiş bir cemaat*” olarak değerlendiren Benedict Anderson’un, Ernest Renan’dan aktardığı, “*Ancak, bir ulusun özü tüm bireylerin ortak pek çok şeye sahip olmaları ve aynı zamanda hepsinin pek çok şeyi unutmuş olmasıdır*” sözü, ulusların oluşması konusundaki kurguyu ortaya koymaktadır. Bu durum cumhuriyetin kurulması örneğini de içine alacak şekilde, milletçe ‘biz’ olma anlayışının güçlendirilmesini gerektirmiştir.¹⁹⁵ Türkiye’deki milliyetçilik açısından düşünüldüğünde, “*ulus-devlet*”in ya da cumhuriyetin kuruluşundan sonra, ortada oluşumu tamamlanmış bir devlet yerine, oluşturulması gereken bir devlet vardır. Türkiye örneği bu bağlamda Cumhuriyet Fransa’sına yakın bir konumdadır.¹⁹⁶ Cumhuriyet kurulduktan sonraki bu gidişat, aslında öncesinde milliyetçiliğin, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerindeki artan çizgisiyle de paraleldir.

Bu bağlamda Osmanlıcılık kavramının imparatorluğu bir arada tutmaya yarayan çabaları ve azınlıkların faaliyetleri ile bu çabaları aşındırması, İmparatorluğun temel bileşenlerinin Türkler olduğunun farkına varılmasıyla sonuçlanacaktı. Bu çıkış, Müslümanlık anlayışından bağımsız değildi.¹⁹⁷ Milliyetçilik anlayışındaki bu gelişim, özellikle Osmanlı Devleti’nin son dönemlerindeki savaşların etkisiyle de bağlantılı olarak artacaktır. Din ve milliyetçiliğin birlikteliği ise, her vatandaşın, daha doğrusu her Müslümanın, etrafında birleşmesi uygun görülen ortak bir vatan tahayyülünün sonucuydu.¹⁹⁸

Örneğin Namık Kemal, “*Vatan Yahut Silistre*” adlı eseri ile atalarıyla bir bağlantı kurmuştu. Bu aynı zamanda geçmişle gelecek arasında kurulabilecek bir köprüdür de. Namık Kemal’in; “*vatan*” ya da “*Türk*” gibi kavramları eserlerinde bir övünç vesilesiyle

¹⁹³ İnci Özkan Kerestecioğlu, “Milliyetçilik: ‘Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens’ten Frankeştayn’ın Canavarına”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. Birsan Örs, 6. bs., İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 331-334.

¹⁹⁴ Tanıl Bora, “Milliyetçilik: ‘Mikro’ mu, ‘makro’ mu?”, **Birikim**, Sayı: 45/46, Ocak-Şubat 1992, s. 17.

¹⁹⁵ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, 9. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2017, s. 20.

¹⁹⁶ Ayşe Kadioğlu, “Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 287.

¹⁹⁷ Nevzat Köseoğlu, “Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 221-223.

¹⁹⁸ Bora, **Türk Sağının...**, s. 112-113.

kullanmasının yanında, Genç Osmanlıların bir temsilcisi olan Ali Suavi; hem “*Osmanlıcılık*” anlayışı içerisindeki etnik unsur olan Türkleri hem de Orta Asya’nın, Türklerin Anadolu’ya gelmeden önceki yaşam alanları olduğu düşünüldüğünden, bu bölgedeki insanların da Türklüklerini vurguluyordu. Ayrıca buradan, milliyetçilik anlayışına Turancı özellikler atfedilmesinin, henüz Genç Osmanlılar döneminde başladığını anlamaktayız.¹⁹⁹ Bundan sonra ise milliyetçilik ile ilgili düşüncelerin daha da saflaşacağı dönemlerin geldiğini görmekteyiz.

Orhangazi Ertekin’in de belirttiği gibi birinci kuşak Türkçüler olarak adlandırılabilir; Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Munis Tekinalp ve diğer Türkçü isimler, daha çok coğrafi olarak, korumacı tutumlarını sürdüreceklerdir. Milliyetçiliğin ırksal yönüne daha çok vurgu yapacak olanlar ise, içlerinde Hüseyin Nihal Atsız, Alparslan Türkeş, Fethi Tevetoglu, Reha Oğuz Türkkan gibi isimlerin de olduğu ikinci kuşak Türkçülerdir.²⁰⁰ Bu çalışmada genel anlamda milliyetçiliğin üç aşamasından bahsedilecektir. İslamcılarda olduğu gibi 1960 sonrasında milliyetçi kesimlerin ortaya koyduğu yayınlarda da artış olacaktır. Bu çalışma için düşünüldüğünde, Ülkücü Hareket’in yarı resmi yayın organı olarak görülebilecek, 1960’ların sonunda yayın hayatına başlayan “Devlet” adlı gazete, 27 Mayıs süreci sonrasında Türkeşçi çizgisiyle “Millî Yol” adlı dergi, yine 1970’lerin ortasından 1980’lere kadar yayınlanan “Hergün” adlı gazete, Milliyetçi ideolojinin siyasi yönünü takip edenler için önemli kaynaklardır. Devlet ve Hergün adlı gazeteler, Ülkücü Hareket’in parti politikalarına paralel olarak, daha çok Türk-İslam sentezci bir çizgi izlemişlerdir.

Bunların yanında Türkçü çizginin net olarak yansıtıldığı “Ötüken” önemli bir yayım aracıyken, Nurettin Topçu’nun “Hareket” adlı dergisiyse, çoğunlukla Anadoluğu görüşlerin yer aldığı bir yayım organıdır. Milliyetçi kesimlerin aydınları; Hareket dergisinin siyasi çizgisine ya da Türkçü görüşe yakın olsunlar veya olmasınlar, sağ kesimlerdeki ideolojik geçirgenliğin gösterdiği gibi birçok kaynaktan yazılar yazmışlardır. Mesela Türkçü Nejdett Sançar, bu konuda İslamcı çizgiye daha yakın görünen “Yeni İstiklal” gazetesi de dahil olmak üzere, Devlet, Millî Yol, Ötüken vb. birçok yayım organında yazılar yazabilmiştir. Bu yüzden, genel olarak belirtilirse, milliyetçi kesimlerin 27 Mayıs düşüncelerini incelerken, 1960-1980 yılları arasındaki milliyetçi-Türkçü kaynaklardan karışık bir şekilde yararlanmanın bir

¹⁹⁹ Günay Göksu Özdoğan, “*Turan*”dan “*Bozkurt*”a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946), Çev. İsmail Kaplan, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 57.

²⁰⁰ Orhangazi Ertekin, “Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 348-349.

sakıncası olmayacaktır. Ayrıca “Toprak”, “Millî Hareket”, “Bozkurt” gibi dergiler, sözü edilen tarih aralığındaki bu yayımların içerisine rahatlıkla girebilir.

(2). 1960 Sonrası Milliyetçi Akımlar

i. Cuntacılıktan Ülkücü Harekete: Türkeş Çizgisi

Ülkücü Hareket’in siyasi örgütlenmesinin ortaya çıkmasında hem 27 Mayıs darbesi sonrasındaki gelişmelerin hem de bu sürecin öncesinde birbirlerine daha yakın konumda olan milliyetçi kesimlerin payı vardır. Bu hareket her ne kadar parti yapılanmasının oluşmasıyla 1960’ların ortalarında başlasa da, örgütlenmenin başlangıcı, Türkeş’in bir 27 Mayısçı olarak, askeri cuntadan dışlandıktan sonra Türkiye’ye dönmesiyle olmuştur.

Aşağıda 27 Mayıs bağlamında daha çok değinilecek olan 14’ler içerisinde, Türkeş destekçisi çoğunluğun, Ülkücü Hareket’in örgütlenmesinde önemli payları olacaktır.²⁰¹ Örneğin Muzaffer Özdağ ya da Dündar Taşer gibi 27 Mayısçı cuntacılar bu destekçilerden birkaçıdır. Taşer’in bu konuda “*Alparslan Türkeş’in yanlışı, benim doğrudan üstündür!...*” demesi bunu yeterince kanıtlamaktadır.²⁰² Taşer daha sonra MHP ve onun gençlik yapılanması olan Ülkü Ocakları’nın, yürütülen mücadelenin temellerinden biri olduğunu görünür kılmış, bu düşüncede olan gençliğin örgütlenmesine de önemli katkılar vermiştir.²⁰³ Dolayısıyla bundan sonraki aşama, Alparslan Türkeş’in, 14’lerden kopan milliyetçi grupla birlikte siyasi yöndeki çabalarının başlamasıdır.

Ayrıca Türkeş yurt dışında iken, onun görüşlerinin Türkiye’de propagandasını yapan ve onu destekleyen bir kesim de vardı. Bunlar, AP liderliğine, Ragıp Gümüşpala yerine, Türkeş’in gelmesini istiyorlardı. Türkeş, MBK’nın kendini gönderdiği yurt dışı görevinden bir süre sonra dönecek ve yurda gelişinin siyasete atılma konusuyla ilgili olmadığını söyleyecekti. Fakat Türkeş, bir Yunanistan ziyaretinde artık bir politikacı gibi davranmaktan kaçınmayacak, Türkiye’ye dönüşünde de “*Türk Milletine Beyanname*” adında, 27 Mayıs’ta

²⁰¹ Orhan Erkanlı, **Askerî Demokrasi 1960-1980**, İstanbul, Güneş Yayınları, 1987, s. 77; Orhan Erkanlı, Türkeş’le aynı partiye girmeme nedenlerini siyasi görüşlerinin tamamen farklı olmasına bağlayacaktır. Erkanlı’ya göre Türkeş; faşist, sağcı ya da tutucu bir çizgide değildi. Bu bağlamda Erkanlı, Türkeş’in sağ çizgide olduğunu fakat aşırı bir tutum içinde olmadığını söylemek istiyordu. Orhan Erkanlı, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular...**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s. 231.

²⁰² Galip Erdem, “Taşer’in Ülkücülüğü”, **Bozkurt**, Sayı: 21, Haziran 1974, s. 8.

²⁰³ Kemal Can, “Ülkücü Hareketin İdeolojisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 684.

yapılması gerekenleri, dolayısıyla yapılamayanları anlattığı bir yazıyı gündeme getirecektir. Türkeş'in "*Anayasa ve kanunlar çerçevesi içinde*" bir planı olduğunu belirtmesi ve sonrasında yurt gezilerine de çıkması, onun artık siyaset yolunu seçeceğini göstermişti.²⁰⁴ Böylece milliyetçi kesimlerin 1960 öncesindeki dernekleşme faaliyetleri, 1960 sonrasında yerini, bu kesimlerin, "*siyasi bir partiye sahip olmaları tezi*"ne bırakacaktır. AP de bunun ilk denemesidir. Fakat kuruluşundan sonra 3-4 yıl içinde AP'de parti içi güç, başka kesimlere geçmiştir. Ayrıca AP, bir süre sonra, kimi milliyetçi kesimler tarafından "*kapitalist parti zihniyeti*" nedeniyle, Türk milletini maddi-manevi sömüren bir parti olarak da değerlendirilecektir.²⁰⁵

Fakat milliyetçi kesimlerin AP ile uyumsuzluğu karşılıklıdır ve iki tarafın yolları kesişmeyecektir. Alparslan Türkeş; gazeteci Can Kaya İsen'den aktarıldığı üzere, AP'deki önemli siyasetçiler tarafından "*istenmeyen [istenmeyen] adam*" ilan edilecektir.²⁰⁶ İkinci bir siyasi yol edinme denemesi olan CKMP ise, parti içinde yapılan "*dinamikleştirme*" ve partinin "*dar*" çerçevesi ile yabancı unsurların sızmasının zor olduğu ve milliyetçi kadrolaşmanın başarıldığı bir siyasi parti yapılanmasıdır.²⁰⁷ Eski bir 27 Mayısçı ve ihtilaleci olan Türkeş, dikta yanlısı olduğu ya da DP/AP çizgisinde olmaması konusunda kendisini eleştirenlere, siyasete atıldıktan sonra parlamenter demokrasinin gereklerini yerine getirmenin en iyi yol olduğunu söyleyecektir. Türkeş CKMP'ye girdikten sonra bu partinin genel başkanı olacak, 1969'da ise söz konusu parti MHP adını alacaktır.²⁰⁸ Böylece 1960'ların sonlarında merkez sağ çizgideki

²⁰⁴ Can Kaya İsen, **22 Şubat – 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilâl...**, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1964, s. 106-108; Türkeş'i, AP'nin başına geçirmek isteyen, içlerinde Gökhan Evliyaoğlu'nun da bulunduğu kimi AP'liler; Kurtuluş Kayalı'nın tespit ettiği gibi, onun 27 Mayıs sürecindeki etkinliğinden, ayrıca muhtemelen de MBK içindeki Türkeş ve onun çizgisindeki cuntacıların dışlanmışlıklarından ortaya çıkan bir mağduriyet varsa - sağ seçmen kitleleri açısından- bundan faydalanmak istemiş olabilirler. Ayrıca hepsi birer 27 Mayıs karşıtı olan AP'lilerin, bir 27 Mayısçıyı, DP çizgisinin siyasi lideri olarak düşünmesi de, onların siyasi baskılardan kurtulma bağlamını oluşturan pragmatik tutumunu gösterir niteliktedir. Bkz.: Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart**, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 117-118; Ahmad ve Ahmad, **a.g.e.**, s. 258.

²⁰⁵ "Son Tren", **Millî Hareket**, Sayı: 9, Nisan 1967, s. 2; Kurt Karaca, "Milliyetçi Toplumcu Doktrinin Esasları", **Devlet**, Yıl: 1, Sayı: 3, 21.4.1969, s. 6; Bu bağlamda milliyetçilerin 27 Mayıs öncesindeki dernekleşme faaliyetlerinden bahsetmek gerekir. 1950'de Cemiyetler Kanunu'nun değişmesiyle, birçok derneğin bir araya gelme düşüncesinin önü açılmıştır. Beşir Ayvazoğlu, "Tanrıdağ'dan Hıra Dağı'na Uzun İnce Yollar", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Ed. Ahmet İnsel, C. II, 8. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 569; Dernekleşme faaliyetleri bakımından önemli bir örnek, birçok milliyetçi derneğin birleşmesiyle kurulan, Türk Milliyetçiler Derneği'dir. Kuruluş, geniş çatılı bir dernek olma bağlamında Türk Ocaklarına da benziyordu. Böylece milliyetçi-Türkçü olan ama düşünceleri farklılaşan gruplar da aynı çatı altında buluşmuş oldu. Konu hakkında daha detaylı bilgi için Bkz.: Murat Kılıç, "**Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat**" **Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 73-110.

²⁰⁶ İsen, **a.y.**

²⁰⁷ "Son Tren", **Millî Hareket**, Sayı: 9, Nisan 1967, s. 2,4.

²⁰⁸ Yurtdışındaki elçiliklere, 14'lerin isterlerse yurda dönebilecekleri konusunda güvence, o dönemde Başbakan olan İsmet İnönü tarafından verilmişti. 14'lerin istediği takdirde yerlerinde kalabilecekleri de söylenmişti. Türkeş 2 amacını gerçekleştirmek için ülkesine dönmeyi seçmişti. Birincisi eğer bir suçu varsa hesap verebilmek,

ayrışma hem İslamcı hem de milliyetçi radikal sağ unsurlar olarak tamamlanmış olacaktır. Örneğin 1970’lerde Milli Görüş çizgisi; Ülkücü Hareket’in tersine, gerekli görüldüğünde ya da yer yer, şiddete meyilli bir tavır benimsememiş de olsa, Erbakan’ın dinsel bağlamda ya da rejim hakkındaki -şariat, cihat vb.- sert söylemleri de, onun düşüncelerindeki aşırılığın birer göstergesiydi. MHP de Türkeş liderliğinde bu radikal sağ imajından kaçmak istemişti.

Örneğin Ülkücü Hareket, 1960’ların sonu ve 1970’lerde “toplumcu-milliyetçilik” kavramıyla hem solun anti-emperyalist bir söylemde bulunması hem de AP’nin büyük burjuvazinin çıkarlarını savunan ekonomi politikası nedeniyle bir anti-kapitalist söylemle birlikte, daha çok hitap ettiği milliyetçi-muhafazakar kitlelere “*korporatist*” bir üçüncü yol vaat etti.²⁰⁹ “*Milliyetçi-Toplumcu doktrin*”e göre Marksizm’in sadece işçi sınıfı üzerine yoğunlaşması toplumu parçalayıcı nitelikte görülüyordu. Ülkücü Hareket’in iddiası, işveren ve köylüler de dahil olmak üzere birçok grubu “*milli birlik*” adı verilen sürece dahil etmekte. Aynı zamanda maneviyatın önemi de vurgulanıyordu. Aklın ve bilimin önemszenmesiyle de amaç, MSP örneğindeki gibi, Ülkücü Hareket’in modernleşmeyle uyumlu olduğunu göstermekti.²¹⁰ “*Milliyetçi toplumcu doktrin*”, Nazi örneğindeki gibi radikal milliyetçi tutum ile sosyalizmin bir sentezi gibi algılandığından, ülkücü kesimler için “*faşist*” benzetmeleri yapılıyordu. Bunun üzerine 1970’lerin sonunda Türkeş, rakiplere suçlama fırsatı vermemek için “*milliyetçi-toplumcu doktrin*” deyişini yasakladı.²¹¹ Fakat bu yasaklama, Ülkücü Hareket üzerindeki olumsuz algıyı kırmaya yetmeyecektir. Çünkü bu düşünce, Ülkücü Hareket’in örgütlenmesiyle başlamıştır.

---

diğeriye kendisine ya da 14’lere haksızlık etmiş olanlara, bunların hesabını sorabilmektir. **Alparslan Türkeş’le Tarihî Konuşmalar**, Der. Muhittin Nalbantoğlu, İstanbul, Zümrüt Yayınevi, 1986, s. 154-155.

²⁰⁹ Can, **a.e.**, s. 679-681; Öte yandan Türk sağının kapitalizm anlayışına da kısaca yer vermek gerekebilir.

Türk sağı, belki de en çok Keynesçi fikirlerin bir ölçüde uzantısı olarak, daha çok kendine özgü ve ekonomiye yapılabilecek herhangi bir devlet müdahalesinin olumsuzluğuna istinaden daha çok tek parti döneminde geçerli olan devlet kapitalizmine karşı, liberal kapitalizmin desteklenmesi fikrindedir. Feridun Yılmaz’ın da tespit ettiği iki temel çizgiden birincisi olan DP/AP çizgisi dönemlerinde olduğu gibi, bu süreçte egemen sınıflar yaratma ve onları koruma duygusu ön planda olacaktır. Yılmaz, bunun ideolojiden yoksun, hareketin faydasına/ihtiyaçlarına yönelik bir liberal çizgi olduğunu ifade ederken, diğer çizginin de yine “*araçsal*” ve içinde ideolojiyi barındıran Ülkücü Hareket olduğunu vurgulayacaktır. Bu, aynı zamanda faşist ideolojinin ‘anti’ karakterinden de kaynaklanan bir husustur. Bunun yanında sağ kesimlere mensup Sabri F. Ülgener gibi iktisatçı bir aydın, kapitalizmin öneminden bahsederken, tersine Nurettin Topçu gibi milliyetçi muhafazakar bir aydın da kapitalizmin varlığını sorgulamıştır. Ama Türk sağı açısından düşünülürse, kapitalizmi konumlandırmak adına genel eğilim Ülgener’inki gibidir. Bkz.: Feridun Yılmaz, “Türk Sağı ve Ekonomi Fikri”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, Ed. Ömer Laçiner, C. IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 484-495; Taşkın, “Türkiye’de Sağcılık...”, s. 456; Heywood, **Siyasetin Temel...**, s. 237.

²¹⁰ Karaca, **a.g.e.**, s. 6.

²¹¹ Mehmet Ali Ağaoğulları, “Aşırı Milliyetçi Sağ”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Irvin C. Schink, E. Ahmet Tonak, 6. bs., İstanbul, Belge Yayınları, 2013, s. 332.

Aslında Ülkücü Hareket'in örgütlenmesi, demokrat bir yapılanmadan uzaktı. Öncelikle sağ gelenekte olduğu gibi hareketin lideri tartışılmazdı. Eğitim, özellikle gençlerin istenilen yönde düşünmesi için bir gereklilikti. “*Ülkü Ocakları Dernekleri*” yanında, liselerde, “*Genç Ülkücüler Teşkilatı*” oluşturuldu. Böylece ülkücü gençliğin sosyalleşmesi de sağlanıyordu. 1970’lerin ikinci yarısında, Ülkü Ocakları’nın şube sayısı 1500, üye sayısı yaklaşık 100.000 kişiye ulaştı. Gençler, bir yandan iktidarın yolunu açabilecek, diğer yandan da Ülkücü Hareket’in “*eyleme yönelik*” icraatlarının öznelere olacaktı.²¹² Ülkü Ocakları, yürütülen “*davanın*” önemli bir parçasıydı. Yukarıda da belirtildiği gibi yetiştirilen gençliğin örgütlenmesinde önemli katkılar veren kişi, Ülkücü Hareket’in ideoloğu olarak görülen ve 27 Mayıs cuntasının bir üyesi de olan Dündar Taşer’di. Taşer aynı zamanda, Ülkücü Hareket’le sağın sentezci aydınları arasında köprü görevi de görüyordu.²¹³

Ülkücü hareketin eyleme yönelen gençlerinin adı bozkurtlardı. Teşkilatlanmalarının adı, “*Gençlik Eğitim Kampları*” iken, burada eğitilen gençlere ise “*komandolar*” dendi. Faşist nitelikler taşıdığı yönündeki düşünceler, hareketin mensupları tarafından reddediliyordu. Öncelik, düşmanlaştırılan sol kesimlere ve özellikle üniversitelerdeki hareketlenmelere müdahale etmektir. Böylece Ülkücü Hareket, okullarda ve komando kamplarındaki eğitimle hem fikirsel alanda hem de şiddet anlamında varlık gösterebileceğinin mesajını veriyordu.²¹⁴ Milliyetçi camianın akademisyen üyelerinden Orhan Türkdoğan’a göre bu gençler “*militanizm*” peşinde değildi. Fakat hem birer “*Bozkurt*” hem de birer “*sivil Mehmetçik*” olarak görülüyorlardı. Aslında bu, devletin zoru kullanan kolluk kuvvetlerinin kamusal alanda bıraktığı boşlukları, komandoların ya da bozkurtların tamamlaması anlamına da geliyordu.²¹⁵ Bu düşünceye göre genç nesil, kahvede oturmak yerine, kamplarda topluma faydalı birer insan olarak milli meselelerle ilgilenebilirdi. Eğitim kamplarının ortaya koyduğu amaçlara bakıldığında, kışlada askere verilen eğitimin bir benzeri, askeri bir disiplinle komando kamplarında veriliyordu. Dini hususların da milliyetçilikle bir sentez halinde işlendiği kamplar, ülkücü gençler için kışla şartlarının sivil hayata uyarlanmış şekliydi.²¹⁶ 1970’lerdeki sağ-sol kutuplaşmasında Ülkücü Hareket’in aldığı konum hemen hemen buydu ve ülkücüler tarafından itiraz edilse de bu durum, Ülkücü Hareket’in tipik radikal sağ parti konumunu

²¹² A.e., s. 339-340; Can, a.g.e., s. 679-681

²¹³ Can, a.g.e., s. 684.

²¹⁴ Devlet, Sayı: 16, 21.7.1969, s. 4.

²¹⁵ Orhan Türkdoğan, “Milliyetçi Hareket Partisi’nin Anatomisi 4”, Devlet, Sayı: 20, 18.8.1969, s. 6-7.

²¹⁶ Kamplarda eğitimin nasıl ve hangi amaçlarla verildiği için bkz.: “Gaye ve Program”, Devlet, Sayı: 18, 4.8.1969, s. 4.

pekiştiriyordu. Radikal sağın bir diğer unsuru ise Ülkücü Hareket'ten ayrı bir şekilde değerlendirilmesi gereken Türkçülerdi.

ii. Türkçüler

İkinci Dünya Savaşı'nın neredeyse bitimiyle beraber hem iç hem de dış sebeplerin etkisiyle, var olan rejim için tehdit oluşturduğu düşünülen milliyetçi kesimler, ırkçılık-Turancılık davasında yargılanmıştır. Bu kişiler arasında, Hüseyin Nihal Atsız, Zeki Velidi Togan, Fethi Tevetoğlu, Hüseyin Namık Orkun, Reha Oğuz Türkkan, Nejdet Sançar, Alparslan Türkeş ve birçok Türkçü isim vardır.²¹⁷ Söz konusu dava, bu isimlerin hepsinin düşünceleri açısından, benzer noktalarda bulunduğu bir dönemi ifade ettiği için önemlidir. Çünkü sonraki dönemlerde kimi isimler, Türkçülük fikirlerini revize edecek ya da fikir farklılıkları bu kişilerin aralarının bozulmasına neden olacaktır. Bir diğer anlamda Türkçü bloktan kopmalar yaşanacaktır.

Türkçü yazar Hayrani Ilgar'a göre, milliyetçilik yerine Türkçülük kavramını kullanmayı daha uygun bulan Hüseyin Nihal Atsız, milliyetçi kesimlerin birçoğuna göre gerek bir tarihçi, gerekse de Türkçülük düşüncesinin lideri olmasıyla, akımın en önde gelen kişisiydi.²¹⁸ Atsız tarafından bir “ülkü” olarak değerlendirilen Türkçülük, var olmayı, hedefleri uğrunda gerekirse ölmeyi göze almak şeklinde açıklanıyordu. Türkçülük aynı zamanda yarının bilinmemesi nedeniyle safların hep sıkı tutulması gereken bir görevdi de. Atsız'ın dört kaynak ileri sürdüğü Türkçülük sürecinde, öncelikle milliyetçilik anlayışının eski Türklere kadar uzandığı, ilkçi yaklaşım doğrultusunda belirtilmiştir. Diğer bir genel aşama ise Atsız'ın kardeşi de olan Nejdet Sançar'a göre “*Tanzimattan sonraki şuurlu Türkçülük devresi*” idi. Bu süreç, Türkçülüğünün farkında olanların, çektikleri sıkıntılar nedeniyle içerideki ya da dışarıdaki düşmana karşı bir uyanışı simgeliyordu. Ayrıca

²¹⁷ Özdoğan, **a.g.e.**, s. 303; Nejdet Sançar'a göre bu hadise, “*Türkçülüğe karşı açılan Haçlı Seferi*” idi. Sançar, İnönü'ye “Millî Şef” unvanı verilen bu süreci, “*hürriyetsizlik devri*” olarak adlandırmış, bu baskı dönemini kendilerine yaşatanları da komünist bloğun Türkiye içindeki temsilcileri; “*Türk Ülküsünün hançerlenmesi yolunda çalışanlar*” şeklinde değerlendirmiştir. Nejdet Sançar, “1944'te Türkçülüğü Hançerlemek İsteyenler Kimlerdi?”, **Ötüken**, Yıl: 11, Sayı: 5, Mayıs 1974, s. 3; Nihal Atsız'a göre “*İrkçilik ve Turancılığı suç saymak, aile hayatında iffeti suç saymak kadar saçma ve gülünç*” bir gelişmeydi. Nihal Atsız, “Şerefli (!) Basın”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 6, 2.3.1962, s. 5,12; Türkçü yazar Hayrani Ilgar, Türkeş'in o dönemde Türkçü kesimlere olan yakınlığının ölçüsü hakkında şu bilgiyi vermektedir: “*Atsızcılara Türkeş'in zerre kadar yakınlığı yok. Türkeş gençliğinde bir iki tane şiir yazmış, Atsız'ın dergisine göndermiş, onlar da kahramanlık şiiri olduğu için. Yani Türklüğe, Türkçülüğe uygun bir şiir. Onları dergisinde basmış. 1944 olaylarında, dergilerdeki o şiirlerden dolayı Türkeş'i de aldılar ama Türkeş'in, o 1944 olaylarında hiçbir rolü yok, hiçbir şeyi yok.*” **Hayrani Ilgar ile kişisel görüşme**, İzmir, 06.02.2020.

²¹⁸ Zeynel Abidin Polat, **Atsızlı Söyleşiler**, Haz. Oğuzhan Murat Öztürk, İstanbul, Historia Yayınları, 2018, s. 139.

Türkçülerin düşman imgesi, belki de sağ kesimlerin geneli düşünüldüğünde, en geniş listeyi kapsıyordu. Nitekim “komünizm”, “Siyonizm”, “Kürtçülük”, “Masonluk” “Nurculuk” “Arapçılık” vb. unsurlar bu listenin içindeydi.²¹⁹

Türkçü ideolog Atsız’ın ifade ettiğine göre bu uyanışı gerçekleştirenler ise, belirlenmiş şartları taşıyan, “*Türk ırkının üstünlüğüne inanmış kimseler*” idi.²²⁰ Nitekim ırkçılık düşüncesinin de farklı tonları vardı. Örneğin Reha Oğuz Türkkan’ın ırkçılığı, dış Türkleri tek bir çatı altında birleştirme, yani Turancılık fikrinin ‘içerisinde’ bir Türk ırkçılığı hesabı peşindeydi. Buna göre Türkler, Turan halkları içerisinde, ırkı en saf şekilde görüleniydi. Türkkan, ırk kavramını, savunduğu birçok düşüncenin temeline koyuyordu. Buna, onun toplum tahayyülü ve siyasetle ilgili görüşleri de dahildi.²²¹ Diğer yandan da Türkçülük görüşünün siyasetle olan ilgisinden, milliyetçi görüşlerden kopması amacıyla değil ama siyasi milliyetçi görüşlerle araya mesafe konması nedeniyle, söz etmek gerekir.

Örneğin, Atsız’ın ortaya koyduğu fikirler, Alparslan Türkeş’in toplumun tek tipleştirilmesi düşüncesinin de ötesinde, demokrasi ve özgürlüğü tamamen dışlayıcı nitelikteydi ve muhafazakarlığın abartılmış boyutlarına ulaşıyordu.²²² Mesela Atsız’a göre, 27 Mayıs’tan hemen sonra, eski bir DP’li olan Samet Ağaoğlu’nun kılık kıyafet değiştirerek Bulgaristan’a kaçarken yakalandığı ya da DP’li Cumhurbaşkanı Bayar’ın bankadaki olmayan 103 milyonu gibi uydurma haberler, kötü niyetliler tarafından yapılmıştı. Bunun nedeni Atsız’a göre demokrasiydi. Sonucunda bu şekilde kötü niyetliler tarafından kullanılabilecek bir sistemin faydalı olabileceğinden bahsedilemezdi.²²³ Bunun için demokrasiyi kötü niyetle kullanmayacak kadrolar yetiştirilmeli ya da demokrasinin kötüye kullanılması engellenmeliydi.²²⁴

²¹⁹ Atsız, “Türkçülük”, **Ötüken**, Sayı: 1, 15.1.1964, s. 1; Atsız’ın Türkçülüğü çok eski dönemlere götürdüğü, “*Millî ülküler yüzyıllar boyunca değişmeden yaşar. Değişen tarafları ana çizgileri değil, teferruat veya taktiğidir*” sözlerinden anlaşılmaktadır. Atsız, **Makaleler -III-**, İstanbul, Baysan Basım ve Yayın Sanayii A.Ş., 1992, s. 15; Nejdet Sançar’a göre Türk Milletinin, adı “*Kızılelma*” olan bir “ortak” ülküsü vardı. Sançar’a göre Türkçülük; Türk milliyetçilerinin, -bir devlet- aynı sınırlar altında toplanmasıyla oluşacak “*Turancılık*” ya da Türkün Türk olmayana karşı mücadelesi ve gerekirse müdahalesi şeklinde değerlendirilebilecek “*Türk ırkçılığı*”dır. Bu unsurlardan birisine sahip olmadığını düşünen birisi Türkçü olamaz. Sançar’a göre “*tek millet*” olmak, kan ortaklığını da gerektirir. Nejdet Sançar, “Nejdet Sançar’ın Atatürk Yurdu’ndaki Konferansının Tam Metni”, **Devlet**, Yıl: 2, Sayı: 69, 27.7.1970, s. 9.

²²⁰ Atsız, **Makaleler -III...**, s. 21-23.

²²¹ Nizam Önen, “Reha Oğuz Türkkan”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 362-363.

²²² Güven Bakrezer, “Nihal Atsız”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 356.

²²³ Atsız, “Konuşmalar -II-”, **Ötüken**, Sayı: 41, Mayıs 1967, s. 3.

²²⁴ Atsız, “Konuşmalar -III-”, **Ötüken**, Sayı: 43, Temmuz 1967, s. 2.

Siyasi partilerin ise sadece seçmen kitlelerini etkilemeye ilişkin yönünün, Türkçüler için önemli bir ülkü olan “*Kızılalma*”dan taviz vermeyi gerektirdiği düşünülüyordu. Atsız, 27 Mayıs öncesindeki DP-CHP kutuplaşmasının buna uyduğunu, partilerin birinin muhalefetken yaptığını, iktidar olunca yapamayacağını ya da İslamcılara benzer şekilde “*Aşırı Kemalist*” olarak nitelenen Celal Bayar’ın Arapça ezan konusunda verdiği tavizin nedeninin, sadece siyasi kaygılar olduğunu söyleyecektir. Bu bağlamda, Türkçü bir siyasi parti olabilir mi? sorusunun cevabı, her ne kadar parti kurmak Türkçülük açısından elzem görülmesi de, Turancı hedefler güden ve eksik bir milliyetçilik yapmayan Türkçü bir partinin var olabileceği şeklindedir. Atsız’a göre 1970’lerin başında Türkçülük, henüz bir siyasi oluşum halinde değildir.²²⁵ Buradan, Türkeş’in MHP’sinin, Türkçüler tarafından düşünülen çerçevede bir siyasi oluşum olmadığı anlaşılmaktadır. Oysa Türkçüler, Türkeş’e bizzat parti kurması için destek verenlerdi. O halde taraflar arasındaki fikir ayrılıklarının ne olduğu da önem taşıyacaktır.

iii. Türkeş Çizgisi ve Türkçülerin Fikren Ayrışması

Türkçülerin, 27 Mayıs cuntacılarının bir kısmından oluşan Türkeş çizgisine muhalefet etmelerinin önemli bir nedeni, parti içinde, İslamcılığa biçilen rol ile ilişkilidir. Devlet gazetesinin yazarlarından Orhan Türkdoğan’a göre, “*MHP’nin kökleri, din ve milliyet diyaloguna dayanır. Üç Hilâl ve Bozkurt bu tip bir diyalogun vücut bulmuş birer sembolü*” olarak görülmektedir. Türkdoğan, aslında bu iki kavramın birbirini tamamlayıp bir sentez haline geldiğini, MHP’nin 1969’daki Adana kongresi için yapılan, partide bölünme - bozkurtcular, hilalciler- değerlendirmelerine karşı bir tepki olarak ortaya koyar. Burada Atsız’ın da aynı vurguyu, “*bir hilâl fonu üzerine bir Bozkurt*” yerleştirerek, “*Aylı Kurt*” adı verilen bir sentezle yaptığı belirtilir ve bunun üzerinden meşruiyet sağlanmaya çalışılır. Bu bağlamda MHP’nin, Avrupa’daki birtakım parti örgütlenmeleri gibi -Hristiyan Demokratlar vb.- din kavramını dışlamayan bir anlayışa büründüğü görülmektedir.²²⁶

²²⁵ Atsız, **Makaleler -III...**, s. 25-28.

²²⁶ Türkeş, din ve milliyetçilik arasındaki bu sentezi, “*İçimizde Tanrıdağından taşıdığımız Ergenekon settini eriten ateş, gönlümüzde, zihnimizde Hıra Dağından doğan güneşin ışığı vardır*” şeklinde değerlendirecektir. Bkz.: Orhan Türkdoğan, “Milliyetçi Hareket Partisi’nin Anatomisi 5”, **Devlet**, Sayı: 21, 25.8.1969, s. 6-7; Türkeş, partinin ismi henüz MHP olmadan, yani 1969 Adana Kongresinde, o dönemde Kayseri CKMP il başkanı olan Hasan Sami Bolak’ın ifade ettiğine göre, il başkanlarına partinin amblemiyle ilgili: “*İstanbul grubu bozkurt olsun diyor ama biz partiyiz. Her kesimden oy alacağız. Partinin amblemi “üç hilal”, Gençlik kollarının amblemi de “Bozkurtlu hilal olsun”*” demiştir. Zeynel Abidin Polat, **a.g.e.**, s. 43; Mesela Türkçü yazar Hayrani Ilgar, İzmir’de 1960’lı yılların sonlarında bir kahve ocağında yapılan toplantılara daha sonra Türkeş’in partisi CKMP ve MHP’de siyaset yapan, 14’lerden Rıfat Baykal’ın da katılıp konuşmalar yaptığını söyleyerek, onun da parti ambleminin üç hilal olması konusunda olumsuz düşündüğünü belirtmektedir. Ilgar, kendisinin de bu

Örneğin, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün, 1976'daki, 27 Mayıs Anayasa ve Hürriyet bayramında verdiği bir mesajda, Pantürkizm ve Panislamizm'i radikal akımlar olarak değerlendirmesi, Türkeş ve onun siyasi çizgisi tarafından sert bir şekilde karşılanacaktı. Türkeş bununla ilgili mesajında, *“Türkiye için asıl tehlike olan bölücülük ve komünizmi bir kenara bırakarak, sol çevrelerin tertip, saldırı ve baskıları neticesi İslâmiyet ve Türk Milliyetçiliği aleyhinde tavır alıcı beyanlarda bulunulması şaşırtıcıdır”* diyerek, asıl düşmanın niteliğini vurgulayacaktı.²²⁷ Ayrıca tartışmalar Atatürk ile Korutürk'ün düşüncelerini karşılaştırmaya kadar gitmiş ve Korutürk'ün verdiği mesajın, Atatürk'ün düşünceleriyle, yani milli çıkarlarla uyuşmadığından bahsedilmiştir.²²⁸

Böyle bir tartışma konusu MHP'nin siyasi çizgisini ve kendisini seçmenlere daha iyi anlatmasını sağlıyordu. Bununla, birincisi partinin İslamcı çizgisi vurgulanmıştır. Nitekim dönemin milliyetçi gazetecilerden Yaşar Okuyan'a göre Türk Milleti'nin hem Müslümanlığı hem de Türklüğünün Korutürk tarafından kınandığı varsayılırken millet tehlikelere açık hale getiriliyordu. Bir diğer anlamda Türklük ve Müslümanlık, milletin ortak değerleri olarak görülüyordu.²²⁹ İkincisi, Türkeş'in açıklamasından, radikal sağın diğer parti yapılanması MSP tarafıyla, yani rakip siyasi partiyle ilgili yapılan çıkarımdır. Buna göre MSP, cumhurbaşkanının bu iddialarına karşı sessiz kalmakla seçmenlerinin umudunu kırıyordu. Bu, aynı zamanda hem Türkeş'in cesaretinin derecesini gösteriyor hem de MSP destekçilerinin beklediği cevabın Türkeş tarafından verilmesiyle, oyların adresinin neresi olması gerektiği belirtiliyordu.²³⁰ Bir diğer deyişle bu husus, Türkeş çizgisine bir propaganda malzemesi veriyordu.

Türkeşçi çizgi bu ayrışmanın bir savunmasını da ortaya koyacaktır. Nitekim 27 Mayıs sonrasında, Türkeşçi siyasi çizgi henüz netleşmemişken Millî Yol dergisinde; Atsız ve bir grup Türkçü tarafından İslam'ın, *“milli varlığımızın ayrılmaz bir parçası”* sayılması gerektiği, ama Türkçülüğün de birinci plana alınması düşüncesinin yer aldığı bir yazıya yer verilmiştir. Bu, hem gelecekteki fikrîsel ayrılığın sinyallerini vermekte hem de bu konuda Türkeş çizgisinin savunmasını oluşturmaktadır.²³¹ Fakat milliyetçi-Türkçü camianın üyelerinden

---

yüzden Türkeş'e olan tavrının, sonrasında olumsuz olmasının nedenini bu üç hilal meselesi olduğunu ifade etmiştir. **Hayrani Ilgar ile kişisel görüşme**, 06.02.2020.

²²⁷ “Korutürk'e cevap veren Türkeş'e tebrik telgrafları yağıyor”, **Hergün**, 2.6.1976, s. 1,7.

²²⁸ Yaşar Okuyan, “Atatürk mü?.. Korutürk mü?..” **Hergün**, 5.6.1976, s. 3.

²²⁹ Yaşar Okuyan, “Hedef Türk Milleti mi?”, **Hergün**, 4.6.1976, s. 3.

²³⁰ Necdet Sevinç, “Mim”, **Hergün**, 4.6.1976, s. 3.

²³¹ Ayrıca Türkeş'in ortaya koyduğu “9 Işık” adlı doktrinin bir benzerinin, daha önce bir grup Türkçü ve Atsız tarafından “*milli kalkınma programı*” olarak ortaya konulduğu görülmektedir. Bkz.: “Türk Milletine Çağır”,

Mustafa Kafalı'ya göre fikirlerde ayrılıklar olsa da her şeye rağmen MHP çizgisi ve Türkçüler arasındaki sorun çok ciddi değildi. Mesele, bir ölçüde Türkeş'in oy uğruna İslamcı tavırlar sergilemesi, yani faydacı bir siyaset anlayışıyla davranması ve Atsız'ın da bunu onaylamamasından ibaretti. Ayrıca bunu 1969'dan sonra ani bir kopuş olarak değerlendirmemek gerekir. Taraflar arasındaki kopuş yavaş yavaş, gelişmelerin de göstereceği türden yaşanmıştır.²³² Bir yandan bu konu, MHP'li bir kişinin, Ali Balseven adındaki Türkçü bir üniversite öğrencisini öldürmesi ve Türkeş'in kendi çizgisindekilere, Türkçülerin önemli bir yayın organı olan Ötüken'i okumalarını yasaklaması, taraflar arasındaki fikir ayrılığının göstergelerindendir.²³³ Fakat bunun tersine gelişmeler de yaşanacaktır. Bu, Atsız'ın 12 Mart öncesinde yazdığı bir yazıdan dolayı hapis cezası alması ve 1970'lerin ortalarında MHP'nin yarı resmi yayın organlarından Devlet adlı gazetede; Atsız'ın, Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk tarafından affedilmesinin istendiği mesajlara yer verilmesinden de anlaşılabilir.²³⁴ Fakat bu vb. durumlar, 27 Mayıs cuntasından aforoz edilen Türkeş ve onu MBK tarafından gönderildiği yurtdışından dönüşünde karşılayan, onun parti kurma sürecinde konu hakkındaki fikirleri olumlu olan, Nejdet Sançar ya da Atsız gibi Türkçülerle anlaşmazlıklar yaşamadığı anlamına gelmeyecektir.

iv. Anadolucular

Ziya Gökalp'in Pan-Türkçü düşüncelerinin eleştirilmesi ile gelişme ortamı bulan Anadoluculuk, aslında Türkçülerin Turancı görüşlerinin, yani Türklüğü Türkiye sınırları dışında da aramaları ya da Türkleri bir araya getirme çabalarının tersine bir yol izler.

Millî Yol, Yıl: 1, Sayı: 6, 2.3.1962, s. 1,13-14; Ahmet Bilal Ercilasun'a göre, Türkeş'i parti kurmaya teşvik edenlerden biri de Atsız'dı. Nitekim Türkeş, 27 Mayıs sonrasında yurt dışı görevinden geri döndüğünde "*parti programı*" hakkında bile konuşmuşlardı. Fakat Türkeş siyasete girdikten sonra din duygusunun Anadolu insanı için ne kadar önemli olduğunu görüp, bu konuya fazla ağırlık verince Atsız ve Türkeş'in araları açılmıştı. Zeynel Abidin Polat, **a.g.e.**, s. 110-111; Hayrani Ilgar'a göre Atsız, Türkiye'nin yüzde 99'u Müslüman olduğu için bunun aleyhinde konuşulmasının toplumu üzeceğini ifade ederken; Ilgar, kişisel olarak hem kendinde hem de Atsız'da, İslamiyet'in, "*Türklüğü öldüren bir akım*" olarak görülmesi şeklinde düşünceler olduğundan bahsedecektir. Zeynel Abidin Polat, **a.g.e.**, s. 141.

²³² **A.g.e.**, s. 99-100; Örneğin CKMP'nin 1969'daki Adana kongresinden sonra, Ötüken'de Nejdet Sançar'ın Türkeş'i övdüğü bir yazı yayınlanmıştır. Yazıda Türkeş, "*şuurlu bir Türkçü*", "*cesur bir karakter*", "*ırkına hizmet aşkı ile dolu ülkücü bir Türk subayı ve aydını*" gibi sıfatlarla adlandırılmıştır. Necdet Sançar, "*Alparslan Türkeş*", **Ötüken**, Sayı: 9, Eylül 1969, s. 8-9.

²³³ Ertekin, **a.g.e.**, s. 384; Atsız'ın, Ali Balseven'in öldürülmesine tepkisi sert olmuştur. Atsız, öncelikle bunu yapan MHP'lileri, "*sosyal hastalıklara karşı aşsız bir güruh*" olarak değerlendirecek ve ırkçılık-Turancılık davasında; "*hatamı anladım. Beni affetmenizi istihham ederim*" diyerek savunma yapan Türkeş'i de, yel değirmenlerine karşı savaşan Don Kişot'a benzetecektir. Bkz.: Atsız, **Makaleler -IV...**, s. 472.

²³⁴ "Türk Milletinin yaşatılmasını, yüceltilmesini isteyen Nihal Atsız affedilmelidir!", **Devlet**, Sayı: 216, 24.12.1973, s. 7; Nuri Gürgür, "Atsız ve acı tenakuzlar", **Devlet**, Sayı: 220, 21.1.1974, s. 2; "Atsız için af kampanyası devam ediyor!", **Devlet**, Sayı: 220, 21.1.1974, s. 3,11.

Anadoluculuk bir anlamda, Anadolu'daki Türk varlığıyla başlatılan süreç sonrasında, Anadolu'da yaşayan gruplarla birlikte oluşan sentezin, millet olarak görülmesi durumudur.²³⁵ Bu görüşü ilk vurgulayanlardan biri, 1915 yılında, 'vatan' kavramını coğrafi özelliklere göre tanımlayan Necip Türkçü olmuştur. Anadoluculuğun, Türkiye'de 1960 yılına kadar üç ana çizgisinden bahsedilebilir. Bu milliyetçi düşüncenin, tarihçi Mükrimin Halil Yinanç, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Hilmi Ziya Ülken,²³⁶ Nurettin Topçu ve Remzi Oğuz Arık gibi önemli temsilcileri vardır.²³⁷

Anadolucular; Fransız düşünür Ernest Renan'ın, bir milletin oluşmasında, “*maddî*” ve “*ruhî*”-manevi birliğin gerekliliği yönündeki düşüncesine atıf yaparlar. Bununla ilgili maddi unsurlar; “*SOY*”, “*TOPRAK (Vatan)*” ve “*EMEK (Ekonomi)*”; manevi unsurlar ise “*DİL*”, “*DİN*”, “*DİLEK*”, yani amaç, ülkü birliği şeklindedir.²³⁸ Nurettin Topçu'ya göre, Orta Asya'dan Anadolu'ya, Şamanlık yerine İslam'ı seçerek gelen Türkler, 900 yıllık bir birlikteliğin ilk adımlarını -ilk adım 1071 Malazgirt zaferiydi- bir “*çiftçi millet*” olarak atmışlardı. Topçu, aynı zamanda saf bir soy bulmanın güçlüğünü de vurgulamıştı. Bu durumda, Türk göçlerinden önce, Anadolu'da hali hazırda yaşayan insanların bu millet anlayışındaki yerinin ne olduğunu vurgulamak gerekir.²³⁹ Dolayısıyla Anadoluculuk düşüncesinde, ortak payda olarak “*millet*” kavramı, özellikle “*coğrafya*”; “*din*” ve coğrafyanın üzerindeki topluluk olarak önemsenen temel unsur konumundadır.²⁴⁰

Türkler Anadolu'ya gelmeden, Anadolu'da, ziraatla uğraşan “*Eti çocukları*” denilen köylüler vardı. Bu unsurlar, Türklerin Anadolu'ya gelmesiyle de birlikte onlarla kaynaşmış ve Anadolucuların vurguladığı çerçevede millet oluşmuştu. Bu kaynaşmanın sağlayıcısı da İslam dini olarak görülüyordu. Anadoluculara göre, Türklerin gerçek “*milli tarihi*” bu şekilde başlamıştı. Tüm bunlar bir milletin oluşumunu anlatıyordu. Milliyetçilik; oluşan bu millete

²³⁵ Mithat Atabay, “Anadoluculuk”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 515.

²³⁶ Seçil Deren’in de belirttiği bu üç noktayı sınıflandırmak gerekirse, 1919-1925 yılları arasındaki Anadolu Mecmuası çevresi, 1930-1940’ların Anadoluculuğu ve 1955-1960 yılları arasındaki “Mavi Anadoluculuk” şeklindeki düşüncelerden bahsedilebilir. Seçil Deren, “Türk Siyasal Düşüncesinde Anadolu İmgesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 533-538.

²³⁷ Murat Kılıç’ın da belirttiği gibi, çok partili dönem sonrasında Anadolucu görüşlerin iki önemli ideoloğu, Nurettin Topçu ve Remzi Oğuz Arık idi. Fakat, Hilmi Ziya Ülken, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Mehmet Kaplan da bu misyonu sürdürmüşlerdi. Bkz.: Kılıç, **Allah, Vatan...**, s. 26.

²³⁸ Emin Işık, “Türk milliyetçiliğinin tarihî ve sosyal oluşumu”, **Hareket**, C. V, Sayı: 73, Ocak 1972, s. 41.

²³⁹ Nurettin Topçu, “Milliyetçiliğimizin Esasları”, **Hareket**, C. V, Sayı: 73, Ocak 1972, s. 21-22.

²⁴⁰ M. Asım Karaömerlioğlu, “The Role of Religion and Geography in Turkish Nationalism: The Case of Nurettin Topçu”, **Spatial Conceptions of the Nation: Modernizing Geographies in Greece and Turkey**, Ed: Nikiforos Diamandouros, Çağlar Keyder, Thalia Dragonas, New York, I.B. Tauris, 2010, s. 100-101.

“hizmet etmek” ve olduğu iddia edilen milli şuuru korumak, yaşatmak anlamına geliyordu.²⁴¹ Anadolu düşünce, bu şekildeki ırk, soy ya da İslam anlayışı Türkçüler tarafından da tepki çekecek, bu kavramlar üzerinden iki taraf da birbirini eleştirecektir.

v. Anadoluocular ve Türkçülerin Fikren Ayrışması

Türkçü Nejdet Sançar’a göre; Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, Remzi Oğuz Arık, Mehmet Halil Bayrı gibi isimler “*Türkçülük ülküsü*” ile bağlantı kurmayı başarmış, ama Mükrimin Halil Yinanç bunu başaramamıştı. Bu bağlamda Anadoluçuluk fikrinin ilk liderleri genel anlamda Türkçülüğe yaptığı katkılar bağlamında değerlendirilirken, daha sonra gelen kuşak, Türkçüler tarafından eleştirilecektir.²⁴²

Türkçülerin, Anadoluçulukla ilgili iki fikrinden biri olumluyken diğeri olumsuzdur. Birincisi, Anadoluocuların milli sınırlar üzerinde ülkelerini ihya etmeleri, geliştirmeleri vb. olumlu görüşler, Türkçülerin de bir ülküsü olan Turancılık hayallerinin ilk basamağıydı, dolayısıyla da Anadoluocuların bu görüşüne Türkçüler tarafından karşı çıkılmamıştı. Anadoluocuların ikinci özellikleri ise Anadolu’da geçmişten beri yaşayan, dilini Türkçe kabul edip, adı Türk olan milletin, kendisinin Türk olmadığı, yani “*Anadolu Milleti*” olarak görülmesidir ki Türkçüler bu düşünceye karşıdır. Bu doğrultuda hem Ali Fuat Başgil’in Türk milleti için yaptığı²⁴³ “*nev’i şahsına münhasır*” benzetmesi, yani “*karışık bir topluluk*” anlayışı hem de bu karışık topluluğu birbirine bağlayan ana unsuru İslam dini olarak gören anlayış Türkçüler tarafından reddedilmiştir. Çünkü dinden önce Anadolu için Türklük vurgusu yapılmalıdır. Zira Türkçülere göre Anadolu, Türklerin, Orta Asya’dan sonraki ikinci vatani, “*Türk milletinin değişmez ve hakiki vatani*” olarak değerlendirilmiştir.²⁴⁴

Anadoluocular tarafından düşünceleri önemli görülen Ali Fuat Başgil hem kendisini bir kan milliyetçisi olmamakla tanımlamak²⁴⁵ ve İslam konusundaki düşünceleri hem de Türklük konusundaki yukarıda da bahsedilen fikirleri nedeniyle, Türkçülerin dikkatini olumsuz anlamda çekebilecek birçok noktaya değinmiştir. Başgil, bu yüzden Türkçülerin bir hedefi

²⁴¹ Ercümen Konukman, “Millet Anlayışımız ve Milliyetçiliğimiz”, **Hareket**, C. V, Sayı: 5, Mayıs 1966, s. 5.

²⁴² Nejdet Sançar, “Türkçülük ve Anadoluçuluk”, **Ötüken**, Sayı: 7, Temmuz 1972, s. 12.

²⁴³ “Türkçülük ve Anadoluçuluk”, **Ötüken**, Sayı: 7, Temmuz 1972, s. 1.

²⁴⁴ Ahmet Tuğcu, “Anadoluçuluk mu, Türklük Düşmanlığı mı?”, **Ötüken**, Sayı: 7, Temmuz 1972, s. 13-14.

²⁴⁵ Taha Akyol, “Liberalizm ve Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 740.

haline gelecektir.²⁴⁶ Türkçüler ve Anadolucular arasındaki fikirsel anlaşmazlıklar kabaca bu şekilde ifade edilebilir. Türk sağı'nın ideolojik konumuna yukarıda belirtilen ölçülerde temas edildikten sonra, son olarak ordu unsurunun da Türk sağı kapsamındaki önemi vurgulanmalıdır.

D. Türk Sağında Ordu İmgesi

Türk sağı için ordu, sağa özgü ideolojik kesimlerin tamamına yakınının, varlığını olumlu anlamda kabul ettiği bir askeri birliktir. Orduya dışarıdan bakan sağ kesimler, tabii ki orduya milliyetçilik, muhafazakarlık, din vb. kavramlar doğrultusunda bir rol biçebilir ve bu ideolojik tutumlardan biri ya da birkaçının, ordu yapılanması içinde ağırlıklı olmasını isteyebilir. Diğer yandan ordu kavramının, aslında ağırlıklı olarak Türk sağı genelinde, Türk toplumunun birçoğunun kültürel yapısına içkin bir durumu da vardır. Bu yüzden de ordu, Türk sağı tarafından ortak bir değer, ortak bir tahayyülün ifadesi olmuştur. Bu başlıkla amaçlanan, daha önce de ifade edilmeye çalışılan, askeri değerlerin ve ideolojilerin karşılıklı uyumundan ziyade, söz konusu kültürel vurguyu irdelemektir. Bunu, muhafazakar kodların, sağ kesimlerin çoğunun taşıdığı düşünülen bir ruh hali olmasıyla benzeştirebiliriz. Bu bağlamda ilk olarak, daha çok başarılarla dolu olduğu söylenen geçmişi, Türk ordusunun mevcut tahayyüllerde ön plana çıkarılan belirgin bir özelliğidir.

Mesela Nihal Atsız, Türkeş gibi birçok milliyetçi-Türkçü, milliyetlerin çok eski dönemlerde var olduğunu söyledikleri gibi, Türk ordusunun varoluşunu da aynı paralelde değerlendirecektir. Atsız ve Türkeş, Türk ordusunun kuruluşunu milattan önce 209 yılına, Mete Han dönemine kadar götürmüşlerdir. Bu bağlamda Atsız, Türk ordusunun, 1363 tarihinde kurulduğu türünden fikirleri de reddetmiştir.²⁴⁷ Daha çok mukaddesatçı bir çizgideki Mücadeleciler ise, Metehan dönemindeki ordu yapılanması bağlamında ortaya çıkan 10'luk sistem vb. gelişmelerin de hakkını vererek, Kara Kuvvetleri'nin -Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşu bağlamında 1363 yılının önemini vurgulamıştır.²⁴⁸ Buna paralel olarak DP/AP

²⁴⁶ Türkçü yazar Hayrani Ilgar, Atsız-Başgil mücadelesini kitaplaştırmıştır. Ilgar, kendisiyle yaptığım kişisel görüşmede bunun nedenini Başgil'in Yeni İstanbul gazetesinde, milliyetçilik nedir bağlamında çıkan seri yazılarına bağlamıştır. Diğer bir deyişle Türkçüler, o dönemde Başgil'in Milliyetçilik ile ilgili fikirlerine katılmamaktadır. **Hayrani Ilgar ile kişisel görüşme**, İzmir, 06.02.2020.

²⁴⁷ Atsız, "Türk Ordusunun Kuruluşu Meselesi", **Ötüken**, Sayı: 4, Nisan 1973, s. 3; "Türkeş: Türk ordusunun kuruluş tarihinin Mete Han zamanına götürülmesi gerçeklerin ifadesidir", **Devlet**, Sayı: 252, 2.9.1974, s. 3.

²⁴⁸ "Millet ve Ordu", **Yeniden Millî Mücadele**, Yıl: 2, Sayı: 73, 22.6.1971, s. 3; Mesela Malazgirt savaşının 1071 olan tarihi de bu bağlamda tartışılmıştır. Bkz.: "Kara Kuvvetlerimizin 608. Kuruluş Yıldönümü Kutlanıyor", **Yeniden Millî Mücadele**, Yıl: 2, Sayı: 73, 22.6.1971, s. 8,9; Mücadeleciler, Tanıl Bora'nın belirttiği gibi 27 Mayıs'ın da bir simgesi olan, "ordu-millet elele" sloganını kullanıyordu. Nitekim bu,

çizgisinin bir aydını Tarık Buğra da, Yahya Kemal'in ortaya koyduğunu söylediği, “*Ordu-Millet*” kavramının önemini vurgulayarak, “*Orduların en yiğidi*” olarak adlandırdığı Türk ordusunun kuruluşu için 1363 yılını işaret etmiştir.²⁴⁹ Burada amaç, çeşitli sağcı ideolojik kesimlerin, Türk ordusunun kuruluşu konusunda farklı kabulleri olsa da söz konusu kavramın, tabii ki modern anlamının dışında, zihinlerde çok eskilere tekabül ettiğini belirtmektir. Ayrıca bu sayede, ordu ve millet kavramının zihinlerdeki iç içeliği de görülmektedir.

Ayşe Gül Altınay ve Tanıl Bora'nın belirttiği gibi, “*ordu-millet miti*”, Türk milliyetçiliğini oluşturan ana unsurdur. Bunu modern, profesyonel ordular bağlamında düşünürsek; millet, orduyu oluşturan askerlerin kendisidir aslında. Vatan sevgisini içinde barındıran asker, doğal olarak ülkesini savunma ve koruma duygusuyla hareket edecektir. Bunun için tarihte savaşlar yapılagelmiş ve ulus-devletler de bu savaşların sonucunda kurulmuştur.²⁵⁰ Militarist bir perspektiften, savaşlar her ne kadar bireysel anlamda olumsuz sonuçlar doğursa da, aslında önemsenen şey, savaşların sonuçlarıdır. Yani, savaşların normalleştirildiğini anladığımız bu düşünceyle vurgulanmak istenen, “biz”in, milletin ve devletin çıkarlarıdır.²⁵¹ Oysa günümüz askeri etiğinde bile savaşlar, hep bir seçenek olmasına karşın, bir subay tarafından muhtemelen ilk aşamada, tercih edilmeyecektir. Zaten diplomatik yöntemler de bu yüzden vardır. Hatta bir siyasi liderin savaş seçeneğini ilk aşamada değerlendirmesi bile, askerler için yönetime müdahale nedeni olabilecektir. Ayrıca biz burada, Türk sağı tarafından kutsallaştırılan devlet kavramının, “*ordu-millet miti*”ne bir üçüncü unsur olarak eklendiğini görmekteyiz.

Mesela Tercüman gazetesi yazarı Ahmet Kabaklı'ya göre, “*Devlet bir kumandan, millet de asker*”dir. Diğer bir deyişle askerler, kumandanlarını tanımalı ve onlara itaat etmelidir. Devlet ile millet, yani askerler arasındaki bağ da, hep sıcak tutulmalıdır.²⁵² Bu

---

Mücadeleciler tarafından orduya verilen tarihsel önemin bir yansımasıydı ve onları milliyetçi ideolojinin askeri düşünce yapısına yaklaştırıyordu. Fakat silahlı mücadele, yasal sınırlar içinde olması bağlamında reddediliyordu. Bu çalışmada da zaten Mücadelecilere, ülkücülerin aksine daha çok siyasal sınırları aşmayan İslamcı kesimler içinde yer verilmesinin bir nedeni budur. Bkz.: Bora, **Cereyanlar...**, s. 398.

²⁴⁹ Tarık Buğra, “Orduların En Yiğidi”, **Tercüman**, Yıl: 8, Sayı: 2767, 29.6.1969, s. 3.

²⁵⁰ Ayşe Gül Altınay, Tanıl Bora, “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 140-142; Ordu-Millet giriftliğini desteklemek açısından bir örnek için bkz.: “Türk Silâhlı Kuvvetleri milletin ta kendisidir”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4178, 12.7.1969, s. 1,7; Bir başka örnek için bkz.: “Demirel: “Millet ve Ordu maceracıların karşısına birlikte çıkacaktır,” **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4504, 8.6.1970, s. 1,7.

²⁵¹ Ertekin, **a.g.e.**, s. 372.

²⁵² Biz burada liberal düşünce yapısından kaynaklanan bir mesaj da verildiğini anlıyoruz ki o da askerlerin, hükümet ya da siyasiler tarafından kendilerine çizilen kalıplardan çıkmaması gerektiğidir. Bu, DP’li çizginin 27 Mayıs konusundaki görüşlerini inceleme noktasında bize ipuçları da verecektir. Ahmet Kabaklı, “Millet-Devlet”, **Tercüman**, Yıl: 10, Sayı: 3435, 8.5.1971, s. 2.

bağlamda askerlik, Türk milletinde neredeyse kendiliğinden var olduğu düşünülen -her Türk asker doğar sözü bunun bir kanıtı olmalı- bir “*ruh*”tur ve yurtseverliğin göstergesidir. Nitekim ordu ve askerler, ülkeyi yöneten siyasilerin görevlerini yerine getirmediği durumlarda, ülkeyi kurtarmaları adına umut beklenen kurum ve kişilerdir. Türk sağında yaygın olduğu anlaşılan böyle bir görüşe göre ordu, ülkenin bir anlamda sigortası, kurtuluşun sembolüdür.²⁵³ Mesela cumhuriyet kurulmadan önce verilen milli mücadele, bir kurtuluşu ve bağımsızlaşma sürecini ifade ederken, bu bağlamdaki önemli figürler ise yine bir asker olan Mustafa Kemal Atatürk ya da daha çok muhafazakar çevrelere göre Mareşal Fevzi Çakmak gibi isimlerdir.

Aynı zamanda ordunun, söz konusu milli mücadele sürecinde ya da savaşın olmadığı herhangi bir dönemde, söylemsel olarak Türk milliyetçiliğinin bir parçası olarak sunulması Altınay ve Bora’nın da belirttiği gibi resmi ideolojinin, kurulduktan sonra yeniden inşası ve sürdürülmesine yardımcı olmuştur. Örneğin “*cihat*” vb. kavramların, orduyla ilgili üretilen söylemlerin itici gücü olmasına ve söz konusu düşüncenin meşrulaştırılmasına yardımcı olduğu da görülebilir.²⁵⁴ Bu kavramların, ordu-millet olarak görülen ülke vatandaşlarının bilincinin şekillenmesinde hem milliyetçilik hem de dini bağlamda önemli yerleri vardır. Dolayısıyla Türk sağında ordunun, salt bir milliyetçi anlayışın yanında, milliyetçi-muhafazakar veya İslamcı görüşler doğrultusunda ele alındığı örneklerden de bahsetmek gerekir.

Bu kapsamda daha çok, asker kadrosunun sahip olduğu manevi değerler vurgulanacaktır. Mesela İslamcı bir dinî siyasi gazete olan İlâhî Işık’ın yazarlarından İsmet İnandî’ye göre bir “*Asker niçin harp ettiğini niçin öleceğini bilmeli*”dir. Orduda, öncelikle Müslümanlıkları ön plana çıkarılan askerlerin, düşmanı yenmek için dini referanslardan yola çıkmaları ve aslında dini korumak için düşmana karşı savaştıklarının bilincinde olmaları gerekir.²⁵⁵ Bu tavır, Müslüman askerler bağlamında bir ümmet ideali ve cihat anlayışıyla birlikte kendini gösterecektir. Devamında, askerler tarafından aslında askeri etiğin bir kuralı da olan, mevcut hiyerarşiye uyulması zorunlu görülecektir. Bu, bir askere örneğin şu şekilde iletilecektir:

²⁵³ Müstecib Ülküsal, “Son İnkılâp ve Dış Türkler”, **Toprak**, C. VI, Yıl: 6, Sayı: 68, 1.7.1960, s. 8,9; Örneğin 1960-1980 arasında, antikomünizm bağlamında düşmanlaştırılan sola karşı tek ve en büyük güvence Tekin Erer’e göre, Türk Ordusu’ydu. DP’li çizgi biraz da ordu içindeki sol eğilimli bir cunta tarafından yapılabilecek bir askeri müdahaleden çekiniyordu. Bkz: Tekin Erer, “Tek ümidimiz ordu’dur !..”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4867, 10.6.1971, s. 3.

²⁵⁴ Altınay ve Bora, **a.g.e.**, s. 146-147.

²⁵⁵ İsmet İnandî, “Askere silâh vermeden önce kalbine îman vermeli”, **İlâhî Işık**, C. II, Sayı: 28, 1.12.1967, s. 1,8; Mesela Osmanlı ordusu “İslâm’ın kılıcı” olarak adlandırılıyordu. Bkz.: Yılmaz Yalçın, “Mehmed’in imanını sökmek haddiniz değil”, **Vesika**, Sayı: 9, 1.4.1976, s. 20.

“Ey Şanlı asker!

Vatanın, milletin, din ve devletin selâmetini istiyorsan büyüklere itaat et! Yoksa, Allah göstermesin aziz vatanın, yüce milletin alçak düşmanların kanlı pençesi ve hain çizmeleri altında ezilir gider.

İşte sana tam sadakat ve gerçek selâmet yolu..”²⁵⁶

Söz konusu sadakatin ve itaatin sağlanması, askerlerin maneviyat anlamında zenginleştirilmesinden geçiyordu. Askerler için öngörülen bu ideolojik şekillenmedeki etkili unsur ise ‘din’ idi. Böylece askerlerin ‘maddi’ olarak tatmin edilmesinin yanında ‘moral’ olarak da tatminleri sağlanabilecekti. İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü’nde İslâm Tarihi öğretmeni olan M. Sabri Sözeri’ye göre ordu, bir “*duallı ocak*”tı ve bu yapı devletin ideolojik aygıtlarından eğitim de kullanılarak “*ihyâ*” edilmeliydi. Bu bağlamda Sözeri ve daha çok onun gibi düşünen muhafazakar kesimler tarafından Osmanlı Devleti’nin askeri başarılarının temelinde, dine ve din için savaşa verilen önem olduğu düşünülüyordu.²⁵⁷ Günümüzde Türk ordusunun, “Peygamber Ocağı” ya da Osmanlı Devleti’nin modernleşme sürecinin bir ürünü olan “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” olarak adlandırılmasının sebebi de biraz buydu. Dolayısıyla bir yandan da amaç, bu anlayışın, dini kavramlar doğrultusunda yeniden üretiminin sağlanması ve Osmanlı dönemine benzer şekilde, günümüzde de sürekli canlı tutulmasıydı.

Mesela 1961’de Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay tarafından M. Sabri Sözeri’ye, “*Mehmetçiğe Din Dersleri*” adlı bir kitap yazdırılmasıyla amaç, biraz da askerler üzerinden, belli söylemlerin yeniden üretilmesine hizmet etmektir. Eserde, başta Amerikan ordusu olmak üzere, farklı örnekler bağlamında, ordularda manevi ihtiyaçların nasıl karşılandığı da ele alınmıştır. Söz konusu kapsamdaki bu eserle, askerlerdeki hem milli hem de İslami boşluğun doldurulması öngörülmüştür.²⁵⁸ Buna göre askere gitmek; “*vergi vermek*” ya da “*bir iş sahibi olmak*” gibi, birer vatandaşlık görevi/ihtiyacı olarak sunulmuştur. Bunun yanında mesela askerden kaçmak, vatan hainliği ile eşdeğerdir. Bir asker, hem Müslüman hem de Türk olarak, Allah yolunda gerekirse ölürken, atalarını örnek almalıdır. Bu yönde düşünenler, “*Şehitlik*”,

²⁵⁶ “Orduda İtaat ve Disiplin Şuuru”, **İslâm**, C. VI, Sayı: 72, Eylül 1963, s. 358,359.

²⁵⁷ M. Sabri Sözeri, “Dünya Ordularında Din Eğitimi Teşkilatı...”, **Tercüman**, Yıl: 5, Sayı: 1619, 22.4.1966, s. 2; Bunun yanında, modern profesyonel-laik Türk ordusunu kabul etmeyen, onun yerine daha çok dini referansları kullanan, diğer deyişle “*iman*” gücüyle hareket eden Osmanlı ordusunu bir gösterge olarak sunan İslamcılar da vardı. Mesela Osmanlı alay sancağı üzerinde “*şeriatın ilk basamağı*” olduğu söylenen “*Kelime-i Tevhid*”in yazması, söz konusu İslamcı görüşe göre bunun bir kanıtıydı. Buna göre, bir ordunun her türlü teçhizat bakımından gelişebileceği varsayılsa da “*iman*” ya da ortak bir amaçla geliştirilen inanç, değişmez görülüyordu. Bkz.: “Ordu Lâik ha..!”, **Vesika**, Sayı: 9, 1.4.1976, s. 16-18.

²⁵⁸ Kadircan Kafıl, “Mehmetçiğe Din Dersleri...”, **Tercüman**, Yıl: 5, Sayı: 1679, 21.6.1966, s. 3.

“Gazilik” gibi kavramları, aslında çokta kimsenin ulaşamayacağı, benzeri görülmecek, az bulunan makamlar olarak tasvir ediyordu.²⁵⁹

Sonuç olarak, nasıl ki vatandaşlık bağıyla bir sözleşme etrafından birleşen insanların sorumlulukları varsa, askerlerin de ordu içinde, üstelik hiyerarşinin de olduğu bir ortamda yerine getirmeleri gereken sorumlulukları vardı. Mehmetçiğe din dersleri adındaki eserle anlatılmak istenen, aslında ‘kabul gören’, dini için mücadele edebilecek, gerekirse şehit, gazi olmaktan çekinmeyecek, yani vatanı için gözünü kırpmadan canını verebilecek bir asker tipolojisi yaratmaktır. Bu da Türk tarihindeki geçmiş örneklere referans verilerek yapılmaktadır. Muhtemelen din unsuru, ulus-devletler kurulmadan önce ve henüz profesyonel askerliğe de geçilmemişken, askerler arasındaki ortak hissi yaratmak için milliyetçilikten daha çok ön plandaydı. Bu anlayış, cumhuriyetin ilanı ve resmi ideoloji ile birlikte milliyetçilik bağlamını da kapsamıştı. Sonuçta bu ideolojik vurgularla askerlerdeki manevi boşlukların doldurulmasına çalışılıyordu.

Diğer yandan, “vatanın en sağlam kalesi” olarak görülen Türk ordusu²⁶⁰, özellikle yurt sevgisi ve askerlerin sorumluluklarını gerçekleştirmeleri bağlamında, Türk sağının genel perspektifinden bakılırsa, dünyada eşi benzeri olmayan bir orduydı.²⁶¹ Özellikle günümüzde bunun topluma yansımaları ve yansıtılması da siyasetçi ya da sağcı aydınların ortaya koydukları muhafazakar kodlarda saklıydı. Nitekim Süleyman Seyfi Ögün’e göre, ordunun hafızalardaki şekillenmesi, “*paternalist temeller*” üzerinde yükseliyor ve yeri geldiğinde bir okulda yeri geldiğinde nostaljik bir Türk filminde bunun propagandası da yapılıyordu.²⁶² Bu kendini tekrar etme, Türk sağının, ordu ile ilgili mevcut anlayışının korunmasına aracılık ediyordu.²⁶³

Sonuç olarak, sadece sağ kesimlere de mal edilemeyecek bir özel önemin, Türk sağ tarafından Türk ordusuna verildiğini görmekteyiz. Her ne kadar Türk sağının farklı

²⁵⁹ M. Sabri Sözeri, **Mehmetçiğe Din Dersleri: İman, İbâdet, Ahlâk**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1965, s. 137-141; Mesela İslamcı bir görüşe göre, Şehitlik makamının, Şeriatın Mehmetçiğe mükâfatı olarak sunulduğu bir örnek için bkz.: Ali Kemâl Saran, “Şeriatın Memmetçik’e mükâfatı olarak: Şehitlik”, **Vesika**, Sayı: 9, 1.4.1976, s. 22-24.

²⁶⁰ “Millet ve Ordu Demokrasiden Yana”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4783, 19.3.1971, s. 1.

²⁶¹ Hilmi Kocaarslan, “Astsubaylar Meselesi”, **Millî Gazete**, Yıl: 3, Sayı: 728, 23.1.1975, s. 2; Mesela AP’nin 1960’larda ortaya koyduğu bir parti programında, ordunun sadece vatan savunmasıyla ilgilenmesi, dolayısıyla da siyasetten uzak olması, ordunun tarihi geleneklerinin gerektirdiği bir sonuç olarak değerlendirilmiştir. Yani asker-sivil ilişkilerinde dengenin bozulmaması, AP’nin tahayyülündeki Türk ordusu imajını oluşturmaktadır. Bkz.: Bozbeyleli, **Türkiyede Siyasal Partilerin...**, s. 37-38.

²⁶² Süleyman Seyfi Ögün, “Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Ed. Ahmet Çiğdem, C. V, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 542-543.

²⁶³ Ayşegül Altınay, “Tabulaşan Ordu, Yok Sayılan Militarizm: Türkiye’de Metodolojik Militarizm Üzerine Notlar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, Ed. Ömer Laçiner, C. IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 1253.

unsurlarının çeşitli ideolojik yaklaşımları olsa da, bunun yanında Türk ordusunun, geçmişten geldiği düşünölen kutsallaştırılmış bir anlamı da vardır ve elbette Türk sağ, askeri müdahale değerdendirmesi yaparken bunu ön planda tutacaktır. Ordunun, tahayyüllerdeki bu konumu, en genel anlamıyla Türk sağında, Türk ordusunun içinde yer aldığı bir işten kimseye zarar gelmeyeceğı ya da Türk Ordusu’nun herhangi bir olumsuz işin içinde olmayacağı düşöncesinin oluşmasına yardımcı olacaktır. Dolayısıyla kimi sağ kesimler, ordunun içinde olduğu bir konumu tamamen normalleştirirken, bir başka düşünce çerçevesi ki mesela liberal demokrat kesimler tarafından ordunun pretoryen bir nitelik kazanması istenmeyecektir. Türk sağının orduyla ilgili düşönceleri, aşağı yukarı bu çerçevededir. Dolayısıyla bu belirtildikten sonra 27 Mayıs’la ilgili yaklaşımlara geçmekte bir sakınca olmasa gerektir.

İKİNCİ BÖLÜM

DEMOKRAT PARTİ ÇİZGİSİ'NİN 27 MAYIS ALGISI

27 Mayıs, doğrudan Demokrat Parti ve onun uzantılarına karşı yapılmış bir darbedir. Bu çalışmanın temel amaçlarından biri de, DP çizgisinin bu darbeye verdiği tepkinin incelenmesi olacaktır. Bu çizginin ana aktörleri hem siyasi elitler hem de DP'nin büyük ölçüde destekçisi olan, sayıca fazla, kırsal kesimden seçmen kitleleri ve onların 27 Mayıs sonrasındaki siyasal, hukuksal, ekonomik vb. alanlardaki mücadelelerinin içinde yer alan kesimlerdir. Dolayısıyla öncelikle, bu sürecin aktörlerinin 27 Mayıs imgelerinin nasıl oluştuğunu ya da olduğunu irdelemek gerekir.

A. DP Çizgisi ve 27 Mayıs İmgesi

DP çizgisine mensup sağ kesimler açısından 27 Mayıs'ın iki boyutundan bahsetmek gerekir. Bunlardan bir tanesi, bu kesimlerin 27 Mayıs'ı nasıl değerlendirdiği ya da darbe ortamında nasıl değerlendirmesi gerektiği, bundan sonrasında ise kurulan siyasi düzen bağlamında yapılanların bu kesimleri ne kadar tatmin edebildiği noktasıdır.

27 Mayıs darbesinin 'ilk olarak' DP çizgisine mensup kimi kesimlerce meşru kabul edildiğini belirttikten sonra, oluşturulmak istenen siyasi düzen ve bu konuda 27 Mayıs rejimi tarafından atılan ilk adımlar, bize bir fikir verebilir. Nitekim bir ihtilal yapıldıktan sonra ilk iş, ihtilalin amacını ortaya koyacak bir beyanname oluşturmaktır. Birincisi bu, bir siyasi parti için seçim beyannamesi hazırlamak şeklinde olabilir. İkincisi, yeni siyasi rejim için bir ideolojik yön belirlenirken -Komünist Manifesto örneği gibi- yararlanılan ya da doktrin niteliğindeki bir kaynak da olabilir. 27 Mayıs için bu, TSK'nın yayınladığı bir bildiriden ibarettir. Gazeteci-siyasetçi Tekin Erer bu beyannamenin öneminden şu şekilde bahsedecektir:

“27 Mayıs nedir? Şüphesiz buna ait bir hükümde bulunurken, ilk gün büyük Türk Milletine yayınlanan ve radyolarımızda her beş dakikada bir sürekli olarak neşredilen beyannameyi dikkate almak zorundayız. Bunun dışında ne söylenirse yalandır! 27 Mayıs'ın târifi, gayesi, herefi [hedefi] bu defalarca millete tebliğ edilen beyannamenin içindedir!”¹

¹ Söz konusu meşruluk, darbenin olmasına ilişkin fikirlerin olumlu olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Yoksa bu kesimlerin darbelere bakışı net bir şekilde olumsuzdur. Dolayısıyla her ne kadar darbelere karşı olursa da, beyannamenin söz konusu dönemde DP'li kesimlerin varlığını 'görünür' kılan bir anlamı vardı. Yani yaşamak için nefes almak gerekliyse eğer, bu beyanname DP'liler için darbe ortamında nefes almak anlamına geliyordu. DP'li çizginin, içindeki hususlara özel önem atfettiği ve herkesçe uyulması gerektiği düşünülen bu beyannamede şunlar yazılıydı:

Beyannamedeki ana düşünce, iktidardan uzaklaştırılan DP'den sonra, genel olarak tarafsız, yeni bir sayfanın açılacak olmasıdır. Buna göre bir vatandaş diğerinden ayırmak, ya da onun eski DP'li kimliğine bakarak, ona karşı tavır almak veya şahsi anlamda özellikle eski DP'lilere bir nefret beslememek gerekir. Aynı şekilde kurulacak bir siyasi partinin de görüşlerine saygı duyulmalı ve söz konusu partiye süreçte tahammül edilmelidir. Nitekim siyasi faaliyetleri yürütenlerin karşısına herhangi bir zorluğun çıkarılmayacağı da MBK'nın bu beyannamesinde taahhüt edilmiştir.

Bir siyasi partinin oy yoluyla iktidar olması ve tarafların gerekirse ülkeyi beraber yönetmesi, bir “*demokratik hürriyet rejimi*” ortaya koymanın yolu olacaktır. Bu şekilde yasal yollardan oluşturulan bir hükümet, iki tür siyasal rejimden birincisidir. Diğer ise, içinde “*baskı ve terör*” barındıran bir “*korku rejimi*”, yani otoriter bir yönetim şeklinin uygulanmasının sakıncalarıdır. Orhan Seyfi Orhon'a* göre, DP'nin yönetimden düşürülmesiyle “*korku rejimi*” bitmiştir. Ve tekrardan bu günlere dönülmemelidir.² Ayrıca 27 Mayıs sonrasında yeni bir ihtilal durumunun ortaya çıkmasına fırsat verilmemeli, özellikle sol görüş çizgisinde olan CHP ve TİP'e bu konuda dikkat edilmelidir.³ Orhon'un bu görüşlerinden, DP'lilerin istediği ölçüde bir 27 Mayıs'ın, sakıncasının -henüz- olmadığı ve Türk sağında askeri müdahalelerin sol ile özdeşleştirilme geleneğinin, cumhuriyet döneminin ilk askeri müdahalesinden sonra başladığını görmekteyiz.

Kısacası amaç 27 Mayıs sonrasında ihtilal şartlarının sürmesi ya da ortaya konulan amaçlardan sapmamak olmalıdır. Bunun için de 27 Mayıs beyannamesinin ortak bir değer

---

“_Büyük Türk Milletine,

Saat 3'ten itibaren Türk Silâhlı kara, hava ve deniz kuvvetleri uydun idaresini ele almıştır.

Gayemiz, bu hareketi selâmetle bir neticeye vardırarak ve **tarafsız bir idare** tahtında en kısa zamanda serbest seçim yaparak, hangi taraf olursa, **kim kazanırsa kazansın**, idareyi ona vermektir!.

Girişilmiş olan bu teşebbüs, **hiçbir şahsa veya zümreye karşı değildir**. Gayemiz kardeş kavgalarına meydan vermemektir. **Kimse hakkında şahsiyata ve tecâvüz-kârane bir fiile teşebbüs edilmeyeceği** gibi, kimsenin de bu şekilde bir harekete girişmesine müsâade edilmeyecektir!

Kim olursa olsun, **hangi partiye mensup bulunursa bulunsun, hiçbir fark gözetmeksizin** aynı milletin mensupları bulunduklarından **bütün vatandaşların hepsine aynı muamele**, hürmet ve sevgi gösterilecek ve hepsi kanunî teminat altında bulunacaklardır!

Silahlı kuvvetler can ve mal emniyetini koruyarak demokratik rejimi en kısa zamanda gerçekleştirmeye çalışacaktır!

Bütün ittifaklarımıza, dostluklarımıza bağlıyız! NATO'ya ve CENTO'ya inanıyor ve bağlıyız! Taahhütlerimize sadıkız! Büyük Atatürk'ün söylediği gibi prensibimiz Yurtta Sulh, Cihanda Sulhtur!”

Vurgular benim. Bkz.: Tekin Erer, “27 Mayıs Düşmanları!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2070, 27.5.1966, s. 3.

*Orhan Seyfi Orhon, şair, gazeteci, siyasetçi vb. birçok kimliği üzerinde taşımaktadır. Orhon, 1950'lerde DP'li yayınlarda ve 27 Mayıs sonrasında da yine DP çizgisindeki Son Havadis gazetesinde yazılar yazmıştır. Orhon aynı zamanda 1965 seçimlerinde AP'den milletvekili de seçilecektir. Dolayısıyla Orhon'un fikirleri, bu çalışmada hem onun aydın hem de siyasal aktör konumuyla ele alınacaktır.

² Orhan Seyfi Orhon, “Korku Rejimi!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1798, 19.8.1965, s. 2.

³ Orhan Seyfi Orhon, “27 Mayıs!”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2342, 26.2.1967, s. 2.

olarak benimsenmesi ve uygulanması gerekir.⁴ Temelde, DP çizgisine yakın kimselerin bu konudaki asıl hassasiyetleri, 27 Mayıs sonrasında DP'liler için; siyasi, hukuki, ekonomik, vb. alanlarda herhangi bir baskının ve süreçten dışlanmaların olmaması, yani bir 27 Mayısçıyla eşit şartlar istenmesi yönündedir. Dolayısıyla söz konusu beyanname, DP'li kitlelerin 27 Mayıs ile ilgili kaygılarını ortadan kaldırmadıkça bir anlam ifade etmeyecekti.

1. 27 Mayıs'ı Adlandırmak

Ali Fuat Başgil, 27 Mayıs'ın hukuki boyutunu, onun bir “*hükümet darbesi*” olduğu şeklinde yorumlamaktadır. Ona göre askeri müdahale, klasik demokrasilerde vatandaşların, zor uygulayan yönetimlere karşı kazandıkları direnme hakkı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Direnme hakkı ise 3'e ayrılır. 27 Mayıs, bunların içinden ikisiyle bir arada düşünülebilir. Bunlardan “*menfi direnme*”, yasaların insan haklarını koruyamaması nedeniyle hükümeti yumuşak bir şekilde eleştirmekten geçerken, “*müspet direnme*” ise, insan haklarını korumayan yasaların amacını ortadan kaldırmaktır. Örneğin DP'nin muhalefete yasal yollardan baskı yaptığı iddiası, böyle bir amacı içerebilirdi. Üçüncü bir yol ise “*mütecaviz direnme*” şeklidir. Bundan kasıt “*isyan*” benzeri bir hareketlenmedir. Bu durumda vatandaşlar, direnişlerini silah ya da bir şekilde hükümete karşı gelerek gerçekleştireceklerdir.⁵

Bu paralelde sorulabilecek diğer soru, 27 Mayıs'ın neden “*isyan*”ın iki şeklinden biri olan “*hükümet darbesi*” olarak adlandırılırken, bir “*ihtilal*” olamayacağıdır. Başgil'e göre Ekim Devrimi'ne ya da Türk Kurtuluş Savaşı'na giden yolda olduğu gibi, halkın bu hareketler içindeki aktif konumu önemlidir.⁶ Buradan Başgil'in devrim ve ihtilal kavramlarını yakın anlamlı olarak kullandığını anlamaktayız. Ayrıca 27 Mayıs öncesindeki gençlik hareketleri, 27 Mayıs'ın hukuki boyutu düşünülürken hesaba katılmamıştır. Hükümeti devirme işinin ordu aracılığıyla doğrudan yapılması söz konusudur. Fakat 27 Mayıs konusu tartışılırken, genel olarak darbeden, daha çok Türk sağına özgü bir şekilde, ihtilal diye bahsedildiği de, çalışmanın birçok yerinde görülecektir.

DP çizgisi destekçilerinden siyasetçi Ferruh Bozbeyli, 27 Mayıs hakkında yapılan bir adlandırmadan çok, 27 Mayıs'ın, arkasının boş, üzerinde yoğunlaşılacak “*fikir*” ya da fikirler taşımadığını vurgulamaktadır. Bozbeyli, bunun için de 1789 Fransız İhtilali ile ortaya çıkan

⁴ Orhan Seyfi Orhon, “27 Mayıs!”, **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 987, 8.5.1962, s. 2.

⁵ Ali Fuat Başgil, **İlmin Işığında Günün Meseleleri**, 3. bs., İstanbul, Yağmur Yayınları, 2014, s. 123-124.

⁶ **A.e.**, s. 124.

fikir akımlarını örnek vermiştir. Fransız İhtilali ve sonrasındaki süreç, -1830 ya da 1848 devrimleri- milliyetçilik, sosyalizm vb. ideolojik bir çeşitlenme ortamı yaratmıştır. Bozbeyli'ye göre bu ortamın yazıya dökülmesi bile başlı başına bir fikir verebilir. Nitekim Fransa'da bu konuda yazılan eserlerin fazlalığı ve nitelikli oluşu karşısında 27 Mayıs sonrasında yapılanlar, 'saçma' ve içi DP iktidarına öfke dolu yazılardan başka bir şey değildir. Bozbeyli bunun, 27 Mayıs sonrasında fikri alınan ya da bir anayasa yapmak için çalışan profesörler ve cuntacı askerlerin, yani bir grup 27 Mayısçı kesimin öfkesinden ibaret olduğunu söylemektedir. Kısacası 27 Mayıs'ın sadece hukuksal olarak değil, düşünsel bağlamda da bir ihtilal olması, evrensel anlamdaki diğer ihtilal hareketlerine oranla zayıf görülmüştür.⁷ Bu doğrultuda DP'liler tarafından vurgulanmak istenen düşünce, 27 Mayıs'ın devrimsel bir özellik taşımadığı, yani baştan sona bir değişimi, yeniliği getirmediği noktasıdır.

Gazeteci-yazar Bedii Faik'e göre "27 Mayıs 1960, geniş mânasiyle gülme, sevinme, söyleme, yazma, hattâ bağırıp hırpalama, sövüp yere çalma, tutup sorguya çekme sırasını, bir taraftan öbür tarafa aktarmak demektir." Bedii Faik, 27 Mayıs'ı, tahterevallide havada olan tarafın, karşı tarafın etkisiyle, yüksekten düşüp yere çakılmasına benzetmiştir.⁸ Alan hâkimiyeti, 27 Mayıs sonrasında karşı tarafın eline geçmiş, 27 Mayısçılar bunu, Bozbeyli'nin de dediği gibi öfkeleriyle ifade etmişlerdir. Bu, 27 Mayıs süreci sonrasında daha da güçlenecek bir öfkedir.

Orhan Seyfi Orhon da 27 Mayıs'ın bir fikri arka planı olmadığını vurgular ve 27 Mayıs sonrasında "27 Mayıs Fikir Kulübü!" kurulmasını bu bağlamda eleştirir. Aslında Orhon'un eleştirisi, olmayan bir şeyin, yani bir "27 Mayıs Felsefesi" varmış gibi yapıp, bunun da 27 Mayısçılar tarafından yayılmaya çalışılmasıdır.⁹ Ayrıca eleştirilen diğer nokta, bir "27 Mayıs Felsefesi"nin, gerek sol kesimin kimi aydınları gerekse de AP'nin karşısındaki muhalif parti liderleri tarafından 27 Mayıs'a saygı duyma ya da onu övmenin gerektiği; bir başka anlamda 27 Mayısçıların DP destekçilerini, sanki 27 Mayıs'ın karşısındalarmış gibi göstermeleridir.¹⁰

⁷ **Yalnız Demokrat**, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 114.

⁸ Mithat Perin, **Yassıada ve İnfazların İçyüzü**, M. Çevik Matbaası, İstanbul, 1970, s. 361.

⁹ Orhon'a göre, 27 Mayıs darbesi üzerinden henüz iki yıl geçmişken, fikir kulübünde ortaya konulan düşüncelerin, fikirle bir alakası yoktur. Aslında bu, 27 Mayıs'ı savunmanın da ötesinde, bir siyasi propagandadır. Orhon'a göre kulüpte ortaya konulan şu görüş, bunu kanıtlar: "Türkiye'de oldu olalı gericiler bugünkü kadar at oynatamamışlardır!... Bu at, Demirkırat'tır. Ama demirkırat her zaman olduğu gibi gençliğin demir yumruğu ile daima ezilmeye mahkûmdur." Bkz.: Orhan Seyfi Orhon, "27 Mayıs Fikir Kulübü!", **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 806, 2.11.1962, s. 2.

¹⁰ Orhan Seyfi Orhon, "27 Mayıs Felsefesi", **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 1551, 11.12.1964, s. 2.

27 Mayıs darbesini gerçekleştirdiği düşünülen asker-sivil bürokrat kesimlerin birçoğunun, fikirleri ve icraatları bağlamında doğrudan bir bağlantı ya da onu örnek alma gibi bir durum görülemese de benzer bir düşünce, Mısır da Nasır'ın ortaya koyduğu “*Devrimin Felsefesi*” adlı yapıtta belirtilmişti. Nasır bu yapıtında, Hür Subaylar Teşkilatı tarafından gerçekleştirilen 1952 askeri darbesinin hem nedenlerini hem de müdahale sonrasında yapılması gerekenleri ortaya koymuştu. Fakat Nasır, Türkiye örneğinden farklı olarak güçlü bir lider etrafında birleşmiş organik bir toplum ve yönetici tip bir ordu hayal ediyordu.¹¹ 27 Mayıs'ın, fikri arka planı olsa da olmasa da 27 Mayıs'ı yapanların amacı, ilk olarak hareketin meşrulaştırılmasıydı. Bu biraz da 27 Mayıs darbesinin, Mısır örneğinden farklı olarak plansızlığından ileri geliyordu. 27 Mayısçı kadroların, Nasır örneğindeki gibi, kesin olarak ortaya koyamadığı planı, çoğu 27 Mayısçı aydın çevreler ortaya koymaya çalışacaktı. DP'lilerin sürece bir itiraz nedeni de aslında buydu.

DP'li kesimlere göre bu, 27 Mayısçı yöndeki uygulamaların ya da süreçteki gelişmelerin kendilerine baskı yoluyla kabul ettirilmesi demektir. Oysa DP'liler, sürecin onları koşulsuz bir şekilde 27 Mayıs'ın yanında görünmeye zorlamasına ve dolayısıyla siyasi baskı ortamına karşıydı. Bu baskıdan sorumlu tutulanlar ise ağırlıklı CHP'ydiler. CHP'nin 27 Mayıs'ı kendi yorumuyla içselleştirmesi ve 27 Mayıs sonrasında kurulacak siyasi düzeni bir “*27 Mayıs felsefesi*” yorumuyla temellendirmesi, yani 27 Mayıs'a verilebilecek bir CHP şekli, Orhan Seyfi Orhon'a göre, “*çok aşırı*” bir tutumdur.¹² Zaten askeri müdahale sonrasında yayımlanan MBK beyannamesinden de anlaşıldığı kadarıyla, askeri müdahaleyi yapanların kafasında müdahaleden sonra seçime gidip, yönetimi siyasi partilere devretmek vardı. Bu yüzden DP çizgisi mensupları, burada bir 27 Mayıs felsefesi aramanın gereksizliğinden bahsediyordu.¹³ Aslında ilk aşamada korkulan, ordunun oluşturabileceği bir siyasi düzenden çok, 27 Mayısçılarla CHP'nin amaçlarının bütünleşmesiydi. Askeri rejimin muhafızlığında, özellikle CHP'nin içinde olduğu koalisyonlar,¹⁴ DP'liler tarafından olumsuz karşılandı. Bu, DP'lilerin, 27 Mayıs konusundaki fikirlerinin süreçte değişecek olmasının bir nedeniydi. Bunun haricinde, 27 Mayıs darbesiyle ilgili tartışılan bir nokta da askeri müdahalenin meşruiyeti konusuydu.

---

¹¹ Güler, **a.g.e.**, s. 113-114.

¹² Orhan Seyfi Orhon, “Yaygaracılar!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2146, 11.8.1966, s. 2.

¹³ Orhan Seyfi Orhon, “Neye Sevmezler?”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2221, 26.10.1966, s. 2.

¹⁴ 27 Mayıs'ın askeri hükümetleri sonrasında oluşturulan -1965'e kadar- koalisyonlar için bkz.: Metin Heper, Filiz Başkan, “The Politics of Coalition Government in Turkey, 1961-1999: Toward a Paradigmatic Change?”, **International Journal of Turkish Studies**, Vol: 7, No: 1/2, Spring 2001, s. 69-72.

Türkiye'nin üçüncü cumhurbaşkanı olan ve 27 Mayısla birlikte yönetimden düşürülen Celal Bayar, 27 Mayıs'ın ne bir ihtilal ne de bir hükümet darbesi olduğunu söyleyecektir. Bayar'a göre hükümet darbesi, aldığı iktidarı sürdürmeyi amaçladığı için, 27 Mayıs'a uymamıştır. İhtilal ise devrimle biraz benzer anlamlarda değerlendirilmiş ve 27 Mayıs'la mevcut yönetim anlayışından bir sapma olmazken, bu bağlamda önemli ölçüde bir değişim amaçlanmamıştır. Bayar, 27 Mayıs'ı "*fiili bir durum*" olarak açıklayacak, bunun nedenini ise Osmanlı'daki "*ordu-medrese*" birlikteliğinin, kanunları uygulayan ya da kanunları yapan güce karşı birleşmesi olarak gösterecektir.¹⁵

Bayar, aslında 27 Mayıs'ın oluşunu, 27 Mayıs öncesine dayanarak da açıklar. Mesela üniversitelerin bu anlamdaki serbest hareket alanı talepleri ve Bayar tarafından 27 Mayıs sonrasında, askerlerin akademisyenlerle kurduğu ilişkilere yapılan vurgu bunu göstermektedir. Celal Bayar'a göre üniversiteler, kendilerini "*devletin ortağı*" gibi görüyorlardı. Fakat bu kesimlerin 1924 Anayasası'na göre devleti yönetme konusunda bir hakları yoktu. Bayar'a göre DP, geleneksel olarak var olan ama kağıt üstünde, yasal olmayan suçlamalardan dolayı hükümetten düşürülmüştü.¹⁶

Bayar'ın vurguladığı husus, 27 Mayıs konusunda sıklıkla vurgulanan, asker-sivil bürokrasi birlikteliğinin, -bürokrasinin Tanzimat dönemi sonrasındaki konumu ifade ediliyor-yönetimsel olarak üstünlüğü tekrardan ele geçirmeye çalışması ve bunu başarmasıdır. Bu durumda Bayar'a, 1924 Anayasası'nın kısıtladığı yetkilerin, neden tek parti döneminde CHP'nin başına dert açmadığı sorusu sorulsa, muhtemelen Bayar tarafından -sivil bürokrasinin konumu dışında- CHP'nin, birazda İsmet İnönü'nün eski ve saygı duyulan bir asker olmasından dolayı, orduyla olan ilişkileri vurgulanacaktır.¹⁷ Bu, kuvvetle muhtemel, DP'nin, CHP'ye oranla daha sivil bir hükümet olduğu savunmasını da getirebilir. Ayrıca Celal Bayar, 27 Mayıs'ı fiili bir durum olarak nitelerken, az önce de belirtildiği gibi, DP'nin yasal yollardan düşürülmediğini ve daha sonra kurulan yönetimin de fiili bir yönetim olduğuna dikkat çekecektir. Burada da fiili bir hükümetin, kendini nasıl tescil ettirdiği ve yasal nitelik kazandığı hususunu vurgulamak gerekir.

¹⁵ İsmet Bozdağ, **Celal Bayar: Bir Darbenin Anatomisi**, İstanbul, Emre Yayınları, 1991, s. 12-13.

¹⁶ **A.e.**, s. 13-14.

¹⁷ Ama yukarıda Alparslan Türkeş bağlamında ifade edildiği gibi ordu içindeki cuntalar, İsmet İnönü'nün Milli Şeflik döneminde de vardı. Dolayısıyla buradan İsmet İnönü'nün söz konusu dönemde tüm ordu üzerinde kapsayıcı bir gücü olmadığı sonucu da çıkabilir.

Anayasa hukukçusu, Ali Fuat Başgil'e göre de, 27 Mayıs sonrasında kurulan hükümet "*fiili bir hükümet*"tir. Çünkü yasa dışı yollarla kurulmuştur. Ama fiili hükümetlerin yasal bir nitelik kazanması, yani meşruiyet sağlaması da mümkündür. Başgil'e göre bu meşruiyet üç şekilde sağlanabilir. Birincisi, parlamenter sistemlerdeki seçimler, meclisin çalışması vb. unsurlarla halkın yönetime katılımının sağlanmasıdır. İkincisi, askeri müdahaleyi yapanlar ya da hükümet konumunda olanlar, tüm ülke coğrafyası üzerinde güvenlik, denetim vb. yollarla etkin olmalıdır. Üçüncüsü ise yönetici konumuna geleceklerin bir intikam duygusuyla hareket etmemesi prensibidir. Başgil'e göre bu üç şart, fiili bir hükümeti meşru hale getirebilirdi. Ayrıca hükümet meşruiyet kazandıktan sonra birincisi halkın sorumluluğu, yönetime "*itaat*", diğeri ise meşruiyet sağlanana kadar olan dönemdeki yöneticilerden hesap sorulmaması ilkesidir.¹⁸ Ayrıca Başgil, bu bilgileri ortaya koyduğunda 27 Mayıs'ın üzerinden, henüz bir ay geçmemiştir. Bu arada, 12 Haziran 1960 tarihinde bir geçici anayasa yapıldığını da hatırlamak gerekir.¹⁹

Başgil burada da meşruiyet kazanan ve kazanmayan hükümet ayrımına gidecektir. Buna göre meşruiyet kazanan hükümet, kanun yapar ve kanunu uygularken, meşruiyet kazanmamış fiili hükümet ise, Başgil'e göre Kuvvetler Birliği yoluna gitmiş olur. Yine de fiili hükümet tarafından insan haklarına saygı bir yana bırakılmadıktan sonra, pek bir sorun görülmez. Sonuç olarak Başgil, 27 Mayıs'ın hemen sonrasında kurulan hükümetin niteliğini şu şekilde belirtecektir:

"Yukarıdaki ölçüleri tatbik edersek 27 Mayıs hareketiyle kurulan Millî Birlik hükûmeti fiili ve meşru bir hükûmettir. Fiilidir, çünkü, Anayasa dışı bir hareketle kurulmuştur. Meşrudur, çünkü daha hareket sahasından itibaren umumî efkarın tasvibini kazanmış ve memlekette bütünlüğü ile hâkim olmuştur. Hususiyle kabul ettiği geçişi Anayasa ile hukuk prensipleri üzerinde yürüdüğünü ispat etmiştir."²⁰

Başgil'in bu fikirleri, 27 Mayıs'ı önce onaylamış görünen, daha sonra da bunun tersini düşünen DP'li kesimleri anlamak açısından önemlidir. Bir diğer anlamda, 27 Mayıs'ın amacından saptırılması iddiasındakilerin fikirlerinin temeli, Başgil'in koyduğu üçüncü meşruiyet kıstasının -hükümet edenlerin intikam duygusuyla hareket etmemesi- sağlanamamasıyla ilgilidir.

¹⁸ Başgil, *İlmin Işığında...*, s. 127.

¹⁹ Erer, *Yassıada ve Sonrası...*, s. 370.

²⁰ Başgil, *a.g.e.*, s. 128.

Mesela 27 Mayıs sonrasında anayasa yapma çalışmaları için çağrılan -İstanbul Grubu- sekiz akademisyenden biri olan İsmet Giritli, süreç sonrası kurulmaya çalışılan düzende sosyal, ekonomik, sağlık vb. alanlarda olumlu çalışmalar yapıldığını düşündüğünden, 27 Mayıs'ın bir "ihtilal" ve "inkılâp" hareketi olabileceğini söylemiştir.²¹ Giritli'ye göre de 27 Mayıs, hem her ihtilal gibi "kanunsuz" ama "hedefine ulaştığı ve kendisini tescil ettirdiği için meşrudur. Hem de 1961 Anayasası'nı yaptırdığı için meşrudur." Ayrıca bu meşruiyeti ikiye ayırmak da mümkündür. 27 Mayıs'la, birincisi DP düşürülmüş ve askeri müdahale başarılı olmuştur. Yani 27 Mayıs başarılı bir harekettir ve ilk olarak bu yüzden meşrudur. İkincisi askeri müdahale, yasal meşruiyetini 1961 Anayasası ile onaylatmıştır.²²

27 Mayıs'ın içine konduğu kalıp, DP çizgisinden gelen aydın, gazeteci milletvekilleri de genelde onaylanmıştır. Örneğin Orhan Seyfi Orhon'a göre, 27 Mayıs öncelikle bir "hükümet darbesi" idi.²³ Orhon, DP'li kesimlerin, 27 Mayıs'ın karşısında olduğu suçlamasına şöyle cevap verecektir: "Şunu büyük bir dürüstlük ve samimiyetle açıklamalıyız ki biz 27 Mayıs'ı gayri meşru saymıyoruz... 27 Mayıs, başarılı bir hareket olduğu için meşrudur. Eğer başarı kazanmasaydı 22 Şubat, 21 Haziran hareketleri gibi o da cezalandırılacaktı" diyerek, 27 Mayısçıların aldığı riskin karşılığının bir başarılı hareket olarak değerlendirilmesine yeteceği düşüncesindedir.²⁴

Ayrıca bir aydın ya da bir gazeteci, 27 Mayıs'ı, hükümet darbesi olarak değerlendirse de, bu kişilerin genel tartışma ortamında, 27 Mayıs'tan ihtilal şeklinde bahsetmeleri yadırganmamalıdır. Mesela Orhan Seyfi Orhon'un yazıları buna bir örnektir. Tüm bu düşünceler, 27 Mayıs'ın nasıl bir hukuki, düşünsel kalıp içinde değerlendirildiğini genel olarak ortaya koymaktadır. Burada şunu sormak gerekebilir: 27 Mayıs, DP hareketi mensuplarına ileriye dönük olarak neler vadeliyordu ve bu vaatler gerçekleşmezse, hareketin temsilcileri tarafından neler yapılmalıydı? 27 Mayıs sonrasındaki AP'nin konumu bize bu bağlamda önemli veriler sunabilecektir.

Çünkü DP hareketinin tekrardan hayat bulmasında, yeni bir siyasi parti oluşumu önemli bir yer tutmuştur. Bu doğrultuda, birincisi 27 Mayıs sonrasında AP kurulmuştur. İkincisi AP'nin tek başına iktidara geldiği 1965 seçimleri sonrasında gelen başarıyla, bu

²¹ İsmet Giritli, 27 Mayıs askeri müdahalesini haklı bulan bir kişiydi. Bkz.: İsmet Giritli, **27 Mayıs'tan İkinci Cumhuriyete**, İstanbul, Gençlik Yayınları: 1, 1961, s. 18.

²² Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 360-361.

²³ Orhan Seyfi Orhon, "27 Mayıs!", **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2342, 26.2.1967, s. 2.

²⁴ Orhan Seyfi Orhon, "Bir Açıklama!", **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2135, 31.7.1966, s. 2.

çizgiye mensup kesimlerin kendilerini daha rahat ifade etme şansları olmuştur. Ama bu rahatlık, Tedbirler Kanunu gibi aşağıda kendisinden daha detaylı bahsedilecek uygulamaların etkisinin devam etmesi nedeniyle tam değil, henüz bir ölçüde geçerlidir.

Diğer yandan 1960 yılı 27 Mayıs'ından sonraki dönem, benzer düşüncedeki partiler açısından bir açık baskı döneminin yaşandığı yıllardır. Bu yüzden bu ara dönemden bahsetmek gerekecektir. 1965 seçimlerine kadar olan bu ara dönem iki parçaya ayrılabilir. Bunlardan birisi, daha önce de vurgulandığı gibi DP'li kitlelerin 27 Mayıs'ın muhalifi olarak algılanmalarıydı. Bu yüzden de DP çizgisi mensupları, siyasi, hukuki, eğitim vb. alanlarda, yaşamın 27 Mayısçılar tarafından kendileri adına zorlaştırıldığı iddiasındadır. İkincisi ise özellikle 1965'den sonra DP hareketine mensup kişi, kurum ya da partilerce, 1965'e kadar ortaya çıktığı düşünülen sorunların, 1965 yılı sonrasında biraz da AP'nin tek başına iktidar olmasının verdiği güvenle, giderilmeye çalışılmasıdır. Bu güvenin sağlanmasında, özellikle 1965 sonrasında, AP'nin faydacı hedefleri ve popülist siyasetlerinin de çok büyük etkisi olacaktır. 27 Mayıs, AP tarafından biraz da bu yöndeki siyasetin bir aracı olarak kullanılmıştır.

a. İkinci Cumhuriyet Adlandırması

27 Mayıs sonrasının ikinci bir cumhuriyet dönemini oluşturup oluşturmadığı, 27 Mayısçıların da siyasi sürece yön verme düşünceleriyle bağlantılı olarak tartışılmış bir konudur. Burada iki tane fikir ileri sürülebilir. Bir tanesi 27 Mayıs'ın, cumhuriyetin kurulmasından sonra bir kopma süreci olduğu ve İkinci Cumhuriyet'in bu bağlamda kurulduğu, diğeri ise 27 Mayıs'ın aslında hiç yaşanmamış gibi algılandığı ve dolayısıyla 1923'te kurulan cumhuriyetin halen devam ettiği düşüncesidir. Burada sorulması gereken soru, DP'lilerin bu konudaki tavırlarını hangi yönde ortaya koyacağıdır.

27 Mayısçılarınsa, İkinci Cumhuriyet düşüncesinden yeni bir başlangıç noktası olarak bahsettiklerini görmek mümkündür. Nitekim 27 Mayıs sonrasında, "*İkinci Cumhuriyet Hükümeti*" adıyla kurulan ilk hükümetin Adalet Bakanı Pulat Gözübüyük, 1 Haziran 1960 tarihinde, konuyla ilgili olarak Anadolu Ajansı'na şu beyanatı vermiştir:

"Birinci Cumhuriyetin son yıllarında girişilen antidemokratik tasarruflar, devlet hukukunu müessir şekilde tahrip etmiş ve bunun neticesi olarak memleketin huzur ve her çeşit güvenliği esaslı şekilde sarsılmış ve bu durum nihayet Cumhuriyetin tamamiyle tasfiyesine sebep olmuştur.

27 Mayıs 1960 günü doğan İkinci Cumhuriyet, yurt, vatandaş, insan ve devlet olarak yaşanan hukuk ve adalet buhranından alınan acı tecrübelerin ışığı altında hukuk devletini bütün icapları ile gerçekleştirmeyi biricik temel ve hedef olarak ilan etmiştir.”²⁵

Böyle bir adlandırmayla, öncelikle DP’den kalan 10 yılın hukuksuzluğuna vurgu yapılmıştır. 1923’de kurulan cumhuriyetin ortadan kaldırılmasının nedeni olarak da DP görülmüştür. Bu bağlamda 27 Mayıs sonrası da yeni bir başlangıç olarak kabul edilmiştir. Buna karşın DP çizgisi mensupları, zamansal olarak 27 Mayıs’ı bir kesinti şeklinde değerlendirmemiştir. Bu iki görüşün paralelinde başka adlandırmalar olduğu da görülmektedir.

Buna göre DP döneminde, 23 Nisan’da Büyük Millet Meclisi’nin kurulmasıyla ortaya çıkan ilk Millet Meclisi’nin bir devamına, -11. Büyük Millet Meclisi- askeri müdahaleyle son verilmiştir. Nitekim 27 Mayıs sonrasında oluşan meclis, Birinci Büyük Millet Meclisi olarak; 1965 yılında oluşan meclis ise, İkinci Büyük Millet Meclisi olarak adlandırılmıştır. Orhan Seyfi Orhon’a göre, meclis albümünde yazan şekliyle bu, bir karışıklık yaratmaktan öte bir işe yaramamıştır.²⁶ Dolayısıyla cumhuriyet anlayışının devam ettirilmesinin gereği olarak, Büyük Millet Meclisi anlayışı da devam ettirilmelidir.²⁷ Yani süreçte kesinti yapılmamalıdır.

Ferruh Bozbeyli’ye göre olması gereken, demokrasi hedefi doğrultusunda milletin bir irade ortaya koymasıdır. Bunun olmaması iktidarların “*oligarşik*” bir yapıya bürünmesine sebep olacaktır. Bu oligarşik yapı, bir bedendeki; Bozbeyli’nin “sahte hürriyet savaşçıları” dediği, bağışıklık sisteminin çökmesini sağlayan virüslere benzetilebilir. Bunun gerçekleşmemesi için Bozbeyli’nin önerdiği ilaç ise şudur: “*Devlet hayatımızda sık sık yeniden başlama zarureti silinmeli, istikrar içinde devamlılık sağlanmalıdır.*”²⁸ Bu sayede, Türk siyasi tarihindeki yeniden başlangıçlarda, askeri müdahalelerin de çokça yer aldığı düşünülürse, siyasi süreçteki bu kesintisizliği sağlamak için, Ferruh Bozbeyli özelinde, askeri darbelerle karşı olunduğu daha net olarak ifade edilmiş olacaktır.

Bir diğer anlamda, Atatürkçülük vurgusuyla bir askeri müdahale yapan 27 Mayısçıları tarafından değiştirilmesi düşünülenin, Atatürk’ün kurduğu cumhuriyet olmasıdır. Bu sayede

²⁵ Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 286-287.

²⁶ Orhan Seyfi Orhon, “Kaçınıcı Cumhuriyet?”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2224, 29.10.1966, s. 2; Bu uygulamaya 1984 yılında, Turgut Özal döneminde son verilecek ve 27 Mayıs öncesindeki meclis sıralamasına tekrar geçilecektir. Cinisli, **a.g.e.**, s. 123.

²⁷ Orhan Seyfi Orhon, “Değiştireceğiz!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2156, 21.8.1966, s. 2.

²⁸ Ferruh Bozbeyli, **Demokratik Sağ**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1976, s. 126.

Atatürk'ün, 29 Ekim 1923'de Büyük Millet Meclisi tarafından ilan edilen Cumhuriyet'in yerine, İkinci Cumhuriyet'in bir yılının kutlanması istenmektedir. Orhon'a göre milli irade buna destek vermediğinden, bir "*İkinci Cumhuriyet bayramı*" ilan edilememiş ve mesele bu nedenle "*askıda*" kalmıştır.²⁹ AP lideri Süleyman Demirel'e göre de "*İkinci Cumhuriyet*" sözü kullanılmamalıdır. Demirel'in, Atatürk'ün kurduğu cumhuriyet üzerinden, "*Bu yıkılmış mıdır ki ikincisi kurulsun?*" şeklinde sorduğu soru bu bağlamda önemlidir.³⁰

Gerçekten de 27 Mayıs sonrasında ortaya konan hukuki zorunluluklar bile, bu eğilimin toplum tarafından içselleştirilmesine yaramayacaktır. İkinci Cumhuriyet ya da Üçüncü Cumhuriyet türünden sınıflandırmalar, örneğin Fransa'da dönemler arasında daha keskin ayrımlar yapmaya yararken, Türkiye'de bu, zamanla daha dar anlamlar içerir şekilde ortaya konacaktır. Mesela İkinci Cumhuriyet ya da Üçüncü Cumhuriyet kavramları Türkiye'de yine kullanılacaktır ve bu kavramla yeni bir başlangıca vurgu yapılacaktır. Fakat temelde hep 29 Ekim 1923 tarihi cumhuriyetin kuruluşu olarak hatırlanacaktır. Örneğin 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonraki sürece Üçüncü Cumhuriyet dönemi denildiği ya da daha yakın tarihimizde, Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçmesinin bir Üçüncü Cumhuriyet dönemini oluşturduğu türünden benzetmelerin yapılması, bunun örnekleri olabilir. Bu bağlamda hemen hemen hiçbir benzetme, cumhuriyetin temeldeki varoluşunu sorgulamamaktadır.

B. Açık Baskı Dönemi ve Denge Arayışı

MBK'nın 27 Mayıs sonrası süreçte siyasetin önünü açma havası yaratması DP'li kesimlerce olumlu karşılanmıştı. Aynı zamanda, Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in, yeni kurulacak partilerin, en az CHP kadar iktidar şansının olduğunu belirtmesi de bunda etkiliydi.³¹ 27 Mayıs sonrasında gerçekleştirilmesi gereken hedefler, toplumsal ya da ekonomik olmaktan ziyade öncelikle siyasi ya da hukuki olmalıydı. Bu bağlamda DP çizgisinin aydınları, iktidardan düşürülen DP'nin olumsuz özelliklerini vurguluyor, liberal demokrasinin taşıdığı değerlerin büyük ölçüde ortaya konduğu yeni bir siyasi düzen hayal

²⁹ Orhan Seyfi Orhon, "Kaçınıcı...", s. 2.

³⁰ Buna göre İkinci Cumhuriyeti savunanlar 27 Mayıs'ın "*yepyeni bir siyasi ve sosyal bünye getirdiği ve bir çağ değişimine yol açtığı*" görüşünde olanlardı. Bu görüştekilere göre AP, DP'nin devamı olarak görüldüğünden Birinci Cumhuriyet teziyle, 27 Mayıs tasfiye edilmek istenebilirdi. Mesela AP'nin temelli senatörlüğün kaldırılması konusundaki düşünceleri buna yönelik olarak görülmüyordu. AP'nin 27 Mayıs'la ilgili en genel amacı da zaten zamanla gerçekleştirildiği gibi buydu. Bkz.: "Birinci Cumhuriyet mi? İkinci Cumhuriyet mi?", **Barış Dünyası**, Sayı: 52, Eylül 1966, s. 7-8.

³¹ Gökhan Evliyaoğlu, "Yeni Partiler ve Yeni Durum", **Son Havadis**, Yıl: 10, Sayı: 230, 14.3.1961, s. 1.

ediyorlardı. Böylece yeni kurulacak siyasi partiler için de uygun zemin oluşturulmuş olacaktı. Fakat bu olumlu havanın dağılması uzun sürmedi. Çünkü birincisi DP'liler; AP'nin, 27 Mayısçılar tarafından DP'nin devamı olarak görülmesinden rahatsızdı. İkincisi, seçim sürecinde AP, yerel basın tarafından ihmal edilmişti. Böylece yeni partilerin, yeni bir siyasi rejimin kurulması noktasında yarattığı umutlar da ilk aşamada yok olmuş oldu.³²

1961 yerel seçimlerine girecek yeni kurulan partilerin içinde en dikkat çekici olanı AP iken, partinin lideri, eski bir Genelkurmay Başkanı olan ve MBK tarafından emekli edilen Ragıp Gümüşpala idi. Gümüşpala'nın emekli bir Orgeneral olması, yeni kurulan partiye güvenilmesi noktasında bir avantaj olarak görülmüştür. Bu bağlamda kamuoyu tarafından tartışılan nokta, eski DP'lilerin, AP içindeki konumunun ne olacağıydı. Nitekim AP kadrolarında ilk olarak otuz üç eski DP'li yer almıştır. On bir AP kurucusunun dört tanesi eski DP'lidir. Gümüşpala'ya göre, suçsuz olan eski DP'lilerin AP'de siyaset yapmasının önünde bir engel yoktur³³ ve bu durum, AP'nin teşkilatlanması noktasında sorunlar ortaya çıkarmıştır. Ayrıca sivil vatandaşlar, biraz da doğal olarak -çünkü aynı zamanda Yassıada yargılamaları devam ediyordu- yeni siyasi oluşum içerisinde yer almaya çekinmişlerdir.³⁴

Seçimden önce AP'nin kimi milletvekilleri, mevcut siyasi baskıdan dolayı adaylıklarını geri çekmiştir. Bir kısım milletvekilli adayları da yaptıkları konuşmalar sebep

³² Gökhan Evliyaoğlu, "Yeni Partilerin Getirdiği Ümit", **Son Havadis**, Yıl: 10, Sayı: 386, 22.8.1961, s. 1,5; Bu süreçte DP ruhunu temsil etme iddiasında olan ve DP'den kalan seçmen kitlesinin desteğini almak isteyen birçok siyasi parti kurulmuştur. Aralarında DP'nin ismini ya da amblemini kullanmak isteyen partilerin de olduğu oluşumların içerisinde bu amaca en yakın olanları, 11 Şubat 1961 tarihinde kurulan AP, diğeri ise 12 Şubat 1961 tarihinde kurulan, Ekrem Alican'ın başkanlığını yaptığı Yeni Türkiye Partisi'dir. Bkz. Muzaffer Sencer, **Türkiye'de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, Geçiş Yayınları, 1971, s. 266-267; Yeni Türkiye Partisi, Cemal Gürsel'in destekleriyle kurdurulan bir partidir. Ekrem Alican 28 Mayıs 1960'da YTP'yi "27 Mayıs sabahı gülenlerin partisi" olarak niteleyerek; birincisi YTP'nin 27 Mayıs'ın yanında konumlandığını belirtecek, ikincisiyse -aslında ilkiyle ters orantılı görülebilecek- amaçlarının DP'den kalan seçmen kitlesinin desteğini almak olduğunu ifade edecektir. Bkz. Abdullah Uraz, **1970 Siyasi Buhranı ve İçyüzü**, İstanbul, Son Havadis Yayınları, 1970, s. 9.

³³ "Adalet Partisinin İstanbul teşkilâtı bugün açıklanıyor", **Son Havadis**, Yıl: 10, Sayı: 219, 3.3.1961, s. 5; Ayşegül Komsuoğlu, "Muhalefette Adalet Partisi: Siyasette Bir Denge Arayışı", **Türkiye'de Siyasal Muhalefet 1923-1980**, Der. Ayşegül Komsuoğlu, İstanbul, Bengi Yayınları, 2008, s. 251.

³⁴ Bazı yerlerde özellikle eski askerler AP teşkilatlarında yer almak için isteklidir. Çünkü askerlik geçmişi olan birisinin, bir eski DP'liden ya da bir sivil vatandaştan daha az dikkat çekici olduğu ortadadır. Mesela Ferruh Bozbeyli'ye göre, Yalova'da AP teşkilatı kurulurken kimse bulunamamış, en sonunda bir albay emeklisi olan Mahmut Rıza Bertan bu işe talip olmuştur. Bu kişi, AP Yalova teşkilatını kurmak için izni kaymakamdan alacaktır. Bu arada Kaymakam da bir askerdir. Asker kaymakamdan teşkilat kurmak için müsaade istenirken aynı zamanda 27 Mayıs askeri müdahalesine bağlı 9 kişi tavsiye etmesi de istenmiştir. Ayrıca asker kaymakamın parti teşkilatı kurmak isteyen kişiye yol göstermek için Halk Partili bir ilçe başkanından yardım istemesi de ilginçtir. Fakat sonuçta Yalova'da, CHP ilçe başkanından bağımsız bir teşkilat kurulabilecektir. Bkz.: **Yalnız Demokrat**, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 143-145.

gösterilerek tutuklanmıştır.³⁵ Böyle bir siyasi süreçte yapılan seçimlerde, CHP'nin % 36.7'lik oyuna karşılık, CKMP % 13.7 ve 27 Mayıs sonrasında yeni kurulan partilerden YTP % 13.9, AP ise % 34.8 oy almıştır. DP çizgisinde görülen partilerin hiç de kötü olmayan oy oranları alması, başta 27 Mayısçı ordu mensupları ve CHP destekçilerini hayal kırıklığına uğratmıştır.³⁶ Adnan Menderes'in oğlu Aydın Menderes'e göre, CHP'nin karşısındaki üç partinin -AP, YTP, CKMP- oy oranı, sonucunda yine Adnan Menderes ve DP'nin oy oranını vermiştir. Bu görüşe göre 27 Mayıs sonrasında da değişen bir şey olmamış ve DP'ye 27 Mayıs öncesinde var olan kitle desteği devam etmiştir.³⁷

1961 seçimlerinden sonra AP ve CHP bir koalisyon hükümetinde bir araya gelmiştir. AP kadrolarında CHP ile koalisyon kurulmasını isteyenler kadar istemeyenler de vardır. AP'liler açısından bu koalisyonun istenmesinin önemli bir nedeni, eski DP'lilere, siyasi af konusunda bir getirisinin olma olasılığıdır. Bir yandan da AP tarafından amaçlanan, orduya güven vermektir. DP'nin devamı olarak görülen bir partinin orduyu tedirgin etmesi, AP'lilerin isteyeceği en son şeydir.³⁸ Zaten Eski DP'liler, 27 Mayısçıların gözünde “*düşük*”; AP'liler ise “*kuyruk*” olarak adlandırılmıştır. Bu nedenlerle DP destekçileri açısından siyasi baskının böylesine hissedildiği bir ortamda tam bir denge siyaseti sürdürmek amaçlanmıştır. Ferruh Bozbeyli'ye göre DP'li kesimlerin amacı, birincisi halktan DP'li olduklarını saklamamak, bunu seçmen kitlelere hissettirmek ve böylece de onlar için en iyi siyasi seçenek olduklarını göstermektir. İkincisi ise, DP'nin devamı oldukları konusunda yanlış bir söylem içerisinde bulunmamak ve siyasi süreçte herhangi bir hukuki engelle karşılaşmamaktır.³⁹ DP destekçilerinin 27 Mayıs sonrasındaki tutumu böylece mevcut siyasal baskıya göre şekillenmiştir.

³⁵ Seçim propagandasındaki eşitsizlikler, basının AP'ye gereken ilgiyi göstermemesi gibi nedenlerden şikayetçi olan AP genel başkanı Ragıp Gümüşpala, bununla ilgili olarak 23 Eylül 1961 tarihinde bir beyanname yayınlacaktır. Bunun yanında örneğin 31 Eylül 1961 tarihinde Konya'da konuşma yapan Osman Yüksel Serdengeçti de tutuklananlar arasındaydı. Ayrıca yeni siyasi ortamdan nasibini alan parti genelde AP ise de diğer birkaç yeni parti de bundan olumsuz yönde etkilenecektir. Mesela bu süreçte YTP'den milletvekilliği adaylığı bulunan Adnan Menderes'in oğlu Yüksel Menderes de adaylığını geri çekecektir. Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 660-663.

³⁶ Komsuoğlu, “Muhalefette Adalet Partisi...”, s. 249.

³⁷ Aydın Menderes, Taha Akyol, **Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes**, 2. bs., İstanbul, Doğan Kitap, 2011, s. 67.

³⁸ Komsuoğlu, “Muhalefette Adalet Partisi...”, s. 253; 20 Kasım 1961 ve 25 Haziran 1962 tarihleri arasında görev yapan AP-CHP koalisyon hükümetinin, AP'li milletvekilli bakanları şunlardır: Ali Akif Eyidoğan, Necmi Ökten, Nihat Su, Ahmet Topaloğlu, Kâmrân Evliyaoğlu, Mustafa Cahit Akyar, Ali Cavit Oral, Süleyman Suat Seren, Şevket Pulatoğlu, Mehmet İhsan Gürsan, Mehmet Muhittin Güven. Bkz.: Aydın ve Taşkın, **1960'tan Günümüze...**, s. 104.

³⁹ **Yalnız Demokrat**, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 153; AP lideri Ragıp Gümüşpala, eski DP'liler ve bu siyasi çizginin destekçileri için bu kavramların kullanılmasına karşıydı ve bunu açıkça ifade etmişti. Bkz.: Weiker, **a.g.e.**, s. 111.

Aslında yeni kurulan AP içinde “*müfrit-mutedil*” olmak üzere iki grup vardır. İlk kurulan AP-CHP koalisyonunda da devlet bakanları, AP’nin mutedil grubundan seçilmiştir. Mesela AP’liler, 22 Şubat darbesine karışanların affına koşullu bir destek vermiş ve eski DP’liler için siyasi af talep etmişlerdir. AP lideri Gümüşpala partisinin kabine üyelerinden, bu beklentinin karşılanmaması durumunda 22 Şubatçıların affına destek vermemelerini istemiş, nitekim onlardan bunun sözünü de almıştır. Fakat AP’li bakanlar, genel başkanlarının sözünü dinlemeyip, 22 Şubatçıların affına destek vermişlerdir. Sonuç olarak AP içindeki bir grubun düşünceleri 27 Mayısçılara, diğer grubun düşünceleri de DP’li seçmen kitlelerine hitap etmiştir. Bozbeyli’ye göre AP lideri Gümüşpala, parti içindeki bu gruplaşmayı her şeye rağmen iyi idare etmiş, bu nedenle de AP’nin geleceğine olumlu anlamda etki etmiştir.⁴⁰

Burada, Gümüşpala dönemi AP’sinin, gerçekten eski DP çizgisinin bir devamı olup olmadığı sorusu sorulabilir. Bunun mümkün olabileceği, birçok açıdan ortaya konabilir. Mesela AP’nin parti programının, DP’nin programından bir farkı, onun 27 Mayıs sonrasında yapılan anayasaya paralel bir çizgiye getirilmiş olmasıdır. En azından DP’nin mirasına sahip çıkma iddiası⁴¹ -YTP gibi partilerin de benzer iddiayı taşımasına rağmen- eski DP’lilerin içinde bulunduğu en geniş kapsamlı siyasi oluşum olmaları ve aynı zamanda halkın da ilk seçimlerde AP’ye verdiği destek, bunun bir göstergesi olabilir. Zaten bu kesimlerin rahat hareket edememelerinin nedeni; MBK, CHP ve basın gibi unsurların baskısından idi.

Adalet Partisi, koalisyonun bozulduğu 1962 Haziran’ından sonra, CHP’nin diğer küçük partilerle birlikte kuracağı koalisyon karşısındaki konumunu muhalefette kalmak olarak belirleyecektir. Çünkü AP’nin 1963 yerel seçimlerdeki başarısı, hükümetin küçük ortaklarının çekilmesiyle sonuçlanacak ve bu durum, CHP lideri İsmet İnönü’nün istifasını getirecektir. 27 Mayıs sonrasında DP çizgisinin en güçlü temsilcisi görünümündeki AP, artık iktidarın en büyük adaylarından biri olduğu mesajını diğer siyasi çevrelere verecektir.⁴² Bu arada parti genel başkanı Ragıp Gümüşpala’nın 1964 yılındaki ölümü sonrasında parti liderliği için, Saadettin Bilgiç ve Süleyman Demirel arasında yaşanan yarışın galibi de, DP döneminin bürokratlarından Süleyman Demirel olacak ve süreç, onun AP genel başkanı olmasıyla sonuçlanacaktır.⁴³ Demirel de selefi Gümüşpala’nın ordu karşısındaki denge tutumunu,

⁴⁰ Ferruh Bozbeyli, **Alaca Siyaset**, İstanbul, Bilsam Yayınları, 2013, s. 80.

⁴¹ Komsuoğlu, **Türkiye Siyasetinde Bir Lider...**, s. 120.

⁴² AP’nin bu yerel seçimlerde aldığı oy oranı % 45.87 iken, en yakın rakibi CHP’nin aldığı oy oranı % 36.97’dir. Bkz.: Komsuoğlu, “Muhalefette Adalet Partisi...”, s. 266-267.

⁴³ **A.e.**, s. 269-272; AP’de liderlik için adı geçenlerden biri de eski bir general ve Celal Bayar’ın da yaveri olan Tekin Arıburun’dur. Bu, aynı zamanda 27 Mayıs sonrasındaki siyasi baskının devamı olduğunu da gösteriyordu.

liderliği boyunca sürdürmeye çalışacaktır. Yani Demirel tarafından DP'li kimliğin farkındalığı içinde olunarak, orduya karşı temkinli bir tavır sergilenecektir.⁴⁴ Demirel bir diğer anlamda liderliği boyunca Türk merkez sağının sahip olduğu ideolojik değerler ile askeri değerleri uzlaştırmanın mücadelesini verecektir. Çünkü artçı sarsıntıları henüz geçmemiş bir 27 Mayıs'ın etkisi, AP'nin önünde hala durmaktadır.

Ayşeğül Komsuoğlu'nun da belirttiği gibi Demirel'in, parti genel başkanı olmasından sonra yaptığı önemli işlerin ilki, hedefini iktidar olarak belirlemesiydi. CHP lideri İsmet İnönü, 1965 yılı bütçe görüşmelerinde bütçenin kabul edilmemesi noktasında istifasını vereceğini söylemişken, bunu iyi değerlendirmek gerekiyordu. 1965 yılı bütçesi, oylama sonucunda reddedildi ve İnönü, AP-CHP koalisyonundan sonra ikinci defa hükümetten istifa etmek zorunda kaldı. Buna paralel olarak, 27 Mayıs'ın seçmen kitlelerinde yarattığı etki ve tepkilerle de AP'nin önü açıldı. Böylece iktidar için de gereken ortam oldu.⁴⁵ AP, 27 Mayıs sonrası oluşan siyasi düzenle mücadele etme şansını, bu süreçte yaşadığı seçim başarısı sonrasında yakalamıştı.

Bu bağlamda tek başına iktidar olan AP'ye⁴⁶ bu ortamı hazırlaması bakımından, Ragıp Gümüşpala dönemi AP'sinin hakkını vermek gerekir. Bu uzun dönem içerisinde olan birçok gelişme, izlenilen politikalar sonucunda kurulmaya çalışılan denge, ileri bölümlerde görüleceği gibi DP destekçileri açısından, zamansal -27 Mayıs 1960 ve 1965 genel seçimleri arasındaki süre- olarak da sorunların kaynağını oluşturmaktadır. Bu yüzden, bu çalışmanın birinci aşaması, söz konusu yıllarda 27 Mayısçıların, amaçlarını hukuki ve siyasi olarak gerçekteştirmeleriyle, diğer aşama, DP geleneğine mensup kişilerce, 27 Mayısçıların çok yönlü baskılarını kırmak olacaktır. Fakat buradan, AP tek başına iktidar olduğuunda bu etkileri tamamen ortadan kaldıracaktır sonucu çıkarılmamalıdır. Böyle bir düşünce 27 Mayıs'ın etkilerinin, günümüzde dahi hissedildiği düşünöldüğuünde -ki en azından bu, sağ kesimlerin güçlü bir iddiasıdır- çok da doğru olmayacaktır. O halde önce DP ve sonrasında DP/AP çizgisi de diyebileceğimiz kesimlerin ana amacı, bu etkileri olabildiğince en aza indirmek olacaktır.

Çünkü AP'nin ilk lideri Ragıp Gümüşpala eski bir generaldi, Tekin Arıburun da parti içindeki bir hizip tarafından, ordudan gelebilecek olası bir tepkiyi dizginlemek amacıyla desteklenmişti. Bunun dışında, AP içinde hangi hiziplerin kimi desteklediği bağlamında bkz.: Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, 15. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2016, s. 165.

⁴⁴ Cizre, **a.g.e.**, s. 88.

⁴⁵ **A.e.**, s. 272-273.

⁴⁶ Süleyman Demirel'e göre asıl iktidar olan, bir askeri müdahale ile düşöürölen DP rejimiydi. Bu düşöüncenin tekrar iktidar olabilmesiye sadece beş yıl sürmüştü. ““AP Demokrat Partinin Devamıdır,,”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5856, 17.4.1974, s. 1,7.

1. Ali Fuat Başgil ve Cumhurbaşkanı Adaylığı

Ali Fuat Başgil, Türk siyasetinde gelenekçi-muhafazakar kitleler tarafından en çok sevilen simalardandır.⁴⁷ Daha doğrusu bu kesimler için ortak bir değer, bir simgedir.⁴⁸ Aynı zamanda kimi kesimler tarafından da eleştirilen bir isimdir. Bunun nedenlerinden biri, daha çok, onun din ve laiklik konusunda Türkiye'deki ezberleri bozan fikirleridir. Buna göre Türkiye'de uygulanan, Fransa'dakine benzer katı laiklik anlayışının yerine, dini oluşumları, dini hayatı, daha liberal, daha insan hakları çerçevesinde -ayrıca sadece din değil birçok alanda- ele almanın, tek parti döneminden kalan sorunların bir çözümü olabileceğini belirtmesindendir.⁴⁹ Başgil'in bu vb. düşünceleri, 27 Mayıs sonrasında, Beşiktaş'taki Balmumcu Askeri Hapishanesinde üç ay geçirmesine neden olacaktır.⁵⁰

Orhan Seyfi Orhon'a göre Başgil, "27 Mayıs'tan sonra kendi fikri istikâmetinde konuşan tek adam olmuştur." Başgil'in Balmumcu'ya gönderilmesinin nedeni de onun 27 Mayıs sonrasındaki bu tavırlarında aranacaktır.⁵¹ Başgil, merkez sağın parti yapılanmalarına genelde yakındır ve tanınan bir anayasa profesörü olarak bu kesimlerce fikirleri sıkça alınan biridir.⁵² Bu nedenlerle de 27 Mayıs sonrası süreçte cumhurbaşkanlığı için adının gündeme

⁴⁷ Ali Fuat Başgil kendini; ülkesine, milliyetine, maneviyatına, ilericiliğe inanan bir muhafazakar olarak tanımlayacaktır. Bu özelliklerinin, onun inkılapçı olmadığı anlamına gelmeyeceğini de kendisini çok eleştiren 27 Mayısçılara ve CHP'li kesimlere söyleyecektir. Bkz.: Ali Fuat Başgil, **Yakın Maziden Hatıra Kırıntıları**, 3. bs., İstanbul, Yağmur Yayınları, 2017, s. 188.

⁴⁸ Tuncay Önder, "Ali Fuat Başgil", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Ed. Ahmet Çiğdem, C. V, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 291.

⁴⁹ Mert, **a.g.e.**, s. 115.

⁵⁰ Mehmet Ali Sebük, "Ali Fuat Hoca", **Tercüman**, Yıl: 6, Sayı: 1983, 26.4.1967, s. 2; Başgil'in Balmumcu'daki anıları için bkz.: Başgil, **Yakın Maziden Hatıra...**, s. 79.

⁵¹ Orhan Seyfi Orhon, "Ali Fuat Başgil", **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 815, 11.11.1962, s. 2.

⁵² 28 Nisan 1960 tarihindeki öğrenci olayları sonrasında Başgil, Adnan Menderes tarafından görüşü alınmak için Ankara'ya davet edilmiştir. Cumhurbaşkanlığındaki toplantıda bulunmuş, Adnan Menderes ve Celal Bayar da dahil olmak üzere devlet yetkileriyle görüşmüş ve fikirleri alınmıştır. Başgil'in fikirlerinde genel olarak uzlaşmacı bir tavır takındığı söylenebilir. Örneğin Başgil, DP'nin Araştırma Komisyonu kurmakta haklı olduğunu ama yetki alanını kısıtlayarak, basının parlamentodaki görüşmeleri yayınlayabileceği fikrini belirtir. Adnan Menderes buna katılmaz. Daha sonra Başgil'in öğrencilere uygulanan sertliği eleştirmesine de Celal Bayar katılmayacak, aksine Bayar tarafından öğrencilere sert davranılmasının daha caydırıcı olabileceği belirtilecektir. Sonuç olarak toplantıda Başgil, DP iktidarının, Zinde Kuvvetlere ve gazetecilere yaklaşımını gözden geçirmesini tavsiye edecektir. Sorunun çözümü içinse, Adnan Menderes'in istifasına ek olarak, muhalefetle birlikte uzlaşmacı nitelikte bir "milli birlik kabinesi" kurulmasını önerecektir. Başgil bundan sonra hükümete ikinci bir uyarıyı, Ali Fuat Cebesoy ile birlikte, 22 Mayıs 1960'da Harp Okulu öğrencileri Ankara'da yürüdüktan sonra yapmayı düşünmüştür. Buna göre istifa etmesi, Adnan Menderes'e ikinci defa önerilecektir. Bu öneri, muhtemelen 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin gerçekleşmesiyle yapılamamıştır. Sonuçta Başgil tarafından dikkat çekilen tehlike -hatta ordu ve üniversite gençliğinin birlikte hareket edebileceği- Adnan Menderes ve Celal Bayar tarafından görülmüş, belki de işin bu kadar ileriye gidebileceği tahmin edilememiştir. Başgil'in bu söyledikleri, -uzlaşmacı tavır eksikliğinin görülmesi- hem Menderes hem de Bayar'ın yürüttüğü siyasete bir eleştiridir aynı zamanda. 27 Mayıs'tan önce Çankaya'da yapılan ve sürecin bir darbeye sona ermesi konusunda, aslında bir kırılma noktası da olan toplantı için bkz.: Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Çev. Cemal Aydın, 6. bs., İstanbul, Yağmur Yayınları, 2014, s. 125-140.

getirilmesi normaldir. Başgil'in cumhurbaşkanlığı adaylığının boyutlarından biri, onu aday gösterenlerin kimler olduğu, mensubu olduğu AP'nin bunda tavrının ne olduğu ve cumhurbaşkanı adaylığını engelleyenlerin konumudur.

Öncelikle AP'nin, 1961 seçimlerinden sonra yaşadığı başarıdan sonra Ferruh Bozbeyli, Anadolu'daki seçim gezilerinde, Başgil'in adının cumhurbaşkanlığı adaylığı için halkı heyecanlandığı ve halkın söz konusu adaylığı, kendilerinden talep ettiğini söylemiştir. Bu durumda DP'li çoğu seçmen kitlesinin cumhurbaşkanı adayı da Başgil'dir.⁵³ Tekin Erer'e göre Başgil'in yazıları Anadolu'da çok tutulmuştu ve “*Her kasketin içinde Başgil'in bir yazısı bulunuyordu.*”⁵⁴ Ahmet Kabaklı ise, Başgil'in adaylığının Anadolu'da nasıl yankılandığını şu şekilde belirtecektir:

“Ali Fuat Başgil 1961 de, listeler usulü seçilmiş. Adı, bütün yurdumuzda fazilet bayrağı gibi dolaşüyor. Yalvar yakar, o mutlu, memleketsever adını Cumhurbaşkanlığına aday koymuşlar. Seçilirse,... Türklüğün değerlerine, tarihe, bilgiye, sanata, islâmlığa, kısaca milli köklere âit bütün kıymetlerini nefsinde toplayıp temsil edecek kıratı bir Cumhurbaşkanımız olacak.”⁵⁵

AP içindeki müfrit grup, bir 27 Mayısçıyı ya da o çevreden birini, cumhurbaşkanı seçmek istemiyordu. Belli ki AP içindeki müfrit grup için gönüllerdeki aday, halkın da desteğini gördüklerinden dolayı Başgil'di. AP kadrolarındaki mutedil grup ise 27 Mayıs şartlarında, 27 Mayısçıların isteği dışında biri cumhurbaşkanı olamayacağından, talep ettikleri herhangi bir adayın seçilebileceğini düşünmemiş, dolayısıyla bu konuda bir ısrarı da anlamsız bulmuştur.⁵⁶

Zaten 27 Mayısçıların görüşleri doğrultusunda AP'nin çok da fazla hareket alanı kalmamıştır. Çünkü cumhurbaşkanlığı için konuşulan aday, 27 Mayısçıların, sonradan askeri müdahalenin başına geçirdiği Cemal Gürsel'dir. Aslında Cemal Gürsel, 10 Ekim 1960 tarihinde, cumhurbaşkanlığına aday olmak için herhangi bir düşüncesinin olmadığını söylemiştir. Fakat Gürsel, MBK'nın, ismi üzerinde fikir birliği sağladığı bir adaydır.⁵⁷ Bunun da etkisiyle Gürsel'in cumhurbaşkanlığına aday olup olmama konusundaki fikirleri sonradan

⁵³ **Yalnız Demokrat**, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 161.

⁵⁴ Tekin Erer, “Bu dünya'dan Başgil'de geçti”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2392, 24.4.1967, s. 3.

⁵⁵ Ahmet Kabaklı, “Başgil”, **Tercüman**, Yıl: 6, Sayı: 1977, 20.4.1967, s. 2.

⁵⁶ **Yalnız Demokrat**, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 170-174.

⁵⁷ Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 488.

değişecektir. Büyük ihtimalle bunun da nedeni, 1961 yılı seçim sonuçlarının, 27 Mayısçılarca hesaplanmamış olmasıdır.⁵⁸

Buna karşılık Başgil haricinde, AP grubunda cumhurbaşkanlığına Ragıp Gümüşpala'nın aday olması da gündeme gelmiştir. Gümüşpala, henüz yönetimin 27 Mayısçılarda olduğunu söylerken, istedikleri birinin seçilmesinin mümkün olmadığını ima ederek, bu konuda parti içindeki mutedil grup gibi düşünmüştür. AP'nin buradaki diğer amacı, 27 Mayısçıların adayının, olabildiğince kendi destekleriyle seçilmemesini sağlamaktır.⁵⁹ Belki de bu, cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce AP'nin yapabileceği tek hamledir. Çünkü Başgil'in adaylığı en üst perdeden, kimi MBK üyeleri tarafından aleni bir şekilde engellenecektir.

Bu, aynı zamanda Başgil'in senatörü olduğu partisinden bağımsız olarak yapılan bir engellemedir çünkü gerek AP lideri Gümüşpala gerekse de CMKP lideri Osman Bölükbaşı ve YTP lideri Ekrem Alican, cumhurbaşkanlığına Cemal Gürsel'den başkasının aday olamayacağı ile ilgili bir bildiriyle imza vermişlerdir. Gümüşpala'nın bu hamlesi, parti içinden kendisine büyük bir tepki gelmesine de neden olmuştur. Böylece Başgil hem halkın hem de AP içindeki müfrit grubun adayı olarak kalacaktır.⁶⁰ Parti liderleri 31 Ağustos 1961 tarihinden itibaren belirli aralıklarla bir araya gelip kararlar almışlardı. Mesela Feroz ve Bedia Turgay Ahmad'ın bu toplantılar sonucunda yayınlanan bildiri üzerinden aktardığı gibi, bu kararlardan biri, "*MBK'nın seçim siyasetini eleştirmemek*" ile ilgiliydi.⁶¹ Doğal olarak MBK'nın söz konusu dönemde seçimlerle ilgili verdiği tüm kararlar, Çankaya'da yapılan toplantıların sonucuna dayandırılarak meşrulaştırılmıştı.

Başgil'in cumhurbaşkanlığı adaylığından çekilmesi için ona baskı yapan ve onunla konuşan MBK üyeleri ise 27 Mayıs öncesinde, DP lideri Adnan Menderes'in güvendiği bir

⁵⁸ Önder, *Yassıada'da Millî İrade...*, s. 223-224.

⁵⁹ *Yalnız Demokrat*, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 171.

⁶⁰ *A.e.*, s. 172; Başgil, İsviçre'den Türkiye'ye döndüğünde, AP-YTP ve CMKP olmak üzere 3 partiden de milletvekilleri tarafından ziyaret edilecek ve hepsi de Başgil'e, cumhurbaşkanlığına adaylığını koymasının gerektiğini, seçmenlerin bizzat istediğini söyleyeceklerdir. Hatta Başgil'e aday olmaması için baskı yapıldığına dair söylentiler çıkması üzerine bir grup milletvekili, Başgil'in elinden kendi yazıp imzaladığı bir adaylık beyannamesi bile almışlar ve daha sonra milletvekilleri olarak kendileri de beyannameye imza atmışlardır. Bkz.: Başgil, *Yakın Maziden Hatıra...*, s. 159; Ayrıca Çankaya Protokolü'nün 24 Ekim 1961'de imzalanması sırasında toplantıda, parti başkanlarının yanında TSK'nın üst düzey kuvvet komutanları da bulunuyordu. Daha detaylı bilgi için bkz.: Ilıcak, *50. Yılında...*, s. 71-72.

⁶¹ Ahmad ve Ahmad, *a.g.e.*, s. 237; Cuntacı Sıtkı Ulay, seçimle gelecek olan meclis çalışana kadar bu yapılanların bir gereklilik olduğu düşüncesindedir. Sıtkı Ulay'ın bu kendinden emin tavırlarından bir CHP hükümetine yer açıldığı sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca bu görüşmede Başgil'in adaylığının engellenmesinin yanında, onunla yapılan görüşme bittikten sonra, onun Ankara'dan ayrılacağı araba bile ayarlanmıştır. Yani MBK'ya göre uygun olan Başgil'in Ankara'dan da uzaklaştırılmasıdır. Bkz.: Ulay, *a.g.e.*, s. 230-231.

ordu mensubu olan Sıtkı Ulay ve Fahri Özdilek'tir.⁶² Sıtkı Ulay, Başgil'in aday olup olmayacağını öğrendikten sonra, Cemal Gürsel'den bir başkasını aday olarak istemediklerini, Başgil'e söyleyecektir. İlginç olan, Ulay'ın bu toplantıda Başgil'e, MBK'nın güçsüzlüğünden bahsedip -Ulay, devlet radyosunun kontrolü bile bizde değil diyecektir- aslında kararların, MBK'dan ziyade, arka plandaki bir askeri cunta tarafından verildiğini söylemesidir. Ulay, kabul edip etmemeyi Başgil'e bırakacak, ama etmezse de “*hayatınızı garanti edemeyiz*” gibi bir sözle, açık bir şekilde Başgil'i tehdit edecektir.⁶³

Ayrıca bu toplantıda Başgil'e, ülkenin gidişatını etkileyecek başka uyarılarda da bulunulmuştur. Çünkü seçim sonuçları ordunun istediği gibi olmamıştır. Buna göre seçimlerin dikkate alınmayıp, meclisin de hiç açılmayacağı olasılığı Başgil'e hatırlatılmıştır. Sonucunda Başgil, adaylık için bir beyanname imzaladığı için imzasını geri çekmemiş, fakat senatörlükten de istifa etmiş -hatta ona, senatörlükten istifasının bile uygun görülmeceği söylenmişti- ve tekrar İsviçre'ye dönmüştür.⁶⁴ Başgil, süreçte, cumhurbaşkanlığı adaylığı konusunun bu şekilde tamamlanması noktasında kendi eksiklerinin de olabileceğini düşündüğünden hem kendi içinde bir özeleştiri yapmış hem de kendisinden aday olmasını isteyen, ondan bunun için imzalı beyanname alan milletvekillerinin de gerektiği gibi davranmadığından şikayetçi olmuştur.⁶⁵ Sonuçta, Türk sağındaki merkez konumun -liberal, muhafazakar, milliyetçi- neredeyse tüm ideolojik özelliklerini üzerinde taşıdığı düşünülen Başgil'in adaylığı, 27 Mayıs sonrasında kurulmaya çalışılan siyasi düzenin, ne ölçüde baskı altında olduğunun göstergelerinden biri olarak hatırlanacaktır.

2. 27 Mayıs Sonrası Siyasi Düzenin Hukuki Zemini

27 Mayıs sonrasında yeni siyasi düzen kurulurken söz sahibi olan ana aktörler; MBK, Devlet Başkanı ya da sonra Cumhurbaşkanı, Kurucu Meclis vb. unsurlardı. 27 Mayıs

⁶² Orgeneral Fahri Özdilek, 28-29 Nisan öğrenci gösterilerinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanı yapılan bir ordu üyesiydi. Dolayısıyla dönemin Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun da Özdilek'e güveniyordu.

⁶³ Ayrıca Başgil bu toplantıda, adaylık kararını tek başına almadığını, tersine çok yoğun bir şekilde, halk ve milletvekilleri tarafından kendisine gelen talepleri değerlendirdiğini ifade edecektir. Başgil, **a.g.e.**, s. 164.

⁶⁴ **A.e.**, s. 159-168; Ayrıca Rasim Cinişli'ye göre Başgil'in söz konusu dönemdeki adaylığı, kimi MBK üyeleri tarafından engellenmeseydi, sağ kesimler için 27 Mayıs'tan günümüze kalan bakiye bu kadar olumsuz bir şekilde hatırlanmayabilirdi. Bir diğer deyişle 27 Mayıs darbesi sonrasındaki süreçte daha olumlu gelişmeler yaşanabilirdi. Bkz.: **Rasim Cinişli ile kişisel görüşme**, İstanbul, 04.02.2020.

⁶⁵ Tuncay Önder, “Ali Fuat Başgil...”, s. 293; Örneğin Başgil'in eski bir dostu olan CKMP başkanı Osman Bölükbaşı, Çankaya toplantısındaki Cemal Gürsel'in aday olmasıyla ilgili karar için, “*ben hayatımda bu derece içimin çekmediği böyle bir vesikaya imza koymadım*” diyecektir. Başgil'e göre Bölükbaşı'nın burada yapması gereken “*emaneti sahibine iade*” etmektir. Emanetin sahibinin halk olduğunu düşünürsek, Başgil tarafından, Bölükbaşı'nın, istifa benzeri kişisel bir tasarrufta bulunması gerektiği düşünülmüş olabilir. Bkz.: Başgil, **a.g.e.**, s. 171.

sonrasında kurulabilecek bir hükümetinse, içinde CHP'lilerin olmadığı kadrolardan meydana gelemeyeceği, DP destekçileri tarafından süreçte anlaşılmıştı. Bu, aynı zamanda DP'liler açısından 27 Mayıs sonrasında MBK tarafından ortaya koyulan beyannameye uyulmadığının da anlaşılması demekti. Daha doğrusu DP'lilere göre beyannameden ilk fireler verilmeye başlanmıştı. Bu süreç, 27 Mayısçılar tarafından hukuksal zeminde kendini gösterecek birtakım kanun ve uygulamalarla desteklenmişti. Bu da, daha çok yeni siyasi rejimin netleşmesini sağlayacaktı. 27 Mayısçıların bundaki amacı, biraz da DP'nin siyasi uzantılarının varlığını etkisiz hale getirmekti.

a. Kurucu Meclis'e Yönelik Eleştiriler

Cumhurbaşkanının kim olacağı meselesi hali hazırda Kurucu Meclis'i ortaya çıkaran etkenlerden biri olacaktır. Bu bağlamda Başgil'in adaylığının özellikle MBK tarafından nasıl engellendiği belirtilmişti. Cumhurbaşkanlığı için kafalardaki diğer ve doğal aday, eski Milli Şef İsmet İnönü idi. Özellikle Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in isminin, adaylık için ön plana çıkması, bir şekilde CHP lideri İnönü'nün de, onun adaylığına ikna edilmesinden geçmiştir.

Cemal Gürsel adaylığını açıkladıktan bir gün sonra, MBK üyelerinden Fikret Kuytak ve Ekrem Acuner, İnönü ile bir toplantıda görüşmüş ve İnönü'ye, cumhurbaşkanlığı adaylığı konusunda pasif davranmasından yana olduklarını iletmışlerdir. İsmet İnönü'de MBK'nın bu kararına uyacaktır. Fakat MBK üyeleri ile yapılan bu toplantıda İsmet İnönü, muhtemelen yeni bir anayasa yapma amacıyla olan bir Kurucu Meclis'in kurulmasını istemiştir. Çünkü bundan kısa bir süre sonra Turhan Feyzioğlu, söz konusu hedefleri gerçekleştirmek için İnönü tarafından görevlendirilmiştir. Cemal Gürsel de daha sonra Feyzioğlu'na bir mektup yollamış, hem Feyzioğlu başkanlığında 20 gün gibi kısa bir sürede yeni bir anayasa yapmak için çalışılmasına hem de bir Kurucu Meclis'in oluşturulmasına onay vermiştir. Ayrıca bu kararın alınmasında, MBK'nın fikir birliği yoktur. Cemal Gürsel ve birkaç komite üyesinin ise karardan haberi vardır. Veriler dikkate alındığında, DP'li kesimlerin bir üyesi, yazar M. Akif Demirel'in belirttiği gibi, cumhurbaşkanlığı adaylığı, bir pazarlık konusu yapılmış olabilir.⁶⁶ Bu bağlamda İsmet İnönü, 27 Mayıs sonrası siyasi süreci kendi lehine etkilemekle suçlanmıştır. Böylece CHP, iktidar ortaklarından biri olurken, MBK tarafından ordunun yeni siyasi düzenin içinde mi yoksa dışında mı konumlanacağı hakkında ipuçları da veriliyordu.

---

⁶⁶ Mehmet Arif Demirel, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Anayasa Oyunları*, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2010, s. 25-26.

Öte yandan Kurucu Meclis ile halkın temsil kabiliyetinin geniş manada sağlanması da amaçlanmıştı. Peki, bu ne kadar gerçekleştirilebildi? DP çizgisindekiler tarafından tartışma konusu yapılan bir diğer konu buydu. M. Arif Demirer'in verdiği bilgilere göre, 273 kişilik Temsilciler Meclisi'nde CHP'li üye sayısı, toplam sayının % 73'ünü, yani yaklaşık 200'ünü oluşturmuştur.⁶⁷ Fakat burada şunu da belirtmek gerekir. Kimin CHP'li olup olmadığı belirlenirken, Demirer tarafından "*CHP'li olduğu kesin olarak bilinen üye sayısı*" tabiri kullanılmıştır. Bunun için de söz konusu kişilerin muhtemelen geçmiş dönemdeki siyasi tutumlarına bakılmıştır.⁶⁸

Böyle değerlendirildiğinde CHP'nin temsil kapasitesi, normal dönemlerde seçimlerde aldığı oy oranlarının bir hayli üzerindedir. Bu doğrultuda Demirer'e göre 1957, 1961 ve devamında 1965 seçimlerinde DP geleneğine genelde yüksek oy veren kesimler ve onların değişine göre gerçek manada "*millet*" artık temsil edilemez duruma gelmişti. Bu görüşe göre, "*tek bir Demokrat Partili*" bile Kurucu Meclis'te temsil edilmemişti.⁶⁹ Bu aslında büyük oranda doğrudur. Fakat CHP'nin resmi olarak 49 siyasi parti üyesi Kurucu Meclis'te yer almıştır. Bunun yanında Kurucu Meclis'te; CKMP'den ya da "*Odalar*", "*Öğretmen Teşekkülleri*", "*Esnaf*", "*Gençlik*", "*İşçi Sendikaları*", "*Barolar*" vb. farklı oluşumlardan da birçok üye vardır.⁷⁰ Ayrıca Temsilciler Meclisi üyelerini, bir siyasi partinin doğrudan destekçileri olarak görmenin yanında, 27 Mayıs cephesinde görmek de doğru olacaktır.

DP çizgisi mensuplarının, yönetimin herhangi bir aşamasında bulunmasının önünü, MBK zaten hukuki olarak kapatmıştı. Mesela MBK tarafından çıkarılan 157 sayılı kanunda, Temsilciler Meclisi'ne seçilme yeterliliğiyle ilgili olarak, "*Faaliyetleri, yayınları ve davranışları ile 27 Mayıs ihtilâline kadar Anayasaya, İnsan Haklarına aykırı icraat ve siyaseti desteklemekte devam etmiş olanlar, Temsilciler Meclisine üye seçilemezler*"

---

⁶⁷ İsmet İnönü'nün damadı da olan gazeteci-yazar Metin Toker ise bu sayıyı 222 olarak vermiştir. Ayrıca Demirer'in Kurucu Meclis Listeleri'nin oluşumu açısından verdiği sayıların daha detaylı bir listesi için bkz.: **A.e.**, s. 114-127.

⁶⁸ **A.e.**, s. 115.

⁶⁹ Mehmet Arif Demirer, **27 Mayıs Masallar ve Gerçekler**, İstanbul, Toplumsal Yayıncılık, 2012, s. 379; Bunun yanında, Kurtuluş Kayalı'nın da belirttiği gibi, AP'nin, 27 Mayıs sonrasındaki kendi siyasi destekçileri ve ordu arasındaki denge tutumu, DP'li kitlelerin farkında olmadığı bir şey değildi. AP haricindeki diğer siyasi güçlerin 27 Mayısçılarla uzlaşma eğilimleri, muhtemelen DP'li halk kitleleri tarafından bir değerlendirmeye tabi tutulmuştu. CHP zaten genel olarak 27 Mayısçılarla özdeşleştiriliyordu. CKMP ise yine bir 27 Mayısçı olan, Türkeş'in eline geçecekti. Dolayısıyla siyasi süreçte, en büyük desteği AP'nin almaması için pek bir sebep yoktu. Kayalı, **a.g.e.**, s. 130-131.

⁷⁰ Kurucu Meclis üyeleri ve üyelerin hangi oluşumlardan olduklarına dair daha detaylı bilgi için bkz.: "*Cumhuriyet Meclislerinin Anatomisi*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. X, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 2725-2727; Ayrıca bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 10682, 16.12.1960, s. 2770.

denmekteydi.⁷¹ Yani DP çizgisi mensupları, meclis üyesi olamazdı. Her ne kadar mümkün olduğunca çok seslilik sağlanmaya çalışıldıysa da, sonuçta Kurucu Meclis Kanunu'nun amaçları arasında yer alan en geniş manada temsil edilme hedefi gerçekleşmemiştir, zaten DP'li destekçi kitleler sayıca da çoktur. Yani bundan doğan boşlukların en az şekilde hissedilmesi gibi bir durum da olmamıştır.

Ali Fuat Başgil ise bu süreçte seçim kanununa bağlı olarak getirilen nispi temsil sistemini gündeme taşımıştır. Başgil, bu sistemin, mecliste herhangi bir çoğunluk sağlayıcı grup oluşturamayacağı, aksine hükümetin kurulmasını, çeşitli koalisyon olasılıklarıyla zorlaştıracığı görüşündeydi. Nitekim Başgil bunun ilk örneğinin, 1961 yılındaki 15 Ekim seçimleri olduğunu söyleyecektir.⁷² Bu sistemin 27 Mayıs sonrasında getirilmesi, örneğin 1965 seçimlerinde de irili ufaklı partilerin meclise girmesiyle sonuçlanmıştı. Örneğin TİP, milli bakiye sisteminden yararlanarak meclise 15 vekil sokabilmiştir. Aslında farklı siyasi grupların temsilcilerinin parlamentoda bulunması, ülke siyasetindeki çok sesliliğin bir göstergesiydi. Buna rağmen bu sistem, muhafazakar özellikleri bu konuda demokratlığından daha ağır basan ve çoğunlukçu toplum anlayışını benimseyen AP tarafından kaldırılacaktır.

Sonuç olarak, Kurucu Meclis'in oluşum aşamasını ve varlığını, liberal düşünce yapısı çerçevesinde değerlendiren Başgil, Kurucu Meclis'in dayanışmayı esas alan biçimde “*korporatif*” değil, halkoyu esas alınarak oluşturulması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca Kurucu Meclis'in anayasa oluşturma görevi olduğundan, yapılabilecek herhangi bir anayasada, halkın temsilcilerinin ‘tam’ bir katkısı da olmayacaktı.⁷³ Mehmet Arif Demirer’e göre, Kurucu Meclis'in bu konumu ve yeni anayasanın bu şekilde hazırlanacak olması, CHP ve İsmet İnönü açısından tek parti dönemine bir dönüşü ifade ediyordu. Demirer’e göre CHP lideri İnönü, yeni anayasayı hazırlayan grupların, devleti yönetmede öncelik alacağını düşünüyordu. Bu yüzden de Kurucu Meclis fikri, öncelikle CHP tarafından desteklenmişti.⁷⁴

⁷¹ Çalışmanın giriş kısmında da belirtildiği gibi bununla ilgili 157 ve 158 numaralı kanunlar dikkat çekicidir. Bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 10682, 16.12.1960, s. 2766-2774; Ayrıca bu kanunlardan daha önce ortaya konulan 1 numaralı kanun için bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 10525, 14.7.1960, s. 1533-1534.

⁷² Hatta Başgil, bu seçimlerden sonra CKMP lideri Osman Bölükbaşı'na; içinde AP ve YTP'nin de bulunacağı bir koalisyon önerisiyle gitmiş, fakat sürekli askerın baskısını vurgulayan Bölükbaşı bu teklifi reddetmiştir. AP-YTP-CKMP koalisyonu, yüksek bir sesle konuşulmuş olsaydı, büyük ihtimalle Başgil'in cumhurbaşkanlığı konusuna benzer bir şekilde MBK tarafından reddedilecekti. Bkz.: Başgil, **Yakın Maziden Hatıra...**, s. 183-186.

⁷³ **A.e.**, s. 45-46.

⁷⁴ Demirer, **Cumhuriyet Türkiye'sinde...**, s. 61.

b. 1961 Anayasası

1961 Anayasası'nın Kurucu Meclis tarafından kabulü, 27 Mayıs'ın birinci yıl dönümüne denk getirilmiştir. Bir referandum yoluyla kabul edilen anayasa,⁷⁵ demokratikleşmeye geçme, sivilleşme açısından, askeri hükümetlerin rol oynadığı önemli bir gelişme olmuştur. Hukukçu Ergun Özbudun'un da ifade ettiği gibi, Türkiye'deki 27 Mayıs sonrası süreç, Portekiz'de meydana gelen 1974 askeri darbesi -Karanfil Devrimi- sonrasındaki gelişmelerle bir ölçüde benzerdir. Çünkü iki örnekte de komitede üstünlük kuran cuntacıların -ılımlılar-, demokrasiye geçiş bağlamında anayasa yapımını etkilemesi ve tabii ki süreçte, kendi lehlerine “taviz”ler de koparmaları birbirine paralel gelişmelerdir.⁷⁶ 1961 Anayasası da aslında bir ölçüde, bu tavizleri içeren geniş kapsamlı bir belge niteliğindedir.

Bu bağlamda anayasanın yapılışı, kabulü, halk tarafından onaylanması, Kurucu Meclis'in neredeyse genelinin CHP'li olduğu iddiası, yukarıda da belirtildiği üzere, çoğunluğu DP'li olan muhafazakar seçmen kitlelerini memnun etmekten uzaktır.⁷⁷ Dolayısıyla Kurucu Meclis'e temelde yöneltilen eleştirilerin, 1961 Anayasası için de geçerli olduğunu ilk aşamada söylemek gerekir. 1961 Anayasası, bir askeri darbe sonrasında yapılması bağlamında ise, cumhuriyet tarihinde bir ilktir, ayrıca cumhuriyet kurulduktan sonra ortaya çıkan 1924 Anayasası'nın da halefidir. Bu doğrultuda 1961 Anayasası'nın sorgulanabilecek bir özelliği, 1924 Anayasası'ndan farklarının ne olduğu ya da bu anayasa ile 1924 Anayasası'nın üzerine, tabii sağ kesimler açısından olumlu ya da olumsuz anlamda ne gibi yeniliklerin getirildiğidir. Ek olarak 27 Mayısçıların, 1924 Anayasası'nda olmayan neyi düzeltmek amacıyla 1961 Anayasası'nı ortaya koydukları gibi bir soru da sorulabilir. Öncelikle burada, iki anayasayı eleştirip, ikisini de kabul edilemez bulan DP çizgisindeki görüşler vurgulanabilir.

Örneğin Türk sağıının liberal, muhafazakar ve milliyetçi aydınlarından Ahmet Kabaklı'ya göre, 1924 Anayasası, Atatürk'ün partisinin dayatmaları sonucunda halka “Devletçi ve Devrimci” olmaktan başka bir şans bırakmamıştı. Oysa manevi vurgular da ihmal

⁷⁵ Ahmad ve Ahmad, **a.g.e.**, s. 233-234; 1961 anayasası ile ilgili belirtilen ilk eleştiri noktası anayasanın başlangıç kısmında geçen şu kelimelerle ilgilidir: “Anayasa ve hukuk dışı tutum ve davranışlarıyla meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı direnme hakkını kullanarak 27 Mayıs 1960 Devrimini yapan Türk Milleti”. Buna göre eleştirilen, 27 Mayıs'ı sanki tüm millet yapmış ya da yapılmasını istemiş gibi bir hava verilmesidir. Bkz.: Demirel, **Cumhuriyet Türkiye'sinde...**, s. 24.

⁷⁶ Özbudun, eski DP'lilerin siyasi haklarının kısıtlanması, Genelkurmay Başkanı'nın artık Milli Savunma Bakanı yerine Başbakanı bağlı olması vb. taleplerin, askere anayasa ile verilen tavizler ya da “güvence”lerle karşılandığını ifade edecektir. Bkz.: Özbudun, **a.g.e.**, s. 59-69.

⁷⁷ **A.e.**, s. 131.

edilmeden hedefler daha evrimci bir şekilde belirlenebilir, siyasi ve hukuki olarak daha “liberal” bir tavır mümkün olabilirdi. Kabaklı’nın bu eleştirileri, DP döneminde artık önem verilen, ekonomik anlamda özel teşebbüsün desteklenmesi gibi görüşleri de içermektedir. Kabaklı, 1961 Anayasası’nı, 1924 Anayasası ile benzer çizgide görmüştür. 27 Mayıs sonrasında, devletçilik, planlama gibi kavramların daha çok kullanılması, Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulması vb. icraatların, Kabaklı tarafından eleştirilmesiyle, liberalizmin ekonomik boyutuna da vurgu yapılmaktadır. Sonucunda 1961 Anayasası yapılsa bile, 1924 Anayasası ile halkın önüne koyulan engellerin bitmediği, aksine devam ettiği belirtilir.⁷⁸ Fakat DP’li kesimler içinde, 1924 Anayasası’nı Atatürk anayasası olarak niteleyip öven, 1961 Anayasası’nı yeren görüşler daha ağırlıktadır.

Devrik Cumhurbaşkanı Celal Bayar’a göre 27 Mayısçılar, 1961 Anayasası ile Atatürk Anayasası’nı çiğneyip, Türk devlet geleneğinin kaldıramayacağı bir çizgiyi halka kabul ettirmişlerdir. Bu, cumhuriyet dönemi sonrasında kurulmaya çalışılan demokrasinin de geriye götürülmesi demektir.⁷⁹ DP’li Cumhurbaşkanı Bayar, 1924 Anayasası’nın amacını, “devleti, kısa yoldan halka götürmek” olduğunu belirtmiştir. Buna göre sarayın üstünlüğü, meclisin işletilmesi, geleneksel bağlamda yukarıda da belirtildiği gibi Türk tarihinin birçok evresinde üstün konumda olan “ordu-medrese” üstünlüğünün, “denetim gücü” özelliğinin yerini seçimler alacak ve buna göre de siyasi iktidarı halk belirleyecektir. Birincisi, 1961 Anayasası’nın yapımında ordu ve üniversitenin rolünün vurgulanmasıdır.⁸⁰ DP’li kesimlerden, gazeteci Abdullah Uraz ise benzer bir düşünceyi şu şekilde ifade etmiştir:

“1924 Anayasasının hükümet sistemi, Meclis-Hükümet sistemine, diğer bir deyimle kuvvetler birliği prensibine dayanıyordu. Bilindiği gibi bu sistemde Yasama ve Yürütme Fonksiyonları bir organda, Yasama organında toplanmakta ve Devlet faaliyeti sadece bir irade, Yasama organının iradesine göre tanzim ediliyordu. Yasama organının bu üstünlüğü kaynağını temsil fikrinde bulmaktadır: Yasama organı Devlet’de Hakimiyetin sahibi olan Millet veya Halk’ın doğrudan temsilcisidir. Bundan dolayı Yasama organının iradesi Millet’in ve Halk’ın

⁷⁸ Ahmet Kabaklı, “Anayasa açıktır”, **Tercüman**, Yıl: 6, Sayı: 2031, 13.6.1967, s. 2.

⁷⁹ Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 493; Gazeteci Turgut Gür’e göre ise, 27 Mayıs’la hedeflenen, aslında doğrudan DP gibi görünse de, asıl amaç 1924 anayasasıyla oluşturulma özelliğine sahip DP’yi ve söz konusu anayasa ile oluşturulan meclisi ortadan kaldırmaktır. Bkz.: Turgut Gür, “27 Mayıs’ın Devlet Otoritesine Etkisi”, **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı: 7877, 27.6.1979, s. 6; Birçok yönüyle 27 Mayıs darbesinin karşısında olan Devrik Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 1980 yılında gerçekleşecek 12 Eylül askeri müdahalesini; askeri rejim sürecinde referandum yapılması gibi bazı konular üzerinden eleştirse de, 12 Eylül darbesini, Türkiye’deki kargaşa ortamını bitirdiği gerekçesiyle meşrulaştırmaktan geri kalmayacaktır. Ahu Yiğit, “The Principles of Celal Bayar’s Leadership: Transition from a State Elite to a Political Life”, **International Journal of Turkish Studies**, Vol. 18, No: 1/2, 2012, s. 86-87; Diğer yandan Bayar’a göre, söz konusu kargaşa ortamının temeli de 27 Mayıs’a dayandırılacaktır. Bunu, Bayar’ın 1977 seçimlerinin propaganda sürecinde kurduğu şu cümlelerden anlamak mümkündür: “Bugünkü tehlikeli durum 17 yıl evvel meydana getirilen hükümet darbesi yüzündendir”. Bkz.: **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 1706, 4.5.1977, s. 1.

⁸⁰ **A.e.**, s. 492.

iradesidir. 1961 Anayasamız ise egemenliği Anayasanın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanılacağına amirdir. Yani Millet tarafından seçilmiş kimseler değil bürokrat ve bürokrat heyetler egemenliği Millet adına, hatta Milletin mümessillerinden yetki almaya dahi lüzum görmeden istimal edeceklerdir.”⁸¹

Bu düşünceleri önceleyen şekliyle, Türkiye’deki demokrasinin geleceği hakkında CHP ve DP’nin iki farklı yola saptığı düşüncesinde olan Devrik Cumhurbaşkanı Bayar, DP’nin “*hakimiyet kayıtsız şartsız milletindir*” anlayışını benimseyerek millet kavramını temel aldığı; CHP’nin ise “*Yumuşak bir Halk Hakimiyeti*” temelinde, bürokratik ve “*özerk*” kurumları ön plana çıkardığı düşüncesindedir. Bayar’a göre 1961 Anayasası’nda ortaya konan fikirleri, CHP lideri İsmet İnönü 1950’den beri savunmaktadır.⁸² Nitekim Kurucu Meclis’teki CHP’li oranının yüksek olması, 1961 Anayasası’nın; CHP lideri İsmet İnönü’nün öngördüğü yönetime büyük oranda etki etmiştir. CHP’nin bundaki rolüne dönmeden önce, Bayar’ın belirttiği şekliyle DP’nin rolünü -farklı görüşlerin de katkısıyla- biraz daha açmak gerekebilir.

Örneğin anayasa hukukçusu Bülent Tanör’e göre, cumhuriyetin ilanından sonra, resmi ideolojinin düsturu “*egemenlik kayıtsız ve şartsız milletindir*” idi. Celal Bayar ise “*kayıtsız şartsız millet hâkimiyeti*” olarak adlandırdığı ilkeyle farklı bir noktayı vurguluyordu. Buna göre egemenliğin halka ait olması, Osmanlı Devleti benzeri patrimonyal biçimde örgütlenmiş bir toplum yapısının sonlanmasını ifade ederken, Bayar’ın savunduğu kayıtsız şartsız millet hakimiyeti, halkın; siyasal, ekonomik vb. gelişmişliği ya da ne kadar özgür, bilinçli olup olmadığına bakılmaksızın; genelinde meclisin, özelinde hükümetin, yönetenler açısından anahtar konumdaki tek güç olarak görülmesidir.⁸³ Buna göre, resmi ideoloji tarafından ortaya koyulan düşüncede, parlamenter sisteme vurgu yapılsa da, bu, daha önce siyasal katılıma olumsuz etki eden feodal unsurların devreden çıktığı ve henüz sadece siyasal katılımı amaçlar ölçülerdedir. Bayar’ın söylediği ise bunun ötesinde, bir ikinci aşamayı içerir.

Devrik Cumhurbaşkanı Bayar tarafından vurgulanan, mecliste kararların alınması noktasında önemli olan, tüm meclisin düşüncelerinden çok, özellikle nicelik olarak her şeyi yapmaya gücü yettiği bağlamda, ‘muktedir’ konumdaki bir hükümetin varlığıdır. Bu noktada DP’nin, 1950-1960 arasında girdiği seçimlerde yüzde 50 civarındaki oylarıyla sandalye sayılarının çoğunu elde ettiği daha önce görülmüştür. Örneğin, 1954 seçimlerinde, yüzde 56

⁸¹ Abdullah Uraz, “1961 Anayasasının üzerinde düşünmek zorundayız”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5469, 17.2.1973, s. 4.

⁸² Celal Bayar, **Başvekilim Adnan Menderes**, Der. İsmet Bozdağ, İstanbul, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1986, s. 10; Bayar’ın bu konudaki düşüncelerinde şöyle bir çelişki de vardı: Kuvvetler Ayrılığı ilkesinin anayasaya girmesi fikri, DP’nin 1950’lerde dile getirdiği bir vaatti, ama bu vaadi gerçekleştirecek olan, 27 Mayıs sonrasındaki 1961 Anayasası oldu. Bora, **Cereyanlar...**, s. 535.

⁸³ Bülent Tanör, **Anayasal Gelişme Tezleri**, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013, s. 108-111.

cıvarı bir oyla, meclisteki üyeliklerin yüzde 90'ından fazlası, DP tarafından elde edilmiştir.⁸⁴ Burada hemen, görüşleri, “*baş üstüne*” şeklinde karşılanan ve emir yerine de geçtiği bağlamda koşulsuz kabul gören karizmatik bir lider ve onun takipçisi kitlelerin, popülizmin önemli unsurları olduğunu hatırlamak gerekir. Bu açıdan çoğunluğu oluşturan destekçi kitleler, aslında belli bir kesimdir ki bu yüzde 51 de olabilir, AKP'nin 2002 genel seçimlerinde aldığı gibi yüzde 34 de, ama siyasi hareket tarafından bu kitlelerin genel iradeyi, yani halkın bütünü de eksiksiz yansıttığı düşünülür.⁸⁵

Sonuç olarak milli iradeci düşünceye göre, bir siyasi partinin, seçimleri, sadece hükümeti kuracak şekilde kazanması⁸⁶ DP'li siyasi elitlere göre, artık yönetsel olarak her şeye hakim olunması açısından yeterliydi. Yönetim anlayışındaki olası bir yetersizlik durumunda siyasetçilere bedel ödetecek olanlarsa yine milli iradeyi oluşturan kitlelerdi.⁸⁷ Öte yandan bir mecliste, toplumun farklı kesimlerinden birçok temsilci bulunmaktadır ve karar alma mekanizmasında bu çeşitlilik esası reddedilmekle, genellikle kararlar, sayıca çok olan üyelerin oluşturduğu hükümetler tarafından alınmaktadır. Meclis'te olup hükümette yer almayan diğer temsilcilerin karar alma sürecini engellemeleri, zaten mevcut hükümet üyelerinin bir şikayet noktası olacaktır. Bir anlamda bu, çoğunlukçu bir demokrasi öngörüsüdür. Türkiye'de DP ile başlayan bu süreçte görüldüğü gibi, Adnan Menderes, Süleyman Demirel ve merkez sağ çizgideki diğer liderler, millet iradesi kavramını bu anlamda kullanacaklardır.

Milli irade kavramı, birbirlerinin devamı siyasi hareketler olması bakımından, DP'den AP'ye kalan bir süreklilik arz eder. Bu bağlamda DP hareketi de liberal demokratik düzen kapsamında hayal ettiği politikalarını gerçekleştirmekten uzak kalmıştır. Nitekim DP döneminde, gerek ekonomik olarak gerekse de siyasi ve toplumsal alanda devletin rolü küçültülmek yerine korunmuştur.⁸⁸ Aslında devletin, milliyetçi muhafazakarlar tarafından

---

⁸⁴ Gökhan Atılğan, “Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında”, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat**, Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, 3. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2019, s. 428; Cangızbay, **a.g.e.**, s. 18.

⁸⁵ AKP, 2002 seçimlerinde yüzde 34 oy oranı ile mecliste yaklaşık yüzde 66 çoğunluk elde etmişti. Tabii bunda söz konusu seçimdeki baraj sisteminin de etkisi vardı ve bu nedenle seçmenlerin yaklaşık yüzde 45'lik bir kısmı mecliste temsil şansı bulamayacaktı. Belge, “**Siz İsterseniz...**”, s. 124-126.

⁸⁶ Murat Belge, bunun için “*seçimci diktatörlük*” kavramını kullanmıştır. Dolayısıyla tek parti dönemini, “*seçkinici diktatörlük*” olarak adlandıran kimi DP çizgisi destekçileri, milli irade savunuculuğuyla, aslında düşünceleriyle de çelişmektedirler. Oysa söz konusu diktatörlük olunca, seçimci ya da seçkinici olmasının bir önemi yoktur. **A.e.**, s. 210.

⁸⁷ Atılğan, **a.g.e.**, s. 427.

⁸⁸ Hasan Bülent Kahraman, **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – II: 1920- 1960**, 2. bs., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2012, s. 347-349.

zihinlerde bu şekilde konumlandırılması; devlet anlayışının bir tarihsel süzgeçten geçirilmesi ve milliyetçi muhafazakarlar tarafından Kemalist dönemdeki tutumla benzer şekilde, tekrardan ısıtılıp sunulmasının bir sonucudur. Nitekim millet kavramının ordu ile olan bağlantısına ek olarak, devlet kavramı da milletle bütünleşmeyi gerektirmiştir. Sonucunda milliyetçi muhafazakarlara göre devlet; farklı ideolojik yansımaların da ötesinde bir yerdedir.⁸⁹ 27 Mayıs sonrasında da DP’li kesimlerin devlet konusundaki söz konusu tutumu devam edecektir. Burada, belki de farklı ama önemli bir husus, iktidardaki 10 yıllık DP döneminin, 27 Mayıs gibi bir akıbetle sonlandığının farkında olan Süleyman Demirel ve AP’nin; DP’nin söz konusu otoriter tavrının -mesela sokak gösterileri karşısında daha ılımlı olunması- tekrarlanmaması noktasındaki farkındalığıdır. Dolayısıyla AP tarafından biraz da söz konusu sınırlara dikkat edilerek oluşturulan, değişken bir liberal siyasi çizgiden bahsedilebilir.

Örneğin, Türk siyasi tarihinde zamansal olarak uzun süreler yer edinmiş Süleyman Demirel, farklı dönemlerdeki politikalarıyla liberalizm noktasından yer yer uzaklaşmış, yer yer de siyasi gelişmelere göre liberal çizgiye yakınlaşmıştır. Bu tabii ki, merkez sağın farklı ideolojiler bağlamındaki geçirimli yapısından ileri gelmektedir. Örneğin özellikle Milliyetçi Cephe hükümetleriyle daha milliyetçi bir Demirel çizgisi varken, buna göre özellikle 1965 sonrasında daha güçlü bir iktidar konumu edinen Demirel, liberal çizgiye daha yakın görünecektir. Liberalizmdeki özgürlük anlayışının, yerine göre, devletin çıkarları bağlamında koşulsuz sınırlanması, Demirel’in değişen liberal çizgisine bir örnektir. Demirel ve onun merkez sağ siyasi çizgisi; zaman ve şartlara göre, Tanıl Bora’nın “*pragmatist çifte söylem*” şeklinde değerlendirdiği bağlamda, aslında bu iki görüşün de yürütücüsü olmuştur.⁹⁰ Nitekim merkez sağın tüm farklı ideolojik çizgilerinin temeline, DP çizgisine mensup liderler tarafından popülizm koyulacaktır.⁹¹ Bu da DP’li çizgideki politikaların; sadece bir ölçüde “*tutarlı*” olabilen, yine Tanıl Bora’nın adlandırdığı gibi “*Taktiksel*”, pragmatik bir liberal boyutunu göstermektedir.⁹² Dolayısıyla DP’lilerin sıkça başvurduğu şekliyle milli irade kavramının, indirgemeci ve popülist bir yaklaşım olduğunu belirtmek gerekir. Millet iradesinin sağlanamadığı, yani hükümetin tam olarak etkinlik ortaya koyamadığı durumlarda

⁸⁹ Yüksel Taşkın, “Milliyetçi Muhafazakârlık Çözülürken Merkez Sağ’da Miras Kavgası ve AKP’nin İmkânları”, **AKP: Yeni Merkez Sağ mı?**, Haz. Ümit Kurt, Söyleyişi yapan: Ümit Kurt- Selami İnce, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009, s. 132-133.

⁹⁰ Bora, **Cereyanlar...**, s. 542-545.

⁹¹ Buna birkaç örnek için Bkz.: “Demirel: “Davamız Milleti Söz Sahibi Yapma Davasıdır,,”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4576, 24.2.1973, s. 1.7; “Demirel: “Hesap Vereceğimiz Yegane Merci Millettir,, Dedi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4574, 22.2.1973, s. 1.7.

⁹² Bora, **a.g.e.**, s. 545-546.

ise, mesela Celal Bayar tarafından CHP'nin yolunun, bürokratik kurumların varlığıyla birlikte açılacağı belirtilmiştir. DP'lilere göre bunun çıkış noktası için 27 Mayıs öncesindeki CHP politikalarına kadar gidilmelidir.

Eski DP'li Samet Ağaoğlu'nun ifadesiyle, İnönü'nün “devlete getirmek istediği ortaklar”, söylendiği üzere kimi kurumlar vasıtasıyla ortaya konmuştur. Samet Ağaoğlu, bunlardan radyo, üniversiteler, nispi seçim sistemi, Anayasa Mahkemesi gibi birçok unsurla ilgili uygulamaların, İnönü tarafından zaten gerçekleştirilmesi gerektiğinin düşünüldüğünü, fakat İnönü'nün bunları ancak 1957'den sonra açıkladığını söyleyecektir. Sonuç olarak bu unsurların hepsi, hem Bayar'ın hem de Samet Ağaoğlu'nun söyledikleri gibi devlete ortak edilecek⁹³ ve sağ muhafazakar kesimler tarafından ortaya çıkacak sorunların temeli olarak görülecektir.

CHP lideri İnönü'nün bu konudaki düşünceleri hem olumsuz hem de olumlu yanları olması açısından değerlendirilebilir. Bir yandan üniversite özerkliği, basın vb. alanlarda fikir özgürlüğünün sağlanması, nispi temsil sistemi, siyasi iktidarın yanında diğer toplumsal gruplara da kamusal alanda var olma şansını verebilecek uygulamalardır. Söz konusu uygulamalar, bir diğer anlamda çoğunlukçu değil, çoğulcu bir yönetim şeklini de destekler niteliktedir. Dolayısıyla DP'li çizgi temsilcilerinin de karşı oldukları, zaten çoğulcu bir yönetim şeklidir ve söz konusu kurumlar aracılığıyla siyasal katılımının sağlanması sonucunda, liberal-demokrat olma iddiasındaki DP'lilerin tedirginliği, hükümet etme alanlarının daralmasındandır. Diğer yandan 27 Mayıs'ın da yönünü belirleyecek, bürokratik mekanizmanın diğer kurumsal kolu olarak değerlendirilebilecek, hukuki bağlamdaki olumsuz fikirlerden de bahsetmek gerekir. Bu durumda 1961 Anayasası sonrasında ortaya çıkacak vesayet kurumlarıyla, reformcu düzen hayali içinde olan bürokratik seçkinler ya da siyasi elitler arasında bağlantı kurulmalıdır. Nitekim 27 Mayıs da, çoğunlukla Zinde Kuvvetler tarafından bu açıdan değerlendirilmiş, bir kısım siyasi icraatlar da, söz konusu olumsuzluğu yansıtır şekilde, buna göre şekillendirilmiştir.

Mesela İsmet İnönü'nün de getirmeyi düşündüğü iddia edilen Anayasa Mahkemesi, bu “vesayet kurumları”ndan biridir. Böylelikle, yasama yetkisini elde eden meclisin kararları, - nitekim DP meclisteki icraatlarından dolayı suçlanmıştı- Anayasa Mahkemesi tarafından

⁹³ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972, s. 61-63; Samet Ağaoğlu'nun söylediklerine ek olarak, çift meclisli sistem de CHP'nin 1959'da yayınladığı “*İlk Hedefler Beyannamesi*” kapsamında yer alıyordu. Günel Kansu, **Planlı Yıllar: Anılarla DPT'nin Öyküsü**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004, s. 34.

süzgeçten geçirilebilecektir. Bu bakımdan 27 Mayıs sonrasında kurulan siyasi düzen, Anayasa Mahkemesi’ni seçim sonuçları sonucunda oluşan meclisin gücüne ortak etmiştir. Suavi Aydın ve Yüksel Taşkın’ın da ifade ettikleri gibi Anayasa Mahkemesi’nin bu denetleyici gücü, “1961-1980 döneminde demokratik ilkelerin korunmasından çok “devletin korunmasına” odaklanmış” durumdadır.⁹⁴ Bu bağlamda Bayar ve İnönü’nün fikirlerinden ortaya çıkan ortak sonuç, devletin farklı yollardan -kurumlar aracılığı ile- korunmak istenmesidir.

Anayasa Mahkemesi de bu kurumlardan biriydi ve güçlü konumuyla, ülke yönetiminde pay sahibi oluyordu. Öyle ki DP’li kesimler bunu, Anayasa Mahkemesi’nde karar verme durumunda olan hukukçuların ve yasama görevini yerine getiren siyasetçilerin, amaçlarının kesişebileceği yönüyle de değerlendiriyordu. Kısacası 27 Mayıs süreci sonucunda ortaya çıkarılan Anayasa Mahkemesi, hükümetin meclisten çıkarmak istediği kararları engelleme yönünde karar alabilirdi. Bu da DP destekçilerinin en çok vurguladığı “seçilmiş çoğunluk” iradesinin haklarını zarara uğrattıyordu.⁹⁵ Böylece DP’lilere göre devletin çıkarları da zarara uğruyordu.

Bu yönüyle; Tanel Demirel’in, Süleyman Demirel’den aktararak tespit ettiği gibi, “devletin sokağa mağlup olması” olarak değerlendirilen “askeri müdahaleler”, 27 Mayıs sonrasındaki siyasi düzenin oluşması açısından, DP hareketinin siyasi parti liderleri tarafından -Bayar, Menderes, Demirel- devletin alan hakimiyetinin azaltılması olarak yorumlanmıştır. Bu, biri diğerinin devamı olan iki partinin -DP/AP- devlet anlayışlarının benzerliği açısından da önemlidir.⁹⁶ Tabii ki bu düşünceler, demokrasiyi sadece seçim sonuçlarına, dolayısıyla da partilerin meclisteki güçlerine indirgeyen popülist bir yaklaşımın çıkış noktasından ileri gelir. DP’li kesimlere göre, 1961 Anayasası’nın olumsuz özelliklerinden bir diğeri de anayasayla Türkiye’deki sol kesimlerin önünün fazlasıyla açıldığı iddiasıdır.

Bunda, öncelikle devlet yönetiminde etkili olma bağlamında anayasayı yapan profesörlerin etkisi görülmüştür. Gazeteci Abdullah Uraz bunu, “1961 Anayasasını bazı profesörler işlerine gelen yöne çektiler” diyerek belirtecektir. Bunun da temelinde, 1961 Anayasası’na göre üniversitelerin özerk kurumlar olarak görülmesi yatmakta; profesörlerin

⁹⁴ Aydın ve Taşkın, **1960’tan Günümüze...**, s. 95.

⁹⁵ Mesela günümüzde de AKP’nin, ana muhalefet partisi konumundaki CHP’yi sürekli Anayasa Mahkemesi’ne gitmekle suçlamasının nedenlerinden biri, 27 Mayıs süreciyle oluşturulan mahkemenin, kararları iptal etme gücü olmasındandır. Bu da ayrıca, Türk sağ açısından 27 Mayıs darbesinin günümüze yansıyan olumsuz etkilerine bir örnek olsa gerektir. İlknur Türe, “Türkiye’de Anayasa Mahkemesinin Oluşturulma Süreci ve 1961 Anayasası”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 101, Bahar 2010, s. 83.

⁹⁶ Tanel Demirel, **Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 267.

ise, üniversitelerde ya da sokaklarda yapılan bir takım faaliyet ve eylemleri, propagandaları - burada DP'lilerin bilinçaltında 27 Mayıs sürecinin olduğu anlaşılıyor- ideolojik gerekçelerle haklı gösterdikleri ifade edilmektedir. Bu hakların kişilere verilmediği durumlar ise profesörlere göre anayasa ihlali sayılmaktadır.⁹⁷ Bu, muhafazakar-demokratlar tarafından bir diğer anlamda “*Anayasa açıktır*” görüşünün de sürekli vurgulanması nedeniyle, sağ kesimler açısından bir şikayet konusu yapılacaktır. Buna göre herhangi bir eylem içerisinde olan bir kişi, sağ kesimlerce ucu açık olarak değerlendirilen bir anayasadan güç alıp, hal ve hareketlerini buna göre meşrulaştırabiliyordu.⁹⁸

Gazeteci Abdullah Uraz’a göre 1961 Anayasası, “*Üniversiteler ve Üniversiteliler anayasasıdır.*” Çünkü öğrencilere siyaset yapma hakkı tanımıştır. Oysa üniversitelerin bu bağlamdaki amaçları farklı olmalıdır. Uraz’a göre üniversiteler, bilimsel, “*kültürel*”, manevi vb. alanlarda “*gürbüz bir kaynak olma*” özelliğini kaybetmemelidir.⁹⁹ Bu yüzden, DP'liler ve aslında ileri bölümlerde de görülebileceği gibi tüm Türk sağı tarafından 1970'lere doğru sokaklarda yaşanan hareketlenmelerin ya da solculuk adına yapılan eylemlerin temeline çoğunlukla 1961 Anayasası koyulacaktır.

Mesela 28 Nisan tarihinin, öğrenci gösterileri olması bağlamında 27 Mayıs'ı hatırlatır şekliyle, solcular tarafından kutlanması, bir kısım muhafazakar-demokrata göre aslında birer “*sosyalist*” ya da “*komünist*” ihtilal alıştırmasıdır.¹⁰⁰ Bu yüzden DP/AP çizgisindekiler, gösteriler sırasında hayatını kaybeden her gencin sorumlusunu da 1961 Anayasası olarak görmektedir. Çünkü bu şekilde bir kargaşa ortamı, devletin otoritesini sarsmaktadır. Buna göre şikayet, devletin önlem alma noktasında, karşısına sürekli “*özerk*” kuruluşların çıkmasıdır. Tekin Erer’e göre, bir hakimin, siyaseten alınan kararlar yerine Danıştay'ın aldığı kararı esas alması, devletin hareket alanının kısıtlandığının bir göstergesidir. Böylece özerklik konusu, özerkliği savunan kesimlerin devlete karşı gelmesini de gündeme getiriyordu.¹⁰¹ Örneğin bu konuda diğer bir şikayet alanı, TRT'nin özerk konumudur.

1961 Anayasası'nın 121. maddesiyle yakından ilgili olan TRT özerkliğinin derecesini belirleyen kurum, DP/AP çizgisindekilere göre meclis -aslında milli irade- olmalıdır. Ayrıca

⁹⁷ Abdullah Uraz, “1961 Anayasasını bazı profesörler işlerine gelen yöne çektiler”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5471, 19.2.1973, s. 4; Ayrıca Samet Ağaoğlu, özerk üniversite fikrinin bir prensip olarak Demokrat Parti programında yer aldığını söyleyecektir. Bkz.: Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş...**, s. 63.

⁹⁸ Kabaklı, “Anayasa açıktır”..., s. 2.

⁹⁹ Abdullah Uraz, **12 Mart'a Doğru Devlet Organları ve Demokratik Kuruluşlar**, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını, Ankara, 1973, s. 64-65.

¹⁰⁰ Kadircan Kafıl, “Tasarlanan İhtilâl”, **Tercüman**, Yıl: 7, Sayı: 2375, 27.5.1968, s. 3.

¹⁰¹ Tekin Erer, “Bu Anayasa İle”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 7037, 1.2.1977, s. 3.

bunun için, birtakım kurallara da uyulmalıdır. Örneğin TRT'nin “*kültür ve eğitime yardımcılık*” ilkeleri, aslına uygun bir şekilde pratiğe geçmelidir. Yani DP çizgisindekilere göre, yayınlarda ‘manevi’ değerler ön plana çıkarılmalıdır. Bu bağlamda Türkiye’nin milli bir yayın organı olarak görülen TRT, dış ülkeler destekli olduğu iddia edilen sol yayın organlarından farklı bir yere koyulmak istenmişti.¹⁰² Abdullah Uraz’a göre Türkiye’de “*Radyo-Televizyon yayınları, dünyada bir emsali daha gösterilemeyecek Devlete karşı bir organ haline getirilmiş oldu.*”¹⁰³

DP/AP’li kesimlerce istenen, TRT’nin, 1961 Anayasası’nın 121. maddesinde yazdığı gibi tarafsız niteliğini ortaya koymasıdır. Faruk K. Timurtaş’a göre TRT, “*...sol bir görüşün organı gibi hareket etmektedir. Bu haliyle o, milletin sesi olmaktan çıkmış, bir zümrenin fikirlerini yayan, tarafsızlıkla ilgisiz bir kurum haline gelmiştir.*” Bu nedenle 1961 Anayasası’ndaki bu kanunda değişiklik yapılmalıdır. AP hükümetinin söz konusu kanunun değişimi için 1970’lere doğru verdiği tasarı bu bağlamda önemlidir.¹⁰⁴ Ayrıca AP milletvekilli Osman Saraç’ın TRT yönetim kurulunda bir “*din âlimi*” bulunmasını istemesi de, Tercüman gazetesi yazarı Ahmet Kabaklı tarafından dini bayramların halka daha anlamlı yaşatılması açısından, meselenin önemli bir başka boyutu olarak belirtilmiştir.¹⁰⁵ Kısacası DP çizgisindekilere göre, 27 Mayıs sonrasında özerk niteliği ortaya koyulan bu kurumlar, aslında toplumun muhafazakar ölçülerde şekillenmesine katkı sağlamalıydı.

Ferruh Bozbeyli ise, Anayasa Mahkemesi ve özerklikler konusunda bir başka yaklaşımda bulunmuştur. Bozbeyli’ye göre Anayasa Mahkemesi, meclisi ve yasaları denetleyebilecekti. Bu durumda, Anayasa Mahkemesi’nde bir hukuka aykırılık olursa ne olacaktı? Ya da üniversiteler açısından benzer bir durum yaşanırsa ne olacaktı? Bozbeyli bu sorulara “*...onlar iyi adamdır. Onlar anayasaya karşı bir iş yapmazlar*” şeklinde karşılık verileceğini söylemektedir. Bozbeyli’ye göre 1961 Anayasası ile meclise güvenilmediği, bir açıdan daha gösterilmiştir. Buna göre 1924 Anayasası’nda olmayan usul maddelerine, 1961 Anayasası’nda yer verilmiştir. Bu maddeler 1924 Anayasası’nın iç tüzüğünde bulunmaktadır.

¹⁰² A. Selçuk Özçelik, “TRT’nin Özerkliği Konusunda”, **Tercüman**, Yıl: 8, Sayı: 2688, 11.4.1969, s. 1,7.

¹⁰³ Uraz, **12 Mart’a Doğru...**, s. 66.

¹⁰⁴ Faruk K. Timurtaş, “TRT ve Tarafsızlık”, **Tercüman**, Yıl: 8, Sayı: 2698, 21.4.1969, s. 1,9; Örneğin Yargıtay Başkanı iken vefat eden İmran Öktem’in, din konusundaki söylemleri nedeniyle cenazesinde olaylar çıkmış, cenaze namazı İsmet İnönü’nün de müdahalesiyle sancılı bir şekilde kılınmıştır. Ahmet Kabaklı bunun için sert bir yazı yazarken İnönü’nün buradaki konuşmalarını yayınlayan TRT’de bundan payını alacaktır. Kabaklı’ya göre, 27 Mayıs öncesindeki Topkapı, Uşak olaylarına benzer bir hava yaratılmasına aracılık eden de, sürekli tarafsız olduğu söylenen TRT’ydi. Bkz.: Ahmet Kabaklı, “Tüm İlkeçilere”, **Tercüman**, Yıl: 8, Sayı: 2714, 7.5.1969, s. 2.

¹⁰⁵ Ahmet Kabaklı, “TRT’nin Islahı İçin”, **Tercüman**, Yıl: 8, Sayı: 2701, 24.4.1969, s. 2.

1961 Anayasası'nda bu maddelerin içtüzüğe konmasına izin verilmemesi, yine meclise duyulan güvensizliği göstermiştir. Oysa Bozbeyli'ye göre “*anayasayı değiştirme yetkisi*” meclisin olmalıdır ve zaten değiştirmek için de üçte iki çoğunluk gerekecektir.¹⁰⁶ Ferruh Bozbeyli, ayrıca Millet Meclisi haricinde, Senato'nun da varlığıyla birlikte oluşturulan çift meclisli sistemin, yasama faaliyetlerini olumsuz etkilemesi nedeniyle konunun tartışılması gerektiğini söylemektedir.¹⁰⁷

Buna göre, sorunların çözümü için aşırı serbestlik ve aşırı baskı, “*hürriyetle otorite*” arasında bir denge kurulmalıdır.¹⁰⁸ Bir Anayasa'nın “*anayasa hukuku tekniği bakımından ve çağdaş hak ve hürriyetleri kavraması bakımından ideal bir anayasa*” olması, onun, bir ülkedeki demokrasiyi geliştirdiğinin göstergesi olmayabilirdi. Nitekim kimi AP'liler, “*Weimar Anayasası*”nı buna örnek olarak göstermiştir. Bu bağlamda Weimar Anayasası, ülkeyi Hitler'in faşizmine götüren bir metin olarak değerlendirilmektedir. Oysa bir anayasanın görevinin, vatandaşın güncel ihtiyaçlarına cevap vermek olduğu, Abdullah Uraz tarafından şu şekilde ifade edilir:

“Belki teorik olarak ve mefruz ve muayyel bir cemiyet için iyi düzenlenmiş bir anayasa olabilir, ama Türkiye yer yüzündedir, üzerinde maddi ve manevi menfaatlerin sevkettiği insanlar yaşamaktadır. Bu insanların hürriyet ihtiyaçları vardır, sosyal ihtiyaçları vardır, politik ihtiyaçları vardır, ekonomik ihtiyaçları vardır ve bunların muhasalası yaşama ahângini [ahengini] methedilen anayasa kavriyabilmişse iyi bir anayasadır.”¹⁰⁹

1961 Anayasası Ferruh Bozbeyli'ye göreyse, “*bir tepki, yani bir reaksiyon Anayasasıdır.*” Bu hemen hemen tüm anayasalar için geçerlidir, bu yüzden anayasanın, “*Reaksiyon Anayasası*” özelliğini vurgulayanlar, anayasanın konumunu övmek ya da yermek amacıyla değil, doğru olanın, görünenin bu olduğu için böyle söylemektedir. Zaten anayasalar kendi başlarına “*suçlu*” görünemezler, eğer bir suçlu varsa, o da anayasayı görüşleri doğrultusunda gerektiği gibi uygulamayanlardır. Yani suçlu, 1961 Anayasası için başta 27 Mayısçılardır. Ferruh Bozbeyli, bunun için doğrudan bir suçlu göstermese de, kastedilen, Kurucu Meclis'ten başlayarak anayasayı ortaya çıkaran hukukçular ve CHP'lilerdir.¹¹⁰ Tüm bu gerekçeler, merkez sağdaki kesimlerin 1961 Anayasası'nı, dönemin hem iç hem de dış

¹⁰⁶ **Yalnız Demokrat**, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 185-186.

¹⁰⁷ Demokratik Parti genel başkanı Ferruh Bozbeyli'nin, Anayasanın eksikleri ve yapılması gerekenler konusundaki fikirleri için bkz.: **Demokratik Parti ve Anayasa Islahâtı**, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, t.y., s. 14-17; Ayrıca aynı konuda bilgilendirme için bkz.: Bozbeyli, **Demokratik...**, s. 132-138.

¹⁰⁸ **Demokratik Parti Tüzük ve Programı**, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, 1970, s. 91.

¹⁰⁹ Abdullah Uraz, “Reksioner olmak yerine soğukkanlı olmak gerekirdi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı, 5470, 18.2.1973, s. 4.

¹¹⁰ **Demokratik Parti ve Anayasa Islahâtı**, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, t.y., s. 25-27.

siyaset ortamının etkisiyle birlikte değerlendirdikleri, dolayısıyla da eleştirdikleri konuları içermektedir. Nitekim eleştiriler bir süre sonra, DP/AP’li kesimlerde, 1961 Anayasası’nın onarılması ya da yerine bir başkasının yapılması gibi bir talep doğuracaktır.

AP’liler 1961 Anayasası’nda, ıslahat adı altında -çözüme yönelik- düzeltilmesi gereken bölümlerin olduğuna inanıyordu. Süleyman Demirel, üniversitelerin özerkliği ilkesinin kaldırılmadan, özgür düşüncenin üniversitelerde yer almasını, fakat üniversitelerin “milli” konumunun da unutulmaması gerektiğini söyleyecektir. Bunun haricinde, şikayet edilen konulardan, yine devlete ait yayın organlarının tarafsızlığı, söz konusu kurumların özerkliği son bulmadan, aşırıya kaçan yayınların engellemesiyle düzeltilebilirdi. Ayrıca “yargı bağımsızlığı” konusunda yapılacak ıslahatlar, seçilen iktidarın icraat kapsamının arttırılması, hizmetlerinin engellenmemesi, örneğin farklı amaçlarla “gensoru” verilmesi gibi, anayasada yer aldığı düşünülen yanlışlıklar, düzeltilmeliydi.¹¹¹ DP/AP’lilere göre, anayasada yapılabilecek herhangi bir değişiklik normaldir, çünkü bunun, İngiltere, Fransa gibi ülkelerde örnekleri de vardır.¹¹²

Süleyman Demirel, böyle bir gelişmeyi, “devletin otoriteye kavuşturulması lâzımdır. Bu otorite Demokratik Cumhuriyetin otoritesi olacaktır. Kaynağı millet olmayan otoriteyi faşizm sayarız”¹¹³ diyerek, aslında 1961 Anayasası’nın da faşist bir uygulama örneği olduğunu söylemektedir. Tabii bu düşünce, Demirel’in yine popülist bir millet iradesi anlayışının sonucudur. Oysa 1961 Anayasası’ndaki cumhuriyetin, aynı zamanda “sosyal devlet” olgusunu içinde barındıran bir kapsamı da vardır. Mesela bu durum, AP’lilerin Anayasa’ya ekonomik yönden itirazlarının da bir nedenidir. Çünkü AP’lilerin çıkarlarının kesiştiği sermaye çevreleri, işçilerin, bir kısım sendikal haklar örneğinden hareketle nefes alma alanlarını kısıtlamak istemiş ve daha sıkı bir otorite altında birer işveren olmayı tercih etmişlerdir.¹¹⁴ Dolayısıyla anayasanın mevcut konumu, sermaye sahipleri gibi farklı çevrelerin memnuniyetsizliğinin de bir nedeni olmuştur. AP’li siyasi elitler ise, bunun sözcüsü konumundadır.

¹¹¹ “Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel’in 12 Ekim 1969 Seçimleri için yaptığı Radyo Konuşmaları”, **Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları**, No. 37, Ankara, Doğu Matbaası, 1969, s. 36-42.

¹¹² “Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel’in Anayasa Tadili Dolayısıyla 27 Ağustos 1971 Günü Millet Meclisinde Yaptığı Konuşma”, **AP. Genel Merkez Yayınları**, No. 44, Ankara, Doğu Matbaası, 1971, s. 9.

¹¹³ “Otoritenin Kaynağı Millet Olmalıdır”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5271, 24.7.1972, s. 1,7.

¹¹⁴ Feroz Ahmad’ın dikkat çektiği gibi, Anayasa’nın 41. maddesi, iş çevrelerinin sosyal devlet olgusuna itirazlarının bir göstergesidir. Ahmad, **Modern Türkiye’nin...**, s. 159-160; Geri getirilmek istenen “sendika hürriyeti” 1956 yılında DP tarafından kaldırılmıştı. Bu konudaki özgürlük, Walter F. Weiker’in de belirttiği gibi 27 Mayıs 1960 gününün hemen akşamında yeniden kabul edildi, bir diğer deyişle 27 Mayısçıların ilk işlerinden biri bu oldu. Bkz.: Weiker, **a.g.e.**, s. 223.

Öte yandan Anayasa’da öngörülen bu değişiklikleri, 12 Mart 1971 muhtırasına giden süreç açısından da değerlendirmek gerekir. Çünkü Anayasa’daki bu düzeltme isteğinin 12 Mart muhtırasıyla olan ilgisi de tartışılmış bir konudur. Bu durumda sorulacak soru, 1961 Anayasası’nda yapılabilecek değişiklik ya da değişikliklerin, ülkeyi yönetmeyi ne kadar kolaylaştırabileceğidir?

Süleyman Demirel 1961 Anayasası’nın bu konudaki eksikliklerinden bahsederek şunları söylemiştir:

“Biz bu Anayasa ile ülkenin idare edilemeyeceğini söylemiştik. Buna karşılık, Anayasa’nın bir kusuru olmadığı, bizim ülkeyi idare edemediğimiz ifade olunmuştu. 12 Mart 1971’de hemen sıkıyönetim ilân edilmeyişinin sebebi de budur. Nisan 1971 de sıkıyönetim ilân edilmesi mecburiyetiyle karşı karşıya kalınması bizi haklı çıkarmıştı. Sıkıyönetime rağmen olaylar azalmamış, çok daha artmıştı.”¹¹⁵

Benzer şekilde 12 Mart sonrası dönemin Başbakanı Nihat Erim de, “*Bu Anayasa ile memleket idare etmek mümkün değildir*” diyecektir.¹¹⁶ Böyle bir değişiklik talebinin gerekçeleri ise, birincisi ülke güvenliğinin sağlanması, ikincisi yapılması öngörülen reformların yolunun açılmasıdır. Ayrıca Erim, değişiklik isteğinin, 12 Mart sonrasında ortaya çıkan bir konu olduğunu da söyleyecektir.¹¹⁷ Böylece ilk aşamada anayasanın yetersiz görülmesinden dolayı yapılan itirazlar, yerini, anayasa değiştirilsin tartışmalarına bırakacaktır. Zaten en başından beri, hem AP destekçileri hem de AP ve Demirel tarafından paylaşılan; 1961 Anayasası’nın iktidarın işini zorlaştırdığı düşüncesi, 12 Mart muhtırasının verilmesiyle de bir ölçüde meşruluk kazanmıştır.

Fakat Bozbeyli; Nihat Erim’in, değişiklik düşüncesinin 12 Mart sonrasında başladığı yönündeki iddiasını reddetmektedir. Aslında Nihat Erim’in, eski bir CHP’li ya da o çevreye yakın biri olarak, anayasa için söylenen yetersizlik iddialarını, bu değerlendirmeyi yaparken dikkate almaması doğaldır. Nitekim Bozbeyli’ye göre ıslahatlar ile ilgili Anayasa’daki düşünceler, 27 Mayıs sonrası süreçte, yani 12 Mart’ın çok öncesinde başlamıştır. Ek olarak Bozbeyli, 12 Mart’ın oluş sebeplerinin, ıslahat konusunun dışında, anayasadan bağımsız olduğunu da söyleyecektir. Bu düşünceye göre anayasada ıslahatlar yapılmış olsaydı da 12 Mart gerçekleşebilirdi. Burada Bozbeyli’nin, anayasadaki yetersizlikler dışında, gereken tedbirlerin zamanında alınmadığı gerekçesiyle, dönemin hükümeti AP’ye eleştiriler

¹¹⁵ Genel Başkan Süleyman Demirel’in A. P. 8. Büyük Kongresini Açış Konuşması, Ankara, Doğuş Matbaası, 21.10.1976, s. 22-23.

¹¹⁶ Erer, “Bu Anayasa...”, s. 3.

¹¹⁷ Demokratik Parti ve Anayasa Islahâtı, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, t.y., s. 18.

yöneltiğini görmekteyiz. Bozbeyli'nin söylediklerinden, Demirel ve Erim'in tersine, ülkedeki çalkantıların tek sebebinin anayasadaki onarım sorunu olmadığı sonucu çıkarılmaktadır.¹¹⁸

Sonuç olarak 1961 Anayasası'nda birçok madde değişti ve anayasaya birçok yeni kanun eklendi. Tekin Erer bu hamlenin, 12 Mart sonrasında dahi olumlu sonuç vermediğini söyleyecektir. Bu yüzden de bunu, “*anayasanın ehliyetsiz terziler elinde bize çok bol dikilmiş bir elbise olduğunu 12 Mart 1971 muhtırasından sonra anladık*” diye ifade edecektir. Bunun başarısız olmasındaki suçlu ise anayasaya yön veren, niyetleri kötü kimselerdir.¹¹⁹ Demirel ise yapılan değişiklikleri ve sıkıyönetimin ilan edilmesi konusunda daha önce söylediklerinin, “*teşhiste ve tedbirde*” doğru olduğunu ifade etmiş¹²⁰ fakat yapılan değişiklikleri yetersiz görmüş ve daha sonra değişikliklerin devamını talep etmiştir.¹²¹ Bu, belki Demirel'in dediği gibi teşhiste doğru olabilir. Ama bir ölçüde tedbir alınmasına ve sıkıyönetim de ilan edilmesine rağmen Türkiye, içinde bulunduğu kargaşa ortamından çıkamamıştır. Yani her şeye rağmen tespitlerde, belki bir başarısızlık değil ama eksiklikler vardır. Sonuçta Ferruh Bozbeyli, 27 Mayıs sonrasında yapılan anayasanın değiştirilmesiyle, sorunların bitmeyeceği görüşüyle daha haklı çıkmıştır. Bu bağlamda 1961 Anayasası değişse bile toplumsal memnuniyetsizliklerin ne kadar giderilebileceği gerçekten tartışmalıdır. Nitekim 12 Mart sonrasında, 12 Eylül sürecine gelinmesi de bunun bir göstergesi olmuştur.

c. Anayasa ve Hürriyet Bayramı

Cumhuriyet kurulduktan sonra vatan ve millet sevgisi gibi vatandaşa ulus-devlet olmanın bilincini aşlamaya yönelik çalışmalar, tek parti dönemi hükümetleri tarafından yürütülmüştür. Burada amaç, özellikle okul dönemlerindeki öğrencilerden başlayarak¹²² vatandaşlık sorumluluklarını yerine getirmesi gereken yurttaşların, kendilerini ait hissedecekleri ortak vatanın birer parçası olmalarıdır. Bir diğer anlamda mevcut siyasi rejimin devamı, vatandaşlar için öngörülen dönüşüm olmadan sağlanamaz. 27 Mayıs Anayasa ve Hürriyet Bayramı da, hem 27 Mayısçılar hem de darbeyi destekleyen siyasi elitlerin, 27 Mayıs'ı meşrulaştırmak için ortaya koydukları bir araçtır. Bayramın, bir milli bayram olarak ortaya konması, hem yurttaşlar tarafından benimsenmesini sağlamak hem de devamında 27

¹¹⁸ A.e., s. 19-20.

¹¹⁹ Tekin Erer'e göre anayasada 55 kanun değişti, 100'e yakın yeni kanun ortaya çıktı. Erer, “Bu Anayasa...”, s. 3.

¹²⁰ Genel Başkan Süleyman Demirel'in A. P. 8. Büyük Kongresini Açış Konuşması, Ankara, Doğuş Matbaası, 21.10.1976, s. 23.

¹²¹ Demirel, a.g.e., 271.

¹²² Füsün Üstel, “Makbul Vatandaşın” Peşinde, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 127.

Mayısçılar tarafından yeni bir anayasayla oluşturulmaya çalışılan siyasi rejimin temellerini sağlamlaştırmaktır. Konumuz açısından önemli olan ise, bu anlayışın, DP çizgisi mensuplarınca ne kadar içselleştirilebildiğidir.

Nitekim kimi AP'lilere göre illa ki bayram ilan edilecekse, gün olarak askeri müdahalenin yapıldığı 27 Mayıs değil, anayasanın referandumla kabul edildiği 9 Temmuz 1961 tarihi seçilmeliydi. Çünkü anayasa ve 27 Mayıs tarihi arasında vatandaşlar bir bağlantı kuramıyordu. Ayrıca bayramın tüm vatandaşlara hitap etmesinin şartı da buydu.¹²³ Orhan Seyfi Orhon, Anayasa ve Hürriyet Bayramı'nı, "*Milli bayram yapmak için o günün kollarını hepimize açmalısınız!*" diyerek, söz konusu günün bayram olabilmesinin, ancak vatandaşların kaynaşabilmesiyle sağlanacağını vurgulamıştır. Dolayısıyla sadece bir kesimin bu bayrama sahip çıkması, "*intikam*" duygusuyla hareket edilmesi ve hatta "*particilik*" bile, kapsayıcılık gerektiren bu amacın başarısız olmasını sağlayabilirdi.¹²⁴ Zaten AP, Senato'da tasarıya destek verirken, bayramın "müşterek" olması gerektiğini vurgulamıştır. Fakat DP çizgisindekilerin bu konudaki genel düşüncesi, böyle bir bayramın, varlığının kabul edilemeyeceği ve kutlanamayacağı şeklindedir.

Gazeteci Adviye Fenik, Yassıada'daki idamlar ve hapis cezası alanları hatırlatırcasına böyle bir bayramın, asla bir kaynaşma noktası olamayacağını söylemiş ve bunu, "*Ben, mecbur muyum, 27 Mayısı bayram olarak kutlamağa?. Benim gibi, 1957 seçimlerinde eski iktidara oy veren milyonlarca vatandaş mecbur mu?...*" diyerek ifade etmiştir. Bu düşünceye göre, 27 Mayıs sonrasında bu kesimlere yaşatılanlar çok ağırdı. Örneğin Fenik, Yassıada'da yargılanan bir kişinin torununa, kimliğinin bilinmesinden dolayı okul müsamesesinde "*27 Mayısı temsil*" görevinin isteyerek verilmesine, yani çocuğun "*bayram etmeğe mecbur*" bırakılmasını "*zulüm*" olarak değerlendirmiştir.¹²⁵

Gazeteci Nazlı Ilıcak'ın 1961 Anayasası'nın başlangıç kısmından alıntılardığı "*Meşruiyetini kaybetmiş bir iktidara karşı, Türk milleti adına iktidara direnme hakkını kullanan Silahlı Kuvvetler*" ifadesi bile, Ilıcak'a göre DP çizgisi mensuplarının ötekileştirildiğini gösteriyordu. Ilıcak'a göre 27 Mayıs, "*hürriyet değil anarşi*" getirmiştir, dolayısıyla buna herhangi bir bayram yakıştırması yapmak mümkün değildir. Ilıcak bunu,

¹²³ "Anayasa Bir Tabu Değildir", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4538, 12.7.1970, s. 1; Benzer bir düşünce için bkz.: Tekin Erer, "27 Mayıs'ın Bayramı Olmaz!..", **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı: 7852, 2.6.1979, s. 2.

¹²⁴ Orhan Seyfi Orhon, "27 Mayıs!..", **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 647, 27.5.1962, s. 2.

¹²⁵ Adviye Fenik, "Bayram, bu mu?", **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4132, 27.5.1969, s. 2.

“Şimdi de bizden, biz Demokrat Partililerden bugünü Anayasa bayramı olarak kutlamamızı istiyorlar”¹²⁶ şeklinde ifade ederek, Anayasa ve Hürriyet Bayramı’nın varlığını reddediyordu.

Orhan Seyfi Orhon, “27 Mayıs, milli bir bayram günü değildir, siyasi bir bayram günüdür. Siyasi bayramlar, o gün mutlu olanların bayramıdır. Mutlu olmayanlardan birçoğunun henüz yürekleri için için kanamaktadır” diyerek, daha önce belirttiği, bayramın kapsayıcılığı konusundaki umudunu kaybetmiştir. Bu da kimi AP’lilerin 27 Mayıs konusunda, süreçteki fikir değişikliklerine bir örnektir. Orhon, Anayasa ve Hürriyet Bayramı’nın artık sadece bir kesimin bayramı olduğunu, şu dörtlük ile ifade etmiştir:

“Diyorlar: Bayram oldu! Diyorum: Bayram Değil!
Çünkü hicranda göynüm, saadetim tam değil!
Hasret coşup taşarken yüreğimin içinden,
Bayram olmuş, bana ne, ellerin sevincinden!”¹²⁷

27 Mayıs’ın Anayasa ve Hürriyet Bayramı olarak ilanı haliyle diğer milli bayramlarla karşılaştırılmasına neden olmuştur. Tekin Erer’e göre Türkiye’de genel olarak bir bayram “enflasyonu” vardır. Oysa fazla gelişmemiş ülkelerde, hem ekonomik olarak hem de bayramlarda bir ya da bir buçuk gün tatil verilmesi, ülkenin çıkarlarına değildir. Mesela Erer’e göre 1 Mayıs günü, işçiler o tarihte bir hakta kazanmadığından “icat edilmiş” bir bayramdır. 19 Mayıs ise, amacı itibarıyla yerinde bir bayram olmasına rağmen 1.5 günlük bir tatil gereksizdir. Örneğin bu tatil, boş bir Pazar günü de yapılabilirdi. 27 Mayıs ise Erer’e göre hepsinin dışında “gülünç” bir bayramdır. Erer bu konuda, “Bu öyle bir bayramdır ki, yapıldığı gün milletin yarısı sokağa çıkmıyor, birçok evlerde kapılar, pencereler kapatılarak içeride bütün aile gözyaşı döküyor. Hiç böyle bayram olur mu?” diyecektir. Erer’e göre Ramazan ve Kurban bayramlarına ek olarak 29 Ekim ve 30 Ağustos tarihleri milli bayramlar için yeterli olacaktır.¹²⁸ Eski bir DP milletvekili de olan Necmettin Önder ise, “Kapanmış ve tarihin

¹²⁶ Nazlı Ilıcak, “27 Mayıs”, **Tercüman**, Yıl: 17, Sayı: 1730, 27.5.1977, s. 1,10.

¹²⁷ Orhan Seyfi Orhon, “Siyasi Bayram!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4132, 27.5.1969, s. 2.

¹²⁸ Tekin Erer, “Bayram bayram üstüne!..” **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2433, 5.6.1967, s. 3; Faruk K. Timurtaş’a göre, birçok bayramın Mayıs ayında toplanması nedeniyle bazı bayramların yerleri değiştirilmeli, bazılarıysa tatil yapılmadan kutlanmalıdır. Mesela resmen kutlanmayan ama gerçek bayram sayılması gereken, Fatih’in İstanbul’u fethettiği gün 29 Mayıs ve DP’nin iktidara tek başına geldiği gün 14 Mayıs, bayram olarak görülmelidir. Bayramların Mayıs ayına birikmeleri ve ders yılının sonuna denk gelmeleri de Timurtaş tarafından olumsuz bir şekilde değerlendirilmiştir. Timurtaş’a göre Bahar Bayramı ise, 6 Mayıs’ta kutlanmalıdır. 19 Mayıs tarihi, 1927’den itibaren resmi bayram olan -bu tarihten önce 19 Mayıs için kutlama yapılırken herhangi bir resmîlik yoktu- ve 1938’de de “Gençlik ve Spor Bayramı” olarak resmi hale getirilen, gerekli bir bayramdır. 27 Mayıs ise, 23 Nisan’la hemen hemen benzer niteliktedir. Diğer bir deyişle 23 Nisan, bir “Milli Hakimiyet Bayramı” olarak görüldüğünden 27 Mayıs bayramı fazlalık arz edecektir. O yüzden Timurtaş’a göre 27 Mayıs’ın kaldırılması, halk da bu bayramı benimseme eğilimi göstermediğinden faydalı olacaktır. Bkz.: Faruk K. Timurtaş, “Mayıs ayı bayramları”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 1729, 26.5.1977, s. 2.

hükümüne terkedilmiş siyasi bir olayı bayram vesilesi yaparak, kabuk bağlamış bir yarayı her yıl yeniden deşmek ve acı hatıraları yeniden yaşatmak acaba kimin işine yarar”¹²⁹ diye sorarak, bayramın DP hareketi destekçileri üzerinde bıraktığı travmatik etkilerden bahsedecektir.

DP çizgisindeki eski bir siyasetçi de olan Celâl Yardımcı’ya göre 23 Nisan, 19 Mayıs vb. milli bayramlar, “*müşterek deha’ların eseri*” olan, bir amaçla yola çıkılan ve hedefe ulaşılan bayramlardır. Halkın da bu hedefe ulaşmak için her türlü fedakarlığı yaptığı bu bayramlar “*milli sebebe dayanmış*”, temeli olan anlamlı bayramlardır. Üzerinden uzun süreler geçse de unutulmazlar ve bu yüzden de “*ebedi*” bayramlardır. 27 Mayıs türü bayramlar ise “*temelsiz, sebepsiz, ruhsuz ve mânâsız kalmış*” olduğundan ve toplumda da kabul görmeyeceğinden, bir süre sonra toplum bu bayramlardan yüz çevirecek,¹³⁰ dolayısıyla bu vb. bayramlar, kitlelerden de destek bulamayacaktır. Bu yüzden bir gün, bir siyasi irade, yani DP/AP destekçilerinin deyimiyle milli irade, bu bayramı kaldırmak isterse herkes saygı göstermelidir.¹³¹ Buraya kadar söylenenler doğrultusunda bayramın hem DP/AP’li siyasi ve aydın çevrelerinde hem de toplumun en azından bir bölümü tarafından hiç kabul görmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bir sonraki aşama, bayram meselesinin, AP’nin siyasi temsilcileri tarafından kaldırılmasını istemek olacaktır.

Bunun sözcüsü birçok defa belirtildiği gibi genel siyasi çerçevede AP’dir. Örneğin Demirel, 1977’de Kastamonu’da yaptığı konuşmada “*27 Mayıs bayramı kaldırılmalıdır*” vurgusu yapacaktır.¹³² Nitekim Anayasa ve Hürriyet Bayramı’nı düzenleyen ek kanunun kaldırılması, 17 Mart 1981 tarihinde, 27 Mayıs sonrasında ortaya çıkan vesayet kurumlarından biri olan MGK tarafından gerçekleştirilecektir. MGK’nın kararından anlaşılan, söz konusu bayramın toplum tarafından da onaylanmadığıdır ve bu doğrultuda, DP çizgisi mensuplarını haklı çıkarır bir karar alınmıştır.¹³³ 27 Mayıs’ın uzantısı olan bu ve benzeri

¹²⁹ Necmettin Önder, “Böyle Bayram Olmaz...”, **Son Havadis**, Yıl: 20, Sayı: 7997, 5.6.1980, s. 5.

¹³⁰ Celâl Yardımcı, “Gerçek Millî Bayramlar”, **Tercüman**, Yıl: 7, 2367, 19.5.1968, s. 2.

¹³¹ AP destekçisi aydınlar tarafından ortaya konan bu vb. düşünceler, 27 Mayıs’ın sonuçlarıyla ilgili yapılacak değişikliklerin desteğinin, milli irade tarafından verilmesi noktasında; 27 Mayıs konusunun, AP siyasetlerini şekillendiren unsurlardan biri olduğunun da göstergesidir ayrıca. Yalçın Uraz, “27 Mayıs’ın ardından”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 6151, 31.5.1975, s. 2.

¹³² “Demirel: Bizde bolluk bunlarda yokluk var”, **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı: 7846, 27.5.1979, s. 1,10.

¹³³ **Millî Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Birleşim: 44, C. III, 17.3.1981, s. 56; Anayasa ve Hürriyet Bayramı’nın kaldırılmasının gerekçesi şu şekilde ifade edilmiştir: “*27 Mayıs günü 1963 yılından beri Hürriyet ve Anayasa Bayramı olarak kutlanmaktadır. Bugün 1961 Devriminin dolayısıyla 1961 Anayasasının kutlandığı gündür. Ancak özellikle 1970’li yıllardan itibaren meydana gelen gelişmeler sonucu 1961 Anayasamızın toplum bünyemize uygunluğu tartışılır hale gelmiş ve bayram günü halk arasında etkinliğini yitirmiştir. Bu nedenle 27 Mayıs resmi bayramlar arasında sayılmamıştır.*” Bkz.: **Millî Güvenlik Konseyi Ulusal Bayram ve Genel**

konular, 27 Mayıs sonrasında, AP açısından hem siyasi süreçte bir mücadeleyi gerektirmekte hem de 27 Mayıs'ın DP çizgisince kabul edilmeyen, itiraz edilen yanlarını kullanarak, AP'nin bunu kendine yakıt yapmasını sağlamaktadır. Yani 27 Mayısçıların bir uygulaması olan Anayasa ve Hürriyet Bayramı, AP'nin faydacı tutumuna belli ölçülerde hizmet eden bir araç da olmuştur.

Bu çalışmada görülebileceği gibi AP, 27 Mayıs sonrası siyasi düzenle mücadelesinde, yeni oluşan kurumların, yasaların vb. uygulamaların kaldırılmasında kısmen başarılı da olacaktır. Örneğin Anayasa ve Hürriyet Bayramı, AP'nin kaldıramadığı uygulamalardan biridir. Bunu yapacak olanlar, 12 Eylül 1980'de yine bir askeri darbeyle yönetimi devralacak olan ordu mensuplarıdır. Bir diğer anlamda liberal-demokrat merkez sağıın Anayasa ve Hürriyet Bayramı konusundaki bu memnuniyetsizliğini yine ordu giderecektir.

d. Daimi Senatörlük

Daimi senatörlük hakkı, yaşları ne olursa olsun, MBK üyeleri¹³⁴ ve eski cumhurbaşkanlarına, halkoyuna sunulan anayasada yer aldığı üzere verilmiştir. Daimi üyeler, herhangi bir partide siyaset yapmaya karar verdikleri takdirde, bir sonraki Cumhuriyet Senatosu seçimlerinin ardından üyelik haklarını kaybedeceklerdir. Bunun da nedeni, üyelerin tarafsızlıklarının sağlanması olsa gerektir. Daimi senatörler, Cumhuriyet Senatosu'na seçimle giren üyelerden farklı olarak sürekli üyedirler.¹³⁵ Bu üyeleri nitelemek için farklı yerlerde; temelli, daimi, tabii senatörlük gibi adlandırmalar kullanılmıştır. 'Temelli' ve 'Daimi' gibi kavramlar aynı zamanda Senato üyeliklerinin sınırsız olması bağlamında, kendi içinde bir ironiyi de barındırır. DP çizgisi temsilcileri bu ironiyi sık kullanacaklardır. Çünkü onların bu konuyla ilgili öngörülleri farklıdır.

27 Mayıs sonrasında cuntacılar, orduya mevcut rütbeleriyle dönecekler ve kendilerine verilebilecek herhangi bir ödül vb. mükafatı kabul etmeyeceklerdi. Ayrıca böyle bir mevkii, tabii üyelerin ömür boyu maaş almasını da sağlayacaktı. Sonuç olarak MBK'nın, 27 Mayıs'ın

---

Tatiller Hakkında Kanun Teklifi ve İhtisas Komisyonu Raporu (2/41), S. Sayısı: 168, 10.3.1981, s. 1-5;

Ayrıca bayramların yeniden düzenlenmesi hakkında bilgi için bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 17284, 19.3.1981, s. 2.

¹³⁴ Bu arada sağ kesimler, MBK yapılanmasındaki hiyerarşik dengenin bozulmasına da dikkat çekmiştir. Örneğin MBK içindeki general ve küçük rütbeli subayların "eşit" konumda olması, bir yüzbaşının, MBK toplantısında, bir generale had bildirebilmesine neden olmuştur. Bir diğer deyişle MBK içinde, tabii Cemal Gürsel haricindeki bir üst rütbe, pek anlam ifade etmemiştir. Bu aynı zamanda MBK içindeki fiktisel ayrılıkların yarattığı bir sonuçtur da. Bkz.: Cengiz Sunay, "27 Mayıs Ne idi?", **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 101, Bahar 2010, s. 9.

¹³⁵ 1961 Anayasası'nın üçüncü kısmındaki 70. ve 73. maddeler bu konuda açıklayıcıdır. Bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 10816, 31.5.1961.

hemen ardından verdiği mesajın tersine bir durum ortaya çıkmış, bu kişiler, MBK'nın bölünmesi sonrasında tabii senatör olmuşlardır.¹³⁶ Hukukçu İsmet Giritli'ye göre, tabii senatörlük müessesinin fikir babası, CHP lideri İsmet İnönü'dür. Nitekim 27 Mayıs sonrasında, askerlerin ön planda olduğu hükümetler döneminden sivil siyasete geçilmesi öngörülüyordu, bu yüzden askeri müdahalede faal olarak bulunmuş, MBK içindeki subaylara farklı bir yer, makam bulunmalıydı. 27 Mayısçı eski subayların orduya dönmeleri de mümkün görülmediğinden olsa gerek, İsmet İnönü, Cumhuriyet Senatosu'nda bunu, bir sürekli üyelik olarak ortaya koymuştu. Bu düşünceye göre MBK üyeleri, oluşturulmaya çalışılan siyasi düzenin parçaları olmalıydı ve oldular.¹³⁷ MBK içinden tabii senatör olanların sayıları zamanla azalacak olsa da, toplam 26 üyenin tabii senatör olarak görev yaptığı söylenebilir.¹³⁸ Orhan Seyfi Orhon'a göre monarşilerde bile, sadece makamlara oturmaktan ibaret, bu kadar rahat, ayrıcalıklı bir mevkii elde edilemezdi.¹³⁹ Sonuç olarak asker, yönetimi sivillere devrediyordu ama askerin yönetimdeki etkisi de bitmiyordu.

Bir diğer anlamda MBK, asker-sivil karışık bir hükümet aracılığıyla sürdürdüğü yönetimden, muhafız tipolojideki ordu rolüne geçmişti. MBK, ülkeyi doğrudan yönettiği askeri hükümetler döneminde, kararların uygulayıcısı konumundaydı. Hükümet mensubu siviller ise daha çok danışma görevi görüyordu. Nitekim 27 Mayısçıların cumhurbaşkanı seçtiği, emekli bir Orgeneral olan Cemal Gürsel'in istemeyeceği bir politika geliştirmek zordu. Bu bağlamda siyasi iktidarın tamamen sivillere geçmesi de pek bir şeyi değiştirmede. İktidar, karar alma noktasında önemli bir konumda olsa da, 27 Mayıs sonrasında iki meclisli bir yapıya geçildi ve Cumhuriyet Senatosu olarak yeni bir meclis ortaya çıktı. Bu durumda Senato üyelerinin, Millet Meclisi'nin aldığı kararlarla ilgili son sözü söylemek gibi bir ayrıcalığı oldu. Yani ordunun ya da cunta üyelerinin muhafız konumunun yanında bir de “de jure” bağlamda hükümet üzerinde etkisi olabilir ve kurulabilecek herhangi bir hükümetin birtakım icraatları, temelli senatörlerin ‘denetleyici’ rolüne takılıp, engellenebilirdi. Dolayısıyla tabii üyelerin, karar alma mekanizmasının birer parçası olmaları, 1965 sonrasında hükümet konumunu sürdürecektir DP'li çizginin hareket alanını kısıtlayan bir gelişmeydi. Bir diğer anlamda temelli senatörlük mevkii, AP'lilerin, 27 Mayıs'ın izlerini silme yönündeki çalışmalarını aksatmaktaydı.

¹³⁶ Önder, **Yassıada'da Millî İrade...**, s. 225.

¹³⁷ Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 369.

¹³⁸ Temelli senatör olan ya da farklı nedenlerden ötürü senatörlüğü bırakan MBK üyeleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Özgişi, **Türk Parlamento Tarihinde...**, s. 70.

¹³⁹ Orhan Seyfi Orhon, “Arpalık!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2133, 29.7.1966, s. 2.

Bu noktalardan hareket eden DP/AP’li destekçiler, 14’lerin yurtdışına sürülmeleri sonrasında MBK’da kalan cuntacıların tabii senatör olmalarını, öncelikle anayasaya aykırı bir tavır şeklinde değerlendirmişlerdir. Bu görüş temelini, 1961 Anayasası’nın 12. maddesi ve 2. fıkrasındaki eşitlik anlayışı vurgulanarak, “*Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa ayrıcalık tanınamaz*” ifadesinden almıştır. Dolayısıyla tabii senatörlükle; birincisi anayasanın çiğnendiği iddia edilmiştir. İkincisi, Orhan Seyfi Orhon’a göre, Onuncu yıl marşında “*imtiyazsız, sınıfsız bir millet*” olarak belirtilen Türkiye’de, tabii senatörlerin, bir sınıf olmadıkları halde İngiltere’deki Lordlar Kamarası benzeri bir şekilde, kendilerini bir üst sınıf yerine koydukları ifade edilmiştir.¹⁴⁰ Böylece hem Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemlerinde hem de cumhuriyetin kurulmasından sonraki dönemde Türkiye’de etki alanı da bulan bir ideoloji olan korporatist düşüncenin, tabii senatörler tarafından inkar edilmiş olduğu belirtilmiştir. Bu biraz da, AP’lilerin toplum tahayyülünün, organik toplum yapısının önemini daha çok vurgulayan, MBK’dan ayrılan Alparslan Türkeş’in düşünceleriyle, bir ölçüde de olsa paralellik gösterdiğinin ifadesidir.

Türkeş’in düşüncesi, toplum konusunda daha tek tip, korporatist çizgiler taşıırken, DP çizgisindekiler daha liberal, fakat milliyetçi-muhafazakarlığın da ihmal edilmediği ölçüde bir toplum yapısı hayal ediyordu.¹⁴¹ Fakat bu, Türkeş ve DP çizgisinin düşüncesi arasındaki ortak noktaların fazlalığına hanel getirmeyecektir. Bu da bir yandan Türk sağ içerisindeki girift yapının bir göstergesidir. Muhafazakarlık noktası bu bağlamda taraflar arasındaki bir orta yoldur. Türkiye özelinde genel olarak askeri darbelere karşı olduğu iddiasında olan AP’lilerin, eski bir darbeci olan Türkeş’in düşüncelerine yakın olmaları, hatta bir yerden sonra onu desteklemeleri önemli bir ayrıntı olsa gerektir.¹⁴²

Temelli senatörlerin askeri değerlere, sağ kesimlerin savunduğu ölçülerde sahip olmadıkları düşünülmüştür. Bu bağlamda temelli senatörlerin CHP ile ya da sol kesimlerle bağlantılı olmaları, AP’lilerin bir başka eleştiri noktasını oluşturacaktır. Nitekim temelli

¹⁴⁰ Orhan Seyfi Orhon, “Temelli Senatörler”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2673, 6.2.1968, s. 2.

¹⁴¹ DP çizgisindeki aydınların Alparslan Türkeş ve onun gibi düşünen 27 Mayısçıları, diğer 27 Mayısçılardan ayırdıkları örnekler için bkz.: Orhan Seyfi Orhon, “Alparslan Türkeş!”, **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 922, 28.2.1963, s. 2; Aynı zamanda “İhtilâlin kudretli Albayı” olarak görülen Türkeş’in, CKMP’yi ele geçirmesini bir kolaycılık olarak gören ve bunun da kendi içinde bir darbe olarak değerlendirildiği örnekler vardır. Bkz.: Mümtaz Faik Fenik, “14’lerin eline geçen CKMP!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1740, 22.6.1965, s. 1.

¹⁴² Aynı zamanda MHP içinde 1970’lerin ortalarına doğru muhafazakar bir damar da gelişmişti. Taha Akyol’un 27 Mayıs’ın sol tehlikeler karşısında; artık ikinci, üçüncü planda kaldığını söylemesi de bu gelişmelerin bir sonucuydu aslında. Nitekim özellikle 1970’lerin ikinci yarısında Milliyetçi Cephe hükümetleri de kurulmuş, Taha Akyol’un dediği gibi 27 Mayıs kutuplaşmasının yerini, sağ-sol kutuplaşması almış, bu da sağın eski darbeci geleneğinin kimi temsilcileriyle; aslında amaçları başından beri 27 Mayıs darbesinin karşısında olmak olan kesimleri bir araya getirebilmişti. Bkz.: **Taha Akyol ile kişisel görüşme**, İstanbul, 04.02.2020.

senatörlerdeki genel eğilimin, fikrî olarak daha çok sol-Kemalizm üzerinden şekillendiği söylenebilir.

Ayrıca Türkiye'deki sol kesimlerin birçoğu, 27 Mayıs değerlendirmelerini sol-Kemalist düşünce üzerinden yapacaktır. Nitekim 27 Mayıs, sol-Kemalistler tarafından bir gerici-ilerici dikotomisi üzerinden değerlendirilecektir. Buna göre ordu, sol-Kemalistlerin genel olarak bir “devrim” olarak adlandırdığı 27 Mayıs'ta, “karşı-devrimci” ve gerici muhafazakar güç DP'yi iktidardan düşürmüş ve siyasi düzende “köklü” reformlar yapmayı amaçlamış, bu da zaten başarısız olmuştur.¹⁴³ AP'liler iki noktada daha eleştiri yapıyordu. Bunlardan birincisi Zinde Kuvvetler'in kendi aralarındaki organik bağ ile ilgiliydi. Buna göre hem sol-Kemalist aydınlar hem de temelli senatörler, TSK'yı etkiledikleri gerekçesiyle eleştiriliyordu. İkincisi ise temelli senatörlerin, sol eğilimli siyasi elitlerle doğrudan ilişkiler kurması ve siyasi alanın temelli senatörler tarafından etkilenmek istenmesi yönündeki eleştirilerdi.

Mesela Tekin Erer'e göre, “İktidarı fiilen CHP ele aldıktan sonra, ihtilalcileri birer piyon gibi kullanmışlardır. Onları hoş tutmak, aynı zamanda senatoda değişmeyen sadık oylar sağlamak için birer **“Temelli senatörlük”** rüşveti verildikten sonra, CHP ihtilal idaresine daha çok sahip çıkmıştır.”¹⁴⁴ Bir diğer anlamda, Senato'da 72 temsilcisi olan CHP'nin amacı, 19 tabii senatörle birleşip, kendisinin onaylamadığı bir anayasa değişikliği ihtimalini ortadan kaldırmaktır. Çünkü 184 kişilik Senato'da, 123 kişinin oyuyla anayasa değişebiliyordu.¹⁴⁵ Söz konusu tabii senatörler içinde en çok dikkat çekenleriyse, CHP haricinde, farklı sol unsurlarla bağlantısı olan MBK üyeleri idi.

Örneğin tabii senatörlerden Mucip Ataklı, Kadri Kaplan, Suphi Karaman bu kişilerdendir. Bu isimlerden bir kısmının, MDD görüşünün bir yayın organı olan “*Türk Solu*” adlı dergide yazılarının çıkması ve solun Türkiye'deki geleceği ya da devrimin nasıl yapılması gerektiği ile ilgili tespitler yapmaları, sol kesimleri cesaretlendirici bir tavır taşıdığı iddiasıyla tehlikeli görülmüştür. Temelliler, bir komünist ihtilal fikrinin propagandasını yapmakla suçlanmaktadır.¹⁴⁶ Tercüman gazetesi yazarı Ahmet Kabaklı'nın belirttiği şekliyle bunun gerekçeleri, temellilerin, Senato'da “**İhtilal uyarıları**” yapmaları ve sürekli, “**ihtilâl**

¹⁴³ Tolga Ersoy, “Ordu, “27 Mayıs ve Sol”, **27 Mayıs: Bir Darbenin Anatomisi**, Ed. Tolga Ersoy, Haydar Çetinbaş, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı: 84, 2010, s. 174-176.

¹⁴⁴ Tekin Erer, “27 Mayıs Nedir?..”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 1731, 28.5.1977, s. 3.

¹⁴⁵ Tekin Erer, “Daimi Senatörlük”, **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı: 7869, 19.6.1979, s. 2.

¹⁴⁶ Z. Efeoglu, ““Temelliler,, Türk Solu adlı dergide toplandı”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5459, s. 7.2.1973, s. 4.

cephesi harekete geçecek” gibi sözler söylemeleridir.¹⁴⁷ Yani AP’lilere göre temelli senatörlerin varlığı, 27 Mayıs sonrasındaki baskı ortamının bir ölçüde devam ettiğini göstermektedir ki, bu doğrudur da.

Tekin Erer, Falih Rıfkı Atay’ın 1968’de “*komünist tabii senatörler vardır*” sözünün doğru olduğunu belirterek, DP’li üç devlet adamının idam edilmesindeki nedenin, onların “*antikomünist*” kimlikleri olduğunu söyleyecektir.¹⁴⁸ Bu, aynı zamanda 27 Mayıs’ın sol eğilimli bir askeri müdahale olduğunun da DP çizgisindeki aydınlarca düşünülmesi demektir. Örneğin Suphi Karaman, MDD düşüncesi yönünde sokağı ve gençlik hareketlerini tahrik etmekle suçlanmaktadır. Karaman, neredeyse sağ muhafazakar kesimlerin tümünün var olması gerektiğine inandığı, TCK’nın 141. ve 142. maddelerinin uygulanmasını da, “*faşist*” bir uygulama olarak görmüş ve maddelerin varlığının, demokratik ilerleme yolunda bir fayda sağlamayacağını söylemiştir.¹⁴⁹ Dolayısıyla temelliler içindeki bu grup, CHP’den başlayarak hem Ortanın Solu, hem de MDD, Dev-Genç gibi, radikal sola kadar uzanan bir fikir yelpazesinde -fikirlerinin yönü çok da net olmayan bir şekilde-, düşüncelerini, genel olarak sol-Kemalizm üzerinden ifade edecektir.

Örneğin bu süreçte eleştirilenlerden biri, MBK üyeliği de yapmış olan senatör Mucip Ataklı’dır. Ataklı, öncelikle “*27 Mayıs Devrim Derneği Başkanlığı*”nı kabul etmiştir. Oysa AP’lilere göre -27 Mayıs beyannamesine uygun bir şekilde- tarafsız olmak adına, Ataklı’nın ilk olarak bunu kabul etmemesi gerekirdi. Diğer bir konu, Ataklı’nın 27 Mayıs Devrim Derneği’ni “*Atatürkçü Güç Birliği!*” olarak görmesidir. Orhan Seyfi Orhon bunu Atatürk’ün isminin, temelli senatörlerce ‘kullanılması’ olarak değerlendirmiştir. Bu doğrultuda, 27 Mayıs’ın bir sebebi de Atatürkçülüğün, DP döneminde öneminin kaybettirildiği iddiası olduğundan, Atatürk’ün hiç yapmadığı, orduyu politikaya karıştırma tavrını, asıl 27 Mayısçıların ve temelli senatörlerin ortaya koyduğu söylenmiştir.¹⁵⁰

Tekin Erer’e göre asıl Atatürkçü, Atatürk’ün sürekli yakınında bulunan, güvendiği bir kişi olan, soyadını dahi belirlemekten çekinmediği Celal Bayar’dı. Atatürkçülüğü sürekli ön plana alma iddiasında olan temelli senatörler ise, 27 Mayıs sonrasında Celal Bayar’ı zor

¹⁴⁷ Ahmet Kabaklı, “Kendinizi Sevdirmeye Bakın”, **Tercüman**, Yıl: 9, Sayı: 3051, 14.4.1970, s. 3.

¹⁴⁸ Tekin Erer, “27 Mayıs’ın Yıldönümü”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 1730, 27.5.1977, s. 3.

¹⁴⁹ Z. Efeoglu, “Suphi Karaman da 141 ve 142. maddeleri “Faşist,, buluyordu”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5462, 10.2.1973, s. 4.

¹⁵⁰ Orhan Seyfi Orhon, “Mucip Ataklı!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 2763, 8.5.1968, s. 2.

durumlar içinde bırakarak ne kadar Atatürkçü olduklarını kanıtlamışlardı.¹⁵¹ Aynı temelli senatörler, 23 Nisan'ın 50. yılında meclis başkanı tarafından meclise davet edilen Celal Bayar'ı, kanunen hakkı da olmasına rağmen “*Meclis’e sokmayız!*” diyen kişilerdi.¹⁵² İlginçtir ki Celal Bayar, 27 Mayıs sonrasında siyasi haklarını tekrar kazanmış, dolayısıyla eski bir cumhurbaşkanı olduğu için temelli senatörlük hakkını da kazanmıştır. Bayar, Senato başkanının bu konudaki davetine şu yanıtı verecek ve bu hakkını şu şekilde reddedecektir:

“Tabi senatörlük ve benzeri sıfatların gerçek demokrasi esasları ile telifini güç buluyorum. Bu konuda; samimi olarak bağlı bulunduğum görüş, düşünce ve inancıma sadık kalmak kararındayım. Bu sebepten Anayasa'nın 70. maddesinin verdiği görevi derahte edemeyeceğimden, 77'nci maddedeki vecibenin yerine getirilmesi maksadı ile vaki dâvete uymıya mahal kalmamıştır. Teşekkür ve saygılarımla arzederim.”¹⁵³

DP/AP'li çizgi tarafından tartışılan bir diğer husus, temellilerin dokunulmazlıklarıdır. Örneğin bir “*ihtilal*” ve “*hükümet darbesi*” hazırlığı yaparken ses bandı ortaya çıkan Ekrem Acuner'in bir temelli senatör olarak dokunulmazlığı vardır ve DP çizgisi destekçilerine göre bu, Acuner'in ihtilalciliğini gösterir bağlamda önemli bir kanıttır. Nitekim ihtilal hazırlığı yapılan toplantıda, Acuner'e eşlik eden iki kişi tutuklanırken, Acuner'e dokunulmaması ayrımcılığın bir göstergesidir. Tekin Erer'e göre bu, dokunulmazlıkların kaldırılmasının da ötesinde bir tehlike içerir. Erer bunu şöyle belirtiyor:

“...olay sadece ve münhasıran Ekrem Acuner'in dokunulmazlık meselesi değildir; asıl mesele, Tabiî Senatörlük müessesesinin Anayasanın bünyesinde tehlikeli bir ur gibi kalıp kalmayacağıdır. Tabiî Senatörlük ve bunun neticesinde dokunulmazlık ,ölünceye kadar devam ettikçe, yeniden darbe hazırlayıp, böylece Temelli Senatörlüğe, hattâ daha yüksek makamlara heves edenler de, meydana boş bulduk, sayabilirler. Bu son hâdise, her bakımdan, Tabiî Senatörlük müessesesinin Anayasadan iltihaplı bir kör bağırsak gibi kesilip atılması lüzumunu açıkça ortaya koymuştur.”¹⁵⁴

Temelli senatörlerin meclisteki tehditkar konuşmaları AP'liler tarafından yadırganırken, onların, Milli Devrim Ordusu gibi oluşumlarla organik bağlantılarının olduğu iddiası da eleştirilecektir. Tekin Erer'in talebi, millet gibi dayandıkları bir güç olmaması nedeniyle “*Temelsizler*” dediği senatörlerin, dokunulmazlıklarının bir an önce

¹⁵¹ Tekin Erer, “27 Mayıs”, **Son Havadis**, Yıl: 20, Sayı: 7988, 27.5.1980, s. 2.

¹⁵² Kabaklı, “Kendinizi Sevdirmeye...”, s. 3; Gazeteci Advıye Fenik' göre, Meclis'e girmek, DP çizgisinin eski bir lideri olarak Bayar'ın hakkıydı, bu durumda asıl meclise girmemesi gerekenler, seçim yolunu reddeden 27 Mayısçı temelli senatörlerdi. Advıye Fenik, “Bayar, Meclise girer !”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4442, 7.4.1970, s. 2.

¹⁵³ Fatın Fuad, “C. Bayar'ın rehberliği”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5869, 3.5.1974, s. 3.

¹⁵⁴ “Temellilerin Dokunulmazlığı”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4544, 18.7.1970, s. 1.

kaldırılmasıdır.¹⁵⁵ Hatta süreçte, dokunulmazlıkların kaldırılmasının ertelenmesi, AP'lilerde bu kesimlerin hala kollandığı endişesi yaratmıştır. Ek olarak dokunulmazlıklar haricinde temelli senatörlüğün de tamamen kaldırılması talep edilmiştir. Örneğin gazeteci Hayati Ataker'e göre, CHP bile 27 Mayıs sürecinden 12 yıl sonrasına kadar işbirliği yaptığı ve vefa gösterdiği bu kesimlerden desteğini çekecektir. Bu düşünceye göre, temellilerin asıl niyeti, onların orduyu getirmek istedikleri konumun ortaya çıkmasıyla daha da çok anlaşılacaktır. Ataker bunu şu şekilde belirtiyor:

“Türk Silahlı Kuvvetlerinin en kıdemli generalinden en kıdemsiz erine kadar bütün fertlerinin damarlarında asıl Türk kanı ve Moskof düşmanlığı dolaşır. Bunlar ne mutlu Türküm diyen insanlar olduklarına göre, içinde bulundukları ve Türk komuta heyeti tarafından sevk ve idare edilen Türk ordusu niçin Milli Ordu olmasın?”¹⁵⁶

AP, temelli senatörlük müessesinin kaldırılmasını talep eden, en kapsamlı siyasi oluşumdur. AP'nin bu konudaki iştahı, temellilerin de tepkisini çekecektir. Mesela temelli senatör Mucip Ataklı, AP'lileri kastederek, “*Güçleri varsa, doğal senatörlüğü kaldırsınlar*” diyerek bunun ancak bir anayasa çoğunluğuyla olabileceğini de ima etmiştir. Ayrıca Ataklı; İsmet İnönü ve Cevdet Sunay'ın senatörlüklerinin nasıl kaldırılacağını da soracaktır. Fakat hem İnönü hem de Sunay, aslında temelliler ile bir bakımdan ilgili değildi. İkisi de temellilerden farklı olarak daha eski dönemlere dayanan bir “*statü*” sahibiydiler. Gazeteci Rıza Erseven bunu, “*Onlar tabii senatör, sizler ise suni senatörlersiniz*” diyerek belirtmiş, “*gideceksiniz efendiler elbette gideceksiniz*” diyerek, AP'lilerin bu konudaki kararlılığından da bahsetmiştir.¹⁵⁷

AP lideri Süleyman Demirel'in de tabii senatörlüğün kaldırılması isteği, temelli senatörlerin, bir karşı tepkiyle bildiri yayınlamasına neden olacaktır. Temelli senatörler de konumlarını kaybetmemek için yoğun bir mücadele vermiştir.¹⁵⁸ AP milletvekilli Turhan Bilgin'in hem anayasa değişikliği hem de temelli senatörlük müessesini kaldırmak için verdiği çaba, temelli senatör Suphi Karaman tarafından da büyük bir tepkiyle karşılanacaktır. Karaman ilk olarak, temelli senatörlerin 20 oyunun, irtica ya da emperyalizmin etkisini

¹⁵⁵ Tekin Erer, “Temelsizler!..”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 2708, 14.3.1968, s. 3; Buna göre 12 temelli senatör, Milli Devrim Ordusu'nun aktif üyeleri olarak gösterilmiştir. 1962 yılında Ankara'da, gizli bir ihtilali amaçladığı için kurulduğu iddia edilen bu oluşum, DP geleneğine mensup yayın organlarına saldırılması ya da AP Genel Merkezine zarar verilmesinden sorumlu görülmüştür. Bkz.: “Tedhiş Çetesi MDO'nun iç yüzünü açıklıyoruz”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2340, 24.2.1967, s. 1,7.

¹⁵⁶ Hayati Ataker, “Temelliler merhamet ve vefaya layık mı?”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4573, 21.2.1973, s. 2.

¹⁵⁷ Rıza Erseven, “Temelliler Gideceksiniz”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5681, 3.10.1973, s. 2.

¹⁵⁸ Orhon, “Arpalık...”, s. 2.

arttırması gibi nedenlerle, ülkedeki “yıkıcı” faaliyetleri önleyeceğinden bahsedecektir. Karaman’a göre asıl önemlisi, 27 Mayıs’ı yaşatacak olanların ve yine, meşrulaştırıcılarının da temelli senatörler olmasıdır. O yüzden, 27 Mayıs sonrasında ortaya konan fikirler, kalıcı hale getirilemediği sürece, temelli senatörlük devam edecektir. Tekin Erer buna karşı ironik bir yaklaşım göstererek temelli senatörlük müessesinin hiçbir zaman kaldırılmamasını hatta patrimonial yönetim biçimlerinde olduğu gibi babadan oğula geçmesini tavsiye edecektir.¹⁵⁹

Açıkkçası Temelli senatörlük mevkii, 27 Mayıs’ın cuntacı üyeleri için özellikle MBK hükümetleri dönemi bittikten ve sivil siyasete geçildikten sonra, artık bir hayat güvencesi teşkil ediyordu. Dolayısıyla bu makam haricinde temelli senatörlerin çok da bir güvencesi yoktu. Bu yüzden temellilerin konumunu kaybetmesi, onların birer 27 Mayısçı olarak yargılanmalarını da getirebilir, süreç 27 Mayısçılar adına olumsuz bir gidişat alabilirdi. Fakat ömür boyu senatörlük, sonuç olarak, DP çizgisine mensup kesimlerin de vurguladığı gibi verimlilik esasına göre düşünülse bile, çok ileri yaşlarda olan birinin, uzun yıllar sonra 27 Mayıs darbesinin avantajlarından yararlanması anlamına gelecektir. Oysa süreçte yeni gelişmeler, farklı askeri müdahaleler olacaktır. Nitekim 12 Eylül askeri müdahalesinin yapıcıları, yeni bir siyasi düzen getirecek ve temelli senatörlük mevkii ortadan kalkacaktır.

e. Tedbirler Kanunu

“Anayasa nizamını, milli güvenlik ve huzuru bozan bazı fiiller hakkında Kanun” ismiyle yasalaşan Tedbirler Kanunu’nun, DP’li kesimleri ilgilendiren kısımlarında, öncelikle 27 Mayıs’ı yok saymanın mümkün olmadığı vurgulanmakta ve bu kanun DP’den kalan bakiye ne olursa olsun, eski DP’lileri övmeyi ve onları hatırlatmayı yasaklamaktaydı. Ayrıca, eski DP’lilerin yargılanması konusunda herhangi bir paylaşımda bulunmak, onların, 27 Mayıs sonrasında yeni bir siyasal düzene geçilirken oluşan partilerin propagandalarını yapmaları ya da faaliyetlerini DP üzerinden gerçekleştirmeleri de yasaklanmıştır.¹⁶⁰ Kısacası böyle bir kanunun varlığı; siyasi parti bağlamında, sanki DP dönemi hiç yaşanmamış gibi ya da dönemin siyasi aktörleri için de, sanki onlar hiç yoklarmış gibi davranılmasını amaçlamıştır.

Bu kanunun çıkışı, Talat Aydemir ve arkadaşlarının 22 Şubat 1962 tarihinde başarısız olan askeri müdahale girişimi sonrasında, CHP lideri İsmet İnönü’nün, bunu bir fırsat olarak değerlendirilip, dört partinin de -AP, CHP, MP, YTP- onayıyla, Tedbirler Kanunu tasarısını

¹⁵⁹ Tekin Erer, “Daimî Senatörlük Kalmalıdır!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1762, 14.7.1965, s. 3.

¹⁶⁰ Tedbirler Kanunu’nun ilgili maddeleri için bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 11053, 7.3.1962, s. 6837-6838.

hazırlatmasıyla gerçekleşmiştir. 22 Şubat askeri müdahalesinden iki gün sonra meclise gelen İnönü, tüm partilerce ayakta alkışlanmıştır, dolayısıyla siyasi ortam, yeni hazırlatılan Tedbirler Kanunu'nun kabulü için de hazırdır. AP içinde, böyle bir yasaya karşı olanlar da vardır. Örneğin dönemin AP milletvekili gazeteci Gökhan Evliyaoğlu ve Adnan Menderes'i Yassıada'da savunmuş bir hukukçu olan Burhan Apaydın bu isimlerdendir. Bu kişilerin gerekçesi, böyle bir kanunun, özünde insan haklarına aykırı olduğu düşüncesidir.¹⁶¹

Fakat sonuç olarak AP de yasaya destek verecektir. Tedbirler Kanunu'na AP desteğinin bir diğer nedeni, eski DP'lilerin siyasi olarak affedilmesi beklentisinin, AP'de yarattığı olumlu etkidir.¹⁶² AP bunu, hem o günkü siyasi şartlara uymak için hem de parti lideri Ragıp Gümüşpala'nın 27 Mayısçılar ve ordu karşısında izlediği denge politikası nedeniyle kabul etmiştir. Fakat bu, kanunun daha sonra kaldırılması için uğraşacak olan AP'nin, yasaya destek vermesi nedeniyle, kendi çizgisindeki insanlar tarafından eleştirilmediği anlamına da gelmeyecektir.

Bu bağlamdaki bir düşünceye göre Tedbirler Kanunu, “*AP'nin büyük günahlarından biri*” olarak görülüyordu. Nitekim başarısız olmuş bir askeri darbe sonrasındaki olağanüstü hal ortamını hesaplamayan AP'li aydınlara göre, AP'nin görevi, iktidar ya da muhalefet konumunda olsun, böyle bir kanunun çıkma olasılığına bile karşı gelmekti. Söz konusu kanun, hem İkinci Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin BM'ye taraf bir ülke olarak, öncelikle uluslararası alanda imza koyulan antlaşmalara¹⁶³ hem de 1961 Anayasası'na aykırı görülmüştür. Çünkü anayasanın ortaya koyduğu liberal değerler, fikir ve ifade özgürlüğü, basın vb. birçok hak, gerçekten varsa bile, DP/AP destekçileri için bu kanunun çıkmasıyla artık yok sayılıyordu.¹⁶⁴ Örneğin gazeteci Mümtaz Faik Fenik'e göre, Yassıada'da üç yıl hapis cezası alan bir kişiyi övmek, bir başka anlamda eski DP'lilerin şahsından bahsetmek suçtu. Bunun için beş yıl ceza istenilmesi ise yasanın anlamsızlığının bir göstergesiydi.¹⁶⁵

¹⁶¹ Mithat Perin, **Zindana Tıkılan İktidar**, İstanbul, Doğan Kitap, 2011, s. 133-135.

¹⁶² Önder, **Yassıada'da Millî İrade...**, s. 233.

¹⁶³ Ayrıca Talat Aydemir'in 22 Şubat 1962'deki başarısız darbe girişimi sonrasında, AP'nin Tedbirler Kanunu'nun çıkmasına verdiği destekle, günümüzdeki CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun 15 Temmuz 2016 tarihindeki başarısız darbe girişimi sonrasında, çokça eleştirdiği Cumhurbaşkanlığı Sarayı'na çıkması, birbirine benzer gelişmeler olabilir. İki örnekte de darbe girişimleri sonrasındaki olağanüstü hal durumunun bir siyasi partinin ya da siyasi liderin tavırlarını, davranışlarını ne yönde etkileyebileceği görülmektedir. Celâl Yardımcı, “Tedbirler Kanunu ve A.P.'nin Mesuliyeti”, **Tercüman**, Yıl: 6, Sayı: 2008, 21.5.1967, s. 2.

¹⁶⁴ Önder, **Yassıada'da Millî İrade...**, s. 231.

¹⁶⁵ Mümtaz Faik Fenik, “Tedbirler Kanunu hâlâ duracak mı?”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2592, 13.11.1967, s. 1.

Tedbirler Kanunu'nun, anayasa aykırı olup olmadığı ile ilgili emsal bir dava da vardır. Buna göre DP'nin kurucularından Fuat Köprülü, 1962 yılındaki bir konuşmasında, “*Siyasi kanaatten dolayı kimseye ceza verilemeyeceğine göre, af ancak bir haksızlığın tamiri olacaktır*” demiş ve Tedbirler Kanunu'na aykırı beyanat vermekten, hakkında kamu davası açılmıştır. Köprülü'nün avukatları, bunun üzerine kanunun anayasaya aykırı olduğunu ifade etseler de, Fuat Köprülü davayı kaybetmiş ve kanunda herhangi bir aykırılık olmadığı, Anayasa Mahkemesi tarafından belirtilmiştir.¹⁶⁶ Fakat anayasa mahkemesinin kanun hakkında verdiği bu karar, DP çizgisi mensupları tarafından bir gösterge değildir. Dolayısıyla bu kesimlerin kanun hakkında nasıl bir değerlendirme yaptıkları önemlidir. Kanundan birinci şikayet, DP'yi anımsatacak herhangi bir şeyin suç unsuru olarak algılanması, ikincisi ise 27 Mayısçıların tarafında görünmenin, bu kanunla DP/AP çizgisi mensuplarına dayatıldığı iddiasıdır.

Tekin Erer'e göre, Adnan Menderes'in mezarının yerinin yazılması bile söz konusu kanunla engellenerek, bir kesimin yas tutması da engellenmiş oluyordu. Oysa bunu bir sorun olarak gören taraflı basın, benzer konulardan bahsettiğinde, bu, bir suç kapsamına alınmıyordu.¹⁶⁷ Bu bağlamda eski bir siyasetçinin; sebebi ne olursa olsun anımsanması ya da anımsatılması, örf ve adetlere değer veren kesimlerin bu haklarının ellerinden alınma nedeni olmuştur. Yani Menderes, özellikle idamından sonra, basının bir bölümü tarafından eleştirilebiliyor fakat hiç kimse tarafından hatırlatılamıyor ya da takdir edilemiyordu. DP destekçilerine göre bu durum, Menderes ve iki arkadaşına verilen ölüm cezasının bir başka şeklinin, onu seven insanları da etkileyecek biçimde devam ettirilmesidir.¹⁶⁸ Kanunen ortaya koyulan bu yasağı, başka bir şekilde aşındıranlar da vardır. Belki Menderes'i bir gazete haberinde övmek suçtu fakat bir şiirde, bir şarkıda, Menderes Irmağı'nı nitelemek suç olamazdı. Mehmet Ö. Alkan'ın, söz ve müziği Sait Ergenç'e ait olan bir şarkıdan aktardığı üzere, şarkının bir kısmında Adnan Menderes şu şekilde anımsatılıyordu:

“Yine coşmuş akıyorsun,
Gönülleri yakıyorsun,
Üzgün gibi, küskün gibi,

¹⁶⁶ Demirer, **Cumhuriyet Türkiye'sinde...**, s. 146-147.

¹⁶⁷ Tekin Erer, “Adnan Menderes-İsmet İnönü”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1814, 4.9.1965, s. 3.

¹⁶⁸ Yazıda senenin 1965 olduğunu ve Tedbirler Kanunu yüzünden hala Adnan Menderes'in yasının, layıkıyla tutulmadığı belirtilmektedir. Bkz.: Tekin Erer, “Menderes'in ölüm yıldönümü”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1827, 17.9.1965, s. 3; Orhan Seyfi Orhon'a göre Tedbirler Kanunu yalnızca AP'ye karşı çıkarılmış bir yasa gibidir. Örneğin söz konusu kanuna göre AP'liler için, “AP, DP'nin devamıdır!” demek suçken, aynı anlama gelebilecek sözleri CHP'liler söylediğinde suç olmuyordu. Mesela İsmet İnönü'nün, AP'lilere “*Demirkıratlar*” demesi, yani AP'lilerin eski DP'lilerle aynı çizgide olduğunu vurgulaması savcılara göre bir şey ifade etmiyor olsa gerekti. Bkz.: Orhan Seyfi Orhon, “Tedbirler Kanunu!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2154, 19.8.1966, s. 2.

Söyle kimse bakıyorsun,
Ah Menderes, güzel Menderes,
Ah Menderes, aziz Menderes,

Nice pınarlardan geçtim,
Gönül verdim, seni seçtim,
Susadım, suyunu içtim,
Hayat verdin, ekim biçtim,
Ah Menderes, güzel Menderes,
Ah Menderes aziz Menderes...¹⁶⁹

Ahmet Kabaklı'ya göre Tedbirler Kanunu, gerekirse “*uçan kuşu bile, işlere geldiği zaman, mahkûm edecek*” niteliktedir. Bu bağlamda DP döneminde Milli Eğitim Bakanlığı yapmış Tefik İleri'nin iyi bir bakan olduğunu “*imâ etmek*” bile suç kapsamına girmektedir. Ahmet Kabaklı bunu, Tanzimat döneminde çıkarılan “*Kararnâme-i Âlî*”ye ve cumhuriyet kurulduktan sonra yine insan haklarını engelleme konusunda, benzer amaçlara sahip olması bakımından “*Takrir-i Sukûn Kanunu*”na benzetecektir.¹⁷⁰ Bu kanundan ikinci bir şikâyet noktası ise DP çizgisini destekleyenlerin 27 Mayıs darbesine karşı konumunu biraz da zoraki bir şekilde tasarlama isteğidir.

Örneğin CHP lideri İsmet İnönü'ye göre, AP'lilerin hemen her yerde, 27 Mayıs'ı benimsediklerini söylemek gibi bir tutumu olmalıydı. YTP lideri Ekrem Alican'ın da benzer bir şekilde, AP'nin 27 Mayıs'ın karşısında durmaması türünden bir talebi söz konusudur. Kısacası AP'den beklenen, 27 Mayıs'la ilgili olumlu düşüncelerin aynı zamanda onların ruhlarına da işlemesiydi. Buna karşı Orhan Seyfi Orhon, AP'lilerin her türlü yasaya uymak zorunda olduğu, ama bir “*27 Mayıs Felsefesi*” yapacak ruh hali içinde olmadıklarını, zaten buna da anayasanın 20. maddesindeki “*Kimse düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz*” ifadesinin izin vermeyeceğini söylemektedir.¹⁷¹ Bir kesimin, 27 Mayıs'ı sevmeye zorlanması Tekin Erer tarafından şu şekilde cevaplandırılacaktır:

¹⁶⁹ Mehmet Ö. Alkan, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Seçim Tarihimizden Manzaralar...”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 210, Haziran 2011, s. 50.

¹⁷⁰ Ahmet Kabaklı, “Çifte Namus”, **Tercüman**, Yıl: 6, Sayı: 1960, 3.4.1967, s. 2; İsmet İnönü, Tedbirler kanunu henüz bir tasarı halindeyken, kanunun, “*Takrir-i Sukûn*”a benzediğini iddia eden kimi üyelere, kanuna iki nedenden dolayı bu benzetmenin yapılamayacağını söyleyecektir. İsmet İnönü bunlardan birincisini, 27 Mayıs'ın meşruiyetini sağlama, ikincisini ise 1961 Anayasası'nı ortadan kaldırma, yok sayma gibi tehlikelerden, anayasayı korumak olarak açıklayacaktır. Tedbirler Kanunu henüz tasarı halindeyken yapılan görüşmeler sırasındaki tartışmaların bir kısmı için bkz.: “Tedbirler kanunu için Mecliste ne dediler...”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 3045, 16.11.1968, s. 1,7.

¹⁷¹ Orhan Seyfi Orhon, “27 Mayıs Felsefesi”, **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 1551, 11.12.1964, s. 2; Kurtuluş Kayalı, YTP'nin ve ek olarak CKMP'nin 27 Mayıs sonrasındaki tutumunu, haklı olarak “*mülâyim*” bir tavır takındıkları şeklinde değerlendirmiştir. Nitekim söz konusu iki parti yapılanması da uysal, 27 Mayıs şartlarının kendilerine çizdiği sınırları aşma eğiliminde olmamıştır. Kayalı, **a.g.e.**, s. 121.

“Biz diyoruz ki, 27 Mayıs 1960 hareketinin neticesinde meydana gelen kanunlara, Anayasaya, vatandaş olarak itaat ediyoruz. Bunları meşru sayıyoruz. Bunlardan değişmesini arzu ettiğimiz hususların yine meşru yollardan gerçekleşmesini istiyoruz. Kanunlar karşısında boynumuz kıldan incedir, bunu her vesileyle ifade ediyoruz. İhtilâlin sahipliğini üzerine almış olanlar bizden, bundan fazla bir şey beklemesinler. Esasen insan hakları beyannamesi de, vatandaş hak ve hukukuna saygı duyan bütün otoriteler de, vatandaşlardan kanunlara itaat etmek, onları tanımak dışında bir gayret beklemesler, isteyemezler... Biz, 27 Mayıs’ın kölesi değiliz. Büyük ve ulu Türk Milletinin birer ferdi olarak, 27 Mayıs’ı yapanların uşağı da olamayız!.. Biz, yüce Türk Milletinin birer hür vatandaşı olarak, kimi sevip sevmeyeceğimizi, kime gönül verip kimden nefret edeceğimizi pek iyi biliriz! Bizim hislerimize, bizim düşüncelerimize hiç kimsenin müdahale hakkı yoktur! Biz, zorla ve baskıyla ne kimseyi severiz, ne de zor ve baskı ile sevdiklerimizden nefret ederiz!”¹⁷²

Bu, DP çizgisi mensuplarının 27 Mayıs’ı övmek zorunda olmadığına da net bir ifadesidir.¹⁷³ Söz konusu kanunun, pratikte nasıl etkili olduğunu anlamak açısından bir de, ne ölçüde uygulanıp uygulanmadığı önem taşır. Çünkü sonuçta bu kanundan olumsuz anlamda etkilenen, DP çizgisine mensup aydınlar, eski DP’liler ya da onların çevresinde olan birçok kişi vardı. Bununla ilgili örnekleri arttırmak mümkündür.

Örneğin Ali Fuat Başgil, İsviçre’de 27 Mayıs’la ilgili Fransızca bir kitap yazmış ve bu kitabın birkaç örneğinin Türkiye’ye getirilmesiyle de Başgil’e dava açılmıştır. Tedbirler Kanunu’na aykırı davranmak hususu, Başgil’in sonunda beraat edeceği davanın iki nedeninden bir tanesidir.¹⁷⁴ Başgil savunmasında, Tedbirler Kanunu’nu “*içtimaî siyaset kanunu*” olarak tanımlarken, kanunun amacının, 27 Mayıs sonrasında, toplumdaki herhangi bir kutuplaşma olasılığını engellemek olduğunu söyleyecektir. Ayrıca Başgil, suçlamalara karşı da, kanunun, “*millî mahallî ve mülkî*” niteliğinden dolayı, yurt dışında yazılan bir eseri bağlamayacağından bahsetmiştir.¹⁷⁵ Yine, DP çizgisine yakın bir gazeteci olan Can Kaya İsen, Orhan Seyfi Orhon’un Tedbirler Kanunu ile ilgili bir fıkrasından alıntı yapıp, söz konusu fıkraya gazetede yer verdiği için 10 ay hapis cezası almıştır.¹⁷⁶

Benzer nedenlerle, çeşitli dönemlerde, Son Havadis gazetesinin yazarlarından, başta Orhan Seyfi Orhon olmak üzere, Tekin Erer, Advieye Fenik vb. DP çizgisindeki birçok aydın,

¹⁷² Tekin Erer, “C.H.P. ile anlaşmalıyız!”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2348, 26.2.1967, s. 3.

¹⁷³ Tekin Erer, “27 Mayıs Övmek Mecburiyetin de değildir!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1975, 16.2.1966, s. 3.

¹⁷⁴ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve...**, s. 181-183.

¹⁷⁵ “Prof. Başgil İnönü Hükümetini itham etti”, **Son Havadis**, Yıl: 14, 1703, 16.5.1965, s. 1,7; Ali Fuat Başgil, Türkiye’deki kanunları iki gruba göre sınıflandırmıştır. Bunlardan birincisi “*hakkaniyet kanunları*”, ikincisi ise “*sosyal tedbir ve siyaset kanunları*” idi. Hakkaniyet kanunları, insanlık açısından ortak değer haline gelen, hemen her ülkede aynı olan kanunlardır. Örneğin hiçbir konuda kimsenin özgürlüğünü ihlal etmemek bu kanun grubuna giriyordu. Sosyal tedbir ve siyaset kanunları ise daha çok ülkelere özel, bir yerden bir yere değişen, ülkelerin ihtiyaçlarına göre ortaya çıkmış kanunlar olup, Başgil’e göre, “*millî mahallî ve mülkidir*.” Başgil, Tedbirler Kanunu’nu bu sınıf kanun çerçevesinde değerlendirmiştir. Bkz.: Ali Fuat Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve...**, s. 207-208.

¹⁷⁶ Mümtaz Faik Fenik, “Yine Tedbirler Kanunu...”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2636, 29.12.1967, s. 1.

siyasetçi ve gazeteci hakkında Tedbirler Kanunu'nu ihlal etmekten dava açılacaktır.¹⁷⁷ Örneğin Tekin Erer, 27 Mayısçıların DP'ye ve DP'li Cumhurbaşkanı Celal Bayar hakkındaki iddialarına karşı, “*Atatürk'ün Son Başvekiline Bir Mesajı*” adlı bir yazı yazıp, Bayar'ın; aslında Atatürk'ün ölümünden önce sürekli yanında olduğunu, dolayısıyla da onun gerçek bir Atatürkçü olduğunu vurgulamıştır. Bu nedenle de Tedbirler Kanunu'ndan dolayı hakkında beş yıl hapis cezası istenen Tekin Erer, sonuçta bir sene hapis cezasına çarptırılmıştır.¹⁷⁸ Celal Bayar ise bu doğrultudaki bir örneği, 27 Mayıs öncesi sürece atıf yaparak verecektir. Bayar'a göre, DP'nin kazandığı 1954 seçimleri sonrasında, DP'yi iktidardan düşürmek için CHP ile sol ihtilalci kuruluşlar iş birliği yapmıştı. Bayar, DP'nin lehine olan bu bilgiden, Tedbirler Kanunu nedeniyle bahsedemediğinden yakınacaktır.¹⁷⁹ Ayrıca Bayar'ın, Kayseri Cezaevi günlerinde Tedbirler Kanunu nedeniyle hakkında açılan davalar da olmuştur.¹⁸⁰

Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Gürsoy ise gazeteci Nadir Nadi'ye yazdığı bir mektupta, 27 Mayıs'tan sonra Celal Bayar hakkında, daha sonra yanlışlığı ortaya çıkan suçlamaların tekzibine bile müsaade edilmediğini söylerken, ailesine yapılan suçlamalara karşı da “*Bize sövmek mubah olmuştur. Müdafaa hakkımız, medeni âlemde eşine rastlanması mümkün olmayan Tedbirler Kanunu ile elimizden alınmıştır*”¹⁸¹ diyecektir. Gürsoy'un bu söyledikleri, benzer örneklerle de birleştirilince Tedbirler Kanunu'nun, eski DP'liler ya da AP'liler için, mahkemelerde savunma yapılmasını engelleyen bir yönü olduğu da anlaşılmaktadır. Bu durum, hem söz konusu kesimlerin sürekli suçlama altında bulundukları için zararına oluyor hem de bu kişilerin, oluşturulan hukuk dışı düzenle mücadele etmelerini zorlaştırıyordu.

AP'li aydınların, kanunun CHP'ye de aynı şekilde uygulanmadığı gibi bir itirazları en basitinden İsmet İnönü'nün, Adnan Menderes'in idamıyla ilgili yazdığı mektupla ortaya çıkıyordu. Ya da 27 Mayıs sonrasında, 22 Şubat ve 21 Mayıs gibi başarısız iki askeri müdahalede bulunan ve sonucunda idam edilen Talat Aydemir'in hatıraları, açıkça bu

¹⁷⁷ “Gazetemiz Mensupları İçin 100 Sene Hapis İsteniyor”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2593, 14.11.1967, s. 1,7.

¹⁷⁸ **Celal Bayar: Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz. Yücel Demirel, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 205-213; Tekin Erer'in bu cezası daha sonra Atatürk'ün Celal Bayar'a: “*Yakın arkadaşım Celâl bey*” diye seslendiği bir ses kaydının bulunmasıyla Yargıtay tarafından bozulmuştur. Bkz. Tekin Erer, “Tedbirlerin Kanunu”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 2914, 8.7.1968, s. 3; Ayrıca şunu da söylemek gerekir ki Tedbirler Kanunu'na aykırılık iddiasıyla suçlanan DP çizgisine mensup bu aydın ya da gazeteciler, AP'nin iktidar döneminde çıkan af kanunundan yararlanacaktır. Fakat bu, söz konusu kişilerle ilgili yeni davalar açılmayacağı anlamına gelmez. Nitekim Tekin Erer örneğinde gelmemiştir de. Bkz.: **A.y.**

¹⁷⁹ Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 502.

¹⁸⁰ **Celal Bayar: Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz. Yücel Demirel, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 121.

¹⁸¹ **A.e.**, s. 284.

kanunun varlığını ihlal ediyordu. Dolayısıyla anlaşılmayan, yargılananların neden hep DP çizgisinin üyeleri olduğuydu.¹⁸²

Ayrıca bununla yetinilmemiş, Tedbirler Kanunu'na ek olabilecek “*Partiler Kanunu*” gibi kanunlar da çıkarılmıştır. Orhan Seyfi Orhon’a göre bu kanunun hedefi hem 27 Mayıs’ın karşısında olunması bağlamı hem de dincilik-gericilik suçlamasıyla doğrudan AP’ydi. Dincilikten kastedilen, AP’nin gerek ilk lideri Ragıp Gümüşpala gerekse de idam edilen üç DP’li için okutulan mevlitlerdir. Orhan Seyfi Orhon’a göre CHP’nin etkisiyle hazırlanan bu kanun tasarısında, “*Bayramlaşmalar*” dini tören yasağının dışında tutularak gülünç bir duruma düşülmüştür.¹⁸³

Tedbirler Kanunu’nun bu şekilde farklı yasalarla desteklenme düşüncesi, bir anlamda kanunun “*kalıp*” değiştirmesindendir. Gazeteci Mümtaz Faik Fenik’e göre, Yassıada’daki yargılama sürecinin, kimi yayın organlarında yer alması, konuyla ilgili bir gizliliği de anlamsız kılmış, bu yüzden de Tedbirler Kanunu, “*kadük*” kanun haline gelmiştir. Kanuna göre aynı suçu işlediği düşünülen kişilerden, istenilenin, keyfi olarak kanundan sorumlu tutulması da bir anlamda bunu kanıtlar.¹⁸⁴ Bu durumda AP’lilere göre yapılması gereken, bu kanunun tamamen ortadan kaldırılmasıydı.

Ayrıca temelli senatörlerin de bu kanunun kaldırılmasıyla ilgili kanun teklifi vermeleri ilginçtir, bu nedenle AP’liler tarafından ‘işin içinde bir iş’ aranacaktır.¹⁸⁵ Kanunu getiren Mucip Ataklı, gerekçe olarak, kanunun ifade özgürlüğüne aykırı olduğunu da söyleyecektir. Orhan Seyfi Orhon’a göre, temelli senatörlerin bu çabası, meclisteki AP’liler de dahil olmak üzere, “*nazik*”, fakat daha çok belli belirsiz bir tavır olarak görüldüğünden, temellilerin bu hamlesinin başarı şansı yoktu. Dolayısıyla bu konuda ısrarlı bir değişim istemek ve gereğini yapmak yine AP’ye düşmekteydi.¹⁸⁶

¹⁸² Orhan Seyfi Orhon, “Tedbirler Kanunu!”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2230, 4.11.1966, s. 2.

¹⁸³ Orhan Seyfi Orhon, “Partiler Kanunu!”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2555, 7.10.1967, s. 2; “*Siyasi Partiler Kanunu*” ile Anayasal ilkeleri çiğneyen ve anti-demokratik tavır takınan partilerin kapatılması amaçlanıyordu. Jacob M. Landau’nun verdiği bilgilere göre kanun, 1965 yılında, tartışmalı bir şekilde kabul edilmiş ve 1961 Anayasası ile de uyumlu hale getirilmişti. Bkz.: Jacob M. Landau, **Türkiye’de Sağ ve Sol Akımlar**, Çev. Erdinç Baykal, 2. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 1979, s. 16.

¹⁸⁴ Mümtaz Faik Fenik, “Tedbirler Kanunu Kalıp mı değiştiriyor?”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2329, 13.2.1967, s. 1.

¹⁸⁵ Mümtaz Faik Fenik, “Tedbirler Kanunu elbette kalkmalı!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1987, 28.2.1966, s. 1.

¹⁸⁶ Kanunun kaldırılması için ilk teklifler temelli senatör Mucip ataklı ve bağımsız milletvekili Reşat Arda’dan gelecektir. Orhan Seyfi Orhon, “Tedbirler Kanunu”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2441, 14.6.1967, s. 2; Orhan Seyfi Orhon, kanunun kaldırılmasının artık zorunluluk olduğunu söyleyecektir. Orhon’u bu noktaya getiren, arkadaşı, gazeteci Can Kaya İsen’in kendi yazısından bir bölüm kullandığı için hapis cezası almasıdır. Orhon’a

Kanunun kalkması, hukuk devletine yapılan vurgu açısından gerçek bir “bayram” olarak değerlendirilse de,¹⁸⁷ Orhan Seyfi Orhon, kaldırılması Anayasa Komisyonu’nda reddedilen kanunun, son tahlilde kaldırılacağını düşünmekteydi. Diğer yandan bu kanunun kalkmasıyla, 27 Mayıs’ın meşruiyetinin sorgulanacağı tedirginliğinde olan ve bu yüzden kanunun kaldırılmasına karşı önerge verenler de vardı. Nitekim bir üye, kanunu kaldırmak isteyenler için “âbideye tırmanmaya çalışan cüce” benzetmesi yapacak¹⁸⁸ ve bunu yapmanın imkansızlığından bahsedecekti.

Daha sonra bu konuda hazırlanan bir tasarı ise mecliste kabul edilecektir. Fakat söz konusu kanunun kaldırılmasına muhalefet olan üyeler, tasarının Takrir-i Sükûn kanunu gibi “geçici” nitelikte olduğunu ifade etmişlerdir. Bu yüzden de kanunun, söz konusu dönemin siyasi şartları değiştiğinde, gerekirse kaldırılabilirliğini savunmuşlardır. Ama bu tartışmalar, tasarının meclisten, AP’nin de çabalarıyla geçmesine engel olmayacaktır.¹⁸⁹ Diğer bir deyişle, Tedbirler Kanunu mecliste bir tasarı halinde kabul edilecek ve tasarının Cumhuriyet Senatosu’na gönderilmesi sağlanacaktır.¹⁹⁰ Nitekim öncelikle 15.5.1969 tarihli 1182 sayılı kanun numarası ile yürürlükten kaldırılması öngörülen Tedbirler Kanunu, 1969 yılının 30 Mayıs’ında resmi gazetede yayınlanarak yürürlükten kaldırılacaktır.¹⁹¹

Aslında kanunun etkisi, 1965 sonrasında AP’nin tek başına iktidar olmasıyla, 27 Mayıs’a yakın zamanlara oranla azalmıştı, ama sürmekteydi. Nitekim bu konuda 1960’ların sonlarında milletvekili adayı olan ve kanun nedeniyle propaganda yapma alanlarının büyük ölçüde sınırlandığını belirten DP çizgisi destekçisi Rasim Cinisli’nin söyledikleri, konuyla ilgili bir diğer önemli gösterge olsa gerektir.¹⁹² Nitekim bu kanun, 27 Mayıs sonrasındaki siyasi düzenin hukuksal zeminini oluşturan en önemli noktalardan biriydi ve DP

---

göre bunun suçlusu görünüşte kendisi olsa da aslında bu kanunu kaldır-a-mayan sorumlu, parti lideri Süleyman Demirel’dir. Bkz.: Orhan Seyfi Orhon, “Suçlu Benim!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 2914, 8.7.1968, s. 2.

¹⁸⁷ Orhan Seyfi Orhon, “Bugün Bayram!”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2444, 17.6.1967, s. 2.

¹⁸⁸ Orhan Seyfi Orhon, “Kaldırılacaktır!”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2445, 19.6.1967, s. 2.

¹⁸⁹ “Mecliste, Tedbirler Kanununun kaldırılması kabul edildi”, **Son Havadis**, Yıl:16, Sayı: 4104, 29.4.1969, s. 1,7.

¹⁹⁰ Meclis ve Anayasa Adalet Komisyonu tarafından kabul edilen kanun tasarısının Cumhuriyet Senatosu’na gönderilen bir örneği için bkz.: **Anayasa nizamını, millî güvenlik ve huzuru bozan bâzı fiiller hakkında 5.3 . 1962 tarih ve 38 sayılı Kanunun yürürlükten kaldırılması hakkında kanun tasarısının Millet Meclisince kabul olunan metni ve Cumhuriyet Senatosu Anayasa ve Adalet Komisyonu raporu (Millet Meclisi 1/589; Cumhuriyet Senatosu 1/1008)**, Toplantı: 8, S. Sayısı: 1269, 29.4.1969, s. 1-3.

¹⁹¹ Söz konusu yasanın birinci maddesinde, “5/3/1962 tarih ve 38 sayılı; *Anayasa nizamını, milli güvenlik ve huzuru bozan bazı fiiller hakkında kanun, yürürlükten kaldırılmıştır*” denilmektedir. Bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 13210, 30.5.1969, s. 14; Aynı zamanda kanunun kaldırılması ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: Fatih Tuğluoğlu, “27 Mayıs’ı Restore Etme Projesi: Tedbirler Kanunu (1962)”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 35, Haziran 2019, s. 19-24.

¹⁹² Bkz.: **Rasim Cinisli ile kişisel görüşme**, İstanbul, 04.02.2020.

destekçilerinin memnun olmadığı bir yasa olarak, şikayet edilen diğer örneklerle oranla kaldırılması daha ısrarla dile getirilen bir uygulamaydı. Çünkü 27 Mayısçı olmayan kesimlerin mücadele gücünü, bir siyasi baskı kapsamında hedef almış, liberal demokrasinin temel gerekliliklerinden olan, düşünce ve fikirleri ifade etme özgürlüğünü fazlasıyla aşındırmıştı. Bir diğer anlamda bu kanun 27 Mayıs rejiminin, meşruiyetini sağlamak için gerekli gördüğü, DP destekçilerini caydırıcı, etkili bir uygulama olmuştur.

C. 27 Mayıs'ın İdeolojik Aygıtları ve Propaganda Boyutu

27 Mayıs sürecinin hukuki zemini, yeni siyasi rejimin sürekliliğini ve meşruiyetini sağlaması noktasında önem taşımaktaydı ve büyük ölçüde DP'nin siyasi uzantısı olan aydınların, siyasi elitlerin etkinlik alanını denetleyebilmek için ortaya konmuştu. Buna ek olarak süreçte, 27 Mayısçılar tarafından 'ikna' edilmesi gereken bir diğer kesim, DP'nin kentlerde ve özellikle kırsalda, sayıca fazla olan toplumsal uzantılarıydı. Bunun için de yeni rejim, halka çeşitli propagandalar yoluyla tanıtılmalıydı.

Örneğin Louis Althusser'in belirttiği gibi, “devletin siyasal aygıtı” ya da “devletin siyasal ideolojik aygıtı” arasındaki fark bu propagandanın niteliğini göstermesi açısından önemlidir. Buna göre oluşturulan hükümetler, Arjantin'de Peron ya da Mısır'da Nasır gibi karizmatik kişiliği de olan asker kökenli liderler, birincisi “baskı” yolunu kullanarak kitleler üzerinde bir ağırlık oluşturmayı hedeflemişlerdir. Diğer yandan, devletin siyasal ideolojik aygıtları ki bunlar eğitim, medya, diğer iletişim araçları vb. şekilde kullanılan unsurların oluşturduğu¹⁹³ aslında Antonio Gramsci'nin hegemonya ve rıza kavramlarına vurgu yapılarak da söylenmesi gereken, kitleleri ikna etme yolunda, baskıcı olmayan yöntemlerin kullanıldığı bir şekilden de bahsedilmelidir.¹⁹⁴ Nitekim iki şekle ayırdığımız propaganda yapısını, çalışmanın kavramsal çerçevesini ortaya koyarken belirttiğimiz, ordunun yönetici ve muhafız rolü üzerinden de düşünmek mümkündür. 27 Mayıs sonrasında yeni kurulan siyasi rejim; toplumu, özellikle kırsal kesimdeki halkı ikna etmeyi, daha çok rejimin tanıtılması yoluyla, gerekirse ordunun muhafız konumunu kullanarak sağlamıştır. Bu bağlamda DP'lilerin aydın ve siyasi çevreleri, yeni siyasi rejimle, ordu tarafından daha kuşatılmış bir çerçevede karşı karşıya kalırken, halk için daha yumuşak, görece daha az baskının olduğu propaganda yöntemlerinden de bahsetmek mümkündür.

¹⁹³ Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, Çev. Alp Tümertekin, 2. bs., İstanbul, İthaki Yayınları, 2015, s. 17.

¹⁹⁴ Heywood, *Siyaset...*, s. 265.

Bunlar; hatıra paraları, posta pulları, “*Hürriyet Tahvilleri*”, 27 Mayıs için özel hazırlanan ve amacın toplumsal desteği elde etmek olduğu birtakım uygulamalardır.¹⁹⁵ Örneğin propaganda yöntemlerinden biri de henüz ihtilalin üzerinden 10 gün geçmişken başlatılan “*yüzük toplama*” kampanyasıdır. Burada tüm Türkiye’ye ulaşmak amaçlanırken, kampanyanın ilerletilmesi için başı çeken güç, Birinci Ordu olacak ve böylece hareket, toplum hafızasında önemli bir yeri olan Türk Ordusu’ndan halka yayılmış olacaktır. “*Alyans toplama kampanyası*”nın Anadolu Ajansı bültenlerinde yer verilen bir kısmı şöyledir:

“Sabık idarenin mali bünyemizde açmış olduğu derin rahnelerin kapatılması ve devlet hazinesindeki altın stokunun takviyesi gayesiyle Birinci Zırhlı Tugay, subay ve astsubay aileleri alyanslarını hazineye teberra etmişlerdir. Daha sonra bütün vatandaşlar hazineye yüzük bağışında bulunmuşlar, altın teberruunda bulunan bu vatandaşların parmaklarını boş bırakmamak için kendilerine bir müddet sonra metal birer yüzük dağıtılmıştı.”¹⁹⁶

Örneğin MTTB’nin henüz 27 Mayısçı yıllarındaki yayın organı Birlik gazetesine verilen bir reklamda, 27 Mayıs sigarasının bir tanıtımı yapılıyor ve sigaranın üzerinde “*milletçe eleleyiz*” mesajına yer verilerek toplumda kurulmaya çalışılan birliktelik ifade ediliyordu.¹⁹⁷ Fakat bunun haricinde 27 Mayısçıların düşünmesi gereken, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan DP/AP’li seçmen kitleleri, nasıl lehlerinde hareket etmeye ikna edecekti. Mehmet Ö. Alkan’ın belirttiği gibi, 27 Mayısçıların propaganda konusunda etkilemesi gereken gruplar içinde ön planda olanları; “*köylüler*” ve “*öğrenciler*”di.¹⁹⁸

Söz konusu grupların etkilenmesi bağlamında, ele alınması düşünülen üç örnekten biri, 1961 Anayasa referandumu olacaktır. Diğer bir tanesi ise 27 Mayıs öncesindeki gençlik hareketleri sırasında hayatını kaybedenlerin isimlerinin, 27 Mayısçıların tarafından meşruiyet sağlamak amaçlı kullanımı ve DP’li kesimlerin buna itirazları ile ilgilidir. Bir diğer örnek ise uygulanması yine referanduma benzer bir şekilde DP’liler tarafından tartışılacak konu, tahayyül edilen vatandaş yetiştirmek bağlamında devletin ideolojik aygıtlarından biri olan eğitim meselesidir.

¹⁹⁵ Bununla ilgili hazırlanan broşürlerin bir incelemesi için bkz.: Mehmet Ö. Alkan, ““27 Mayıs İnkilâbı” ve Siyasal Propaganda Araçları”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 270, Haziran 2016, s. 38-39.

¹⁹⁶ Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 364-365; Döneme yakından tanıklık eden Ahmet Hamdi Başar’a göre, alyans toplama kampanyasının devlet hazinesine bir faydası olmamıştı. Başar, bunun sadece İstanbul Şişli’de 27 Mayıs sonrasında yapılan subay evlerinin olduğu bölgeye “*Alyans Mahallesi*” denmesine yarayacağını söylemişti. Bkz.: **Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları: “Yine Hayal Âleminde Uçuyorum...”**, Haz. Murat Koraltürk, C. II, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007, s. 648.

¹⁹⁷ “Hepimizin Sigarası”, **Birlik**, Yıl: 1, Sayı: 3, 30.8.1960, s. 4.

¹⁹⁸ Mehmet Ö. Alkan, “27 Mayıs, Resmî Tarih ve Resmî İdeoloji”, **Birikim**, Sayı: 326/327, Haziran-Temmuz 2016, s. 209.

1. Anayasa Referandumu

Anayasa referandumunun propaganda sürecinde ya da referandum sonrasında tartışılması, öncelikle yapılan propagandanın niteliğiyle ilgili olup, sonuçları da bu doğrultuda değerlendirilecektir. Referanduma hayır diyen seçmenlerin kırmızı, evet diyenlerin beyaz oy vereceği oylama, yeni anayasanın kabulünü amaçlıyordu. Referandumla birlikte, 27 Mayıs sonrasında askeri cuntanın doğrudan şekillendirdiği Cemal Gürsel hükümetleri tarafından yapılan icraatların, halkta ne ölçüde karşılığının olup olmadığı da anlaşılacaktı.

Bu nedenle referandum sürecinde, Mehmet Ö. Alkan'ın belirttiği gibi MBK tarafından adları, “27 Mayıs: M.B.K. Milli İnkılâbı Yayma ve Tanıtma Komisyonu/Komitesi” ve bu komiteden sonra da “27 Mayıs İnkılâp Hareketlerini Yayma Komitesi” olan iki komite kuruldu. Anadolu'nun çeşitli illerinde, şubeleri de açılacak olan bu komitelerin sıkı çalışması amaçlanırken farklı mesleklerden birçok kişi, kırsal kesimlerdeki okuryazarlık oranının düşük olması da dikkate alınarak, referandum propagandasından evet çıkması için çalışacaktı.¹⁹⁹ Nitekim cuntacı askerlerin oluşturduğu MBK da, bizzat referandum için yapılacak propaganda sürecine dahil oldu, hatta komite üyeleri, Anadolu'nun çeşitli illerine dağılıp, propaganda amaçlı ziyaretlerde bile bulundular.²⁰⁰

Bununla ilgili bir başka örnek, Son Havadis gazetesi henüz Cemil Sait Barlas'ın elindeyken, yani gazetede, henüz 27 Mayıs lehine yazılar yazılırken verilmiştir. Hazırlanan yazı dizisine göre, Anadolu'da bir köyü ziyaret eden bir öğretmen, ziyaretlerini; ilk olarak elindeki bir liste doğrultusunda, yani bir planlama sonucunda yapıyordu. İkincisi, söz konusu ziyaretlerle köylülere “27 Mayıs'ın anlamını, 27 Mayıs'ın önemini” anlatmak, üçüncüsü referandum için köylülerden oy istemek amaçlanıyordu.²⁰¹ Yeni kurulan siyasi düzenin tanıtılması, MBK tarafından kısaca bu vb. nedenlerle yapılmak isteniyordu.

¹⁹⁹ Mehmet Ö. Alkan, “ “ Evet Kampanyası” için Kurulan Propaganda Ofisleri ve Yayınladıkları Broşürler”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 280, Nisan 2017, s. 41-42.

²⁰⁰ Hangi üyenin hangi illeri ziyaret ettiği noktasında daha geniş bir bilgi için bkz.: Mehmet Ö. Alkan, “İlk Referandum ve Propaganda Afişleri”, **Atlas Tarih**, Sayı: 46, Nisan-Mayıs 2017, s. 123; Aslında MBK, referandum sürecinde Anadolu'yu ikinci defa dolaşıyordu. Yurt ziyaretlerinin birincisi bu bağlamda 1960'ın Eylül ayında yapılmıştı. Bunda en genel amaç, nüfusun hemen hemen dörtte üçünü oluşturan kırsal bölgelerde, askeri müdahalenin propagandasını yapmaktır. MBK ve Türk köylüsünün etkileşimi bağlamında daha detaylı bilgi için bkz.: Weiker, **a.g.e.**, 171-175.

²⁰¹ Hasan Parkan, “Köyde 27 Mayıs”, **Son Havadis**, Yıl: 9, Sayı: 141, 14.12.1960, s. 3.

MBK tarafından hazırlatılan broşürler, Mehmet Ö. Alkan'ın da belirttiği gibi; köylüler, işçiler ve aydınlar olmak üzere üç gruba hitap etmiştir.²⁰² MBK'nın propaganda amaçlı ortaya koyduğu broşürlerden bir tanesinde, neredeyse son sayfaya kadar referandumda evet ve hayır oylarının birer seçenek olduğu, son birkaç sayfada ise verilecek oyun evet olması gerektiği anlatılıyordu.²⁰³ MBK'nın bu vb. hamleleri, DP çizgisi destekçilerini aslında şu yönde düşündürüyordu: Birincisi MBK'nın yaptığı propaganda taraflıydı, daha doğrusu MBK'nın evet oylarının tarafını tuttuğu düşünülüyordu. İkinci vurgulanan nokta, böyle bir referandum için tanıtımın sadece evet oylarıyla sınırlı kalması, yani hayır oylarının bir propagandasının yapılmadığı ve daha da önemlisi, yeni rejim tarafından yapılmadığıydı.

Özellikle basının da, referandumda evet çıkması için büyük bir çaba sarf ettiği düşüncesine sahip olan DP'li kesimler bunu dile getirmekteydi. İtiraz edilen, bir anlamda referanduma hayır demenin kötü bir suç gibi gösterilmesi ya da bu kesimler için “*vatan hainliği*” suçlamalarının açık bir şekilde yapılmasıdır. Oysa DP'li kesimlerin vurguladığı nokta, referandumda evet oyu vermek ne kadar mümkünse, hayır oyu vermenin de o kadar mümkün olduğudur.²⁰⁴ Yani, hayır oyunun da propagandası yapılabilir, yapılmalıdır ve bunu yapanlar da suçlanmamalıdır. DP çizgisindeki Gökhan Evliyaoğlu'nun bu doğrultudaki düşünceleri, “*Evet*” seçeneğini mecburiyet, “*hayır*” seçeneğini suç haline getirmek isteyenleri hedef almıştır.²⁰⁵

Evliyaoğlu, özellikle bunun tersini düşünen 27 Mayısçılara, liberal demokratik değerleri hatırlatıp, “*Yeni çağ, hür olmıyan düşünceyi, düşünce olarak kabul etmiyor. Önce hür olacağız; kendi peşin fikirlerimizden, çevremizdeki tesirlerden, cesaretten ve korkudan sıyrılacağız. Çırılçıplak bir şuurla düşüneceğiz*” diyerek, hem üstten baskı yapan basın vb. gruplara güvenilmemesi hem de baskı altında kalacak toplumsal kesimlere korkmamaları mesajını veriyordu.²⁰⁶ Muhtemelen yeni bir siyasi parti olan AP kadroları da bu şekilde düşünüyordu, fakat AP, siyasi baskıdan etkilenmişti, dolayısıyla referandum için evet seçeneğini onaylar gibi “*görünmüş*” ve bu fikri siyasi destekçilerine de ulaştırmıştı.²⁰⁷ Ama zihinlerdeki tercih ‘hayır’ idi. Bu aynı zamanda, AP'nin 27 Mayıs sonrasında oluşan siyasi yelpazede, varoluşunun bir şartıydı. Nitekim Gürsel, bir denge politikası izlemek zorunda

²⁰² Alkan, “ “ Evet Kampanyası” için...”, s. 42.

²⁰³ Köylülerimiz ve Anayasa, **M. B. K. 27 Mayıs İnkılâbını Yayma ve Tanıtma Komisyonu**, t.y., s. 3-12.

²⁰⁴ Gökhan Evliyaoğlu, “ “Evet” den “Hayır” dan Daha Önce”, **Son Havadis**, Yıl: 10, Sayı: 337, 4.7.1961, s. 1,5.

²⁰⁵ Gökhan Evliyaoğlu, “Halkoyu Üzerine Düşünceler III”, **Son Havadis**, Yıl: 10, Sayı: 347, 14.7.1961, s. 1.

²⁰⁶ Gökhan Evliyaoğlu, “Halkoyu Üzerine Düşünceler”, **Son Havadis**, Yıl: 10, Sayı: 345, 12.7.1961, s. 1.

²⁰⁷ Alkan, **A.y.**

olan AP'nin, seçimler için uyguladığını iddia ettiği propaganda şekline de karşıydı. Gürsel'in, AP lideri Gümüşpala'ya, benzer nedenlerle yazdığı bir mektup, bu dönemdeki siyasi baskının boyutlarını şu şekilde ortaya koymuştur:

“Muhterem generalim,
Anayasanın oylamaya sunulması sırasında bakınız partiniz halka neleri telkin etmiştir:
Anayasaya hayır deyiniz ki hayırlı olsun. Anayasaya bayrağımızın rengi olan kırmızı rengi kullanınız. Anayasaya evet dersiniz Menderes'i asacaklar, Anayasaya evet dersiniz, komünistler gelecek memleketi alacaklar. Anayasaya sosyal kelimesini onun için koydular. Ayrıca partiyi kuvvetlendirmek için de Demokrat Partiyi yeniden kuracağız, Yassıadadakileri kurtaracağız... İşte böyle masum köylü çevrelerinde kışkırtıcı gayretler sarfedilmektedir.”²⁰⁸

Gürsel'in -ve tüm 27 Mayısçıların da- AP'nin bu yöndeki propagandasına itirazı, aslında DP çizgisindekilerin, süreci 27 Mayıs'a götüren nedenleri hala tam olarak anlayamadıklarını düşünmesindendi. Gürsel, AP lideri Ragıp Gümüşpala'nın bunun farkına varmasını istiyordu. Bu mesajın Gümüşpala üzerinden AP'ye iletimi, Walter F. Weiker'ın Gürsel'den aktardığı gibi, “*Eğer partinizde esaslı bir temizlik yapılmazsa ve eğer partiniz bütün milletin kötü saydığı yoldan dönmez, demokratik sistemin gerektirdiği namuslu yollara başvuramazsa, ben bile partinizi meşru bir siyasi parti olarak kabul edemem*” şeklinde olacaktır.²⁰⁹

Cuntacıların siyasi rejim bağlamındaki muhafız konumu için verilebilecek diğer bir örnek, 27 Mayısçıların, Ali Fuat Başgil'i anayasa hakkında radyoda konuşacak kişiler arasında göstermesidir. Nitekim Başgil, anayasayı övmek istemediğini ve seçmenlere evet oyu verme çağrısı yapmamak için, 27 Mayısçıların bu talebini kabul etmeyeceğini onlara söyleyecektir.²¹⁰ DP destekçilerinin referandumla ilgili bir diğer korkusu, sonuç ne olursa olsun, yapılacağı söylenen genel seçimlerin iptal edilmesi idi.²¹¹ Tekin Erer'e göre, hayır oyu vereceğini bir şekilde belli edenlerin tutuklandıkları bir süreçte, verilen oylar bir hayli yüksekti.²¹² Referandum süreci, 1961 Anayasası'nın halk tarafından onaylanıp kabul edilmesiyle sonlanacaktır. Eski DP'li bir siyasetçi de olan Necmettin Önder, bu kadar fazla hayır oyu çıkmasının, Yassıada'da yargılanacaklar için hazırlanan iddianameleri olumsuz anlamda etkilediğini belirtmiştir.²¹³ Yani referandumda verilebilecek hayır oyları, DP'lileri

²⁰⁸ Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 551-558.

²⁰⁹ Weiker, **a.g.e.**, s. 113.

²¹⁰ Başgil, **Yakın Maziden Hatıra...**, s. 142.

²¹¹ Evliyaoğlu, **A.y.**

²¹² Tekin Erer, “Daimi Senatörlük”, **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı: 7869, 19.6.1979, s. 2.

²¹³ Referanduma katılabilecek toplam seçmen sayısı 12.735.009'du. Verilen oy sayısı ise 10.322.169 iken, bunların 10.282.561'i geçerli sayılmıştır. Bunlardan 6.348.191 beyaz, yani evet oyu çıkarken, 3.934.370 kırmızı,

hem olumlu hem de olumsuz anlamda etkileyebilirdi. Olumsuz anlamda, DP'lilere yönelik siyasi baskının daha çok artma olasılığı vardı. Olumlu anlamda ise 27 Mayıs sürecinin, DP uzantısı kitlelerdeki yönelimi çok da değiştirmedeği görülecekti.

Ayrıca söz konusu dönemde, basında çıkan haberlere göre hayır oylarının yüksekliği şuna dayandırılmıştır: “*Referandum adında bir Amerikalı papaz gelecek. Beyaz oy vererseniz ne dininiz kalacak ne imanınız!*” Orhan Seyfi Orhon, referandumda kırmızı oy çıkmasının böyle bir görüşe bağlanması karşısında, hayır oylarının yüksekliğini, millet iradesine bağlamıştır.²¹⁴ Gazeteci-siyasetçi Gökhan Evliyaoğlu'na göre, hayır oylarının miktarı yeni yapılacak anayasanın şimdiden onarılmasını gerektiriyordu. Ayrıca bu oyların, nasıl bir memnuniyetsizlik sonucu verildiği derinlemesine incelenmeliydi. Bu da Kurucu Meclis'e verilen bir mesaj olsa gerekti.²¹⁵ Sonuç olarak referandum sürecinde birçok koldan kullanılan propaganda yöntemleri, evet oylarını MBK lehine arttırmıştır. Hayır oylarının çokluğu da muhtemelen MBK'yı tedirgin etmiştir. Nitekim MBK'nın, 27 Mayıs'ın meşruiyetini toplumsal anlamda ne kadar sağlayabildiği de bir ölçüde görülmüştür. Diğer yandan referandum, AP ve benzer siyasi çizgideki partilerin seçimlerde alabileceği oy potansiyelini de göstermiştir.

2. Devrim Şehitleri Meselesi

Bu meselenin DP çizgisi mensupları için önemi, aslında 27 Mayıs öncesindeki öğrenci gösterileriyle alakalıdır. Nitekim bu gösterilen sonucunda, yetkili kişilerce verilen beyanlar doğrulanamamış, eski DP'lilerin gösterilerde öğrencileri bilerek ve isteyerek, yani silahlı kuvvetleri, bilinçli bir şekilde kullanarak öldürmeye çalıştığı gibi bir hava yansıtılmıştır. Bu doğrultuda gösterilerde ölen kişilerin, 27 Mayısçılar tarafından sembolleştirilmesi ve iddiaların abartılarak yansıtılması DP'li kesimleri rahatsız eden bir gelişme olmuştur. Bu durumda ilk olarak, üniversite olaylarının nasıl yansıtıldığı önem taşıyacaktır.

Bu bağlamda, İstanbul Üniversitesi rektörü ve 1961 Anayasası'nı yapan kurulun üyelerinden biri olan Sıddık Sami Onar'ın düşünceleri önemlidir.²¹⁶ Sıddık Sami Onar, 2

---

yani hayır oyu çıkmıştır. Sonuç olarak verilen oyların yaklaşık yüzde 61'inden fazlası olmak üzere, seçmenlerin yarısından fazlası referandumda evet oyu kullanmış ve 1961 Anayasası kabul edilmiştir. Daha detaylı bilgi için bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 10859, 20.7.1961, s. 4654-4655.

²¹⁴ Orhan Seyfi Orhon, “Hakaret ve İftira!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1764, 16.7.1965, s. 2.

²¹⁵ Gökhan Evliyaoğlu, “Halkoyu Üzerine Düşünceler IV”, **Son Havadis**, Yıl: 10, Sayı: 348, 15.7.1961, s. 1.

²¹⁶ 27 Mayıs'ı gerçekleştiren cunta üyelerinin plansızlığı, bir ölçüde askeri müdahale sonrasında MBK tarafından bir grup akademisyenin üyesi olduğu bir kurul oluşturulmasına yol açtı. Bu kurul, Türk sağı için hareketin

Haziran 1960 günü yaptığı basın toplantısında, “*mezarlıklara kamyonlarla getirilip gömülen talebeler*” olduğu iddiasından bahsetmiş, hem İstanbul hem de Ankara’da, 300 öğrencinin gösterilerde ölmesiyle ilgili bir bilgi de paylaşmıştır. Ayrıca bu öğrenciler için bir “*Anıt*” yapılacağını, bunun için de açılan hesaba para yatırılabilceğini söylemiştir. Dönemin İstanbul Emniyet Müdürü’nün de, benzer şekilde birçok ceset olabileceğini vurguladığı görüşleri mevcuttur. Bu olayların görünen yüzü, 27 Mayıs sonrasında bir gazete ilanı ile şehit aranması noktasına kadar gidecektir.²¹⁷

3 Haziran 1960 tarihinde MBK tarafından bu yönde bir bildiri yayımlanmıştır. Buna göre MBK; Tekin Erer tarafından ortaya koyulduğu gibi, “*Şehitlerin gizli yerlere gömüldükleri, ıssız yerlerdeki kuyulara atıldıkları, bir kısmının buzdolaplarına konulduğu ve bir kısmının da hayvan yemi yapılan makinelerde kıyılarak toz haline getirildiği*” konusundaki iddiaları ciddiye alarak, onlara bildirisinde yer vermiş ve DP’yi de bu bağlamda suçlu ilan etmiştir. MBK, gerçeklerin geç de olsa ortaya çıkacağını belirtirken, bu konudaki araştırmalarına devam etmiştir.²¹⁸ İddiaların doğruluğu, konunun, Yassıada’da sanıkların önüne getirilecek olması nedeniyle önemlidir. Gerçekte ise ölen kişi sayısı, yukarıda verilen bilgilerin yanlışlığını ortaya koyacaktır.

Nitekim 27 Mayıs sürecinde ölen kişi sayısı beşti. Ayrıca Talat Aydemir’in 21 Mayıs 1963’de başarısız askeri müdahalesinde ölen kişi sayısı da altıydı. Bu altı asker de devrim şehitlerinden sayılmış ve Anıtkabir’e defnedilmiştir. Ama asıl nokta, 27 Mayıs sonrasında ölen beş kişinin durumudur.²¹⁹ Öncelikle, askeri müdahale sonrasında bu kişilerin şehit sayılması ve bu kişiler için anıt yapılması gerektiği gibi konulara değinilmiştir. Şehit sayılanların Anıtkabir’e nakledilmesi gerektiğini söyleyen kişi ise, 27 Mayıs sürecinde İstanbul Üniversitesi rektörü olan Sıddık Sami Onar’dır. Şehitlik kavramı, yukarıda da yer yer belirtildiği üzere, MBK’nın 3 Haziran bildirisinde kullandığı gibi “*resmî*” bir hal almıştır.²²⁰ Bundan sonrası, 27 Mayısçıların şehitleri konumlandıkları yer ile ilgilidir.

---

ivmesinin farklı bir yöne çevrilmesine neden oldu. Feroz Ahmad, bunu, 27 Mayıs’ın, “*sıradan bir hükümet darbesinden kurumsal bir devrime*” dönüşmesi olarak yorumlamıştır. Çünkü Türk sağ, elindeki inisiyatifi farklı unsurlara vermesi açısından, bundan cuntacı yapılanmayı sorumlu tutuyordu. Bu da Türk sağ için; ordunun, kendi zihnindeki kalıpların dışına çıkmasının nedenlerinden biriydi. Bkz.: Ahmad, **Modern Türkiye’nin...**, s. 153.

²¹⁷ Ayrıca Anıt inşaatı için beklenen destek vatandaşlardan gelmemiştir. Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 329-331.

²¹⁸ **A.e.**, s. 336-337.

²¹⁹ Mehmet Ö. Alkan, “Anıtkabir’in Unutulan Darbe (Hürriyet-İnkılap-Devrim-27 Mayıs) Şehitleri”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 266, Şubat 2016, s. 44.

²²⁰ **A.e.**, s. 45.

Şehitlerden biri, sonradan anlaşıldığı üzere tanktan seken bir kurşunla hayatını kaybeden Turan Emeksiz'dir. Diğeri ise henüz daha lise öğrencisi olan Nedim Özpolat'tır. Fakat bu kişi, Sıddık Sami Onar tarafından üniversite öğrencisi olarak gösterilecektir.²²¹ Ölen diğer kişi, bir asker olan ve yine kaza kurşunuyla hayatını kaybeden Ali İhsan Kalmaz'dır. Bir yandan bu üç kişi, Mehmet Ö. Alkan'ın da belirttiği gibi "*Hürriyet Şehidi*" olarak ilan edilirken, diğer yandan MBK'nın şehit bulma arayışı devam etmiştir. Sonunda aynı gün Ankara'da ölen iki kişi de şehit sayılır ve şehit sayısı beş olarak ortaya çıkar. Fakat içlerinde bir asker ve tek gerçek şehit olan Ali İhsan Kalmaz'dır.²²²

27 Mayısçıların birçoğu, askeri müdahaleyi Atatürkçü görüşleri doğrultusunda yaptıklarını söylemiştir. Dolayısıyla şehitlerin Anıtkabir'e gömülmeleri, 27 Mayısçıların Atatürkçülük yönündeki görüşlerinin de bir yansıması olacaktır aslında. Mehmet Ö. Alkan'ın ifade ettiği gibi bu, 27 Mayısçıların birçok bakımından meşruiyeti sağlamak açısından uygulamaya çalıştığı bir "*taktik*"tir.²²³ MBK'nın, 10 Haziran 1960 tarihinde yayımladığı bildiride, ilk etapta Anıtkabir'e defnedilecek şehitler belirtilmiştir. Şehitlerin üzerine, Çanakkale şehitliğinden, Ertuğrul Gazi türbesinden toprak dökülmesi, sembolik olarak MBK'nın işine yarayabilecek bir anlam ifade etmiştir. Şehitlerin İstanbul'dan uğurlanmasıyla başlayan Anıtkabir'e defin süreci, Tekin Erer'e göre Atatürk için düzenlenen cenaze töreninden sonra, yapılanların en görkemlisidir.²²⁴ DP çizgisindekilerin itirazlarını, söz konusu şehitlerin Anıtkabir'e defni oluştururken,²²⁵ şehitlerden Turan Emeksiz, DP'liler tarafından ismine en çok itiraz edilen kişidir.

Tercüman gazetesi yazarı Kadircan Kafılı, konuyla ilgili düşüncelerini birtakım iddialara dayandırarak Turan Emeksiz'in bir "*Komünist ajanı*" olduğunu vurgulamıştır.

²²¹ Erer, *Yassıada ve Sonrası...*, s. 366; 28 Nisan 1960'daki olayların tanığı olan eski MTTB başkanlarından Rasim Cinisli, Turan Emeksiz'in polis kurşunuyla ölmesini ihtimal dahilinde görmemekte, dolayısıyla konunun hükümete bağlanmasının da yanlışlığından bahsetmektedir. Aynı şekilde sonraki olaylarda lise öğrencisi Nedim Özpolat, bir tankın paletleri altında kalarak hayatını kaybetmişti. Cinisli'ye göre bu vb. olaylara, aslında öğrencilerin kendileri sebep olmuştu. Ama kayıplar nedeniyle suçlanan hükümetti. Bkz.: Cinisli, *a.g.e.*, s. 77-78; Cinisli'ye göre olaylar bir "*kurgu*" eseri idi ve bu olayları kurgulayanlar, bunu, yapılacak darbenin bir meşrulaştırıcı unsuru olarak kullanacaktı. *A.e.*, s. 102.

²²² Alkan, "Anıtkabir'in Unutulan Darbe...", s. 47-48.

²²³ *A.e.*, s. 44-45.

²²⁴ Hatta Tekin Erer, Atatürk için yapılan cenaze merasimine katılan yabancı devlet temsilcilerini saymazsak Turan Emeksiz için yapılan merasimi, ondan daha "*muhteşem*" olarak değerlendirmiştir. Erer, *Yassıada ve Sonrası...*, s. 365-368.

²²⁵ Anıtkabir'in inşası için 1940'ların ilk yarısında yarışma açılmış ve İkinci Dünya Savaşı nedeniyle de inşaat, İsmet İnönü yönetimi tarafından tamamlanamamıştı. Anıtkabir'in yapımını tamamlayansa, iktidara geldikten üç yıl sonra DP oldu ve Anıtkabir, 10 Kasım 1953'de DP tarafından açıldı. Bu, DP'nin hem Atatürk'ün gerçek mirasçısı bizleriz mesajını vermesine hem de İsmet İnönü'nün siyasi ağırlığının bir göstergesi olan Milli Şeflik dönemine karşı da bir mesajdı. Bkz.: Suavi Aydın, "“Anıtkabir Ziyareti” yahut bir “Kült Alanı”nın 50. yılı", *Birikim*, Sayı: 177, Ocak 2004, s. 111.

Temelinde bu görüşün, Türkiye Komünist Partisi'nin bir yayın organı olan Bizim Radyo'dan alındığı da Kafli tarafından ifade edilmiştir. Turan Emeksiz, bu bağlamda “*Türkiye Komünist Partisi üniversite hüccresinin sekreteri*” olarak görülürken, Komünist Parti'nin de şehit saydığı bir kişiydi. Çünkü 28 Nisan gösterilerinde Emeksiz'i daha önceden tanıyan siyasi polislerin, onu şehit ettiğine inanılıyordu. Bizim Radyo'dan gelen bu iddia, daha sonra yalanlanmadığı gerekçesiyle DP çizgisindekiler tarafından kabul görmüştü.²²⁶ Yine, Bizim Radyo'da Turan Emeksiz için “*İşçilerin, emekçilerin, sembolü Turhan [Turan] Emeksiz*” diye yayımlar yapılması, DP destekçileri tarafından bu iddiaya karşı bir başka örnek olarak gösterilmiştir.²²⁷

Diğer yandan Turan Emeksiz isminin İstanbul'da bir vapura verilmesi ve MTTB önündeki Atatürk portresinin altına, Emeksiz'in bir heykelinin konması, bir hürriyet şehidi sayılan Emeksiz'in anımsatılmasına yarayan bir sembol olduğu için DP çizgisindekilerin tepkisini çekmiştir.²²⁸ Turan Emeksiz'in öldürülmesinden sorumlu tutulabilecek tüm polisler, silahlarının incelenmesini isterken, Yassıada'nın hakimlerinden Salim Başol ve heyeti buna izin vermemiştir. DP çizgisindeki Necmettin Önder'e göre bu yapılsaydı, belki de 27 Mayıs öncesindeki gösterilerde yüzlerce ölü olduğunu söyleyen 27 Mayısçıların elinde “*istismar*” edecekleri bir koz kalmayacaktı.²²⁹ Sonuç olarak Atatürk için yapılan herhangi bir törenin, 27 Mayıs şehidi olarak da görülen Emeksiz için yapılması, DP/AP'lilere göre onun Atatürk ile bir tutulması anlamına geliyordu ki, yanlış olan da buydu.

Bir diğer karşı olunan durum, Anıtkabir'deki ziyaretler sırasında, Atatürk için yapılan bir ziyaretin, devrim şehitleri için de yapılması gerektiği gibi bir havanın varlığıdır. Örneğin Başbakan Süleyman Demirel bir cumhuriyet bayramında, Anıtkabir'e çelenk koyup, törendeki sorumluluğunu yerine getirmiştir. Fakat İsmet İnönü ya da dönemin muhalefeti, Demirel'in sorumluluklarından birinin de, devrim şehitlerinin mezarlarını ziyaret etmek olduğunu ve dolayısıyla Demirel'in onlar için de saygı duruşunda bulunması gerektiğini ifade etmiştir. DP/AP çizgisindekiler, 27 Mayısçıları ya da İsmet İnönü vb. kesimlerin bu türden fikirlerini reddediyordu. Örneğin bu yöndeki düşüncelerin bir temsilcisi Ulus Gazetesi ise, Orhan Seyfi Orhon'un belirttiği gibi bu konuya bir “*resmi ziyaret*” vazifesi olarak değiniyordu.²³⁰

²²⁶ Kadircan Kafli, “27 Mayıs ve Sosyalistler...”, *Tercüman*, Yıl: 6, Sayı: 2019, 1.6.1967, s. 3.

²²⁷ Erer, *Yassıada ve Sonrası...*, s. 365.

²²⁸ Kafli, “27 Mayıs ve...”, s. 3.

²²⁹ Önder, *Yassıada'da Millî İrade...*, s. 213.

²³⁰ Orhan Seyfi Orhon, “Anıt Kabirde!”, *Son Havadis*, Yıl: 16, Sayı: 3051, 22.11.1968, s. 2.

Bir diğ er husus, devlet başkanlarının Anıtkabir’e naklinin mümkün olup olmadığı konusundaki fikirlerdir. Süleyman Demirel bu tartışmanın sürekli yapıldığını, dolayısıyla bu konuda artık bir karara varılması gerektiğini de belirtecektir. Demirel’e göre, Cemal Gürsel’in de Anıtkabir’e defnedilmesin nedeni 27 Mayıs sürecindeki liderlik konumuydu.²³¹ Kısacası DP/AP çizgisi mensupları hem Anıtkabir’e Atatürk’ten başka kimsenin defnedilmemesi gerektiğ inin hem de Anıtkabir’de, kendileri tarafından Atatürk haricindeki bir kimse için saygı duruşunda bulunmayacaklarının mesajını veriyordu.

Bu düşünc eyi daha sonra gerçekleştirecek olansa, 12 Eylül rejimidir. Devrim şehitlerinin ardından, İsmet İnönü ve Cemal Gürsel de Anıtkabir’e defnedilmişlerdir. Fakat İnönü haricindeki naaşlardan Cemal Gürsel’inki, 12 Eylül rejimi döneminde çıkarılan “*Devlet Mezarlığı Kanunu*” ile Ankara’daki devlet mezarlığına; 27 Mayıs’ın beş şehidinden biri olan Ersan Özey, Asri -aile mezarlığına-, diğ erleri ise Cebeci mezarlığına -şehitliğ ine-defnedilecektir.²³² Dolayısıyla bir anlamda DP’li kesimler için artık bir zorunluluk gibi görünen saygı duruşu meselesi de ortadan kalkmıştır. Çünkü DP/AP’liler için bu tür zorunlulukların devamı, 27 Mayıs sürecinin de bir anlamda bitmemesi demektir.

Orhan Seyfi Orhon bunu: “...27 Mayıs oldu ğ u gibi devam ediyor. Atatürk’ün Anıt-Kabrinde, Devrim Şehitleri’ne saygı duruşu devam ediyor. Beyazıt yolunda heykeli, Cağaloğ lu’nda heykeli duruyor. Okullarda, vapurlarda isimleri duruyor...”²³³ diyerek belirtecektir. Devrim şehitleri ya da hürriyet şehitleri gibi kavramlar da böylece 27 Mayısçıların bir icraatı olarak kalacaktır. Birçok örnekte vurgulandı ğ ı gibi, 27 Mayıs sonrasında ortaya konan bu icraatlar, en azından 12 Eylül sürecine kadar tartışılacaktır.

3. Eğitim Meselesi

Devletin baskıcı olmayan ideolojik aygıtlarından biri de eğ itimdir. Devlet, bunu vatandaşlarının rızasını alarak yaparken, amaç; onları, tasarlanan sisteme uygun birer

²³¹ Alkan, “Anıtkabir’in Unutulan Darbe...”, s. 53.

²³² 27 Mayıs’ın beş şehidinden sonuncusu ise Harbiye öğrencisi Sökmen Gültekin’dir. Ayrıca İnönü haricindeki defin işlemleri ve cenazesi defnedilen ailelerden bazılarının tepkileri hakkında detaylı bilgi için bkz.: A.e., s. 49-57; “Devlet Mezarlığı Hakkında Kanun” 6.11.1981 tarihinde 12 Eylül rejimi tarafından çıkarılmış olup, 10.11.1981 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanmıştır. Kanunun amacı, Atatürk haricindeki; Cumhurbaşkanları, Devlet Başkanları ya da yine kanunda Atatürk’ün en yakın silah arkadaşı olarak görülen İsmet İnönü haricindeki silah arkadaşlarının mezarlarının, inşa edilecek olan Devlet Mezarlığı’na defnedilmesidir. Kısacası bu kanunla Anıtkabir’de sadece Atatürk ve İsmet İnönü’nün mezarları yer alabilecektir. Nitekim başta Cemal Gürsel olmak üzere 27 Mayıs ile bağlantılı olan isimlerin farklı mezarlıklara defnedilmeleri bu yüzdendir. Detaylı bilgi için bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 17510, 10.11.1981, s. 3-4.

²³³ Orhan Seyfi Orhon, “Eskisi Gibi!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4370, 22.1.1970, 2,7.

vatandaş olarak yetiştirmektir. Örneğin, cumhuriyet kurulduktan sonra ulus-devlet oluşturma'nın önemli bir aşaması da eğitimidir. Nitekim 27 Mayıs darbesini yapanların, süreci bir İkinci Cumhuriyet dönemi olarak görmeleri, eğitimin de içinde olduğu birçok alanda bir başlangıcın habercisiydi. Dolayısıyla süreçte, 27 Mayıs'ın amaçlarına uygun, yeni bir eğitim yöntemi uygulanacaktır. DP çizgisindekilerin süreçle ilgili düşünceleri de, söz konusu eğitim şekline, daha çok bu eğitim yönteminin araç gereçlerine itiraz şeklindedir. O halde eğitimle ilgili araç gereçlerin neler olduğuna ve 27 Mayısçıların, bu konuda nasıl bir şekillenme öngördüklerini irdelemek gerekir.

Nitekim Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinin ardından cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte, “*öğretim ve eğitim*” işinin devlet tarafından yürütüldüğü yeni bir eğitim modeli ortaya çıkmıştır. Buna göre Milli Eğitim Bakanlığı, yeni bir eğitim modeli uygulayarak 7-14 yaşındaki çocuklar için ilkokulu, devam zorunluluğu olan bir konuma getirmiştir. Bütün bunlar her çocuğun eğitim alması için planlanmıştır. Bu düşünce, köylerde okulsuzluk ve eğitim alma şansı olmayan çocukları da kapsayacaktır.²³⁴ 27 Mayıs Milli Devrim Derneği gözetiminde çıkan bir dergide ortaya konan bu öngörüler, aynı zamanda MBK'nın bu konudaki fikirleriyle de paraleldir. Bunun için de Milli Eğitim Bakanlığı eliyle okullara sunulacak broşür, kitap vb. materyallerde 27 Mayısçıların, kendi görüşlerine yer verilmiştir.

Bu doğrultuda M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu tarafından “*Okulda 27 Mayıs*” adıyla basılan bir broşürde, “*27 Mayıs inkılâbının şümülünü, mânasını okullarda tanıtma ve yayma konusunda gözönünde bulundurulacak hususlar*” belirtilmiştir. Buna göre siyasi partilerin çok partili sistem içindeki rolünün -ki DP'nin iktidar olduğu on yıllık süreçte hatalar yaptığı'nın düşünülmesi buna örnektir- ne olacağından, vatandaşların, toplumun görevlerine kadar birçok nokta vurgulanmıştır.²³⁵ Bir diğer anlamda, broşürün içeriği, eğitimin dışında, toplumsal açıdan genel bir şekillendirmeyi de kapsamaktadır Eğitim açısından düşünülürse, öğrencilere sunulan ders kitapları üzerinden, daha dar bir propaganda alanının izini sürmek gerekecektir.

Eğitim sisteminin sınıflandırılması, bu konuda belirli bir ders planı ya da ders programının hazırlanmasını gerektirecektir. Bu bağlamda önemli olan sosyal bilimlere yakınlık paralelinde; tarih başta olmak üzere, coğrafya, yurttaşlık, sosyoloji ve manevi

²³⁴ Latif Orhan Kardeşin, “Millî Mucadele Ruhu, Cumhuriyet, Devrimler, Nöbetçileri, **27 Mayıs Atatürkçüleridir**”, Sayı: 10, 1.12.1965, s. 10-11.

²³⁵ **Okulda 27 Mayıs**, M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, Yayın: 3, Ankara, DSI Matbaası, 1961, s. 1-2.

anlamda özellikle muhafazakar kesimler tarafından eksikliği vurgulanabilecek din derslerdir. Bu yöndeki eğitimin amacı, planlanan nitelikteki bilgileri öğrencilere iletmektir.²³⁶ Örneğin Orhan Seyfi Orhon’a göre, eğitimci Osman Pazarlı’nın yazdığı orta birinci sınıf öğrencileri için okutulan “*Yurttaşlık Bilgisi*” adlı kitapta, 27 Mayıs darbesinin neden olduğuna dair bilgiler, gerçeğe aykırı bir şekilde yer alıyordu. Bu sayfalarda DP’nin ülkedeki her tür özgürlüğü engelleme, Atatürk devrimlerine karşı gelme, dini kullanma vb. nedenlerden dolayı hükümetten düşürüldüğünden bahsediliyor, yani öğrenciler için tarafsız nitelikte olması gereken bilgilerin taraflı bir şekilde verilmesi sağlanıyordu.²³⁷

Ayrıca DP’liler Yassıada’da yargılandıktan, bununla ilgili kararlar kurulan mahkeme tarafından verildikten sonra, DP’li Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın, 27 Mayıs öncesinde, 103 milyon lirası olduğu ya da göstericilerin cesetlerinin kıyma makinesine atıldığı türden bilgilerin gerçekte doğru olmadığı ortaya çıkmıştı. Mümtaz Faik Fenik’e göre, üzerinden birçok sene geçmişken, ilkokuldan liseye kadar bu bilgilerin okul kitaplarında yer almasının hiçbir gereği yoktu. Örneğin 1957 seçimlerinde DP’ye oy vermiş yaklaşık 4 milyon kişinin çocuğu, sınavda çıkma olasılığı olan, eski DP’lilerin kötülendiği bağlamdaki sorulara, hangi cevapları verebilecekti?²³⁸ Tekin Erer, benzer bir düşüncüyü şu şekilde ifade etmiştir:

“27 Mayıs sonrası kanunlar çıkararak yeni bir cemiyet yaratmak sevdasına kapılan ihtilâlciler, Maarif Vekaletine [Millî Eğitim Bakanlığı] emirler vererek bütün okul kitaplarında yalanlar ve iftiralar yazılarak bir devrin kötülenmesini istemişlerdi. Genç dimağlara yalan, fitne, iftira ve tezvir zehirlerinin sokulmasını plânlamışlardı. Kitap yazarları da derhal bu emirleri uygulamaya başlamışlardı. Bu suretle bütün okul kitaplarına 27 Mayıs ihtilâli büyük bir bahis olarak girmişti.”²³⁹

Bu bağlamda yürürlükten kaldırılması gereken üç Yurttaşlık Bilgisi kitabı vardı. Bu kitapların ve konuyla bağlantılı olan Tedbirler Kanunu’nun da kaldırılıp, tarih kitaplarının yanlışlardan arındırılarak, doğru bir şekilde yazılması sağlanmalıydı.²⁴⁰ Çünkü Tarih ders kitapları da -ki askerler de bunu, ordunun geçmişteki başarılarının vurgulanması açısından çok önemsiyordu- Yurttaşlık Bilgisi kitapları kadar önemliydi. Mehmet Ö. Alkan’ın bu konuda verdiği bir bilgi, 27 Mayısçıların propaganda yapmadaki hızı açısından ilginçtir. Buna göre, 27 Mayıs gerçekleştiğinde ilk ve orta dereceli okullar tatil edilmediği için, MBK

²³⁶ Alkan, “27 Mayıs, Resmî Tarih...”, s. 210.

²³⁷ Orhan Seyfi Orhon, “Soruyorum!”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2359, 17.3.1967, s. 2.

²³⁸ Mümtaz Faik Fenik, “Okul Kitaplarında 27 Mayıs Fasılları”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2423, 25.5.1967, s. 1.

²³⁹ Tekin Erer, “Okullarda 27 Mayıs!..”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 2921, 15.7.1968, s. 3.

²⁴⁰ “Tedbirler Kanunu kalkmadıkça tarih doğru yazılamayacaktır”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 3042, 13.11.1968, s. 1,7.

tarafından tarih kitaplarına destek olacak ek kitaplar basılması istenmiş ve çok kısa sürelerde bu konuda birkaç kitap basılabılmıştır. Bu da 27 Mayısçıların bu konudaki kararlılığını gösteren bir gelişmedir.²⁴¹ Buna tepkiyi ise; mecliste konuyu gündeme getirecek olan ve kitapların kaldırılması için gerekli çabayı gösteren, DP’li kesimlerin siyasi destekçisi AP gösterecektir.

Dönemin Milli Eğitim Bakanı Orhan Dengiz, 27 Mayıs’ın, kitaplarda gerektiği gibi anlatılmamasını sebep göstererek, konunun kitaplardan çıkarılması gerektiğini ifade etmiştir.²⁴² Temelli senatörler ise, bu konuda -AP’nin hamlesinden hem önce hem de sonra- çeşitli önergeler vererek, 27 Mayıs’ın ders kitaplarından çıkarılmasının karşısında duracaktır. Örneğin önergelerden bir tanesi “*Öğrencilere baskı ve Milli Eğitim politikası*” adıyla verilmiştir.²⁴³ AP, temelli senatörlerin tüm çabalarına karşın, bu konuda kısmen de olsa bir başarı elde etmiştir. Buna göre kimi tarih, yurttaşlık ve ortaokulların milli güvenlik kitaplarındaki 27 Mayıs konuları daha tarafsız hale getirilmiştir. Fakat bu çizgideki kitaplar bitirilememiştir çünkü bir okul kitabının kanuni geçerlilik süresi üç yıldır. Bu yüzden önceden basılmış kitapların, geçerlilik sürelerinin dolması beklenebilir ve ondan sonra yine gereken yapılabilirdi.²⁴⁴ Kitapların kaldırılması kısmen başarılısa da diğer bir konu söz konusu kitapların yerlerine, ne tür bilgiler içeren kitapların geleceğidir. Kitapların kaldırılmasının da ötesinde, AP’li ya da milliyetçi muhafazakar kesimler, kendi toplum tahayyülleri çerçevesinde bir eğitim sistemi ve bununla paralel amaçları olan ders kitapları basılmasını istemiştir.

Bu doğrultuda toplumun manevi -milli, kültürel- yönden şekillendirilmesi gerektiği bağlamında projeler üreten, devletin de bu projeleri uygulaması yönünde çabalar gösteren ve Aydınlar Ocağı’nın da bir üyesi olan Ahmet Kabaklı’nın, eğitimci kimliğinden dolayı bu meseleye bir aşinalığı vardı.²⁴⁵ Ahmet Kabaklı bu konuda, ilk ve orta dereceli okullardaki eğitim programlarında değişikliğe gidilmesini isteyecektir. Ayrıca Kabaklı’nın bu isteği, 12 Eylül rejimi sonrasında dini konularda atılan adımları ve günümüzdeki Diyanet İşleri

²⁴¹ Bu tarih kitapları hakkında daha detaylı bilgi için Bkz.: Alkan, “27 Mayıs, Resmî Tarih...”, s. 212.

²⁴² Tekin Erer, “Okullarda 27 Mayıs!..”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2410, 12.5.1967, s. 3,7.

²⁴³ Orhan Seyfi Orhon, “Zulüm nedir?”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2309, 24.1.1967, s. 2.

²⁴⁴ Örneğin hemen hepsi tarih ve yurttaşlık kitapları olan, geçerlilik süresi 1969’da dolacak okul kitaplarının isimleri ve yazarları şunlardı: “İlkokul Atlaslı Tarih (Emin Oktay), Orta okul Tarih (Niyazi Akşit) Lise Tarih (Emin Oktay) İlkokul Yurttaşlık Bilgisi (N. Akşit – D. Eğilmez) Yurttaşlık Bilgisi (Hasan Ali Yücel – R. Çalapala), Testli Yurttaşlık Bilgisi (Hayri Tülin), Yurttaşlık Bilgisi (Osman Pazarlı), Testli Yurttaşlık Bilgisi (Cemal Onoğur).”

Bkz.: Tekin Erer, “Okullarda 27 Mayıs!..”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 2921, 15.7.1968, s. 3.

²⁴⁵ Yüksel Taşkın, **Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına: Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 205-206.

Başkanlığı'nın savunduğu görüşleri yansıtmaları açısından önemlidir. Ahmet Kabaklı, müfredatı, Milli Eğitim Bakanlığı'nın şu bağlamlarda eklemeler yapmasını istiyordu:

“İlkokuldan başlayarak, orta, lise ve meslek okulları programlarına konulacak <<ikişer saat>> din dersi, şüphesiz MECBURÎ ve ciddi olmalıdır. Okullarda, İslâm dini, Tanrı ve peygamber buyruğu öğretilenektir; bunun için <<mezhep>> ayrılığı söz konusu değildir. Lâik devlet, genç yaştaki çocuklarımıza dinî – mânevî eğitim vermek zorundadır. Bunu ya bizzat yapar, yahut <<Cemaat>> teşkilâtına yaptırır. Bizde Cemaat teşkilâtı olmayıp Diyanet İşleri devlette bulunduğuna göre din eğitiminin devletçe nizamlanması şarttır.”²⁴⁶

Kabaklı, genç nesillerin materyalist bir eğitim sisteminden geçtikleri için topluma yabancılaştıklarını iddia edip, “*manevi*” bir eğitim sistemine yer verilmesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Kabaklı, 27 Mayıs sonrasında ortaya çıkan okul kitaplarındaki olumsuz yönleri, şu şekilde belirtecektir:

“İlkokul kitabından <<Allah>> kelâmı, cami resmi, dini metin, telkin birkaç nesildir silinmiş, ilkokul ki vatandaş yetiştiren mekteptir. Her ülkede okumuşların yüzde sekseni oradan çıkar ve kalır. Bizim ilkokul kitabı, alfabesi (bütün dünyanın tersine) ALLAH adıyla başlamaz. Ne korkunçtur bu. Halkın okumaya rağbet etmeyişinin belki de altşuur sebebidir... Ortaokul kitabı öylesine, lise kitabı öylesine.”²⁴⁷

Fakat Kabaklı'nın öngördüğü, içinde dini konuların olduğu benzer nitelikteki ders kitapları, muhtemelen bilimsel açıdan sorunlu görülmüştür. Zaten 1961 Anayasası, dini eğitim ve öğretim anlamında kişiler için bir baskı öngörmemişti. Nitekim İkinci Cemal Gürsel Hükümeti döneminde, MEB bünyesinde, “*Din Eğitimi Müdürlüğü*” olarak kurulan ve 1964’de adı “*Din Eğitimi Genel Müdürlüğü*” olan bir kurum oluşturuldu. AP bu doğrultuda olsa gerek, tek başına iktidar olduğunda eğitim ve öğretim konusundaki icraatlarını arttırdı. Ayrıca ders kitaplarındaki bu din vurgusu eksikliğine, bir de ideolojik olarak milliyetçiliğin eksikliği ekleniyordu.²⁴⁸ Muhafazakar-demokrat kesimler, 27 Mayıs sonrasında basılan ders kitaplarında, milliyetçi muhafazakar öğelerin ihmal edildiği iddiasındaydı. Nitekim söz konusu ‘manevi’ boşlukların doldurulması, AP’nin birinci amacı olan, ders kitaplarından, zararlı olduğu düşünülen 27 Mayıs’la ilgili kısımların atılmasından sonraki ikinci aşamaydı. AP, 27 Mayısçıların hayal ettiği toplum yapısının yerine, daha muhafazakar bir toplum yapısı öngörüyordu. Toplumu şekillendirmek, bir anlamda tek tip bir toplum yaratılması anlamına da geliyordu. Dolayısıyla merkez sağdaki parti konumuyla Türkiye’deki birçok ideolojik kesime

²⁴⁶ Ahmet Kabaklı, “Din Eğitimi”, *Tercüman*, Yıl: 6, Sayı: 2020, 2.6.1967, s. 2.

²⁴⁷ Ahmet Kabaklı, “Manevi Eğitim”, *Tercüman*, Yıl: 6, Sayı: 2018, 31.5.1967, s. 2.

²⁴⁸ İsmail Kaplan, “Millî Eğitim İdeolojisi”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 794-795.

hitap etme iddiasında olan AP'nin, eğitim meselesiyle, liberal demokratik düşünce yapısından uzaklaşıp, muhafazakar bir çizgiye yaklaştığı görülmektedir.

Bu yüzden, tarih kitaplarının içeriği, ilkokuldan başlayarak çocuklara verilecek olan “*milli tarih şuuru*” ile doldurulmalıydı. Orhan Seyfi Orhon’a göre 27 Mayıs, henüz çok yakın zamanda olmuş bir olay olarak tarihi özellikler de taşımıyordu. Bu yüzden de tarih kitaplarında yer almamalıydı.²⁴⁹ Bu bağlamda, eğitim amacıyla öğrencilere sunulan tarih kitaplarının içeriği nasıl olmalıydı? Mesela Ahmet Kabaklı’nın, Milli Eğitim Bakanlığı’ndan bir “*istirhamı*”, bu soruya cevaben değerlendirilebilir. Kabaklı, ismini verdiği on kitabın, Ortaokul çağından başlayarak, Türk gençlerine okutulması halinde, söz konusu manevi boşluğun doldurulabileceği düşüncesindedir. Bu kitaplar şunlardır:

“1- KUR’AN TERCÜMESİ... 2- YUNUS EMRE DİVANI... 3-DEDE KORKUT KİTABI, 4, VATAN YAHUT SİLİSTRE... 5- SAFÂHAT... 6-TÜRKÇÜLÜĞÜN ESASLARI... 7- KENDİ GÖK KUBBEMİZ... 8- ÇALIKUŞU... 9- ÖMER SEYFETTİN’in hikâyeleri... 10-BEŞ ŞEHİR”²⁵⁰

Böylece Ahmet Kabaklı’nın ortaya attığı düşünce tamamlanmış olacaktır. İslamcılık ve milliyetçiliğin bir birliktelikle, “Türk-İslam Sentezi” durumuna gelip 12 Eylül rejimi sonrasında daha da çok uygulama alanı bulması, bir anlamda 27 Mayıs sonrasında, muhafazakar sağ kesimlerin, bırakılan boşlukları ne ölçüde doldurduğunu göstermiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs’ın öngördüğü propagandist eğitim modeli, sonraki merkez sağ iktidarlar tarafından kendi lehlerine olacak şekilde değiştirilecektir.

D. Yassıada Süreci

1. Sanıklara Yönelik Olumsuz Davranışlar

Gazeteci ve siyasetçi Tekin Erer’e göre sanıklara yönelik olumsuz davranışlar, henüz sanıklar Yassıada’ya götürülmeden, yoldalarken başlamıştır. Nitekim eski DP’liler daha uçaktan inerken, bazı askerlerin, “*Şimdi yüzde on alarak memleketi soyan Fatin Rüştü İniyor*” ve “*Bu inen hazine faresi Hasan Polatkan’dır*” vb. hakaret dolu sözleri, uçaktan en son inen eski DP’linin gelişigüzel tartaklanmasıyla sonuçlanmıştı.²⁵¹ Bu aşamada Fatin Rüştü Zorlu ve Tevfik İleri, ağır darbelere maruz kalmışlardı. Örneğin Yassıada’da hayatını kaybedecek Lütfi

²⁴⁹ Orhan Seyfi Orhon, “Milli Tarih”, *Son Havadis*, Yıl: 15, Sayı: 2338, 22.2.1967, s. 2.

²⁵⁰ Ahmet Kabaklı, “On Kitap”, *Tercüman*, Yıl: 6, Sayı: 1971, 14.4.1967, s. 2.

²⁵¹ Erer, *Yassıada ve Sonrası...*, s. 350.

Kırdar’a, bir hava subayının, “*Moskova’ya niçin gittin, Kars ve Ardahan’ı satmak için mi?...’*” diye sorduktan sonra, Kırdar’ın beline sert bir müdahalede bulunması, zaten hasta olan Kırdar’ın sağlığını daha da olumsuz yönde etkilemişti.²⁵²

Aslında eski DP’li sanıkların suçları sabit değildi ve dolayısıyla onlara herhangi bir ceza da verilmiş değildi. Bu, sanıkların yargılanmadan cezalandırılmaları demekti. Birçok sanık, bu darbelerin olumsuz etkilerini, hem Yassıada ve ardından Kayseri Cezaevi’nde hem de cezaevinden çıktıkları süreçte, normal hayata döndüklerinde hissedecektir. Bu doğrultuda eski DP’lilere karşı gösterilen tavrın bir amacı da yargılama sürecinde sanıklara baskı yaparak, onlara söylenmesi gerekenleri söyletmek iddiasıydı.

Devrik Cumhurbaşkanı Celal Bayar buna şöyle bir örnek vermiştir:

“Emin Kalafat gözlerinden rahatsız... Yassıada’da gözlerine kuvvetli elektrik ışığı tutmak suretiyle işkence edildiğinden, zavallının gözleri harabolmuştu. Bu suretle işkencesinin sebebi, benim hakkımda divanın istediği gibi konuşmasını sağlamak ve kendisine de yapmadığını yaptım dedirtmek olduğunu söylediler.”²⁵³

Adnan Menderes’in yargılama sürecinde cesaretsiz ve güçsüz olmasının nedeni de Yassıada’daki görevlilerin ona yaptığı fiziksel ve psikolojik baskıda aranmıştır. Örneğin Adnan Menderes, kaldığı odanın önünde avukatını beklerken, Celal Bayar’ın avukatı Gültekin Başak’ı görüp ona kendi avukatının gelip gelmediğini sorduğunda, sert bir tokat darbesiyle odasına sokulmuştu. Celal Bayar, kendisinin bu ölçüde bir işkence görmediğini ama bu konuda dinlediklerinin, doğruluğunu hayretle karşıladığını söyleyecektir. Bayar’a göre bunun nedeni DP’lilere karşı duyulan bitmez tükenmez bir kin ve nefretti.²⁵⁴

DP çizgisindekiler tarafından Menderes’in bu bağlamda yaşadıkları, 16 ayı kapsayacağı için, bir zulüm olarak değerlendirilmiştir. Tekin Erer, Menderes’e yapılan bu ağır işkenceden Devlet Başkanı Cemal Gürsel ya da CHP lideri İsmet İnönü’nün haberi olduğunu düşünmemekte, yapılanları da tüm orduya mal etmemektedir. Yani Yassıada’daki tüm görevlilerin sanıklara kötü davranması söz konusu değildir. Menderes’in odasının, pencereleri kapalı ve devamlı ışığı yanan bir oda olması, onun sürekli sorguya çekilmesi, mahkeme

²⁵² Önder, a.g.e., s. 70-73.

²⁵³ Celal Bayar: Kayseri Cezaevi Günlüğü, Haz. Yücel Demirel, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s.

17.

²⁵⁴ A.e., s. 30.

salonunda seyircilerin etkisine maruz bırakılması vb. nedenlerin hepsi, Yassıada'da fiziksel baskının yanında, psikolojik baskının da varlığının bir göstergesidir.²⁵⁵

Bir gazeteci ve eski bir DP'li olarak Yassıada'da yargılanan Mithat Perin'e göre, Yassıada'da her şeye rağmen en ağır işkenceyi “İstanbul Emniyet Müdürlüğü” mensupları görmüş, hatta İstanbul Emniyet Müdürü olan Faruk Oktay sorgulama sonrasında yatırıldığı hastanenin penceresinden atlayarak intihar etmiştir. Aynı şekilde rüşvet ve yolsuzluk suçlamaları karşısında dönemin Konya valisi de intihar etmiştir.²⁵⁶ Bu ve bunun gibi birçok örnek verilebilir.²⁵⁷ Celal Bayar'ın intihar girişimi de bunlardan birisidir ve bu biraz da, MBK'nın yaptığı propagandalarla ilgilidir.

Örneğin, 27 Mayıs'tan sonra uzun bir süre, Adnan Menderes ve diğer DP'lilerin fotoğrafları gazetelerde yer almamıştı. Dolayısıyla bununla ilgili merakın farkında olan MBK, Yassıada fotoğraflarını bir açık arttırma yöntemi ile gazetelere satma yoluna gitti. En çok para verilen fotoğraf, Adnan Menderes'in Hürriyet gazetesi tarafından yüz bin liraya alınan fotoğrafıydı. Toplamda ise Tekin Erer'in verdiği bilgiye göre, o gün 37 fotoğraf 319 bin liraya satılmıştı.²⁵⁸ MBK'nın bir diğer propaganda yöntemi film çekmektir. Bu konuda Mehmet Ö. Alkan'ın verdiği bilgiler doğrultusunda, “Ordu Foto Film Merkezi” çabalarıyla hazırlanan filmlerden bahsedilebilir. Bunlar, “Düşükler Yassıada'da”, “Yassıada'da Hesap Veriyorlar” ve gösterime de giren “Türk'ün Mucizesi” adlı filmlerdir. Olumsuz olan ise öncelikle filmlerin çekilme yöntemleridir. Örneğin Düşükler Yassıada'da adlı filmin çekimlerinde, sanıklar zorunlu olarak rol yapmak durumunda bırakılıyordu. DP döneminin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın da içinde olduğu sanıklar için, Yassıada'da yaşananların tersine, her şey yolunda

²⁵⁵ Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 351-357; Menderes, Mahkeme başkanı Salim Başol'dan söz isteyip, bu konuda şunları söylemiştir: “Dört buçuk aydan beri bir odada yalnız başıma kapalı tutuluyorum. Muhterem kumandanın arada bir çağırıp konuşması dışında bir kimseyle temasım yok! Akli melekelerim, konuşma takatim zayıflıyor. Odamda, gece gündüz, tek kelime bile söylemeleri yasak edilmiş iki subayın göz hapsindeyim ayrıca! Okuyacak ne gazete, ne kitap veriyorlar. Bu şartların değiştirilmesini rica ediyorum.” Bkz.: Perin, **Zindana Tıkılan İktidar...**, s. 88.

²⁵⁶ **A.e.**, s. 68; Yassıada'da Fuat Oktay'ın ölümüne neden olan işkencelerin detaylı bir anlatısı için bkz.: H. Emre Oktay, **Menderes'in Gözyaşları: Yassıada**, İstanbul, Akis Kitap, 2014, s. 106-124.

²⁵⁷ İnfazı gerçekleşen 3 idam haricinde, ölümlerinde 27 Mayıs'ın da etkisi olduğu düşünülen ve bu yüzden şehit de denilen, DP çevresine mensup 10 kişiden bahsedilebilir. Söz konusu ölümlerin çoğu kalp krizinden olmuştur. Bkz.: Demirer, **Cumhuriyet Türkiye'sinde...**, s. 148; Gazeteci Turgut Gür'e göre 27 Mayıs'ın en önemli olumsuz özelliklerinden biri, devlet otoritesini aşındırmasıydı. Bu, DP'li siyasetçilerin yanında bürokrat kesimlerin, özellikle emniyet mensubu kolluk kuvvetlerinin 27 Mayıs sonrasında hırpalanması sonucunda olmuştu. Turgut Gür, bu bağlamda özellikle 1970'lere doğru olan sokak olaylarını da kolluk kuvvetlerinin bu şekilde güçten düşürülmesine bağlayacaktı. Bkz.: Gür, “27 Mayıs'ın...”, s. 6.

²⁵⁸ Fotoğrafların açık arttırma yöntemi ile satılmasından sonraki gün 7 gazete bunu hem bir “istismar” olarak değerlendirdiler hem de gazeteciliğin bir “amme hizmeti” olduğunu söyleyerek bir duyuru yayınlayıp durumu protesto ettiler. Bu 7 gazetenin ismi şunlardı: Akşam, Cumhuriyet, Dünya, Milliyet, Tercüman, Vatan ve Yeni Sabah. Ayrıca deklarasyon için bkz.: Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 487-488.

gidiyor havası veriliyordu.²⁵⁹ Oysa anlaşıldığı kadarıyla böyle bir his, hiçbir Yassıada sanığında yoktu.

Celal Bayar açısından düşünülürse, Bayar'ın böyle bir çekime rızası yoktu, zaten bu konuda yapılan, bir emrivaki idi. Çekimlerle sanıklar önce zorlanacak sonra da onur kırıcı bir muameleye maruz bırakılacaktı. Celal Bayar bunun üzerine banyo sırasında kemeriyle kendini asmak istemiş fakat kemerin tokasını doğru şekilde yerine oturtamadığından bayılmış ve sonunda görevli askerler tarafından fark edilip kurtarılmıştır.²⁶⁰ Bir diğer konu, Yassıada'da sanıklara kötü davranan ya da işkence yapan görevlilerin ya da subayların görevden alınmamaları meselesiydi. Belli ki DP çizgisinin mensupları tarafından bu konuda şikayetler yapılmıştı ve şikayetlerin ana öznesi de ada kumandanı Tarık Güryay'dı.

Yukarıda intihar ettiği belirtilen İstanbul Emniyet Müdürü Fuat Oktay'ın oğlu H. Emre Oktay'ın da vurguladığı gibi Tarık Güryay'ın, adanın üst düzey bir sorumlusu olarak despot bir idare tarzı vardı. Güryay, elinden hiç bırakmadığı sopasıyla tanınıyordu. Mesela adada, Devrik Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı -olumsuz bir örnek ama benzetme yerinde olsa gerektir; bir çobanın sürüsünü denetlediği gibi- elindeki sopasıyla karşılıyor, ona bu şekilde eşlik ediyordu.²⁶¹ Dolayısıyla Güryay'ın hakkındaki şikayetler, bu idare tarzının tüm sanıkları içeren boyutundaydı. Fakat bununla ilgili şikayetler de bir sonuç vermedi.

14'ler olayı ile MBK'dan dışlananlardan biri olan Orhan Erkanlı, konuyla ilgili olarak soruşturmanın yapıldığını ama Yassıada'da kendinden başkasını dinlemeyen ada kumandanı Tarık Güryay'ı görevden almayı başaramadıklarını söyleyecektir. Çünkü Güryay'ı göreve getiren ve onun görevden alınmasına karşı çıkan da Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'dir.²⁶² Aynı şekilde Tarık Güryay'ın da Gürsel'e çok sadık bir kimse olduğu söylenmektedir.²⁶³ Tarık Güryay, Yassıada'daki süreci daha sonra bir gazetede tefrika edecek ve kitaplaştıracaktır. Gazetede yayımlanan bölümlerden birinin başlığının, Tarık Güryay

²⁵⁹ MBK'nın propaganda amacıyla yaptırdığı bu filmler, broşürler hakkında daha detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Ö. Alkan, "27 Mayıs Darbesi: Propaganda Dökümanterleri ve Sinema Filmi", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 281, Mayıs 2017, s. 40-42; Filmi, sanıklar yemek yerken, bir mahkeme sahnesi planlayarak, sanıkların odalarından görüntüler vererek çekiyorlardı. Buna göre Celal Bayar odasından ayrıldıktan sonra bir motora bindirilmiş ve filmi habersizce çekilmeye başlanmıştır. Bayar bu anı Gazeteci Nazlı Ilıcak'a şöyle anlatmaktadır: "*Motorda bir iki dakika durduktan sonra "Çıkalım" dediler. O anda filmimizi çektiklerini gördüm. Hayatımda en büyük hüznü o zaman duymuşumdur. Çünkü bununla bizi bütün dünyaya ve Türkiye'ye teşhir ediyorlardı...*" Bkz.: Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 510.

²⁶⁰ Perin, **Zindana Tıkılan İktidar...**, s. 64.

²⁶¹ Tarık Güryay'ın eli sopalı fotoğrafları ve daha detaylı bir Tarık Güryay profili için bkz.: Oktay, **a.g.e.**, s. 95-105.

²⁶² Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 22.

²⁶³ Selim Sabit, "Ada kumandanının gayretleri", **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4191, 25.7.1969, s. 5.

tarafından “Kimleri niçin dövdüm?” şeklinde belirtilmesi, Tekin Erer’e göre, aslında Yassıada’daki bir gerçeğin ifade ve itiraf edilmesidir.²⁶⁴ Güryay, ayrıca görevi olmamasına rağmen birtakım sorgulamalarda bulunuyor, sanıkları olumsuz anlamda etkilemeye de çalışıyordu.²⁶⁵

Güryay’la ilgili bir anekdot ilginçtir. Yassıada’da kararın verileceği gün eşyalarını topladıktan sonra odasına geri dönebileceğini düşünen Bayar, karar çıktıktan sonra odasına dönememiş fakat eşyalarını toplarken, yazdığı hatıralarından birini valizine koymuş, diğerini de eve yollamak için hazırlamıştır. Bayar’a, içinde hatıralarının olduğu bu defterin kaybolduğu söylenmiş fakat sonradan Tarık Güryay bu defterdeki bilgileri kullanarak gazetedeki tefrikasında Bayar’dan alıntılar yapmıştır.²⁶⁶ Hatta Bayar’ın filme çekilmesine, kitabındaki bir bölümde yer veren Güryay, bir sayfadaki cümle yanlışlarının Bayar’a ait olduğunu belirtmekten de kaçınmamıştır. Ayrıca Güryay’ın kitabına bakıldığında, farklı Yassıada sanıklarının da günlük ya da hatıralarına el konulduğu görülmektedir.²⁶⁷

Bir başka örnek de sanıklara gönderilen mektupların üzerine, hiç de yargılanan insanlara gönderilmiş benzemeyen mesajların bir damga şeklinde basılmasıydı. Örneğin Hasan Polatkan’ın eşyaları arasında çıkan birkaç mektubun üzerinde şu mesajlar vardı: “*Bilmedin ne korkunç uykudaydın, 27 Mayıs’da uyandın*”, “*Çıkarıcının midesi baş üstünde giderse ahlâk taş altında kalır*” ve “*Mala mülke doyup gittiler, Bizi birbirimize koyup gittiler.*”²⁶⁸

Burada yer verilen bu ve benzeri örnekleri daha da arttırmak mümkündür.²⁶⁹ Sonuç olarak sanıklara öncelikle fiziksel baskının uygulandığı görülmektedir. Bunun daha çok, Yassıada’daki kimi görevlilerce kişisel nefret, kin vb. duygularla yapıldığı anlaşılmaktadır.

²⁶⁴ Tekin Erer, “Kimleri niçin dövmüş?”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4509, 13.6.1970, s. 3.

²⁶⁵ Necmettin Önder bu konuda Ethem Yetkiner’in Yassıada’daki bir sorgulamasından örnek vermektedir. Sorgulamada Tarık Güryay, başsavcı Egesel ve yine, CHP milletvekili olması nedeniyle orada bulunmaması gereken Orhan Birgit’te vardı. Ayrıca Egesel’in sorgulama sırasında zaman zaman gösterdiği şiddet, sanıklara ettiği hakaretler de onun başsavcı olması nedeniyle tarafsız bir yargının nasıl olmaması gerektiğinin güzel bir örneğiydi. Önder, **Yassıada’da Millî İrade...**, s. 91-92.

²⁶⁶ Bayar’a söz konusu hatıraların Meclis’te olabileceğinin söylenmesi üzerine, bu soruşturulmuş fakat meclisten de hatıraların bulunduğu yönünde olumlu bir cevap gelmemiştir. Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 510-511.

²⁶⁷ Bayar’ın MBK tarafından çekilen film sırasındaki düşünceleri için bkz.: Tarık Güryay, **Bir İktidar Yargılanıyor**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1971, s. 185-188.

²⁶⁸ Bu mektupların ön yüzleri için bkz.: Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 454.

²⁶⁹ Oysa Yassıada’da görevli de olan Orhan Erkanlı, 27 Mayıs’tan birkaç yıl sonra, “*Yassıada’da mahkûmlara dayak atıldı mı?*” sorusuna, “*katiyen ne Balmumcudâ ne de Yassıadada böyle bir şey olmamıştır*” şeklinde cevap verecektir. Bu doğrultuda, görevli MBK üyelerinin, Yassıada’da denetleyemedikleri alanların olduğu da açıktır. Bunun için öncelikle ada kumandanı Tarık Güryay’ın denetlenmesi gerekirdi ki bu da büyük oranda başırlanamamıştı. Bkz. “27 Mayıs’a fikren ve fiilen katılan herkes suçludur”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 29, 17.8.1962, s. 2.

Sanıklar üzerinde psikolojik baskı uygulamak ise muhtemelen bir diğer yöntemdir. MBK, propaganda yöntemlerini kendi amaçları için kullanmıştır. Bu, daha çok sanıkları sindirmeye yaramış, sanıklardan bu tür baskılarla bilgi alınmaya çalışılmıştır. Oysa hiçbir sanığa bu muamelenin yapılmaması hem sanıkların savunmalarını düzgün bir şekilde yapabilmeleri hem de olayların doğru anlaşılması bakımından önemli olsa gerektir. Bunun olumsuz etkilerinin, yargılama sürecine büyük ölçüde yansıdığı da bir gerçektir.

2. Yargılamalar

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki bu başlığın amacı, aslında yargılamalar konusunda çok detaylı olan hukuksal veriler ortaya koymaktan ziyade daha çok DP çizgisine mensup kesimlerin, üzerinde en çok yoğunlaştıkları olumsuz noktaları vurgulamaktır. Bu yüzden ele alınacak husus, yargılamaların aslında tarafsız olması gerekirken; Yassıada’da görevlendirilen hukukçular, MBK, bunların dışında ordu içindeki diğer bir grup olan ve daha sonra MBK’nın ağırlığını etkisizleştirecek olan SKB eliyle, bu tarafsızlığın ötesinde suçlular için bir yargısız infaz yapıldığı düşüncesidir. Bu şekilde düşünen DP’li kesimlere göre, bir yerde mahkemenin de önemi yoktur çünkü eski DP’lileri yargılayanların niyeti önceden belirlenmiştir. Bu bağlamda mahkeme tarafından hedefin, eski DP’lileri olabildiği kadar cezalandırmak olduğu düşünülmüştür.

Bunun bir nedeni, mahkeme başkanı konumunda bulunan Salim Başol’un, sanıkların mahkemeye karşı yapılan bir itiraz nedeniyle, en başta o meşhur, “*Sizi buraya tıkan kuvvet böyle istiyor*” sözünün, neredeyse tüm DP destekçileri tarafından referans alınmasıydı.²⁷⁰ Örneğin düzenlediği bir basın toplantısında Devlet Başkanı Cemal Gürsel’e, “*Times dergisi*” muhabiri tarafından 27 Mayısçıların hazırlattığı Geçici Anayasa’nın birinci maddesinde yer alan, eski DP’lilerin anayasayı çiğnediği şeklinde anlaşılabilecek sözcüklerin, henüz mahkeme başlamadan kararın verildiği anlamına gelip gelmediği sorulacaktır. Buna net bir şekilde cevap vermeyen Gürsel ise sanıkların her koşulda yargılanacağını söylemekle yetinmiştir.²⁷¹

²⁷⁰ Perin, **Zindana Tıkılan İktidar...**, s. 65.

²⁷¹ Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 444; Geçici Anayasa’nın birinci bölümü içinde yer alan genel hükümler kısmının ilk paragrafında, DP hükümetini doğrudan suçlu ilan eden şu ifadeler yer alıyordu: “*İktidar partisi idarecileri tarafından Anayasanın çiğnenmesi, Türk milletinin bütün fert ve insanlık hak ve hürriyetlerinin ve masuniyetlerinin ortadan kaldırılması, muhalefet mürakabesi işlemez hale getirilerek tek parti diktatoryası kurulması suretiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi filen bir parti grubu durumuna düşürülmüş ve meşruluğunu kaybetmişti.*” Bkz. **A.e.**, s. 371.

Gerçekten de Geçici Anayasa'nın yapılma nedenleri arasında gösterilen anayasayı çığneme detayı, Gürsel'in sözlerinden hareketle, Yassıada'daki sanıklar konusunda yargısız infaz yapıldığı şeklinde yorumlanabilir. 27 Mayısçıların DP konusundaki fikirleri tabii ki tahmin edilemez değildi. Ama kimi cuntacılar bir yandan hukuk yolunun süreçte açık tutulacağını söyleyerek, kendi düşünceleriyle de çelişmişti. Dolayısıyla bu ayrıntı, eski DP'li çevrelerin bu yöndeki düşüncelerini kuvvetlendiren detaylardan biriydi ve devamında mahkemelerin tarafsızlığı da sağlanamamış oldu.

Mesela Nazlı Ilıcak, anayasa yapımı için komisyonda bir süre bulunan İsmet Giritli'ye, böyle bir mahkemenin daha tarafsız olup olamayacağı sorusunu yöneltmişti. Giritli'ye göreyse 27 Mayıs fiili bir durumdu. Bu doğrultuda, eğer 27 Mayıs bir “*müdahale*” ise zaten 1924 Anayasası da ortadan kaldırılmış oluyordu. Yani, yeni bir dönem vurgusu, “*ihtilal hukuku*” bağlamında hareket etmeyi de normalleştiriyordu. Belki de DP'li kesimler, temelde buna karşıydı, nitekim eski ve yeni hukuki düzen arasındaki farklılığı taraf tutmak şeklinde değerlendiriyorlardı.²⁷² Örneğin Tahkikat Komisyonu'nun anayasaya aykırılığı ya da kurulmasının bir anayasa ihlali olduğu, Yassıada'da eski DP'lileri zorlayan bir konu olacaktı. Bunun 1924 Anayasası'na göre suç olmadığı, Ali Fuat Başgil tarafından vurgulanmış fakat daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, Başgil, yetkilendirilen komisyonun sınırları aşmaması gerektiğini de belirtmişti.²⁷³ Aynı zamanda komisyonu kurmanın, 1924 Anayasası açısından bile suç sayılacağını Yassıada'da uzun uzadıya anlatan Hüseyin Nail Kubalı gibi anayasa profesörleri de vardı.²⁷⁴ Dolayısıyla eski DP'lilerin, Yassıada yargılamalarına itirazlarından birinin temelini, -bu, yukarıda farklı konular bağlamında da sıkça ifade edildiği gibi onların temel tezlerinden biriydi- 1924 Anayasası'nın ortadan kaldırılması oluşturacaktır.

Eski bir DP milletvekili de olan Necmettin Önder'e göre, Yassıada'da yargılamaların adil olması için davalara bakanlar da tarafsız üyelere seçilmeliydi. Yoksa bu yargılamaları yürütecek olan Yüksek Adalet Divanı, siyaset ile adaleti birbirine karıştırabilirdi, bu durumda en doğrusu, Atatürk döneminde, İstiklâl Mahkemeleri'ne üye seçerken yapıldığı gibi yargılamalarda mevcut hukukçulardan üye seçmek yerine; askerler, siyasetçiler vb.

²⁷² Giritli, ilk aşamada içinde bulunduğu Anayasa Komisyonu'ndan dışlanacaktır. Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 356; Aynı süreçte komisyondan dışlanan diğer bir üye Tarık Zafer Tunaya'dır. Bu akademisyenlerin 147'ler olayının da mağdurları olduğu daha önce belirtilmişti. Cengiz Sunay, “27 Mayıs ve Küfür Edebiyatı”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 101, Bahar 2010, s. 44.

²⁷³ Başgil, **Yakın Maziden Hatıra...**, s. 132.

²⁷⁴ Menderes ve Akyol, **Demokrasiden Darbeye...**, s. 68.

gruplardan üyeler seçmekti.²⁷⁵ Bu bağlamda örneğin daha önce “*Menderes’i elimle asarım*” diyen bir kişi, divana üye olmamalıydı. Divana atanan kişilerden bazılarının, meslekleriyle ilgili, atama, milletvekilli aday gösterilmeme -Başsavcı Altay Ömer Egesel kastedilse de bu bilgi muhtemelen yanlış- gibi nedenlerden dolayı, özellikle 27 Mayıs gibi bir sürecin sonrasında DP’ye tepkili olabilecekleri düşünülmüş olmalıydı.²⁷⁶

Necmettin Önder’e göre, bir milletvekilinin 27 Mayıs sürecinde DP’li olması, onun yargılanması için yeterliydi. Örneğin 27 Mayıs’tan birkaç ay önce DP’den CHP’ye geçenler 27 Mayıs sonrasında suçlanmazken -Fethi Çelikbaş, Enver Güreli gibi- benzer bir şekilde birkaç ay önce CHP’den DP’ye geçenler -Ali Gürün, Atıf Topaloğlu gibi- 27 Mayıs sonrasında suçlu konumuna geliyordu.²⁷⁷ Bağımsız milletvekili Hikmet Bayur da DP’lilerle birlikte Yassıada’da yargılananlar arasındaydı. DP’li kesimlere göre Bayur’un suçu, CHP lideri İnönü’nün sürekli bir muhalifi olmasıydı.²⁷⁸

Eski DP’li Mithat Perin’e göre ise hem 1924 hem de 27 Mayıs sonrasında yapılan Geçici Anayasa ve 1961 Anayasası düşünüldüğünde, milletvekilleri mecliste “*yasama görevini yaparken sözlerinden ve oylarından sorumlu*” görülemez sonucu çıkarılmasına rağmen, TCK’nın 146. maddesinde değişikliğe gidilmiştir.²⁷⁹ Yassıada yargılamaları konusunda aslında bütünden parçaya bakmak bir fikir verebilir. Sanıklara verilen idam ya da hapis cezalarının çoğu, TCK’nın 146. maddesi ve onun fıkralarından dolayı verilmiştir. 146. maddenin 3. fıkrası gereğince suçlular için 5-15 yıl hapis cezası getirilmiştir. Yani sonradan

²⁷⁵ Önder, *Yassıada’da Millî İrade...*, s. 89.

²⁷⁶ Necmettin Önder’in belirttiğine göre, 1952 yılında bu sözü söyleyen kişi, Kütahya’da hakimlik yapan Vasfi Gökşun’dur. *A.e.*, s. 90; 14’lerden biri olan ve Yassıada’da da görev yapan Orhan Erkanlı, divan üyelerinin niteliğinin sorgulanmasının ve onlara yönelik eleştirilerin normal karşılanması gerektiğini söyleyecektir. Söz konusu dava, Türkiye’nin daha önce yaşamadığı bir deneyimdi ve en üst düzey devlet yetkilileri yargılanacaktı. Erkanlı aslında divanda oturanları “*Türk Milleti ve Tarih*” olarak değerlendirse de yargılanan çevreler bu kişileri, belli bir zümrenin parçaları olarak değerlendirecekti. Erkanlı’ya göre “*Yassıada yargılamalarının en büyük zaafı*”, başsavcılık makamının hakkının, Egesel tarafından verilememesiydi. Bu konuda Egesel’in yetersiz kaldığı kabul ediliyordu. Fakat sonuç olarak Erkanlı’ya göre, Salim Başol başta olmak üzere divan, yargılamalar konusunda iyi bir iş çıkarmıştı. Erkanlı, *Anılar...*, s. 106-117; Ayrıca Adnan Menderes’in oğlu Aydın Menderes’in Taha Akyol’a söylediği gibi Egesel’in daha önce DP’den milletvekili aday adayı olduğu söylense de bu, kanıtlanabilmiş değildi. Bkz.: Menderes ve Akyol, *Demokrasiden Darbeye...*, s. 66.

²⁷⁷ *A.e.*, s. 104.

²⁷⁸ Perin, *Yassıada ve İnfazların...*, s. 358.

²⁷⁹ Perin, *Zindana Tıkılan İktidar...*, s. 83; Benzer bir durum Kurucu Meclis tarafından ortaya konulan 1961 Anayasası’nın 79. maddesinde de görülmektedir. Bu maddeye göre milletvekilleri için, “*kendi meclisinin kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz*” noktaları belirtilerek milletvekilleri için aslında bir “*Yasama dokunulmazlığı*” öngörülmekteydi. Mithat Perin bunu daha çok 1924 anayasasının 17. maddesindeki yasama dokunulmazlığı konusundaki benzer bir örnek üzerinden ifade etmiştir. *Resmî Gazete*, Sayı: 10816, 31.5.1961.

eklenen bir madde ortaya çıkarılmıştır. TCK'nın 59. maddesi ise ölüm cezalarını müebbet hapis cezasına çevirmeye yaramıştır.²⁸⁰

Nitekim DP'li kesimlere göre TCK'ya geriye dönük ceza maddeleri eklemek doğru değildi, çünkü bununla ilgili olarak “*Ceza kanunları geçmişe şâmil değildir*” noktası, evrensel bir norm oluşturmuştu.²⁸¹ Buna bir örnek de, eski DP'liler içindeki yaşlı sanıklar için çıkarılan, 65 yaş üstü sanıkların idam edilemeyeceği ile ilgili kanunun değiştirilip, bu kuralın bozulması ve TCK'nın 56. maddesinin yürürlükten kaldırılması olarak verilebilir.²⁸² DP'li kesimler burada, özellikle kendileri için sembol bir isim olan Celal Bayar'ın hedef alındığını düşünmektedir. DP destekçileri -haklı olarak da- bu vb. hukuki gelişmelerde bir kasıt arama eğilimi içindeydi. Bu yüzden de Yüksek Adalet Divanı'na güvenmeyeceklerdi.

Mesela, DP hükümeti döneminde, Genelkurmay Başkanlığı için Refik Koraltan'ın adayı olan Cemal Gürsel; devlet başkanı olduktan sonra, kendisinin Kara Kuvvetleri Komutanı olmasında emeği olduğunu öğrendiği Koraltan'a yaveri aracılığı ile Yassıada'da bir ihtiyacı olup olmadığını sormuştur. Koraltan'ın buna cevabı, askeri müdahale sonrasındaki bildiriye uyulması ve mahkeme sürecinde bir grubun ya da kişilerin hedef alınmamasıydı.²⁸³ Necmettin Önder'e göre aslında kurulması gereken, herkese eşit mesafede olunacağı bir “*halk mahkemesi*” idi. Fakat bu tarafsızlık korunamadı ve Yassıada, bir “*İhtilâl mahkemesi*” niteliğine büründü. Yargılananlar ise sanki ülkenin güvenliğini tehdit eden bir grupmuş gibi algılandı ve bir takım propagandalarla bu, topluma da böyle yansıtıldı.²⁸⁴ Celal Bayar, Yüksek Adalet Divanı'nı “*dalkavuk bir topluluk*” olarak niteleyecek, burada karar verici olan hukukçuların 27 Mayısçılarla bağlantısı olduğunu, daha doğrusu zaten şartlanmış kimseler de oldukları için, bunun etkisinde kalarak bir karar verdiklerini söyleyecektir.²⁸⁵ Buna paralel olarak DP/AP'li basında Yüksek Adalet Divanı'ndan, “*fevkalade mahkeme*”, yani aşırı nitelikte bir mahkeme olarak bahsedilecektir.²⁸⁶

²⁸⁰ Yassıada sanıklarından kime hangi cezanın verildiği noktası için bkz.: Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 575-611; TCK'nın bununla ilgili 146-147-148. ve 149. maddeleri için bkz.: Perin, **Zindana Tıkılan İktidar...**, s. 245-246.

²⁸¹ Önder, **Yassıada'da Millî İrade...**, s. 139.

²⁸² **A.e.**, s. 86-87.

²⁸³ Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 25.

²⁸⁴ Önder, **Yassıada'da Millî İrade...**, s. 96-97.

²⁸⁵ **Celal Bayar: Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz. Yücel Demirel, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 150-151.

²⁸⁶ “Şahadetlerinin 16. Yılında Menderes, Zorlu ve Polatkan anılıyor”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 7128, 15.9.1977, s. 7.

Bunların dışında Yassıada sanıkları, birçok ciddi suçla yargılanırken bir yandan da “*Samet Ağaoğlu’nun, çoban kılığında Edirne civarında sınırı geçmek isterken!! yakalandığı yalanı gibi*”²⁸⁷ kendilerine yönelik propagandaya dayanan, köpek davası,²⁸⁸ bebek davası²⁸⁹ vb. birçok ciddi olmayan suçlamalar da yapılmıştır. Mesela harp okulunun ve harp okulu öğrencilerinin Bayar tarafından çeşitli yöntemlerle yok edilmek istendiği maddeler halinde yazılarak, propaganda yapmak amacıyla 27 Mayısçılar tarafından harp okulu öğrencilerine ve subaylara dağıtılmıştır.²⁹⁰ Yassıada sanıkları daha çok; ülkeyi diktaya götürmek, Tahkikat Komisyonu kurulması nedeniyle anayasa ihlali gibi birçok nedenden yargılanmış ve ceza almışlardır. Tüm bunlar, aslında 27 Mayısçılarla doğrudan bağlantılı olduğu düşünülen mahkemedeki hukukçu üyelerin, özgür iradeleriyle karar vermediklerinin DP’li kesimler tarafından düşünülmesi sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Yassıada yargılamalarında DP’li kesimleri zorlayan bir başka husus -sonuçları itibarıyla önemli olan-, çok sayıda olmasa da DP’lilerin kendi içlerindeki fikişsel ayrılıklardır.

DP hükümetleri dönemindeki Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Kayseri Bölge Cezaevi’nde kalanlardan “*biz*” diye bahsederken, yine DP milletvekillerinden Şemi Ergin ve Ethem Menderes’i bu gruptan saymamıştır.²⁹¹ Bunu belki Ethem Menderes özelinde incelemek gerekir çünkü eski DP’lilerin düşüncelerine bakıldığında, güvensizlikleri noktasında, genellikle Ethem Menderes ismi ön plana çıkmaktadır. Ethem Menderes’in hem 27 Mayıs öncesinde Milli Savunma Bakanlığı gibi orduyla yakın ilişkili bir görevde

²⁸⁷ Önder, **a.g.e.**, s. 64.

²⁸⁸ Eski DP’lilere yöneltilen, “*Köpek davası*”, “*Bebek davası*” gibi suçlamaların günümüzde AKP hükümeti tarafından propaganda amacıyla 27 Mayıs’ı hatırlatır şekilde kullanılmasına bir örnek için bkz.: “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Adaletle olan güvenin sarsıldığı bir toplumda barış, huzur ve istikrar da kalmaz”, **T24 Bağımsız İnternet Gazetesi**, 30.5.2019, <https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-yargiya-ve-kararlarina-guveni-en-ust-duze-ye-cikarmak-onceligimiz,823808>, (Çevrimiçi), Erişim Tarihi: 31.5.2019.

²⁸⁹ Walter F. Weiker’in yargılamalarla ilgili dikkat çektiği bir nokta, bazı davalarda “*dedikodu niteliğinde*” kanıtlar ileri sürülmesi ve hukukçuların kişisel görüşlerini de yargılamalarda kullanmasıdır. Bunlar, davaları izleyen yabancı müşahitlerin de yargılamalarla ilgili olumsuz gördüğü hususlardı. Bkz.: Genel olarak yargılamaların ve birçok davanın kısa bir değerlendirmesi için bkz.: Weiker, **a.g.e.**, s. 41-62.

²⁹⁰ Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 515.

²⁹¹ Perin, **Zindana Tıkılan İktidar...**, s. 213, Şemi Ergin, 27 Mayıs öncesinde gerçekleşen bir başka askeri müdahale girişiminin olduğu dönemde, Milli Savunma Bakanlığı yapmış birisiydi. 9 Subay Olayı diye adlandırılan bu müdahale girişimi öncesinde Şemi Ergin’in bir kısım ordu mensubunun bir müdahale girişimi yapacağından haberi olduğu, hatta General Faruk Güventürk’ün Ergin’e, “*ihtilalin liderliğini teklif ettiği*” bile söylenmektedir. Şemi Ergin’in bir bakan olarak bu konuyu hükümetle paylaşmamış olması, eski DP’liler tarafından sorunlu görülmüştür. Bkz.: **A.e.**, s. 24-25; Ayrıca Şemi Ergin’e yapılan darbe liderliği teklifinin daha detaylı bir çözümü için bkz.: Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, **İhtilâlin İçyüzü**, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 47-52; Örneğin Adnan Menderes’in oğlu Yüksel Menderes için, AP’nin 1970’de hazırladığı bütçeye “*red*” oyu vermesi üzerine ikinci bir Ethem Menderes yakıştırması yapılacaktır. Yüksel Menderes bu bağlamda babasına yakın olup, “*kendi partisine ihanet edenler*” içinde, ikinci sıraya konacak, zaten daha sonra da Demokratik Parti’ye geçecektir. Bu adlandırmayla, Ethem Menderes’in de DP mensubu kesimlerin birçoğu tarafından nasıl görüldüğü anlaşılmış oluyor. Tekin Erer, “2. ci Ethem Menderes”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4395, 16.2.1970, s. 3.

bulunması ölçüt alınıyor hem de DP'liler tarafından onun Yassıada'da alınan kararlarda, kendilerini olumsuz etkileyecek ölçüde işin içinde olduğu düşünülüyordu.

Ali Fuat Başgil'e göre Adnan Menderes'in çocukluk arkadaşı olan, onun soyadını alan Ethem Menderes, gerek Yassıada'da yaptığı şahitlik gerekse de bakanlığı süresince tuttuğu günlük nedeniyle, başta Adnan Menderes'i ve diğer kimi DP'lileri, Yassıada'da önlerine koyulan iddialar açısından zor durumlara düşürmüştür. Ethem Menderes, bu günlüklerinde Adnan Menderes için sert ifadeler de kullanmıştır.²⁹² Ethem Menderes bu nedenlerle olsa gerek, Adnan Menderes'in eşi Berin Menderes tarafından gerek 27 Mayıs öncesi, gerekse de sonrası kastedilerek, “Hain”, “Güvenilmez”, “Sinsi” vb. sıfatlarla tanımlanmıştır. Bu özellikleri nedeniyle de DP hükümetlerinde, İçişleri ya da Milli Savunma Bakanlığı gibi kritik görevlerde bulunmasına, başta Adnan Menderes'in ailesi olmak üzere, pek bir anlam verilememiştir.²⁹³

Öncelikle Ethem Menderes'in 27 Mayıs'ın oluşunda bilinçli ya da bilinçsiz bir payı olduğu düşünülmüştür. Bunda ilk nokta belki de Yassıada'da idam edilen Fatin Rüştü Zorlu'nun söylediği gibi, Celal Bayar'ın Genelkurmay Başkanı olarak, yine Yassıada'da yargılanacak devrik Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'u; Ethem Menderes'in ise o dönemde Kara Kuvvetleri Komutanı olan Cemal Gürsel'i görmek istemesiydi. Ayrıca Zorlu'ya göre bu konuda ikisi arasında anlaşmazlık vardı, bu nedenlerle Ethem Menderes'in görevini sürdürmesi sakıncalı görülmekteydi.²⁹⁴ İkinci olarak Ethem Menderes'in, Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'nda, gerekli incelemeleri yapmadan ya da dikkatsiz davranarak, daha sonra MBK üyelerinden biri de olan Osman Köksal'a yer vermesiydi.²⁹⁵ 27 Mayıs'ta Celal Bayar'ı Çankaya'da teslim alan kişinin de Osman Köksal olduğu düşünülürse, DP'liler adına önemli bir konumun, belki de Ethem Menderes'in bir hatası nedeniyle 27 Mayısçı cunta tarafından elde edildiği görülecektir. Diğer bir neden, 27 Mayıs öncesindeki 28-29 Nisan öğrenci gösterileri sonrasında Cemal Gürsel'in Ethem Menderes'e yolladığı mektup üzerinden yapılan 27 Mayıs tartışmalarıdır.

O dönemde Kara Kuvvetleri Komutanı olan Cemal Gürsel, 3 Mayıs 1960 tarihinde gönderilen mektuba göre, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın istifa etmesi gerektiğini söylemiş, Adnan Menderes'in siyasetçiliği, icraatları da Gürsel tarafından övülmüştür. Bunun

²⁹² Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve...**, s. 156.

²⁹³ Menderes ve Akyol, **Demokrasiden Darbeye...**, 172-183.

²⁹⁴ Perin, **Zindana Tıkılan İktidar...**, s. 160.

²⁹⁵ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve...**, s. 156-157.

haricindeki maddeler daha çok, 27 Mayıs öncesindeki öğrenci gösterileri sonrasında ortamı yumuşatıcı tedbirlerin alınması ile ilgilidir.²⁹⁶ Aynı zamanda mektubun bir de değiştirilen ikinci versiyonu vardır ki, buna göre Adnan Menderes'in övüldüğü yerler mektuptan çıkarılmıştır. Bu konu, Yassıada mahkemesinde de gündeme gelmiş, Menderes'in avukatı mektubun okunmasını da istemiş fakat Adnan Menderes buna engel olmuştur.²⁹⁷ Bu mektubun Ethem Menderes tarafından Adnan Menderes'e gösterilip gösterilmediği de tartışmalıdır. Ethem Menderes'in bundaki rolü, 27 Mayıs öncesinde mektubun ciddiye alınmaya değer görülüp Adnan Menderes'e iletilmemesi ya da iletilse de ordu konusunda, Adnan Menderes'e her şeyin yolunda olduğu garantisinin verilmesi olasılığıdır. Sonucunda DP, 27 Mayıs süreciyle karşı karşıya kalmıştır, dolayısıyla her bakımdan süreçten zarar gören DP olmuştur.

Örneğin DP'nin önemli isimlerinden Samet Ağaoğlu'nun ifade ettiği üzere söz konusu mektup, mevcut cumhurbaşkanının istifasının istenmesi nedeniyle bir *“darbe tehdidi”* rolündeydi. Ağaoğlu'na göre DP lideri Adnan Menderes, bu mektuptan kimsenin haberinin olmamasını istemişse de -bunu Adnan Menderes mahkemede doğrulamıştı- kabinenin bunu bilmesi gerekiyordu. Hatta Yassıada'da Samet Ağaoğlu savunmasını yaparken, mektubun neden saklanabileceği noktasını vurguladığında, mahkeme başkanı Salim Başol bunu, *“kan dökülür de onun için”* diye yanıtlıyacaktı.²⁹⁸

Bu doğrultuda Ethem Menderes de mektubun neden Celal Bayar'dan saklandığı sorusuna, *“Cumhurbaşkanı'na bu mektuptan söz etmiş olsaydım, tedbir almaya gider ve ihtilal de çok kanlı olabilirdi”* demiştir. Mithat Perin'e göre bu tabir, bir Milli Savunma Bakanı için 27 Mayıs benzeri bir darbeyi kabullenmiş bir ruh hali şeklinde okunabilirdi.²⁹⁹ Anlaşıldığı kadarıyla Ethem Menderes, bir askeri müdahale olma olasılığını görmüş fakat buna önlem alma noktasında bir değerlendirme yapmamış, soruna çözüm üretmemiş ya da üretememiştir. Bu yüzden Ethem Menderes'in ihtilalin kanlı olabileceğinden bahsetmesi ilginçtir. Fakat 27 Mayıs öncesinde Ali Fuat Başgil'in görüşleri, DP hükümeti ve Celal Bayar

²⁹⁶ Bu mektubun Anadolu Ajansı'nda yayınlanan bir örneği için bkz.: Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 378-381.

²⁹⁷ Demirel, **27 Mayıs...**, s. 379; Samet Ağaoğlu'nun ondan aktardığı kadarıyla Gürsel, daha sonra üzerinde değişiklik yapılmayan mektuptaki Celal Bayar ile ilgili kısım için Adnan Menderes'i kastederek; *“Ben Bayar'la aralarını bozmak için mahsus böyle yazdım”* diyecektir. Samet Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes: İpin Gölgesindeki Günler**, 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016, s. 124.

²⁹⁸ Ağaoğlu'na göre, Adnan Menderes'in mektubun gizli tutulmasını istemesi pek mümkün değildir. Eğer böyle bir ihtimal varsa da bu, en başta bir devlet adamının yapmaması gereken bir şeydir ve bunun, Menderes'in *“siyasi hayatının en büyük hatası”* olması muhtemeldir. Çünkü mektubun verildiği tarih olan 3 Mayıs'ta henüz bir askeri müdahale ortada yoktu ve dolayısıyla bunu engellemek için önlem alınabilirdi. Bkz.: Ağaoğlu, **Arkadaşım Menderes...**, s. 122-125.

²⁹⁹ Perin, **Zindana Tıkılan İktidar...**, s. 159.

tarafından alındığında, Başgil'in kolluk kuvvetlerinin aşırı güç kullanmaması yönündeki fikrine Celal Bayar başta olmak üzere DP tarafından verilen tepki, zorun kullanılması bağlamında DP'nin daha sert tedbirler alabileceği ihtimalini güçlendirmiştir. Çünkü Bayar, öğrenci gösterileri sonrasında bile, sorunu çözmek için, gösterilerin sert bir şekilde bastırılması gerektiğini söylemiştir. Zaten DP'nin söz konusu otoriter, sertlik yanlısı girişimleri, 27 Mayıs'ın da nedenlerinden biri olmuş ve bu durum, Yassıada yargılamaları sırasında DP'lileri zor durumda bırakmıştır.

Eski DP'li Mithat Perin'in bu doğrultuda, Ethem Menderes'in günlüklerinden alıntıldığı, *“Bayar, icap ederse İsmet Paşa'yı da sehpaye götürmekte tereddüt etmem, dedi. Dün gece Samet, Şemi, Hayrettin cumhurbaşkanına davetliydik. Bayar, tehlikeli durumdayız, gerekirse diktatörlük de ilan edeceğiz dedi”* sözleri Yassıada'da mahkeme başkanı Salim Başol tarafından Bayar'a sorulacaktır. Bayar da, Başol'a, *“Bunu söyledim, ama şart koştum, eğer gerekirse dedim”* şeklinde cevap verecektir.³⁰⁰ Samet Ağaoğlu ve bacanağı Hayrettin Erkmen; Ethem Menderes, *“Bayar'ın sözlerini anlayıp not edecek bir seviyede”* değildi diyerek, Ethem Menderes'in iddialarını reddedip Bayar'ı doğrulayacaklardır. Bundan sonra ada kumandanı Tarık Güryay'ın, Samet Ağaoğlu'nu, *“sen nasıl bir vekili tekzip edebiliyorsun? Celal Bayar'ın tarafını mı tutuyorsun?”* diyerek hücre cezasına çarptırması bile, Bayar'a göre, adil yargılama açısından mahkemenin ne yapmaya çalıştığının bir göstergesidir.³⁰¹

Ethem Menderes aynı zamanda Adnan Menderes için, *“Eski arkadaşım başbakan hataya düşebilir, fevri hareketleri olabilir, ama dikta rejimine hiçbir zaman gitmemiştir”* de diyecektir.³⁰² Sonucunda Ethem Menderes, günlüklerine eski DP'lilerin kendi aralarındaki konuşmaları yazsa da herhangi bir dikta yönetimine gidildi, gidilecek türünden kesin ifadeler kullanmamıştır. Yassıada'da bu vb. konular konuşulmaya devam etmiştir. Fakat günlüklerde yazan bu şekildeki ifadeler, eski DP'lilerin dikta yönetimi kurmakla suçlanmaları nedeniyle, sanıkları zor durumda bırakmış ve yargılamaların geleceği açısından önemli birer gelişme olmuştur.

---

³⁰⁰ A.e., s. 150-151.

³⁰¹ Celal Bayar: Kayseri Cezaevi Günlüğü, Haz. Yücel Demirel, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 203-205.

³⁰² Perin, Zindana Tıkılan İktidar..., s. 150-151.

a. İdamlar

İdam kararlarının alınması ve uygulanması, DP/AP çizgisinin birçok noktada hem dönemin siyasi elitlerine hem de 27 Mayısçı cuntacıları ve mevcut kimi ordu mensuplarına yönelik eleştirisine neden olmuştu. Mesela kararların açıklanacağı tarihin, 27 Mayıs sürecinden sonra yapılacak ilk genel seçimlere yakın bir dönemde olması -ki seçimler yaklaşık 1 ay sonra, yani 15 Ekim 1961’de yapılacaktı- DP’li kesimlerce bir “*tesadüf*” olarak algılanmamıştır. Muhtemelen bu durum, mahkeme kararlarının, yargılananlar açısından olumsuzluğu noktasında, halkın dikkatinin seçimlere yöneltmesi girişimi olarak görülüyordu. Nitekim siyasi parti liderleri, bir “*yuvarlak masa*” etrafında, 5 Eylül 1961 tarihinde bir bildirge imzalamak için toplanmışlardır. Tekin Erer’e göre bu, siyasi partilerden, sonuç ne olursa olsun Yassıada kararlarına saygı gösterileceği teminatının, MBK tarafından alınması anlamına geliyordu ki bu teminat siyasi partilerden alınmıştır da.³⁰³

MBK, idam kararlarını onaylamıştır. Fakat DP destekçileri tarafından tartışılan husus, bu kararların uygulanması noktasında, öncelikle 27 Mayısçı cuntacıların ya da ordu içindeki kimi -MBK’nın, SKB’nin- askerlerin, sonrasında siyasi aktörlerin rollerini vurgulamaktır. Daha doğrusu kimlerin gerçekten idamlara karşı olduğu ya da bununla ilgili düşüncelerde kimlerin samimi olup olmadığı noktası, DP çizgisi mensuplarının gündemini fazlasıyla meşgul etmiştir. Bu konuda sorulan soru, idamların gerçekten engellenip engellenemeyeceğidir. Fakat öncesinde 27 Mayısçılardan bir kısmının, henüz idam cezaları verilmeden önceki düşüncelerine bakmak gerebilir. Çünkü DP’li kesimleri rahatsız eden ilk olarak budur. Bu konu, ayrıca MBK tarafından -daha önceki bölümlerde değinilen- yapılan propagandanın son ve belki de en üst noktasında olması açısından önemlidir.

Nitekim DP’liler, Yassıada’da cezalar karara bağlanmadan önce, 27 Mayısçı cuntanın gündeminde idam cezalarının olduğunu, dolayısıyla yargılamaların da bu paralelde ilerlediğini düşünmüşlerdir. Gazeteci ve eski DP’li Mithat Perin’in belirttiği üzere bunun kanıtı ise Yassıada’da kararlar çıkmadan, “*10 idam sehpaşı, 50 adet tabut*” vb. araç gereçlerin alınması, bu konuda 50 kişilik bir idam öngörüsü olduğuydu. MBK üyelerinden Suphi Gürsoytrak’a göre en az “50-60”, diğer MBK üyesi Mucip Ataklı’ya göre de ihtilalin varlığının kuvvetlendirilmesi için en az 50 kişi idam edilmeliydi.³⁰⁴ Bu konuda Necmettin

³⁰³ Ayrıca Yassıada kararlarıyla ilgili imzalanan ortak bildirinin bir örneği için bkz.: Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 559-565.

³⁰⁴ Perin, **Yassıada ve İnfazların...**, s. 24.

Önder'in gazeteci Bedii Faik'ten alıntılandığı; General Faruk Güventürk'ün “*Mahkeme karar verirse Menderes'i bando mızıkla ile asarım*” sözü de bir gösterge olarak sunulmuştur.³⁰⁵

Dolayısıyla idamların infazı, kimi MBK üyeleri tarafından Son Havadis gazetesi yazarı Selim Sabit'in belirttiği gibi “*27 Mayıs ihtilâlinin meşruiyetini hukuken tescil ettirecek*” bir gösterge gibi algılanmıştır.³⁰⁶ MBK içinde, idam isteyenler ya da istemeyenlerin oranı zaman zaman değişse de, en azından idamların infazını isteyenlerin birinci amacı, bunu bir itibar, saygınlık meselesi olarak görmeleri idi. Bir diğer anlamda idamların infazı, MBK'nın; bunu gerçekleştiremeyeceği düşüncesinde olanlara karşı verilen bir mesaj, gözdağı olarak da değerlendirilmiştir.³⁰⁷

Dolayısıyla kimi 27 Mayısçıların bunu hırslı bir şekilde istemelerinin bir nedeni, 27 Mayıs darbesinin etkisini artık kaybetmiş olduğu ya da kaybedebileceği yönündeki tedirginliklerindendi. Mithat Perin böyle bir ruh durumunun nasıl oluştuğunu şu şekilde belirtmiştir:

“27 Mayıs sabahından itibaren iddia edildiğinin tam aksine, ihtilâlin felsefesine ihanet edildiği öylesine yayılmış, ihtilâlin meşruiyeti, idamlara ve bunlar ne kadar çok olursa o kadar meşru olur fikrine bağlanmıştı, sınırlar, heyecanlar öylesine kıvamına getirilmişti ki, bunu yapanlar, şimdi bu gözünü kan bürümüşleri tutamıyorlardı. Fren, aklı selim, hiçbir şey para etmiyordu. Üstelik Ankara'yla birçok kanallardan kurulmuş olan irtibat, bu keskin duyguları daha bileyecek nitelikteydi.”³⁰⁸

AP lideri Gümüşpala, MBK'nın idamlar konusundaki kararlılığını anladıktan sonra, konuya çözüm üretmek gayesiyle bir fikir ortaya koydu. Buna göre infazlar, asılma yoluyla değil de, “*zehirlenme*” ya da “*boğulma*” yoluyla gerçekleştirilebilirdi. Çünkü Gümüşpala, asılma yoluyla gerçekleşen bir infazın bilgisinin -fotoğraflarının- toplumsal bir öfke nedeni olabileceğini düşünüyordu. Fakat bu talep, komitenin bir üyesi Rafet Aksoyoğlu tarafından biraz da sert bir şekilde reddedilecektir.³⁰⁹

³⁰⁵ Önder, *Yassıada'da Millî İrade...*, s. 185.

³⁰⁶ Selim Sabit, “Yaprak dökümü ve son toplantımız”, *Son Havadis*, Yıl: 16, Sayı: 4196, 30.7.1969, s. 5.

³⁰⁷ Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki her ne kadar idamların yapılması kararının MBK tarafından verileceği söylene de ileri bölümlerde de görülecektir ki en azından MBK'yı da dışarıdan etkileyen bir SKB'nin varlığını da hesaba katmak gerekir. Perin, *Yassıada ve İnfazların...*, s. 120.

³⁰⁸ *A.e.*, s. 153-154.

³⁰⁹ AP lideri Gümüşpala ve AP Genel sekreteri Şinasi Osma ile MBK'nın aralarında idamların aleyhinde oy kullanan Sıtkı Ulay, Suphi Karaman ve idamların lehine oy kullanan Rafet Aksoyoğlu arasındaki görüşme Başbakanlıkta yapılmıştır. Mithat Perin'in belirttiğine göre bu toplantı yapıldığı sırada idamların infazı tamamlanmıştı. Bkz.: *A.e.*, s. 312-314.

Saygınlığını muhafaza etme amacındaki MBK'nın kimi üyeleri, idamların infazının yanında, basında yer alması hususunu bile önemsiyordu. MBK'nın daha öncesinde çeşitli propaganda yöntemleri izlediği yukarıda görülmüştü. Bu tavır ise söz konusu propaganda yöntemlerinin dışında değerlendirilmelidir. Bu, bir propaganda yöntemi olmanın ötesinde, daha çok yönetici tip ordu tipolojisine uygun bir tutumdur. MBK ise tersine 27 Mayıs'ın ardından bu tipolojinin dışında, daha çok hakem ve muhafız konumdaydı. Fakat MBK'nın kimi üyeleri, idamlarla ilgili düşüncelerini yansıtırken ne siyasetçileri dinlediler ne de idamların toplum hafızasındaki uzun vadeli olumsuz etkilerinin neler olabileceğini hesapladılar. Daha doğrusu hesaplamak istemediler ve idamların gerçekleşmesinden yana oldular. MBK üyelerinin bu tavrında, daha çok organik toplum öngörüsü bağlamında bir itaat anlayışının varlığından bahsedilebilir. İdamların infazı konusundaki diğer bir tartışma noktası, infazların durdurulabileceği düşüncesine dayanmaktadır. Ancak bunun için hem siyasi hem de askeri aktörlerin bunu gerçekten istemesi gerekmektedir.

Ferruh Bozbeyli de DP/AP'lilerin neredeyse genelinde olduğu gibi, MBK'nın idam kararlarını baskı altında aldığını düşünüyordu. Fakat MBK tarafından bunun için yapılan toplantıda, idamların infaz edilmemesi gerektiğini düşünen MBK üyeleri de vardı.³¹⁰ MBK, idamların infazını 13'e karşı 9 oyla kabul etmişti. Daha sonra kararın nasılsa değişmeyeceğini söyleyen bir üyenin çoğunluğa katılmasıyla bu oylama 14'e 8 şeklinde son halini alacaktır. Bu, Talat Aydemir cuntasının MBK üzerinde bir baskısı olmadığı gibi görülüyorsa da gerçek böyle değildi³¹¹ hatta söz konusu baskı MBK ile de kalmamıştı. Nitekim kararlar verilmeden kısa bir süre önce Yüksek Adalet Divanı üyeleri SKB tarafından düzenlenen bir davete katıldılar. Tabii böyle bir durumda, SKB adlı askeri oluşumun üyesi olan subayların, divan üyelerine, üstü kapalı herhangi bir baskı yapmadıkları ya da en azından onlara, idamlarla ilgili neyin yapılması gerektiğinden bahsetmedikleri düşünülemezdi.³¹²

Yine bu doğrultuda, idamların infazının olmaması için -çünkü idamların, Türkiye'nin dış politik itibarını sarsacağı da düşünülüyordu- MBK'ya yazılı bir talep sunan hükümetin sivil temsilcileri, karşılarında SKB'yi bulacaktır. Öyle ki idamlara karşı olan Dışişleri Bakanı

³¹⁰ **Yalnız Demokrat**, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 114.

³¹¹ Tekin Erer'e göre MBK içindeki, demokratik yönetimin devamına taraftar olan üyeler, MBK içerisindeki oylama sonucunun tamamen SKB baskısıyla belirlenmediğine sevinmiştir. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın; TSK'nın, MBK'nın destekçisi olduğunu belirtmesi, Talat Aydemir grubunun baskılarına rağmen önemlidir. Bkz.: Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 658-659; Hem MBK bölünmeden hem de MBK'nın 14'ler olayıyla bölünmesinden sonra, kalan kadrodan idamı onaylayanlar ve idamın karşısında olanlar hakkında detaylı bilgi için bkz.: Demirer, **27 Mayıs...**, s. 19-22.

³¹² Perin, **Yassıada ve İnfazların...**, s. 39-41.

Selim Sarper ve Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, meclisten; Talat Aydemir ve Hava Albayı Halim Menteş tarafından kovulurcasına dışarı çıkarılacaklardır.³¹³ Buradan anlaşılan, idamlar konusunda, MBK'nın haricinde hem sivil siyasetçileri hem de kararı verecek mahkeme üyelerini kapsayan daha genel bir baskı olduğudur.

Mithat Perin'e göre SKB'nin 15 Eylül 1961'de olağanüstü toplantıya çağırılması ile infazların müebbet hapis cezasına çevrilmesi olasılığının artması, paralel bir süreçte gerçekleşmiştir. Bu toplantının yapılması bile MBK üzerinde bir baskı belirtisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca TSK da bu hareketlenmeden haberdardır, bu yüzden de hükümet tarafından Yassıada'daki güvenliğin sağlanmasında fayda görülmüştür.³¹⁴ SKB, baskı yapmaya başladığında, aslında MBK içinde oylar, infazların aleyhine olarak çoğunlukta idi. Fakat fikri bu yönde olan MBK üyeleri, takip edilmek ve telefonları dinlenmek gibi olumsuz uygulamalara maruz kalmışlardır. Perin'in belirttiği üzere Talat Aydemir daha sonra infazların gerçekleşmesinde herhangi bir ısrarları olmadığını kendi hatıralarında söyleyecek olsa da bu, inandırıcılıktan yoksun bir değerlendirmedir. Ayrıca Aydemir'e göre Cemal Gürsel de idamların infazını istememiştir. Bu durumda Aydemir de suçu, daha çok MBK içindeki CHP'li kanada, yani Ekrem Acuner grubuna atmıştır.³¹⁵ Bu yöndeki fikirlerinin tersine Aydemir, bir dönem Aydınlar Ocağı başkanlığı yapan Süleyman Yalçın'ın da olduğu bir toplantıda -ilginçtir ki toplantıyı, SKB'nin, MBK'dan güçlü olduğu bir dönemde düzenleyen de geleceğin Milli Görüş lideri Necmettin Erbakan'dır- kendisine, Köpek Davası ya da Bebek Davası gibi asılsız suçlamalarla mı idamların yapılacağını soran Yalçın'a; *"Bizim planlarımızın tahakkuku için Anadolu'da 1-2 yerde ufak da olsa, idamlara karşı halk hareketi için birkaç kellenin Yassıada'da gitmesi lâzım"* demiştir. Bu ifadede, en azından Aydemir'in, idamların olması lehinde bir düşünce yapısında olduğu anlaşılmaktadır.³¹⁶

Birçok kanıt, SKB'nin idamların infazında karar alma sürecini fazlasıyla etkilediğini göstermektedir. Burada infazların gerçekleşmesi hakkında bir başka tartışma ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda idamları engelleyebilecek bir güç var mıydı? Varsa da bu güçler gerekeni ne kadar yapmıştı türünden soruların cevabını aramak gerekebilir. Bu doğrultuda,

³¹³ A.e., s. 123-124.

³¹⁴ Bahsedilen süreçte henüz idam cezası verilen sanık sayısı 3'e düşürülmemiştir. Bir başka anlamda SKB'nin baskısının, cezaların verilmesinden hemen sonra arttığı görülmektedir. Belli ki bu süreçte tedbir alma konusunda az ya da çok hamleler yapılsa da, özellikle SKB içindeki Aydemir cuntasının, 3 eski DP'linin infazlarının gerçekleşmesi noktasındaki baskıları amacına ulaşmıştır. Bkz.: A.e., s. 190-192.

³¹⁵ A.e., s. 157-160; Tekin Erer'e göre Talat Aydemir ve arkadaşlarının beklediği şey, idamların olmasından öte, toplumsal anlamda bir karışıklığın ortaya çıkması ve dolayısıyla da ülke yönetimin bu şekilde ele geçirilebileceği düşüncesi idi. Bkz.: Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 657.

³¹⁶ "İdamların sorumlusu Talat Aydemir'dir", **Tercüman**, Yıl: 26, Sayı: 9198, 4.10.1987, s. 9.

Devlet Başkanı Cemal Gürsel ya da DP/AP'liler tarafından her zaman orduyla bir organik bağı olduğu varsayılan CHP lideri İsmet İnönü gibi isimlerin idam konusuyla ilgili çabaları, söz konusu dönemde gündemi fazlasıyla meşgul etmiştir.

Nitekim Cemal Gürsel, sürecin en başında idamların olmayacağını kesin bir dille ifade etmiş, zaten idamların oylanmasında da, oyunu ret yönünde kullanmıştı. Fakat süreçte, doğrudan Cemal Gürsel'le ilgili olmayan bir şekilde, özellikle Tansel olayından sonra hem MBK hem de Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay, SKB'nin kontrolü dışında hareket edememeye başladılar. Dolayısıyla Gürsel, idamların karşısında olsa da artık olaylar onun dışında geliyordu.³¹⁷ MBK'nın bu durumunu, darbeci cuntaların, askeri müdahaleler sonucunda etkinliğini kaybettiği bir örnek olarak düşünebiliriz. Arjantin örneğinde, Peron'un 1940'ların ikinci yarısında ülkeyi yönetir hale gelmesi de, oradaki cuntanın kendi içindeki krizlerin bir sonucuydu. Fakat SKB, bunların dışında 27 Mayıs askeri müdahalesi içinde yer almayan ya da bir şekilde müdahalenin dışında kalmış, Talat Aydemir gibi subayların etkin olduğu bir yapılanmaydı. Son tahlilde hem 27 Mayıs'ı yapan cuntanın güç kaybetmesi hem de Genelkurmay Başkanı Sunay'ın, SKB'nin etki alanına girmesi bunun göstergeleridir.

Fakat Cemal Gürsel yine de idamların hapis cezasına çevrilmesi için uğraşmıştır. DP çizgisindeki Necmettin Önder'e göre Cemal Gürsel, Zorlu ve Polatkan'dan sonra idam edilen Adnan Menderes'i, cumhurbaşkanlarına ait bir hak olan, mevcut idam cezasının, hapis cezasına çevrilmesi için çabalamış fakat bunu başaramamıştır.³¹⁸ Yani burada, daha önce de bahsedildiği gibi birçok şeyin, Cemal Gürsel'in ya da MBK'nın kontrolünden çıktığı ifadesi anlamını buluyor ve 27 Mayıs sonrası süreçte Adnan Menderes'i; Devlet Başkanı Gürsel'in bu çabaları bile kurtaramıyordu. Aynı zamanda bu, DP'lilerin, bu bağlamdaki kararların ya da hukukun Yassıada şartlarında dikkate alınmadığı düşüncelerine de bir örnektir. Diğer yandan

³¹⁷ SKB, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'a bildiri yayınlatacak kadar ekilidir. Nitekim haftada en az iki gün cuntanın lideri Talat Aydemir, cuntanın herhangi bir isteği olması durumunda bunu Genelkurmay Başkanı'na iletmekte, o da bu isteği gerçekleştirmektedir. Örneğin SKB, Cevdet Sunay'a idamların infazının da istendiği şu bildiriyi yayınlatabilmiştir. "28 Haziran 1961 tarihinde orduya tamimin 3'üncü maddesinde: <<Genel seçimler Yassıada muhakemeleri sona erdikten ve cezalar infaz edildikten sonra yapılacaktır. Bu tarih 29 Ekim 1961'i geçemez >> deniliyor ve aynı maddenin 4'üncü fıkrasında ise <<Yassıada dâvasında birinci derecede suçlular için Yüksek Adalet Divanının verdiği kararlar derhal tasdik ve infaz edilecektir>> emri bulunuyordu." Bkz.: Selim Sabit, "Lehte, aleyhte son çabalar", **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4189, 23.7.1969, s. 5.

³¹⁸ Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Necmettin Önder'in söylediği, Menderes'in idam edildiği -17 Eylül 1961- tarihte, Cemal Gürsel henüz cumhurbaşkanı seçilmemiştir, dolayısıyla Gürsel hala devlet başkanıdır, ama fiiliyatta da cumhurbaşkanıdır. Belki kanunların uygulanması açısından bunun bir önemli yoktur ama yine de belirtmek gerekebilir. Gürsel'in cumhurbaşkanı olduğu tarih 26 Ekim 1961'dir. Fakat 1961 Anayasası, Menderes'in idam edildiği tarihte yürürlükteydi. 1961 Anayasası'nın 97. maddesine göre Cumhurbaşkanlarının "belirli kişilerin cezalarını" esnetme, hafifletme hatta kaldırma şansları vardı. Bkz.: Önder, **Yassıada'da Millî İrade...**, s. 196; **Resmî Gazete**, Sayı: 10816, 31.5.1961; Ahmad ve Ahmad, **a.g.e.**, s. 233-240.

idamların infazı konusunda bir diğer sözü dinlenebilir görülen siyasi aktör, CHP lideri İsmet İnönü'dür. Yukarıda Mithat Perin'in bu konudaki bir tespitine yer verilmiştir. Buna göre İnönü'nün sadece idamlarla ilgili olarak değil, 27 Mayıs sonrasında ordu üzerindeki etkisinin fazla olduğunu düşünmek, biraz abartılı bir görüş olarak sunulmuştu.

İdamların infazı ile ilgili olarak AP'lilere göre genel eğilim, İnönü'nün idamlar konusunda yaptıklarının yeterli görülmemesi, hatta bir “oyun” olarak değerlendirilmesiydi. Söz konusu dönemde Adnan Menderes'in eşi Berin Menderes de İnönü ile iletişim kurmuş, ondan yardım istemiştir. Berin Menderes'in bu tavrı, siyasi parti liderlerinin bir toplantıda bir araya gelmelerine sebep olmuştur. Gazeteci Abdullah Uraz, içinde İnönü'nün, idamların infazının engellenmesi talebinin olduğu bir mektubun, Cemal Gürsel'e teslim edilmesinin dört gün aldığını iddia etse de mektubun Gürsel'e ulaştığı süre tartışmalıdır. Fakat yukarıda da belirtildiği gibi Cemal Gürsel'in de bu konuda yapabildikleri sınırlıydı. İnönü'nün mektubu, siyasi süreçte AP'liler tarafından sürekli ortaya konulduğundandır ki mektup; birincisi 1965'de, ikincisi 1969'da olmak üzere iki defa gündeme getirilmiştir.³¹⁹ Mektubun bu tarihlerde kullanılması, siyasi bir koz olarak ortaya konulduğu anlamına da gelecektir. Bu da günümüzde merkez sağ partilerin yaptığı, hatta onlara örnek olacak şekilde, mağduriyetler üzerinden, AP pragmatizminin bir göstergesidir.

Son Havadis gazetesinde belirtildiği kadarıyla İsmet İnönü, mektubunda, “*İdamların tasdik ve infazı millî menfaatlere aykırıdır*” diyerek, hem uluslararası anlamda bunun iyi bir mesaj olmayabileceğini hem de idamların orduyu yıpratabileceğini; “*milletle ordu arasına girecek böyle bir hâtıranın tepkisini düşünmek insana dehşet veriyor*” diyerek belirtecektir.³²⁰ AP'liler, 1969 yılında tekrar gündeme getirilen mektupta ortaya konan düşüncelerin, İsmet İnönü tarafından 1961 yılının söz konusu döneminde neden daha yüksek sesle ifade edilmediğinden yakınmaktaydı. Kısacası infazların engellenmesinin imkanı olup olmadığı şu eksiklerin giderilmesine bağlanmaktaydı:

³¹⁹ Uraz, **1970 SİYASİ BUHRANI...**, s. 27-28; Mektubun akıbeti konusunda farklı fikirler de vardır. Mithat Perin'in verdiği bilgiye göre, 13 Eylül 1961'de yazılan mektup, 14 Eylül 1961 sabahı İnönü tarafından Başbakanlığa götürülmüştür. Bu yüzden mektubun Gürsel'in eline hemen geçtiği ve 14 Eylül günü de komitede okutturulduğu, Akşam gazetesinin 17 Ekim 1966 tarihli sayısında belirtiliyordu. MBK üyelerinden Sıtkı Ulay'ın verdiği bilgiye göre de Cemal Gürsel, 15 Eylül 1961 tarihli MBK toplantısına katılmış, mektubun okunup okunmayacağı, oylama sonucunda üyelerin çoğunluğu tarafından reddedilmiştir. Metin Toker'e göre de Cemal Gürsel, söz konusu toplantıya katılmayıp mektubu Fahri Özdilek'e vermiştir. Özdilek de mektubu, sonucunda komiteye okutturmamıştır. Fakat 3 durumda da mektubun Başbakanlığa 4 günden kısa bir sürede ulaştırıldığı tahmin edilebilir. Bkz.: Perin, **YASSIADA VE İNFAZLARIN...**, s. 172.

³²⁰ “İdamların tasdik ve infazı millî menfaatlere aykırıdır”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4134, 29.5.1969, s. 1,7; Bu mektubun bir örneği için bkz.: Altan Öymen, **UMUTLAR VE İDAMLAR: 1960-1961**, İstanbul, Doğan Kitap, 2018, s. 430-433.

“İsmet Paşa mektubunu daha erken bir tarihte tevdi etseydi.. CHP’liler müstakbel tabii senatörler üzerinde sürekli ve kuvvetli baskı yapsalardı.. Mektup metni kamu oyuna duyurulsaydı.. Ve basında cesaretle bir kampanya açılısaydı.. 1961 Eylülünün Milli Birlikçileri, günün kuvvetli liderine ve basına aynı anda karşı koyabilirler miydi?”³²¹

Böyle bir olasılığı, infazlara etki etmeyen ikinci, üçüncü aktörlerin olmadığı bir siyasi ortam için söyleyebiliriz ki İnönü’nün hamleleri daha çabuk olsaydı, infazların engellenmesi konusundaki başarı ihtimali daha yüksek olabilirdi. Fakat bu yöndeki sorular aynı zamanda, basının da tek yönde, yani idamların infazının engellenmesi yönünde yayın yapmasını gerektirmekteydi. Bu da büyük bir kutuplaşmanın sonucunun, 27 Mayıs olduğu bir siyasi ortamda çok kolay olmasa gerektir. Daha doğrusu DP döneminde var olan kutuplaşmanın böyle bir ortamda bitirilmiş olması gerekti, bu da biraz zor görünmektedir. Zaten böyle bir anlayış, DP’li kesimlerin, 27 Mayıs’tan sonra her şeyin sıfırlanması ya da geçmişe ve kişilere yönelik kin tutulmaması bağlamında, 27 Mayıs sürecinin gelmesini istediği noktadır.

Örneğin eski DP’lilerin yargılanması sürecinde Akis dergisinin kapağında, Adnan Menderes ve Celal Bayar, mahkemede ifade verirken gösteriliyor ve fotoğrafın altına da “*yerlerini buldular*” yazarak, bu kişilerin “*suçlu*” oldukları peşinen kabul ediliyordu.³²² Eski DP’lileri Yassıada’da kuyruğa girmiş bir halde gösteren bir fotoğrafın altında, “*Bayarın kuyrukları üstelik yağlı bile değiller*” yazmaktaydı.³²³ Akis dergisinin bir başka sayısında, DP’nin dört kurucu üyesinden üçü: Celal Bayar, Adnan Menderes ve Refik Koraltan’ın gayet mahcup bir pozunun altında “*Sanık Ayağa Kalk*” yazmaktadır. Bunun yanında, eski DP’lilerin işkenceci olarak gördüğü ada kumandanı Tarık Guryay için “*Gerçek bir asker*” denmiş ya da Adnan Menderes’in mahkemede konuşulanları dinlerken ki normal bir fotoğrafı, “*Düşük Menderes duruşmada*” olarak yorumlanmış ve fotoğrafın altına da “*Artistik pozlar*” adında, tuhaf, hakaret vari adlandırmalar yapılarak peşin hükümlü bir davranış sergilenmiştir.³²⁴ DP çizgisinin bir destekçisi Mehmet Arif Demirer’e göre Yassıada’da yargılananlar, bu peşin hükümlülük sonucunda bir “*cinayet şebekesi*” gibi gösterilmekteydi.³²⁵ Böyle bir ortamda, en azından basın örneğinde, farklı kesimlerin tek bir düşüncüyü dile getirmesinin pek bir olanağı yoktu. Dolayısıyla bir anlamda siyasi aktörlerin çabası belki de daha iyi sonuçlar verecekti.

³²¹ “İsmet Paşa’nın Mektubu”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4135, 30.5.1969, s. 1.

³²² Demirer, **Cumhuriyet Türkiye’sinde...**, s. 132-133; 27 Mayısın karşısında olanlar, basının genel anlamda hem 27 Mayıs öncesinde hem de sonrasında DP’lilere karşı, çoğunlukla taraflı ve ön yargılı bir tutum içinde olduğu görüşündeydi. Bu konuda daha detaylı bir yazı için bkz.: İsmail Küçükkılınç, “27 Mayıs ve Basın”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 101, Bahar 2010.

³²³ “Yassıada Duruşmaları”, **Akis**, C. XIX, Yıl: 6, Sayı: 323, 21.10.1960, s. 5.

³²⁴ “Yassıada Duruşmaları”, **Akis**, C. XIX, Yıl: 6, Sayı: 324, 24.10.1960, s. 8-9.

³²⁵ Demirer, **27 Mayıs...**, s. 216.

Gazeteci Bedii Faik de İnönü tarafından bu konuda atılan adımların “geç” olduğu fikrindeydi. Buna göre İnönü tecrübesinde bir devlet adamı idamlar henüz onaylanmadan, ilerideki olası zorlukları görüp sürece müdahale etmeliydi. Bunun için gerekli ortam, infazların yapılmaması konusunda taleplerde bulunan yabancı devlet görevlileri tarafından sağlanmıştı. Oysa İnönü, askerlerin devlet yönetimindeki tecrübe eksikliğinden faydalanabilirdi. Bu doğrultuda İnönü, süreçte kararsız kalmakla ve geç harekete geçmekle suçlanmaktadır.³²⁶

Samet Ağaoğlu ise İnönü’nün yazdığı mektubu etkili bulmakla birlikte, ona göre asıl yapılması gereken, idamların infazının yapılmamasını “*Türk Milletine ve dünyaya ilân*” etmektir. Çünkü Ağaoğlu, idamları büyük oranda, Aydemir cuntasının komite üzerindeki etkisine bağlamıyordu. Ağaoğlu’na göre, Aydemir cuntası bu kadar güçlü olsa, Aydemir ve Fethi Gürcan, 22 Şubat ve 21 Mayıs başarısız darbe girişimleri sonucunda asılmak gibi bir akıbetle karşılaşmazdı. Ağaoğlu’na göre İnönü, oğlu Ömer İnönü ile ilgili bir ihbarı, Adnan Menderes’in soruşturma konusu haline getirmesi nedeniyle de böyle davranmış olabilirdi, yani İnönü’nün idamların infazı konusundaki bu tavrı, Ağaoğlu’na göre bu kişisel meselenin sonucu da oluşmuş olabilirdi. Ağaoğlu, İnönü’nün bunu düşünebilecek bir kişiliğe sahip olduğunu da vurgulamaktadır.³²⁷

Adnan Menderes’in oğlu Aydın Menderes’e göre ise, 27 Mayıs sonrasında, kimse kimseyi dinlemedi, dolayısıyla sürece müdahale etmekte zordu. Fakat İnönü, şahitlik için çağrıldığı Adalet Divanı karşısında Adnan Menderes’i kastederek; “*O günkü şartlarda kavga gürültü oluyordu ama, benim hayatıma yönelik bir davranışı olmamıştır*” deseydi, büyük ihtimalle mahkemede bir yumuşama olacaktı. Aydın Menderes’e göre hem 27 Mayıs öncesinde hem de sonrasında, İnönü’nün bunu yapacak gücü vardı.³²⁸ Bu konuda aslında

³²⁶ Ayrıca uluslararası alanda, İngiltere kraliçesi, İspanya Devlet Başkanı, Hindistan Başbakanı ve bunun gibi birçok ülkeden destek gelmiştir. Buna göre dış ülkelerin devlet görevlilerinden gelen bu talepler, kimi DP çizgisi üyeleri tarafından İnönü’nün tavrından daha “*samimi*” bir davranış olarak görülmüştür. Bkz.: Önder, **Yassıada’da Millî İrade...**, s. 218-222; Ayrıca Türkiye’nin soğuk savaş şartlarında müttefik olduğu ABD ve üyesi olduğu NATO da infazların gerçekleşmesine karşıydı. Bkz.: George S. Harris, “Military Coups and Turkish Democracy, 1960-1980”, **Turkish Studies**, Vol. 12, No: 2, June 2011, s. 204; Burada Mithat Perin’in, İnönü hakkındaki değişen fikirlerini görüyoruz. Perin; İnönü’nün asker üzerinde artık etkili olmadığını düşüncesindedir. Perin, DP çizgisindekilerin siyasi af konusunu da içeren 24 Ekim Protokolü’nü imzalamalarından hemen önce bunun farkına varmıştır. Bunu şöyle belirtiyor: “*Meğer İsmet Paşa’nın da kendi tabiriyle ‘Her şeye gücü yetmiyormuş!’*” Perin, **Zindana Tıkılan İktidar...**, s. 196.

³²⁷ Ağaoğlu, **Demokrat Partinin Doğuş...**, s. 114-116; Ayrıca Talat Aydemir ve bir arkadaşının asılması ile sonuçlanan askeri darbeler hakkında detaylı bilgi için bkz.: Mehmet Ö. Alkan, “Zihni Çetiner’in Tanıklığıyla 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Darbe Girişimleri”, **Osmanlı’dan Günümüze Darbeler**, Haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017, s. 234-247; Daha detaylı bilgi için bkz.: İsen, **a.g.e.**

³²⁸ Menderes ve Akyol, **Demokrasiden Darbeye...**, s. 55-56.

DP'li kesimlerin İnönü'den bekledikleri, en az kendilerinin gösterdikleri ölçüde bir direncin, İnönü tarafından da ortaya konulmasıydı. Çünkü İnönü'nün, eski, başarılı bir asker olmasının da etkisiyle, karizmatik bir kişiliği olduğu, DP çizgisi mensupları tarafından da kabul edilen bir gerçektir. Fakat İnönü, bu özelliklerini akılcı kullanmamakla eleştiriliyordu. Hatta bunun üç eski DP'linin idamı konusunda, bilinçli olarak yapıldığını düşünenler de vardı.

Orhan Seyfi Orhon'a göre ise İnönü, gerçekten idamları yaptırmamayı düşünmemiştir. İnönü, 27 Mayısçıları, partisini kapatmakla ve siyasetten çekilmek tehdidiyle korkutabilirdi. Bu bir sonuç verebilirdi, çünkü 27 Mayısçılar için İnönü'nün olmadığı bir siyaset ortamı düşünülemezdi.³²⁹ Necmettin Önder de bu düşünceleri daha ileriye götürmüş ve İsmet İnönü'nün, idamların infazını bilerek engellemek istemediğini söylemiştir. Bu düşünceye göre Geçici Anayasa ile ortaya konan onay yetkisi, aslında yeni oluşturulan Kurucu Meclis'e geçmişti. Dolayısıyla infazların onaylanması MBK'nın yetkisinde değildi. Fakat İnönü bu durumun “*usulsüz*” olduğunu vurgulamak yerine, sürekli bu yetkinin MBK'da olduğunu söyleyerek, Önder'e göre infazların yolunu açmış oluyordu.³³⁰ DP çizgisi destekçilerinden Rasim Cinisli, benzer bir düşünceyi, 14.4.2015 tarihli Sabah gazetesinden, Cemal Gürsel'in yazdığı ‘söylenen’ bir mektuptan alıntılararak vurgulamıştır. Buna göre Cemal Gürsel'in mektupta; “*İnönü Menderes ve yakınındaki bakanların mutlak surette idam edilmesi gerektiğini mahkeme heyetine ve MBK'ya sürekli telkinde bulunuyor*” dediği ifade edilmiştir. Sabah gazetesi de bu konuyu Yeni Şafak gazetesinden aktararak haberleştirmiştir. Burada, Yeni Şafak'tan gazeteci Yasemin Asan tarafından; kime, hangi tarihte yazıldığı ifade edilmeyen bir mektuptan bahsedilmektedir. Hangi “*yeni belgelere*” dayandırıldığı da belirtilmeyen bu manipülatif haberle, idam edilen üç eski DP'linin, “*İnönü'nün emriyle*” astırıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Aslında bu haberle, MBK içindeki CHP destekçisi grubun idamlara olumlu yönde oy verdiği vurgulansaydı bile, burada yine, İnönü'nün bu kişileri direktifleriyle etkilediğine ya da bu kişilere, idamların olmasıyla ilgili emir verdiğine yönelik bir bilgiye sahip değiliz.³³¹ Buna karşın, emekli bir Büyükelçi olan ve 27 Mayıs sonrasında Genelkurmay Başkanlığı'nda askerlik yapan Güner Öztekin, yine Sabah gazetesinde verilen daha önceki bir haberde, bu sefer idamların yapılmasının İsmet İnönü tarafından istenmediği yönündeki iddiayı destekleyecek bir bilgi vermiştir. Buna göre Güner Öztekin tanıklık ettiği

³²⁹ Orhan Seyfi Orhon, “Merhametli midir?”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4133, 28.5.1969, s. 2.

³³⁰ Önder, **Yassıada'da Millî İrade...**, s. 191.

³³¹ Cinisli, **a.g.e.**, s. 143; Sabah gazetesindeki mektup için bkz.: “Cemal Gürsel'den tarihi Menderes İtirafı”, **Sabah**, 14.4.2015, (Çevrimiçi), <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/04/14/cemal-gurselden-tarihi-menderes-itrifi>, Erişim Tarihi: 24.1.2020; Söz konusu haber için bkz.: Yasemin Asan, “İnönü astırdı”, **Yeni Şafak**, 14.4.2015, (Çevrimiçi), <https://www.yenisafak.com/gundem/inonu-astirdi-2119005>, Erişim Tarihi: 30.1.2020.

üzere, önce, o sırada Dışişleri Bakanı olan Selim Sarper'in odasına gidip onu bulamayan İnönü, daha sonra Cemal Gürsel ile telefonda görüşmüş ve Öztekin ondan aktardığı kadarıyla; Hasan Polatkan ve Fatin Rüştü Zorlu'nun idamlarından sonra Cemal Gürsel'e şu cümleleri kurmuştu. *"Çok kan dökülmüştür. Artık olan oldu. Hiç olmazsa Adnan Bey'e dokunmayın."* Ayrıca bu haberden, en azından o dönemde Dışişleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı arasında gidip gelen bir İsmet İnönü'nün, Menderes'in idamını engellemek için çaba sarf ettiği de anlaşılmaktadır. Farklı yorumlanabilecek iki habere bakıldığında, ikisinde de konuyu en iyi bilen kişi Cemal Gürsel olmasına rağmen, ortada bir çelişki vardır.³³² Tabii kanıtların varlığından emin olunmadıkça Gürsel'in sözlerinin niteliği tartışılabilir. Bu durumda konuya bir başka açıdan yaklaşmak denenebilir. Nitekim Cemal Gürsel'in yazdığı söylenen aynı mektupta ihtilalin başına geçmesi için İsmet İnönü tarafından Cemal Gürsel'e teklif yaptırıldığı ve Gürsel'in de İnönü'nün bu talebi karşısında *"kabul etmek durumunda kaldım"* dediği ifade edilmektedir ki bu da -çok büyük oranda- yanlış bir değerlendirme olmalıdır.³³³ Böyle bir durum için öncelikle, hem İnönü'nün doğrudan darbecilerle birlikte hareket ediyor olması hem de onun MBK üzerinde bir hakimiyeti olması gerekmektedir ki İnönü'nün en azından darbenin ilk aşamasında böyle bir etkisi yoktur. Zaten cunta içindeki Alparslan Türkeş destekçisi grup gibi CHP'nin ya da İnönü'nün süreçte söz sahibi olmasını istemeyenler de olduğu düşünüldüğünde, bu, pek de olası görünmemektedir. Yani cunta içindeki İnönü karşıtı grubun bunu bir şikayet şeklinde dillendirmemesi mümkün değildi.

Ayrıca böyle bir husus doğru olsaydı, en azından emekli Orgeneral Cemal Gürsel'i almak için İzmir'e giden cuntacı Muzaffer Özdağ'ın da bundan bahsetmesi, kuvvetle muhtemeldi.³³⁴ Sonuç olarak DP/AP'lilerin idamlar konusundaki genel görüşleri, İnönü'ye güven duyulmaması nedeniyle olumsuzdur. Temelde ise iki görüş vardır. Birincisi İnönü'nün süreçte pasif davrandığı ya da 'bir yerden sonra' konuyla ciddi bir şekilde ilgilendiği şeklinde onu geç kalmakla eleştiren ifadelerdir. İkincisi ise onun bilinçli bir şekilde idamların infazını

³³² Detaylı bilgi için bkz.: "İnönü: Adnan Bey'e dokunmayın", **Sabah**, 17.9.2010, (Çevrimiçi), https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/09/17/inonu_adnan_beye_dokunmayin, Erişim Tarihi: 25.2.2020.

³³³ "Cemal Gürsel'den tarihi Menderes İtirafı", **Sabah**, 14.4.2015, (Çevrimiçi), <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/04/14/cemal-gurselden-tarihi-menderes-irafı>, Erişim Tarihi: 24.1.2020; Ayrıca bu haberde Cemal Gürsel'in söylediği iddia edilen *"İnönü ve CHP'den gelen baskılara sesimi çıkartmadım"* şeklindeki sözler de ilginçtir. Çünkü Gürsel, idamların olmaması için yeterince mücadele de etmiş ama yukarıda belirtildiği gibi cumhurbaşkanı olmasına rağmen durum onun da kontrolünden çıkmıştır. Bkz.: Yasemin Asan, "İnönü astırdı", **Yeni Şafak**, 14.4.2015, (Çevrimiçi), <https://www.yenisafak.com/gundem/inonu-astirdi-2119005>, Erişim Tarihi: 30.1.2020.

³³⁴ Erkanlı'nın Özdağ'dan aktardığı kadarıyla, Ankara'ya çağrılırken Cemal Gürsel'e şunlar söylenmişti: "Paşa'm ihtilâl oldu, D. P. iktidarı devrildi. Silâhlı Kuvvetler idareyi ele aldı. Ben İstanbul Komitesi'nden Muzaffer Özdağ. Arkadaşlar sizi Ankara'da bekliyorlar, uçak hazır..." Bkz.: Erkanlı, **Anılar...**, s. 291.

istediğidir ki böylesine önemli bir iddia, yukarıda ifade edilenlerin aksine, kuvvetli kanıtlarla teyide muhtaçtır. Bu yüzden yine yukarıda Bedii Faik ve Aydın Menderes tarafından bu konuda yer verilen düşünceler, üzerinde daha çok durulması gerekenlerdir. Çünkü idamlar konusundaki kontrol, bir yerde, İnönü'nün etki alanından da çıkmıştır.

Burada göz önünde bulundurulması gereken önemli bir detay da yukarıda ifade edildiği gibi Berin Menderes'in, Adnan Menderes'in idamının engellenmesi için İnönü'yü ziyaret etmesiyle ilgilidir. Kurucu Meclis üyeliği de yapan Altan Öymen'in, Menderes'in oğlu Aydın Menderes'den aktardığı kadarıyla İnönü, ziyaret sırasında onlara MBK'dan için şu sözleri söylemiştir: “*Çıldırılmış vaziyetler. Söz dinlemiyorlar. Her şeyi yapmaya çalıştım.*”³³⁵ Bu da İsmet İnönü'nün, idamın durdurulması açısından belki sadece belli bir süreden sonra değil, daha önce de bu konuda çaba sarfettiğinin bir göstergesi olabilir. Ama sonuç olarak Berin Menderes'in İnönü'yü ziyareti, ondaki farkındalık hususunu daha da uyandırmış olması muhtemeldir ki DP çizgisi üyelerinin bir bölümünün belki de haklı olarak eleştirdiği nokta budur. Diğer yandan, DP çizgisindekilerin, infazların yapılmasıyla alakalı olarak eleştirdikleri diğer konu, Kurucu Meclis'in, idam cezalarının onayı öncesinde tatile çıkarılmış olmasıdır.

Kuruluş amaçlarına daha önce de değinilen Kurucu Meclis, DP çizgisi mensuplarına göre, idamların infazı öncesinde “zoraki” şekilde tatile çıkarılmak istenmiştir. Bunun nedeni de idamlar konusundaki kararı sadece MBK'ya bırakmaktır. Böylece, çoğunluğunu CHP'li ya da 27 Mayısçı üyelerin oluşturduğu Kurucu Meclis, son kararın verilmesi bağlamında öncelik de almamış olacaktı.³³⁶ Kurucu Meclis üyelerinin arasında, idamların infazına karşı olduğu belirtilen, İsmet İnönü ile birlikte 14 kişi vardı. Fakat hiçbiri bu düşüncelerine rağmen, Kurucu Meclis'in bu görevini yerine getirmek -Yassıada kararlarını incelemek, onaylamak- olduğunu hatırlamamış ve Kurucu Meclis'in tatil edilmesi için direnmemiştir.³³⁷

³³⁵ Öymen, **a.g.e.**, s. 419-423; Ek olarak, İnönü'nün idamlar konusundaki gelişmeler son aşamaya gelmeden ki fikirleri, Rasih Nuri İleri'nin; MBK üyelerinden Ahmet Yıldız'ın Nokta dergisine verdiği bir mülakattan alıntılanmış şu bölümden de anlaşılabilir. “*Bir gün İnönü bana: <<İdam kararları çıkarsa sakın onaylamayın. Bu kadar hapiste kaldıkları yeter. Bir gün Atatürk bana demişti ki <<Biz İstiklâl Mahkemeleri'nde şunları, şunları astık... Şu, şu rezaletleri yok muydu? Vardı ama İsmet, bütün rezaletleri unutuldu, ama asıldıkları unutulmuyor.>> dedi. İnönü sözlerini şöyle bağladı: <<Onların bütün kusurları unutulur ama asıldıkları unutulmaz. Sakın ola ki asmayasınız!>>*” Bkz.: Rasih Nuri İleri, **27 Mayıs: Menderes'in Dramı**, 2. bs., İstanbul, Yalçın Yayınları, 1986, s. 15.

³³⁶ Kurucu Meclis 4 Eylül 1961 tarihinde tatile çıkarılmıştır. 29 Ekim 1961'de ise tekrardan açılması öngörülmüştür. Bkz.: Demirel, **Cumhuriyet Türkiye'sinde...**, s. 132-133.

³³⁷ Bu 14 kişinin isimleri, İsmet İnönü, Behçet Kemal Çağlar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Turhan Feyzioğlu, Muammer Aksoy, Turan Güneş, Bülent Ecevit, Mümtaz Soysal, Doğan Avcıoğlu, Enver Ziya Karal, Osman Bölükbaşı, Altan Öymen ve Oktay Ekşi idi. Bkz.: **A.e.**, s. 138-139; Mesela DP döneminin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın torunu da olan Emine Gürsoy Naskali, 27 Mayıs'tan yaklaşık 50 yıl sonra, bir milletvekili olarak meclisin en yaşlısı sıfatıyla açılışını yapan Oktay Ekşi'nin, 27 Mayıs sonrası

14'ler meselesiyle bölünen MBK'nın bir üyesi olan Alparslan Türkeş de idamların infazının Kurucu Meclis tarafından değerlendirilmesi gerektiğini, MBK'dan dışlandıktan sonra gönderildiği Yeni Delhi'den, bir mektupla Cemal Gürsel'e iletmişti. Tekin Erer'e göre Türkeş'in bu fikrine önem verilseydi, idamlar olmayabilirdi.³³⁸ DP çizgisi mensuplarının, Kurucu Meclis'le ilgili fikirleri genel anlamda olumsuz olsa da bu konuda alınabilecek bir karar, idamların engellenmesini sağlayabilirdi. Fakat sonuç olarak idamların infazı, üç DP'li siyasetçi için tamamlanmıştır.

DP'li kesimler açısından idam kararı alınmasında en büyük kusur, bu kararların gerekçelerinin, içlerinin boş olmasıydı. Buna göre Zorlu ve Polatkan'ın söz konusu gerekçeleri idam edilmeden önce dahi öğrenemediği söylenmektedir.³³⁹ Oysa temelde, idam cezasının medeni bir ülkede olmaması gerektiği, birtakım Avrupa ülkelerinden örnekler verilerek anlatılmıştır. Siyasi suçlar ise hiç bu kategoriye girmemelidir. Bu, Son Havadis gazetesinde şöyle ifade edilmiştir:

“Hele siyasî suç denilen şeylerde idamı düşünmek, aklın, mantığın, insaf ve vicdanın dışındadır. Çünkü dünya yüzünde hiçbir suç, siyasî suç kadar sübjektif değildir. Adama göre değişir. Zamana göre değişir. O günkü telâkkilere veya propagandalara göre değişir. Sonra aradan yıllar geçer, işin içyüzü anlaşılır ve herkes kendi zihninde meselenin muhakemesini başka türlü yürütür.”³⁴⁰

Adnan Menderes'in hasta olduğu süreçte, idamının engellenmesi için yukarıda da belirtildiği gibi çokça uğraşılmıştır. Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın verdiği bilgiye göre Cemal Gürsel, Menderes için farklı bir doktor grubunu Yassıada'ya yollayacak, Menderes için “*aklî muvazenesi bozuktur*” raporu alınacak ve idam durdurulacaktı. Fakat Gürsel'in ada kumandanı Tarık Güryay'a iletmediği bu durumu, 17 Eylül günü saat 15.00'da başsavcı Altay Ömer Egesel'in duyması üzerine, idamın infazı saat 18.00 civarında, acele bir şekilde -oldubittiye getirilerek- gerçekleştirilecektir. Egesel'in birlikte hareket ettiği iki general, Cemal Tural ve Faruk Güventürk'tür. Saat başı bunun bilgisini Yassıada'dan alan Gürsel'e de, Menderes'in infazının gerçekleşmediği halde gerçekleştiği, Cemal Tural

---

süreçte oluşturulan Kurucu Meclis'i; bir eski üyesi olarak övmesini eleştirmişti. Bkz.: “Celal Bayar'ın torunu Emine Gürsoy Naskali: Oktay Ekşi Utanmalı”, **T24 Bağımsız İnternet Gazetesi**, 1.7.2011, (Çevrimiçi), <https://t24.com.tr/haber/celal-bayar-in-torunu-emine-gursoy-naskali-oktay-eksi-utanmali,154077>, Erişim Tarihi: 19.7.2019.

³³⁸ Tekin Erer, “İdamlar nasıl yapıldı?”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2182, 17.9.1966, s. 3.

³³⁹ Perin, **Yassıada ve İnfazların...**, s. 247; Yassıada'daki duruşmaları birçok defa izleyen Rasim Cinisli'nin belirttiği üzere idam cezası ile yargılanan Hasan Polatkan'ın birtakım davalarla ilgili olarak savunma yapmasına dahi izin verilmeden hakkında idam kararı alınmıştı. Bkz.: Cinisli, **a.g.e.**, s. 105; Menderes ve Akyol, **Demokrasiden Darbeye...**, s. 43-44.

³⁴⁰ “İdamcılar ve yordakçıları...”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2186, 21.9.1966, s. 1.

tarafından söylenerek durum idare edilmiştir.³⁴¹ Tekin Erer, Menderes'i kimin astırdığı noktasındaki karışık durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Üç ihtilâlinde içinde bulunan Talât Aydemir'e göre, Menderes'i astıran savcı Altay Ömer Egesel'dir. Cumhuriyet Halk Partisine göre Millî Birlik Komitesi'dir. Milli Birlik Komitesine göre o tarihte orduda kurulmuş bulunan cunta'dır. Cunta mensuplarına göre İsmet Paşa ve C.H.P. dir.”³⁴²

Erer'e göre, Menderes'i kimin astırdığının cevabı, CHP'nin “*yıkıcı muhalefeti*” ve onun haricinde liderlerini koruyamayan, kendisinin de bir üyesi olduğu DP çizgisi destekçileridir.³⁴³ Tekin Erer'in bu özeleştirisi, aynı zamanda 27 Mayıs'ın ve doğal olarak 27 Mayıs sonrasındaki gelişmelerin kökeninin, DP'nin iktidar olduğu on yılda, bir diğer anlamda CHP-DP kutuplaşmasında aranmasıyla paralel olarak değerlendirilebilir. Fakat Erer'in görüşlerindeki eksik nokta, 1950-1960 yıllarındaki siyasi kutuplaşmada CHP kadar, DP'lilerin de rolü olduğudur. 1950'lerin sonlarına doğru CHP, muhalefeti sertleştirse bile DP'liler, hem Cumhurbaşkanı Celal Bayar hem de hükümet nezdinde siyasi gerilimi azaltacak hamlelerde bulunmamışlardır.

Bunun haricinde başsavcı Egesel'in idamlardaki rolü de, DP'li kesimlerce özellikle irdelenmektedir.³⁴⁴ İnfazların normal olarak, Zorlu ve Polatkan'da olduğu gibi sabaha karşı yapılması gerekirken, Menderes'in infazı öğleden sonra ya da akşama doğru yapılmıştır. Bu, aynı zamanda infazlar için acele edildiğinin de bir göstergesidir ve gerek Yassıada'da davalara bakan hukukçular -Altay Egesel ve Salim Başol- gerekse de 27 Mayısçılar tarafından 27 Mayıs'ın meşruiyetini sağlamak açısından, birilerinin idam edilmesi gerektiği düşüncesi gerçekleştirilmiş, daha doğrusu 27 Mayıs'ın artık kansız bir darbe olmaması düşüncesi onaylanmıştır. Sonuç olarak bu, idam cezalarının hukuka uygun olarak verilmediği, DP/AP'li kesimlerin haklı olarak genel bir düşüncesidir. DP çizgisindekiler bu hukuksuzluğu, Pakistan'ın yine bir askeri darbe sonrasında idam edilen lideri Zülfikar Ali Butto'nun durumu ile benzeştireceklerdir.

³⁴¹ A.e., s. 286-287; Ayrıca Menderes'in infazının yapıldığı süre konusunda farklı bilgiler olduğunu söylemek gerekir. Tekin Erer'de bu saati 13.20 olarak vermektedir. Erer, “İdamlar nasıl...”, s. 3.

³⁴² Tekin Erer, “Menderes'i kim astırdı?”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2216, 21.10.1966, s. 3.

³⁴³ A.y.

³⁴⁴ Menderes'in infazı konusundaki bu düşünceler, Talat Aydemir'in hatıralarında da yer almaktadır. Dolayısıyla Aydemir'in tezlerine destek veren DP'li kesimlerin de olduğunu söylemek gerekir. Aslında bu, DP'li kesimlerin bir anlamda 27 Mayıs konusunu değerlendirirken eklektik bir yaklaşımı benimsediğini de gösterir. Bkz.: Mümtaz Faik Fenik, “İdamlar.. ve tedbirler..”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2210, 15.10.1966, s. 1.

Butto, 1971 yılında Pakistan’da cumhurbaşkanı olmuştur. 1973’de yeni bir anayasa ile “*Federal İslam Cumhuriyeti*” olacak Pakistan’da, aynı yıl Başbakanlık makamına gelmiştir. Butto’nun 1977’de bir askeri müdahale ile alaşağı edilmesinin nedenlerinden biri, 1977 seçimlerine Butto ve çevresi tarafından hile karıştırıldığı ve Butto’nun, “*muhaliflerine suikast*” düzenlettirdiği vb. iddialardır. Bu paralelde gerçekleşen halk hareketleri ise, Butto yönetiminin düşürülmesinde etkili oldu.³⁴⁵ İdamının infazının engellenmesi ya da Butto’ya verilen cezanın esnetilmesi için dış ülkelerden Pakistan’a birçok tavsiye verildiyse de, Ziya Ül Hak rejimi, tutuklandıktan iki yıl sonra, 1979’da, Butto’nun infazını gerçekleştirmiştir. İsmet Giritli’ye göre Butto’ya verilen bu cezanın nedeni, onun kitleleri peşinden sürükleyen, yani karizmatik bir lider olmasındandır. Buna göre, Ziya Ül Hak rejimi, kendi güvenliği için, arkasında güçlü bir destekçi grubu olan Butto’ya bu cezayı vermiş ve Ziya Ül Hak tarafından af seçeneği de kullanılmamıştır. Yani, Butto’yu asmamak, asmaktan daha tehlikeli görülmüştür.³⁴⁶

Giritli’ye göre Butto, her ne kadar siyasetin içinde olduğu dönemde ülkesindeki muhalefete baskı yapan bir lider olarak görülse de, bu, herhangi bir liderin idamını gerektirmemelidir. Siyasi liderlerin çekilmesi sadece demokratik yollarla,³⁴⁷ lideri oraya getiren milli irade sayesinde olmalıdır. Gazeteci Abdullah Uraz’a göre, bu aynı zamanda arkasında büyük kitleler olan benzeri liderleri hem iktidardan indirmek hem de etkisiz kılmak için yapılmış bir “*taktik*” gibidir. Uraz, bu taktiğin en çok SSCB gibi katı ideolojilere sahip devletlerce kullanıldığını ifade etmiştir. Bu bağlamda Türkiye ve Pakistan’daki hukuki uygulamalarda da benzerlikler görülür. Pakistan’daki mahkeme başkanının da sanıklara Yassıada’da olduğu gibi davrandığı ifade edilir. Bu yüzden de Zülfikar Ali Butto’nun ve DP lideri Adnan Menderes’in akıbetleri, DP çizgisi mensupları tarafından birbirlerine benzetilecektir.³⁴⁸

DP/AP’li aydınlar, haklı olarak siyasi idamların, liberal-demokrat düşünce yapısına aykırı olduğunu söyleyecektir. Fakat bu, genel anlamda popülist milli irade indirgemeciliği üzerinden yapılacaktır. Ayrıca idamlar, öncelikle siyasi suçlar bağlamının ötesinde, genel olarak insan haklarına aykırı olup olmadığı üzerinden de değerlendirilmelidir. DP çizgisi tarafından siyasi sürecin olumsuz gidişatından ve toplumsal kutuplaşmadan sadece muhalefet

³⁴⁵ “Butto’yu da Menderes gibi astılar”, **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı: 7794, 5.4.1979, s. 3.

³⁴⁶ “Ziya Butto’yu neden astırdı?”, **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı: 7804, 15.4.1979, s. 2.

³⁴⁷ **A.e.**, s. 2.

³⁴⁸ Abdullah Uraz, “Butto...”, **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı: 7794, 5.4.1979, s. 3.

sorumlu tutulduğu için, büyük ölçüde CHP ve haricindeki muhalif unsurlar, idamların sorumlusu olarak gösterilmiştir. Bu yapılırken muhalefete yakıştırılan bir ideoloji ve ideolojinin evrensel bağlamı da ihmal edilmeyecektir. Oysa idamların olduğu dönemde ne Pakistan ne de Türkiye, sol ideolojilerin hakim olduğu ülkeler değildir. Bu yüzden idamların yapıldığı ülkeleri demokrasinin geliştiği ve gelişmediği ülkeler olarak ikiye ayırmak daha doğru olacaktır.

DP çizgisi destekçileri tarafından “*Siyasette rakiplerini astırmak ve öldürmek*” olarak değerlendirilen bu olayın, sadece Doğu, Şark ülkelerinde olabileceği düşünülür. Menderes açısından ise yine Yassıda şartlarını hatırlatmak gerekecektir. Nitekim Ziya Ül Hak’ın bile, Cemal Gürsel’den bir derece daha anlayışlı olduğu söylenerek, Butto üzerinden Menderes’in idam şartları eleştirilir. Buna göre Butto ölmeden önce ailesiyle görüştürülmüştür ama Menderes’te bu olmamıştır. Ayrıca Menderes hasta bir şekilde idam edilmiştir. Butto aynı zamanda Menderes’in idamını önlemek için de Türkiye’ye gelen biridir fakat aynı akıbetten kendisi de kurtulamamıştır.³⁴⁹ Aslında Adnan Menderes’in oğlu Aydın Menderes’in gazeteci Taha Akyol’a söylediğine göre, eski Başbakan, tutuklu kaldığı süre boyunca, ailesiyle sadece iki kere görüştürülmüştü. Nitekim bunlardan ilki MBK’da 14’ler tasfiyesi olduktan sonra - darbeden yaklaşık 6 ay sonra- diğeri 1961 yılının Ağustos ayında idi. Ayrıca bu görüşmelerden biri, ada kumandanı Tarık Guryay’ın doğrudan gözetimi, bekçiliği altında yapılmıştı.³⁵⁰ Fakat 16 aydan fazla Yassıda’da kalan Menderes’in bu süreçte ailesiyle sadece iki kez görüştürülmesi bile bir yetersizlik göstergesidir.

Diğer yandan Butto’nun idamı “*çağın cinayeti*” olarak görülürken, üç eski DP’linin idamı, Tekin Erer’e göre, “*Asrın en büyük cinayeti*”dir. Ayrıca 27 Mayıs’tan yıllar sonra, yine siyasi meseleler sebebiyle idam edilen Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının bu durumunu - parlamentonun onaylaması nedeniyle- devletin tasarrufu olarak normalleştiren AP lideri Süleyman Demirel, Butto’nun idamından sonra ise şu açıklamayı yapacaktır:

“Bu olay karşısında sızlamayacak vicdan bulunduğunu sanmıyorum. Siyaset, yanına mahkeme ve idam sehpasını aldığı zaman bir memleketi iyiye götürmez, kötüye götürür. İdam sehparlarının altında ot bittiği görülmemiştir. Siyasî sebeplerle dökülen kanları temizleyecek ilâç henüz bulunmamıştır. İnsanlık bir hançer daha yemiştir.”³⁵¹

³⁴⁹ Tekin Erer, “Menderes ve Butto”, **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı: 7796, 7.4.1979, s. 3.

³⁵⁰ Menderes ve Akyol, **Demokrasiden Darbeye...**, s. 33; Rasim Cinisli, bu görüşmelerden birinin fotoğrafına anılarında yer vermiştir. Bkz.: Cinisli, **a.g.e.**, s. 111.

³⁵¹ Erer, **a.g.e.**, s. 3.

Menderes ve Butto'nun idamları bu şekilde benzeştirilirken, 27 Mayıs ve sonrası sürecin geldiği halden sorumlu tutulan CHP'nin, Butto'nun idamı sonrasında, bir hayal kırıklığı içinde üzüntülerini belirtmesi, Erer tarafından şaşkınlık uyandırıcı bir hadise olarak görülür³⁵² ve doğal olarak da samimi bulunmaz. Böylece Butto ya da eski DP'liler, her kim olursa olsun, siyasi amaçlarla yapılan idamların infazının, sonradan telafisi olmayan, geri dönülemez bir yol olduğu, DP çizgisi mensupları tarafından sıklıkla ifade edilecektir. Birçok DP'li için daha sonra her türlü affın çıkması, hatta Celal Bayar'ın bile tekrar cumhurbaşkanı olma olasılığının belirmesi, bu idam cezalarının anlamsızlığını ortaya koyar. Bu konu, Adnan Menderes üzerinden düşünürsek, 27 Mayıs'tan itibaren, merkez sağ siyasi çizginin destekçileri tarafından sürekli hatırlatılacak ve bir siyasi slogan olarak sürekli gündeme getirilecektir.

E. DP'liler ve Af Konusu

Eski DP'lilerin affı, yani siyasi hakların bu kişilere geri verilmesi meselesi, yer yer liberal-demokrat özelliklerini ön plana çıkaran AP'nin, büyük kongresinde aldığı dört önemli karardan bir tanesidir.³⁵³ AP'li kesimler bunu muhtemelen 27 Mayıs sonrasında yeni bir başlangıç ya da sıfırlanma noktası olarak görmüşlerdir. Eski DP'lilerin büyük bir kısmı, Yassıada'dan sonra Kayseri Cezaevi'ne nakledilmişlerdir.³⁵⁴ İçlerinde artık DP çizgisi mensupları için bir sembol haline gelecek olan Celal Bayar da vardır. Bu yüzden amaç, bir an önce bu kişileri cezaevinden çıkarmak ve siyasi haklarının onlara geri verilmesini sağlamaktır. Fakat hem siyasi hem de hukuki engeller, AP'nin, bunu iki aşamada ve biraz da pragmatik bir şekilde gerçekleştirmesini sağlayacaktır. İlk olarak kısmi bir af söz konusu olacak, siyasi haklar ise ondan bir süre sonra bu kişilere verilecektir.

1. Kısmi Af

27 Mayıs 1960 darbesinin bir sonucu olarak kurulan askeri hükümetlerin ardından sivil siyasete geçilmesiyle birlikte, bir AP-CHP koalisyonu kurulmasının, AP'ye, olumlu ve olumsuz birçok getirisinin olduğu söylenebilir. Nitekim darbe sonrasında CHP ile yapılacak

---

³⁵² A.y.

³⁵³ Diğerleri daha önce vurgulandığı gibi, Tedbirler kanununu kaldırmak, okul kitaplarındaki aşırılıkları kaldırmak ve siyasi hakların sağlanması ile birlikte dördüncüsü bu amaçların benimsenmesini sağlayan AP'nin ortak kararıdır. Uraz, **1970 Siyasi Buhranı...**, s. 72.

³⁵⁴ Sanıkların diğer bir kısmı Adana cezaevinde, çok küçük bir kısmı da hastalıkları nedeniyle bir cezaevi hastanesinde kalacaklardı. Bkz.: Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 632-636.

bir koalisyonun, DP destekçisi kesimleri endişelendirme olasılığı AP kadrolarınca hesaplanmıştır. Fakat AP, muhalefette kalmak yerine koalisyonun bir parçası olup, başta ordu nezdinde olmak üzere, Türk siyasetinde “görünür olma” yolunu seçmiş ve 27 Mayıs sonrasında artık tanınır bir parti haline gelerek bu amacına ulaşmıştır. Bir diğer anlamda AP, 27 Mayıs sonrasındaki olumsuz siyasi ortamı lehine çevirmiştir.³⁵⁵ Aslında siyasi af, kurulduğu günden beri, AP’nin çözmeyi hedeflediği bir sorundur. 27 Mayıs sonrasında bu süreci, ilk seçim sonuçlarının değerlendirilmesinden itibaren başlatmak gerekir. Çünkü daha önce de vurgulandığı gibi 1961’deki seçim sonuçları, 27 Mayısçıların beklediği gibi olmamıştı.

Bu yüzden de “*Türk Silahlı Kuvvetler Birliği*”, “*21 Ekim Protokolü*” olarak da adlandırılacak, altında 38 kişinin imzası olan bir bildiri yayımladı ve bildiride, Türk Silahlı Kuvvetler Birliği’nin, eğer istedikleri gibi bir yönetim ya da iktidar ortaya çıkmazsa, sürece müdahale edeceği belirtildi.³⁵⁶ Böylece ordu, yine reaksiyoner özelliğini kullanıp, konuyla ilgili siyasi partiler vb. tüm kesimleri sahadan çıkaracaktı. Dolayısıyla ordunun gölgesinin olduğu bir ortamda yapılacak ilk şey, orduya bir güvence vermektir. Bunu da yapacak olan siyasi partilerdi.

Ayrıca Millet Meclisi’nin açılması da buna bağlıydı. AP’liler burada, İsmet İnönü’nün siyasi ağırlığının; tehditkar bir şekilde bildiri yayımlayan ordu mensupları üzerinde bir etkisi olur diye düşündülerse de, bu gerçekleşmedi. Çünkü İnönü’nün ordu üzerinde böyle bir etkisi yoktu. Adnan Menderes’in idamı öncesindeki mektubu samimiyetsiz görülen İsmet İnönü’nün, bu şekildeki orduyu etkileyememe özelliği, Mithat Perin’e göre DP destekçilerine yansındıklarını gösteriyordu. Çünkü daha önce de belirtildiği gibi idamlardan sadece İsmet İnönü’yü sorumlu tutan DP destekçileri vardı. Bu, Perin’in bir özeleştirisi de olmalıydı ayrıca. Sonuç olarak 24 Ekim sabahı siyasi partiler anlaşma yolunu seçti ve SKB’nin istediği şartlarda protokol imzalandı.³⁵⁷ Böylece siyasi af beklentisi olan AP’liler bundan hayal kırıklığına uğradı. Fakat Meclis’in açılmasıyla ilk etapta siyasetin yolu da açılmış oldu.

Bu konuda araya 22 Şubat 1962’de Talat Aydemir’in başarısız darbesi girdi ve girişim bastırıldı. Bunda CHP lideri İsmet İnönü’nün, müdahaleye kalkışanların ceza almayacağını

³⁵⁵ Komsuoğlu, “Muhalefette Adalet Partisi...”, s. 250.

³⁵⁶ 21 Ekim Protokolü’nün içeriği ve söz konusu bildiride hangi ordu mensuplarının imzası olduğu konusunda bkz.: Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 68-70; Ayrıca SKB’yi “*Albaylar Juntası*” olarak adlandıran kesimler de vardı.

Bkz.: İsen, **a.g.e.**, s. 15.

³⁵⁷ Perin, **Zindana Tıkılan İktidar...**, s. 195-196.

vadetmesi de etkili oldu. Bununla ilgili kanun tasarısının hazırlanması sırasında hükümet ortağı olarak AP de, 22 Şubatçıların affı karşısında siyasi hakların geri verilmesi şartını koşturmuştu. Daha önce de belirtildiği gibi bu tasarı, AP lideri Ragıp Gümüşpala'nın direktifleri dışında, AP'li bakanların desteğiyle kabul edildi. Sonuç olarak af konusu yine askıda kaldı.³⁵⁸ Ayrıca ordu, tekrardan AP'nin böyle bir talebinin karşılığı olamayacağını, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın ağzından bir kez daha belirtme gereğini duymuştur.³⁵⁹

CHP lideri İnönü, AP meclis grubuna seslendiği bir gün, affın, öncelikle huzuru bozacağını, fakat sonraki bir aşamada gerçekleşebileceğini söylemişti. AP'lilere göre ise huzur, affın çıkmasıyla sağlanacaktı.³⁶⁰ Askerler, İnönü'ye önce üç, sonra da bu kabul edilmeyince iki yıl sonra af çıkarılması önerisini yaptılar. Fakat İnönü, bunun için herhangi bir süre konulmaması ve affın şimdilik gündemde yer almaması konusunda hemfikir olunması gerektiğini belirterek, AP'nin af isteği için de açık kapı bırakmış oldu ve böylece affın zamanla çıkabileceği mesajını verdi.³⁶¹

Nitekim CHP-AP koalisyonundan sonra kurulan CHP-YTP-CKMP koalisyonu, Ekim 1962'de AP'lilerin istediğinden çok azına tekabül eden bir af tasarısını gündeme getirdi. Fakat AP, affın daha genel bir çerçevede ele alınmasından yanaydı. Bu af çabalarının etkisinden olsa gerek, AP'ye yakın gazeteler ve AP genel merkezi bir takım saldırılara uğradı. Bu şekildeki eksik bir af tasarısı, eski DP'li Necmettin Önder'e göre, hükümet ve özellikle CHP'nin, affın uzun süreli ve aşamalı olması gerektiğini düşünmesindendi.³⁶² Bunu, hasta durumdaki hükümlülere verilen haklar doğrultusunda, cezaevi dışında tedavi şansı verilen Celal Bayar'ın, cezaevinden altı aylık süreyle tahliyesi izledi.

Kalbindeki sorun nedeniyle bu haktan yararlanan Celal Bayar,³⁶³ dönemin CHP senatörü Hıfzı Oğuz Bekata tarafından hem gerçek olmayan bir sağlık raporu aldığı hem de sağlık bakanı ile ilişkileri iyi olduğu düşüncesiyle suçlanmıştır. Celal Bayar'ın oğlu Turgut Bayar, Bekata'ya cevap vererek hem Bayar'ın sağlık durumuyla ilgili olumsuz bir maksat aramanın yanlış olduğunu hem de Celal Bayar'ın İsviçre'ye kaçacağı iddialarının gerçek dışı

³⁵⁸ **Yalnız Demokrat**, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 132-134.

³⁵⁹ Komsuoğlu, "Muhalefette Adalet Partisi...", s. 250.

³⁶⁰ Perin, **Zindana Tıkılan İktidar...**, s. 206-207.

³⁶¹ Önder, **Yassıada'da Millî İrade...**, s. 228.

³⁶² Bu af tasarısında, DP milletvekillerinin cezalarından, 4 yıl düşmesi isteniyordu. **A.e.**, s. 235-236.

³⁶³ **Celal Bayar: Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz. Yücel Demirel, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 102.

olduğunu söyleyecektir.³⁶⁴ Gazeteci Mümtaz Faik Fenik, Bayar'ın, bu süreli affının AP çevrelerince “*hüzünlü bir sevinç!*” olarak karşılandığını belirtecektir. AP çevreleri af konusunu, cezaevinde bulunan DP'li hükümlülerin tümünü içine alacak şekilde düşünmüştür. O yüzden de ilk etapta bu amaca ulaşılan kadar AP'nin itirazları devam ederken bu konu hep gündemde tutulacaktır.³⁶⁵ Bu arada Bayar bundan altı ay sonra tekrar Kayseri Cezaevi'ne dönecektir.

1964 yılının ilk ayında, af konusunda İsmet İnönü'nün kimi AP'li milletvekillerine verdiği bilgiler doğrultusunda, söz konusu affın, kısa sürede gerçekleşeceği artık tahmin edilmiş³⁶⁶ ve sonucunda tasarı, Mithat Perin'in belirttiği gibi, 17 Ekim 1964'te yasalaşmış ve 18 Ekim'de yürürlüğe girmiştir. Örneğin eski DP'lilerden Mükerrer Sarol, 45 yıla mahkum olmuştu ve bu süre henüz af kapsamına girmiyordu. Dolayısıyla Sarol, o sırada bulunduğu Toptaşı Cezaevi'nden çıkamamıştı.³⁶⁷ Diğer yandan müebbet ceza alan ve sağlık sorunu çeken eski DP'liler de Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından affedildiler.³⁶⁸

Celal Bayar'ın tahliyesi ise 8 Kasım 1964 tarihinde gazetelerden verilmiştir.³⁶⁹ Önce altı ay süreli olarak tahliye edilen Bayar'ın, daha sonra Ceza Muhakemeleri Kanunu ve madde 399'a göre, cezası ertelenmiştir. Bayar, 8 Temmuz 1966'da, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından affedilecek, böylece DP'lilerin sembol ismi, özgürlüğüne kavuşacaktır.³⁷⁰ Ayrıca 1966 yılında çıkarılan “*genel af kanunu ile*” aynı zamanda Yassıada'da verilen cezaların affı da gerçekleşecektir.³⁷¹ Sonucunda AP, her ne kadar tahliye edilen bu kişilerin siyasi affının sağlanmasını da amaçlamış olsa, en azından hem Kayseri Cezaevi hem de oradan başka cezaevlerine dağılan eski DP'lileri kurtarmış olacaktır. Bir sonraki aşama ise, doğal olarak af konusunda açılan bu yolun tamamlanmasıdır.

2. Siyasi Hakların İadesi

DP çizgisi mensuplarına göre kısmi af uygulamasıyla cezaevinden çıkarılan mahkumlar hemen hemen normal hayatlarına, toplum içindeki konumlarına dönmüşlerdi.

³⁶⁴ Turgut Bayar'ın Hıfzı Oğuz Bekata'ya cevabı için bkz.: **A.e.**, s. 253-257.

³⁶⁵ Mümtaz Faik Fenik, “Hüzünlü bir sevinç!”, **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 496, 24.3.1963, s. 1,5.

³⁶⁶ **Celal Bayar: Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz. Yücel Demirel, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 178.

³⁶⁷ Perin, **Zindana Tıkılan İktidar...**, s. 238.

³⁶⁸ Bununla ilgili tahliye olanlar için bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 11844, 28.10.1964.

³⁶⁹ “Bayar nihayet tahliye edildi”, **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 1518, 8.11.1964, s. 1,7.

³⁷⁰ Nurettin Gülmez, Süleyman Aşık, “Celal Bayar'ın Kayseri Cezaevi'nden Tahliyelerinin Basına Yansımaları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, Sayı: 29, Güz 2014, s. 275-276.

³⁷¹ Fethi Akkoç, “Eski DP'lilerin hakları ve AP'nin vefası”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 18.12.1974, s. 7.

Fakat Orhan Seyfi Orhon'a göre af konusu, özellikle AP'li kesimler için bir varlık meselesiydi ve bunun geri dönüşü yoktu. 27 Mayıs'tan kalan olumsuz hatıralar, en azından bu konuda silinmeliydi. Ayrıca siyasi af meselesi sadece iç politikada değil dış politikada da Türkiye'nin insan hakları karnesini olumsuz etkiliyordu. AP bu nedenlerle, "*Bazı Suç ve Cezaların Affı*" adındaki kanun tasarısını vermiştir.³⁷²

İlgili suçlardan bir kısmı, başta siyasi suçlar olmak üzere, basın mensuplarının meslekleri önündeki engellerin kalkması ya da eski DP'liler üzerinde mağduriyet yaratan ekonomik yükün affı vb. konuları kapsıyordu.³⁷³ DP destekçilerinin affedilmelerini en çok istedikleri grup olan Yassıda hükümlülerini kapsayan kısım, -af tasarısı 5. madde-, Senato'nun adalet komisyonunda tasarıdan çıkarılmıştır. Yani Yassıda mahkumları, Senato'nun etkisiyle -Temelli senatörlerin DP çizgisi üyelerine yönelik olumsuz etkisine bir örnektir bu ayrıca- affın dışında bırakılmışlardı.³⁷⁴ Orhan Seyfi Orhon'a göre de kanun, eksik de olsa çıkmıştı ve vatandaşlar arasındaki kutuplaşmayı büyük ölçüde bitirecekti.³⁷⁵ Aslında konuyla ilgili düzenlenen birçok tasarı ilk olarak yetersiz bulunmuştu. AP'li kesimlere göre genel amaç, 27 Mayıs'la birlikte ortaya çıktığı düşünülen husumet duygusunun bitirilmesi idi. Örneğin 163. maddenin af tasarısına alınmaması olumsuz bir özellik olarak görülürken, daha çok hukuki anlamda sol kesimleri ilgilendiren 141. ve 142. maddeler, Son Havadis gazetesine göre, fikir suçları kapsamında değerlendirilmişti. Sonuç olarak tasarının bu şekildeki eksik yönleri tamamlanmalıydı.³⁷⁶

Tekin Erer, siyasi haklarının verilmesini, Arjantin'deki Peron örneğiyle, Türkiye'de 1973 yılındaki cumhurbaşkanı seçimleri üzerinden ele almıştır. Buna göre Arjantin'de

³⁷² Orhan Seyfi Orhon, "Af tasarısı!", **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2111, 7.7.1966, s. 2; Uluslararası Af Örgütü'nün Celal Bayar'a 15 Mayıs 1964 tarihinde, doğum günü için yolladığı tebrik kartından sonra Celal Bayar memnuniyetini şu şekilde ifade edecekti: "... bu yıl İngiltere'de Amnesty Cemiyeti üyelerinden kadın ve erkek imzaları ile tebrik kartları geldi. Bu dernek milletlerarası, bizim gibi siyasi mahkûmların affı için çalışan insani bir kuruldur. Benimle doğrudan doğruya alakalanmaları üzerimde iyi tesir yarattı." Bkz.: **Celal Bayar: Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz. Yücel Demirel, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 234.

³⁷³ "Af süratle çıkmalıdır", **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2114, 10.7.1966, s. 1.

³⁷⁴ Orhan Seyfi Orhon, "Bizi affetmesinler!", **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2131, 27.7.1966, s. 2.

³⁷⁵ Orhan Seyfi Orhon, "Af Çıktı!", **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2145, 10.8.1966, s. 2; Bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 12370 Mükerrer, 9.8.1966.

³⁷⁶ 141. ve 142. maddelerin Son Havadis gazetesi tarafından fikir özgürlüğü kapsamında görülmesi, DP geleneği mensupları açısından değerlendirilirse istisnalardan sayılabilir. Çünkü bu kesimin aydınlarının çoğu, bunun fikir ifade etmekle bir ilgisi olmadığı noktasında birleşecektir. "Af kanunu çok eksiktir", **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2126, 22.7.1966, s. 1; Tekin Erer'e göre, TCK'nın 141. maddesi ile suç ortaya konuluyor, 142. Maddesi ile de suçun propagandası yapılıyordu. Dolayısıyla bu maddelerin fiile dökülmesi, daha çok suç kapsamına alınıyordu. Bkz.: Tekin Erer, "141-142 Kaldırılamaz", **Son Havadis**, Yıl: 18, Sayı: 7634, 24.10.1978, s. 3; Tarık Buğra'ya göre ise 141 ve 142'den suçlu bulunanlar, devleti bölme ve var olan düzeni yıkmaya peşindedirler. Dolayısıyla da savundukları mesele bir fikir meselesi olsa da sol çevreler, eylemsel olarak kabul edilemez bir davranışın içindedirler. Dolayısıyla DP geleneği mensuplarındaki genel eğilimin buna benzer bir şekilde olduğu söylenebilir. Bkz.: Tarık Buğra, "Kendini koruyan düzen", **Tercüman**, Yıl: 13, Sayı: 4548, 17.5.1974, s. 3.

kimilerince bir diktatör olarak görülen Peron, askeri müdahaleyle yurtdışına kaçmış, fakat on beş yıl sonra Arjantin'e dönüp kendi adayını cumhurbaşkanı yapabilmiştir. Türkiye'de 1973 yılı öncesinde, DP çizgisi mensuplarının özellikle AP'li kanadı, bu makam için 27 Mayıs döneminin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tekin Arıburun ismini düşünmüştü. Fakat Arıburun isminin üzeri, 27 Mayıs'ın karşısında olduğu gerekçesiyle çizilmişti. Oysa 27 Mayıs'ın üzerinden zaman geçmiş, şartlar değişmişti. Tekin Erer'e göre Arıburun, gayet mantıklı bir adaydı ve diktatör olarak görülen Peron, ülkesine dönüp, tekrardan etkili bir siyasi aktör olabiliyorsa, Türkiye'de de eski bir DP'li için bu mümkün olabilmeliydi.³⁷⁷

Bu bağlamda Tekin Erer'in bahsettiği Arjantin'deki askeri rejimler örneği, Türkiye'deki askeri cuntanın anlayışından biraz farklıdır. Buna göre Pretoryen Arjantin ordusunda -her ne kadar süreçte istikrarsızlıklar olsa da- asker, aralıklı ya da belirli süreler için militer rejimini devam ettirebilmiştir. Pretoryen Türk ordusu örneğinde ise asker, daha çok denetleyici özelliğini ön plana çıkarıp -ki bu ordunun siyasetin tamamen dışında olduğu anlamına da gelmez- muhafız konumunu korumuştur. O halde orduları sınıflandırırken yapılan tipolojiye göre, en azından söz konusu dönem için Arjantin'de, Türkiye'den daha sert bir askeri yönetim anlayışı vardır. Buna göre, askerin daha yumuşak bir rejim ya da sivil siyasete geçiş rejimi kurmak hedefinde olan Türkiye örneğinde, neden siyasi suçlular birçok yıl geçtikten sonra haklarına kavuşamamaktadır. Bunun bir nedeni, tabii ki 27 Mayıs'tan kalan eski cunta üyelerinin Senato'daki varlıklarıydı. Daha önemli bir neden ise en azından Arjantin örneğiyle karşılaştırılırsa, DP'li destekçi kitlelerle ilgili olsa gerektir.

Nitekim Peron'un Arjantin'e dönüşü, önemli sayıda ve etkili bir kitle desteğiyle olmuştur. Peron destekçileri bunu hem seçimle hem de toplumsal gösterilerde verilen mesajlarla yapabiliyordu. Aynı zamanda radikalleşen Peronist gruplar da vardı.³⁷⁸ Oysa Türkiye'de, örneğin 1961 Anayasa Referandumu'nda ve 27 Mayıs sonrasında yapılan ilk genel seçimlerde, askeri müdahalenin etkisine rağmen, DP destekçilerinin fikirlerinin çok da değişmediği görülmüştür. Bu yüzden Türkiye'deki DP destekçilerinin, Peron'un kitlelerinden farkı, belki de 27 Mayıs sonrasında, katkılarını sadece seçim yoluyla vermeleri idi. DP'li siyasi destekçiler, 27 Mayıs'ın cuntacılarını, konumsal olarak geriye itme aşamasını gerçekleştiremediler. Bunun askeri bir rejimde ne kadar zor olduğu malumdur. Tabii ki bu biraz Türkiye'deki sağ seçmen kitlelerin, Arjantin'deki sol-Peronist kitlelerle karşılaştırılamayacak derecede, Türk ordusuyla duygusal bağlamda kurduğu bağın ölçüsüyle

³⁷⁷ Tekin Erer, "27 Mayıs ve Peron", *Son Havadis*, Yıl: 17, Sayı: 5502, 27.3.1973, s. 2.

³⁷⁸ Kılıç, "Soğuk Savaş'tan...", s. 266-268.

ilgili de olabilir. Ayrıca bu detay, sadece siyasi hakların geri verilmesinde değil, üç eski DP'linin idam edilmesi bağlamında da geçerlidir. İkincisi, Türkiye'deki kutuplaşmanın bitmesi bir anlamda affa bağlıydı. DP/AP'lilere göre siyasi af, bu yüzden bir başlangıç noktası sayılmalı ve 27 Mayıs artık kendisini böyle olumsuzluklarla hatırlatmamalıydı. Kısacası DP'li kesimlere, 27 Mayıs sürecindeki gibi hala kin ve nefret duyulmadığı, onlara haklarını, hak ettikleri ölçüde vermekten geçiyordu. Siyasi af da bunun bir parçasıydı.

Bir başka sorun da böyle bir af tasarısının meclisteki CKMP, YTP gibi partilerden destek görürken, henüz diğer muhalefet partileri CHP, TİP ve Millet Partisi tarafından desteklenmemesiydi. Bu partilerin 1961 Anayasası'nın 89. maddesindeki gensoru seçeneğini kullanarak af tasarısını engellediği iddia ediliyordu. Tekin Erer'e göre gensoru, siyasetçilerin, mecliste elinin, kolunun bağlanmasına ve Türkiye'nin NATO'dan ayrılmasına bile sebep olabilirdi. Erer'e göre belki de bu, 1961 Anayasası'nın yapımında rol alan, akademisyen Muammer Aksoy'un bilinçli şekilde yaptığı bir şeydi.³⁷⁹ Ayrıca muhalefetin bu tavırla meclis kürsüsünden dile getirdiği tek şey siyasi haklar konusunun 27 Mayıs'a ya da sonrasında yapılan anayasaya aykırılığıydı. Türkiye'de tasarının bu eksik halinden bile, doğrudan, olumlu anlamda etkilenebilecek yirmi bin aile vardı. Bu şekilde, öngörülen bir normalleşmenin sağlanmasını önleyen de muhalefetti.³⁸⁰ Zaten asıl istenen de bu kesimlerin affı ve siyasete dönebilmeleri idi, dolayısıyla istenen sonuca henüz ulaşamamıştı. Bu yüzden AP tarafından yeni adımlar atılacaktı.

Nitekim AP'nin Kayseri milletvekili Feyyaz Köksal'ın, siyasi hakların iadesi konusunda hazırladığı tasarılar AP grubunca da kabul gördü. Gazeteci Mümtaz Faik Fenik bu tekliflerin, "*hakka dayandığı kadar da insanî*" olduğunu belirtmiştir. Teklife göre siyasi haklar, 1961 Anayasası'nın engelledikleri haricinde verilebilecekti. Yukarıda da belirtilen; seçim kanunu, partiler kanunu gibi ek engeller de bu vesileyle gözden geçirilmeliydi. Örneğin anayasada düzenleme yapılmadan, eski DP'lilerin milletvekili olmaları mümkün değildi. Fakat muhtarlık, belediye başkanlığı vb. görevlerde bulunulabilirlerdi. Fenik'e göre söz konusu siyasi suçlar nesnel değil, yani "*hepimizin bildiği hukuki mânada objektif suçlar değildir.*" Bir askeri müdahale sonucunda bir tarafın diğerini suçlaması sonucu olmuş suçlardır ve öznelidir. Halk da tüm bu gidişatın farkındadır.³⁸¹ Seçimlerde AP'ye gösterilen ilgi de bunun kanıtıdır. Burada ayrıca bu kesimlerinin önünün kapatılmasının, 27 Mayıs

³⁷⁹ Tekin Erer, "Milletten affı esirgeyenler!", **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı:2119, 15.7.1966, s. 3.

³⁸⁰ Tekin Erer, "Saat sabah'ın iki'siydi..", **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2126, 22.7.1966, s. 3.

³⁸¹ Mümtaz Faik Fenik, "Eski D.P.'lilerle ilgili teklifler", **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 2896, 20.6.1968, s. 1.

sonrası süreçte nasıl yoğun bir şekilde yapıldığı da ortaya çıkmaktadır. Nitekim değiştirilmesi ya da çıkarılması gereken sadece bir kanun değildir. Bir eski DP'linin bu anlamda milletvekilli olabilmesi, 27 Mayısçıların aldığı ve aldırıldığı önlemlerin sonucunda, birçok kanunda değişiklik yapılmasını gerektirmekteydi.

Son af kanunun çıkmasından sonra siyasi haklar meselesi ilginç bir boyut kazanmıştır. Örneğin kimi çevrelere göre Süleyman Demirel, böyle bir kanunun çıkmasını istemiyordu. Tekin Erer'e göre ise bu mümkün değildi fakat AP, doğru zaman için, muhtemelen seçim sonrasını bekliyordu. 12 Ekim 1969'daki seçimlere yaklaşık altı ay vardı. Bu arada muhalefet lideri İsmet İnönü'nün de siyasi aflar konusunda olumlu tavır takınması, AP'lilerin, af meselesinin ön plandaki işleyişini kısa bir süre duraklatma düşüncesini, bir ölçüde kırdı. Her ne kadar CHP, YTP, MHP ve Güven Partisi, siyasi haklar tasarısına destek vereceklerini söyleseler de meclisteki toplantıya yarı yarıya katılmayacaklardı.³⁸² Afların gerçekleşmesine destek konusunda, muhalefet açısından olumlu anlamda bir gelişim olduğu görülmekteydi. Bu bağlamda siyasi haklar konusu, seçimler yaklaştığı için hem AP hem de CHP bağlamında bir siyaset malzemesi olmaya başlamıştır. 27 Mayıs'ın mağduriyetinden kurtulmak isteyen bir siyasi partinin, çözümü geciktirmekle, bundan kendine bir fayda sağladığı görülmektedir.

Tekin Erer'in doğru zaman olarak adlandırdığı husus da, AP'nin pragmatik politikaları doğrultusunda düşünülmelidir. Bu bağlamda hem AP hem de daha sonra AP'den koparak kurulan Demokratik Parti kadrolarında bulunmuş, milletvekilliği yapan eski MTTB başkanlarından Rasim Cinisli'nin şu söyledikleri anlamlı olsa gerektir:

“Adalet Partisine oy veren halkın bir diğer beklentisi ise, 27 Mayıs 1960'dan beri siyasi yasaklı olan Demokrat Partili milletvekillerinin haklarının iade edilmesi idi. Süleyman Demirel üç seçim kampanyasında da (1961, 1965, 1969) bu vaatle oy toplamış, lakin iktidara gelince ipe un sermiş; işi erteliyordu. **Tedavi etmek için bedel alıyor fakat yarayı açık tutuyordu.** Başta Celal Bayar olmak üzere eski Demokrat Partili bakanlar, milletvekilleri ve DP'ye oy vermiş büyük kitle beklenti içinde huzursuzdu.”³⁸³

³⁸² Tekin Erer, “Demirel ve siyasi haklar”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4134, 29.5.1969, s. 3; Süleyman Demirel seçimlerden 4 ay öncesine kadar siyasi haklar konusunda hala aynı düşüncededir. Şöyle demiştir: “*Siyasi Haklar konusu bugünün konusu değildir... Ümid ediyorum ki, zaman herşeyi açıklığa çıkardığı vakit bizim, bütün Türk vatandaşlarının menfaatını içine alan bir tutumun sahibi olduğumuz meydana çıkacaktır.*” Dolayısıyla Demirel'in bu görüşü, hakların verilmesi konusundaki çalışmaların seçim sonrasına bırakılması düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Bkz.: “Demirel <<Siyasî hakların iadesine herkesten çok taraftarız>> dedi”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4153, 17.6.1969, s. 1,7.

³⁸³ Alıntıda ki vurgulu kısımlar benimdir. Bkz.: Cinisli, **a.g.e.**, s. 297; Ayrıca Ahmet Gülen'in Yankı gazetesinden aktararak verdiği bilgilere göre, AP'nin 1977 seçimlerinden önce Anadolu'ya gönderdiği propaganda malzemeleri arasında, çokça Adnan Menderes pankartı da vardı. Bu, aslında DP'nin devamı olduğunu iddia eden bir parti için normaldir fakat 27 Mayıs 1960 tarihinden 17 sene sonra bile, ki o sırada eski DP'lilere siyasi hakları da verilmiştir, Menderes figürünün pragmatik olarak AP tarafından hala kullanıldığını gösterir. Bkz.:

Aslında darbenin hemen sonrasındaki halk tepkisinin AP tarafından oya çevrilmesi bir ölçüde normaldir. Çünkü siyasetçilerin seçmenlere sunduğu vaatler, onların mevcut sorunlarının çözümüne yöneliktir. Fakat siyasi haklar konusunun özellikle 1969 seçimleri ve sonrasında AP tarafından kullanılması ve siyasi çözümün Demirel tarafından geciktirilmesi dikkate değerdir. Bunun yanında sorunun çözümünün önünde başka engeller de vardır.

Nitekim eski DP'lilere, siyasi haklarının verilmesi meselesinin karşısında duran iki kişi vardı. Bunlardan birisi, Cemal Madanoğlu'ydu. Madanoğlu, Cemal Gürsel 27 Mayıs hareketinin lideri yapılmadan önce, general rütbesiyle 27 Mayıs cuntasının en kıdemli üyelerinden biriydi, ayrıca sol çevrelere yakın olmakla da eleştiriliyordu. Siyasi hakların karşısından olan diğer kişiye, TİP lideri Mehmet Ali Aybar'dı. Bu iki kişinin tersine, CHP lideri İsmet İnönü'nün siyasi haklar konusundaki olumlu tavrı ise, DP/AP'li kesimlerde şüphe yaratıyordu. Bu yüzden İnönü, *"...bu bir seçim meselesi değildir, eskiden beri bunu düşünüyordum. Siyasî düşmanlığı ortadan kaldırmak istiyordum. Bu benim samimi kanaatimdir. Bundan vazgeçmem!"* diyerek DP çizgisindekilere mesaj verse bile, DP/AP'lilerin onun hakkındaki şüpheleri bitmeyecektir.³⁸⁴

Çünkü İnönü, siyasi haklar konusunun uzamasının baş nedenlerinden biri olarak görülmüştür. Onun bu değişen tavrı, öncelikle seçimlerin yaklaşmasına yorulabilirdi. İkinci olarak İnönü, siyasi hakların verilmesine tepki gösterme olasılığı olan ordunun, dikkatini AP'ye çevirmek istemiş de olabilirdi. Orhan Seyfi Orhon, *"Sayın İnönü, bu meseleyi, eski DP'lilerin hassasiyetini görerek başımıza bir belâ getirmek için ele almıştır"* diyerek, daha sonra bu kanunun çıkmasına ordunun göstereceği tepkiyle, İnönü'nün davranışını bağdaştıracaktır. Ayrıca İnönü ve Celal Bayar'ın söz konusu süreçte buluşmaları, birlikte görüntü vermeleri de İnönü'nün davranışları açısından kafa karıştırıcı olarak değerlendirilmiş ve DP/AP'liler tarafından pek samimi bulunmamıştır.³⁸⁵

Ahmet Gülen, "Siyasî Partilerin Propagandaları Ekseninde 1977 Genel Seçimi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 65, Güz 2019, s. 141.

³⁸⁴ Orhan Seyfi Orhon, "Gene Madanoğlu..", **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4120, 15.5.1969, s. 2.

³⁸⁵ Orhan Seyfi Orhon, "İşte meydan!", **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4139, 3.6.1969, s. 2; CHP lideri İsmet İnönü; DP çizgisindeki destekçilerin, Celal Bayar'la bir araya gelmelerini bir düzen olarak değerlendiren görüşlerin doğru olmadığını ve siyasi hakların verilmesinin kendileri açısından pragmatist bir tutum olmadığını söyleyecektir. Ayrıca eski DP'lilerin siyasi haklarının verilmesiyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz.: Erdal Yılmaz, "Türk Siyasî Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasî Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1961 Buhranı", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, C. XVI, Sayı: 32, 2017/2, s. 42-43.

Tekin Erer'e göre ise İnönü, siyasi hakların verilmesi durumunda ikinci bir 27 Mayıs'ın olacağını hesaplamıştır. Erer'in belirttiği gibi İnönü, “*DP’lilere siyasî haklarının verilmesi bende îman haline gelmiştir*” derken, AP’nin, “*Anayasada Ordunun istemeyeceği bir değişiklik*” yapmak için uğraşacağından emin gibidir. Çünkü anayasanın, bir maddesi değiştirilmeden, siyasi af kanunu çıkarmanın pek bir anlamı yoktu. Ordu siyasi haklara karşı çıktığını belirttikçe, CHP de affa olan desteğini bir o kadar arttırdı. İnönü bu bağlamda orduyu siyasete sokmaya çalışmakla suçlanmaktaydı.³⁸⁶ İnönü, muhtemelen ordunun siyasete girmesini değil ama AP’lilerin 27 Mayıs sonrasında orduyla yaşayabileceği olası krizlerden de siyasi olarak faydalanmak istiyordu. Dolayısıyla, İsmet İnönü’nün siyasi haklar konusundaki fikirleri, AP’nin siyaseten alanını daraltmaya yöneliktir. Bu, belirtilen süreçteki CHP siyasetinin, amaçsal olarak AP pragmatizmiyle eşdeğer olduğu gerçeğini değiştirmez. Bunun yanında CHP, muhtemelen AP’lilerin kendi aralarındaki krizlerden de faydalanmak niyetindeydi.

Orhan Seyfi Orhon’a göre muhalefetin; Bayar’ın AP ile ya da eski DP’lilerle AP arasında, siyasi konularda anlaşmazlıklar olduğu iddiası, gerçeği yansıtmıyordu.³⁸⁷ Nitekim Bayar, Orhon’un ondan aktardığı üzere hakların verilmesi konusundaki düşüncelerini, “*Demokrat Partililerin siyasî haklardan mahrum edilmesi hâdisesi Türk politika ve adalet tarihinin en ağır hatalarından biridir*” diyerek belirtecektir. Bu doğrultuda tasarı için, çoğu AP’li milletvekilli ya da senatörlerin imzası ile verilen teklif, Bayar tarafından çok yerinde görülecek ve AP’nin bu tavrı, Bayar tarafından övülecektir.³⁸⁸ Fakat söz konusu tasarı, mecliste kabul edilip Senato’dan geçemeyecektir. Çünkü tasarının ortaya çıkış sürecindeki olumlu hava tersine dönmüştür. Daha doğrusu bunun hem ordu hem de siyasi tarafı üzerine düşünmek gerekebilir. İlk olarak ordu böyle bir tasarının geçmesine karşıydı. İkincisi AP, tasarının geçişini, seçimlerden sonraya bırakmak istiyordu.³⁸⁹

³⁸⁶ Tekin Erer, “CHP’nin ağına düşmedik”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4132, 27.5.1969, s. 3,7; Eski DP’lilerin milletvekili olmasını engelleyen kanun, 1961 Anayasası’nın milletvekilli seçilme şartları ile ilgili 68. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre kanunda geçen suçları işlemiş olanlar, affedilseler de milletvekilli olamayacaklardır. Doğal olarak mecliste af kanunu çıkarmak AP’ye yetmeyecektir. Bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 10816, 31.5.1961.

³⁸⁷ Orhan Seyfi Orhon, “Muhالیfler Yanılıyor!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4154, 18.6.1969, s. 2.

³⁸⁸ “Bayar: <<Ümidimi Muhafaza Ediyorum>>”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı:4152, 16.6.1969, s. 1,7.

³⁸⁹ Orhan Seyfi Orhon, “Canım sıkılıyor”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4128, 23.5.1969, s. 2; Kanunlaşması istenen tasarı, anayasadaki iki madde üzerinde yapılacak değişiklik öngörüsüyle birlikte, siyasi hakların iadesi meselesini tamamen çözmeyi amaçlamıştır. Bununla ilgili anayasa komisyonu raporu için bkz.: **Millet Meclisi İzmir Milletvekilli Şükrü Akkan ve İzmir C. Senatosu Üyesi Belğ Beler ve 227 arkadaşının Anayasanın 68 nci maddesinin değiştirilmesine ve geçici 11 nci maddesinin kaldırılmasına dair kanun teklifi ve Anayasa Komisyonu raporu (2/888)**, Dönem: 2, Toplantı: 4, S. Sayısı: 900, 13.5.1969, s. 1-8.

Gazeteci Abdullah Uraz'a göre ordu, huzursuzluğun kaynağını İsmet İnönü'nün konuşmalarında bulmuştu. Muhalefetin iddiası, siyasi haklar konusunun, AP tarafından seçimlerde propaganda malzemesi yapılmasıydı. Ayrıca bu süreçte İnönü, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından, “*Vaziyet vahimdir, İnönü hiç olmazsa Senato grubunu serbest bıraksın*” denilerek uyarılmıştır. Tüm bu gelişmeler ordunun bu sürece dikkat kesilmesine neden olacaktır.³⁹⁰ Mayıs ayı olması dolayısıyla da birçok bayram günü kutlanmaktadır. 19 Mayıs ve 27 Mayıs bu konuda önemli tarihlerdir. Bunun, aynı zamanda ordunun kulak kabarttığı bir zamana denk gelmesi nedeniyle, askeri müdahale düşüncelerini de canlandırdığı söylenebilir.

Bu yüzden süreçte İhtilal fikri de dahil olmak üzere birçok düşünce gündeme gelmiştir. Ama bu konunun artık çözülmesini isteyenler, içinde ‘askeri müdahale’ olan bir çözüm istemiyordu. Siyasi hakların verilmesi Senato oylamasına kaldığı için ordu, Senato’ya müdahale etmemeliydi. Fakat asker kökenli Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay’ın 19 Mayıs mesajı bu bağlamda etkili oldu. Sunay, bu konudaki çekincelerini, bir anayasa değişikliğinin, kırmızı çizgi olarak görülebileceğini şu şekilde ifade etmiştir:

“Bazı hükümlülerin seçilme yetersizliğinden yoksun bırakılmasına ilişkin anayasa kuralı belirli bir zümrenin suçları için konulmuş değildir. Bu genel bir kuraldır. Yüce Meclisin itibarını gölgeletmemek, bu kuralın gayesidir. Bu sebeple, anayasanın tadilini öngören nitelikteki düşüncelerde isabet yoktur.

Anayasamızın esaslarından olan kuvvetler ayrılığının gerektirdiği yetki sınırlarını zorlamamaya ve yeni istisnalar yaratmamaya dikkat edilmelidir. Yargı tasarrufları yerine genel anlamda ve siyasî nitelikteki tutumların ikame edilmesi ve bunun özellikle anayasa değişikliği şeklinde düşünülmesi maksadı aşmak olur.”³⁹¹

Aynı zamanda, siyasi haklar tasarısı Meclis’ten geçtikten sonra Senato’ya gelmiş ve Senato Komisyonu’ndan da geçmiştir. Daha sonra 20 Mayıs 1969 tarihinde, siyasi haklar konusuyla ilgili olarak tekrar toplanılması kararlaştırılmıştır. Abdullah Uraz, 20 Mayıs’ta, Senato’daki görüşmeleri şu şekilde ifade etmektedir:

“O gün AP’liler anayasa tadil teklifinin görüşülmesini istemediler. Çünkü ortada iki sebep vardı: Birisi senatonun çift gündemli toplanması, diğeri ise teklifin bastırılarak dağıtılması üzerinden 24 saat geçmemiş olmasıydı. Buna karşı tabii senatörler, CHP’liler ve GP’liler

³⁹⁰ Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç, Başbakan Süleyman Demirel’e şu şekilde uyarıda bulunmuştu: “*Son siyasî faaliyetlerden dolayı yapılan tahrik edici ve aktif politikaya sürükleyici mahiyet taşıyan beyanlardan üzüntü duyuyoruz. Türk Silâhlı Kuvvetleri kendine tevcih edilen görevleri içerisinde bulundurmazlar.*” Abdullah Uraz, “Orduda Huzursuzluk Su Yüzüne Çıkıyor”, **Son Havadis**, Yıl: 16, 4176, 10.7.1969, s. 1,6.

³⁹¹ Abdullah Uraz, “Cevdet Sunay kanaatini değiştirip siyasî hakların iadesine karşı cephe alıyor”, **Son Havadis**, Yıl: 16, 4177, 11.7.1969, s. 1,6.

müşterek bir direnişle meselenin o gün görüşülmesinde ısrar ettiler. Bu şekilde hareket edenlerin bir düşüncesi vardı. Teklif eğer kanunlaşırsa anayasa mahkemesine usul yönünden müracaatla, iptâl kararı alınabilirdi. AP'liler de onlara bu fırsatı vermek istemiyorlardı.³⁹²

Bunun sonucunda tasarı, söz konusu dönemde Senato'dan geçmesi sağlıklı görülmediğinden olsa gerek, AP tarafından yeniden Senato Komisyonu'na gönderilmiştir. Orhan Seyfi Orhon'a göre bu; ülkeyi, ikinci bir 27 Mayıs tehlikesinin kıyısına getiren bir siyasi ortamda yapılabilecek en doğru hareketti, sonucunda Demirel “*devleti kurtardı*”³⁹³ ve ardından meclis tatile girdi. Bu da, meselenin henüz sonuçlanmaması nedeniyle, muhalefet tarafından korkaklık iddiasıyla AP'ye karşı kullanıldı. Bu durumda çözüm, seçimler olarak görülüyordu.³⁹⁴ Demirel'in başından beri bu konuyu, seçimlerin sonrasına bırakmayı hedeflediği düşünülürse, bunun AP için bir fırsat haline geldiği söylenebilir. AP böyle bir durumda, seçimlerde hem bunu lehine bir sonuç alarak kullanacak hem de Meclis ve Senato'da daha güçlü bir şekilde bulunma fırsatını yakalayabilecekti. Ya da ordunun gösterdiği hassasiyet, bir süre sonra durulacak ve AP, siyasi açıdan önünü daha rahat görebilecekti.

Ferruh Bozbeyli'ye göre ordu, düşüncelerini; tasarıyı meclisten “*Geçirmeyeceksiniz değil de, istemiyoruz, karşıyız*” diyerek belirtmiştir.³⁹⁵ Bu süreçte öncelikle ordunun yeni bir ihtilal yapmak gibi bir amacının olmadığı sonradan anlaşılmış, kumandanların birçoğu, ihtilal gibi bir amaçları olmadığını zaten belirtmişlerdir. Gazeteci Abdullah Uraz'ın ondan aktardığı üzere Demirel de zaten bu dönem için “*ordu bir ihtilal hevesi içinde değildir*” derken bunu kastediyor olsa gerektir.³⁹⁶ Böylelikle AP açısından ordu engeli de aşılmıştır. Sonraki süreçte ise, siyasi hakların iadesi konusundaki teklif AP tarafından yenilenmiştir. Teklif bir kez daha meclisten geçerken, bu sefer Senato'da da kabul edilecektir.³⁹⁷

Fakat AP'nin bu konudaki mücadelesi yine bitmeyecektir. Nitekim TİP'in, Anayasa Mahkemesi'ne açtığı davayla, siyasi hakları iade eden anayasa değişikliği kararı, “*kanun teklifinin maddelerinin usulüne uygun oya konulmamış olması nedeni ile*” Anayasa Mahkemesi tarafından bozulmuştur. Kendisi de eski bir DP'li olarak Yassıada'da yargılanan

³⁹² A.e., s. 6.

³⁹³ Orhan Seyfi Orhon, “Tımarhane!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4131, 26.5.1969, s. 2.

³⁹⁴ Orhan Seyfi Orhon, “İşte meydan!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4139, 3.6.1969, s. 2.

³⁹⁵ **Yalnız Demokrat**, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 272.

³⁹⁶ Abdullah Uraz, “Ve Netice...”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4180, 14.7.1969, s. 1,6.

³⁹⁷ “Siyasi Haklar İade Edildi”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4294, 5.11.1969, s. 1,7; Buna göre 150 senatör oylamaya katılmış ve senatörlerin 127'si olumlu oy kullanmıştır. Bkz.: “Siyasi Haklar Verildi”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4296, 7.11.1969, s. 1,7; Karar 12 Ekim 1969 tarihinde Senato'ya gelmiş, 3 Kasım 1969 tarihinde ise kabul edilmiştir. Kararın resmi gazetede yayınlanma tarihi ise 6 Kasım 1969'dur. Bkz.: Akkoç, **a.g.e.**, s. 1,7.

Nusret Kirişçioglu'na göre, iptal kararının tek sorumlusu Meclis Başkanı Ferruh Bozbeyli idi. Nitekim bu davranış, kasten yapılmasa da büyük bir ihmal sonucunda olmuştu.³⁹⁸

Tekin Erer bunu, eski DP'lilere söz konusu hakların verilmesini istememek olarak değerlendirecektir. Erer'e göre, 1970'lere doğru AP içindeki bir kısım muhalif ya da geleceğin Demokratik Parti yöneticileri, hem CHP yönünde tavır alıyor hem de eski DP'lilerin yanında gibi gözüküp aksi davranışlar içine giriyorlardı. Dolayısıyla siyasi hakların iadesinin yapılamamasının nedeni de Erer'e göre buydu. Bu örnekte olduğu gibi mecliste alınan kararın usul yönünden bozulmaması için yapılması gereken, anayasada değiştirilmesi öngörülen her maddenin "*ad okunmak suretiyle üçte iki*" oy çoğunluğuyla kabul edilmesi ve bunun tespitiydi. Bozbeyli'nin kuralları bilmesine ve partisi AP'den bir kesimce uyarılmasına rağmen bunu yapmaması Tekin Erer tarafından kasıtlı bir davranış olarak değerlendiriliyordu. Erer'e göre oylama günü, Bozbeyli'den bir başkası meclise başkanlık etseydi, bu mesele sonuçlanabilirdi.³⁹⁹

Demokratik Parti kadroları, AP'ye karşı olmanın ötesinde, DP çizgisine karşı olmakla da suçlanıyordu. Bunun diğer örneği de Tekin Arıburun'un cumhurbaşkanlığı adaylığı konusuydu. Buna göre Demokratik Parti'nin Meclis'te 44 üyesi ve oyu vardı. Bunlardan 25 üyenin oyu AP'nin oylarına eklenerek, eski DP'liler gibi Yassıada'da gözaltına alınmış ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı yapmış olan Orgeneral Arıburun'u cumhurbaşkanı seçtirmek için yeterliydi. Ama bu özellikleri, belli ki Demokratik Parti kadrolarının gözünde tam tersine Arıburun'un adaylığı için bir engeldi. Her ne kadar kimi AP genel başkan vekilleri bizzat Demokratik Parti'yi ziyaret edip, oylama için onlardan desteklerini isteseler de, Demokratik Parti'nin oyları, seçilemeyecek konumda bir aday olan liderleri Bozbeyli'ye gidecekti.⁴⁰⁰ Bu anlaşmazlık sonucunda, DP çizgisine yakın bir kişi cumhurbaşkanı olabilecekken yine eski bir ordu mensubu olan Fahri Korutürk cumhurbaşkanı olacak ve 27 Mayıs sonrasındaki asker cumhurbaşkanı geleneği de sürecektir.

Demokratik Parti ve Ferruh Bozbeyli'nin bu tavrını değerlendirmek gerekirse, 1969 seçimleri öncesindeki süreçte -henüz Demokratik Parti kurulmamıştı ve Bozbeyli, AP'den Meclis Başkanı idi-, Bozbeyli'nin, tasarının geçirilmesi konusunda bir hayli çaba sarf ettiği

³⁹⁸ Bu arada eski DP'li olan yazarın gazetedeki soyadı hatalı basılmıştır. Yazarın soyadı Kirişçioglu olmalıdır. Bkz.: Nusret Kirişçioglu, "Partilerimiz Demokratlar", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5691, 13.10.1973, s. 1,7; Bu karar "Anayasa Mahkemesinin 16.6.1970 gün ve 1970/1-3] sayılı kararı ile iptal olunmuştu." Bkz.: "Vehimlere Lüzum Yoktur", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5835, 27.3.1974, s. 1,7.

³⁹⁹ Tekin Erer, "DP ve Siyasî Haklar!..", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5556, 20.5.1973, s. 2.

⁴⁰⁰ Tekin Erer, "Eski D.P. lileri ezdirmeyeceğiz!", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5640, 12.8.1973, s. 2.

anlaşılabilir. Örneğin 1969 seçimlerinden önceki görüşmelerde, Ferruh Bozbeyli Meclis'te zaman kazanmak için yoklama yaptığını söyleyecektir. Ayrıca kendisine, meclisin tamamına yakını dolu olduğu için yoklama yapmanın gereği yok denmesine karşın, “*Hakikaten Meclis'te yoklamayı gerektirmeyecek çoğunluk var*” diyerek, aslında itirazların doğruluğunu vurgulamıştır.⁴⁰¹ Buradan hem Bozbeyli'nin yoklama meselesinin farkında olduğu hem de meclisteki niceliksel çokluğun Meclis Başkanı tarafından görülmesi durumunda, yoklama yapma gereği duyulmayabilir varsayımından hareket edildiği anlaşılabilir. Ama bu, Bozbeyli'nin, düşüncelerinin kesinliğini ortaya koymak açısından yeterli değildir.

Bozbeyli'ye göre o dönemde AP içinde, siyasi haklar iade edildiği takdirde güçlü bir propaganda malzemesinin eksileceği endişesiyle AP'nin seçim kazanamayacağını düşünen milletvekilleri de vardı. Aynı zamanda böyle bir düşünce, sonrasında Demokratik Parti kadroları için de geçerli olabilirdi.⁴⁰² Bu tespitler, DP çizgisinin siyasi temsilcilerinin, siyasi haklar meselesini pragmatik olarak kullandığının diğer göstergesidir.⁴⁰³

Son olarak bir fikir yürütme açısından, Bozbeyli'nin, 1969 seçimlerinden önce ve sonrasını değerlendirdiği cümlelere bakmak gerekebilir. Bozbeyli şöyle demiştir: “*1969'da Meclis'te bu iki oylama oldu. Değişiklik teklifi Senato'da kaldı, sonra da bir şey yapılmadı. 1969 seçimleri de geçti. Seçimden sonra bunu ancak 1974'te tamamladılar.*”⁴⁰⁴ Bozbeyli'nin bu cümlelerde, meclisteki oylamada neden üçte iki çoğunluğun tespit edilmediğiyle ilgili bir vurgusu yoktur. Bu bağlamda sadece tahmin yürütülebilir. Demokratik Parti, 1970'de, yani oylamadan sonra kurulan bir partidir. Bozbeyli'nin, mecliste çoğunluk gördüğü için niceliksel bir saptamaya gitmemesi ve toplantı yeter sayısını bu yüzden tespit etmemiş olması en kuvvetli ihtimaldir. Bu, aynı zamanda AP'lilerin, işi sağlama alma düşünceleri bağlamında bir “*ihmal*” de sayılabilir. Bu durumda bir kasıt olup olmadığı da tartışmalı kalacaktır. Demokratik Parti'nin gittiği yön bu şekilde olmakla birlikte, AP, siyasi hakların iadesi için mücadeleye devam edecektir.

⁴⁰¹ **Yalnız Demokrat**, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 277.

⁴⁰² **A.e.**, s. 279.

⁴⁰³ Rasim Cinisli'nin belirttiği gibi aslında “*siyasetçi, milleti rahatsız eden her olayı kullanmış*” olabilir. Bu bir ölçüde normal de olsa gerektir. Ama burada DP çizgisinin tutarlılığı ölçülecekse eğer, millet yararına yapıldığı iddia edilen siyasetin ya da hizmet için var olduğu ifade edilen siyasetçinin, milletin sorununun çözümü olarak dahilinde olduğunda, neden onu çözümsüz bırakıp tekrar tekrar kendi bekası için ön plana sürdüğü tartışılmalıdır. Bu bakımdan da millet iradesi denilerek oy istenen seçmene hizmet etmek siyasetçinin ilk amacı olmamaktadır. Dolayısıyla da DP'li destekçi kitleleri rahatsız eden 27 Mayıs darbesinden kalan olumsuz bir örneğin, aynı çizginin siyasi kolu tarafından araçsallaştırıldığı sonucuna ulaşılabilir. Ki zaten Cinisli, yukarıda, benzer bir noktayı Süleyman Demirel bağlamında da ifade etmiştir. Bkz.: **Rasim Cinisli ile kişisel görüşme**, İstanbul, 04.02.2020.

⁴⁰⁴ **Yalnız Demokrat**, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 279-280.

Nitekim bir önceki karar bozulduktan sonra AP grubu, 218 milletvekili ve senatör ile siyasi hakların eski DP'lilere iade edilmesiyle ilgili yeni bir teklifi 28 Ocak 1971 tarihinde meclise getirecektir. Bu teklifin değerlendirilmesi, araya 12 Mart muhtırasının girmesi nedeniyle gecikecektir. Nitekim 1972 yılının Eylül ayında, AP'nin bu konudaki bir teşebbüsü daha ordu engeliyle karşılaşacaktır. Dolayısıyla teklif, 14 Ekim 1973 seçimlerinin ardından 9.1.1974 tarihinde, bu sefer 214 AP üyesi tarafından yenilenecektir.⁴⁰⁵ Teklifin gerekçesi şudur:

“Anayasanın geçici 11 nci maddesinin kaldırılması ve 68 nci madde metninde bulunan “affa uğramış olsalar dahi” ibaresinin metinden çıkartılması, Anayasanın öngördüğü prensiplerin icabı olduğu kadar Ceza hukukunun genel kurallarının da bir gereğidir. Ayrıca İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi de bu tertip kısıtlamalara cevaz vermez.”⁴⁰⁶

Son olarak, gazeteci Fethi Akkoç'un verdiği bilgilere göre, “26 Şubat 1974 tarihinde Anayasa Komisyonunda ele alınan teklif, 28 Şubatta komisyonda, 26 Mart tarihinde Millet Meclisi Genel Kurulunda, 9 Nisanda Cumhuriyet Senatosunda kabul edildi” ve bir kez daha kanun haline geldi. AP daha sonra büyük uğraşlarla “siyasi partiler ve seçim kanununda” değişiklikler yapılmasını öngören teklifi, 11 Aralık 1974'de meclise verdi ve teklif en kısa zamanda kabul edildi. Senato'da ise 17.17.1974 tarihinde kabul edilen kanun, artık eski DP'lilerin siyasi haklarının iadesinde hiçbir boşluk kalmaksızın, AP tarafından çıkarılmış oldu.⁴⁰⁷ Bu konuda artık yapılması gereken şey, siyasi haklarını geri kazanan eski DP'lileri, AP'de siyaset yapmaya davet etmektir. Onu da parti lideri Demirel yapmış, aynı çizginin diğer üyesi Demokratik Parti'nin de olduğu bir siyasi ortamda, AP'nin bu kişiler için bir “yuva” olduğunu söylemiştir. Bu bağlamda Demirel'in, AP'nin 27 Mayıs şartlarında kurulan bir parti olarak, DP'nin devamı olduğunu bir kez daha belirtmesi de anlaşılabilir.⁴⁰⁸

F. DP'lileri Anma ve Anımsatma

Yukarıda da anlatılan nedenlerden dolayı, 27 Mayıs sonrası siyasi süreçte mağdur edildiği düşünülen birçok eski DP'li vardı. 27 Mayıs'ın çok yönlü etkileri kaybolmaya başladıktan sonra -özellikle de 1980'lere doğru- bu süreç artık yerini, eski DP'lileri anmaya ve çeşitli vesilelerle onları hatırlatmaya bırakacaktır. Aslında 1960-1980 sürecindeki bu hatırlatma, DP çizgisindeki siyasi partilerce, üstü kapalı bir şekilde de olsa yer yer yapılmıştır.

⁴⁰⁵ “Vehimlere Lüzum Yoktur”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5835, 27.3.1974, s. 1,7; Akkoç, **a.g.e.**, s. 7.

⁴⁰⁶ Fatih Fuad, “Siyasi haklar ve AP nin teklifi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5764, 14.1.1974, s. 3.

⁴⁰⁷ Akkoç, **a.g.e.**, s. 7.

⁴⁰⁸ “Demirel “AP Siyasi hakları iade edilenlerin yuvasıdır””, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5847, 8.4.1974, s. 1,7.

Sonuçta, bu kesimlerin mağduriyeti ortaya konarak istenen bir oy, bunun için yapılan propaganda, mağduriyetleri giderme paralelinde de gerçekleşmiştir.

Bu durumu hem AP hem de Demokratik Parti bir ölçüde kullanmıştır. Eğer ortada, gerçekte DP'nin devamı bizim tartışması varsa ki Demokratik Parti'nin AP'den ayrılmasının bir gerekçesi de budur. Nasıl ki 27 Mayıs'ın meşruiyeti için birçok propaganda yöntemi ortaya konulduysa, bu da DP çizgisine mensup partilerin, bir ölçüde kendilerini meşrulaştırma, tanıtmaya, kendileri için destek isteme yöntemidir. Bunun haricinde eski DP'lilerin ölüm yıldönümleri, onların isimlerini bir yerlere vermek gibi düşünceler, bu çizginin sembolü haline gelmiş kişilerin isimlerinin yaşatılması amacına hizmet eder. Öncelikle eski DP'lilerin sadece ülkeleri için çalıştıkları ve her zaman iyi şeyler yapmayı amaçladıkları vurgusu, DP'liler tarafından onlara bazı unvanlar atfedilerek ortaya konur.

Örneğin DP lideri Adnan Menderes'in şehitlik unvanından önce, ek olarak bir de gazilik unvanı vardır. Bu unvanın Menderes için uygun görülmesi, onun 27 Mayıs öncesinde Londra'da geçirdiği bir uçak kazası nedeniyle. Çünkü DP'lilere göre, 1974 yılında yapılan Kıbrıs çıkarmasını mümkün kılan da, eski DP'li devlet adamlarının Londra ve Zürih Konferansları sonucunda imzaladıkları başarılı antlaşmalardır. Türkiye'nin 1974'teki Kıbrıs çıkarması, Türk sağıının muhafazakar ortak değerleri bağlamında, bir “gaza” olarak görülmüş, uçak kazasında ölenler de “Kıbrıs Şehitleri” olarak anılmıştır. Buna paralel bir düşünce 27 Mayıs temelinde ele alınırsa, devlet adamlarının siyasi yolculukları da bir “gaza” olarak değerlendirilmiş, idam edilen üç eski DP'linin de bu yolda birer Şehit olduğu ifade edilmiştir.⁴⁰⁹

Gazeteci Abdullah Uraz'a göre, Menderes'in idam edilmesi, “*Türkiye Cumhuriyeti siyasi tarihinde bir kara leke olarak kalacaktır.*” Aslında siyasi amaçlarla yapılmış birçok idam için de iddia edilecek bu durum sonunda Uraz'a göre, Menderes artık, “*Ölümsüz Menderes*” olarak anılacaktır. “*Tıpkı Mustafa Kemal paşa gibi...*”⁴¹⁰ DP'nin iktidarı döneminde ülkenin şantiye alanına döndürülmesi vb. icraatlar, Menderes'in dış ülkeler nezdinde de, onun; Son Havadis gazetesinde yazan Turgut Gür'e göre, “*Atatürk'ten sonra yetişmiş en büyük Türk olarak*” değerlendirilmesi sonucunu ortaya koyuyordu. 27 Mayıs

⁴⁰⁹ Tekin Erer, “Gazi Menderes”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5997, 17.9.1974, s. 2; Zürih ve Londra Konferansları sonucunda imzalanan Londra Antlaşmaları, “Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyetinin” kurulmasının; hukuksal, önemli bir ilk adımıydı. Detaylı bilgi için bkz.: Melek Fırat, “Yunanistan'la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C. I: 1919-1980, 13. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 610.

⁴¹⁰ Abdullah Uraz, “Ölümsüz Menderes”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 6260, 17.9.1975, s. 2.

darbesi ve Yassıda davaları sürecinde olanlar, Menderes'in, "*KUVAYİ MİLLİYE RUHUNUN, MİLLİ MÜCADELENİN ŞAHLANMIŞ MÜCAHİDİ VE LİDERİ*" olma özelliğini yok etmeyecektir.⁴¹¹ Bu yakıştırmanın, DP'li kesimlerin cumhuriyetin kurulmasından sonra ortaya çıkan 1924 Anayasası'na ya da İkinci Cumhuriyet'in devam ettiği fikrinin reddedilmesinin bir devamı ya da onunla aynı paralelde bir düşünce olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Menderes, DP çizgisinin kimi mensupları tarafından Atatürk'le aynı karizmatik özelliklere sahip bir lider olarak görülür. Tabii bunda, idam cezasının, Menderes'i getirdiği konumun da payı vardır ki, günümüz merkez sağ siyasetçilerinin zaman zaman Menderes'e yaptığı atıf da bu mağduriyet noktasından kaynaklanır.

Şehitlik mertebesi de bu doğrultuda Adnan Menderes'in eriştiği bir konum olarak değerlendirilir. Naaşının bir süre Yassıda'dan başka yere alınmamasının⁴¹² değiştiremeyeceği sonuç, Son Havadis gazetesine göre, Menderes'in "*Şehit*" kimliğidir. Onun ülkesi için yaptıklarının bu konumun elde edilmesinin baş nedeni olduğu belirtilerek, şehitlik kavramı haricinde Menderes için kimi DP çizgisi üyeleri tarafından şu tabirler kullanılmıştır:

"Sen o kadar ulusun ki... Sen, büyük Türkiye'nin büyük mimarısın... Sen ölmedin yaşıyorsun!. Türk milleti ebediyete dek yaşayacaksa, sen de ebediyete dek yaşayacaksın. Bugün, memlekete hizmet şuuru olarak Demirel'de yaşıyorsun, Yarın aynı hizmet aşkı ve imanıyla görev yapacak birçok milliyetçi Başbakanı yaşayacaksın. Rahmet sana şehit MENDERES!..."⁴¹³

Son Havadis gazetesinde belirtildiğine göre Adnan Menderes, "*ücre bir adaya değil halkın kalbine gömüldü.*" Bu vb. tespitlerle idam edilen eski DP üyelerine halk tarafından duyulan sevginin her geçen gün daha da büyüdüğü ifade edilmekteydi.⁴¹⁴ Süleyman Demirel, Menderes'in ölümünün 12. yıldönümünde, Senato'da; Menderes'in icraatlarını tarihin

⁴¹¹ Turgut Gür, "Menderes sevgisi", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 6260, 17.9.1975, s. 2.

⁴¹² 3 eski DP'linin naaşlarının ailelerine teslim edilmesine 1967 yılında karar verilmiştir. Fakat çözüm, mezar yeri konusundaki anlaşmazlıklar nedeniyle sonraya kalacak ve Ecevit döneminde tekrardan gündeme gelecektir. AP'ye göre Ecevit döneminde alınan karar, AP'nin aldığı kararın bir tekrarıdır. Bkz.: "Cenazelerin ailelerine teslim kararı 1967 yılında alındı", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5835, 27.3.1974, s. 1; Bülent Ecevit, Başbakanlığı döneminde cenazelerin ailelerine iadesinin çıkarılacak bir af kapsamı içinde değerlendirileceğini söylemiştir. Nitekim cenazelerin teslimi, sonraki süreçte sağlanacaktır. Bkz.: "Menderes, Zorlu ve Polatkan'ın Naaşı Ailelerine Teslim Ediliyor", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5833, 25.3.1974, s. 1,7; Ayrıca eski DP'lilerin idamlarından sonra yapılmayan dini törenlerin, cenazelerin nakli sürecinde yapılması uygun görülmüştür. "Naaşlar " Af,, tan sonra nakledilecek", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5834, 26.3.1974, s. 1,7; Rasim Cinisli'nin verdiği bilgilere göre, 3 eski DP'linin naaşları, sonunda, 17 Eylül 1990'da Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın isteği ve katkılarıyla Topkapı'da inşa edilen Anıtmazara, bir devlet töreniyle defnedilmişti. Bkz.: Cinisli, **a.g.e.**, s. 448-449; Bu konuyla ilgili daha geniş bir araştırma için bkz.: Sinan Kıyanç, "Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'a İfadeitibar Süreci", **Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. V, Sayı: 1, 2020.

⁴¹³ "Şehit Menderes", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 6260, 17.9.1975, s. 1.

⁴¹⁴ "Ücre bir adaya değil halkın kalbine gömüldü", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 6260, 17.9.1975, s. 1.

yazacağı bağlamında eleştiren ve ona hırsız diyen bir temelli senatöre, Menderes hakkındaki iddiaların asılsız olduğunun kanıtlandığını, dahası bu kişilerin cezalarını da hak etmedikleri halde fazlasıyla çektiklerini söyleyecektir. Bu, aynı zamanda Demirel'e göre, 27 Mayıs sonrasında bu kesimlere karşı başlayan "kin" ve "nefret" in hala devam ettiğini de göstermiştir. Demirel, Menderes'i şu sözlerle savunacaktır: *"Tarih merhum Menderes'in, Türkiye'de büyük hizmetler görmüş bir insan olarak ve vatanperver bir insan olarak kaydedecektir, başına gelen ne olursa olsun."*⁴¹⁵

Bu, DP'li kesimlerin hem 27 Mayıs sonrasında neden temelli senatörlük gibi makamları ortadan kaldırmak istediklerini ve 27 Mayıs'tan 12-13 yıl sonra bile, 27 Mayısçılar ile DP'li kesimler arasında benzer anlaşmazlıklar olabileceğini hem de özellikle merkez sağ çizgideki siyasetçilerin bu konu üzerinden nasıl bir meşruiyet yaratma noktasında olduklarını göstermektedir. Tüm bu hususlar, Menderes başta olmak üzere, DP'li destekçiler tarafından eski DP'li siyasetçilere nasıl sahip çıkıldığını da gösterir.

Eski DP'lileri anma konusunda başvurulmuş bir diğer yöntem öncelikle onları yıldönümlerinde anmak ile ilgilidir.⁴¹⁶ Örneğin Tekin Erer, Menderes'in 17. ölüm yıldönümünü, idamların kime mal edilmesi noktasında da fikir vererek, Menderes'in boynuna idam ipi geçirilmiş bir fotoğrafının altında, şöyle bir şiirle anımsatacaktır:

"O ne bakıştır öyle, titretir yürekleri
Tarih görmedi eşini tâ Ortaçağdan beri
CHP ipidir bu!. Boynunda halkalanan
O, ip değildir aslında: haset, iftira, yalan!
İdam mı derler buna, bir siyasi cinayet
Tarihe karşı cürüm insanlığa hıyanet
O bakış, tarihe, etrafa, millete mi,
Dostlara, insanlara, vatana, hizmete mi!
"Başbakanlar asılır, CHP isterse eğer"
Bu mudur, yurdumuzda makbul sayılan değer?..
O ne bakıştır öyle, hayret, küskünlük dolu
O ip değil de sanki, intikamın bir kolu!...

⁴¹⁵ Tekin Erer, "Menderes'i anarken...", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5675, 17.9.1973, s. 2.

⁴¹⁶ Son Havadis gazetesinde bununla ilgili birçok yazı bulunabilir. Bu yazıların 1970'den sonra arttığı da görülmektedir. Nitekim Tedbirler Kanunu'nun ve siyasi yasakların kaldırılması gibi hususların, en azından fiili olarak halledilmiş olmasıyla, artık DP'li kesimlerin anılması, hatırlatılması bağlamında, DP çizgisindekiler için daha serbest bir ifade ortamı olduğu söylenebilir. Birkaç örnek için bkz.: "Zorlu ve Polatkan'ı anıyoruz", **Son Havadis**, Yıl:17, Sayı: 4604, 16.9.1970, s. 1,7; "Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan Bugün Anılıyor...", **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 6613, 16.9.1976, s. 1,7; Günümüzde de eski DP'lilerin mirasına törensel düzlemde sahip çıkan Demokrat Parti gibi siyasi partiler ve bu merasime ilgi gösteren devlet adamları vardır. Mesela eski DP'lilerin, idamlarının 52. yılında -2013 yılı- anıldıkları törende hazır bulunanlar; DP'nin genel başkanı Gültekin Uysal ve partililerdir. Ayrıca o dönemdeki Başbakan, Recep Tayyip Erdoğan da törene çelenk göndermiştir. Bkz.: "Demokrasi Şehitleri Anılıyor", **TRT Haber**, 17.9.2013, (Çevrimiçi), <https://www.trthaber.com/haber/gundem/demokrasi-sehitleri-aniliyor-101114.html>, Erişim Tarihi: 23.12.2019.

Bir idam ki, dünyada ne eşi, benzeri var?
“Menderes’im” der de millet, yıllardır, yanar ağlar!.
Boğarken Menderes’i zulmün kara zilleti
Bahtından yara aldı, çağların Türk Devleti.
CHP hazineler bağışlasa neye yarar?..
İssız, bıkas dururken İmralı’da üç mezar!...⁴¹⁷

Diğer bir örnek ise bu kişilerin isimlerini, birtakım ‘görünür’ yerlere vermeye çalışmaktır. Bu bağlamda 1976 yılında Türk Hava Yolları filosuna katılan bir uçağa “*MENDERES*” adı verilmiştir. Bu uçaktan, “*Göklerin Menderes’i*” olarak da bahsedilecektir.⁴¹⁸ 1972 yılında Ankara’da bir sokağa, “*Fatih Rüştü Zorlu*” isminin koyulması ise 27 Mayıs barajını yıkacak derecede önemli bir gelişme olarak görülür. Hatta Orhan Seyfi Orhon’a göre, böyle bir değişiklik, 1961 Anayasası’nın değiştirilmesinin önünde bir engel olmadığını da göstermiştir.⁴¹⁹

Bu doğrultudaki bir başka gelişme, AP Zeytinburnu ilçe başkanlığı tarafından Yassıada’daki infaz sürecini de içine alan 16-22 Eylül 1977 tarihleri arasının, “*Menderes Haftası*” olarak duyurulmasıdır.⁴²⁰ Zeytinburnu AP ilçe merkezinde, Menderes Haftası vasıtasıyla yapılan toplantıya, Celal Bayar gibi birçok eski DP’li de katılmıştır.⁴²¹ Gazeteci Yalçın Uraz’a göre Menderes Haftası’nın kapsama alanı genişlemeli ve etkinlik Türkiye’ye yayılmalıdır. 27 Mayıs sonrasında kabul edilen Anayasa ve Hürriyet Bayramı gibi vatandaşların benimsemediği gelişmelerin yerine -ki Uraz bayramın reddini tüm vatandaşlara mal etse de, 27 Mayıs cephesindekiler bunun dışındadır- 1950’de DP’nin milli iradeyi yanına alıp, seçimleri kazandığı tarih bayram olmalıdır. Bu düşünceye göre 14 Mayıs’ın bayram olduğu bir ortamda Türkiye gelişmeli, “*Menderes Haftası*” da bunun bir sembolü olmalıdır. DP destekçilerine göre bunların haricinde, “*Menderes Enstitüsü*” kurulmalı, Menderes’in tüm hayatı araştırılıp, milletin hizmetine sunulmalıdır.⁴²² Konuyla ilgili tüm çabalar ve propagandalar, idam edilen siyasi elitler başta olmak üzere eski DP’lileri anmak ve onları unutturmamak içindir. DP’li çizginin gerek parti uzantılarının gerekse de yayın organlarının bunu yaparken temel eleştiri odakları ise 27 Mayıs darbesi olacaktır. Bu, Türkiye’deki merkez

⁴¹⁷ Tekin Erer, “17. Ölüm Yılında”, **Son Havadis**, Yıl: 18, Sayı: 7598, 17.10.1978, s. 3.

⁴¹⁸ “Göklerin ”Menderes” i”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 6633, 12.10.1976, s. 1.

⁴¹⁹ Orhan Seyfi Orhon, “Anayasa!”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5262, 14.7.1972, s. 2,7.

⁴²⁰ Menderes haftasında amaç, öncelikle Menderes için mevlit okutmak olup, daha sonra Menderes’le ilgili kitap sergisi, “*Menderes’in kalkınma ve hamlelerini*” gösteren bir fotoğraf sergisi açılması ve Menderes hakkında konferanslar verilmesi gibi etkinlikleri gerçekleştirmektir. Bkz.: “Menderes Haftası İlan Edildi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı:7122, 9.9.1977, s. 1,7.

⁴²¹ Samet Ağaoğlu, Mükerrrem Sarol gibi eski DP’li siyasetçiler de toplantıya katılmışlardır. Celal Bayar toplantıda böyle bir hafta ilan edilmesinin öneminden ve Adnan Menderes’ten de bahsetmiştir. “ “Menderes’i anma” toplantısında Celâl Bayar’da hazır bulundu”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı:7135, 22.9.1977, s. 1,7.

⁴²² Yalçın Uraz, “Menderes Haftası”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı:7132, 19.9.1977, s. 2.

sağ iktidarlar nezdinde, popülist söylemleri güçlendirmek için kullanılan bir malzeme haline de gelmiş ve neredeyse gelenekselleşmiştir.

G. Ordu’yu 27 Mayıs Darbesi’nden Ayrıştırma Çabası

Türk Ordusu’nun, Türk sağı için ortak bir değer oluşturduğu daha önce belirtilmiştir. 27 Mayıs ise açıktır ki ordudaki hiyerarşiye uygun olarak yapılmış bir askeri müdahale değildir. Dolayısıyla cuntacılar haricinde ordunun geri kalanı, 27 Mayıs’tan soyutlanmış durumdadır. Fakat bu başlıkla anlatılmak istenen, DP çizgisi üyelerinin, ordunun bu soyutlanmışlığını ne zaman dile getirmeye başladığıdır. Burada şöyle bir soru sorulabilir: 27 Mayıs sonrasında, askeri cuntanın yayımladığı beyannameye uyulsaydı da ordu, yine DP çizgisinin üyeleri tarafından 27 Mayıs’tan soyutlanır mıydı? Yani burada amaçlanan, DP’li kesimlerin genel anlamda sahip çıktığı ölçülerdeki -kendi ordu tahayyüllerine uymayan- bir ordu ve bu ordu içindeki 27 Mayısçıların konumlarını sorgulamaktır.

Aslında ordu, liberal sağın 27 Mayıs’a, en azından ilk aşamada olumsuz bakmamasının en önemli nedenidir. Çünkü DP çizgisinin üyeleri içinde ordunun olduğu bir davranıştan şüphe etmemiştir. Mesela yukarıda 27 Mayıs konusundaki fikirleri ele alınan Ali Fuat Başgil, 27 Mayıs’ın -devrim benzeri bir fikri kastedip-, olası farklı bir ihtilal girişimini engellemiş olduğunu söyleyerek, ilk aşamada ordunun bu tutumunu olumlu karşılamıştır. Fakat siyasi gelişmeler, DP destekçilerinin zamanla bu fikirlerden kopmasına neden olmuştur.⁴²³ Sonraki süreçte, DP’liler açısından bu konudaki en genel düşünce çerçevesi, gazeteci-yazar Nazlı Ilıcak’ın, DP’li eski siyasetçi Samet Ağaoğlu’ndan aktardığı gibi, 27 Mayıs’ın tamamen Türk ordusuna mal edilmemesiyle ilgili olacaktır.⁴²⁴ Eski DP’li Necmettin Önder de benzer bir fikri, Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girmesinde, Enver Paşa ve iki arkadaşının rolü üzerinden ortaya koymuştur. Bu, dış politikada denge aramak adına, Almanya’nın yanında savaşa girilmesi sonucunda gerçekleşmişti. Önder’in eleştirisi, Enver Paşa’nın parlamentonun onayını almadan böyle bir kararı vermesiydi. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı’nın sürdüğü dört yılda, Türk topraklarına yansıyan tüm olumsuzluklardan, “ordu-millet”in, tam olarak benimsemediği bir kararın uygulanması sorumlu görülüyordu. Tabii bunun 27 Mayıs’la bağlantısı da DP çizgisi üyeleri tarafından

⁴²³ Başgil, *İlmin Işığında...*, s. 126; Bülent Tanör’ün belirttiği gibi Başgil, tek parti döneminin sonuna kadar “Kemalist” görüşün bir destekçisi olacak, 1950’den sonra ise, “İslamcı-gelenekçi” tezlere yakınlık gösterecektir. Tanör, *Anayasal Gelişme...*, s. 92.

⁴²⁴ Ilıcak, *50. Yılında...*, s. 106.

ordunun 27 Mayıs'la, benimsemediği bir tutumun içinde olduğunun düşünülmesiydi.⁴²⁵ Ki bu da başta, DP döneminin son Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun olmak üzere, ordunun üst rütbeli bazı subaylarının, 27 Mayıs sonrasında Yassıada'da yargılanmasından anlaşılabilir. DP/AP'liler bu bağlamdaki düşüncelerini, 27 Mayıs darbesinin, ordu içindeki hiyerarşi dışılığına vurgu yaparak meşrulaştırıyordu.

Belli ki DP/AP'liler, cuntacıların 27 Mayıs'taki konumunun, onları Türk sağının ordu anlayışından kopardığı düşüncesindedir. Örneğin 27 Mayıs sonrası süreçte binlerce subayın ordudan emekli edilmesi, bunun sonuçlarından biriydi. Buna göre Türk ordusunun kendi evlatlarını yiyen bir ruh hali içinde olması, DP'li kesimlere göre Türk ordusu açısından olumsuz bir gelişmeydi. Çünkü cuntacılar, muhtemelen orduda tasfiyeler olmadan önce, emekli edilen subaylardan gelebilecek bir karşı darbeden çekiniyordu. Aynı zamanda eski bir Korgeneral de olan Hayati Ataker'e göre, 27 Mayıs benzeri bir sürecin göstergesi olabilecek gelişmeler, Türk Ordusu'nun geleceğini olumsuz yönde etkiliyordu. Çünkü ona göre, "*Hiç bir vatansever Türk; ihtilâli tasvip etmez, ihtilalcilere itibar etmez ve saygı göstermez*"di. Daha doğrusu DP/AP'liler, Türk ordusuna darbeci özellikleri yakıştırmak istemiyorlardı.⁴²⁶ DP çizgisinden Rasim Cinisli de Türk Ordusu'nu, Türk sağındaki ordu imgesi bağlamında değerlendiriyordu. Buna göre Cinisli, "*Ordu-millet*" sentezinin sadece Türklere özgü ve ordunun da daha önce vurgulandığı gibi "*peygamber ocağı*" olarak olumsuz etkiden uzak bir yapı olduğunu/olması gerektiğini vurguluyordu.⁴²⁷ Bu düşüncelere göre askeri müdahale seçeneği, ordunun tümüne zarar verebilecek bir gelişmeydi. Nitekim bu seçenek gerçekleşirse de, bunun suçlusu her zaman cuntacı askerlerdi. Bu da cuntacıların, Türk sağının zihnindeki 'Türk askeri' çizgisinin dışında bir özellik göstermesi demekti.

Bu bağlamda, genelinde Türk sağının, özelinde DP çizgisindekilerin ordu tahayyüllerine bir örnek de, Tekin Erer üzerinden verilebilir. Erer'e göre, 27 Mayıs darbesini

⁴²⁵ Necmettin Önder'e göre, söz konusu dönemde kabine üyeleri dahi Almanlarla birlikte hareket edileceğini bilmiyordu. Önder, **Yassıada'da Milli İrade...**, s. 64-65; Gerçekten de dönemin siyasi şartlarında başta Enver paşanın çabaları olmak üzere, güçlü devletlerle ittifak arayışları vardı. Mesela II. Meşrutiyet sonrasında İngiltere'ye birçok kez ittifak teklifi yapıldı ama bu teklifler İngiltere tarafından reddedildi. Yine 1914'de bizzat Talat Paşa tarafından, Rusya'ya ittifak teklifi yapıldı fakat bu teklifte sonuçsuz kaldı. Bunun üzerine Enver Paşa'nın, 1914'de Almanlara yaptığı teklif sonuç verdi ve 2 Ağustos 1914'de Said Halim Paşa hükümeti tarafından Almanya ile ittifak antlaşması imzalandı. Sonuç olarak Enver Paşa'nın son tercihi olan Almanlarla ittifakı tartışılabilir. Necmettin Önder'in, antlaşmanın kabine üyelerinin bilgisi dışında olduğunu söylemesinin tersine, Almanlarla anlaşmayı imzalayan Said Halim Paşa hükümetidir. Bkz.: A. Gül Tokay, "II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri: 1908-1914", **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 52-56.

⁴²⁶ Hayati Ataker, "Orduya uzanan sivri diller", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4521, 25.6.1970, s. 2.

⁴²⁷ Cinisli, **a.g.e.**, s. 138.

gerçekleştirenler, bir bütün olarak Türk ordusu değildir. Çünkü Erer'e göre, gerçek anlamda Türk ordusu, herhangi bir ihtilalin içinde bulunamazdı. Bu anlayışla, 27 Mayıs sonrasında DP'li kesimler adına yaşanan tüm olumsuzluklar, cuntacılar haricinde, bir de ordu dışı unsurların üzerine yıkılıyordu. 27 Mayıs darbesi, kısaca “*ordu vasıtasıyla yapılmış bir ihtilâldi.*” Askeri cuntayı bu amaçla kullanan ise “*parti darbesi*” yaptığı öne sürülen CHP'ydı. Burada askeri cunta ‘bir ölçüde’ masumlaştırılırken, CHP'nin de tamamen suçlandığını görmekteyiz. Diğer yandan Erer, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada gerçekleşen askeri müdahalelerle, 27 Mayıs'ı da benzeştirmektedir.⁴²⁸

Fakat daha önce de belirtildiği gibi, Türkiye'deki askeri müdahaleler, askerin yönetici güç olarak iktidarı uzun süreler devraldığı birçok örnekten farklıdır. Örneğin Mısır'daki Hür Subaylar Hareketi, Erer'in söylediği bağlamın dışındadır. Ama anlaşılıyor ki Erer'in ya da bu yönde düşünenlerin ölçü aldığı nokta, iktidarın bir şekilde CHP'nin eline geçmesiydi.

Diğer yandan DP'li kesimlerin süreçten memnuniyetsizliği açısından bakıldığında 27 Mayıs sonrasında kurulabilecek herhangi bir katı askeri rejime de tahammülsüz olacakları söylenebilir. Çünkü Mısır'da Nasır'ın, Şili'de Pinoche'nin diktatörlüğü ya da tek adamlığı örneklerinden hareketle, benzer bir sürecin Türkiye'de de yaşanması durumunda -mesela cuntacı Türkeş'in 27 Mayıs sonrasında liderliği ele alması da DP'lilerde böyle bir etki yaratabilirdi- zaten liberal demokratik düşünce yapılarından dolayı muhtemelen sürece itiraz edeceklerdir. Çünkü DP/AP'lilere göre önemli olan, askeri müdahaleyi yapan kültürel kodlarla; aydınların, siyasi elitlerin ve toplumun -ki sadece milli irade bağlamında temsil edilen bir toplum bu- kültürel kodlarının buluşmasıydı. Belki de DP çizgisindekilerin hesaplamadıkları şey, ordunun sadece yerel kodlarla değil, evrensel kodlarla da hareket ettiğiydi.

DP çizgisi mensuplarının süreçteki tutumu, 27 Mayıs darbesi üzerinden kısaca şu şekilde belirtilebilir: Öncelikle 27 Mayıs ile amaçlanan hükümeti düşürmek ve cuntacılar bu amaçlarına ulaştı. DP/AP'li kesimler, 27 Mayıs sonrasında tabii biraz da siyasi baskıdan dolayı, ilk aşamada 27 Mayıs'a ılımlı yaklaştılar. Çünkü askeri müdahalenin, tahayyüllerindeki “*hakem*” ve “*kurtarıcı*” ordudan geldiğini düşündüler. Fakat cuntacılar, hafızalardaki ordu üyesi kalıplarının dışında kalması nedeniyle, 27 Mayısçıların altına imza

⁴²⁸ Tekin Erer, “Hakikat Nedir? -1-“, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2339, 23.2.1967, s. 3; Tarık Buğra da bu bağlamda 27 Mayıs'ı, “*tepeden tırnağa politikaya bulanmış bir hareket*” olarak değerlendirmiş ve bu yüzden de 27 Mayıs adının ordu ile birlikte anılmaması gerektiğini söylemiştir. Bkz.: Tarık Buğra, “27 Mayıs”, **Tercüman**, Yıl: 14, Sayı: 4713, 27.5.1975, s. 3.

attığı icraatlar, DP destekçileri özelinde sağ kesimleri rahatsız etti ve bu yüzden, onlar da ilk olarak ılımlı yaklaşıkları görüşlerden sapma eğilimi gösterdiler. Yani cuntacılar, DP/AP'lilerin hafızasındaki asker ölçütlerine uysaydı ve ülkedeki gidişat istenen yönde olsaydı, 27 Mayıs, muhtemelen -12 Mart muhtırası üzerinden düşünülebilir- DP destekçilerinin birçoğu tarafından -onun bir darbe olduğu unutulmayacak olsa da- biraz farklı bir şekilde değerlendirilecekti. Sonuç olarak, ordunun 27 Mayıs darbesinden soyutlanmasının, DP çizgisi üyelerinde genel bir eğilim haline geldiği görülmektedir.

1. 12 Mart'taki 27 Mayıs

12 Mart muhtırası, askerin yönetimi doğrudan devralmadığı fakat mevcut iktidarı düşürmeye zorladığı bir hareket olarak, 27 Mayıs'tan sonra gelen, başarılı olmuş bir askeri müdahaledir.⁴²⁹ 12 Mart, Doğan Akyaz'ın tespit ettiği gibi 1960-1980 yılları arasındaki üç askeri müdahale içinde, hiyerarşik düzen bozulmadan gerçekleşen ve süreçte, radikallerin ordudan tasfiye edildiği bir “ara” dönemdir de. Nitekim 27 Mayıs'ta, ordunun komuta kademesindeki bozukluk, hukuki uygulamalar vb. yollarla 12 Mart sürecinde onarılacak ve orduda hiyerarşik bütünlüğün sağlanması, 12 Eylül 1980'le birlikte kendini hatırlatan önemli bir detay haline gelecektir.⁴³⁰

12 Mart, ordunun hakemlik rolünü hatırlattığı, statükonun bozulmasına dikkat çekmek amacıyla yaptığı bir harekettir de. Göreceli olarak 27 Mayıs'ın, sol kesimler için daha olumlu bir anlam ifade ettiği birçok kesimce söylenirken, benzer düşünceler, 12 Mart için de -bir ölçüde- sağ kesimler açısından ifade edilebilir. 12 Mart içindeki 27 Mayıs'a bakmak, bu şekildeki genel düşüncenin incelenmesine de bir katkı sunabilir. Burada değinilecek husus, AP'lilerin mevcut konumunun, 27 Mayıs konusundaki fikirleri bağlamını, ne ölçüde etkilediği ya da ne ölçüde değiştirip değiştirmediği olacaktır. Bir diğer anlamda bu düşünceler, askeri müdahaleler konusunda, bu kesimlerin fikirlerinin sabitlik derecesini ne ölçüde ortaya koyacaktır? Aslında bunu, sadece 12 Mart özelinde de ele almamak gerekir. Çünkü 27 Mayıs'tan sonra başarılı ya da başarısız birçok askeri müdahale örneği, TSK ya da TSK

⁴²⁹ Muhtıra, genellikle Latin Amerika türü bir askeri müdahale çeşidi olup, 1990'larda Afrika ülkelerinde de sıkça gerçekleşen bir örnek halini almıştır. Muhtıraların bir özelliği de, daha çok ordunun tümü tarafından gerçekleştirilmesidir ki bunun için sadece ordu içi hiyerarşinin en tepesindeki subayların niyeti yeterlidir. Nitekim 12 Mart örneği de bu bilgiden bağımsız değildir. Bkz.: Luttwak, **a.g.e.**, s. 23.

⁴³⁰ Doğan Akyaz, **Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 431.

içindeki cuntalar tarafından gerçekleştirilmiştir. Ayrıca burada vurgulanmak istenilen, askeri müdahalelerin bu devamlılığının, 27 Mayıs ve 12 Mart özelinde bir sorgulanması da olacaktır.

Mesela gazeteci-yazar Ergun Göze, 27 Mayıs'ı bir “zelzele”ye benzeterek bu devamlılığı vurgulamıştır. Bu doğrultuda 27 Mayıs'tan sonraki askeri müdahaleler de bu zelzeleden sonra ortaya çıkan fay hatlarıdır.⁴³¹ Bu görüşe göre, 27 Mayıs'ın temel olarak ele alınması, diğer askeri müdahalelerin de bu temel üzerinde yükselmesine neden olmuştur. Bir diğer anlamda DP çizgisi mensupları -ve Türk sağının çoğu-, 27 Mayıs'ı, ülke yönetimindeki düzensizliğin ve istikrarsızlaşmanın ilk aşaması olarak görmüştür. Liberal kesimden kimi isimler bunu, Türkiye’de demokrasinin gelişiminin, duraklama dönemine girmesi olarak değerlendirecektir. Bu durumda, Talat Aydemir’in 22 Şubat 1962’deki başarısız darbe girişimi, duraklama döneminin ilk meyvelerindendir.⁴³²

Buna göre 22 Şubatçıların amaçlarından biri, 27 Mayısçıların henüz gerçekleştirmediği reformları yapabilmektir. Diğer bir amaç ise tabii ki 14’ler olayıyla da bağlantılı bir şekilde, gerçek ihtilalcilere ki 27 Mayıs gerçekleştiği sırada yurt dışında çeşitli görevlerde bulunan ve daha önce bazı cunta oluşumlarında yer alan Dünder Seyhan’a göre bu kişiler, “*ihtilalin yapıcı gücü*” idi, fakat 27 Mayısçılar bu kişilere içlerinde yer vermemişti. MBK’ya alınmayan söz konusu subaylar, bu eksikliği muhtemelen 22 Şubat başarısız darbe girişimi ile aşabileceklerini düşünmüşlerdi.⁴³³ Gerçekten de hem Dünder Seyhan hem de SKB’yi idare eden Talat Aydemir, MBK kadrosuna alınmamışlardır. Aydemir MBK’da olsaydı, büyük ihtimalle 27 Mayıs’tan sonraki askeri müdahale girişimleri olmayacaktı. Belki de Aydemir, 14’ler gibi yurtdışına gönderilen cuntacı subaylardan biri olacaktı. Sonuç olarak 27 Mayıs sonrasında uygulanan politikalar, sonraki siyasi süreci, bu örnekte olduğu gibi genelde olumsuz bir şekilde etkileyecektir. DP/AP çizgisinin üyeleri, 12 Mart muhtırasını bir ölçüde bununla ilişkilendireceklerdir.

⁴³¹ Ergun Göze ilginç bir şekilde, ihtilallerle, mini etek arasında bir bağlantı kurmuştur. Buna göre mini eteğin boyunun gittikçe kısılması, ihtilallerin çoğalmasıyla paralel bir seyir izler. Tabii ki mini etek burada manevi çöküntünün bir belirtisi olarak sunulmakta ve bu, artık sıklaşan ihtilallerin de önemsizleşmesi sonucuyla eş değer görülmektedir. Ergun Göze, “Zelzele”, **Tercüman**, Yıl: 9, Sayı: 3038, 1.4.1970, s. 5; Rasim Cinisli, 27 Mayıs sonrasında darbe geleneğinin devam etmesini, darbeden sorumlu olanlara hesap sorulamamasına bağlamış ve buna, Yunanistan’daki Albaylar Cuntası üyelerinin, darbeden 7 yıl sonra, yani 1974’te Başbakan olan Karamanlis tarafından yargılanmasını örnek göstermiştir. Bu durumda eleştiriler daha çok, 1965 yılı sonrasında hükümeti tek başına kurma başarısı yakalayan AP lideri Süleyman Demirel’in, cuntacılar karşısındaki pasif tutumuna yöneliktir. Bkz.: Cinisli, **a.g.e.**, s. 338-339.

⁴³² Menderes ve Akyol, **Demokrasiden Darbeye...**, s. 68-69.

⁴³³ Dünder Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul, Nurettin Uygan Matbaası, 1966, s. 203; Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 261.

Bu bağlamda gazeteci Bedii Faik, özellikle 1970'lere kadar, siyasi ortamdaki kargaşanın nedenini, 27 Mayısçı cuntacıların kurmaya çalıştığı siyasi düzende görmüş ve olumsuzlukların temelini 1961 Anayasası'nda saklı olduğunu; AP hükümetlerinin de anarşi vb. nedenlerle ülkedeki kargaşa ortamını bitirmekte zorlanmasını, 1961 Anayasası'nın otorite kuramama özelliğine bağlamıştır.⁴³⁴ DP çizgisinin mensubu bir siyasetçi olan Hüsamettin Cindoruk ise, 27 Mayıs sonrasında yapılan anayasanın iki olumsuz özelliğini ön plana çıkaracaktır. Bunlardan bir tanesi, askerlerin, MGK'nın kurulmasıyla birlikte siyaset üstü bir konum edinmesidir. Buna göre Cindoruk, 1961 Anayasası'nı kendisinden sonra gelen askeri müdahalelerin nedeni olarak görürken, 28 Şubat kararlarının MGK bağlamında alınmasını da buna bir örnek olarak gösterecektir.⁴³⁵ Bu doğrultuda DP'li kesimlerin neredeyse geneli tarafından 12 Mart örneği de bu darbeler halkasından bağımsız görülmeyecektir. Nitekim AP lideri Süleyman Demirel, partisini iktidardan düşürecek 12 Mart'ın, anayasa dışı niteliğine vurgu yaparak, onu, “*Muhtıranın Anayasa ile bağdaşması mümkün değildir*” şeklinde karşılayacaktır.⁴³⁶

Bu muhtıra, ne olursa olsun, TSK'nın parlamenter sisteme bir gözdağıydı. Demirel, normal olarak bu müdahaleye partisinin liberal-demokrat damarını ön plana çıkararak bakmış ve 12 Mart'la, hedefin meclis olduğunu şu şekilde ifade etmiştir: “*27 Mayıs müdahalesinin*

⁴³⁴ Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 63.

⁴³⁵ Cindoruk'un 1961 Anayasası'nın olumsuzluğu bağlamında vurguladığı diğer husus, önceki bölümlerde yer verildiği üzere, Temelli Senatörlük mevkiinin 27 Mayısçılara verilmesidir. Hüsamettin Cindoruk, “AKP Dinci Bir Parti”, **AKP: Yeni Merkez Sağ mı?**, Haz. Ümit Kurt, Söyleşiyi yapan: Ümit Kurt- Selami İnce, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009, s. 50-51; Diğer yandan Avni Özgürel, Yassıada'da görev yapmış genç askerlerin ya da askeri öğrencilerin, 28 Şubat sürecine kadar ordu içi hiyerarşide üst sıralara tırmanmış olmasına da vurgu yapmaktadır. Bu görüşe göre, 28 Şubat'ta olanlar, 27 Mayısçı zihniyetin bir devamından ibaretti. 28 Şubat sürecinde etkili konumda olan kimi ordu mensupları için bkz.: Avni Özgürel, “Bürokratik Vesayetın Kilit Taşı Olarak 27 Mayıs”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 101, Bahar 2010, s. 20-22; Benzer bir görüşü, devrik Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın torunu olan Emine Gürsoy Naskali de vurgulamıştır. Naskali'ye göre, içlerinde sonradan ordu içinde önemli konumlara gelecek olan, Yaşar Büyükanıt, İsmail Hakkı Karadayı vb. birçok isim vardır. Bu isimlerden Çevik Bir; örneğin 28 Şubat süreci sonrasında “*Batı Çalışma Grubu*” adıyla bilinen bir oluşumla gündeme gelmiştir. Aynı zamanda bunları 27 Mayıs'ın, aşağı yukarı 40 yıl sonrasına yansıyan etkileri olarak da görebiliriz. Bkz.: Emine Gürsoy Naskali, “Hiçbiri Harbiye Yürüyüşünü, Yassıada'yı Ağzına Almadı”, **Bianet**, 26.5.2010, (Çevrimiçi), <https://bianet.org/bianet/diger/122277-hicbiri-harbiye-yuruyusunu-yassiadayi-yi-agzina-almadi>, Erişim Tarihi: 19.7.2019.

⁴³⁶ İsmet İnönü 12 Mart için, “Demokratik nizam işliyor,, “ derken Temelli Senatör Mucip Ataklı, 12 Mart'ı “Bu hukukî ihtilâl,, diye karşılayacaktır. “Hükümet İstifa Etti”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4777, 13.3.1971, s. 1,7; İnönü'nün, Demirel'in 12 Mart sonrasında istifa etmesini “Demokratik bir istifa!” diye adlandırması üzerine Orhan Seyfi Orhon, İnönü'ye, “*demokratiği böyle olursa, antidemokratiği nasıl olur?*” diye soracaktır. Bu sayede, 12 Mart'a verilen ilk tepkiler de anlaşılabilir. Orhan Seyfi Orhon, kurulacak yeni hükümetin otoriter olacağı tahmini yaparken ve henüz basın özgürlüğü varken konuşmak gerektiğini söyleyecek, ardından, olanları bir “*Demokrasi Şakası*” olarak değerlendirecektir. Orhan Seyfi Orhon, “Demokrasi Şakası!”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4779, 15.3.1971, s. 2; İnönü daha sonra 12 Mart sonrasında en iyi çözümün demokratik şartların yeniden sağlanması ve bunun için de seçimlere gidilmesini önercektir. Daha da önemlisi İnönü'nün “*Ordu Anayasa Sınırları İçerisinde Kalmalıdır*” demesi ve meclisin üstünlüğünü, ordunun da gölgelememesi gerektiğini söylemesidir. Bu tavrın DP çizgisindeki çevreleri de şaşırtabileceği tahmin edilebilir. “İnönü Acele Seçim İstedi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4780, 16.3.1971, s. 1,7.

*altında ne yatıyorsa 12 Mart müdahalesinin de arkasında aynı şey yatmaktadır. Beğenilmeyen Parlamentodur.”*⁴³⁷ Dönemin Demokratik Parti lideri Ferruh Bozbeyli ise 12 Mart’ı, “*anayasa dışı bir müdahale ile anayasa içi çözüm isteyen bir hareket*” olarak değerlendirmiştir.⁴³⁸ Daha önce de belirtildiği gibi bu, hem DP çizgisindeki siyasi elitlerin “*net bir şekilde*” muhtıranın karşısında olduklarını hem de onların 1961 Anayasası’ndan memnun olmadıklarını bir kez daha göstermektedir. Çünkü hükümet konumunda olan AP, kendi egemenlik alanını anayasal olarak daha da genişleterek anarşi sorununu çözebileceğini düşünmüştü.

Bu konuda bir genelleme yapmak zor görünse de, 27 Mayıs ve 12 Mart’ın şöyle bir ayrışma noktası olabilir: 27 Mayıs ve 12 Mart bağlamındaki askeri müdahalelerin, birbirlerinin devamı olduğu düşüncesinde olanlar, genelde muhtıraya karşılar ve bunu yukarıda belirtilen, daha çok siyasi liderlerin söylemleri üzerinden verilen örneklerdeki gibi ifade ediyorlar. 12 Mart’ı, 27 Mayıs’ın devamı gibi görmeyenler ya da görmek istemeyenler ise ordunun alacağı konuma göre daha çok onun sonuçlarından faydalanmanın mümkün olabileceğini düşünenlerdir. Aslında bu, süreçteki gelişmelerle de değişen bir düşüncedir, çünkü DP çizgisi mensupları tarafından 12 Mart’ın ilk dönemlerindeki fikirler, hareketin AP aleyhine, 27 Mayıs’taki gibi, yine CHP veya farklı sol kesimlerin lehine yorumlanmasıyla ilgilidir. Yani bu durum DP çizgisinde düşünen aydınların, zamanla 12 Mart’ın, 27 Mayıs’ın fikişel bir devamı olduğu iddiasını reddetme gibi bir eğilimin içine girmelerini sağlayacaktır. Dolayısıyla da bu tutum, söz konusu kesimler için 12 Mart’ı, sonrasında olumlu görmek anlamında tersine dönecektir. Bunu biraz olsun ortaya koyabilmek için, ilk olarak DP/AP’lilerin düşüncelerindeki bu terse çevrilme sürecini irdelemek gerekecektir.

DP çizgisinin kimi üyelerine göre 12 Mart muhtırası, 27 Mayıs’ın etkilerinin silinmeye başladığı ve milletin yüzünde artık “*ıstırap*” yerine “*tebessüm*” görülmeye başladığı sırada olmuştu. Halk desteğinin kesinlikle olmadığı düşünülen bu hareketin, DP/AP’lilerin birçoğuna göre tek sevileni, ilk aşamada yine radikal sol idi. Buna göre muhtıranın tek

⁴³⁷ “Demirel: İhtilallerin Açtığı Yaralar Harp Yaralarından Daha Derindir”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 6082, 19.12.1974, s. 1,7.

⁴³⁸ **Yalnız Demokrat**, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 337; Daha önceki bölümlerde DP çevresinin 1961 Anayasası’ndan memnuniyetsizliklerine değinilmeye çalışılmıştı. Bu bağlamda belirtmek gerekir ki 1961 Anayasası’nda AP’yi çok zorlayan -Tedbirler Kanunu, Hürriyet Bayramı vb. - hususlar dışında, Tanör’e göre anayasadaki “*egemenlik yetkisinin*” kullanılması ile ilgilidir. Buna göre büyük çoğunlukla milli iradeyi arkasına alan hükümetlerin denetimi yapılmakta, bu da yukarıda yapılan tespitlere paralel olarak AP’nin hareket alanını daraltmaktaydı. Bülent Tanör’e göre, bunun dışında AP, 1961 Anayasası’yla ilgili çok da fazla olumsuz bir tavır içine girmemişti. Nitekim Demirel, AP’nin tek başına iktidar olduğu ilk dönemden, anayasanın da tanınacağı dönem olarak bahsetmiştir. Bkz.: Bülent Tanör, **İki Anayasa 1961 ve 1982**, İstanbul, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., 1986, s. 33-37.

olumlu yanı, içinde millet iradesinin olmadığı bir oluşumun, sonucunda başarısız olacağını görülmesinden ve imkan varsa, demokratik hususlardaki eksikliklerin giderilmesi için çaba sarf edilmesi bağlamında, uyarıcı bir niteliği olmasıydı.⁴³⁹ Ayrıca DP/AP'li çoğu destekçi, Nihat Erim hükümetinin tarafsız olmadığı konusunda hem fikirdi. Dolayısıyla da bu, onların kendi hükümetleri olmadığı için, içlerine sindirdikleri bir hükümet de olmayacaktı.⁴⁴⁰

12 Mart muhtırasının, 27 Mayıs sonrasında önlerine koyulan hukuksal engeller ortadan kaldırılamadığı için verildiğini düşünen DP'li çevreler de vardı. Ayrıca sol kesimlerin yeni bir 27 Mayıs isteği de 12 Mart'ın bir başka nedeni olarak görülecekti. Orhan Seyfi Orhon, bu bağlamda bir 12 Mart'ın, solcuların hayallerini kurdukları siyasi ortamın gerçekleştirilmesi için kullanılan bir hareket haline getirilmemesi gerektiğini söyleyecektir.⁴⁴¹ Bu vb. görüşler 12 Mart'ın, DP'li çevreler tarafından ilk aşamada nasıl olumsuz bir şekilde değerlendirildiğinin ifadeleridir. Bundan sonraki aşamada, DP çizgisindeki aydınların, 12 Mart'la ilgili fikirlerinin ne yönde değişeceği ve gelişeceği önem taşır.

Bununla ilgili bir görüşe göre, 27 Mayıs ve 12 Mart, birçok yönden birbirinden farklı hareketlerdir. DP'li kimi çevrelere göre 12 Mart'ı yapanların amacı, Atatürkçü çizginin izlenmesi temelinde devleti; 27 Mayıs sonrasında yerinden çıktığı düşünülen raylar üzerine, 'yeniden' konurmaktadır. DP'li kesimlerden, yazar İlhan Yurdoğlu'nun, 12 Mart'ın ordu-millet mitini canlandığı düşüncesi ise, DP çizgisi mensuplarının 27 Mayıs'a verdiği genel tepkiler düşünüldüğünde, istisna olarak değerlendirilebilir.⁴⁴² Bu görüş, 12 Mart'ın onaylanması bağlamında, 27 Mayıs'ın tersine, ordu içinde hiyerarşi dışı bir tavır takınılması nedeniyle böyledir.

İhsan Yurdoğlu tarafından aşağıdaki alıntı içinde belirtilen bir numaralı madde, bunu bir ölçüde ortaya koyarken, 12 Mart ve 27 Mayıs arasındaki genel farklar ise Yurdoğlu tarafından şu şekilde belirtilmiştir:

⁴³⁹ "Muhtıranın Ortaya Çıkardığı Gerçekler", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4781, 17.3.1971, s. 1,7.

⁴⁴⁰ Tekin Erer, "Yeni Erim Hükûmeti", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4792, 28.3.1971, s. 3.

⁴⁴¹ Orhan Seyfi Orhon, "Yeni hükümet!..", **Son Havadis**, Yıl: 17, 4790, 26.3.1971, s. 3.

⁴⁴² İhsan Yurdoğlu, "27 Mayıs ve 12 Mart", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5214, 27.5.1972, s. 2; 12 Mart'ın, 27 Mayıs'tan tamamen farklı hareketler olduğunu söyleyen İlhan Yurdoğlu'na göre 27 Mayıs bir "*nihilistvari yeraltı eylemidir*." Sosyo-politik, sosyo-ekonomik bağlamda bir hedefi yoktur. Siyasi düzeni neredeyse tamamen bozan bir "*afet*"tir. Bu yüzden de 10 yıl gibi uzun bir süre onarılamamıştır. İşte 12 Mart'ın gerçek bir "*müdahale*" olarak görülmesi de bu yüzden. Amaç kırılanların onarılması olarak algılanmıştır. Bu bağlamda 27 Mayıs ve 12 Mart birbirine tamamen zıt hareketler olarak görülmüştür. Bkz.: İhsan Yurdoğlu, "27 Mayıs, 12 Mart ve C.Başkanlığı", **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5485, 7.3.1973, s. 2.

“12 Mart muhtırası, (1) Silâhlı kuvvetlerin en yüksek kademesinde bulunan, sorumlu, yetkili ve görevli kişileri tarafından verilmiştir. (2) Yeraltı hazırlığı ve tertibi bulunmayan hazır bir harekettir. (3) Devlet parlamentosuile [Parlamentosu ile], Cumhurbaşkanı ve bütün fonksiyonlari [fonksiyonları ile], olduğu gibi kalmış; yalnız icra organı değişmiştir. (4) Soruşturma kurulları; adalet divanı gibi sun’i kuruluşları yoktur. (5) Fetvacı hukuk ulemasına; CHP sine yer verilmemiş, bu yüzden İnönü tasfiyeye uğramıştır. (6) Kurucu meclis diye lüzumsuz bir teşekkül kurulmamıştır. (7) Silâhlı kuvvetlerde tasfiye olmamış; bir avuç yolları şaşırtılmış toy genç; geleneği kuvvetli ocaklardan atılmıştır. (8) Anarşist karârgahı olan üniversiler [üniversiteler], nisbeten temizlenmeye çalışılmış; anarşistler, sokağı işgal edenler tenkil olunmuş; komünist militanların ve piyonların çanlarına ot tıkanmış; ümitleri şimdilik havaya uçmuştur. (9) Kanun harici hareketler; intikam hissi; haksızlık ve zulüm olmamıştır. (10) Silahlı kuvvetler sokağa dökülmemiş; taşkınlıklar görülmemiş; <<Zinde kuvvetler, Ordu-Gençlik elele; kuyruk>> gibi ayırıcı komünist sloganları yer almamıştır. (11) Radyolarda tehdit ve tedhiş sesleri yerine milletin sesi işitilmiştir. (12) İdari makamlarda; sivil devlet hizmetlerinde askere yer verilmemiştir. (13) Balmumcu çiftliği, Yassıada gibi kamplar, manevi işkenceler yoktur...”⁴⁴³

Bu sebeplerin çoğu, 12 Mart’ın, 27 Mayıs’tan ayırıcı yönlerini ortaya koymaktadır. Fakat burada, AP iktidarının yönetimden düşürülmesi bağlamından yeterince söz edilmemiş - askeri müdahalelerin liberal demokratik düşünce yapısına aykırılığına değinilmemiş- ya da bu konu görmezden gelinmiş ve DP’li çizginin dikkati, daha çok hareketin sol kesimler üzerinde, anarşiyi bitirmek için yapıldığı noktasına odaklanmıştır. Aslında bunun bir askeri müdahale olduğu görülmüştür, fakat bazı DP/AP’li çevrelerin düşüncesi, 12 Mart’ın kim tarafından ne yöne kaydırılabileceği tehlikesine odaklı olarak henüz sabit değil, değişkendir. Daha doğrusu bunu farklı ideolojik taraflar için, 12 Mart sonrası siyasi ortamı ele geçirme mücadelesi gibi de ifade edebiliriz. Bu bağlamda DP/AP’lilerin düşünceleri de sola odaklanmaya paralel olarak şekillenecektir.

DP çizgisinin mensupları bir anlamda, 27 Mayıs sonrasında yapılan reformların yetersizliğinden dolayı, 12 Mart’ın gerçekleştirildiği düşüncesine karşı çıkacaktır. Çünkü böyle bir amacın, 27 Mayısçıların düşüncelerine hizmet edeceği düşünülmüştür. Yani diğer anlamda AP’li çevrelere göre, sol kesimlerin istediği tarzda bir 12 Mart, 27 Mayıs’ın bir devamı olabilecektir ama buna izin de mümkün olduğunca verilmemelidir.⁴⁴⁴ Aslında birbirinden farklı hareketler oldukları düşünülse de, 12 Mart’ı, 27 Mayıs sonrasındaki siyasi süreçle ilişkilendirmeden incelemek pek mümkün değildir. İlhan Yurdoğlu’na göre 12 Mart muhtırası, sol kesimler üzerinde gereken etkiyi yapmış ve gerek orduya sol eğilimli sızmalar gerekse de sokaklardaki sol eğilimli hareketlenmeler son bulmuştur. Yurdoğlu’nun deyişiyle muhtıra, “*Göklere çıkarılan 1961 Anayasasının kolunu kanadını kırıp, tüylerini yoldurt*”muştur. Bir diğer anlamda sol kesimlerin, 12 Mart’ın rotasını ters çevirme hamlesinin

⁴⁴³ Yurdoğlu, “27 Mayıs ve...”, s. 2.

⁴⁴⁴ “Gölge Etmeyin”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5215, 28.5.1972, s. 1,7.

başarısız olduğu düşünülmüş ve bu yüzden ikinci bir 27 Mayıs düşüncesi engellenmiştir. Bu şekildeki AP’li görüşlere göre, siyasi rejim TSK tarafından kurtarılsa da süreçten en çok zararı AP görecektir.⁴⁴⁵

Tekin Erer’e göre 12 Mart, aslında CHP’nin 27 Mayıs sonrası süreçteki konumuna tekrar erişebilmesi açısından bir “*piyango*” gibiydi. Nitekim Nihat Erim’in, bir teknokratlar hükümeti kurduğu söylene de hükümet üyelerinin çoğu CHP’liydi. Fakat süreç CHP’nin istediği gibi ilerlemedi. Aynı zamanda solcuların ilk dönemlerde muhtıraya verdikleri destek, ordunun aldığı konum görüldüğünde, yerini orduya eleştiriye bırakacaktır. Tekin Erer’e göre, sol kesimler tarafından “*12 Mart’tan alınması gereken ders*” budur. Aslında AP’lilerin çoğu, ordunun bu duruşundan hoşnuttu fakat Erer, ordunun Erim hükümetine verdiği desteği, AP hükümetine vermesi halinde çok daha olumlu adımlar atılabileceğini belirtmiştir.⁴⁴⁶ DP çizgisi üyelerince, 12 Mart muhtırasıyla, 27 Mayıs rejiminin açıklarının kapatıldığı düşünülse de bu kesimlerin aydınlarından, 12 Mart ile 27 Mayıs’ı aynı kefeye koyan muhafazakar-demokratlar da vardı.

Mesela Tercüman gazetesi yazarı Ahmet Kabaklı’ya göre, olumlu ya da olumsuz, iki askeri müdahale de şu açılardan birbirine paralel gelişmelerdir: Buna göre iki hareketin temelini de CHP atmış, iki hareketten sonra da millet iradesinin dışında CHP ağırlıklı hükümetler kurulmuştu. İkisini de yapan orduydü ve ikisinde de yönetimden düşen iktidarlar aynı siyasi zeminden gelmekteydi. Ama Kabaklı da CHP’nin sonradan 12 Mart’a neden tavır aldığını sormuş ve sonucunda AP’li çevrelerin, 12 Mart konusunda yukarıda belirtilen; süreçte yumuşayan, yumuşatılan fikirlerine yaklaşmıştır. Kabaklı’ya göre, “*12 Mart’ın ‘reformlar, ilkeler’ karambolu altındaki gözü bağıllığı, 27 Mayıs’taki kadar uzun*

⁴⁴⁵ İhsan Yurdoğlu, “12 Mart’ın analizi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5820, 12.3.1974, s. 2; 12 Mart rejimi, yani muhtıranın verilmesinden 1973’e kadar olan dönemin mevcut anayasasında 3 defa değişiklik yapılmıştır. Bülent Tanör’e göre TSK, muhtırayı verdiğinde, anayasa değişikliği, öncelikli konulardan biri değildi. Bu bağlamda, değişiklik taleplerindeki artış, 12 Mart sonrasında, anarşinin durmaması üzerine ortaya çıkmıştı. Değişiklik konusu asıl olarak siyasi elitlerin meselesiydi. Çünkü mevcut anayasanın var olan sorunları çözmediğine inanılıyordu. Tanör’e göre TSK, anayasa değiştirken, ne herhangi bir baskı yapmış ne de bunu özellikle istemiştir. O halde bunda, anayasanın değişmesini isteyen siyasilerin ama özellikle 12 Mart sonrasında, bu yöndeki talepleri daha da artan iş çevrelerinin payı vardı. Anayasanın değişmesini isteyen siyaset ve iş çevrelerinin payı, görüldüğü gibi TSK’nın payından yüksektir. İş çevreleri özellikle sosyal taleplerin önüne, “*emniyet ve istikrar*” yönünde; daha çok güvenliğin sağlanmasına yönelik talepler ileri sürmüşlerdir. Ayrıca bu yöndeki anayasa değişikliklerinin anarşi ortamını ne kadar bitirdiği de -daha önce kısaca değinildiği gibi- bir başka tartışma konusudur. Bkz.: Tanör, **İki Anayasa 1961...**, s. 39-43.

⁴⁴⁶ Tekin Erer, “12 Mart Dersi!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 6443, 19.3.1976, s. 3; Ayrıca Bülent Ecevit’in 27 Mayıs ve 12 Mart’a verdiği tepkilere de değinilmiştir. Buna göre 27 Mayıs’ı savunan Ecevit, 12 Mart’ın karşısında konumlanacaktır. Fakat bir yandan da hem siyasi düzenin sağlanması hem de reformların yapılması bağlamında 12 Mart, Ecevit tarafından olumlu görülmüştür. Bkz.; Ahmet Güner, “Ecevit’den İhtilâl Yorumları”, **Son Havadis**, Yıl:17, Sayı: 7193, 19.11.1973, s. 3.

sürmemiştir.” Bu durumda 12 Mart’la birlikte, Kabaklı ve birçok DP/AP’li tarafından ordunun gözünü açması şeklinde yorumlanabilecek bir noktaya dikkat çekilmesi önemlidir.⁴⁴⁷

Ferruh Bozbeyli’ye göre de 27 Mayısçıların desteği CHP’ye idi. Fakat 12 Mart’ta bu yoktu. Ordu bu bağlamda muhtıra ile tamamen partiler üstü bir yönetim kurmayı hedeflemişti.⁴⁴⁸ Bu, bir diğer anlamda 27 Mayıs ile varlığı daha da belirginleşen sivil bürokrat ve aydınların, ordu ile -eskiden aynı ittifakta oldukları askeri bürokrasiyle- aralarına mesafe girmesi de demektir. 12 Mart öncesinde yaşanan sol darbe girişimi örneği, asker bürokratların 12 Mart sonrasında farklı bir yerde konumlanmasını gerektirmişti. Bu da ordunun sağ görüşler hizasına çekilmesiyle sonuçlanmıştı.⁴⁴⁹ Mesela DP çizgisinden Rasim Cinisli de benzer bir noktayı vurgulayarak hem 12 Mart öncesindeki anarşi olaylarını hem de 9 Mart 1971 tarihli gerçekleşmeyen sol eğilimli darbe girişiminden bahsetmiştir.⁴⁵⁰ Tüm bu görüşler, 12 Mart’ın DP’li çizgi tarafından neden 27 Mayıs’tan ayrı bir yere koyulduğunun göstergeleridir.

Aynı zamanda bu nedenler, aslında her ne kadar bir askeri müdahale olmuş olsa da AP’nin, rejimin devamı kaygısı ve AP tarafından çok savunulan, meclisin işletilmesi gibi nedenlerle, 12 Mart sonrası düzeni desteklemesini sağlamıştı. Örneğin sıkıyönetimin ilan edilmesi, ordunun sol kesimlere karşı duruşunun ciddiliğini ortaya koymuştu. Tanel Demirel’in de belirttiği gibi, ülkedeki sokak olaylarının yatışması ve yukarıda da belirtildiği üzere 1961 Anayasası’ndaki birtakım hususların değiştirilmesi, AP’nin işine yarayacak bir siyasi ortamı sağlamıştır.⁴⁵¹ Dolayısıyla DP/AP’li kimi aydınların fikirlerinde 12 Mart konusunda görülen değişikliğin, AP kadrolarında da bir ölçüde olduğundan bahsedilebilir. DP çizgisindeki siyasi parti liderlerinin, 12 Mart’ın meydana gelme nedenleriyle ilgili değil, ama 12 Mart’ın kabullenilmesi bağlamında, sonrasındaki siyasi gelişmelerle ilgili olumlu görüşleri

⁴⁴⁷ Ahmet Kabaklı, “27 Mayıs, 12 Mart”, **Tercüman**, Yıl: 13, Sayı: 4560, 29.5.1974, s. 2.

⁴⁴⁸ **Yalnız Demokrat**, Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009, s. 337.

⁴⁴⁹ 12 Mart sürecinde, hem iç hem de dış etkilerle yaratılan ortak düşman sonucunda, sadece merkez sağ siyasetin temsilcisi AP değil, radikal sağın genel anlamdaki unsurları da ordu ile bir amaç uyuşması içinde oldular. 12 Eylül de zaten bu sürecin perçinlenmesinden başka bir şey değildi. Demirel, “1946-1980 Döneminde...”, s. 441-442; Avni Özgürel, 12 Mart öncesinde AP’nin Milli Savunma Bakanı olan Ahmet Topaloğlu’nun, muhtıranın verileceğinden haberi olduğunu söylemiştir. Bu, Özgürel’in de dediği gibi, kimi siyasetçilerin askeri müdahaleden haberi olması bağlamında bir “*iharet*” olabilir. Fakat diğer yandan, bununla ilgili elimizde bir kanıt olmasa da AP’li bakanın, ülkenin geleceğiyle ilgili, AP ve ordunun ortak hedefleri bağlamında, askerlerden bir güvence almış olabileceği de, diğer bir seçenek olarak düşünülmelidir. Bkz.: Özgürel, **a.g.e.**, s. 18.

⁴⁵⁰ **Rasim Cinisli ile kişisel görüşme**, İstanbul, 04.02.2020.

⁴⁵¹ Demirel, **Adalet Partisi...**, s. 247-248; Sıkıyönetim, 26 Nisan 1971 tarihinde 11 ilde olmak üzere, Nihat Erim kabinesi tarafından ilan edildi. Oysa Demirel, 12 Mart sürecinden birkaç ay öncesine kadar sıkıyönetim konusunu gündeme getirmiş ve bu fikir generaller tarafından reddedilmişti. Bu sefer de sıkıyönetimin, hükümet tarafından ilanının birinci nedeni, generallerdi. Bu yüzden AP’nin fikirlerinin yumuşamasındaki nedenlerden biri, ordu mensuplarındaki bu kararlılıktı. Bkz.: Zafer Üskül, **Siyaset ve Asker**, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 1997, s. 191-193.

de olacaktır.⁴⁵² Mesela AP ve Demirel'in 12 Mart sonrasında orduyla beraber hareket edecek olması, aynı zamanda ordunun hareket alanının AP tarafından daraltılmasını da sağlayan etkenlerdendi. Zaten bu durum sadece Demirel dönemi AP'sinin değil, Ragıp Gümüşpala döneminden itibaren, DP'li çizginin siyasi liderleri tarafından ordunun siyasi aktör konumuyla mücadele edilmesinin de bir sonucudur. Sonuç olarak AP, siyasi ortamda hem kendi kitlelerini hem de orduyu memnun etmek zorunda kaldığı için, 12 Mart sonrasında, bu süreçten bağımsız değildi.⁴⁵³ Aynı zamanda AP, 12 Mart'taki bu konumuyla, liberal demokratik düşünce yapısını yine ihlal etmiştir. Çünkü 1961 Anayasası bağlamındaki gelişmeler, AP'yi 12 Mart sürecinde devlet otoritesinin yanında konumlanmaya itmiştir. Bu bağlamda birçok vatandaşın doğal hakları ihlal edilmiş, AP de bunu savunmaktan çekinmemiştir.⁴⁵⁴ Sonuçta 12 Mart, artık sağ kesimlerin ideolojik görüşlerine kayan bir çizgide şekillenecektir.

Zaten, sadece bu gerçekleşirse, Ümit Cizre'nin iki eski AP'li bakan üzerinden aktardığı gibi, 12 Mart'ın bir hükümet darbesi şeklinde değil de, "*kendine özgü bir hareket*" olarak değerlendirilmesi, bir anlam kazanabilirdi.⁴⁵⁵ Yani 12 Mart örneğinde Türk ordusu, Türk sağının ortak değer saydığı, kendi zihnindekine yakın bir ordu gibi davranmıştır. Bir diğer anlamda anarşi sorununun artması, ordunun, 'sol' başta olmak üzere, tüm ideolojik kesimlerin karşısına geçmesiyle sonuçlanmıştır. Bu nedenle DP'li kesimlerin çoğu, bu bağlamda ordu tarafından fikren ikna edilmiştir. Böylece 12 Mart, DP çizgisi mensuplarının değişen fikirleri neticesinde, 27 Mayıs'tan -bir ölçüde- farklı bir yere konmuştur. Oysa 12 Mart sürecinin başından beri DP/AP'liler tarafından endişe edilen, iki askeri müdahalenin de aynı çizgide gelişim göstermesiydi. Burada aynı zamanda, askeri müdahalelerin niteliklerinden; yani askeri müdahalenin amaçlarının ne olduğu, müdahalenin kime yönelik olduğu gibi değerlendirmelerin öneminden bahsetmek gerekir.

DP çizgisi destekçilerinin 12 Mart muhtırasını destekledikleri gibi bir iddiada bulunmadan -ki yukarıda da belirtildiği gibi bu doğru olmayacaktır-, hareketin siyasi

---

⁴⁵² Mesela Demokratik parti lideri Ferruh Bozbeyli, 12 Mart sürecinin başında ordu müdahalesini anayasaya aykırı olarak değerlendirirken, aynı zamanda orduyu da eleştiriyordu. Fakat sonrasında Bozbeyli, Türk ordusunu "*12 Mart'la, uçuruma sürüklenen devleti, komünist saldırganların şerrinden kurtaran*" bir güç olarak görecekti, dolayısıyla askeri müdahaleyle ilgili fikirlerini değiştirecekti. Dolayısıyla bu da bize, askeri müdahalelerin, sanılanın aksine bir yöne çevrildiğinde, liberal-demokrat doğayı da aşacak bir şekilde, askeri darbelerle ilgili fikirlerin değişebildiğini göstermektedir. Bkz.: **D. P. Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli'nin Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresini Açış Konuşması**, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, 16.12.1972, s. 5.

⁴⁵³ Cizre, **a.g.e.**, s. 118.

⁴⁵⁴ **A.e.**, s. 116.

⁴⁵⁵ **A.e.**, s. 107.

liderlerinin 12 Mart muhtırası ile ilgili ilk aşamadaki olumsuz düşüncelerinin sonradan bir değişim geçirdiği görülecektir. Aynı zamanda siyasi hareketin gazeteci-aydın kesimleri de 27 Mayıs sonrasının tersine olduğu düşünülen bu değişim için fikişsel olarak çaba sarf etmişlerdir. Nitekim bu değişim ya da şekillenmedeki en büyük pay da ordunun 12 Mart sürecinde aldığı konumla birlikte değerlendirilecektir. Bu süreçte DP çizgisindeki siyasi liderler ve aydınlar için amaç, suyun akışını, pragmatik bir şekilde kendi lehlerine çevirmek olmuştur. Böylece 12 Mart muhtırasının olumsuz etkileri, DP/AP’li kesimler açısından en aza indirilmiştir.

H. DP Çizgisi ve OYAK

Ordu Yardımlaşma Kurumu, 27 Mayıs sonrası süreçte, MBK’nın, yani askeri rejimin bir icraatı, ürünü olarak kurulmuştur.⁴⁵⁶ OYAK, ordunun ekonomiye dahil olması, sermaye çevrelerine yakınlaşması vb. saiklerle özerk ve ayrıcalıklı bir konum elde etmiştir. Gencay Şaylan’ın da belirttiği üzere bu, askeri bürokrasinin, sivil bürokrasiden farklılaşmasının da bir ifadesi olmuştur.⁴⁵⁷ Ayrıca OYAK benzeri bir yapılanma sadece Türkiye’ye özgü de değildir. İsmet Akça’nın belirttiği gibi dünyanın farklı ülkelerinde de -Şili, Ekvator, Kolombiya, Pakistan, Suriye, Çin vb.- Türkiye’deki OYAK örneğine benzer yapılanmalar vardır. Söz konusu ülkelerin ortak özellikleri, büyük oranda demokratik gelişmişlik seviyelerinin düşük olması, dolayısıyla gelişmemiş ya da az gelişmiş ülkeler arasında yer almalarıdır. Bu ülkelerde ordu, Türkiye’ye benzer bir şekilde ekonomik alanın içinde aktif bir rol almış, bu doğrultuda büyük “*sermaye grupları*” da oluşmuştur.⁴⁵⁸

Türkiye’de ordu, OYAK bağlantısıyla kendisine yeni bir alan açmışken, bu durum, ordunun, Türkiye’nin kapitalizmle bütünleşmesi noktasında katkı sunmasına neden olmuştur. Bunun AP’li kesimlerle ilgisi ise, aslında sermaye çevrelerinin, özellikle sanayi burjuvazisinin AP tarafından desteklendiği gerçeğinden hareketle bir anlam kazanacaktır. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi DP çizgisi destekçileri, 27 Mayıs uygulamalarından neredeyse tamamen şikayetçidir. Burada değinilecek nokta, 27 Mayıs sonrasında ortaya çıkan bir kurum olarak

⁴⁵⁶ OYAK, 205 No’lu kanunun, 3 Ocak 1961 tarihinde kabulü ve 9 Ocak 1961’de Resmi Gazete’de yayımlanmasıyla birlikte kurulmuştur. **Resmî Gazete**, Sayı: 10702, 9.1.1961, s. 2991-2995.

⁴⁵⁷ Gencay Şaylan, “Cumhuriyet Bürokrasisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 305.

⁴⁵⁸ İsmet Akça, “Ekonomide Askerin Varlığı, Askeri Sermaye, Oyak”, **Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim**, İstanbul, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2010, s. 17.

OYAK'ın varlığına, DP/AP çizgisinin verdiği tepkiyi, eldeki veriler ölçüsünde değerlendirmektedir.

Bu, bir ölçüde 27 Mayısçıların ortaya koymak istediği ekonomik icraatlarla paralel bir değerlendirmeyi gerektirir. Bu bağlamda şunu sormak gerekir: Askeri müdahale sonrasında 27 Mayısçılar, yani asker-sivil bürokrat, aydın ve DP'den Hürriyet Partisi bağlamında kopan burjuvazi,⁴⁵⁹ nasıl bir ekonomik ve siyasi düzen hayal ediyordu? Genel anlamda bunun cevabı, özellikle aydınların reformlar bağlamında ortaya koymaya çalıştığı, birçok defa da belirtildiği gibi “planlama” düşüncesinin hayata geçirilmesi doğrultusunda verilebilir.

Bu sürecin aktörleri; plancılar, askerler, burjuvazi vb. unsurlar, yani kentsel bloktu. Sonuç olarak iş adamları ve plancıların çıkarlarının farklılaşması ve kısa süreli askeri rejim sonrasında sivil siyasete geçişle birlikte, beklentilerin de farklılaşmasıyla, söz konusu kentsel blok içinde uyumsuzluklar yaşandı.⁴⁶⁰ Sanayiciler, özel sektör ağırlıklı bir planlama istiyorlardı. Zaten bu düşünce, 1965 yılında tek başına iktidara geldikten sonra, Şevket Pamuk'un belirttiği gibi, “*özel sektöre yön gösteren değil, özel sektörü destekleyen bir planlama anlayışı*” olarak AP tarafından ortaya konuldu. Bu sonuçla AP'nin, çok da hazzetmediği bir planlamanın ağırlığı azaltılırken, özel sektörün ağırlığı ise artırılmış oldu.⁴⁶¹ AP, ekonomik kalkınma politikalarıyla bir “*Refah Devleti*” oluşturmayı amaçladı ve hedefini, özel sektör ve “*plânlı kalkınma*”ya ek olarak bir de karma ekonominin gereklerini yerine getirmek olarak belirledi. Dolayısıyla AP, sanayi burjuvazisine öncelik verip, ticaret burjuvazisi ve kırsal kesimlerin de ihmal edilmemesi bağlamında tarım burjuvazisini desteklemeyi bırakmayacaktı. Tüm bu unsurlar Türkiye'deki kapitalizmin güçlenmesine de yardımcı gelişmelerdi.⁴⁶² AP, süreçte DP'nin “*popülist*” politikalarını sürdürdü. Dolayısıyla DP döneminde sürdürülen “*patronaj*” ağına, “*sanayici ve işçiler*” de eklenmiş oldu.⁴⁶³ Sonuç olarak, 27 Mayısçıların DPT ile ortaya koymaya çalıştığı amaçlardan, AP'nin tek başına

⁴⁵⁹ Aslı Daldal'ın, Manfred Halpern üzerinden belirttiği gibi Türkiye'deki kentsel bloğu oluşturan bu grup, “*yeni orta sınıf*” olarak adlandırılmıştı. Tabii ki 27 Mayıs sonrasında çeşitli amaçlarla ortaya çıkan bu kesimin hedefinde, DP döneminde palazlanan, DP'nin de çoğunlukla kırsaldan devşirdiği destek, kendi oluşturduğu orta sınıflar, burjuvazi vardı. Kısaca belirtmek gerekirse 27 Mayıs'la birlikte kentsel blok, kırsal bloğun karşısında konumlanmıştı. Bkz.: Aslı Daldal, “The New Middle Class as a Progressive Urban Coalition: The 1960 Coup d'Etat in Turkey”, *Turkish Studies*, Vol. 5, No: 3, Autumn 2004, s. 75-78.

⁴⁶⁰ Feridun Cemil Özcan, “Altmışlı Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları*, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 181-182.

⁴⁶¹ Pamuk, *a.g.e.*, s. 236-237.

⁴⁶² *Millet Hizmetinde Adalet Partisi: 1965-1971*, Ankara, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları: No. 50, 1972, s. 74-75.

⁴⁶³ Özcan, *a.g.e.*, 183.

iktidar olmasıyla, aslında bir ölçüde uzaklaşıldı.⁴⁶⁴ Böylece korumacı politikalarla ortaya çıkan bir ithal ikamesi anlayışı güçlendi. Bu korumacılıktan yararlanmak, OYAK'ın ayrıcalıklı bir konum elde etmesine de yardımcı oldu.

İsmet Akça'nın belirttiği gibi 27 Mayısçılar, kapitalist gelişmeyi kendi düşünceleri doğrultusunda, yani planlama ve ithal ikamesi yoluyla sanayileşme bağlamında tahayyül etti ve bir “*Sosyal-Millî Güvenlik Devleti*” anlayışını uygulamayı amaçladı. Bir diğer deyişle cuntacılar, 27 Mayıs sonrasındaki “*güvenlik anlayışını*”, “*sosyal*” çerçevede ve “*millî güvenlik*” çerçevesinde değerlendirdi. Bunu ortaya koyabilmek için DPT'nin kurulmasının yanında, bir de 1961 Anayasası ile oluşturulmak istenen Millî Güvenlik devleti vardı ki, bir vesayet kurumu olan MGK da bu yüzden kurulmuştu. Akça'ya göre tüm bunların bir amacı da oluşması muhtemel “*sınıf siyasetini*” engellemektir.⁴⁶⁵ Aynı zamanda bu, sağın neredeyse bütün unsurlarının, organik ‘millet’ tahayyülü kapsamında gerçekleşmesini istediği temel amaçlardan bir tanesidir. Dolayısıyla Türk sağının özellikle güvenlik bağlamındaki bu düşünceleri, askerlerin sahip oldukları düşünce yapılarından da kaynaklanan bir sonuçtur. Bunun yanında bir de 27 Mayıs sonrasında yıldızı parlatılmaya çalışılan, toplumsal adalet, planlı kalkınma vb. kavramların sürece etkisinden ve MBK üyelerinin, ideolojik eğilimlerinin önemi olmaksızın, söz konusu kavramlara gösterdikleri ilgiden bahsetmek gerekir. Dolayısıyla cuntacılar, 27 Mayıs öncesi süreçte DP'nin yeterince sağlayamadığını düşündükleri bu şartlardan doğan boşlukların, doldurulmasını isteyecektir.

Burada bizi ilgilendiren, daha doğrusu AP'lilerin OYAK'a bakış açısını biraz ortaya koyabilecek olan, sosyal güvenlik anlayışıdır.⁴⁶⁶ Çünkü DP çizgisindeki kesimlerin 1961 Anayasası hakkındaki fikirleri, çalışmanın yukarı bölümlerinde de değinildiği gibi genel anlamda olumsuzdur. Dolayısıyla bu konu ve 1961 Anayasası bağlamında ortaya konulan MGK gibi vesayetçi uygulamalar, AP'lilerin 27 Mayıs sürecinde rahatsız oldukları kapsamın içerisinde. Bu nedenlerle, askeri rejim tarafından OYAK'ın kurdurulmasının bir amacı, bu anlayışın gerekliliklerini yerine getirmektir. Bir kısım AP'linin, 27 Mayısçı fikirlerle ‘yakınlaştığı’ noktalar da sosyal güvenlik kavramı üzerinden şekillenmektedir. Bu açıdan, AP'lilerin OYAK'ı desteklemesi sürpriz olmayacaktı.

---

⁴⁶⁴ Pamuk, **a.g.e.**, s. 236.

⁴⁶⁵ İsmet Akça, “Altmışlı Yıllarda Türkiye Kapitalizmi ve Ordunun “Holdingi” OYAK”, **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 208.

⁴⁶⁶ **A.y.**

Örneğin gazeteci Selçuk İrdem'e göre, devletin ekonomik gücünün yetersiz olduğu alanlarda OYAK'ın söz sahibi olması, onun en önemli avantajlarından biridir. OYAK, bu bağlamda vatandaşların da iyiliği için elinden gelen her şeyi yapması gereken devlet için, “*milli bir görev*” yerine getirmektedir. OYAK'ın, İrdem tarafından övülmesinin temel nedenlerinden biri, ilginç bir şekilde devletten kazandığı vergi muafiyetleri, yatırım alanlarının çeşitliliği vb. ayrıcalıklar görülmeksizin -yani OYAK'a doğrudan bir devlet desteği olmasa da dolaylı olarak vardı- devletten yardım almayan kuruluş şeklinde değerlendirilmesidir. Bu fikir, İrdem tarafından genel anlamda şu şekilde ifade edilmiştir:

“Ordu Yardımlaşma Kurumunun **gelir amaçlı yatırımları** ülkemizin diğer sosyal güvenlik müesseselerine örnek olacak bir görünüm içinde bulunmaktadır. Çünkü, Kurum, kaynaklarını rasyonel ve verimli işletmek hususunda büyük bir başarı göstermekte ve bunun sonucunda da da ne devlete el açmakta ve ne de yasal aidatlarını artırmak için girişimlerde bulunmaktadır. Üstelik bu başarıyı, milli kalkınma planlarımızın öngördüğü alanlarda yatırım yapmak ve böylece ülke ekonomisine büyük katkılarda bulunmak suretiyle elde etmektedir. Asla büyük kârlar peşinde koşmayan Kurum, dengeli, verimli, hızlı ve güvenli yatırımlarla sosyal ve ekonomik hedeflerine ulaşmaktadır. Esas amacı olan sosyal hedeflerine, ülke ekonomisine hizmet ederek varmakta ve Kurum varlıklarını en iyi şekilde işletmekte ve en güvenli şekilde korumaktadır.”⁴⁶⁷

Aynı zamanda OYAK'ın üyelerinden topladığı aidatlar ve sanayi yatırımlarından elde ettiği değer,⁴⁶⁸ sadece AP bağlamında değil, örneğin herhangi bir hükümetin ekonomideki plan ve politikalarını gerçekleştirmesine yardımcı olabilecek niteliktedir. Bu yüzden de DP çizgisinin kimi mensupları, OYAK'ın elindeki imkanları değerlendirmesi düşüncesinde olacaktır.⁴⁶⁹ Gazeteci Selçuk İrdem'e göre bu doğrultuda OYAK, savunma sanayisini de ihya etmelidir. Bir diğer anlamda OYAK, ekonomiye hizmet etmesinin de ötesinde, ordunun ihtiyaçlarına da katkıda bulunma eğilimi nedeniyle kimi AP'liler tarafından, sosyal güvenlik kurumları içerisinde farklı bir yere koyulacaktır.⁴⁷⁰ Ayrıca, bu alanların yanında OYAK'ın el atması gereken bir diğer saha, konut sektöründeki yatırımlardır. Özellikle DP döneminden beri artış gösteren kentleşme ve sonrasında sanayileşmenin de gelişimi, kentlerdeki konut

⁴⁶⁷ Selçuk İrdem, “Ordu Yardımlaşma Kurumu”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 6487, 7.6.1976, s. 2.

⁴⁶⁸ Sermaye çevrelerinin OYAK'a yaklaşımı, işbirliği açısından taraflar arasında bir sorun görülmemesi şeklindedir. Çünkü OYAK, ihtiyaç duyulan sermaye açığını kapatabilecek nitelikte bir kuruluştur. Ancak sermaye çevreleri, katı planlamacıların karşısında oldukları gibi, kendi hakimiyetlerinin fazla olduğu bir hareket alanı isteseler de, OYAK; İsmet Akça'nın belirttiği gibi, ilk aşamada, “*kontrol iplerini kendi elinde tutacak şekilde*” hareket edecektir. Ordunun, özerk konumuyla, sadece 27 Mayıs sonrasında değil, bu ağırlığının sürekliliği zaten tartışılmazdı. Bkz.: İsmet Akça, “Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri”, **Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu**, Der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, 5. bs., İstanbul, Birikim Yayınları, 2013, s. 233-234.

⁴⁶⁹ Akyaz, **a.g.e.**, s. 387-388.

⁴⁷⁰ İrdem, **a.y.**

sorununu ortaya çıkarmıştır. OYAK'ın bu konudaki atılımı ise İrdem tarafından şöyle ifade edilmiştir:

“OYAK'ın ülkemizin en büyük inşaat şirketlerinden birisi ile müştereken gerçekleştirdiği girişimin amacı, yurdun her tarafında kaliteli ve ucuz konut yapmak, bunları sabit ve dar gelirli vatandaşlarla, üye ve mensuplarının istifadesine sunmaktır... Sosyal güvenlik kuruluşlarının biriken fonlarını ekonomik alanlara yöneltmesini doğal kabul etmek mümkündür. Ancak, bugüne kadar fonlarını Türkiye'mizin ekonomik amaçlarına ve kalkınma gayretlerine uygun olarak başarı ile kullanmış bulunan OYAK, şimdi ilk defa yeni bir anlayış ve yeni bir aşama ile karşımıza çıkmış bulunmaktadır... OYAK'ın son girişiminin anlamı budur.”⁴⁷¹

OYAK bağlamında ön plana çıkarılan husus, tabii ki AP'nin kalkınma planıyla bağlantılı olarak, genelde OYAK'ın sermaye miktarı ya da kar oranını arttırması üzerinden şekilleniyordu.⁴⁷² Aslında OYAK'ın, DP çizgisi mensuplarının, söz konusu tahayyüllerinin dışında bir konumu vardı. Taha Parla'nın belirttiği gibi OYAK, öncelikli olarak kar amacı güden bir kuruluştur. Nitekim ulusal ekonomiye katkı yapılması bağlamındaki üretim desteği, OYAK tarafından kısıtlı bir şekilde veriliyordu. Mesela savunma sanayisine destek vermek, milli bir rol oynadığı söylenen OYAK tarafından öncelikli bir hedef olarak görülmüyordu. Nitekim OYAK'ın yatırım yaptığı iş alanları bunları kanıtlıyordu. Bu bağlamda sermaye birikimini arttırmak, kapitalist ruhun gösterdiği şekilde kazanımları tekrar kullanıma sokmak, belli ki OYAK için en önemli tutumdur.⁴⁷³

Diğer yandan OYAK, gazeteci Selçuk İrdem tarafından TSK üyelerince kurulan bir kuruluş olarak değerlendiriliyordu.⁴⁷⁴ Yani İrdem'e göre, 27 Mayıs'tan sonra, ortaya çıkmasında askeri cuntacıların çok büyük etkisi olan ve varlığı olumlu anlamda kabul edilen

⁴⁷¹ Selçuk İrdem, “OYAK'ın Anamlı Girişimi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 7090, 28.3.1977, s. 2.

⁴⁷² Mesela AP'li Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu, 1966'da katıldığı bir OYAK toplantısında -“*ki bu Oyak'ın Altıncı Genel Toplantısı*” idi-, kurumun sermaye tutarının 400 milyon TL, kar oranının yaklaşık yüzde 6 olduğunu açıklıyordu. Bkz.: Ahmad ve Ahmad, **a.g.e.**, s. 312; Nuray Keskin, “Altmışlı Yıllarda Kamu Yönetimi”, **Türkiye'nin 1960'lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 889; Benzer şekilde, 1973 yılındaki OYAK toplantısına, AP kökenli Sadık Tekin Müftüoğlu, 1973'de Naim Talu hükümetinde Maliye Bakanı iken katılmıştı. Tercüman gazetesi bu toplantıdan sonra yine OYAK'ın “*kurum varlığı*”nı ön plana çıkarmıştır. Bkz.: “Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun Varlığı 1,3 Milyara Ulaştı”, **Tercüman**, Yıl: 12, Sayı: 4198, 26.5.1973, s. 1,7.

⁴⁷³ Taha Parla, “Türkiye’de Merkantilist Militarizm (1960-1998)”, **Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye’de Ordu**, Der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, 5. bs., İstanbul, Birikim Yayınları, 2013, s. 202-204; Parla'nın bu görüşünü, gazeteci Mehmet Ali Birand'ın, yine bir MBK icraatı olan “*ordu pazarları*” uygulamaları üzerinden de örneklemek mümkündür. Buna göre 1963 yılında, Türkiye ve Kıbrıs'ta yaklaşık 20 tane ordu pazarı bulunuyordu. OYAK yetkilileri ise öncelikli amacın bu pazarlardan kar elde etmek olmadığını söylediler de, bir gerçek var ki, pazarlarda satılan ürünlerin kalite düşüklüğü, piyasa koşullarına göre belli ölçüde ucuzluk vb. nedenlerle, satışlardan büyük ölçüde kar da elde ediliyordu. Detaylı bilgi için bkz.: Birand, **a.g.e.**, s. 282-283; Ordu pazarlarıyla ilgili ek bir değerlendirme için bkz.: Serdar Şen, **Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, 3. bs., İstanbul, Su Yayınları, 2010, s. 141-142.

⁴⁷⁴ İrdem, “OYAK'ın...”, **a.y.**

OYAK'ı, tüm Türk ordusuna mal etmenin bir sakıncası yoktu. Bu, DP/AP çizgisindekilerin, 27 Mayısçı cuntacıları Türk ordusundan soyutladığı ve cuntacılar hakkındaki olumsuz düşüncelerinin dışında bir değerlendirmedir. Çünkü gerçek anlamda Türk ordusunun, herhangi bir ihtilale kalkışabileceği, DP/AP'lilerin neredeyse tamamına yakını tarafından düşünülmüyor, askeri müdahale seçeneği, Türk ordusunun düşünce yapısına aykırı olarak görülüyordu. Tabii ki kısıtlı birkaç fikirle, AP'lilerin OYAK konusundaki görüşlerini anlamak mümkün olmasa da sermaye çıkarlarına yakınlık duyan bir AP'nin, OYAK'tan gelebilecek yatırım, istihdam vb. katkıları reddetmediği, aksine fazlasıyla önemseydiği görülebilir. Bu, aynı zamanda AP'nin orduya karşı yürüttüğü denge siyasetinin bir sonucu da olabilir.

Fakat bu durum, Ümit Cizre'nin de belirttiği gibi AP'nin; ordu, daha doğrusu asker bürokratlar karşısında, biraz da elini zayıflatan bir gelişmeydi.⁴⁷⁵ Diğer yandan OYAK, kurulmadan önce -ideolojik kapsamı fark etmeksizin tüm hükümetler açısından-, askerlerin yönetime müdahale etmesinin bir nedeni değildi. Fakat kurulduktan sonraki konumu, Taha Parla'nın da ifade ettiği gibi OYAK'ı, askeri müdahaleler bağlamında yeni bir unsur haline getirdi. Nitekim 27 Mayıs'ta, ekonomik açıdan ordu üyelerinin hayat standartlarındaki düşüklüğün, bir askeri müdahale sebebi olduğu gibi. Fakat sonrasında ordu, çıkarlarını 'kendine özel' bir alanın varlığıyla yaydı. Aslında OYAK'ın bu konumu sadece AP bağlamında da düşünülmemelidir. Nitekim kurulabilecek herhangi bir hükümet, OYAK'ın çıkarlarıyla süreçte karşı karşıya kalabilecektir. Muhtemelen bu, 27 Mayıs sonrasında AP'nin de aleyhineydi ve onun, ordu ile olan ilişkilerinde, bir ölçüde zayıf tarafını oluşturan unsurlardan biriydi.⁴⁷⁶

Belki de gazeteci Taha Akyol'un dediği gibi OYAK Türk sağı için, solun tehlike olarak algılandığı bir siyasi ortamda, aslında “*marjinal*” bir konuydu. Nitekim DP/AP çizgisinin yarı resmi yayın organlarında OYAK ile ilgili fikirlere, yukarıda bu kesimlerin sıkça tartıştığı konulara oranla çok daha az ölçülerde yer verilmesi de, Taha Akyol'u doğrulayıcı bir sonuç olabilir.⁴⁷⁷ Ama bu da, hem DP çizgisinin yarı resmi yayın organlarında ifade edilen fikirlerin hem de kimi AP'li siyasetçilerin OYAK konusundaki fikirlerinin, bu kesimlerin neredeyse tüm 27 Mayıs görüşlerinin tersine bir eğilim gösterdiği gerçeğini

⁴⁷⁵ Cizre, **a.g.e.**, s. 263.

⁴⁷⁶ Parla, **a.g.e.**, s. 207; Mesela bu, Türk solundaki siyasi unsurlar açısından da böyleydi. Nitekim ordu içindeki hiyerarşinin üst düzeydeki yöneticileri, OYAK bağlamındaki çıkarların takipçisi olan düzenin devam etmesinden yana oldukları için, özellikle var olan sistemin değişimini sloganlaştıran TİP ve CHP gibi siyasi partileri gözaltında tutmak amacındalardı. Bkz.: Ahmad, **Modern Türkiye'nin...**, s. 158.

⁴⁷⁷ **Taha Akyol ile kişisel görüşme**, İstanbul, 04.02.2020.

değiştirmez. Nitekim AP'nin sermaye çevrelerine yakınlığı da dikkat çekici bir noktadır. Bu bağlamda OYAK, övülen, sahip çıkılan bir 27 Mayıs uygulaması olarak ele alınırken, onu kuran 27 Mayısçıların ve AP'lilerin, menfaatlerinin kesiştiği bir yapılanma olmuştur. Dolayısıyla da AP'lilerin, bir darbe uygulaması olan OYAK hakkında, görüldüğü kadarıyla olumsuz bir fikir belirtmemeleri, onların pragmatik tutumunun, daha önceki örneklerden farklı olarak bir diğer göstergesidir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İSLAMCI VE MİLLİYETÇİ AKIMLARIN 27 MAYIS ALGISI

A. İslamcı Akımların 27 Mayıs Algısı

1. 27 Mayıs ve Sonrasında İslamcı Kesimler

Türk sağı içerisinde daha çok muhafazakar-dindar özellikleri ön plana çıkan İslamcı kesimlerin, 27 Mayıs konusundaki fikirlerine başvurmak, öncesinde konuyla ilgili olarak, ‘geriye dönük’ bir bakış açısını gerekli kılar. Çünkü İslamcı kesimlerin, çalışmanın ilk bölümünde sınırları çizildiği gibi DP/AP çizgisi ve milliyetçi çizgiden farklı olarak, cumhuriyetin kurulmasından, tek parti hakimiyetinin bittiği süreç bağlamında değerlendirilebilecek bir tepkisellikleri vardır. Bu yüzden, İslamcı kesimlerin çok partili süreç dönemindeki siyasi muhalefetine, yani CHP’yi ya da lideri İsmet İnönü’yü nasıl konumlandıklarını irdelemek gerekir. Çünkü CHP’nin 27 Mayıs içindeki konumu, 27 Mayıs darbesinin İslamcı kesimlerce nasıl görüldüğüyle ilgili ipuçlarını verebilecektir. Diğer yandan DP döneminde İslamcılar, DP’nin muhafazakar özelliklerini ön plana çıkarması ve DP popülizmiyle kendi adlarına olumlu bir siyasi süreç yaşamıştır. 27 Mayıs bir anlamda, İslamcıların DP döneminde kazandığı bu ivmeyi, en azından ilk aşamada sonlandıran bir gelişme olmuştur. Bu yüzden 27 Mayıs, cuntacılar tarafından bilinçli olarak hesaplı ya da hesaplanmasın, İslamcı-muhafazakar kesimlerin bu çıkışına karşı ordu tarafından yapılmış bir harekettir de.

a. Askeri Müdahaleye Gidiş Süreci’nin Değerlendirilmesi

İslamcı kesimlerin CHP değerlendirmeleri, öncelikle CHP’yi, sivil bürokrasiyle eş görmeleri anlamına gelir. Bu bağlamda yapılan gruplandırmalardan bir tanesi “*köke bağlı aydın*”larla ilgilidir. Bu kesim aydın, kendi öz değerlerine yabancılaşmayan, halkını düşünen ve halkı için çaba harcayan, yani bir anlamda muhafazakar değerlerini kaybetmeyen kişidir. Bürokrasiyle yakın görünen diğer grup ise köküne bağlı olmayan, yüzü “*Avrupa’ya dönük aydın*”dır. Bu grup, halk kültürüne sahip çıkmayan, dolayısıyla da halkı anlamayan, ama anladığını söyleyen aydınlardan oluşur. Bir ülkeyi yönetmek, bu bağlamda daha çok özüne bağlı aydınların yapabileceği bir şey olarak düşünülür veya bir ülkeyi yönetmek için, batıcı

aydının özüne dönmesi gerekir.¹ İslamcı çizgideki “*Düşünce*” dergisinin yazarlarından Abdülaziz Kemal’in bir benzetmesi olduğu gibi, “*kafası ve ruhu İslam’la doldurulamayan aydın*” kesimlerin, modernleşme ve batılılaşma hedefleri doğrultusunda konumlandıkları yer, toplum ve batıcı aydınlar arasındaki bağları koparacak ve bu da, aydınların topluma “*yabancılaşma*”sına neden olacaktır.²

Millî Gazete yazarı Zübeyir Yetik’e göre, “*Devlet çarkını döndüren sınıf*” olarak değerlendirilen bürokratlar, yetiştikleri dönemde aldıkları batılı eğitimden ya da bizzat gidip Avrupalarda aldıkları eğitimden dolayı, “*çarkın dişlileri arasında bir taş parçası*” haline gelir, sistemi tıkar veya sistemin işlemesini engeller. Zaten meseleleri de batı penceresinden görüp, batı aleyhine düşünmez ve ülkesini zarara uğratar.³ İslamcı kesimlerin aydınlar konusundaki bu düşünceleri, Yüksel Taşkın’ın da ifade ettiği gibi “*Muhafazakâr popülizm*”in, sadece ekonomik meseleler üzerinden değil, manevi ve kültürel konudaki görüşler üzerinden de anlaşılmasını gerektirir. Buna göre İslamcılar ya da “*milliyetçi muhafazakar*”ların, yukarıda olduğu gibi batıcı aydınları ikiye ayırması, aslında bu konu üzerinden, değerlere vurgu yaparak, kendi destekçi kitlelerinde bir bilinçlenme yaratmayı amaçlamalarındandır.⁴ Dolayısıyla temelde gelenekçi-batıcı ayrımının, DP çizgisinin üyeleri de dahil olmak üzere, sağ kesimlerin aydınlarınca kullanıldığını, 27 Mayıs sonrasında, askeri rejimi devam ettiren MBK’nın ve sonrasında oluşan siyasal sistemin eleştirilmesinin bir boyutunu, bunun oluşturduğunu belirtmek gerekir. Bu süreçte, gelenekçi aydınların bir hedefi, batıcı-laik kesimlerin, sol aydınların siyasal uzantıları olarak görülen CHP’dir.

Nitekim muhafazakarlık bileşeni en önemli yanlarından biri olan İslamcı kesimlere göre bu tip aydınlar, CHP içinde sayıca çoktur. Buna göre CHP, 27 Mayıs örneğindeki gibi halkın oyuyla iş başına gelmiş bir partinin iktidarını tanımamakla suçlanır. Millî Görüş çizgisinden, yazar İsmail Hakkı Hatipoğlu bu konuya şöyle değinmiştir: “*27 Mayıs ihtilalinde CHP’nin rolünü bugün bilmeyen yoktur.. CHP’nin orduyu bir ihtilal yapmaya adeta*

¹ Özkan Kozanoğlu, “Meselelerin temelinde yatan gerçekler...”, **Millî Gazete**, Yıl: 1, Sayı: 289, 31.10.1973, s. 2.

² Abdülaziz Kemal, “İslâm Toplumunda Yabancılaşma”, **Düşünce**, C. I, Sayı: 4, Temmuz 1976, s. 12; İslamcı kesimlerin örnek aydın benzetmesi belki de en çok Ali Fuat Başgil için yapılabilir. Nitekim birçok İslamcı kaynaktan, dindar kesimlerin hem tek parti döneminde hem de çok partili dönemdeki mağduriyetlerini dile getiren Ali Fuat Başgil ile ilgili birçok olumlu düşünce bulmak mümkündür. Başgil, Avrupa’da eğitim alsa da birçok aydının tersine, dine sahip çıkması ve kültürel değerleri vurgulamasıyla öz değerlerini korumuş ve ülkesine döndüğünde bunları aynen topluma yansıtan bir aydın olarak görülmüştür. Bu yüzden de Başgil, İslamcı kesimlerce, Avrupa’da eğitim almış birçok aydın ve bürokrattan farklı bir yere koyulmuştur. Bkz.: Selim Gündüz, “Başgil’in ardından”, **Yeni Asya**, Yıl: 3, Sayı: 773, 18.4.1972, s. 3.

³ Zübeyir Yetik, “Bürokratlar”, **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1186, 28.4.1976, s. 3.

⁴ Taşkın, **Anti-Komünizmden...**, s. 87-88.

zorladığını, ihtilali yapanlar bile açıkça söylemekte ve yazmaktadırlar..”⁵ Hem CHP’nin hem de belli bir sınıfın, iktidarı tekrardan ele almaya çalışması fikri ise şu şekilde belirtilir:

“Önce idareyi ordu namına ele alan genç subaylar, Demokrat Partiye karşı, Halk Partisinin gösterdiği muhalefetten kuvvet aldılar. 27 Mayıs bir reaksiyondur. Bu reaksiyon aslında, tarihimizde daima görülmüş bir zümre reaksiyonuydu ve senelerce iktidarı elinde bulundurmuş içtimai grupların eseri idi.”⁶,

Bu bağlamda İslamcı kesimlerin aydınlarından, yazar Necip Fazıl Kısakürek, 27 Mayıs’tan kısa bir süre önce Harbiye öğrencilerinin yaptığı yürüyüşü, 27 Mayıs öncesi yapılan bir “keşif” hareketine benzetmiştir. Necip Fazıl, üniversiteler ve ordu içindeki kıpırdanmalar üzerine, “kuduran muhalefet” CHP için, “*Açıkça ihtilal hazırladıkları ithamiyle partilerini kapatmak ve başlarını ezmek*” gerekir demiştir. Burada DP’nin muhalif hareketlenmeler karşısındaki pasif tutumu da eleştirilir.⁷ Buna göre, 27 Mayıs sabahı, halkın tamamının sokağa döküldüğü bilgisi de yalanlanır. Sokağa dökülenler, Millî Görüş çizgisinden tarihçi-yazar Mustafa Müftüoğlu’na göre “*zaten aylardan beri sokakta olan ve hükümet darbesini bekleyen kimseler*”, yani süreçten neredeyse tamamen sorumlu tutulan CHP’lilerdir. Ayrıca 27 Mayıs sabahı tutuklanmalarında, ordu mensubu subaylara DP’li siyasetçilerin yaşadıkları yerleri gösterenler de CHP’lilerdir.⁸ Bu bağlamda CHP kimliği, önemli bir askeri geçmişi olan parti başkanı İsmet İnönü’nün ismiyle de birleşir ve İslamcı kesimlerce, CHP ve ordu mensubu cuntacılar arasında paralel bir ilişki olduğu ortaya konur.

Bu düşünceye göre ordunun amacı, CHP faydasına bir askeri müdahale yapıp, iktidarı CHP’ye devretmektir. CHP’li kesimlerin ordu içindeki askeri müdahale taraftarı “gizli” oluşumdan haberleri vardır ve bu kesimler, herhangi bir askeri müdahale olasılığının da farkındadır. CHP’lilerin bu farkındalığı, dönemin iktidar partisi DP’ye yansıtılmaması ise İslamcı kesimlere göre, CHP’nin askeri müdahale beklentisinden ve müdahaleden yana olmasındandır. Muhafazakar-İslamcı kesimler bunun örneğini, 27 Mayısçı cunta dışında kalan Albay Talat Aydemir’in şu sözleri üzerinden vermektedir:

“1957 seçimleri yapıldı. İsmet İnönü’nün kıymetlendirmesinin tam aksi tecelli etti. O tarihte meşhur Gaziantep hâdiseleri meydana geldi. Meclis’in ilk açıldığı gün, bir askeri müdahale

⁵ İsmail Hakkı Hatipoğlu, “27 Mayıs’ta nerede idiniz?”, **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1354, 18.10.1976, s. 2.

⁶ M. Safa Nur, “Siyasî Mücadele”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 93, 26.9.1962, s. 1.

⁷ Necip Fazıl Kısakürek, **Benim Gözümde Adnan Menderes**, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1970, s. 428-429.

⁸ Mustafa Müftüoğlu, “27 Mayıs’ta tutuklananlar ve bir gerçek”, **Millî Gazete**, Yıl: 7, Sayı: 2298, 31.5.1979, s. 6.

yapılması için CHP'lilerden bizlere müracaatlar oldu. Fakat bir zümre ve hele CHP namına ihtilal yapamayacağımızı kendilerine bildirdik. Ve tekliflerini reddettik.”⁹

Bu bağlamda sokaklardaki hareketlenmeler, “zorba güç”ler tarafından organize edilmiş ve bu güçler “kaba kuvvet” kullanarak sürecin bir askeri müdahaleyle sonlanmasına neden olmuştur.¹⁰ Dolayısıyla CHP’nin 27 Mayıs bağlamında oynadığı rol, bürokrat-batıcı ve ek olarak da laik niteliğiyle, 27 Mayıs’ın hazırlayıcısı olarak görülmesidir. Ülkedeki demokrasinin varlığının, CHP’nin kendi varlığıyla eşitlendiği söylenmiş ve bundan da CHP genel başkanı İsmet İnönü sorumlu tutulmuştur. Bu bağlamda İsmet İnönü’nün İslamcı kesimlerin gözündeki genel konumu şöyle belirtilir:

“Paşa iktidarı militarist bir iktidardır. Paşa kendi demokratik iktidarını şu şekilde formüle etmiştir... Paşa, yıkmış ve yeniden kurmuş, iktidarı elinden kaçırdıktan sonra yeniden yıkım hazırlıklarına girişmiş ve de, başarmıştır. 60 ihtilalini hazırlamış ve formüle ettiği iktidar biçiminden kıl payı inhiraf etmeden yeniden sadarete oturmuştur.”¹¹

Tartışma konusu yapılan, Türk sağında genel olarak değinildiği gibi 27 Mayıs’ın partiler üstü konumudur. Genel olarak İslamcı çevrelerin düşüncelerine bakıldığında, 27 Mayıs’ın partiler üstü olmama niteliğinin yanında darbe öncesinde sokağa dökülen kalabalık grupların, 27 Mayıs sonrasında ortadan kayboldukları örneği verilerek, İslamcı kesimlerce, askeri müdahalenin, CHP tarafından planlandığı sonucuna ulaşılır.¹² Diğer yandan Necip Fazıl’a göre CHP lideri İsmet İnönü, Adnan Menderes’in ölümünün de sebeplerinden biridir. Buna göre, Menderes’in ya da DP’nin izlediği siyasetlerin temeli İnönü döneminden kalmıştır ve İnönü, kendi döneminde izlediği hatalı siyasetlerin devamında, yönetsel başarısızlıkların sorumlusunun, DP olduğunu göstermeyi iyi başarmıştır.¹³ İslamcı kesimlerin hem CHP hem de İsmet İnönü ile ilgili görüşleri bu doğrultuda çoğaltılabilir. Aynı şekilde bu kesimlerin 27 Mayıs sonrasında yaptıkları CHP değerlendirmeleri, bu başlığı tamamlayıcı nitelikte olacaktır.

b. 27 Mayıs ile İlgili Görüşler

İslamcı kesimlerin bir bölümüne göre 27 Mayıs, DP çizgisi mensuplarının görüşlerinden farklı olarak, Birinci Cumhuriyet Dönemi’nin askeri müdahale sonucunda

⁹ Mustafa Müftüoğlu, “İsmet İnönü, 27 Mayıs Hareketi ve “Tabii Senatör,,lük!.. (2)”, **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1192, 4.5.1976, s. 5.

¹⁰ “Siyasette Kaba Kuvvet”, **Millî Gazete**, Yıl: 3, Sayı: 974, 26.9.1975, s. 1,8.

¹¹ Atilla Özdür, “Paşa-Damat-Çırak”, **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1088, 21.1.1976, s. 2.

¹² Abdurrahman Dilipak, **İhtilaller Dönemi**, 3. bs., İstanbul, Beyan Yayınları, 1991, s. 286.

¹³ Necip Fazıl Kısakürek, **Başmakalelerim 3**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1995, s. 216-217.

kapanması ve İkinci Cumhuriyet Dönemi'nin başlaması olarak değerlendirilmiştir. Bu durumda henüz, askeri müdahale sonrası siyasi düzenden beklentiler ortaya konacaktır. Yeni düzenden beklenen, demokrasi, insan hakları vb. taleplerin yerine getirilmesidir. Bu beklentiler; DP dönemini kendileri açısından olumlu yanlarıyla değerlendiren İslamcı kesimlere göre 27 Mayıs öncesi siyasi düzen temel alınarak ortaya konmuştur.¹⁴ Bu talepler, aynı zamanda daha çok muhafazakar konumda olan İslamcı kesimlerin görüşlerindeki liberal bakiyeyi göstermesi açısından önemlidir.

İslamcı kesimler, Ahmet Yücekök'ün belirttiği gibi, darbe sonrasında CHP'nin içinde bulunduğu ilk koalisyon dönemine kadar, 27 Mayıs'a karşı tarafsız ve pasif bir konumda kalmıştı. Çünkü bu kesimlerin, 1960'ın başlarında, özellikle askeri müdahale ile ilgili herhangi olumsuz bir fikri serbestçe ortaya koymaları zor görünmekteydi.¹⁵ Yani, 27 Mayıs sonrasındaki toplumsal ve siyasi baskıdan İslamcı kesimler de etkilenmişti. Fakat bunun istisnaları da yok değildi.

Bir diğer anlamda 1960 darbesinin İslamcı kesimler için hemen sonrasında, belki İslamcı fikirlerin hemen savunulamadığı ama eşitlik bağlamında, birtakım evrensel ilkelerin talep edildiği söylenebilir. DP'li kesimlerin düşüncelerine benzer bir şekilde, 1962 yılında kabul edilen Tedbirler Kanunu, buna bir örnek olarak gösterilebilir. Nitekim 27 Mayıs konusunda sonradan daha sert eleştiriler yapacak olan Necip Fazıl Kısakürek, Tedbirler Kanunu'nu şu şekilde eleştirmiştir:

“Bizim kastımız, ne 27 Mayıs Hareketini kötülemek, ne de Anayasanın aleyhinde kalem yürütmek ve işte bu bakımdan serbestliğimizi sağlamak değil, hangi bahis üzerinde olursa olsun, insan hakkını ezici temayüllere karşı durmaktır; ve sadece bu prensip gözünde son “Tedbirler Kanunu” nun ruhunu bildirmek, Allaha, tarihe ve millete karşı borcumuzdur.”¹⁶

Necip Fazıl'ın 27 Mayıs değerlendirmeleri, hem kimi DP ileri gelenleriyle arasının iyi olması hem de DP döneminde Büyük Doğu Hareketi'nin, İslamcı basının önemli bir temsilcisi olmasından dolayı önemlidir. Tedbirler Kanunu'nun, Necip Fazıl'ın sözlerini sakınmasına neden olmadığı, onun 27 Mayıs sonrasında, belirtebildiği düşüncelerinden anlaşılabilir. Fakat bu, onun söz konusu kanun nedeniyle yargılanmayacağı anlamına da gelmeyecektir.

Necip Fazıl'a göre 27 Mayıs 1960, bir ihtilal olarak görülse de aslında bir “*gece baskını*”dır. 27 Mayıs, Tanzimat döneminden sonra meydana gelen, ihtilale benzeyen

¹⁴ A. Selçuk Özçelik, “II. Cumhuriyetimizin bazı meseleleri”, *Yeni İstiklal*, Sayı:11, 21.12.1960, s. 4.

¹⁵ Yücekök, **100 Soruda...**, s. 95.

¹⁶ Kısakürek, **a.g.e.**, s. 21.

hareketlerden sadece bir tanesidir. Bir hareketin inkılap olabilmesi için, belli bir fikrin ortaya konması gerekir. Ayrıca, Tanzimat'tan sonra fikir namına ileri sürülebilecek tek şeyin, batı yasalarının uygulanması olduğunu belirten Necip Fazıl, muhafazakar popülist aydın özelliklerini, geleneklere ve kültürel değerler üzerinden vurgu yaparak gösterecektir. Buna göre İnkılapların olması gereken şekilde gerçekleşmemesi,¹⁷ Bugün gazetesi yazarı A. Selâmi Tosçuoğlu'na göre, Türkiye'yi “*en az bir asır*” geriye götüren bir gelişmedir.¹⁸ Yeniden Milli Mücadeleciler hareketinin lideri Aykut Edibali'ye göre ise, 27 Mayıs'ı yapan cuntanın ortaya koyduğu bir doktrin ya da bir program yoktu. Olsa da bunu pratiğe dökebilecek yöneticiler ortada yoktu, çünkü bu şans, MBK'nın bölünmesiyle birlikte 27 Mayısçı cunta tarafından kaybedilmişti.¹⁹

Bu doğrultuda 27 Mayıs, dünya tarihinde örneği görülmemiş kadar hedefsiz bir ihtilaldi. Necip Fazıl, DP'yi “*yoğurttan bir hükümete*” askeri müdahaleyi de “*mukavvadan bir hançere*” benzetmiş ve bu hançerin, DP gibi yumuşak siyaset izleyen, rakiplerine karşı sertleşemeyen bir partiyi iktidardan düşürdüğünü belirtmiştir. Askeri müdahalenin gerçekleştiği gecedен, ertesi güne kadar her şey belli olmuş, sözde ihtilalin hiçbir fikir ve amacının olmadığı ortaya çıkmıştır.²⁰ Belli ki Necip Fazıl, DP otoriterleşmesini yetersiz görmüş, otoriterleşmenin arttırılması noktasında, 27 Mayıs öncesindeki Çankaya görüşmeleri örneğindeki gibi, Ali Fuat Başgil çizgisinde değil, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ile benzer düşünceleri paylaşmıştır. Ayrıca 27 Mayıs'ın amaçsız bir hareket olduğu düşüncesi, sağ kesimlerin birçoğu ya da muhafazakâr-demokrat aydınlar ve siyasetçiler tarafından da paylaşılmıştır. Sağ kesimlerin kalanı, yani 27 Mayıs'ın ilk aşamada yapıcılarından olan ve daha çok milliyetçi özellikleri ağır basan Türkeş grubu ve Türkçüler, bunun -MBK'nın bölünmesinden önce- tersi bir düşünceye sahiptir. Nitekim 27 Mayıs'ı hedefsiz bir askeri müdahale olarak gören ve her fırsatta darbelere karşı olduklarını belirten kimi sağ muhafazakar çevreler, askeri müdahalelerin başarılı olabilmesi hususunda bazı örnek yaklaşımlar gündeme getirmişlerdir. Bir tutarsızlık örneği olarak görülebilecek bu değerlendirmelerle ilgili, şöyle bir soru sormak mümkündür: 27 Mayıs hangi koşullarda başarılı bir askeri müdahale olarak görülebilirdi? Bununla ilgili bir örnek şu şekilde verilebilir:

¹⁷ Necip Fazıl Kısakürek, **İhtilal**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1984, s. 313-316.

¹⁸ Bu düşünceye göre Tanzimat döneminden sonraki, 27 Mayıs'tan önceki diğer ihtilal hamleleri, II. Meşrutiyet'in ilanı ve Cumhuriyet'in kurulmasıydı. Bkz.: A. Selâmi Tosçuoğlu, “İhtilâl Çığırını Açıldı Bir Kere...”, Yıl: 4, Sayı: 1171, **Bugün**, 1.6.1970, s. 5.

¹⁹ Aykut Edibâli, **Komünist İhtilâle Karşı Tedbirler**, 3. bs., y.y., Otağ Yayınları, 1976, s. 104-105.

²⁰ Prof. ?, [Necip Fazıl Kısakürek], “İhtilâlin Otopsisı”, **Büyük Doğu**, C. XIV, Sayı: 1, Mayıs 1969, s. 4.

“Biz, ihtilâl sonrası için bir rejim ve bir ideoloji hazırlamadıktan, eski dosyalar, eski zihniyetleri bertaraf etmedikten, hariçte dönen dolapların mahiyetini bilmedikten ve yeni rejimlere göre adam hazırlamadıktan sonra daha yüz yıl ihtilâl yapsak netice asla değişmez!”²¹

Yine, Necip Fazıl’ın 27 Mayıs’la ilgili yaptığı bir başka benzetme, bizlere 27 Mayıs’ın nasıl olursa başarılı bir hareket olarak görülebileceği konusunda ipuçları vermektedir. Buna göre Necip Fazıl, devleti bir saksıya benzetmiş, saksının bir “fiske” ile devrilmesi sonucunda altından; askeri müdahalenin hazırlayıcısı konumunda olup, sınıfsal özellikleriyle asker-sivil bürokrasi, yani, saksının altındaki “*haşerat*”, “*solucan*”, vb. zararlı maddeler ön plana çıkmıştır. Buna bağlı olarak Necip Fazıl, inkılabın nasıl olması gerektiğinin de cevabını vermektedir. Buna göre askeri müdahaleyi yapanların asıl amacı, saksının devrilmesiyle ortaya çıkacak olan zararlı sosyal sınıfları yok etmek olmalıydı. Bu olsaydı, 27 Mayıs amacına ulaşmış olurdu. Dolayısıyla bu yapılmadığı için, 27 Mayıs ne bir “*inkılâp*”, ne bir “*darbe*” ne de bir “*ihtilâl*”di.²²

Necip Fazıl’a göre ihtilâl, aklın ve daha çok “*ruh*”un birlikte beslenmesi gereken bir “*sanat*”tı.²³ Fakat bu, “*sanat için sanat*” değil de bir hedefi olan, toplumun gelenekleri ve alışkanlıklarıyla uyumlu, muhafazakar ölçülerde bir sanattı.²⁴ Burada, Tevfik Fikret’in “*seçkin*” edebi anlayışı ile Ahmet Mithat Efendi’nin “*halkçı*” edebi anlayışı arasındaki fark gibi bir ayrım vardır. Dolayısıyla da Necip Fazıl tarafından Tanzimat döneminden beri süren - batıcı, laik- topluma yaklaşım fikri üzerinden bir 27 Mayıs çıkarımı yapılır.²⁵ Bu bağlamda bir ihtilâl ya da bir inkılabın, belli bir lideri olmalı, doğal olarak da liderin belirlediği kadrolar olmalıdır.²⁶ Necip Fazıl’a göre bu kadroları, “*mukaddesatçı ve milliyetçi gençlik, dayanak sınıfı da şehadet getiren herkes*” oluşturmalıdır.²⁷ Necip Fazıl’ın bu görüşlerinden, askeri müdahaleler sonucunda inşa edilmesi düşünülen, organik bir toplum öngörüsünün olduğu anlaşılmaktadır. Bu öngörü, milliyetçi-muhafazakar bir aydının askeri müdahaleyi kendi ideolojik yönelimlerine bağlı olarak şekillendirmesine bir örnektir. Burada şöyle bir ayrıma gidilebilir: birincisi, ülkeyi yönetecek kadroların bir ihtilâl yoluyla oluşturulma düşüncesidir. İkincisi, genç aydınların, kendilerini sağ muhafazakar çizgide yetiştirmeleriyle -herhangi bir askeri müdahale seçeneğinin dışında- bu kadroların oluşabileceği düşüncesidir. Nitekim

²¹ “Artık hatırlatmak sırası gelmiştir”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 101, 21.11.1962, s. 2.

²² Kısakürek, **Başmakalelerim 3...**, s. 10-11.

²³ Necip Fazıl Kısakürek, “İlk İnsandan Bu Yana İhtilâl”, **Millî Gazete**, Yıl: 3, Sayı: 960, 12.9.1975, s.3

²⁴ Necip Fazıl Kısakürek, “İlk İnsandan Bu Yana İhtilâl”, **Millî Gazete**, Yıl: 3, Sayı: 969, 21.9.1975, s.3.

²⁵ Jale Parla, “Tanzimat Edebiyatında Siyasî Fikirler”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi**, Ed. Mehmet Ö. Alkan, C. I, 11. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 226.

²⁶ Necip Fazıl Kısakürek, “İlk İnsandan Bu Yana İhtilâl”, **Millî Gazete**, Yıl: 3, Sayı: 961, 13.9.1975, s. 3.

²⁷ Necip Fazıl Kısakürek, “Beklediğimiz İnkılâp”, **Büyük Doğu**, C. XI, Sayı: 2, 7.10.1964, s. 2.

İslamcı Diriliş dergisinin sahiplerinden ve yazarlarından biri olan Sezai Karakoç ise daha çok ikinci görüş yönünde düşünen isimlerden biridir.

Karakoç'a göre halk kesimi, 1950-1960 yılları arasında, DP öncesinden kalan zorluklarla mücadele etseler de belli bir seviyede gelişim kaydetmişti. 27 Mayıs, işte bu gelişimi tepeleyen, Karakoç'un benzetmesiyle “*bir ırmağa atılan dinamitti.*” Suyun bulanmasına neden olan bu olumsuz durum, halkın kaydettiği gelişimi bitirmeyecekti. Aynı zamanda, batıcı düşünürlerin karşısında sayıları gittikçe artma eğilimi gösteren, halkla daha yakın ilişkiler kurabilecek aydınlar da yetişiyordu. Karakoç'a göre bunun tek engeli, her dönemde gerçekleşme olasılığı olan, “*tepeden inme bir ihtilal*” tehlikesiydi. Peki, bu tehlike nasıl önlenebilirdi? Karakoç'a göre bu, “*gençlik*” ve “*İslam ideali*” bağlantısının karşılıklı olarak düzgün bir şekilde kurulmasına bağlıydı. Bağlantıyı sağlayacak olanlarsa arada köprü durumunda bulunan sağ kesimden aydınları.²⁸ Sezai Karakoç'un bu düşüncelerinden hem 27 Mayıs'ın neden olduğu hem de 27 Mayıs benzeri bir hareketin tekrarlanmaması adına neler yapılması gerektiği anlaşılmaktadır. Çözümün bir inanç aşamasını içermesiye, geçişin, yeni oluşan aydın gruplarının halka ulaşmasıyla sağlandıktan sonra, buna yönelik kadrolar da kurulabilecektir. Daha önce de belirtildiği gibi, dünyada buna benzer ya da bu doğrultuda oluşturulan bilinçli kadro hareketlenmeleri olmuştur.

Mesela Necip Fazıl'a göre, Bolşevik Devrimi ve Fransız İhtilali, tasarlanan, planlı hareketlerdi. Fakat içinde 27 Mayıs'ın da bulunduğu askeri müdahaleler; sahte, “*köksüz*” ve ordunun kimi mensuplarının, ellerindeki araç ve gereçleri, hadlerini aşacak bir şekilde kullandıkları bir kabadayılık örneğiydi.²⁹ Bu bağlamda, emekli Orgeneral Cemal Gürsel'in, 27 Mayıs müdahalesi gerçekleştikten sonra hareketin başına geçmesi de Necip Fazıl tarafından eleştirilmiştir. Bu nedenle 27 Mayıs, İslamcılarının da ötesinde, muhafazakar-demokrat aydın ve siyasetçi çevreler tarafından lidersiz ve kadroları olmayan bir hareket olarak değerlendirilmiştir. Ya da bu kesimler tarafından, kadrolar yeterli görülse de, 27 Mayıs örneğindeki gibi, cuntacı askerlerde, planlanan ortak amaca gidilecek bir fikir birliğinin olmadığı ileri sürülecektir. MBK içindeki 13 Kasım bölünmesi bunun en net örneğidir.

²⁸ Sezai Karakoç, “Neslimizin Ödevi”, **Diriliş**, C. II, Sayı: 4, 1.7.1966, s. 8; Aykut Edibâli'ye göre, 27 Mayıs'ın bir sonucu, Türkiye'nin o dönemdeki mevcut aydınlarının 27 Mayıs sonrası sürece fikrîsel katkı vermeleriydi. Edibâli'ye göre, 27 Mayıs sonrasında hamle yapma şansını elde edenler, onun “*masonik kadrolar*” dediği daha çok sol kesimden aydınları. Sağcı aydınlar ise, 27 Mayıs sonrasındaki müsait ortamı değerlendiremedi. Nitekim milliyetçi-muhafazakar aydınlar propaganda yapma fırsatını kaçırdılar ve Edibâli'ye göre de, oluşan boşluk CHP'nin yanında yer alan aydınlar tarafından dolduruldu. Sonuç olarak, sağ kesimin aydınları, 27 Mayıs sonrasında hem Türkiye'nin önemli meseleleri hem de 1961 Anayasası'nın hazırlanmasında söz sahibi olmadılar. Bkz.: Edibâli, **a.g.e.**, s. 105-106.

²⁹ Necip Fazıl Kısakürek, “İlk İnsandan Bu Yana İhtilâl”, **Millî Gazete**, Yıl: 3, Sayı: 958, 10.9.1975, s. 3.

Nitekim İslamcı-muhafazakar aydınların çoğu, bu bağlamda 27 Mayıs'ı gerçek bir devrim olmamakla eleştirmektedir. Aslında bu doğrudur. 27 Mayıs bir devrim değildir ve öncelikle DP hükümetini devirmeyi amaçlamasıyla bir hükümet darbesidir. Bu yüzden de toplumsal yönü olan Bolşevik ve Fransız devrimlerden farklı bir gelişmedir.

Nitekim sağ muhafazakar kimi aydınlar, 27 Mayıs'ı doğrudan toplumsal devrimlerle karşılaştırmaktadır. Mesela Mısır örneğinde de görüldüğü gibi, askeri müdahaleler sonrasındaki cunta kadrolarında birtakım değişikliklere gidilebilmektedir. Mısır'daki Hür Subaylar Hareketi sonucunda, askeri cuntanın başına geçirilen General Necip'i saf dışı bırakan Nasır, ilk aşamadaki cunta yapılanmasını bozup yönetimi ele geçirmiştir.

Zaten orduların farklı tipolojiler üzerinden değerlendirilmesinin nedeni de biraz budur. Bu da temelde, askerlerin fikrinsel anlaşmazlıklarının sonucunda Albay Nasır örneğindeki gibi en güçlü kişinin ya da MBK örneğindeki gibi askeri cunta içindeki en güçlü grubun iktidarı elde etme nedenidir. Dolayısıyla 27 Mayıs'ta, askeri müdahaleyi yapan kadroların fikren ayrılmaları bu bağlamda değerlendirilmelidir. Necip Fazıl'ın değerlendirmelerinde, bir darbe karşıtlığı fikrinden ziyade, yapılması gereken bir inkılap ya da ihtilalin niteliği de belirtilmiştir. Aynı zamanda bu husus, liberal-demokrat ya da liberal-muhafazakar kesimlerle, Necip Fazıl gibi düşünenlerin fikren ayrıştığı bir noktadır da.

Yukarıda da görüldüğü üzere DP çizgisindekilerin askeri müdahalelere karşı tavrı, olumsuz anlamda daha net olmakla birlikte, olası bir askeri müdahalenin engellenmesi, DP/AP'lilerce, 27 Mayıs benzeri bir travmanın tekrarlanmaması açısından daha önemlidir. Bu doğrultuda DP'li çizgiye mensup çoğu aydının, bir askeri müdahalenin yapılmasına; Necip Fazıl örneğindeki gibi, destek verdiği söylenemez. Bu bağlamda Necip Fazıl ile çok partili süreç başlamadan önce uzun yıllar Genelkurmay Başkanlığı yapmış ve milliyetçi-muhafazakar aydınların da düşüncelerini fazlasıyla önemseydiği Mareşal Fevzi Çakmak arasındaki bir konuşma, buna örnek gösterilebilir.

Buna göre Mareşal, Necip Fazıl'a, *“cemiyyetin gidişini nasıl düzeltebilirim?”* sorusunu sorduğunda, ondan *“Bizzat orduyu harekete geçirerek... devlet müdahalesini ele alarak...”* yanıtını alacaktır. Necip Fazıl'a göre bu yaklaşım ortaya konmazsa, bu hamle karşı taraftan gelecek ve dolayısıyla geç kalınacaktır. Bu yaklaşımdaki hedef CHP lideri İnönü'dür. Nitekim Necip Fazıl, Mareşal'e, *“Sizin başını yiyemediğiniz adam bir gün yine sizin başınızı nasıl yer*

görüyorsunuz” derken, İsmet İnönü’yü kastetmiştir.³⁰ Necip Fazıl’ın fikirlerinden, eğer bir askeri müdahale yapılacaksa, bunun ilk olarak sağ kesimler tarafından yapılması gerektiğini anlıyoruz. TSK’nın da bunu yaparken, Necip Fazıl tarafından araçsallaştırıldığını görüyoruz. Böylece yönetim gücünü ele alabilecek, ideolojik olarak sağ çizgide bir cunta yapılanmasıyla, Zinde Kuvvetler etkisi de bitirilmiş olacaktır. Bu bağlamda Necip Fazıl’ın süreçten bir diğer şikayeti, Zinde Kuvvetler’in etkinliğinin, 27 Mayıs öncesinde bitirilmemiş olmasıydı. Necip Fazıl, eksiklik olarak gördüğü bu durumdan, daha çok DP’yi sorumlu tutmuştur.

Bu düşüncenin temeli aslında DP’nin kuruluşunun eski CHP’li siyasetçiler tarafından yapılmasına kadar gidebilir. Bu konuda ortaya konan düşünce, DP’nin, kalıcı çok partili sistemin ilk iktidar partisi olarak, CHP politikalarından kendini soyutlamamasıdır. Necip Fazıl bunun için, “*Demokrat Parti, Halk Partisinin tam zıddı olamamanın vebalini asıl onun suçlarını kendisine yükleyen fıkirsiz bir ihtilâl darbesi yüzünden hayatiyle ödedi*”³¹ diyecektir. Bu bağlamda DP, bir “*muvaazaa*” partisidir. Bu görüşe göre DP her ne kadar CHP’ye karşı muhalefet konumunu sürdürse de, CHP’den farklılaşamamıştır. DP’nin parti liderlerinin anlayışı da buna müsaittir.³²

Buna göre millet, aslında CHP uygulamalarına son vereceği umuduyla DP’ye destek vermiştir. Dolayısıyla İslamcı kesimlerin eleştirdiği nokta, temelinde iki partinin de aynı kökten geldiği düşüncesidir.³³ Nitekim Necip Fazıl’a göre daha yakın bir dönemin İslamcı yazarlarından olan Abdurrahman Dilipak’a göre ise, farklı zamansal süreçlerin farklı partileri olsalar da, CHP ve DP dönemleri, birbirlerine benzer ve birbirlerinin devamıdır. Bu bağlamda 27 Mayıs’ın DP ile aynı anlama geldiği düşünülmüştür. Bu görüşe göre 27 Mayıs 1960’daki darbeyi CHP yapmasaydı, DP yapacak ve yargılanan, DP’liler ya da Adnan Menderes yerine, CHP lideri İsmet İnönü olacaktı.³⁴

Nitekim Abdurrahman Dilipak, CHP-DP benzerliği için, “*yok aslında birbirlerinden pek farkları, tek farkları adları*” derken, Necip Fazıl’ın aksine, 1960’ların sonlarına doğru, DP’nin sert politikalar izlemesinin, 27 Mayıs’ın zeminini hazırladığını belirtir. Buna göre 27 Mayıs’ın bir nedeni de, o günlerde TBMM’deki milletvekilli dağılımının fazlasıyla muhalefet

³⁰ Ayrıca Necip Fazıl, önerisinin, Mareşal Fevzi Çakmak tarafından “Ben Yeniçeri Değilim!” diyerek reddedildiğini de söyleyecektir. Bkz.: Kısakürek, **Benim Gözümde...**, s. 41-42.

³¹ Necip Fazıl Kısakürek, “Geliş ve Gidişimiz”, **Büyük Doğu**, C. XIV, Sayı: 4, Ağustos 1969, s. 10.

³² Burada CHP ve DP’nin aralarında önceden anlaşıkları, yani iki parti arasında bir danışıklı rekabetin olduğu ifade edilmektedir. Hârun Yüksel, “Partiler yelpazesindeki değişiklik”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 375, 29.1.1974, s. 2.

³³ Kısakürek, **Benim Gözümde...**, s. 117.

³⁴ Dilipak, **İhtilaller Dönemi...**, s. 276.

aleyhine olmasıdır. Dilipak'a göre "27 Mayıs ise yoldan çıkmış aracı yuvarlanmakta olan vadiden çıkartıp başka bir vadiye yuvarlanmanın üstün maharetinin adı idi."³⁵ Böylelikle hem Necip Fazıl hem de Dilipak, CHP ve DP'nin benzer partiler olduğunu söylerken, Necip Fazıl, 27 Mayıs'ın hazırlanmasından DP'li kesimleri genellikle soyutlamıştır. Dilipak ise partilerdeki benzerlikten ötürü bir genelleme yapıp, DP ile 27 Mayıs'ı aynı zemin üzerinde düşünmüştür. Bu, Dilipak için, 27 Mayıs'taki darbe her iki parti tarafından yapılabilirdi, ama bunu yapan DP olmadı demekken, Necip Fazıl için; DP, 27 Mayıs benzeri bir askeri müdahaleyi, rakibinden önce yapmalıydı anlamına gelecektir.

27 Mayıs ile ilgili bir başka görüş, darbeyi destekleyen asker-sivil bürokratların, ülkedeki sol sosyalist hareketlere alan açtığı düşüncesidir. Sıkça vurgulandığı gibi, 27 Mayıs'ın İslamcı kesimler için bir anlamı, DP'nin on yıllık iktidar dönemini, tekrardan asker-sivil bürokrasiye bırakmasıydı. Bu bağlamdaki "batıcı-laik" çizgi savunucuları, İslamcı kesimler tarafından "komünist" olarak da görülürken,³⁶ demokrasinin ilerlemesinin de asker-sivil bürokrasi tarafından engellendiği düşünülmüştür. Bu bağlamda kimi İslamcı kesimler tarafından DP destekçilerince de sıkça vurgulandığı gibi millet iradesi kavramının gündeme getirildiğini görmekteyiz. Bununla orantılı olarak asker-sivil bürokratların, 27 Mayıs sonrasında kendini ayrıcalıklı bir konuma taşıdığı düşünülmüştür. Nitekim bu düşünce, İslamcı çizgideki Yeni İstiklal gazetesi yazarı M. Safa Nur tarafından asker-sivil bürokrasinin, hukuksal ayrıcalıklarıyla halktan ayrı bir 'tabaka' haline geldiği şeklinde ifade edilecektir.³⁷

Burada bir amaç da, asker-sivil bürokrasi ve sol kesimler arasındaki olası yakınlığı vurgulamaktır. Bu düşünceye göre Sosyalistler, bir Zinde Kuvvetler hakimiyetinin yayılmasını istemektedir. Burada bürokrat sınıf, Osmanlı'daki kapıkullarına benzetilmiş ve artık sayıca fazlaşan ve düzenden memnuniyetsizlikleri de olan asker-sivil bürokrasinin, bu yüzden tatmin edilmesi istenmiştir. Gazeteci M. Safa Nur'a göre sosyalist çevreler ve birçok aydının, "devletleştirme" ve "her vatandaşı devlet kapısında kul yapmayı" hedeflemesi bundandır. Daha doğrusu M. Safa Nur'un sosyalizm anlayışı böyledir.³⁸ Bu bağlamda İslamcı kesimlerin düşüncesi, genel olarak muhafazakar toplum öngörüsüyle, sınıf farklılıklarının reddi ve yok sayılması gerektiğidir. Biraz da bu yüzden, asker bürokratların, sol kesimlerle

³⁵ Dilipak'ın 27 Mayıs öncesi süreçteki meclis aritmetiğinin muhalefet aleyhine olduğunu söylemesi, DP çizgisindekilerin çok önem verdikleri 'milli irade' anlayışına bir eleştiridir aynı zamanda. Bu bağlamda mecliste temsil edilen etkisiz bir muhalefetin, 27 Mayıs'a yol açan nedenlerden biri olduğu söylenebilir. Abdurrahman Dilipak, **Menderes Dönemi**, 4. bs., İstanbul, Beyan Yayınları, 1990, s. 230.

³⁶ Çetin Özek, **Devlet ve Din**, İstanbul, Ada Yayınları, t.y., s. 559.

³⁷ M. Safa Nur, "Sosyalistler ve zinde kuvvetler", **Yeni İstiklal**, Sayı: 90, 5.9.1962, s. 1,8.

³⁸ A.y.

olan yakınlıklarına dikkat etmeleri gerekmektedir. M. Safa Nur bunu şu şekilde belirtmektedir:

“Ordu dünyanın her yerinde fikren sağ telâkkilerle meşbudur. Dünyanın hiçbir yerinde ordu ile sosyalizme geçiş olmamıştır. Aksine sosyalist devletlerin hepsinde ilk anda subaylar en büyük zararı görmüş, rejim için onlar ifna edilmişlerdir.”³⁹

Muhtemelen bunlar, orduyla ilgili fikirlerin belirtildiği tarihlerde Yön dergisi ve çevresi gibi sol-Kemalist çizgide ya da bu doğrultuda düşünen aydınlara karşı yapılan eleştirilerdi. Ayrıca ordu mensuplarının sol ile olan olası yakınlığı da İslamcı kesimler tarafından eleştirilirken, ordunun, sağ görüşler temelinde hareket etmesi gerektiği vurgulanıyordu. Buna göre İslamcı kesimlerin buradaki düşüncesi ilk planda bir askeri müdahale olması değil, pragmatik bir biçimde, ordunun sağ ideolojik bir eğilim içinde olmasıdır.

Bunda muhafazakar kesimlerin dinle olan bağlantılarının, 27 Mayıs’la birlikte sekteye uğratılacağı korkusunun da payı vardır. Bu bağlamda İslamcılar, kendilerine yöneltilen “yeşil tehlike” suçlamalarını reddederken, dini özgürce yaşamanın, topluma zararlı bir İslamcılık anlayışı yaratmadığını ifade edeceklerdir. İslamcı kesimler bu yüzden asıl tehlikenin yönünü İslamcılıktan, sol akımlara çevirmişlerdir. İslamcı kesimlere göre, “<< Yeşil Tehlike >> yok, fakat << Kızıl Tehlike >> vardır ve Türkiye’yi komünizmden İslâm’ın gücü kurtaracaktır”. Diğer bir anlamda, Zinde Kuvvetler’in hiyerarşik olarak üstün konumu, İslamcı kesimlerce, İslam anlayışının hakkı olmalıdır ve bu bağlamda “gerçek zinde gücün, İslâmiyet olduğu” belirtilir.⁴⁰ Artık fikirler, İslamcı kesimler tarafından yavaş yavaş 27 Mayıs’ın nasıl görüldüğünden çok, sonrasında ne olmalı sorusuna verilen yanıtlar şeklinde ortaya konacaktır. Bu bağlamda Zinde Kuvvetler, Türk solunun ideolojik kapsamında görülmekle birlikte, bir de sol akımların Türkiye’deki gelişiminin, İslamcı kesimlerce karşılanması ortaya konmalıdır.

Bu, İslamcılık düşüncesinin siyasallaşmadan önceki aşamasını oluşturan düşünce yapısının ortaya konmasıdır. Bu bağlamda 27 Mayıs sonrası süreç, sol değerlere karşı tutum ve komünizmin gelişmesini engelleme gibi durumların, İslamcı kesimlerce bir amaç olarak ortaya konduğu dönemlerdir.⁴¹ Bunun bir nedeni de M. Safa Nur tarafından şöyle belirtilmiştir:

³⁹İfna etmek, ortadan kaldırmak, yok etmek anlamında kullanılmış olmalıdır. A.e., s. 8.

⁴⁰ “Asıl Zinde Kuvvet İslamiyet”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 168, 28.10.1964, s. 1.

⁴¹ Doğan Duman, **Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık**, İzmir, Dokuz Eylül Yayınları, 1999, s. 61.

“27 Mayıs da, 1908 inkılâbı gibi bir takım subaylar tarafından yapıldı. İdareyi ele alanlar yıktıkları hükûmetin her hareketinin tersini yapmak çabasına katıldılar. Bu bir cihetten, reaksiyonun zarurî neticesiydi. Bütün bunlardan üç beş akıllı adam sayesinde kolayca sıyrılabilirdik...”⁴²

Kimi İslamcı kesimlere göre 27 Mayıs sonrası, “sağcıların sustuğu veya Yassiadada sorguya çekildiği, solcuların ise istediği gibi at oynattığı bir ortamdı”.⁴³ Buna karşın İslamcı kesimler, 27 Mayıs sonrasında kargaşa ortamının bittiğini düşünmüyordu. Bu kargaşa ortamı içinde, hem sağ hem de sol gruplar açısından, dediğim dedik, güçlü bir siyasi yapı kurma amacı görülüyordu. M. Safâ Nur’a göre, bir çeşit “diktatörlük” kurmak amaçlanıyordu. Böyle bir yönetim isteyenler “sağ” ve “sol” akım destekçileri olmak üzere ikiye ayrılırken, Türkiye’deki “sağ dikta” destekçileri, 27 Mayıs sonrasında “sol” a tepki olarak ortaya çıkan ve çok da “tehlike”li olmayan gruplar olarak görülüyordu.⁴⁴ Bu bağlamda 27 Mayıs sonrası süreçte ortaya çıkan sağ grupların, siyasi iktidarı ele geçirme ve bir diktatörlük kurma hevesleri, temelde sola karşı bir hareket olduğu için normal karşılanmış; ayrıca da sol akımların varlığı ve gelişimi, sağ akımların varoluşunun meşruluğunu sağlamıştır. Daha doğrusu sağ kesimlerin düşman ihtiyacı bu şekilde karşılanmıştır.

Diğer yandan, içlerinde “devlet kapitalistleri”, “sendikalistler”, “komünistler” vb. yapılanmalar olarak görülen “sol dikta” yanlıları, askeri müdahaleci özellikleri de düşünülürse, bu şekilde ortaya koyulacak bir sosyalist gelişmeye, sağ muhafazakar aydınlar tarafından izin verilemezdi. Bu bağlamda M. Safâ Nur gibi İslamcı yazarlar, muhtemelen sol dikta heveslileri olarak değerlendirdikleri radikal solu ve onların yapmak istediklerini; “Siyasî ve hukukî bakımdan demokrasi ve hürriyet düşmanlığı, iktisadî zaviyeden mülkiyet ve hususî teşebbüs düşmanlığı, fikri ve manevî zaviyeden din ve Allah düşmanlığı”⁴⁵ olarak göstererek, 27 Mayıs sonrası oluşan siyasi düzen için hem liberalizmin siyasi ve ekonomik yönünün hem de İslamcı muhafazakar düşünce yapısının ihya edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Bu yüzden İslamcı aydınların maddi ve manevi konulardaki hassasiyetleri, DP çizgisinin birçok destekçi yazar-aydınından çok da farklı değildir.

Bu nedenle benzeri tüm hususlar, Türkiye’deki sağ düşünce içerisinde ifade edilen amaçları kapsamaktadır. İslamcı kesimler tarafından yapılan devlet kapitalizmi vurgusu

⁴² Nur, “Siyasî Mücadele...”, s. 8.

⁴³ Ekrem Yahya, “Türkiye’de Edebi Yayınlarımızda 1960 Sonrası”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 680, 3.12.1974, s. 6.

⁴⁴ M. Safâ Nur, “Sağ ve Sol Diktacılar”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 86, 8.8.1962, s. 1.

⁴⁵ **A.e.**, s. 1,8.

önemlidir. Nitekim özel mülkiyet kavramının, tüm sağ kesimleri kapsayacak şekilde, üzerinde fikir birliği sağlanan konulardan biri olduğu görülmektedir. Buna paralel olarak -özel teşebbüsün önemine dikkat çekmek için- daha çok Türkiye'deki sol-Kemalist aydın çevresinde, sosyalist düşünce ile bağdaştırılan ekonomide devletçilik fikri ise eleştirilmektedir. Ek olarak maneviyat ve din noktasına da vurgu yapılmaktadır. Mesela devletçilik, planlı kalkınma gibi düşünceler daha çok ekonomik meseleler üzerinden bir eleştiri noktası yaratırken, komünizmle mücadele görüşü ya da anti-komünizm, daha çok manevi alanı kapsayan eleştirilerin göstergesi olacaktır. Bu bağlamda geleneklerin ve kültürel değerlerin önemsenmesi, İslamcılarının en çok dikkat çektiği noktalardandır. Fakat 27 Mayıs darbesinin toplumsal ve ekonomik manada bir düzelme sonucunu doğurmadığı, İslamcı çevrelerce şu şekilde belirtilecektir:

“27 Mayıs inkılâbından veyahut ihtilâlinden bu yana, millet hayatında bir ferahlık ve huzur teessüs ettiği iddia edilemez. Aksine olarak düzen bütün bütün bozulmuş iktisadî ve içtimâî hayatımız felce uğramıştır. İçinde yaşıyoruz, gözlerimizde görüyoruz ve ıstırabını çekiyoruz. İtiraz ve münakaşa kabul etmez.”⁴⁶

Sonuç olarak İslamcı kesimler, aslında 1960 sonrası Türk sağının genelinde olduğu gibi, 27 Mayıs darbesinin yapılma amacı ve darbe sonrasında gelişme eğilimi gösteren sol akımlar arasına olumsuz yönde değerlendirilebilecek bir çizgi çekmişlerdir. 27 Mayıs sonrasındaki gelişmeler, İslamcı kesimleri, sağın diğer unsurlarında olduğu gibi tatmin etmekten uzaktır. Bunun haricinde 27 Mayıs sonrasını adlandırmak bağlamında İslamcı kesimler arasında tartışılan bir diğer konudan bahsetmek gerekir. Buna göre sorulacak soru, tartışılan fikirlere göre, 27 Mayıs ve doğal olarak sonrasının, ikinci mi, yoksa Üçüncü Cumhuriyet dönemini mi oluşturduğudur. Daha önce belirtildiği gibi DP destekçisi kesimler açısından bu soru daha çok 27 Mayıs'ın birinci mi yoksa İkinci Cumhuriyet dönemini mi oluşturduğu şeklindeydi. Bu noktada belirtmek gerekir ki, İslamcı kesimlerin 27 Mayıs konusundaki genel değerlendirmeleri, bir ölçüde de olsa DP/AP'li görüşlerden farklıdır. Bunun nedenlerinden biri, DP çizgisi destekçilerinin, İslamcılara göre, 27 Mayıs darbesinden daha doğrudan ve daha çok etkilenmeleridir.

Nitekim İslamcı kesimlerin 27 Mayıs sonrasını, İkinci Cumhuriyet'in kurulması olarak değerlendirdiği görüşleri mevcuttur. Bu görüşler, askeri müdahalenin etkisi henüz yeni olduğundan, müdahale sonrası süreç düşünüldüğünde, anlaşılabilir de. 27 Mayıs sonrasını, İkinci Cumhuriyet'in kurulması olarak değerlendiren bakış açısı, askeri müdahale sonrası

⁴⁶ “Artık Hatırlatmak Sırası Gelmiştir”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 101, 21.11.1962, s. 2.

düzenin alacağı şekil doğrultusunda, koşulludur. Örneğin hem İslamcı hem de milliyetçi dergi ve gazetelerde yazılar yazan Mehmet Gökalp, cuntacı askerlerin 27 Mayıs sürecinde yarattığı heyecanı, “*Şimdi ikinci cumhuriyeti, milli irade, ahlâk ve fâzilet esasları üzerinde bina etmeğe çalışan üniformalı <<beyaz ihtilâlciler>> in kuracağına, güven dolu gözlerle bakıyoruz.*” diyerek belirtmiştir.⁴⁷ Bu ifade, 27 Mayıs 1960’a çok da uzak olmayan bir tarihte söylendiğinden, 27 Mayıs’ı desteklemeyenlere yönelik bir siyasi baskı durumunu da göz önünde bulundurmak gerekir. Ama bu, 27 Mayıs’ın kimi muhafazakar yazarlarca bir “*sıfır noktası*” olarak görüldüğü gerçeğini değiştirmez. Tabii bunda, İslamcı kesimlerin, cumhuriyetin ilanı sonrasında kurulan siyasi rejimle aralarında belirli bir mesafe olmasının da payı vardır. Bu yüzden -DP dönemi hariç tutulursa- İslamcı kesimlerce, 27 Mayıs sonrasında yeni bir başlangıç olarak karşılanması da normaldir. Ayrıca daha önce Necip Fazıl Kısakürek örneğinde bahsedildiği gibi, bu düşünceler paralelinde askeri müdahalelerin yapılmamasına yönelik bir vurgu olmadığı da görülmektedir. Bu bağlamda İslamcı kesimlerin asıl itirazı, 27 Mayıs sonrasında siyasi yöneliminedir.

Nitekim 27 Mayıs’ın gerçekleşmesinde payı görülen CHP lideri, askeri müdahale sonrasında, bu sefer “*Yeni İnönü*” olarak hükümeti kurmuş ve iktidara gelmiştir. Bu yüzden, İkinci Cumhuriyet’in kurulmasından sonra, muhafazakar kesimlere göre İnönü hükümetinin izlediği siyasetler, 27 Mayıs sonrası oluşan olumlu havayı da yok etmiştir. Buradan anlaşılan, askeri müdahale sonrasındaki gelişmelerin, 27 Mayıs’a paralel olarak yeni değil, özellikle Milli Şeflik dönemini hatırlatır şekilde tanıdık ve eski olduğudur.⁴⁸ Bir başka anlamda, İslamcı kesimler, 27 Mayıs sonrasındaki fikirlerini, belli şartlarının veya taleplerinin, söz konusu süreçte ne kadar yerine getirilip getirilmediğine paralel olarak değerlendirecektir.

Aslında İkinci Cumhuriyet’in önemi, farklı kesimlerin talepleriyle orantılı olarak, 1961 Anayasası ile ortaya konmuştu. Anayasa bağlamında vurgulanan en önemli konu ise, “*içtimâî adalet*”in sağlanmasıydı.⁴⁹ 1961 Anayasası; cumhuriyetin, 1924 yılından sonra yapılan ikinci anayasası mıydı? Yoksa Fransa örneğindeki gibi 27 Mayıs sonrası düzen, kurulan cumhuriyetin ikincisi miydi? ⁵⁰ Bunların haricinde, İslamcı kesimlerin bir kısmı tarafından 27 Mayıs sonrasında bir Üçüncü Cumhuriyet dönemi olarak adlandırıldığı görüşler de mevcuttur.

⁴⁷ Mehmet Gökalp, “II. Cumhuriyet Arifesinde”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 2, 28.12.1960, s. 4; A. Selçuk Özçelik, “II. Cumhuriyetimizin...”, s. 4.

⁴⁸ “Yeni İnönü”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 65, 17.5.1962, s. 1,8.

⁴⁹ “27 Mayıs”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 24, 31.5.1961, s. 1,11.

⁵⁰ Rıfat Bulbul, “Üçüncü Cumhuriyet”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 500, 3.6.1974, s. 2.

Bu görüşlerin ortaya konması, İslamcı kesimlerin 1960'ların sonunda, siyaset sahnesinde Milli Görüş çizgisi ile daha görünür olduğu süreçle başlamıştır.

Millî Gazete'de yazan Rıfat Bülbul'e göre cumhuriyetleri “*numaralandırmanın*” bir sakıncası yoktu. Nitekim 27 Mayıs, önemi nedeniyle, Fransa örneğindeki gibi İkinci Cumhuriyet'in başlangıcı kabul edilebilirdi. Buna göre cumhuriyetin birinci aşaması, kurulmasından çok partili döneme kadar olan, “*tek partili, tek zihniyetli*” dönemdir. İkincisi, çok partili sistemden 1973 yılına kadar olan süreç, yani, “*çok partili tek zihniyetli*” dönemdir. Üçüncü Cumhuriyet dönemi ise, 1973'de “*çok partili, çok zihniyetli*” bir anlayışla başlamıştır. Üçüncü Cumhuriyet fikri, 14 Ekim 1973 yılı seçim sonuçlarıyla oluşturulan, CHP-MSP koalisyonunun İçişleri Bakanı MSP'li Oğuzhan Asiltürk tarafından vurgulanmıştır.⁵¹ Burada DP çizgisi destekçileri ve muhafazakar İslamcı kesimler arasındaki bir farkı belirtmek gerekir. İslamcıların siyasi kolu olan Milli Görüş hareketinin temsilcileri, 1973'deki bu Üçüncü Cumhuriyet ifadesiyle, 1923'de kurulan cumhuriyeti, devamlı bir süreç olarak gören DP/AP'li çizgiden ayrılmaktadır. Buna göre Üçüncü Cumhuriyet, en azından Milli Görüşçüler için varoluşun bir sembolü gibidir.

Bu değerlendirmenin temelinde, İslamcı kesimlerin, 27 Mayıs sonrasının kaçınıcı cumhuriyeti oluşturduğuna pek bakılmadan -ki 1945 ve 1973 yılları arası burada İkinci Cumhuriyet dönemi olarak belirtilmiştir-, koalisyon ortağı olmalarıyla başlayan yeni siyasi süreç vurgulanmıştır. Aslında CHP ve DP'yi benzer partiler olarak değerlendiren İslamcılar da fazladır. Bu doğrultuda, 1970'lere doğru İslamcı kesimler, içinden koptukları AP için de benzer bir değerlendirme yapacaklardır. Bir siyasi pragmatizmin de göstergesi olan bu görüşlerin dışındaysa; 27 Mayıs darbesi söz konusu olduğunda, 1960 öncesinde olduğu gibi, İslamcı kesimler tarafından desteklenen bir DP çizgisi vardır.

Öyle ki Necip Fazıl'a göre, “*Milli ıstırap ve inkisar 27 Mayıs 1960 dan sonra meydana çıkmıştır*”⁵², diğer anlamda milliyetçi-muhafazakar aydınlar tarafından sürekli vurgulandığı gibi, toplumsal anlamda bir manevi boşluk vardır ve 1965 seçim sonuçları, bu boşluğu doldurmanın yolunu ortaya koymuştur. Bu yüzden 1965 yılı seçim sonuçları, Necip Fazıl tarafından “*mânevî bir ihtilâl*” olarak değerlendirilmiştir.⁵³ Halkın AP'yi 1965'de tek başına iktidara getirmesi, AP'nin, DP'nin devamı olması iddiasından çok, DP döneminde

⁵¹ A.y.

⁵² Adını Vermeyen Profesör [Necip Fazıl Kısakürek], “Türkiye'nin Manzarası”, **Büyük Doğu**, C. XII, Yıl: 22, Sayı: 5, 20.10.1965, s. 2.

⁵³ “İhtilal”, **Büyük Doğu**, C. XII, Yıl: 22, Sayı: 5, 20.10.1965, s. 8.

halkın karşılanamayan beklentilerinin, AP tarafından karşılanabileceği umudundandı. Necip Fazıl'a göre AP'ye duyulan güven; “*A.P. ’nin Türk ruh köküne bağlılık vadetmesinden veya öbür partiler önünde, milletin, bu vaadi yalnız A.P. ’de görmesinden ibarettir*”⁵⁴ Kimi İslamcı kesimler bu bağlamda AP'yi bir çıkış yolu olarak görmüş fakat bunda yanılmışlardır. Bu, aynı zamanda İslamcılarının merkez sağ çizgiden kopmalarının da nedenlerinden biridir. Çünkü AP, ne aşındırılmamış tam bir İslamcı muhafazakar, ne de liberal-demokrat düşünce yapısına sahiptir.

Bu yüzden de Süleyman Demirel liderliğindeki AP, 27 Mayıs sonrası süreçte İslamcı kesimlerin taleplerini tam olarak karşılamayacaktır. Dolayısıyla da AP'ye İslamcı kesimler tarafından verilen destek, artık yerini, AP'ye eleştiriye ve AP'den kopmalara bırakacaktır. Necip Fazıl ve Büyük Doğu Hareketi'nin, Süleyman Demirel liderliğindeki AP'ye, 27 Mayıs darbesi üzerinden verdiği tepki şu şekildedir:

“Siz, 27 Mayıs darbesine karşın halkın inkisar ve ıstırap fideğinde çabucak boy atıveren Adalet Partisi fidanını kuruttunuz ve ondan muvazaacı ve her yönü kollayıcı garip bir nebat çıkarttınız. Partinin bu bakımdan halis niyetlilerini de yükseklerden yere atarak, milleti yeni bir inkisar ve ıstıraba uğrattınız. Vicdan anayasasını ihlâl mânasına gelen en büyük ve affedilmez suçunuz budur!”⁵⁵

Büyük Doğu Hareketi'nin AP'den duyduğu bu memnuniyetsizlik, bu kesimler üzerindeki etkisini, İslamcılık düşüncesinin siyasallaşmasıyla gösterecek, 1970'lere doğru MNP'nin kurulması böyle bir sürecin sonunda gerçekleşecektir. Diğer bir deyişle müstakil bir İslamcı parti örneği, bir anlamda 27 Mayıs sonrası oluşan siyasi ortamdan rahatsızlık duyan İslamcı kesimlerin bir bölümünün yeni adresi olacaktır. Bu dönemde, muhafazakar İslamcı kesimler tarafından tartışma konusu yapılan bir diğer konu hem DP çizgisinde hem de milliyetçi çizgide olduğu gibi 27 Mayıs'ın Anayasa ve Hürriyet Bayramı olarak kutlanmasıdır.

Bu konuda, üzerinden 15 yıl geçmiş bir askeri müdahaleden sonra, artık Başbakan Yardımcılığı görevini yapmakta olan MSP ve Millî Görüş çizgisi lideri Necmettin Erbakan'ın söylediklerine bakılabilir. Nitekim Erbakan, 27 Mayıs'ın Anayasa ve Hürriyet Bayramı olarak kutlanmasına hitaben, 1975'de bir mesaj yayımlamış ve “*Anayasanın ve hür demokratik*

⁵⁴ Necip Fazıl Kısakürek, “Mânâ”, **Büyük Doğu**, C. XII, Yıl: 22, Sayı: 8, 10.11.1965, s. 1; 1965 seçimlerinin İslamcı kesimlerde yarattığı olumlu hava için, bkz.: Se-Ka [Sezai Karakoç], “Seçimin Yorumu”, **Büyük Doğu**, C. XII, Yıl: 22, Sayı: 6, 27.10.1965, s. 9.

⁵⁵ Necip Fazıl Kısakürek, “Demirel'e Mektup”, **Büyük Doğu**, C. XV, Yıl: 28, Sayı: 1, 6.1.1971, s. 3.

rejimin temeli millete tahakkümü değil, milletin arzusuna uymayı esas alır”⁵⁶ ifadesinde bulunmuştur. Bu bağlamda verilen mesaj doğrudan 27 Mayıs ile ilgili değildir. Fakat mesajın hem siyasal sorumluluk gereği hem de bir ölçüde DP çizgisi mensuplarının sürekli vurguladığı noktalara benzer şekilde ironik olduğu söylenebilir. Bunun nedeni Erbakan tarafından 1961 Anayasası’nın millet iradesini yansıtmadığı şeklinde de okunabilir. Dolayısıyla Erbakan’ın bu ifadeleri, Milli Görüş’ün, böyle bir günün bayram olarak kutlanmasına karşı olduğunu göstermektedir.

Buna ek olarak, İslamcı kesimlerin sorguladığı bir diğer konu, 27 Mayıs Anayasa ve Hürriyet Bayramı’nın, resmi olarak bayram ilan edilsin ya da edilmesin, diğer bayramlar ya da kutsal günler içerisindeki yeridir. Nitekim Mayıs ayları, 1960-1980 arasında sayıları hızla artan İslamcı yayınlardan birinin yazarı Selâhaddin Eş Çakırgil’in belirttiği gibi, bir “*bayram enflasyonu*” şeklinde geçmekteydi.⁵⁷ Muhafazakar İslamcı kesimler, öncelikle 27 Mayıs’ın neden bayram olarak kutlandığını vurgulamakta, bunu da “*Menderes’i ipe götürdüklerinin bayramını mı yapıyorlar*” diye sorarak, üç eski DP’linin idamı üzerinden eleştirmektedirler.⁵⁸

Bu kesimlerde, aslında resmi olarak henüz bayram kabul edilmeyen ve 27 Mayıs’a oranla çok daha fazla kutlanmayı hak eden bir 29 Mayıs tarihi -bu tarih, Fatih Sultan Mehmet’in İstanbul’u fethedişinin yıl dönümü ve simgesidir- görüşü vardır. Öyle ki 27 Mayıs, sadece Türkiye sınırları içerisinde bir kargaşa ortamı yaratmaktan başka bir şeye yaramayan, zayıf ve yalnızca belli bir kesimin fikirlerini yansıtmaktadır. Bu yüzden radyodaki 27 Mayıs kutlamaları da gereksiz görülecektir. 29 Mayıs tarihi ise, 27 Mayıs’ın sönüklüğünün tersine, bir devri kapatıp yeni bir devri açan, dolayısıyla evrensel sonuçları itibarıyla de destansı bir başarı olarak değerlendirilecektir. 29 Mayıs’ın tek bir kesime hitap etmeyip milletle bütünleştiği de ifade edilir. Tüm bu gerekçelerle, özellikle sağ blok içerisindeki

⁵⁶ “Hür demokratik rejimin temeli millete uymayı esas alır”, **Milli Gazete**, Yıl: 3, Sayı:853, 28.5.1975, s. 1.

⁵⁷ Cumhuriyet döneminin Mayıs ayları, birçok bayramı ya da önemli günü içermektedir. Bunlara, farklı ideolojik kesimlerin, farklı derecede önemli gördükleri bayramlar da diyebiliriz. Cumhuriyet döneminden beri kutlanan, emek ve dayanışmayı ifade eden İşçi Bayramı; yine kurtuluşun sembolü, 19 Mayıs Atatürk’ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı, 27 Mayıs ile birlikte 27 Mayıs Anayasa ve Hürriyet Bayramı olarak kutlanmaktaydı. Örneğin 19 Mayıs kutlamaları, kız çocuklarının uygunsuz kıyafetler giydiği gerekçesiyle milli ahlaka ters görülüp eleştirilmekteydi. 29 Mayıs ise cihat anlayışını ortaya koyduğu için önemliydi. Fatih Sultan Mehmet, elinde İslam’ın kılıcını taşıyan kişi olarak, İslam’ı yeryüzüne hakim kılmak maksadıyla İstanbul’u fethetmişti. İslamcı kesimlerce 29 Mayıs’ın bir bayram olarak kutlanması fikriyle de, Fatih’in ortaya koyduğu düşünülen bu fetih ruhunu sürekli anımsamak ve anımsatmak amaçlanmış olsa gerektir. Bkz.: Selâhaddin Eş Çakırgil, “Fetih nedir ve neyin fethinden bahsediyoruz?..”, **Sebil**, C. III, Sayı: 126, 26.5.1978, s. 13; İslamcılar için söz konusu fetih ruhunu kesinlikle bir geri çekilmenin adı olmayıp, tersine “*dirilişin adıdır*.” Bkz.: “Niçin Fetih Sayısı?”, **Tohum**, C. VIII, Sayı: 88, Haziran 1975, s. 3.

⁵⁸ Mesela 19 Mayıs için, “Eski Yunanistan’ın Bağbozumu tanrısı Dionisos şerefine tertiplenen eğlenceler” benzetmesi yapılmıştır. Bkz.: “Hazırlıklar İlerliyor”, **Hicret**, Sayı: 5, 15.10.1979, s. 3.

İslamcı muhafazakar geleneğe göre, “*Fetih Günü*”nün, bir bayram olarak 27 Mayıs’la karşılaştırılması bile gereksizdir.⁵⁹

27 Mayıs’ın yıldönümlerinin, 1970’lerin ortalarında, içinde muhafazakar-demokrat gelenek temsilcilerinin de bulunduğu bir siyaset ortamında hala kutlanıyor olması da İslamcı kesimlere göre bir tezatlık örneğidir. Nitekim DP’li Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın o günlerde yeniden siyasi haklarına kavuşması, siyaseten yakın olduğu partilerin olması, hatta daha da ötesinde, Celal Bayar’ın yeniden cumhurbaşkanı olabilme ihtimali, İslamcılar tarafından bu tezatlığa bir örnek olarak gösterilecektir. Diğer bir nokta, Anayasa ve Hürriyet Bayramı’nın millette ilgi yaratıp yaratmadığı üzerine yapılan değerlendirmelerle ilgilidir. İslamcı kesimlerin bu konudaki görüşleri, bu bayramın, halkın üzerinde de olumsuz etkiler bıraktığı yönündedir. Mesela bu tezatlıklar Millî Gazete yazarı Ali Haydar Öztürk tarafından “*Acaba 27 Mayıs’ı millî bir bayram halinde ilân ve icra etmemiz ne derece isâbetli olmuştur*”⁶⁰ denilerek sorgulanacak ve eleştirilecektir. 27 Mayıs’la ilgili bir başka tartışma konusu ise askeri müdahalenin öncesi ve sonrasındaki dış etkilerle ilgilidir.

Gazeteci-yazar Abdurrahman Dilipak’a göre askeri müdahaleyi yapanlar, onun “*kurtarıcılar*” olarak adlandırdığı, hem 27 Mayıs öncesinde hem de sonrasında etkili olan dış destekli kişilerdi.⁶¹ Ona göre bu dış destek, müdahale öncesinde Ankara’da aktif şekilde çalışan ve gelişmeleri yönlendiren ABD’li danışmanlardan gelmişti. Tek parti döneminde ABD ile kurulan ilişkiler vardı. DP’nin kurulmasını sağlayan ve DP’yi 1950 sonrasında “*küçük Amerika hayalleriyle*” destekleyenler de bu kesimlerdi.⁶²

Yine Dilipak’ın, 27 Mayıs sonrasıyla ilgili olarak vurguladığı bir nokta, DPT’nin kurulmasının, ABD tarafından DP iktidarından istenmesi, fakat Türkiye’de “*küçük Amerika*” kurma yönünde düşünceleri olan Adnan Menderes’in buna izin vermemesiyle ilgilidir. Dilipak’a göre bu dönemde, “*askeri konularda NATO, Ekonomik konularda IMF, Siyasî konularda AT bir insiyatif merkezi haline gelmiştir.*”⁶³ Bir ülkenin diğeri üzerindeki nüfuzu

⁵⁹ Sinan Omur, “27 Mayıs, 29 Mayıs ve T.R.T”, **Bugün**, Yıl: 4, Sayı: 1171, 1.6.1970, s. 3.

⁶⁰ Ali Haydar Öztürk, “27 Mayıs”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 500, 3.6.1974, s. 2.

⁶¹ Dilipak, **İhtilaller Dönemi...**, s. 282.

⁶² A.e., s. 135; DP’nin Türkiye’yi küçük Amerika yapma düşüncesiyle ilgili detaylı bilgi için bkz.: Atılgan, **a.g.e.**, s. 436-438.

⁶³ DPT’nin kurulması ekonomik meselelerde daha çok bürokrasinin öncelik alması anlamına geliyordu. Bu da siyasilerin konu ile ilgili alanlarını kısıtlamaktaydı. Bkz.: Dilipak, **İhtilaller Dönemi...**, s. 166; “*Planlama*”, gerçekten de Adnan Menderes’in sıcak bakmadığı bir konuydu. Fakat 27 Mayıs öncesinde, Süleyman Demirel henüz Devlet Su İşleri’nin başında bir bürokratken Menderes’i bu konuda ikna etmiş hatta Tinbergen de bu bürokrat gruba eklenmiştir. Bu grubun içinde Turgut Özal da vardır. Buradan ilk olarak planlama ile ilgili çalışmaların, aslında 27 Mayıs öncesinde başladığı anlaşılmaktadır. Fakat DPT, 27 Mayıs sonrasında

olarak anlaşılması gereken bu dış destek, sadece askeri ya da siyasi alanda da değildi. 27 Mayıs sonrası dönemde “*Barış Gönüllüleri yasası*” çıkmış, bu bağlamda Türkiye’ye gelen kişiler, “*Eğitim, sağlık, tarım*”, başta olmak üzere, birçok konuda eğitici rol oynamışlardır. Mesela bununla ilgili filmler gösterilip, Soğuk Savaş şartlarında; komünizm karşıtlığı ya da kapitalist dünyanın tanıtımı yapılmakta ve filmlerin ardından süttozlarının kullanılmasıyla hazırlanan ürünler, izleyicilere sunulmaktaydı.⁶⁴

ABD’nin dış ülkelerdeki “*misyonerleri*” eliyle yürüttüğü bu uygulama, 1962 yılında Barış Gönüllüleri’nin gelmesiyle başlamış ve 1971 yılında son bulmuştur.⁶⁵ Bir diğer anlamda uluslararası ilişkilerde ‘yumuşak güç’ de denilen bir kavram doğrultusunda, ABD’nin, etkisini; kültürel, ideolojik vb. birçok alanda henüz az gelişmiş bir ülke olan Türkiye’de yayması, 27 Mayıs sonrasında oluşan siyasi düzen içinde ortaya çıkmıştır. Kimi İslamcı kesimlere göre bu politikaların başlangıcı, CHP lideri İsmet İnönü’nün 27 Mayıs sonrasındaki koalisyon hükümetleri döneminde yapılmıştı.

Dilipak’ göre bu durum askeri müdahale öncesi ve sonrasının aynı kişilerce ya da benzer zihinlerce planlandığının göstergesiydi. Zaten DPT’nin, DP döneminde değil de, 27 Mayıs sonrasında kurulması da bu nedenleydi. Bu bağlamda yetişen siyasetçilerin ilk basamağı DPT’ydi. Dilipak’a göre Turgut Özal, DPT içinde yetişen ve ortaya çıkan böyle bir örnekti. Bu düşünceye göre, 27 Mayıs sonrasında kurulan DPT ve onun bürokrat uzantıları, 12 Eylül sonrasında da siyasi düzenin belirlenmesinde söz sahibi olmuşlardı.⁶⁶ Gerçekten de,

---

kurulmuştur. Hikmet Özdemir, **Turgut Özal**, İstanbul, Doğan Kitap, 2014, s. 46; Ayrıca planlamayla ilgili çalışmaların 27 Mayıs öncesindeki kısmı, daha yavaş ve dış baskılar altında yapıliyordu. Kansu, **a.g.e.**, s. 53.

⁶⁴ Dilipak, **İhtilaller Dönemi...**, s. 127-131.

⁶⁵ Barış Gönüllüleri yasası ve gönüllülerin Türkiye’deki icraatları hakkında detaylı bilgi için, bkz.: Murat Soysal, “Barış Gönüllüleri ve Türkiye’deki Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 56, Bahar 2015, s. 113.

⁶⁶ DPT, Dilipak tarafından ABD veya kimi Avrupalı kesimlerin Türkiye üzerinde denetim kurma amaçlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Dilipak, **a.g.e.**, s. 273; Turgut Özal, askerliğini Planlama’da yapması için, MBK’dan, hakkında izin çıkarılan biridir. Nitekim Özal’ı Planlama’da askerlik yapması için listeye dahil eden Atilla Karaosmanoğlu’na, bundan önce Özal’ın, neredeyse radikal ölçülerde bir sağcı olduğu bilgisi gelmiş fakat Karaosmanoğlu tarafından Özal’ın konuyla ilgili yeterliliği, onun siyasi düşüncelerinden daha önemli görülmüştür. Ek olarak Özal’ın, 27 Mayıs sonrası süreçte Necmettin Erbakan, Saadettin Bilgiç gibi kişilerle de bağlantısı vardır. Süleyman Demirel de zaten Özal’ın bürokrasiden arkadaşıdır. Özdemir, **a.g.e.**, s. 46-49; Ayrıca Özal, 1966’dan 1971’e kadar DPT’nin başında olan kişidir. İlder Turan, “Politicians: Populist Democracy”, **Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities**, Ed. Metin Heper, Ayşe Öncü, Heinz Kramer, London-New York, I.B. Tauris, 1993, s. 138; 27 Mayıs sonrasında DPT’de sol planlıların etkinliği vardı. Bu bağlamda henüz “*muhafazakâr*” ya da “*mukaddesatçı*” kadrolar, DPT içinde bulunmuyorlardı. Dolayısıyla Özal gibi sağ görüşlü kişiler sol planlamacılarla uyumlu olmak durumundaydı. Fakat Özal, aynı uyumlu yaklaşımı, 1979 yılı sonrasında tekrardan DPT’de göreve geldiğinde göstermeyecekti. Nitekim artık kendi kadrolarında liyakat doğrultusunda bile sol planlamacılar yer vermeyen bir Özal vardı. Bunun nedeni de sağcı kadroların, artık kurum içinde güçlenmesiydi. Bkz.: Kansu, **a.g.e.**, s. 526-527.

12 Eylül sonrası siyaset yolunun açılmasıyla, Turgut Özal'ın Türk siyasetinde etkin olduğu dönemler başlayacaktır.

Ama Özal'ın, 27 Mayıs'ın karşısında olan bir tavrı vardı.⁶⁷ Bu bağlamda Özal, daha çok 27 Mayıs sonrası sürecin ortaya çıkardığı bir bürokrattı, fakat 27 Mayıs'la doğrudan bağı olan bir kişi değildi. DPT, sonraki askeri müdahaleler için siyasetçi hazırlamış ya da bürokrasiden siyasete geçiş şartlarını oluşturmuş olsa da, Özal'ın düşünce yapısının, 1980 yılında, sadece 24 Ocak Kararlarının alınmasındaki etkisi bile düşünüldüğünde, Türk sağının, karşı olduğunu sürekli vurguladığı, batıcı-laik sivil bürokratlardan ya da sol plancılardan farklı olduğu anlaşılır. Özal'ın ilk olarak Necmettin Erbakan'ın MSP'sinden siyasete atılma denemeleri yapması ve 12 Eylül sonrası Türk siyasi tarihinde, merkez sağın liderlerinden biri olması, bunun diğer göstergeleridir. Bu da DPT ile ortaya koyulmaya çalışılan bürokrat siyasetçi zihniyetinin, en azından Özal örneği üzerinden düşünüldüğünde, 27 Mayıs sürecinde geliştirilen DPT zihniyetinden farklılıklar taşıdığı anlamına gelmektedir.

Fakat DPT'nin, Süleyman Demirel ve Özal gibi geleceğin sağcı siyasetçileri için bir ilk basamak olduğu da doğrudur.⁶⁸ 27 Mayıs'ın, dış destekli olması iddiasının bir başka noktası ise, 14'ler meselesidir. Bu çalışma içinde bir başka başlığın konusu olan bu husus, hem askeri müdahalenin dış bağlantısının bir göstergesi olarak hem de 27 Mayıs sonrası oluşan siyaset ortamında, gelenekçi-muhafazakar kesimler açısından bir mağduriyet yarattığı noktasından ele alınmıştır.

Bu doğrultuda Milli Görüş'ün yayın organı Millî Gazete'de, 27 Mayıs konusunun daha çok MBK'dan uzaklaştırılan 14 cuntacıdan biri olan Orhan Erkanlı üzerinden verilmesi dikkat çekicidir.⁶⁹ Fakat tersine, Orhan Erkanlı'nın Büyük Doğu dergisi örneğindeki gibi

⁶⁷ Kansu, **a.g.e.**, s. 81.

⁶⁸ Türk siyasetindeki elitler, 1950'lere kadar ağırlıklı olarak asker-sivil bürokrat kesimlere mensupken, çok partili süreçle birlikte -özellikle DP dönemindeki gelişmeler- kentleşme, sanayileşme vb. nedenlerle yeni toplumsal gruplar, meslek grupları ortaya çıktı. Bunlardan biri de Nilüfer Göle'nin belirttiği gibi mühendislikti. Bu mesleğin bir temsilcisi olmak, 1965'ten başlayarak Demirel, Erbakan ve Özal gibi sağcı "*teknokrat*", uzman siyasi elitlerin de ortak özelliği olacaktı. Böylece elit kavramı bir ölçüde dönüşüme uğramış oldu. Sağ kesimlere mensup söz konusu yeni elitlerin bir diğer ortak özelliği, Anadolu ile olan bağları ve muhafazakarlıklarıydı. Tabii bunun sürekli belirtilmesinin nedeni de, DP döneminde olduğu gibi, taşralı seçmen kitlelerin desteğini almak ve kendilerinin, önceki asker-sivil bürokrat elitlerden farklı olma iddiasıydı. Bkz.: Nilüfer Göle, "Engineers: 'Technocratic Democracy' ", **Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities**, Ed. Metin Heper, Ayşe Öncü, Heinz Kramer, London-New York, I.B. Tauris, 1993, s. 217.

⁶⁹ 27 Mayıs sonrası sürecin Orhan Erkanlı üzerinden anlatıldığı birkaç örnek için, bkz.: Mustafa Müftüoğlu, "Adnan Menderes Yassıada'da!..", **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1200, 12.5.1976, s. 5; Mustafa Müftüoğlu, "Ord. Prof. Ali Fuat Başgil'in Cumhurbaşkanlığı adaylığı ve sonrası...", **Millî Gazete**, Yıl: 5, Sayı: 1651, 15.8.1977, s. 5; Mustafa Müftüoğlu, "Yassıada'dan hatıralar", **Millî Gazete**, Yıl: 5, Sayı: 1716, 21.10.1977, s. 5.

eleştirildiği yazıların olduğu da vurgulanmalıdır.⁷⁰ Bu bağlamda, İslamcı kesimlerin 14'ler meselesine bakışı ise iki açıdan değerlendirilebilir.

Bunlardan en geneli 14'lerin MBK'dan uzaklaştırılmasının, İslamcı kesimler tarafından olumsuz bir durum olarak değerlendirilmesidir. Bu bağlamda, Abdurrahman Dilipak'a göre 38 kişilik MBK'dan 14'ünün ayrılmasıyla, geriye “Kemalist” kadro kalmıştı. Bu doğrultuda 27 Mayısçı cunta içinden, “*NATO ve CENTO'ya bağlı, bir Amerikancı kanat*” oluşturmak amaçlanmıştı.⁷¹ Dilipak'a göre, bir diğer durum da MBK'daki bu ayrıştırmanın, 27 Mayıs sonrasında ikinci bir askeri müdahale olarak görülebileceğiydi. Bu; sol kesime daha açık, “*birinci darbeye karşı*” yeni bir “*liberal-sol*” müdahaleydi. Buna 27 Mayıs'ın ikinci bir aşaması ya da ikinci bir askeri müdahale de denebilirdi.⁷² Yani birincide, MBK içinde kalan grubun Amerikancılığına, ikincisinde ise solculuğuna vurgu yapılmıştır. Bu görüşe göre 27 Mayıs, dış güçlere; hem ülke içinden, kendi ideolojilerine yakın askerlerin desteğiyle hem de ülke dışından, uluslararası kuruluşlar eliyle bir denetim yolu açacaktı.

Burada, her ne kadar ölçmek zor olsa da, 27 Mayıs sonrasında MBK'nın bölünmesinin ne kadar dış etkilerle yapılmış bir müdahale olduğunu vurgulamak gerekir. Bu bağlamda biraz da Türkiye haricindeki diğer askeri müdahale örneklerine bakmak gerekebilir. Askeri müdahalelerdeki dış etken genelde süper güç konumuyla ABD'dir ki ABD'nin bu gücünü, Soğuk Savaş'ın tırmanma dönemlerinde daha çok hissettirmeye çalıştığı açıktır. Örneğin ABD, Soğuk Savaş'ın tırmanma yıllarında, daha çok kendi ülke sınırlarına coğrafi olarak da yakın olan bir kısım Latin Amerika ülkesinde, darbelere sebep olmakla suçlanmıştır. ABD'nin bu şekilde davranmasının nedenlerinden biri, yani ABD'nin kırmızı çizgisinin, söz konusu Latin Amerika ülkelerinin, SSCB bloğuna yakın olma eğilimleriyle aşındırılması tehlikesiydi. Bu doğrultuda olası askeri müdahalelerin amacı, sol eğilimli hükümetleri bir hükümet darbesiyle görevden uzaklaştırmak ve muhtemelen, askeri darbeye sahne olan herhangi bir Latin Amerika ülkesinde, ABD'nin ideolojik yönelimlerine uygun bir hükümetin göreve gelmesini sağlamaktır.

Mesela bu bağlamda 1964'de Brezilya'da gerçekleşen askeri darbenin tek nedenini, ABD olarak görenler vardı. Ki Küba, 1950'lerin sonunda bir devrim yaşamıştı ve Sosyalist rejimiyle, ABD açısından, Latin Amerika ülkelerinin önünde marjinal bir örnekti. 1962'de

⁷⁰ Dedektif X Bir [Necip Fazıl Kısakürek], “Orhan Erkanlı'nın Mektubu”, **Büyük Doğu**, C. XII, Yıl: 22, Sayı: 4, 13.10.1965, s. 3,16.

⁷¹ Dilipak, **İhtilaller Dönemi...**, s. 119-120.

⁷² **A.e.**, s. 167.

Küba Füze Krizi vb. örnekler, ABD'yi ideolojik yönden tedirgin eden gelişmelerdi. Brezilya'nın, bu krizde Küba'nın yanında yer alması, ABD'nin 1964'deki darbenin sorumlusu olarak görülmesinin nedenlerinden biridir. İkincisi ise kapitalist bloğun güçlü üyesi ABD'nin ve onun sermayesinin, Brezilya hükümetinin ekonomi politikalarından hoşnut olmamasıydı. Burada, o dönemde bir süper güç olan Amerika'nın hem siyasi hem de ekonomik nedenlerle bir darbeyi teşvik etme ihtimallerinin göz önünde bulundurulduğu görülmektedir. Bunun yanında Brezilya'nın kendi geleneğinden kaynaklanan sorunlar da darbenin gerçekleşmesinde etkilidir. Tüm bu göstergeler, bize yazılı belgeler türünden kesin kanıtlar sunmasa da, Brezilya'daki siyasi sürece karşı, ABD tarafından yapılmış bir dış etki olduğu anlaşılabilir.⁷³

Benzer düşünceler Türkiye için de söylenebilir. Türkiye, Soğuk Savaş şartlarında ABD'nin müttefiki bir ülkeydi. Çetin Yetkin'e göre, DP'nin 1950'lerde yarattığı kutuplaşma, Adnan Menderes'in DP'nin son dönemlerindeki politikalarının SSCB'ye yarayabileceği ya da cunta üyelerinin NATO yoluyla ABD'de eğitim alması vb. gelişmeler, 27 Mayıs'ın sonuçlarının, ABD'nin işine yaradığı oranda değerlendirilmesinin örneklerindendir. Fakat bunun, ABD ve 27 Mayısçı cunta arasında bir 'danışıklı dövüş' şeklinde gerçekleşmediği de Yetkin tarafından vurgulanmaktadır. Yani 27 Mayıs'ı kesin olarak ABD'nin yaptırdığı söylenmemekte, fakat 27 Mayıs'ın sonucunun, ABD'nin süreçte işine yaradığı vurgulanmaktadır.⁷⁴ Diğer yandan da yine Çetin Yetkin'in aktardığı gibi, cuntacılar Suphi Gürsoytrak ve Alparslan Türkeş, ABD'nin istihbarat elemanlarını, TSK kadrolarına sızdırdığı fikrindedirler.⁷⁵ Fakat bu, en fazla ABD'nin olası bir askeri müdahaleden haberi olabileceğini gösterecektir. Sonuç olarak ABD'nin 27 Mayıs'ı cuntacılarla anlaşarak, bilinçli bir şekilde yaptırdığı konusunda kesin bir kanıt -en azından şimdilik- yoktur, dolayısıyla bununla ilgili fikirler de çıkarımlara dayanılarak yapılabilir. Nitekim konuyla ilgili, sadece birtakım göstergelerin olduğu bir durumda, 27 Mayıs'ın; temelinde MBK üyeleriyle ABD arasında herhangi bir bağlantı oluşturmadığı düşünülebilir.

Bu düşünceyi aynı zamanda MBK'nın bölünmesiyle ilgili de sürdürmek mümkündür. Mesela 27 Mayısçı bir subay olan ve 14'ler üyesi bir asker olarak MBK'dan dışlanan Numan Esin de birçok cunta üyesi gibi, 27 Mayıs'ta herhangi bir dış etkinin, kendi bildikleri kadarıyla olmadığını söyleyecektir. Ama Esin, 14'ler olayında, daha kesin bir şekilde dış etkiler var diyerek, MBK'nın bölünmesi konusunda Dilipak'la benzer düşünceleri

⁷³ Kılıç, "Soğuk Savaş'tan...", s. 173-177.

⁷⁴ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz.: Yetkin, **a.g.e.**, s. 86-94.

⁷⁵ **A.e.**, s. 72.

paylaşmıştır.⁷⁶ Dilipak, ilk olarak MBK içinde kalan askeri cuntanın, NATO'cu ve Amerikancı olduğunu söylemektedir. Fakat 14'lerin en önde gelen kişisi, 27 Mayıs cuntasının ABD'de eğitim almış subaylarından birisi Alparslan Türkeş bile, bizzat 27 Mayıs bildirgesini okuyan kişidir ve o bildirmede son belirtilen husus Türkiye'nin NATO'ya bağlı kalacağıdır.* Yani bununla ilgili gösterge eğer NATO'cu olmaksızın, 14'ler de bunun dışında düşünülemez.

Sonuç olarak Dilipak'ın yaptığı gibi MBK'daki bölünme üzerinden bir Amerikancı olan, olmayan ayrımı yapmak çok doğru olmasa gerektir. Aslında Türk sağının 14'ler haricindeki cunta üyelerine çoğunlukla sol değerleri yakıştırdığı düşünüldüğünde, Dilipak'ın belirttiklerinin; Türk solunun Soğuk Savaş şartlarındaki konumuyla zıt düşünceler olduğu görülecektir. Nitekim bölünme sonrasında MBK'da kalan cunta üyelerine hem solculuk hem de Amerikancılık ve NATO'culuk atfedilmektedir ki son iki özellik, komünizmle mücadele bağlamında daha çok Türk sağı ile özdeşleştirilmelidir.

Mesela şair Can Yücel'in "*Ama hiçbirimiz, NATO'ya İKİLİ ANTLAŞMALARLA BAĞLIYIZ* sözünü *Amerikan sefareti parmaklıkları ardından söyleyen M.B.K sözcüsünün Tür-Keş olduğunu aklından çıkarmamalıdır*" sözleri buna bir örnektir. Tabii bu da farklı bir gözlükten, 27 Mayıs'ın oluşu bağlamında anti-emperyalist bir bakış açısidir ama burada bizi ilgilendiren kısım, süreçteki benzeri yaklaşımların daha çok sola özgü olmasıdır.⁷⁷ Dolayısıyla MBK içindeki üyeler için Dilipak tarafından atfedilen tüm bu özelliklerin, Soğuk Savaş'ın anti-komünist ortamında, aynı potada olması çok mümkün görünmemektedir. Sonuçta MBK'nın bölünmesinde Dilipak'ın belirttiği türden, somut bir dış etki yoktur ya da sonuç olarak 14'ler, NATO'culuk ya da Amerikancılık noktasında, MBK içinde kalan üyelerden farklı bir yerde değillerdir.

27 Mayıs sonrasında bir başka boyutu, asker-sivil ilişkilerinin, 27 Mayıs öncesine göre yoğunluğunun doğal olarak daha çok artmasıdır. Ordu-siyaset ilişkileri, Türk sağı tarafından orduya atfedilen ortak değerler açısından, Türk tarihinde hep birbirine yakın olarak değerlendirilse de, 27 Mayıs darbesi, bunun bir başka başlangıç noktasıdır. Nitekim 27 Mayıs sonrasında bir yandan MGK kurulurken, diğer yandan, Dilipak'a göre "*askerlerle sermaye arasındaki ilişkilerin temelleri de, bu dönemde atıldı.*"⁷⁸ Bu bağlamda Dilipak'ın OYAK

⁷⁶ A.e., s. 89.

* Askeri müdahaleyi yapan cunta, bildirmedeki NATO detayını, NATO'ya bir güvence olarak da sunmuştu.

⁷⁷ Can Yücel, "Asansörle Yükseltilmek İstenen Çukurlar", *Türk Aydın ve Kimlik Sorunu*, Haz. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995, s. 421.

⁷⁸ Dilipak, *İhtilaller Dönemi...*, s. 280; MGK, 1961 Anayasası ile ortaya çıktı ve bir ölçüde de olsa MGK ile askerlerin, ilişkilerinde kendi sınırları içerisinde kalmaları amaçlandı. Ayrıca sivillerin kurulda yer alması,

hakkında olumsuz olduğu değerlendirilebilecek bu düşünceleri, Milli Görüş çizgisinin yarı-resmi yayın organı olan Millî Gazete’de, farklı bir açıdan ele alınıyordu. Buna göre OYAK asker üyelerin yaşam seviyelerini yukarı çeken bir “sosyal yardım” kuruluşu olarak değerlendiriliyordu. Bu eğilimdeki sosyal yardım kuruluşları arttırılmalıydı. Mesela Sosyal Sigortalar Kurumu’na bağlı işçiler de “İşçi Yardımlaşma Kurumu” adı altında toplanmalıydı. Bu kurumun gelirleri de OYAK benzeri bir şekilde sağlanacak ve üyeler de bundan faydalanacaktı. Biraz da bu kuruluşun belki OYAK’tan farklı olarak kendi sınırlarının aşacak şekilde hayır işlerine de katkı sağlaması amaçlanıyordu.⁷⁹ Dilipak’ın, ordunun kapitalizmle bütünleşmesi noktasındaki düşünceleri ise Türk sağ açısından istisna olarak sayılabilir. Çünkü DP/AP’liler, cuntacı Türkes çizgisi üyeleri ya da yukarıda belirtildiği gibi OYAK konusunu farklı bir açıdan değerlendiren kimi İslamcılar, ordunun ekonomik alandaki varlığını, en azından 1960-1980 sürecindeki siyasi partilerin yarı-resmi yayın organlarında yer alan kısıtlı OYAK yazılarından anlaşıldığı kadarıyla olumsuz bulmayacaklardır. 27 Mayıs sonrasının değerlendirilmesiyle ilgili bir başka konu ise İslamcı kesimlerin 1961 Anayasası’nın yapılması ile ilgili yorumlarıdır.

Örneğin Abdurrahman Dilipak’a göre Türkiye’de yapılan anayasaların neredeyse geneli “şaiibe” altındadır. Birincisi bu, 27 Mayısçı cunta üyelerinin, bir grup profesöre acele bir şekilde anayasayı yaptırmalarıyla ilgilidir. Muhtemelen burada belirtmek istenen, bu şekilde yapılacak bir anayasanın niteliksiz olabileceğidir. Ayrıca, Kemalist ilkelere zarar verdiği söylenen DP’nin, 27 Mayısçı cunta tarafından bir hükümet darbesiyle devrildikten sonra, Atatürk döneminde yapılan 1924 Anayasası’nın yerine, yenisinin yapılmak istenmesi de 1961 Anayasası konusundaki bir diğer eleştiridir. Dilipak’ın bu düşünceleri aslında daha çok DP çizgisi mensuplarının görüşlerine yakındır. Ayrıca Dilipak, 27 Mayıs sonrasında; örneği diğer sağ muhafazakâr-demokrat kesimlerde görülmeyecek şekilde, 27 Mayıs’ın karşısında olan ve olmayan halkı farklı yönlerden eleştirir. Bu durumda 27 Mayısçı halk kesimi, DP’nin 1924 Anayasası’nı çiğnediğini iddia ederken, aslında anayasanın içeriğini bilmemekle suçlanmaktadır.⁸⁰ Bu konuda diğer bir eleştiri noktası ise, 27 Mayıs’tan sonra buna tepki göstermeyen, yani aslında 27 Mayıs paralelinde düşünmeyen halka yöneliktir. Bu doğrultuda, 27 Mayıs görüşleri açısından istisna sayılabilecek olan, 27 Mayısçı olmayan kesimlerin, devlete bakış açısı üzerinden yapılan değerlendirmelerdir.

---

askerlerin siyasi rejim bağlamındaki muhafız konumunu da etkilemeyecekti. Bkz.: Muharrem Balcı, **MGK ve Demokrasi**, 2. bs., Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998, s. 58.

⁷⁹ “İYAK”, **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1159, 1.4.1976, s. 4.

⁸⁰ Dilipak, **İhtilaller Dönemi...**, s. 282.

Mesela Dilipak’a göre, “*halkın iktidara tapması olayı, iktidara, devlete karşı boyun eğmesi geleneği*” nedeniyle böyleydi. 27 Mayıs’ın en azından görünür destekçileri; sokağa çıkan halk, askerler ve aydınlardı. Peki, geriye kalan ve asıl çoğunluğu oluşturan kesimler neredeydi? Dilipak’a göre bu “*sessiz yığınlar*” 27 Mayıs’a karşı çıkma cesaretini gösterememişti. Çünkü “*iktidarı ele alan gücü, devletin temsilcisi olarak*” kabul etmişlerdi.⁸¹ Dolayısıyla sonrasında halkın devlete bakış açısı devreye girecektir. Nitekim bu vb. davranışlar, Metin Heper’in ifade ettiği bir kavram olan “*Devlet Baba*” anlayışından kaynaklanmış olabilir. Yani halk, artık iktidar yerine koyduğu bürokrat yönetici grup ile zıtlaşmanın iyi bir fikir olmadığını düşünmüş olmalıydı.⁸² Muhtemelen de söz konusu tedirginliklerin nedeni, darbe ortamının yarattığı korkuydu. Tabii Dilipak’ın bu düşünceleri, daha çok halkın 27 Mayıs sürecindeki anlık tepkisiyle ilgilidir ve sadece İslamcılar bağlamında değil Türk saği kapsamında düşünüldüğünde onun bu görüşleri istisna sayılabilir.

Dilipak bu düşüncelerini belirttiğinde Türkiye’de henüz, 15 Temmuz 2016 askeri darbesi olmamıştı. Ama belli ki Dilipak bu yöndeki eleştirileriyle, 27 Mayıs sonrasında halkı, biraz da 15 Temmuz 2016 benzeri bir şekilde davranmamakla suçluyordu.⁸³ Her ne kadar birbirinden farklı dönemlerde yapılmış olsalar da, 2016 yılındaki şartların, -teknolojik gelişmeler vb.- 27 Mayıs dönemiyle karşılaştırıldığında, halk adına birçok anlamda daha uygun olduğu görülebilir. Örneğin 15 Temmuz öncesinde, halkın önünde 1960 ve 1980 yılları

---

⁸¹ A.e., s. 278.

⁸² Heper, **Türkiye’de Devlet...**, s. 175.

⁸³ Nitekim Dilipak, 15 Temmuz’da halkın sokağa çıkmasını ve bu bağlamda alınan sonucu büyük bir zafer olarak görüyordu. Dilipak, bunun -27 Mayıs bağlamındaki görüşlerinden de hareketle-, “*300 yıllık bir makus talihin sonu*” olmasını ise temenni ediyordu. Bkz.: Abdurrahman Dilipak, “15 Temmuz’un ardından”, **Yeni Akit**, 16.7. 2018, (Çevrimiçi), <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/abdurrahman-dilipak/15-temmuzun-ardindan-25031.html>, Erişim Tarihi: 31.5.2019; Dilipak bu büyük zaferi sağlayan halkı “*kahraman*” şeklinde niteliyordu. Halk bu bağlamda kendi ordusu ve polisinin korumak için alanlara inmişti. Aynı zamanda ordunun kendi içinde darbenin karşısında olan kliklerin ve polisin de darbenin atlatılmasında payı büyüktü. Bkz.: Abdurrahman Dilipak, “*Ve 15 Temmuz!*”, **Yeni Akit**, 15.7.2018, (Çevrimiçi), <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/abdurrahman-dilipak/ve-15-temmuz-25020.html>, Erişim Tarihi: 31.5.2019; Dilipak, sokağa çıkan halkın Tekbir sesleriyle bir başarı yakaladığını söylese de onların ideolojik özelliklerinden bahsetmiyordu. Oysa bir başka İslamcı Hayrettin Karaman, sokağa çıkan halkın daha çok dindar-muhafazakar kesimler olduğunu söylüyor ve sokağa çıkmayanları ise, Tanıl Bora’nın da ifade ettiği gibi milletten saymıyordu. Bu bağlamda sokağa çıkmayanlar, ülkelerine sözde, yani sadece vatandaşlık bağıyla bağlı olan kimselerdi. Karaman’ın bu fikirleri, birazda onun bu konuya egosantrik bir bakış açısıyla yaklaştığının göstergesidir. Zaten Türk saği ya da 27 Mayıs’tan beri askeri darbelere karşı olanlar, sadece dindar-muhafazakar kesimler de değildir. Belki de 15 Temmuz’un bir farkı, müdahaleye karşı olanların, tahminen değerlendirilmesidir. Nitekim 27 Mayıs’a karşı olanlar; 1961 Anayasa Referandumu’nun sonucundan da anlaşılabileceği gibi, bir hayli çoktur. Aslında siyasi baskı olmasaydı bu çokluk daha ‘görünür’ de olabilirdi. 15 Temmuz’da ise bu oran muhtemelen çok daha büyüktür. Çünkü askeri müdahalelerin ülkeler adına olumlu gelişmeler olmadığı, sadece İslamcılarının ya da muhafazakarların bundan ders çıkarabileceği ölçülerde olmasa gerekir. Bkz.: Hayrettin Karaman, “*Darbe teşebbüsünü hangi halk engelledi?*”, **Yeni Şafak**, 31.5.2016, (Çevrimiçi), <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/darbe-teebbusunu-hangi-halk-engelledi-2030833>, Erişim Tarihi: 31.5.2019; Ayrıca ek bir değerlendirme için bkz.: Bora, **Cereyanlar...**, s. 513.

arasında olan birkaç darbe örneği vardı. Bu askeri müdahaleler, belli ki belirtilen dönemlerde Türk milletinin orduya atfettiği kutsallığın sorgulanmasını çokta gerektirmemişti. Bu yüzden 1960-1980 yılları arasındaki Pretoryen Türk ordusu örneği, muhtemelen halkın zihninde, genellikle olumsuz bağlamda olduğu tahmin edilebilecek bir veri olarak yer aldı. Tabii 15 Temmuz'da bir kısım halkın sokağa dökülmesinin nedeni sadece bu farkındalık hali değildi. Nitekim halkın yönlendirilmesinde payı olan siyasi elitler, özellikle ilk olarak 27 Mayıs'ın, arkasından da kendi adlarına 28 Şubat sürecinin sonuçlarını biliyorlardı. Günümüzde de söz konusu siyasi elitlerin, 27 Mayıs'ın yıl dönümlerinde kendilerini, Adnan Menderes'in mirasçıları olarak göstermeleri bu yüzden boşuna değildir.

Sonuç olarak söz konusu darbe girişimi büyük ölçüde halkın girişimiyle başarısız olmuştur. 15 Temmuz'un başarısızlığının nedeni bu çalışmanın doğrudan bir konusu değildir, fakat halk bu süreçte etkin bir rol oynamıştır. O halde kabaca söylemek gerekir ki, 27 Mayıs bunlardan bağımsız olarak değerlendirildiğinde, cumhuriyet tarihindeki ilk askeri müdahaledir. Bu yüzden askeri müdahale sürecinin DP çizgisine mensup halka yaşattığı muhtemel şaşkınlık ve sonrasındaki siyasi baskı da düşünüldüğünde, bir askeri müdahaleye ya da sonrasındaki birtakım gelişmelere, belirtilen dönemin şartlarında halk tarafından karşılık verilemeyebileceği, bir ölçüde normal bir gelişme olsa gerektir.

Fakat daha önemlisi, Dilipak'ın yaptığı bu değerlendirmenin, sağ kesimlerin, 'devlet' konusundaki genel düşüncelerinin dışında olduğudur. Çünkü milliyetçi-muhafazakar ve DP çizgisindeki sağın ortaya koyduğu düşman imgelerine karşı, belki de korunması gereken en önemli unsurlardan birincisi, devlettir. Millet ise, bu kesimler tarafından, devletin konumunu çokta sorgulamayan, tersine sürekli devletin arkasında durması gereken temel bir unsur olarak görülecektir. Yukarıda da ifade edilen, "Devlet Baba" kavramı üzerinden ortaya konulabilecek bu değer verme durumu, genel olarak Türk sağı açısından hem dini anlam atfedilen bir kutsallaştırma hem de devleti, sahip olduğu düşünülen özellikler bağlamında bir fetişleştirme nedeni olacaktır. Ek olarak buna, Türk sağı tarafından orduya atfedilen benzer düşünceleri de eklemeliyiz. Çünkü ilk etapta askeri cunta üyelerine halk tarafından bir tepki verilmemesi, muhtemelen orduya atfedilen bu önem nedeniyledir. 27 Mayıs sonrası süreçte, askeri cunta tarafından gerçekleştirilen icraatlar bu düşünceleri belki değiştirmez, ama cunta üyeleri süreçten ayıklanır.

Mesela 27 Mayıs sonrasında cunta üyelerinin birer temelli senatör olma fikirleri, muhafazakar kesimler tarafından, -DP çizgisi mensuplarına benzer bir şekilde- bu bağlamda

değerlendirilmiştir. İslamcılar, Kurucu Meclis oluşturulurken, önceliğin MBK üyelerine, fakat daha da önemlisi CHP'ye yakın isimlere verilmesini de eleştirmişlerdir. Millî Görüş çizgisinden Mustafa Müftüoğlu bunu, DP çizgisi üyelerinde olduğu gibi hukukçu İsmet Giritli'den alıntı yaparak şu şekilde belirtmiştir:

“Tabii Senatörlük İsmet Paşa'nın bulduğu bir formüldür. İhtilali yapanların orduya dönmeleri sakıncalı olur, kırk yaşındaki adama sen çok güzel yaptın git kenara otur denilemez. Binaenaleyh bunlar eski ihtilalin özlemi içinde oturmasınlar ikinci Cumhuriyet'in yapıcıları, mimarları oldukları anlayışıyla çalışsınlar istedik...”⁸⁴

Yani orduyla ilişkisi kesilecek olanların bir şekilde ülke yönetiminde söz sahibi olması gerekiyordu. Bu da az önce belirtildiği gibi, ordu mensuplarının üniformalarını bıraktıktan sonra siyasete girmeleri demektir. Böylece de CHP'ye ya da sol kesimlere yakın görülen kimi cuntacılar, temelli senatör olacaklardı. Fakat DP çizgisi üyeleri Kurucu Meclis'e girmek için yapılan seçimlere katılamamıştı. Bu husus, Millî Gazete yazarı Mustafa Müftüoğlu tarafından “*Demokrat Parti teşkilat kademelerinde görev almış bulunanlar, Yassıada mahkûmlarının yakını olanlar bu seçime katılmayacaklardır*” denilerek belirtilmiştir.⁸⁵ Burada İslamcı muhafazakar kesimlerin siyasi uzantılarının, liberal haklar konusunda DP çizgisi destekçileriyle benzer düşünceleri paylaştıkları görülmektedir. Sonuç olarak 1961 Anayasa taslağı, 27 Mayıs'ın ilk yıldönümünde, Kurucu Meclis tarafından kabul edilerek halkoyuna sunulacak⁸⁶ ve daha sonra da referandum yoluyla onaylanacaktır.

Nitekim 1961 Anayasası, referandum ile kabul edilmemesi halinde; örneğin yeni bir genel seçim yapılabilecek ve anayasa çalışmalarında bulunacak bir Temsilciler Meclisi, yeniden oluşturulabilecekti. Ama benzer bir durum 12 Eylül sonrasındaki süreçte geçerli değildi. Yani 12 Eylül cuntasının yaptığı referandumda ret oyları ağırlıkta olsaydı, sonrasında ne yapılacağı belli değildi. Dolayısıyla bu, 12 Eylül askeri rejiminin her şartta iktidarda kalacağının da göstergesiydi.⁸⁷ Benzer görüşleri gazeteci Abdurrahman Dilipak da ifade edecektir. Ona göre 1961 Anayasası, 1982 Anayasası'na göre daha katılımcı, daha

⁸⁴ Mustafa Müftüoğlu, “Gürsel; <<Beni Cumhurbaşkanı seçmeyen meclis'i dağıtırım>> diyordu!..”, **Millî Gazete**, Yıl: 6, Sayı: 2033, 4.6.1978, s. 4.

⁸⁵ Mustafa Müftüoğlu, “Kurucu Meclis'e eski Demokratların yakınları dahi alınmadı !...”, **Millî Gazete**, Yıl: 6, Sayı: 2034, 5.6.1978, s. 4.

⁸⁶ Mustafa Müftüoğlu, “Kurucu Meclis Anayasa'yı 260 oyla kabul etti !”, **Millî Gazete**, Yıl: 6, Sayı: 2037, 8.6.1978, s. 5.

⁸⁷ 1982 Anayasası, 1961 Anayasası ile karşılaştırıldığında, çok yüksek bir oy oranıyla -yüzde doksanların üstünde- kabul edilmiştir. Özbudun, **a.g.e.**, s. 63.

tartışılabilir bir Anayasa'ydı.⁸⁸ Bu, Dilipak'ın 27 Mayıs sonrası süreç için belirttiği, nadir olumlu görüşlerdendir.

Fakat 27 Mayıs'ın geride kalan iktidara tepki koyan bir tarafı da vardı. Nitekim 27 Mayısçılar, DP örneğindeki gibi mecliste sayıca fazla olmanın ya da bir başka deyişle hükümetin gerçekleştirmeyi düşündüğü icraatlar karşısında “*hukuki bir güvence*” getirmişti. Dilipak'a göre, 27 Mayısçılar olumlu atılımlar yapmıştı. Ama bu atılımlar yüzeyseldi ve aslında bu atılımlarla, yeni oluşacak siyasal düzenin toplum tarafından benimsenmesi amaçlanmıştı.⁸⁹ Söz konusu anayasada kimi İslamcı kesimleri rahatsız eden diğer bir unsur, biraz da Türk merkez sağının bölünmesiyle belirginleşen milliyetçilik-İslamcılık ayrımıyla ilgilidir.

Buna göre milliyetçi kesimlerin, milliyetçilik kavramını anayasaya koymak için çabalamaları, muhafazakar İslamcılar tarafından İslamcılık kavramının milliyetçilik lehine etkisizleştirilmesi olarak değerlendirildi ve bu kesimlerin, İslamcılığın anayasada ilk plana alınması ile ilgili itirazlarına neden oldu. İslamcı muhafazakar kesimler, insanın ruhunun ya da manevi açlığının, milliyetçilik düşüncesi ile doldurulmaya çalışıldığı düşüncesindeydi. Bunun sebebi de 1961 Anayasası'nın girişinde yer alan “*milli*” kelimesi etrafında yer alan ifadelerdi. Dolayısıyla İslamcı kesimlere göre cumhuriyetin 27 Mayıs öncesi ve sonrasındaki varoluşu buna bağlanmaktaydı. Bu düşünceye göre, Türk milliyetçiliğinin her alanda geçerli kılınması ile İslam düşüncesinin Anadolu'daki varlığına son vermek amaçlanıyordu.⁹⁰

İslamcı kesimlerin 27 Mayıs sonrasındaki bu tedirginliği belki de tarihin onlara hatırlattığı ölçüde temelsiz değildi. Buna göre dinin, Türk modernleşmesi içindeki yerine, hem Osmanlı dönemi hem de cumhuriyetin kurulmasından sonraki dönemde, dine verilen öneme bakmak gerekir. Osmanlı Devleti döneminde batılılaşma hedefleri olsa da din, dışlanmayan, dolayısıyla da devleti kurtarma amacına hizmet eden bir unsurken, tek partili süreçteyse bu anlayış doğrultusunda din, artık bir ortaklığın parçası değildi. Din'in yerini ise cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte bir batılılaşma ve salt milliyetçilik anlayışı almıştı.⁹¹ Nitekim milliyetçi kesimler, milliyetçilik kavramını anayasaya büyük itirazlarla koymak istemiş, 1961 Anayasası'nı yapan komisyonun birçok üyesi de buna çeşitli nedenlerle karşı çıkmıştır. Aslında konunun doğrudan muhatabı, bu kavramı anayasaya koymak için mücadele

⁸⁸ Dilipak, **İhtilaller Dönemi...**, s. 281.

⁸⁹ **A.e.**, s. 278-279.

⁹⁰ Milliyetçilik kavramı 1961 Anayasası'na koyulacaktır. Bu bağlamdaki 1961 Anayasası'nın giriş kısmı için, bkz.: Fatih Selim, “Komünizm ve Karşı Olmak (2)”, **Hicret**, Sayı: 4, 8.10.1979, s. 6.

⁹¹ Subaşı, **Din Sosyolojisi...**, s. 218-219.

veren milliyetçilerdir ki bu çalışmanın diğer bir bölümünde bu konuya yer verilecektir. Fakat bu durum, İslamcı kesimlerin 27 Mayıs sonrasında nasıl bir siyaset ortamı istemeleri bağlamında bize birtakım fikirler verebilir. Bu bağlamda İslamcılık ve milliyetçilik düşüncelerinden birinin, diğerinden daha önce gelmesi hususu, Türk sağına, tarafların temel anlaşmazlıklarından birisidir, fakat buna, çalışmanın bu aşamasında değinilmemiştir. Ama belirtmek gerekir ki bu durum, Türk-İslam sentezinin Türk sağı tarafından genel bir düşünce olarak ortaya koyulmasının da nedenlerinden biridir. Türkiye’de özellikle 1980 sonrasında güçlendirilmiş bu düşüncenin temelleri, söz konusu iki görüşün birlikte ele alınmasıyla bağlantılıdır. Bizi burada ilgilendiren ise İslamcılığı ön plana alan düşünceler ve İslamcı kesimlerin en azından 27 Mayıs sonrası için nasıl bir milliyetçilik öngörülerinin olduğudur.

Nitekim İslamcı Şura gazetesinin yazarlarından Selahaddin Eş Çakırgil’in belirttiği, “*Her şuurlu Müslüman İslâm milliyetçisidir*” anlayışı, bu düşüncelerden birine örnek gösterilebilir. Bunu, Avrupa’da Fransız ihtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik anlayışından ayırıp, milletlerin “*doğal*” olarak “*var olduğu*” kabul edilen ilkçi bakış doğrultusunda değerlendirmek de mümkündür. Böyle bir ilkçi versiyonun İslamcı şekli, dini bağlamda bir araya gelmiş Müslüman topluluğun, cihanşümul, yani İslam’ı evrensel bağlamda yayma amacıyla paralel olarak düşünülebilir. Bu düşünceye göre Müslümanlığı yayma gayesi olan herkes bir İslam milliyetçisi olarak kabul edilecektir. Burada hedef, Cihad yapmak,⁹² yani, Şura gazetesinin diğer bir yazarı Ahmed Selâmi’nin ifade ettiği gibi, “*Darülharbi, Darüislam haline getirmek*”tir. Böylece, bu anlayışı benimseyen şuurlu Müslümanlarca, İslam milliyetçiliği de yayılacaktır.⁹³ Konuyla ilgili olarak Mete Tunçay’ın belirttiği bir noktaya da dikkat çekmek gerekebilir. Buna göre İslamcılar, “*milliyetçilik*” kavramını, kelimenin Arapça aslına uygun olduğunu düşündükleri için, “*din*” kavramı ile karşılıklı olarak eşitliyorlardı. Yani İslamcılar tarafından İslam milliyetçiliği, aslında İslam dini şeklinde algılanıyor ve kullanılıyordu.⁹⁴ 27 Mayıs sonrasında yapılan 1961 Anayasası’nın ilk bölümünde yer alan milliyetçilik vurgulamaları, İslamcı kesimler açısından engellenmesi gereken bir tehlike olarak görülmüştür.

Sonuç olarak 27 Mayıs’ın, birçok İslamcı aydın tarafından fikirsiz bir hareket olarak görüldüğü daha önce vurgulanmıştı. Bu fikirsizlik sürecini İslamcı kesimlerin gözünde 1960-

⁹² Selahaddin Eş Çakırgil, “Biz milliyetçiyiz, hem de İslam milliyetçisi!”, **Şura**, Sayı: 19, 25.5.1978, s. 13; Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 79.

⁹³ Ahmed Selâmi, “Darüislam Darülharb”, **Şura**, Sayı: 37, 2.10.1978, s. 3,

⁹⁴ Mete Tunçay, “Türkiye Cumhuriyeti’nde Siyasal Düşünce Akımları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 1928.

1980 arası döneme yaymak mümkündür. Bu dönemde farklı askeri müdahale örnekleri olsa da, İslamcı Yeni İstiklal gazetesine göre, 27 Mayıs'ın bir türlü ortaya konulamayan bir “*geciken gerekçe*”si vardı. Yani onları ilgilendiren, 27 Mayısçıların; askeri müdahalenin nedenlerinin ne olduğundan bağımsız olarak, yapılacak icraatlar açısından ileriye dönük olarak ortaya ne koyacaklarıydı.⁹⁵ Öyle görünüyor ki bu, 27 Mayıs sonrasında İslamcı kesimler tarafından en önemli sorun olarak görüldü ve siyasi, hukuki vb. birçok bakımdan, bu kesimlerde bir tatminsizlik durumu yarattı. İslamcı kesimlerdeki bu tatminsizlik, 1979 yılında, 27 Mayıs ile ilgili yapılan şu yorumlarla genel olarak ortaya konmuştur denebilir:

“Dün 27 Mayıs idi. Koca bir 19 yıl geçti, aradan.... O tantanalı ve saltanatlı günler arkada kaldı... Bugün 27 **Mayıs**'ın tatil günü olmasından başka bir değeri kalmadı. Sadece ihtilâli yapanların bir kısmı kanuna sığınarak “**temelli**” olarak **ölümlerine kadar birer sembol halinde kalacaklardır**... 27 Mayıs bir sembol bir adet halinde bitti. Etrafta ne bir heyecan ne bir fikir bıraktı. Yapanlar da yaptıklarından bir şey anlamış değillerdir. Niçin diye düşünmeye gerek yoktur. Milletin tarihi geçmişiyle bugün çektiği ızdırablar hep havadan gelen emir ve tedbirlerle ele alınmış, keyfe mâ yeşâ esaslar tatbik edilmiştir. Kanunla kayıt altına alınan ve idare tahdidine giden her bayram millet vicdanında mahkumiyetini tescil ettirir. Sebebi ise şu iki mısradaki saklıdır: Fakat efradi Allah korkusundan bi-haber millet, Çeker, milletlerin menfurı kıptiler kadar zillet.” İhtilâli yapanlar da, kendilerine yapılanlar eğer **Allah** korkusunu gönüllerinde saklamış olsalardı, acı tarihi hadiselerle karşı karşıya gelmezlerdi. Onun için dün zoraki kutlanan gün, hep böyle geliş-güzel tevali edip gidecektir.”⁹⁶

Burada şöyle bir soru sormak gerekebilir. Peki, gerçekten de 27 Mayıs süreci, en azından İslamcıların siyasi kolu ve kimi aydınları karşısında, sadece olumsuz bir yönde mi şekillenmiştir. Mesela 1961 Anayasası bu konuda belirleyicidir. Fakat 1961 Anayasası, bir yandan sol hareketlerin önünü açarken, diğer yandan İslamcı akımların da önü açılmıştır. Dolayısıyla 27 Mayıs sürecinin İslamcı kesimler için tamamen olumsuz özelliklere sahip olduğu da söylenemez.⁹⁷ Bu yüzden, aslında çok partili dönemle birlikte, İslamcı kesimlerin arttırdığı alan hakimiyeti, 27 Mayıs'la bir kesintiye uğrasa da, 27 Mayıs sonrasında, İslamcı hareketler yeniden bir canlanma dönemine girecektir. 1960'ların sonunda, İslamcı akımların partileşme aşamasına girip siyasallaşmaları bunun göstergelerinden biridir. Diğer ise, İslamcı gazete, dergi vb. kaynakların, 1960-1980 arasındaki dönemde⁹⁸ sayılarının ve faaliyet alanlarının artmasıdır. Bu, aynı zamanda söz konusu kesimlerin, çeviriler vb. yollarla, yakın

⁹⁵ “Geciken Gerekçe”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 63, 3.5.1962, s. 1.

⁹⁶ Sadık Albayrak, “O Saltanat da bitti”, **Millî Gazete**, Yıl: 7, Sayı: 2295, 28.5.1979, s. 2.

⁹⁷ Aslında hukuki anlamda hem 1961 Anayasası hem de başka kanuni metinlerin varlığı, İslamcı kesimlerin önünün açıldığı iddiası karşısında bir çelişki oluşturmamıştır. Bu bağlamda görüşü ne olursa olsun, vatandaşlara ideolojik bağlamda tanınan özgürlüğün, 1961 Anayasası'yla sadece belli kesimlere özgü değil de, tüm kesimlere ulaştırılmasının amaçlandığı söylenebilir. Bkz.: Bülent Tanör, **Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası**, İstanbul, Öncü Kitabevi, 1969, s. 189.

⁹⁸ 1960-1980 arasındaki yıllar, İslamcı dergiler açısından bir canlanma dönemini ifade etmektedir. Bkz.: **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlanma ve Çeşitlenme Dönemi**, Ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu, Yusuf E. Sezgin, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2016, b.a.

coğrafyalardaki diğer Müslüman unsurlarla, fikirsel ya da duygusal açıdan bağlantı kurmalarına neden olmuştur. Tüm bu noktalar, İslamcı kesimler adına olumlu birer gelişmedir. Bunun yanı sıra, İslamcı kesimlerin cumhuriyetin kurulmasından itibaren dini meseleler bağlamında çözülmemiş sorunları da vardır. Bu sorunlar aslında 27 Mayıs temelinde ortaya çıkmayıp; kaynağını, cumhuriyetin kurulmasından sonraki tek parti yönetiminden almıştır.

(1). Dinî Sosyal Gruplara Bir Örnek: Nurcular

İslamcı kesimlerin bir parçası olan Nurcular, çok partili süreç öncesindeki siyasi gelişmeleri, diğer İslamcılarla benzer bir şekilde, yani tek parti döneminde gelişen bir tepkisellik üzerinden belirtirler. Bir dini sosyal grup olarak Nurcuların, öncelikle, siyasetle ne kadar ilgili olup olmadıklarına bakılmaksızın, DP dönemini değerlendirmeleri, onların 27 Mayıs konusundaki görüşleri bağlamında bize birtakım ipuçları verebilecektir. Bu bağlamda Nurcular, öncelikle DP'nin tek başına iktidar olduğu tarihin önemini sıkça vurgulamışlardır.

Nitekim Nurcu Yeni Asya gazetesi yazarı Hüseyin Demirel'e göre 14 Mayıs 1950; DP'nin iktidara geldiği bir tarih olarak, köylünün yoksulluğundan kurtulacağı, bürokratik işlerini kolaylıkla görebileceği, kısacası öncelikle kırsalda ve sonra kentlerde olmak üzere, kendilerine devletin sopasını gösterenlere karşı kazanılan bir zafer, bir “*Demokrasi bayramı*”dır.⁹⁹ Yeni Asya gazetesinin bir diğer yazarı Ahmet Karabaş'a göre 14 Mayıs, “27 yıl milletin başına çöreklenen tek partinin despot idaresine son verildiği bir gündür.”¹⁰⁰ Böyle bir tarih için, Nur hareketinin üzerine yoğunlaştığı kişi olan Said Nursi; duygularını dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a şu şekilde ifade etmiştir: “*Zatınızı tebrik ederiz. Cenab-ı Hak sizi İslamiyet vatan ve millet hizmetinde muvaffak eylesin. Nur talebelerinden ve onların namına Said Nursi.*”¹⁰¹

Bu yönüyle Nurcuların, 27 Mayıs öncesindeki DP iktidarının paraleli bir çizgide olduğu görülmektedir. Onların 27 Mayıs tepkilerine, hem süreci nasıl karşıladıkları hem de siyasetle ilgilendikleri kadarıyla, yeni siyasi düzenden beklentileri bağlamında iki noktadan bakılabilir. Bu değerlendirmelerde, Nurcuların öncelikle Milli Görüşçü kesimlerle aralarına

⁹⁹ Hüseyin Demirel, “14 Mayıs’ın manası”, **Yeni Asya**, Yıl: 9, Sayı: 2940, 12.5.1978, s. 3.

¹⁰⁰ Ahmet Karabaş, “14 Mayıs Zafer Günü”, **Yeni Asya**, Yıl: 9, Sayı: 2843, 14.5.1978. s. 2; Ayrıca 14 Mayıs’la ilgili görüşlerin İslamcı kesimlerin geneli için benzer bir şekilde olduğunu söyleyebiliriz. Bkz. Sinan Omur, “Asıl kutlanacak en büyük gün 14 Mayıs’tır”, **Bugün**, Yıl: 4, Sayı: 1156, 16.5.1970, s. 3.

¹⁰¹ Çakır, **Ayet ve Slogan...**, s. 87.

zamanla mesafe girmesi, dolayısıyla siyasi olarak yönlerinin değişmesinin de etkisi çoktur. Bu sebepten dolayı, onların 27 Mayıs ya da 27 Mayıs sonrası süreç ile ilgili düşünceleri, daha çok Alparslan Türkeş üzerinden şekillenecektir. Nitekim Türkeş, hem eski bir 27 Mayısçı hem de AP'nin rakibi bir partinin lideri olmasıyla, Nurcuların tepkisinin ortak öznesidir.

Aslında genel olarak 27 Mayıs cuntasına yönelik olan bu eleştiriler, 14'lerin yüksek maaşlarla yurtdışı görevlere gönderilmesi noktasından başlamış ve sonraki süreçte,¹⁰² Alparslan Türkeş ve destekçilerinin, İslamcı çizgiyi, belki de biraz fazla sahiplendiklerini, kendi siyasi söylemlerine yansıtmaları üzerinden devam etmiştir.¹⁰³ Buna karşın bir 27 Mayısçı olan Türkeş'in, kara çarşafın Anadolu'da yaygınlaşması, Arapça ezanı “*ihane*” olarak değerlendirmesi ve Kur'an'ın Türkiye'de Türkçe okunabileceğiyle ilgili verdiği beyanatlar, Nurcular tarafından gündeme getirilmekte, yani Türkeş'in bir askeri cunta üyesi olarak dine ve dindarlara bakış açısı sorgulanmaktadır.¹⁰⁴

Diğer bir tartışma konusu, Türkeş'in 27 Mayıs içindeki konumunu, “*Ben 27 Mayıs'da zorla vazife aldım*” diyerek belirtmesindendir. Yani Türkeş'in kendini biraz olsun 27 Mayıs'tan soyutlama çabaları, Nurcular tarafından samimi bulunmayacaktır. Bundan ziyade onlar daha çok Türkeş'in 27 Mayıs sonrasında zorla Başbakanlık Müsteşarı olmasına vurgu yapacaklardır.¹⁰⁵ Yani Nurcular, Türkeş'in 27 Mayıs hareketinde bilinçli olarak bulunduğu iddiasındadır. 27 Mayıs öncesindeki cunta yapılanmasının ilk olarak 1954'de başladığı düşünülürse, Türkeş'in cuntaya son katılanlardan biri olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Fakat bu, onun ihtilaldeki konumunun geri plana itilmesi için bir neden değildir. Özellikle 14'ler olayı sonrasında anlaşılmaktadır ki, Türkeş'in, ihtilalci niteliğinin ötesinde hem 27 Mayıs bildirgesini okuması hem de 27 Mayıs sonrasında Başbakanlık Müsteşarı olması, onun askeri cunta içindeki önemli konumunu göstermiştir.

Nur hareketi temsilcileri de Türkeş'in bir darbeci olduğunu ortaya koyabilmek için, onun Yeni Delhi'deki görevinden Türkiye'ye dönmesi sonrasındaki ifadelerini gündeme getirmişlerdir. Yani Nurculara göre Türkeş; birincisi, beyanlarında belirttiği gibi 27 Mayıs sonrası süreçte düşüncelerini değiştirmemiş, aksine, 14'ler olayından sonra da sürekli 13 Kasım öncesine dönüşü, yani ihtilalin başlangıç noktasına dönmeyi amaçlamıştır.¹⁰⁶ Bu görüş,

¹⁰² Bekir Berk, **İslami Hareket ve Türkeş**, Haz. N. Mustafa Polat, İstanbul, Güneş Matbaası, 1969, s. 85.

¹⁰³ **A.e.**, s. 7.

¹⁰⁴ **A.e.**, s. 11-12.

¹⁰⁵ **A.e.**, s. 59.

¹⁰⁶ **A.e.**, s. 60.

Türkeş ve MBK içindeki kimi arkadaşlarının, askeri rejimin bir süre devam etmesi konusundaki istekleri bağlamında önem taşımaktadır. Nurcu kesimler buradan, 27 Mayıs sonrasında Türkeş’in, uzun süreli iktidar hedefiyle bir askeri dikta yönetimi kurmayı istediği gibi bir sonuç çıkarmışlardır. Aslında bu, bir ölçüde doğrudur da.

Nurculara göre, Türkeş’in ihtilalci görüşü bırakmadığının ikinci bir göstergesi ise onun “komando”ları oluşturarak yapmaya çalıştığı şeyin, 27 Mayıs sonrasında yarım kalanları ya da yapılamayanları gerçekleştirmek olduğudur. Türkeş bunu, komandolara yapmış olduğu bir konuşmada, “27 Mayıs’ı hedefine ulaştırdınız” diyerek belirtmiştir.¹⁰⁷ Nitekim Münevver Ayaşlı bunu, “Devlet içinde Devlet, Ordu içinde Ordu olur mu?” diyerek eleştirmiş ve komandoların oluşturduğu silahlı hareketi, Hitler’in ırkçı koruma kıtaları ve Mussolini’nin kara gömleklilerine benzetirken, bu oluşumların ülkenin menfaati için hiçbir yararı olmadığını da belirtmiştir.¹⁰⁸ Türkeş’in komandoları örgütlemesi, onun askeri düşünce yapısından kaynaklanan özelliklerinin tabii ki bir göstergesidir ama aslında bu durum, onun ihtilalciliğinden çok, kurmak istediği toplumun tek tip, organik bir nitelikte olacağının da ipuçlarını vermiştir. Nitekim komandolar, toplumsal alana yansıyan siyasal şiddetin, Ülkücü Hareket adına araçları olarak kullanılmışlardır.

Nurcular üçüncü olarak, aslında muhafazakar kesimler tarafından da sıklıkla ifade edilen bir düşünceyi, yani İslamiyet’in, komünizmin panzehri ya da onun yerini alabilecek bir güç olabileceğini vurgulamışlardır. Nurcu kesimlere göre Türkeş, bu anlayışın karşısındaydı. Nurcularca bunun temeli, SSCB egemenliği altında yaşayan yaklaşık elli milyon Müslümanın, bu durumdan bir çıkış yolu bulamamasına dayandırılacaktır. Türkeş’e göre bundan kurtulmanın yolu, dinden daha önce ya da dinden ziyade akıl ve bilimden geçmektedir. Dolayısıyla bu sefer eleştirilen nokta, onun, din ile kendi ideolojik çizgisi arasında bir yol yapmasından öte, tek parti dönemi pozitivizmini andıran düşünceleriydi.¹⁰⁹ Oysaki İslamiyet ve komünizmin birbiri karşısındaki konumu, Nur hareketinin yayın organı Yeni Asya’daki bir yazıda şu şekilde vurgulanmıştır:

“İslâm ile komünizm asla birbirleriyle bağdaşamaz, aynı kalbde birleşemez. Biri diğerini mutlaka yok etmeye çalışır. Aynı suyun ateşi yok ettiği gibi.. Bunun içindir ki, komünizm, girmek istediği yerlerde evvelâ, karşısında bulacağı İslâmiyeti kaldırmaya çalışır. İnsanlardaki dini duyguları, manevi bağları koparmaya yönelir. Bunda muvaffak olması nisbetinde

¹⁰⁷ A.y.

¹⁰⁸ Münevver Ayaşlı, “Komandolar Kime Karşı”, **İslami Hareket ve Türkeş**, Haz. N. Mustafa Polat, İstanbul, Güneş Matbaası, 1969, s. 81.

¹⁰⁹ Berk, **İslami Hareket ve Türkeş...**, s. 30-31.

kendisine muzaffer olma şansı tanır... Bu bakımdan komünizmle mücadelede mânevi güçten faydalanmak, maneviyatçıları şu veya bu bahanelerle ezmek icabeder. Çünkü Allah'a kul olan hiç bir Mü'min, kendisini kullara kul eden bir enerjinin sempatzanı olamaz, olanlara da hoş gözle bakmaz.”¹¹⁰

Aslında Nur hareketinin dinler arası diyaloga olan vurgusuyla bir ölçüde komünizm karşıtı bir blok oluşturulmalı ya da bu blok, Nurcular tarafından desteklenmeliydi. Nurculara göre İslamcı düşünce, Türkeş tarafından arka plana atılmıştı. Bu bağlamda sorun, Türkeş'in hem komünizmle mücadele eder gibi yapıp hem de İslamcı bir siyasetçiymiş gibi görünmesiydi. Nitekim onun 27 Mayıs sonrasında yeni oluşan siyasi kimliği ve pragmatizmi, aslında onun bu noktaları atlamamasını gerektirmişti. Nitekim Türk siyasetinde hiçbir sağ partinin, özellikle dini konularla arasına bir mesafe koyması pek mümkün değildir. Türkeş de bunu, İslamcı kesimlerden rol çalarak daha belirgin bir şekilde yapmak niyetindeydi. Yani bir diğer anlamda Türkeş'in düşünceleri, Türk sağının özellikle 12 Eylül sonrasında daha çok kullanacağı, Türk-İslam sentezci bir anlayışa dönüşecektir. Buna, İslamcı bakiyenin milliyetçi düşünce içinde daha etkili kılınmak istenmesi de denebilir.

Bu bağlamda, CKMP'nin MHP'ye dönüştüğü sürecin belirgin bir adımı olarak görülebilecek, 1969'daki Adana kongresi, önemli bir kırılma noktası olmuştur. MHP bu kongrede kurulmuş ama yeni parti bayrağında, Osmanlı Devleti ve İslam'ın da sembollerinden biri olan Üç Hilal'i kullanmıştır. Türkeş, kongrenin tutumunu belirleyecek olan şu sözleri söylemiştir: “*Tanrı dağı kadar Türk, Hira dağı kadar Müslümanız*”. Dolayısıyla MHP, artık Nihal Atsız ve arkadaşlarının da temsil ettiği Türkçü-Turancı görüşlerden kendini bir ölçüde soyutlamıştır. Böylece Türkeş, kendine, İslamcı görüşleri de kapsayacak şekilde bir hareket alanı yaratmıştır.¹¹¹ Bu bağlamda Türkeş, Türklük ve İslamîyet'in aslında ortak noktalar olabileceğinden şu şekilde bahsetmiştir:

“Türklük gurur ve şuuru ile İslâm ahlâk ve fazileti, milletimizi meydana getiren manevî unsurların tam bir âhenk içinde birleşmesidir... Milliyetçiliği reddeden bir dincilik anlayışı ve İslâmîyete düşman bir Milliyetçilik anlayışı bize yabancıdır, bizim dışımızdadır.”¹¹²

Kısacası Türkeş'in, eski bir 27 Mayısçı olarak yaptıkları ve yeni bir siyasetçi olarak söyledikleri, Nurcular tarafından samimi bulunmayacaktır. Nurculara göre Türkeş'in mevcut fikirleri, zamanla değişmiştir. Bununla amaçlanan ise İslamcı seçmen kitleleri etkilemektir. Yani ortada paylaşılamayan bir seçmen kitlesi vardır ve aslında sadece Türkeş değil onu

¹¹⁰ Ahmed Şahin, “Komünizm Karşısında İslam”, **Yeni Asya**, Yıl: 2, Sayı: 490, 30.6.1971, s. 2; Bekir Berk, “Komünizmin en büyük düşmanı Allah'dır”, **Yeni Asya**, Yıl: 3, Sayı: 828, 12.6.1972, s. 5.

¹¹¹ Can, “Ülkücü Hareketin...”, s. 667.

¹¹² “Türkeş'ten Büyük Doğu'ya”, **Büyük Doğu**, C. XIV, Sayı: 3, Temmuz 1969, s. 17.

eleştiren Nurcular da din konusunu seçim propagandası yapmıştır. Bir diğer anlamda 27 Mayıs, Nurcular gibi sağ klikler tarafından siyasi propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Münevver Ayaşlı'nın şu sözlerinden de bunu anlamak mümkündür:

“Mamafih **Demokrat Parti** iktidarında, karınca kaderince Memlekette bir ilerleme, bir kalkınma kayıt ediliyordu... İşte 27 Mayıs ihtilâli, memlekette bu küçücük ilerlemeyi ve kalkınmayı çekemeyenler ve Türk Milletine bu küçük refahı çok görenlerin eseridir. Ve 27 Mayıs'ın 1 numaralı adamı **Türkeş**'tir. Daha Dün **Menderes'in**, **Zorlu**'nun ve **Polatkan**'ın **mâtemini** tut ve onlar için ağla ve bugün **Türkeş'e** oy ver. Bu OLMAZ!”¹¹³

Ayaşlı bununla ilgili verdiği bir başka örnekte, MHP bayrağının da sembolü olan Üç Hilal'in, gerçek anlamından farklı olarak, daha çok Yassıada'da idam edilen Menderes, Zorlu ve Polatkan'ı simgelediğini belirtmektedir.¹¹⁴ Bu yüzden de Ayaşlı'ya göre 27 Mayıs, çelişkilerle dolu, herhangi meşruiyeti olmayan bir hareketti.¹¹⁵ Görüldüğü gibi hem **Türkeş**'i bu konuda eleştirenlerin hem de buna paralel düşünen İslamcı-muhafazakar aydınların amacı, **Türkeş**'in, partisini İslamiyet'in korunmasına önem veren bir konumda göstermesine karşı, onun 27 Mayısçı kimliğini vurgulamaktır.

Nur hareketi destekçileri tarafından **Türkeş**'in desteklenmeme nedenlerinden bir başkası ise, “*manevi bir lider olan*” ve “*Bediüzzaman lakabıyla anılan Said Nursi*” ile ilgili ya da din konusundaki diğer meselelerdir.¹¹⁶ Nurculuk düşüncesine yakın olan İslamcı kesimler, Alparslan **Türkeş**'i; Said Nursi'nin¹¹⁷ mezarının kaybedilmesinden ve Başbakanlık Müsteşarlığı döneminde dindar kesimlere, DP dönemine kıyasla daha fazla dava açılmasından sorumlu tutmuşlardır.¹¹⁸ Nurculara göre **Türkeş**, İslam'ın karşısındadır ve bunun da nedeni,

¹¹³ Ayaşlı, **a.g.e.**, s. 84-85.

¹¹⁴ **A.e.**, s. 88.

¹¹⁵ Buna göre mesela Atatürk döneminde Dışişleri Bakanlığı yapmış Tefik Rüşti Aras'ın kızı ile idam edilen 3 eski DP'li olan Fatin Rüşti Zorlu'nun düğününde Atatürk, Aras'ın kızının nikah şahitliğini yapmıştı. Ya da Celal Bayar'ın yıllarca Atatürk ile siyasetin içinde bulunması diğer bir örnektir. Bu, 27 Mayıs'ı Atatürkçülük üzerinden düşünenlere Ayaşlı tarafından yapılan bir eleştiridir. Ayaşlı, 27 Mayıs'ın birçok açıdan “*paradoxal*” bir ihtilal olduğunu belirterek, MBK'nın, İnönü iktidarının görev başına gelmesinin yolunu açmasıyla, aslında Rusya'nın isteğini yerine getirdiği düşüncesindeydi. Sonuç olarak aslında fiili bir şekilde var olan 27 Mayıs, artık fiili olarak da bitmişti. Bunun nedeni de idam edilen 3 kişinin cenazesinin ailelerine teslim edilmesi idi. Ama kağıt üstünde de olsa, temelli senatörler ölünceye kadar rahatlık içinde yaşayacaklardı ki bu, Ayaşlı'ya göre, dünyanın hiçbir yerinde örneği olmayan saçma bir durumdu. Bkz.: Münevver Ayaşlı, “27 Mayıs'ın İflası”, **Yeni Asya**, Yıl: 5, Sayı: 1499, 20.4.1974, s. 2.

¹¹⁶ A. Recep, Arslan Akkan, “İhtilali CHP yapmış diyorlardı”, **Millî Gazete**, Yıl: 7, Sayı: 2294, 27.5.1979, s.4,5.

¹¹⁷ Said Nursi, 23 Mart 1960 tarihinde Şanlıurfa'da, yani 27 Mayıs sürecinden önce, 87 yaşındayken vefat etmişti. M. Hakan Yavuz, “Towards an Islamic Liberalism?: The Nurcu Movement and Fethullah Gülen”, **Middle East Journal**, Vol. 53, No: 4, Autumn 1999, s. 589.

¹¹⁸ A. Recep, Arslan Akkan, “**Türkeş**'in 11 aylık dönemi dindarlara en büyük zulüm oldu”, **Millî Gazete**, Yıl: 7, Sayı: 2297, 30.5.1979, s. 4,5; Örneğin 10 yıllık DP döneminde açılan Nurculuk davalarında, Nurcular için 46 beraat kararı çıkarken, 27 Mayıs 1960 ve 20 Kasım 1961 yılları arasında 63 beraat kararı çıkmıştır. 20 Kasım 1961 tarihi ile 20 Ekim 1965 arasında ise 189 beraat kararı çıkmıştır. Bkz.: Bekir Berk, “Cemiyet kurdu iddialarının varit olmadığı kesinleşti...”, **Yeni Asya**, Yıl: 3, Sayı: 822, 6.6.1972, s. 5; Bu davaların çoğu da

Nurcular tarafından Said Nursi'nin “*Mektubat*” adlı eseri olarak gösterilmiştir. Bu düşünceler şu şekilde ifade edilmiştir:

“İster mânevi bir hakikat uğruna ister mitolojik bir masal uğruna, Alparslan Türkeş İslâmi bir hakikate sahip ve taraftar değildi. Mitolojik masallar vasıtasıyla gençleri peşinden sürüklemeyi deneyecekti. Aslında bu amacına ulaşmak için **Türkeş**, Bediüzzaman'ın mezarını yok etmeye gerek duymaya bilirdi. Ama **Bediüzzaman Said Nursi** hazretlerinin İslâm milliyetçiliğini ve İslâm dininin lanetlediği ırkçılığı ve kavmiyetçiliği açık açık cerhedilmez delillerle anlatan eseri olmasaydı mesele yoktu.”¹¹⁹

Nurcular tarafından Said Nursi'nin mezarının kaybedilmesi ya da saklanması, 27 Mayıs sonrasının Başbakanlık Müsteşarı Türkeş'in, milliyetçilik anlayışından ötürü sorumlu olduğu bir “*mezar soygunculuğu*” olarak değerlendirilmiştir.¹²⁰ Bunun nedeni, destekçileri tarafından “*şehit*” sayılan Said Nursi'nin mezarının sessiz sedasız, 27 Mayıs cuntasının yönetiminde olduğu bir sırada taşınmasıydı.¹²¹ Dolayısıyla sadece Nurcuların değil, İslamcı kesimlerin genelinin amacı, 27 Mayıs sürecinden sonra Said Nursi'nin kaybolan mezarının bulunmasıydı. Ve anlaşılıyor ki 1970'lerin sonlarında bile, bundan ümidi olan İslamcı ve Nurcu kesimler, bu konuda sorularını, artık bir siyasetçi olan Türkeş'e yöneltip, ondan cevap beklemeyi sürdürmüşlerdir.¹²²

Bunun yanında Nurcu kesimlerde, Said Nursi'nin mezarının kendi vasiyeti doğrultusunda gizli kalması gerektiğini düşünenler de vardır. Kimi Nurcular tarafından Said Nursi'nin bunu, “*Ben de Risale-i Nurdaki azami ihlâsı kırmamak için o ihlâsın sırrıyla kabrimi bildirmemeyi vasiyet ediyorum*” diyerek belirttiği ifade edilmiştir. Ayrıca Nurcular tarafından, 27 Mayıs sonrasında, mezarın yıkılmasının, ölümünden 37 yıl önce Said Nursi tarafından bir şiir ile ortaya konulduğu düşünülmekte ve Said Nursi'nin “*Ben Urfa'da vefat edeceğim. Zamanın hükümeti telaşlanacak ve korkacaklar*” dediği ifade edilmiştir.¹²³ Sonuç olarak, Nurcu bir yayın organı olan Yeni Asya'daki bu yazıyla, Said Nursi'nin mezarı

Risale-i Nur Külliyyatı'nın, propagandasının yapılması ile ilgili konuları içerirken, suçlamaların; TCK'nın 163. maddesine dayandırıldığı da görülmektedir. Beraat kararlarının gittikçe artması, DP döneminden başlayarak, özellikle 27 Mayıs sonrası süreçte Nurcular hakkında açılan davaların daha da fazlaştığı şeklinde yorumlanabilir. Sonuç olarak, MBK kurulduktan sonra ortaya çıkan “*beraat ve iade kararı*” ise yaklaşık olarak 301'di. Bkz.: Bekir Berk, **Nurculuk Dâvâsı**, İstanbul, Hikmet Gazetecilik, 1971, s. 5.

¹¹⁹ A. Recep, Arslan Akkan, “Türkeş, mezar soygunu ile hedefine doğru ilk adımı atıyor”, **Millî Gazete**, Yıl: 7, Sayı: 2300, 2.6.1979, s. 5.

¹²⁰ A. Recep, Arslan Akkan, “Ortada Türkeş'in planladığı bir mezar soygunculuğu var”, **Millî Gazete**, Yıl: 7, Sayı: 2304, 6.6.1979, s. 5.

¹²¹ Necmettin Şahiner, “Bediüzzaman'ın mezarı parçalanıyor”, **Yeni Asya**, Yıl: 5, Sayı: 1557, 18.6.1974, s. 6; Said Nursi'nin mezarı, ölmeden önce gittiği son yer olan Şanlıurfa'daki “*Halilürrahman dergahı*” içerisindeydi. Bkz.: “Büyük Üstad: Said Nur”, **Sebilürreşad**, C. XIII, Sayı: 306, Mart 1960, s. 87.

¹²² A. Recep, Arslan Akkan, “Dünün albayı, bugünün siyasi liderinden millet cevap bekliyor”, **Millî Gazete**, Yıl: 7, Sayı: 2307, 9.6.1979, s. 5.

¹²³ Necmettin Şahiner, “Benim kabrimi hiç kimse bilmemeli,”, **Yeni Asya**, Yıl: 5, Sayı: 1559, 20.6.1974, s. 6.

bulunsun ya da bulunmasın, Said Nursi ile kurulacak asıl bağın, onun kitleleri etkileyen liderliğiyle değil, muhtemelen Nursi'nin eserleri üzerinden -Risale-i Nur Külliyyatı- olması amaçlanmıştır. Nurcularla ilgili bir diğer husus, 27 Mayıs sürecinin, uzun vadede, onların faydasına bir dönem olarak gelişme gösterdiğidir.

27 Mayıs askeri müdahalesine kadar yaklaşık 1 milyon kişi olan Nurcular, 27 Mayıs sonrasında sayıca 2,5 milyona ulaşmış ve bu durum, 27 Mayıs rejiminin “*sindirme ve baskı*” anlayışının tersine bir sonuç yaratarak, Nurcuların sayısında artış olmuştur. Dolayısıyla bu, Nurcuların işine yarayan da bir gelişmeydi.¹²⁴ Bu bağlamda Türkeş'e gösterilen tepki kadar olmasa da MBK ve belli bir ölçüde, İslamcı kesimlerin geneli hakkındaki söylemleri yüzünden, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'e de Nurcular tarafından eleştiriler yöneltmiştir.¹²⁵ Nurcular, 27 Mayıs sonrası süreçte devletin, irtica meselesi, gericilik, Risale-i Nur Külliyyatı'nın hukuka uygunluğu gibi nedenlerden dolayı, dini kontrol altında tutma politikasından en çok etkilenen inanç topluluklarından biridir.

Nurcuların eleştirilerinin bir boyutunu da Türkeş örneğindeki gibi, yine siyaseten AP'ye rakip kimi parti liderlerinin, 27 Mayıs sürecindeki tutumları oluşturmuştur. 1973 yılında kurulan, CHP ve MSP koalisyonunun da bunda payı vardır. Aslında bu süreçte, İsmet İnönü'nün uzun CHP Genel Başkanlığı'ndan sonra; önce 1972'de CHP lideri Bülent Ecevit sonra 1974'de Başbakan Ecevit profili ortaya çıkacaktır. Ecevit, Nurcular tarafından 27 Mayıs öncesinin bir gazetecisi ve siyasetçisi olarak, askeri darbe ile ilgili fikirleri nedeniyle eleştirilecektir.

Nurculara göre bunun nedeni, 27 Mayıs'ı açıkça destekleyen ve askeri müdahaleyi meşru sayan Ecevit'in, 12 Mart sonrasında orduyu “*kontr-gerilla*” olarak ilan etmesidir. Nurculara göre bu, Ecevit'in sol-sosyalist kesimlere sahip çıktığının bir göstergesidir. Bu yüzden de Ecevit'in 27 Mayıs'ı alkışlarken 12 Mart'ı eleştirmesi, diğer bir anlamda

¹²⁴ Kemal Fedai Coşkun, “Nurculuğu Suç Sayan Bir Kanun Var mı?”, **Fedai**, C. III, Sayı: 27, Ocak 1966, s. 13.

¹²⁵ Mesela 1964 yılında, dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Nurcuları eleştiren bir beyanat vermiştir. Bunun üzerine bir Nur talebesi, bir açık mektup yayınlayarak, Gürsel'e; fikirlerinin aslında yanlış olduğunu çünkü Nurcuların kendilerine açılan davaların çoğundan beraat ettiğini söylemiştir. Söz konusu dönemde Tedbirler Kanunu'nun yürürlükte olduğunu düşünürsek, bunun cuntacıları ya da bir cumhurbaşkanını eleştirmeyi çok da engellemediği -bu çalışmanın farklı bölümlerinde bununla ilgili verilen örneklerin aksine- en azından bu örnekte görülmektedir. Bkz. “Cemal Gürsel'e açık mektup”, **Fedai**, C. I, Sayı: 9, Nisan 1964, s. 12; Söz konusu eleştirilere bir başka örnek, Cemal Gürsel'in 27 Mayıs'ın hemen sonrasında belirttiği, eski DP'lilerin yargılanmamasıyla ilgili düşüncelerinin, 31 Mayıs'tan sonra değiştiği ve 31 Mayıs'tan sonra eski DP'li siyasilere yargılanmalarının Cemal Gürsel tarafından savunulmasıdır. Bir diğer anlamda, kimi Nurculara göre, Cemal Gürsel'in, 27 Mayıs'ın amacından saptırılmasında payı vardı. Bkz.: Erol Erşenkal, “Orgeneral Cemal Gürsel ağız değiştiriyor...”, **Yeni Asya**, Yıl: 8, Sayı: 2628, 31.5.1977, s. 4.

demokrasi anlayışının bu çift yönlülüğü, Nurcu kesimlere göre bir tutarsızlık nedenidir.¹²⁶ Aslında İslamcı kesimlerden birçoğuna göre 27 Mayıs, “*Ordu-Millet*” birlikteliğini bozma amacındaki bir mason hareketi olarak değerlendirilirken, 12 Mart; Türk sağının kimi kesimleri tarafından 27 Mayıs’ın aksine millet bütünlüğünü sağlamayı amaçlayan bir hamle olarak görülüyordu.¹²⁷ Dolayısıyla biz burada, farklı zamanlardaki farklı askeri müdahalelerin, bir kez daha sağladığı fayda ölçüsünde değerlendirildiğini görüyoruz. Ecevit’in bu konudaki yaklaşımı ise, aslında onun da kendi pragmatizmini yansıtır şekildeydi.

Nurcu kesimlere göre Ecevit, İsmet İnönü örneğinde olduğu gibi orduyla herhangi bir bağı olmayan ya da bu bağı kuramayacak bir kişi olduğu için, gücü, sol kesimlere yaklaşarak elde etmeye çalışıyordu. Fakat Nurcu kesimlerin popülist bir şekilde vurguladığı, CHP’nin “*ortanın solu*” yaklaşımının dışında, aşırıya kaçan sol bir ideolojik çizgiydi.¹²⁸ Buna karşılık Ecevit’in, 27 Mayıs ve 12 Mart’ı neden birbirinden farklı gördüğü de önemli bir konudur. Ecevit’in düşüncelerindeki çelişki, -aslında sağ kesimlerin neredeyse geneli bu çelişkiyi ifade etmektedir- haklı olarak Nurcular tarafından vurgulanmıştır. Fakat buradan, Ecevit’in görüşleri sol ile ilgili olsa da, ‘radikal’ sola alan açması konusunda bir çıkarım yapılamaz. Bunun için de belki, Ecevit’in ordu ile ilgili birtakım görüşleri vurgulanmalıdır.

Nitekim Ecevit, Nurcu kesimlerin çelişki olarak gördüğü bu durumu, doğrudan ordu ile ilişkilendirerek açıklamaktan ziyade, 27 Mayıs’tan 12 Mart’a giden süreçte, toplumdaki sınıf farklarının belirginleşmesi ya da toplum yapısındaki değişim ve dönüşümle açıklamıştır. Buna göre “*Ordunun*” ve hatta “*sivil bürokrasinin*” Türkiye’de sözünün geçmesinin karşısında sayısı yükselen işçi sınıfı, AP ile güçleri daha da artan sanayi ve ticaret burjuvazisi gibi gruplar vardı. Bu grupların, 27 Mayıs’tan 12 Mart’a giden süreçte, çıkarları bağlamında güçlerinin artması, ordunun etkinlik gücünü, 27 Mayıs’a oranla -belli bir derecede- azaltmıştı. Örneğin Ecevit, ordunun, 12 Mart sonrasında, “*sosyal ve ekonomik tedbirleri*” uygulama açısından, sanayi ve ticaret burjuvazisinin çıkarlarını olumsuz etkileyecek bir yönlendirmede

¹²⁶ Veysel Akpınar, “O Günden Bugüne”, **Yeni Asya**, Yıl: 5, Sayı: 1489, 9.4.1974, s. 3; Ecevit’in 27 Mayıs’ı açıkça desteklediği 27 Mayıs sonrasında Ulus gazetesinde yazdığı yazılardan anlaşılabılır. Buna birkaç örnek için, bkz.: Bülent Ecevit, “Âdil İhtilâl”, **Ulus**, Yıl: 41, Sayı: 13338, 17.10.1960, s. 1; Bülent Ecevit, “Kendi kendini doğrulayan ihtilâl”, **Ulus**, Yıl: 41, Sayı: 13367, 15.10.1960, s. 1; Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Bülent Ecevit’in, Zinde Kuvvetlerin bir parçası olan aydınlara hem 27 Mayıs hem de 12 Mart sürecinden sonra eleştiriler getirmesi, alışılmış düşüncelerin dışında olduğu için ilginçtir. Mesela Türk aydınının, Türk köylüsüyle arasındaki iletişimsizliği nasıl giderebileceğiyle ilgili bir örnek için, bkz.: Bülent Ecevit, “Türk köylüsüyle nasıl konuşmalı?”, **Ulus**, Yıl: 41, Sayı: 13267, 7.8.1960, s. 1,5; Bülent Ecevit, “Aydınların günahı”, **Ulus**, Yıl: 41, Sayı: 13351, 30.10.1960, s. 1.

¹²⁷ “27 Mayıs ile 12 Mart”, **Yeniden Milli Mücadele**, C. V, Yıl: 5, Sayı: 227, 11.6.1974, s. 15.

¹²⁸ Nurettin Doğan, **Eco ile Neco**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, t.y., s. 66-67.

bulunamayacağını ifade ediyordu.¹²⁹ Buradan da anlaşılan, Ecevit'e göre, 27 Mayıs sürecinde ordu, reformların yapılmasına katkı sağlayabilecekti ve 27 Mayıs darbesi, Ecevit tarafından bu nedenle desteklenmişti. Dolayısıyla Nurcuların ifade ettiği gibi, Ecevit'in aşırı sol kesimlere olan herhangi bir yakınlığının, 27 Mayıs ve 12 Mart değerlendirmeleri açısından pek bir ilgisi yoktur.

Birincisi, Nurcular tarafından böyle bir yakıştırma, Ecevit'in 27 Mayıs ruhuna ve 1961 Anayasası'ndaki sosyal haklar vurgusunu sürekli tekrarlamasından ötürü yapılmış olabilir. İkincisi, Nurcu kesimlerin AP'ye olan siyasi desteğinin, konunun 27 Mayıs darbesi üzerinden ele alınmasının en büyük sebeplerinden biri olmasıdır.¹³⁰ Bu bağlamda hem 1974 yılındaki MSP-CHP koalisyonu hem de daha sonra solcu kesimlerin hukuken kaldırılmasını istedikleri 141. ve 142. maddelerin af kapsamı çerçevesinde tartışılması, Nurcu kesimlerin, Millî Görüş lideri Erbakan'ın partisinden kopmalarını sağlayacaktır. Daha doğrusu bu süreç sonrasında, Nurcular ve Milli Görüşçü çizgi arasındaki mesafe açılacaktır.

Sonuç olarak Nurcu kesimlerin 27 Mayıs sonrası süreçte oluşan yasal yeniliklere, diğer İslamcı kesimler gibi karşı çıktıkları söylenebilir. Bunlar, örneğin 1961 Anayasası'nın değiştirilmesi ya da anayasadaki birtakım kanunların, dindar kesimleri engellemesiyle ilgili maddelerdir.¹³¹ Diğer bir anlamda Nurcuların, İslamcı kesimlerin çoğunun siyaseten desteklediği MSP'ye karşı tavır alması dışında, 27 Mayıs'la ilgili bir görüş ayrılığı olduğu söylenemez. Bu bağlamda Nurcu kesimlerin gazetesi Yeni Asya'da MSP eleştirisini konu alan birçok yazı mevcuttur.¹³² Aynı zamanda İslamcı kesimlerin geneliyle birlikte, 27 Mayıs tarihinin neden bir bayram olarak kutlandığı da Nurcu kesimlerce eleştirilir.¹³³ Bu ve buna benzer birçok 27 Mayıs değerlendirmesi, diğer İslamcı kesimlerle benzerdir. Bu yüzden benzer görüşlere ayrı ayrı yer vermeye gerek yoktur. Sonuç olarak, Nurcu eleştirilerin diğer İslamcı kesimlerden tek farkı, Türkeş'e ya da Ecevit'e gösterilen tepkinin Nurcu kesimlerce

¹²⁹ Bülent Ecevit, "Ordu ve Siyaset", **Özgür İnsan**, Sayı: 11, Nisan 1973, s. 1-3.

¹³⁰ "Ecevit, AP iktidarlarının 27 Mayıs'ı yıpratıldığını söyledi!..", **Yeni Asya**, Yıl: 11, Sayı: 3691, 27.5.1980, s. 1.

¹³¹ Bekir Berk, "Anayasa Değişikliği", **Yeni Asya**, Yıl: 2, Sayı: 444, 15.5.1971, s. 1,7; Hüseyin Demirel, "163 ve 6187", **Yeni Asya**, Yıl: 6, Sayı: 1863, 23.4.1975, s. 3; Mesela 1961 Anayasası yapılırken, 1924 Anayasası'nın tam olarak Kuvvetler Ayrılığı ilkesini yansıtmadığı söylenmiştir. Fakat 1961 Anayasası'nın da bu boşluğu dolduramadığı düşünülmüştür. Bkz.: "Adli Murakabe Hükümdarlığı", **Yeni Asya**, Yıl: 3, Sayı: 757, 2.4.1972, s. 1,7; 1961 Anayasası'nın "Mes'uliyetsiz müesseseler" yarattığı ve bu doğrultuda anayasada boşluklar meydana geldiği görüşü için, bkz.: N. Mustafa Polat, "Çıkar Yol", **Yeni Asya**, Yıl: 1, Sayı: 114, 14.6.1970, s. 1,5; Selim Gündüz, "Anayasa mahkemesi ve Senato", **Yeni Asya**, Yıl: 3, Sayı: 765, 10.4.1972, s. 3.

¹³² Mustafa Birlik, "163. madde bahane edilerek anarşistler affedilemez", **Yeni Asya**, Yıl: 5, Sayı: 1494, 15.4.1974, s. 6; Ahmed Şahin, "M.S.P.'yi daha kimler ikaz ediyor?", **Yeni Asya**, Yıl: 5, Sayı: 1510, 2.5.1974, s. 2.

¹³³ Veysel Akpınar, "27 Mayıs bayram mıdır, Seyran mıdır?", **Yeni Asya**, Yıl: 7, Sayı: 2258, 27.5.1976, s. 1,5; Hüseyin Demirel, "Milletin kabul etmediği bayram", **Yeni Asya**, Yıl: 8, Sayı: 2624, 27.5.1977, s. 3.

27 Mayıs süreci üzerinden ifade edilmesidir. Bunun nedeni Nurcuların süreçteki siyasi kaygılarıdır. Bu bağlamda Nurcular tarafından sergilenen pragmatik tavır, 27 Mayıs'ın onlar tarafından araçsallaştırılmasına neden olmuştur. Çünkü bu süreçte hem MHP hem de CHP, AP'nin siyasi rakibi konumundadır. Nurcuların 1961 Anayasası'nın değiştirilmesiyle ilgili vurguları bile, onların, AP'nin siyasi görüşlerinin bir ifadecisi olduğunu gösterir. Bu, aynı zamanda, Nurcuların sanıldığı kadar siyasetin dışında olmadıklarının da bir göstergesidir. Ayrıca diğer İslamcı yayınların aksine, Nur Hareketi'nin yayın organı olan Yeni Asya gazetesinde, 27 Mayıs'la ilgili yazılara daha az yer verildiği de söylenebilir.

(2). “Kendi İçinde” Bağımsız Bir Grup Örneği: Milli Türk Talebe Birliği

MTTB, 1916 yılında kurulduğu kabul edilen¹³⁴ bir öğrenci teşekkülü, gençlik hareketi olarak, kapatıldığı 12 Eylül 1980'e kadar ideolojik bağlamda değişim ve dönüşüm¹³⁵ geçiren bir kuruluştur. Ama bu başlık altında bizi ilgilendiren kısım, bu kuruluşun 27 Mayıs 1960 ve sonrasını kapsayan 20 yılıdır. MTTB bu dönemde, içinde bulunulan siyasi şartlar ve Türkiye'nin konumunun, öğrenci hareketlerini ne derecede etkileyeceği ya da etkilemesi gerektiğinin cevabının bulunmaya çalışıldığı bir oluşumdur. Ayrıca İslamcılık, MTTB'nin 1960-1980 arası döneminde, aynı düzlemde savunulan bir ideoloji de değildir. İslamcılığın MTTB içinde güçlenmesi daha çok 1970'lerde olacaktır. Dolayısıyla biz, MTTB çatısı altında, 27 Mayıs fikirleriyle ilgili de bir değişim ve dönüşüm görmekteyiz. Bu başlığın amacı da bunu olabildiğince vurgulamak olacaktır.

1960'ların sonlarına doğru MTTB'de artan İslamcı eğilim, Erbakan'ın MNP'siyle arasında organik bir bağ olduğunu akıllara getirirse de¹³⁶ bu, daha çok MTTB'nin, toplumsal alanda bir “*baskı grubu*” görevi gördüğünün ifadesidir. Kuruluşun bu özelliği, biraz da 1960'ın çok öncesindeki kimi yabancı şirketlere ya da yabancı eğitim kurumlarına karşı bir tepkisellik neticesinde ortaya çıkmıştır.¹³⁷ MTTB'nin bir baskı grubu olması, özellikle 1970-

¹³⁴ Doğan Duman, Serkan Yorgancılar, **Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği**, Ankara, Vadi Yayınları, 2008, s. 35.

¹³⁵ Kuruluşu bağlamında hem dindar, inançlı hem de geçmişe sahip çıkma amacına vurgu yapan MTTB'nin ilgi alanı, ortaokul gençliğinden üniversite gençliğine kadar olan bir öğrenci kitlesini kapsıyordu. Ayrıca MTTB içindeki bu dönüşüm, Kadir Mısıroğlu'nun başyazarı olduğu Sebil adlı dergide belirtildiği kadarıyla, kuruluşun; “İslâmi uyanışın da ilk ve belli başlı karargâhlarından biri” olmasına kadar sürecekti. Bkz.: “MTTB 63 Yaşında”, **Sebil**, C. III, Sayı: 154, 8.12.1978, s. 12.

¹³⁶ **A.e.**, s. 130.

¹³⁷ Seyfettin Aslan, Cengiz Gül, “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Baskı Grupları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. V, Sayı: 1, 2004, s. 91.

1980 arasında milliyetçi ya da muhafazakar kesimlere kadro devşirmesinin önünde engel de olmamıştır. Örneğin AKP kadrolarının günümüze kadar çıkardığı iki cumhurbaşkanı, bir dönem yolları MTTB ile kesişen siyasi elitlerdir.¹³⁸

Nitekim MTTB, 1960-1980 arası dönemde, ideolojik bir eğilimden de yoksun olmadığı için, kuruluşun “kendi içinde” bağımsız bir tutumu olduğu söylenebilir. Bununla bağlantılı olarak MTTB, 1965 sonrasında da sol karşıtlığı ya da antikomünizm hedefiyle, daha içe dönük, kültürel, manevi ya da geleneksel bir tepkiselliği bünyesinde taşıyacaktı. MTTB’deki 1965 ve sonrasında yaşanan dönüşümü anlayabilmek için öncelikle 1960 ve 1965 yılları arasındaki 27 Mayıs düşüncelerine bakmak gerekir. Bu dönemde, MTTB’de iki tür eğilimin yoğunluğu görülmektedir.

Bunlardan bir tanesi DP döneminde ihmal edildiği düşünülen Atatürkçülük çizgisine, 27 Mayıs darbesi ile tekrardan geçerlilik kazandırıldığı vurgusudur. Bunu, 27 Mayısçı cunta üyelerinden bazıları, MTTB’yi ziyaretlerinde de dile getirmiştir. Mesela Kurmay Yüzbaşı Muzaffer Özdağ, bu ziyaretlerin birinde Atatürkçülük vurgusunu şu şekilde yapmıştır:

“Türk ulusunun mutlu günü, büyük günü, devrimci Atatürk gençliği söz sahibi olduğu zaman olacaktır... Atatürk devrimlerini nihai amacına ulaştırmak amacındayız, inancındayız, kararındayız.”¹³⁹

Bu dönemde MTTB’yi yöneten kişilerin CHP’li olduğu, Atatürkçü düşüncenin bu şekildeki yönünü belirleyen bir başka unsurdur.¹⁴⁰ Mesela MTTB’nin, 1965’deki dönüşümünün öncesindeki başkanı Yüksel Çengel, CHP’liydi ve Kemalist çizgiyi benimsemişti.¹⁴¹ Bu doğrultuda Atatürkçü düşüncenin, “*millî inkılâbın*” ve 27 Mayıs sonrasındaki gelişmelerin, MTTB gençliğini birleştirmesi gereken nokta olduğu, dönemin Kemalist MTTB yöneticileri tarafından birçok defa vurgulanmıştır.¹⁴² 1960’ların başında, MTTB’nin resmi yayın organı olan Birlik gazetesi ve onun bir yazarı Ali Osman Atak’a göre MTTB, “*ATATÜRK devrimlerini yükseltmek, medenî âlemde Türklüğün şerefli ve itibarlı*

¹³⁸ Bora, **Cereyanlar...**, s. 396-397.

¹³⁹ MBK üyelerinin MTTB’ye bu ve benzeri ziyaretleri, MBK ve MTTB arasındaki organik ilişkiyi göstermektedir. Bkz.: “Millî Birliğin Sesi...”, **Birlik**, 25.10.1960, s. 1,7; 27 Mayıs sonrasında gerek sivil eğitimde gerekse de Harp Okulları gibi subay adaylarını bünyesinde barındıran kurumlarda, Atatürkçülüğe derslerde daha fazla zaman ayrılması, MBK üyesi Özdağ’ın, Atatürkçülük ile ilgili yukarıdaki düşüncelerinin bir sonucu olsa gerektir. Bkz.: Birand, **a.g.e.**, s. 94.

¹⁴⁰ Aybars Yanık, Tanıl Bora, “Altmışlı Yıllarda Türkiye’nin Siyasî Düşünce Hayatı”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 297.

¹⁴¹ Ertuğrul Meşe, “Türkiye’de Anti-Komünizmin İnşasına MTTB’nin Katkısı”, **Yüzüncü Yılında Milli Türk Talebe Birliği**, Ed. Mahmut Hakkı Akın, Serkan Yorgancılar, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017, s. 69.

¹⁴² “Millî Türk Talebe Birliği’nin Tebliği”, **Hürriyet Meş’alesi: 27 Mayıs Milli Türk İhtilâli**, Haz. H. Sağıroğlu, v.d., İstanbul, MTTB İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Talebe Derneği Yayınları, 1961, s. 149.

yerini kuvvetlendirmek amacındadır.”¹⁴³ Bu bağlamda Atatürkçülük görüşünün yanında, ikinci olarak bir de milliyetçi ya da Türkçü görüşler MTTB’ye hakim konumdadır.¹⁴⁴ Bu ve benzeri örnekler 1960-1965 arası dönem MTTB’si için çoğaltılabilir. Nitekim MTTB’deki ideolojik dönüşüm bu süreçten sonra başlayacaktır.

MTTB, 1965 yılındaki 48. Genel Kurul’dan sonra Rasim Cinisli başkanlığında muhafazakar bir dönüşüm sonucu, yeni bir anlayışla varlığını devam ettirecektir. Bu başlangıçta ana hedef öncelikle milliyetçilik olup, sonrasında İslamcı düşünce de MTTB içinde güçlü bir şekilde yerini alacaktır. Bu çizgiyi bir süre daha milliyetçilik içindeki İslamcılık olarak yorumlamak mümkündür.¹⁴⁵ Zaten Rasim Cinisli de kendisini, en azından öğrencilik yılları için, öncelikle DP çizgisinin bir destekçisi olan “*milliyetçi*” bir öğrenci olarak tanımlayacaktır.¹⁴⁶ Bu yüzden Cinisli dönemi MTTB’sini merkezde yer alan sağ bir parti çizgisi olarak değerlendirmek de mümkündür.¹⁴⁷ Cinisli’nin MTTB başkanı olduğu dönemlerde hem 27 Mayıs darbesinin etkileri devam ediyor hem de yeni darbelerin olma ihtimali AP başta olmak üzere en çok Türk sağının unsurlarını tedirgin ediyordu.¹⁴⁸ 1965 yılı ve sonrasındaki dönüşümün içinde olanlardan gazeteci Taha Akyol, MTTB’deki dönüşümü yansıtan gençleri bir araya getiren ortak düşüncenin; onların 27 Mayıs darbesi ve CHP karşıtlığı olduğunu vurgulamıştır. Bir diğer deyişle, MTTB’de söz konusu sağ düşüncenin ortaya çıkmasında 27 Mayıs hareketinin de büyük payı vardı.¹⁴⁹ Nitekim bu gençler, DP’nin süreçte mağdur edildiğini düşünüyorlardı. Bu bağlamda da MTTB’deki bu dönüşümün lideri Rasim Cinisli’nin dediği gibi, MTTB’nin o dönemki kadrosu, konumunu “*darbelerin karşısında*” olarak netleştirmişti.¹⁵⁰

Diğer yandan Rasim Cinisli döneminde MTTB’de yaşanan bu milliyetçi-muhafazakar dönüşüm, MTTB içindeki en önemli amacın, artık komünizmle mücadele olduğunu da ortaya koyacaktır. Bu dönemde MTTB yöneticileri tarafından sol gençlik hareketlerinin, gelecekteki

¹⁴³ Ali Osman Atak, “Millî inkılâp yolunda”, **Birlik**, Yıl: 1, Sayı: 5, 4.10.1960, s. 4.

¹⁴⁴ Bunu MTTB yayın organı Birlik’in, baş sayfasında Atatürk’ün söylediği şu sözlerle yer verilmesinden anlayabiliriz: “Yüksel Türk, Tanrı Seni Örnek Millet Diye Yarattı”. Bkz.: **Birlik**, 25.10.1960, s. 1; Ayrıca Türkçü Nihal Atsız ve benzeri çizgideki yazarların Birlik gazetesinde şiirlerine yer verilmesi de MTTB’deki milliyetçilik düşüncesinin bir göstergesi durumundadır. Bkz.: **Birlik**, Yıl: 1, Sayı: 3, 30.6.1960, s. 3.

¹⁴⁵ Duman ve Yorgancılar, **Türkçülükten İslâmcılığa...**, s. 99-100.

¹⁴⁶ Cinisli, **a.g.e.**, s. 584.

¹⁴⁷ Cinisli’nin başkanlığa seçilmesi, o zamana kadar öğrenci örgütleri solun elinde olduğu için Türk sağı lehine bir kırılma noktası anlamına geliyordu. MTTB’nin yeni yöneticileri birlik binasına girdiğinde, yönetimin destekçileri tarafından ortaya koyulan pankartla, birliğin yeni amacının şu şekilde ortaya koyulması anlamlıydı: “Ne biri, ne öteki. Milli irade, milli politika ve şahsiyetli devlet idaresi!” **A.e.**, s. 178-181.

¹⁴⁸ **A.e.**, s. 212.

¹⁴⁹ **Taha Akyol ile kişisel görüşme**, İstanbul, 04.02.2020.

¹⁵⁰ **Rasim Cinisli ile kişisel görüşme**, İstanbul, 04.02.2020.

anarşinin habercisi olabileceği belirtilmiştir. Nitekim MTTB'nin siyasi partiler üzerindeki 'baskı grubu' rolünden, Rasim Cinisli tarafından bir MTTB Beyannamesi'nde şu şekilde bahsedilecektir:

“Türk gençliğinin temsilcileri olarak, Parlâmentodaki siyasî partileri ve bütün vatansever aydınları vazifeye çağırıyoruz. Şeref ve haysiyetimizin, siyasî ve iktisadî haklarımızın korunması için bu sefil kızıl emperyalizm uşaklarına hak ettikleri cezayı çektirmeli ve onlara aldanan gafilleri uyandırmalıyız. Türk milletinin hayatını tehdit eden komünizmden daha büyük ve yakın bir tehlike yoktur. Komünizme karşı savaş bir yaşama savaşı olacaktır. Zira, Türkiye'nin istikbâlini -Allah korusun- kaybederek işgale uğraması için, komünistlerin iktidarı 24 saat elde tutmaları kâfidir.”¹⁵¹

Ayrıca MTTB'de milliyetçi-muhafazakar dönüşümün sürdüğü bu süreçte, MTTB gençliği; Rasim Cinisli'nin ardından MTTB başkanı olan İsmail Kahraman'a göre, Türkiye'nin içinde bulunduğu iddia edilen sol tehditlere karşı, ideolojik olarak doğru bir süzgeçten geçirilmeliydi. Kahraman'a göre, sakıncalı olan tutum, “*diktacı ve iptidâî bir görüşle, milletin arzusuna ters istikamette kısa yoldan iktidar peşinde*” olunmasıdır. Bir askeri darbe de bu bağlamda düşünülebilir. Nitekim gençliğe yönelik ideolojik oluşumun üç aşamasından birincisi, gençlere, ırk ayrımı yapmanın sakıncası ve biraz da egosantrik bir yaklaşımdan uzak durmaları üzerinden verilen bir tavsiyedir. İkincisi ise, İslamcıların da sürekli ifade etme gereği duyduğu gibi, liberalizmin önemli noktalarından olan kişisel teşebbüsün önemine yapılan vurgudur. Üçüncüsü ise gençlerin göz önünde bulundurması gereken İslam'ın, diğer “*din kaynağından beslenen*” ideolojiler içinde, en kayda değer ve en “*kahıcı*” düşünce çerçevesi olduğu iddiasıdır.¹⁵² Kahraman'ın belirttiği bu hususlarda, İslamcılıkla birlikte daha çok muhafazakar-demokrat tonlar bulunmaktadır ki popülist milli irade indirgemeciliği de bu tonlardan bir tanesidir. Tüm bu düşüncelerin manevi-kültürel taleplerle birlikte yoğrulması zaten Türk sağının ortalama düşüncesini vermektedir. Gençlik ise daha önce birçok İslamcı aydın üzerinden belirtildiği gibi, beklenen kadroların kurulmasında önemli bir öznedir ve görülecektir ki bu husus, Türk sağının kolonlarından olan milliyetçi-muhafazakar değerleri, her zaman ilk sıraya yerleştirecek kesimlerin en çok vurguladığı noktadır. MTTB de, bu ideolojik değişim ve dönüşümün yaşandığı bir kurum haline gelmiştir.

Nitekim gençliğin şekillendirilmesi hususu, üniversiteyi kazanmış ve taşradan büyük kentlere gelen öğrencilere şu şekilde anlatılır:

¹⁵¹ Rasim Cinisli, “Komünizm Tehlikesine Karşı İkaz Ediyoruz”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 201, 16.6.1965, s. 6.

¹⁵² İsmail Kahraman, “İdeolojiler Önünde Türk Gençliği”, **Milli Gençlik**, C. I, Milli Sanayi Özel Sayısı, 16.11.1968, s. 1.

“Bu büyük şehirde barınacak yuva, okuyacak kitap, geçinecek para bulamamak tehlikesiyle karşılaşacaksın. Fakat hiçbir zaman bedbin olma... Bunları görüp hemen karamsarlığa düşme. Maddi güçlüklerle karşılaşınca manevi açlığa düşüp, kendi öz benliğinden, ruh kökünden kopma. Bir takım istismarcıların zehirli sözlerine oldanarak [aldanarak] ANADOLULUĞUNU kaybetme.”¹⁵³

Burada iki noktadan bahsedilebilir. Bunlardan bir tanesi Rasim Cinisli ile muhafazakar bir dönüşüme uğrayan MTTB’de, İsmail Kahraman dönemiyle, İslamcılık görüşünün daha görünür hale gelmesidir.¹⁵⁴ İkincisi, Kahraman’ın görüşlerinden anlaşıldığı kadarıyla, öğrenci hareketlenmelerinin, bir askeri müdahaleyi çağırdığı ya da bir askeri müdahale ile aynı çizgide değerlendirilebileceği varsayımdır.

MTTB üzerinden düşünürsek, ülkedeki anarşinin artmasıyla, 27 Mayıs 1960 öncesindeki gençlik hareketleri arasında bir paralellik kurulmuştur.¹⁵⁵ Dolayısıyla MTTB yöneticileri, 27 Mayıs’ın da temeli olarak görülen böyle bir hareketlenmeyi engellemek açısından, kurumlarına bir rol biçmiştir. Buna göre ilk olarak MTTB yöneticileri tarafından şekillendirildiği varsayılan MTTB gençliğinin; önce olası gençlik hareketlerinin dışında kalmaları istenmekte, hatta bunun da ötesinde, karşısında durmaları gerektiği vurgulanmaktadır.

Bu noktada MTTB’nin 1970 yılındaki 2. başkanı Tünaydın Demircioğlu’na göre, ülkede bir anarşi ortamının yaratılmasındaki hedef bir ihtilal hazırlığıydı ve bunun da amacı, ülkeyi 27 Mayıs öncesindeki kargaşa ortamına sürüklemektir.¹⁵⁶ Böyle bir durumda halkın

¹⁵³ Bedri Keskin, “Yeni Üniversiteli’ye”, **Milli Gençlik**, C. I, Milli Sanayi Özel Sayısı, 16.11.1968, s. 14.

¹⁵⁴ 3 Mart 1968’de Şahlanış Mitingi için Taksim’e giden MTTB gençliğinin, bir fotoğrafının altında şu yazı yazmaktadır: “*Şahlanış Mitingi için Taksim’e muntazam sıralar ve aralıklarla giden topluluk, Eminönü meydanında ezan dinliyor.. Bu kalabalığı imandan başka hangi kuvvet durdurabilir*”. Yine bir MTTB topluluğu fotoğrafının altında kullanılan şu sözler de önemlidir. “*Bu şuurlu kitle, minareleriyle göğe kalkmış bir el gibi duran cami ve onun mânasını <<müdür fikir>> kabul eden insan topluluğudur*”. Ayrıca MTTB yayın organı Milli Gençlik’te kullanılan bazı yazıların sonuna “*Zafer inananlarındır*” sözünün koyulması da örnek olarak verilebilir. Fakat MTTB’de milliyetçilik düşüncesi de dışlanmaz. Ama 1960’ların sonlarından başlayarak MTTB’deki İslamcılık düşüncesine verilen önemin, özellikle 1970’lerde, 27 Mayıs süreci ve sonrasında hep var olan milliyetçilik düşüncesinin önüne geçtiği söylenebilir. Bkz.: Vahap Kara, MTTB’nin Aksiyonu ve Kültür Faaliyetleri”, **Milli Gençlik**, C. I, Milli Sanayi Özel Sayısı, 16.11.1968, s. 15-22; Buna, 1968’in Mart ayında Ankara’da düzenlenen bir Şahlanış Mitingi’nde söylenen şu slogan da güzel bir örnektir: “Yasamız Ordumuz-İslamiyettir Yolumuz”. Bkz.: Mete Tunçay, “Laiklik”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II-III, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 577.

¹⁵⁵ MTTB’nin eski başkanlarından Rasim Cinisli de, 27 Mayıs öncesinde aktif olarak hareketlenmelere karışan öğrencileri, “*Birileri tarafından kurulmuş robotlar*” şeklinde değerlendirecek ve aslında 27 Mayıs’ın güdüleyicisinin CHP olduğunu söyleyecektir. Bkz.: Cinisli, **Bir Devrin...**, s. 76.

¹⁵⁶ “Erzurum Atatürk Üniversitesinde Çıkan Olaylarla İlgili M. T. T. B. 2. Başkanı Tünaydın Değirmencioğlu’nun Erzurum’da Yapmış Olduğu 28.3.1970 Tarihli Basın Toplantısının Metni”, **Milli Gençliğin Sesi**, C. I, Yıl: 1, Sayı: 5, Mart 1970, s. 7,11; Ayrıca MTTB’nin İsmail Kahraman’dan bir sonraki başkanı Burhanettin Kayhan’ın “*milli ruh köküne bağlı... imanlı gençlik kadrosunu yetiştirme*” hedefi, İslamcılık

güvencesi ise sokak hareketleri karşısında daha çok “*Türk Ordusu*”ydu.¹⁵⁷ Ayrıca bu bağlamda ihtilal hazırlığı yaptığı düşünülen sol kesimlerin, ordu ile organik bağ kurmaya ve ordu içine sızmaya çalışması türünden iddialar, bir sol ihtilalin başarılması olasılığı nedeniyle, dönemin MTTB yöneticileri tarafından bir tehdit olarak görülüyordu.¹⁵⁸

Dolayısıyla MTTB, kimi sol kesimlerin üniversitelerdeki aktifliğini ve sokak hareketlerini, 27 Mayıs darbesi üzerinden eleştirmektedir. Aslında bu durum sağ kesimlerin çoğu için de böyledir. Bir diğer anlamda, 27 Mayıs sonrasında meydana gelecek toplumsal kutuplaşmaların ya da siyasal şiddetin yayılmasının sorumlusu, sağ kesimlere göre 27 Mayıs darbesidir. Aslında toplumsal kutuplaşma, 27 Mayıs’tan önce de vardır fakat bu kutuplaşma daha çok siyasiler arasındadır. Her ne kadar 27 Mayıs’tan sonra bu kutuplaşma ve şiddet toplumsal alana yansımış olsa da, 27 Mayıs’tan önceki toplumsal kutuplaşmanın nedenlerine ve sonuçlarına sağ kesimler tarafından yeterince değinilmemiştir. Oysa tüm bu gelişmeler bir sürecin devamında olmuştur. Yani 27 Mayıs 1960 tarihi, bu bağlamda bir toplumsal kutuplaşmanın başlangıcı değildir. Bu, sağın 27 Mayıs konusundaki düşünceleri açısından eleştirilmesi gereken hususlardan da biridir.

Tekrar MTTB’nin 27 Mayıs sonrasındaki siyasi ortama ve sol kesimlere yönelik süreçteki eleştirilerine dönülecek olursa, birincisi, sol kesimlerin hem Atatürkçüyüz deyip

---

görüşünün MTTB içinde daha da görünür olmasına yol açmış olsa gerektir. Bkz.: **Milli Türk Talebe Birliği 50 Genel Kurul Faaliyet Raporu**, İstanbul, Tan Matbaası, 1971, s. 9; Burhanettin Kayhan’ın MTTB başkanı olduğu seçimde karşısındaki aday ülkücü Mustafa Ok’tu. Dolayısıyla bu seçimler Milliyetçi çevrelerin MTTB içinden soyutlandığını gösteren bir kırılma noktasıdır. Zaten 1975 tarihine gelindiğinde MTTB’nin sembolü artık Bozkurt değil, Kitap olacaktır. Bkz.: Zülküf Oruç, “Geçmişten Günümüze Milli Türk Talebe Birliği”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, Ed. Ömer Laçiner, C. IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 706-707.

¹⁵⁷ “Atatürk Üniversitesindeki Olaylardan Sonra Erzurum’a Giden M. T. T. B. 2. Başkanı Tünaydın Demircioğlu’nun Erzurumdaki Sendika ve Derneklerle Müstereken Yapmış Olduğu Bölge Koordinasyon Toplantısında Alınan Kararlar, **Milli Gençliğin Sesi**, C. I, Yıl: 1, Sayı: 5, Mart 1970, s. 14.

¹⁵⁸ Burada Milli Demokratik Devrim denilerek, TİP’in bölünmesiyle ortaya çıkan gruplar kastedilmektedir. Mihri Belli’nin başını çektiği ve üniversite gençliğinin de ilgisini çeken MDD’ci bu grup için, gerçekten de devrim amacının gerçekleşmesinde askerlerin önemli bir yeri vardı. Buna benzer şekilde, sol kesimlerden bazılarının ordu ile bağlantı kurmasının bir başka boyutu, başını Doğan Avcıoğlu’nun çektiği düşünce çevresiydi. Doğan Avcıoğlu’nun çıkardığı Devrim Gazetesi’nde yer alan düşünceler de, aydınların ordudaki kimi subayları etkilemesi bağlamında MTTB yöneticilerinin bu kaygısını doğrulamaktaydı. Zaten 12 Mart öncesinde, ordu içinde destekçileri de olan sol eğilimli bir askeri cuntanın müdahalesi önlenmişti. Fakat buradaki asıl eylem, MTTB düşüncesinin tersine sokaktan değil, muhtemelen aydınların düşünceleriyle etkilediği ordudan gelecekti. Bkz.: **A.e.**, s. 10-11; Bilindiği gibi 27 Mayıs’ın hemen sonrasında Yön dergisi, 1970’lere doğru da Devrim adlı gazete/dergi yayınlanmıştı. Bu iki yayın organının da bir ihtilali hedeflediği bağlamda, Gökhan Atılğan’ın da belirttiği üzere söylenmelidir ki, Yön-devrim hareketi; 27 Mayıs’ın hemen sonrasından 1969 sonlarına kadar bir askeri müdahale hazırlığı, planı içinde değildi. Nitekim hareketin üyeleri, 1970’lere doğru Cemal Madanoğlu cuntasıyla yakınlaştılar ve 27 Mayıs sonrasındaki “reform”ları -kalkınma, planlama, sosyal adalet vb.- gerçekleştirme amacı, 1970’lere doğru, orduyla bağlantı kurma ve askeri müdahale yoluyla hedeflere ulaşma bağlamında değişti. Gökhan Atılğan, “Yön-Devrim Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Ed. Murat Gültekingil, C. VIII, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 644.

hem de işçi devrimi hedefiyle bir “düzen değişikliği”ni amaçladıklarının, ikincisi kimi sol kesimlere göreceli olarak özgür bir hareket alanı sağlayan 1961 Anayasası’na, asıl solcuların uymadığının düşünülmesiydi. Bu görüşler 27 Mayıs üzerinden şu şekilde ifade edilmekteydi:

“27 Mayıs ihtilâli, bir avuç satılmışın sokağa dökülmesi, devlet malının tahrip edilmesi ve <<eli öpülecek hocaların>> dövülmesi için yapılmamıştır!

27 Mayıs ihtilâli ve daha sonra meydana getirilen Anayasa müesseseleri, bu devrimci, (ihtilâlcı) kimseleri korusun, onları şımartsin ve cezalarını affetsin diye yapılmamıştır!”¹⁵⁹

Bunun yanında, mesela Rasim Cinisli döneminde MTTB’nin ikinci başkanı olan Yavuz Ulu, 27 Mayıs Anayasa ve Hürriyet Bayramı kutlamalarında, MTTB’den ayrılan ve daha çok sol derneklerin birleşmesiyle ortaya çıkan Türkiye Millî Talebe Federasyonu’na söz hakkı tanınırken, MTTB olarak kendilerine söz hakkı tanınmamasından şikayet etmekteydi. Ulu’ya göre, Türkiye Millî Talebe Federasyonu, bu hakkı kanun dışı bir şekilde elde etmişti. Bu yüzden kimi MTTB yöneticilerinde, kendilerinin 27 Mayıs sonrasındaki süreçten dışlandığı türünden bir düşünce oluşmuştu. Ayrıca MTTB’nin, 27 Mayıs’ı sol kesimlerle bütünleştirmesinin temelleri de bu düşünce bağlamında değerlendirilebilir.¹⁶⁰

Sonuç olarak MTTB bir gençlik hareketidir. Dolayısıyla da kuruluşun yöneticileri, öncelikle bu gençliğe bir yol çizmiş ve bu yolda mücadele edecekleri zorlukları belirtmişlerdir, daha doğrusu bu zorlukların ortaya çıkışını, 27 Mayıs sürecinin doğuşu ile birbirlerine benzetmişlerdir. MTTB’nin 1965 yılındaki dönüşümünün mimarı Rasim Cinisli, bundan yıllar sonra yazdığı anılarında 27 Mayıs’ın hem kendilerini hem de tüm gençliği etkileyen bir boyutunu şu şekilde aktarmıştır:

“Her darbe yalnız kendi anaforuna aldığı zamanı değil, geleceği de etkilemiştir. Darbe ortamlarındaki yoğun propagandanın etkisi altında kalan insanlar –bilhassa gençler– hayatları boyunca bu ateşin hararetine bağımlı yaşadılar. Benim de içinde bulunduğum 27 Mayıs darbesinin gençleri, bugün ileri yaşlarımızda bile kendimizi rehabilite edemedik. Sağcılık, solculuk, devrimcilik, muhafazakârlık gibi preslenmiş klişelerden kurtulamadık. Doğruyu arama yerine fanatik ezberlerle karar verir hale geldik. Korkunun ve öfkenin hipnotize ettiği davranışlarla yaşayan ve düşünen bireyler oluverdik. Birbirimizi kabullenemedik...”¹⁶¹

Rasim Cinisli’nin haklı olarak ve bir özeleştiri yaparak da ortaya koyduğu bu görüşler, aslında 27 Mayıs darbesinin, sonrasında yaşanan toplumsal şiddetin artmasının ana nedeni ve buna bağlı olarak 12 Eylül örneğindeki gibi farkı darbelerle yol açan krizlerin de bir başlangıcı

¹⁵⁹ “M. T. T. B. 2. Başkanlığının Türkiye’deki Son Üniversite Hadiseleriyle İlgili Basın Bildirisi: Asil Türk Milleti!”, **Millî Gençliğin Sesi**, C. I, Yıl: 1, Sayı: 5, Mart 1970, s. 16.

¹⁶⁰ “27 Mayıs’ta MTTB’ne söz hakkı verilmedi”, **Tercüman**, Yıl: 5, Sayı: 1655, 28.5.1966, s. 1.

¹⁶¹ Cinisli, **a.g.e.**, s. 581-582.

olduğunun ifadesidir. Cinisli'nin MTTB başkanı olduğu dönemlerde bu vb. görüşleri ortaya koyması hem siyasi baskıdan dolayı hem de süreçteki gelişmelerin tamamı henüz görülmemiş olduğundan zordu. Biraz da bu yüzden MTTB'nin 1965-1980 sürecindeki yayın organlarına bakıldığında 27 Mayıs'ı çok da doğrudan eleştiren düşünceler ortaya koyulmamış olabilir. Fakat sonuç itibarıyla söz konusu dönemin güncelliği içinde değerlendirildiğinde, 27 Mayıs darbesinin, MTTB tarafından olumsuz bir şekilde yorumlandığı söylenebilir. Ama bu çıkarımı yaparken de, 27 Mayıs'tan sonraki 20 yıl düşünüldüğünde, MTTB'de değişenlerin sadece yönetsel, dolayısıyla da ideolojik yönelimlere bağlı olduğunu belirtmek gerekir.

Nitekim MTTB'nin ilk dönemlerinde kutlanan 27 Mayıs'ın bir milli devrim olduğu fikri ya da 27 Mayıs sonrasında MBK ile kurulan doğrudan ilişki, daha sonra yerini, İslamcı-muhafazakar yoğunluktaki “*Şahlanış mitingleri*”ne, “*Fetih*” yıl dönümlerinin anımsatılmasına ya da “*Ayasofya*”nın ibadethane olması için yapılan gösterilere bırakmıştır.¹⁶² MTTB'nin Türk Ordusu ile olan münasebeti ise kuşku götürmez şekilde olumludur. Nitekim ordu, Türkiye'nin gidişatının sigortası olarak görülmektedir. Bu durum, MTTB'nin 1960-1980 arasındaki yıllarında sabit olan bir düşüncedir. MTTB'de yönetimi alan gruplar ve doğal olarak da ideolojik yoğunluk değişse de orduya duyulan sevgi ve güven değişmeyecektir. Zaten 1965'den sonra MTTB içinde yönetimi alan düşünce yapısının, 27 Mayıs öncesinde de DP destekçisi olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda, MTTB'de 1965 sonrasında muhafazakarlaşmanın, AP'nin tek başına iktidar olduğu 1965 yılından sonra olması da anlamlıdır. Ayrıca MTTB'nin yayın organlarına bakıldığında doğrudan 27 Mayıs ile ilgili yazılara rastlamak çok mümkün görünmemektedir.

(3). İslamcı Kesim'de Ordu'yu 27 Mayıs'tan Ayırıştırma Çabası

İslamcı kesimlerin birçoğu, 27 Mayıs sonrasında mevcut siyasi baskıların etkisini bir yana bırakırsak, ilk aşamada 27 Mayıs'ın karşısında olmuştur. Bunun yanında, ihtilali bir fırsat olarak değerlendiren ve askeri müdahalelerin ideolojik olarak istedikleri yöne çevrilmesi gerektiğini belirten İslamcılarının olduğunu da belirtmiştik. Bunlara ek olarak Türk ordusunu, DP çizgisi mensuplarına benzer şekilde, 27 Mayıs hareketinden tamamen ayıran görüşler de mevcuttur. Bu görüşlerin, daha çok muhafazakar ordu tahayyüllerine uygun olduğu söylenebilir.

---

¹⁶² Emine Öztürk, “Millî Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Anti-Komünizm (1965-1971), *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2016/3, Sayı: 25, s. 113-116.

Örneğin ihtilalleri, yapılıyorsa da bahaneden uzak, kamu vicdanını tatmin etmesi gereken müdahaleler olarak değerlendiren İslamcı yazar Kadir Mısıroğlu, cuntacıların, 27 Mayıs'ı, “*Şanlı Türk Ordusu'nun*” rızasını almadan, bir “*emrivakiyle*” gerçekleştirdiklerini ve 27 Mayıs darbesinin hemen ardından ordu ile ilişkilerinin hem “*filli*” hem de “*psikolojik*” olarak bittiğini ifade edecektir.¹⁶³ Mısıroğlu'nun bu konuda, dikkat çekici diğer bir görüşü, askeri müdahale içinde yer alan “*Mehmetçiğin*” suçsuzluğunu vurgulamasıdır. Buna göre Mehmetçik, Mısıroğlu tarafından sadece bir “*emir kulu*” olarak değerlendirilmiştir. Mısıroğlu'na göre Osmanlı tarihindeki “*yeniçeri isyanları*”, 27 Mayıs örneğiyle birbirine benziyordu. Çünkü Mehmetçik ya da yeniçeriler, hiyerarşik düzen içinde, kendilerine verilen emirleri yerine getirmek zorundaydı. Mesela DP lideri Adnan Menderes'in koluna girip onu tutuklayan askerler, Mısıroğlu'na göre aslında suçsuzdu ve sadece emirleri yerine getiriyordu. Yani suç, Mehmetçiğe, Menderes'i tutuklama emrini veren cunta üyelerindeydi.¹⁶⁴

Mısıroğlu'nun belirttiği bu nokta, zaten hiyerarşik bir yapıya sahip olan ordu açısından, genel anlamda doğru gibi görünse de, bu düşüncenin asıl geçerliliği; askeri müdahale başarılı bir şekilde gerçekleştikten sonra kazandığı söylenebilir. Mesela 28 Mayıs 1960 günü ordudaki tüm Mehmetçiğin müdahaleden haberi vardır ve artık -istemeseler de- emirleri yerine getiren tüm Mehmetçik -tabii cuntacıların da kendilerini ordunun geri kalanına ve topluma kabul ettirebildiği ölçüde-, Mısıroğlu'nun belirttiği bağlamda davranacaktır. Fakat askeri müdahale sırasında da müdahaleden haberi olan ve cuntacılığını bir farkındalıkla sergileyen Mehmetçik'ten de bahsetmek mümkündür. Dolayısıyla bunu sadece rütbeli askerlerin, askeri müdahaledeki etkinliği olarak düşünmemek gerekir. Nitekim askeri müdahaleler öncesindeki taraf değiştirmeler, rütbelere bağlamında bütünlük arz eden gelişmelerdir. Mısıroğlu'nun bu düşüncesinin daha geniş bir boyutunu, cuntacıları tamamen Türk ordusunun kalanından, yani kimi rütbeli subayları rütbesizlerden ayırma eğilimi oluşturur.

¹⁶³ Kadir Mısıroğlu, “İhtilâl Mantiği”, **Sebil**, C. I, Sayı: 17, 23.4.1976, s. 3.

¹⁶⁴ **Marmara Brifingi: Devletin Gözüyle Sol ve Sağ Örgütler**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995, s. 148-149; Ayrıca belirtmek gerekir ki, 27 Mayıs sürecini, Osmanlı sultanının otoritesini yer yer sınırlandırmaya çalışan Yeniçeri ordularının kaldırılmasından, Nizam'ı Cedit ordularına geçiş ve 27 Mayıs'a kadarki bölümden ayırtıran sağ görüşler de vardır. Bu düşünceye göre 27 Mayıs, “*askeri bürokrasinin*” kendi amaçlarını gerçekleştirmek ve ‘kendi devletini’ oluşturmak için yaptığı bir müdahale ve kırılma noktasıydı. Nitekim hükümet darbesi, gerek II. Meşrutiyet bağlamında gerekse de İTC mensuplarının gerçekleştirdiği Bâb-ı Âli Baskını şeklinde daha önce Türk siyasi tarihinde örnekleri görülen bir hadiseydi. Cumhuriyetin kurulması ve 27 Mayıs 1960 arasındaki süreç ise, bir ara dönemdi. Bkz.: Gültekin Yıldız, “‘Sultanın Ordusu’ndan ‘Askerî Bürokrasinin Devleti’ne”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 101, Bahar 2010, s. 109-110.

Diğer yandan, muhafazakar-İslamcı kesimler tarafından askerlerin siyasi meselelere karışması bağlamında değerlendirilen 27 Mayıs darbesi, Türk ordusunun sahip olduğu düşünülen özelliklerle çelişen bir tavır olarak algılanacaktır. Bu düşünceye göre ordu, 27 Mayısçılar tarafından kullanılmıştır. Askerin, sivil siyasete karışması ise bu görüşü ifade edenler tarafından Türkiye’de daha önce örneği görülmediği söylenerek eleştirilecektir. Nitekim hem “Atatürk” hem de “Mareşal Fevzi Çakmak”ın, askerin siyasete karışması ile ilgili olası tehlikeleri önceden görüp, askerin oy verme maksadıyla siyasete katılımını bile yasaklaması, kimi İslamcılar tarafından buna örnek olarak gösterilmiştir.¹⁶⁵ Fakat belirtilen süreçlerde ordunun ön plana çıkmaması biraz da Atatürk ve F. Çakmak gibi asker temelli karizmatik kişilikler bağlamında gerçekleşmiştir. Oysa askerin sürece müdahale etmesi, cumhuriyetin kurulmasından önce de yok değildi. Bunu kolaylaştıran etmenlerin ilki, vatanın kurtarılmasının ortak bir amaç olarak belirlenmesiydi. İkincisi, birçok aydının, kendi ideolojileri yönünde gerçekleşmesini bekledikleri gelişmelerin, askeri müdahale yoluyla olabileceğine inanmalaraydı. Mesela Necip Fazıl, daha önce örneklendiği şekliyle bu eğilimde olan da bir kişiydi.¹⁶⁶ Aynı zamanda İsmet İnönü’nün Milli Şeflik dönemi ve DP dönemleri de, darbe olasılığının her zaman var olması açısından örnek gösterilebilir. Mesela Alparslan Türkeş, ayrı ayrı bu iki dönemin de cuntacı bir subayı olabilirdi ki darbe, DP döneminde gerçekleşmiş oldu. Dolayısıyla bu, askeri cuntaların, hükümeti düşürme bağlamındaki isteklerinin, koşullara göre artıp azalabileceğini, ama Türk ordusu örneğinde, pretoryen bir özelliğe sahip olunması açısından darbe ihtimalinin temelde var olduğunu da gösterir.

Oysa İslamcı muhafazakâr tahayyülde, daha önce DP/AP çizgisi mensuplarında da örneklerini gördüğümüz, Türk ordusu darbe yapmaz bağlamındaki düşüncenin bir benzerini görmekteyiz. Fakat muhafazakar kesimlerin, dünyanın diğer ordularından birçok temelde ayırdıkları Türk ordusu da, aslında diğer ordular gibi benzer değerler üzerinden zamana ayak uydurabilmiştir. Bunun, modern, profesyonel askerlik kavramının ortaya çıkmasıyla birlikte daha da önem kazandığı söylenebilir. Çünkü ordu bağlamındaki düzenlemeler, özellikle 19. yy. sonrası Osmanlı modernleşme sürecinde belki de reform denilince akla ilk gelen, gerçekleştirilmesi öngörülen örneklerdendir. Bu konuda Prusya’nın bir öncülüğü olduğu daha önce vurgulanmıştır.

Bunun Osmanlı devletine etkisi de, III. Selim döneminde “von Goetze”, II. Mahmut döneminde “von Moltke” gibi Prusyalı subayların Osmanlı ordusunda görev almalarıydı. Bu

¹⁶⁵ Sinan Omur, “Ordu ve Siyâset !..”, **Bugün**, Yıl: 4, Sayı: 1173, 3.6.1973, s. 3.

¹⁶⁶ Kayalı, **a.g.e.**, s. 46.

süreçte atılan temellerin belirginleşmesiye, II. Abdülhamit döneminde oldu ve Alman askeri heyetlerinden birçok Prusyalı subay, Osmanlı ordusunda eğitici, yönlendirici vb. birçok amaçla görev aldı.¹⁶⁷ Dolayısıyla modern özelliklere sahip Türk ordusunun kurumsallaştığı süreçte Avrupa etkisi görülmektedir. Gerçi Türk ordusunun henüz milattan önce Mete Han ile zaten günümüzdeki niteliğini kazandığını belirten sağ görüşler de vardır ama modern anlamdaki ordunun, özellikle cumhuriyetin kurulmasından sonra, ulus-devletle birlikte oluşturulan, Osmanlı modernleşmesi bağlamında temelleri atılan Türk ordusu olduğu söylenebilir. Bunun üzerine Türk sağ, muhafazakar-kültürel kavramlar ve değerlerle harmanlanan bir ordu algısı yaratmıştır.

Sonuç olarak orduların, profesyonelleşme açısından benzer özellikler taşıdığı söylene de, her ordunun askeri müdahaleler bağlamında farklı nedenleri ve öncelikleri olduğu söylenebilir. Nitekim haklı ya da haksız olsunlar, 27 Mayıs'ı yapan cuntacıların, kendilerini meşrulaştırmak için, ordunun iç politikada siyasi ve toplumsal alanı düzenlerken hakem ve arabulucu; dış politikada, tehditlere yerinde karşılık verme bağlamında bir rol oynama niyetlerinin olması, sadece Türk ordusu açısından değil, dünyadaki tüm ordular için geçerli olabilecek eylemlerdir. Bu yüzden İslamcı kesimlerin, Türk ordusunun askeri düşünce yapısını, kendi tahayyülleriyle örtüştürme fikirleri, Türk ordusunun darbe yapıp yapmama noktasına bir etki etmemiştir. Diğer bir deyişle İslamcıların, Türk ordusunu ortak kültürel kodlar içerisinde değerlendirmeleri, evrensel bağlamdaki askeri değerlerle bağdaşmamaktadır.

c. Cemal Gürsel Hükümetleri ve İslamcı Hareket

MBK, 25 Temmuz 1960'da, herhangi bir gericilik hareketi olmamak şartıyla, mütedeyyin kesimler için dini alanda bir kısıtlama getirmeyeceğini “35 numaralı” tebliğ ile açıklamıştır. Bu açıklama, MBK'nın dini alanda tek parti yönetimini aratmayacak kısıtlamalar yapacağını düşünüp, bunu ortaya atanlara karşı yapılmıştı. Ağustos 1960'da bakan Âmil Artus, bu konudaki söylentilerin bir propagandadan ibaret olduğunu ve hükümetin, dindar insanların ibadetleriyle ilgili temel vecibeleri yerine getirmelerinin önüne, herhangi bir engel çıkarmayacağını tekrar belirtmiştir.¹⁶⁸ Bu yüzden, ‘genel olarak’ MBK'nın İslamcı kesimlere

¹⁶⁷ Murat Özyüksel, “Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 11-12.

¹⁶⁸ Ahmad ve Ahmad, **a.g.e.**, s. 220-221; Ayrıca 35 Numaralı tebliği için, bkz.: **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, Haz. Cemil Koçak, C. II (6 Ocak 1961-16 Kasım 1961), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 850; MBK'nın din konusundaki eğiliminin, 27 Mayıs sonrasında olumsuz olabileceğinin bir göstergesi de yukarıda Nurcular bağlamında belirtildiği gibi, askeri müdahale sonrasında Türkeş'in hamlesiyle

ve İslam’a yaklaşımı, tek parti dönemindeki gibi kırılma yaratabilecek düşüncelerden uzak olmak şeklindedir. Buna paralel olarak, 27 Mayısçı cunta tarafından daha ihtiyatlı, daha “ılımlı” bir düşünce yapısı oluşturmak ve bu doğrultudaki faaliyetler amaçlanmıştır.¹⁶⁹

Bu, biraz da cuntanın, kontrolcü öngörüsünden ileri gelmektedir. Mesela daha sonra askeri cunta içinde bir klik haline gelecek 14’ler, savundukları “*Ülkü ve Kültür Birliği Projesi*”nde, “*Diyanet İşleri Başkanlığı*” vb. oluşumlar üzerinden, denetimci bir tavrı ön plana çıkarmak istemişti.¹⁷⁰ Nitekim cuntanın lideri Cemal Gürsel’in, 27 Mayıs sonrasında sivil siyasete geçilmeden önceki anlayışına bakılırsa; birincisi dini alanın, dindar kesimlere tamamen kapatılacağı düşüncesi reddedilirken, ikincisi, mütedeyyin kesimler için faydalı olma düşüncesi, MBK’nın hedeflerine giderken uyguladığı bir stratejiydi de.¹⁷¹ Bu, bir anlamda cuntacılar bağlamında düşünülürse, “*sekülerleşme*” ve tek parti döneminin laiklik anlayışı arasındaki farka da vurgu yapmayı gerektirmiştir. Bir ölçüde de olsa cuntacılar, kendi kuralları bağlamındaki bir dinin varlığını, kamusal alanda da yerleştirmek istemişti.¹⁷² Buna göre MBK, kendi menfaati için, bunu sürekli olarak kullanmak niyetindeydi. Böylece MBK’nın amacı, farklı sosyal, siyasal vb. çevrelerle simbiyotik ilişkisi bulunan İslamcı çevreleri, kendi eğilimi lehine döndürmektir. Nitekim İslamcı çevreler, nasıl Kurtuluş Savaşı döneminde tek bir amaç için toplandıysa, MBK’nın hedefi de, çeşitli tarikatlar, cemaatler vb.

---

gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilen uygulamalardı. Bunlar daha çok mütedeyyin kesimlerin fazlasıyla önem verdiği kıyafet -öncelikli olarak çarşaf-, Türkçe Kur’an ve DP döneminde uygulanmasına son verilen Türkçe ezan vb. uygulamalardı. İsmail Kara’nın da belirttiği gibi 35 numaralı tebliğ, bir anlamda Türkçe vb. düşüncelerde olanlara karşı, büyük ölçüde mütedeyyin kesimleri nefes aldirmaya yönelikti. Dolayısıyla MBK, kısaca iradesini, bu vb. uygulamalara karşı ihtiyatlı olmak şeklinde netleştirdi. Fakat bu, aşağıda görülebileceği gibi, MBK ya da askeri hükümetin sivil üyeleri tarafından -Türkçe kadar olmasa da-, dini konularda düzenlemeler istenmeyeceği anlamına da gelmiyordu. Bkz.: İsmail Kara, **Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslâm 2**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016, s. 165-167. Buna karşılık söz konusu dönemde İslamcı çevrelerin önemli bir yayın organı olan Sebilürreşad adlı dergi de, 35 numaralı tebliği değerlendirmesini, MBK’nın; dini alana dokunmaması ve MBK üyelerinden Mucip Ataklı’nın Eskişehir’de söylediği birtakım sözleri, “*ahlak*”, “*iman*” gibi kavramları ön plana çıkararak yapıyordu. Bkz.: “Resmi Tebliğ: Dine hiç bir suretle müdahale edilemez”, **Sebilürreşad**, C. XIII, Sayı: 311, Temmuz 1960, s. 162; “Milli Birlik Komitesinin Hedefi: Ahlâklî ve imanlı vatandaş yetiştirmektir”, **Sebilürreşad**, C. XIII, Sayı: 311, Temmuz 1960, s. 163; Mesela bu süreçte İmam Hatip mezunları da konuyla ilgili bir bildiri yayınlamış ve MBK’nın dini ele alış hususuna özel önem vermesi gerektiğini ifade etmiştir. Kara, **a.g.e.**, s. 168-169.

¹⁶⁹ Duman, **Demokrasi Sürecinde...**, s. 56.

¹⁷⁰ Murat Yılmaz, “Darbeler ve İslâmcılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 634.

¹⁷¹ Ümit Cizre, **Muktedirlerin Siyaseti**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 96.

¹⁷² Abdurrahman Aslan, “Seküler dünyada Müslümanlar”, **Birikim**, Sayı: 99, Temmuz 1997, s. 31; Mesela 27 Mayıs öncesinde Ankara Kocatepe’de yapılması düşünülen bir cami projesinin ismi, cuntacılar tarafından değiştirildi. Kara, **a.g.e.**, s. 161; Nitekim, cami yaptırma projesinin ön çalışmaları, DP döneminin de öncesinde yapılmıştı. Bu bağlamda ilgili derneğin tüzüğünde belirtildiği gibi 1944 yılında, “*Ankara Yenişehirde bir Cami Yaptırma Kurumu*” oluşturuldu. Özellikle DP döneminin sonlarında çalışmalar ilerledi. 27 Mayıs sonrasında da kurumun mevcut adı; “*Türkiye Devrim Diyanet Sitesi Yaptırma Derneği*” olarak yenilendi. Bu konuda bkz.: **Türkiye Devrim Diyanet Sitesi Yaptırma Derneği Ana Tüzüğü**, Ankara, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, 1964.

grupların yerine, mütedeyyin kesimlerin bu desteğinden yararlanmaktı.¹⁷³ Diğer bir deyişle DP'nin dindar kesimlerle kurduğu ilişki, iki tarafın da karlı çıktığı bir sürecin ifadesinden başka bir şey değildi.¹⁷⁴ Dolayısıyla MBK, oluşturmaya çalıştığı yeni siyasi süreçte, dindarlarla kurulabilecek benzer bir iletişimin ya da ilişkinin yollarını arayacaktı çünkü darbe sonrası süreci meşrulaştırmanın bir yolu da buydu.

MBK bu süreçte dinin siyaseten kullanılmamasını kırmızı çizgisi olarak görüyor, uygulanmasında sakınca görülme-yen vicdan hürriyetini, özellikle din adamları ve din konusundaki kuruluşlar paralelinde değerlendiriyordu. Bu durumda DİB'e ve müftülöklere MBK tarafından önem veriliyordu.¹⁷⁵ “DİB”in 1961 Anayasası'nda belirtilen görevleri, bu bağlamda düşünölmelidir.¹⁷⁶ Nitekim askeri müdahale sonrasında cuntacılar, süreci meşrulaştırmak için “DİB”in konumundan da yararlanmış ve din adamları vasıtasıyla sürecin meşrulaştırılması için onlardan destek istemiştir.¹⁷⁷ Böylelikle MBK'nın “*Diyanet İşleri*”ni istediğı şekilde yönlendirmesi hem onun meşruiyetini arttıracak hem de dinde radikal tutumlar engellenebilecekti. Örneğın Diyanet'in yayınladığı bir kitap, MBK açısından daha güvenilir nitelikte olacaktı.¹⁷⁸

Fakat MBK'nın söz konusu kırmızı çizgisinin aşıldığı dönemler de oluyordu. Bu bağlamda İslamcılara yapılan “*gericilik*” suçlamaları, birtakım İslamcı yayınlar tarafından tepkiyle karşılanmıştı.¹⁷⁹ Aslında “*irtica*” suçlamalarının, 27 Mayıs örneğinde de görölebileceğı gibi Türkiye'deki bir kısım askeri müdahalenin önemli bir nedeni olduğı ortadadır.¹⁸⁰ Dolayısıyla 27 Mayısçılar tarafından müdahale sonrasında yapılan icraatlar, asker-sivil ilişkilerinin İslamcıların gözündeki konumunu, gündelik hayata yansıyacak ölçüde belirleyecek olandı da. Mesela dini özgürlük bağlamındaki düşüncelerinden dolayı, 27 Mayıs sonrası süreçte sıkça eleştirilen Ali Fuad Başgil'e, İslâm adlı dergide yazılar yazan Avukat Hasan Basri Tarman tarafından “*İslâma mensup, bilgili bir müslümana “gericilik” izafe*

¹⁷³ Yusuf Tekin, Birol Akgün, “İslâmcılar-Demokrasi İlişkisinin Tarihî Seyri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 658; Örneğın MBK, 1961 Anayasası'nın kabul edilme -Referandum- sürecinde, İslam düşüncesinden yararlanmayı ihmal etmeyecektir. Bununla ilgili detaylı bir bilgi için bkz.: Mehmet Ö. Alkan, “İslâm'ın ilk referandumda evet kampanyasına alet edilmesi”, **Birikim**, Sayı: 336, Nisan 2017.

¹⁷⁴ Sencer Ayata, “Patronage, Party, and State: The Politicization of Islam in Turkey”, **Middle East Journal**, Vol. 50, No: 1, Winter 1996, s. 43-44.

¹⁷⁵ Ahmet Yıldız, **İhtilalin İçinden: Anılar, Değerlendirmeler**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2001, s. 283.

¹⁷⁶ Bunun için 1961 Anayasası'nın 154. maddesine bakılabilir. Necdet Subaşı, **Ara Dönem Din Politikaları**, 2. bs., İstanbul, Tezkire Yayıncılık, 2017, s. 129.

¹⁷⁷ Kara, **a.g.e.**, s. 176-178.

¹⁷⁸ **A.e.**, s. 180.

¹⁷⁹ Duman, **Demokrasi Sürecinde...**, s. 60.

¹⁸⁰ Yılmaz, **a.g.e.**, s. 632.

etmek en hafif mânasıyla hür fikirlere tasallut ve mukaddesata karşı bir tecavüzdür”¹⁸¹ denilerek sahip çıkılmıştır. İslamcı kesimlere göre benzer düşünceler, ifade ve fikir özgürlüğü çerçevesinde görülmelidir. Tüm bunlara ek olarak, Cemal Gürsel hükümetlerinin din konusundaki görüşleri de konuyla ilgili önemli veriler sunabilecektir.

Nitekim Bakanlar Kurulu’ndaki tartışmalarında, örneğin Kur’an kurslarının niteliği ele alınmıştır. Kimi hükümet üyelerine göre bu kursların denetimi düzgün bir şekilde yapılabilmesi, aksi takdirde bu kurslar kapatılmalıdır. Mesela, Cemal Gürsel Hükümetlerinde Çalışma Bakanlığı da yapan Cahit Talas’a göre din konusunun anlaşılmasının nedeni, Kur’an’ın Arapça olmasıdır. Başkan Cemal Gürsel de bunu, Kur’an’ın Türkçe’ye çevrilmesi halinde tam anlamını veremeyebileceği şeklinde değerlendirmiştir. Gürsel’e göre, radikal dinciliğe karşı politikalar üretilse de, dini alanı denetleme bağlamında bir başıboşluk olmamalıydı. CHP’nin de geçmiş dönemlerdeki hatası, Gürsel’e göre buydu.¹⁸² Cemal Gürsel’e göre dindarlık bağlamında radikal düşünceler ortaya koyanlar “*medeniyet yobazları*” idi ve nasıl 27 Mayıs sonrasında “*siyaset yobazları*” Yassıada’da bir araya getirildiyse, medeniyet yobazları için de ayrı bir ada bulunup, bu kişiler orada toplanmalıydı. Gürsel tarafından MBK üyeleri Orhan Erkanlı ve Rıfat Baykal’a iletilen bu düşünceler, hiçbir zaman uygulanmamış ve bir daha konuşulmamak üzere rafa kaldırılmıştır.¹⁸³

Bir diğer mesele yine Devlet Bakanı Âmil Artus tarafından ifade edilen, Mısır’daki “*Camiü’l-Ezher*”e -El-Ezher Üniversitesi- okumaya giden Türk öğrencilerle ilgilidir. Bu öğrencilerin masraflarını, Mısır’daki Türklere ait vakıflar karşılarken, -yani hükümet denetimi dışında- Kemalist ilkeleri korumayı en büyük hedeflerinden biri haline getiren askeri hükümet, öğrencilerin Türkiye’ye döndüklerinde laiklik ve Atatürkçülük karşıtı hal ve hareketler içerisine girmelerinden çekinmiştir. Âmil Artus’a göre kendilerine “*Ezheri*” diyen bu kişiler, “*orada kendilerine dindar süsü veren ve memleket için büyük tehlike olacak olan bu adamlar hakkında tedbir almak lazımdır.*”¹⁸⁴

Bir başka hükümet üyesi Nasır Zeytinoğlu, Türkiye’deki “*İmam Hatip Okulları*”nın, Mısır’daki “*El-Ezher*” ile aynı işlevsellikte olduğunu ifade eder. Yani, “*din adamları*”nın yetiştirilmesinde yerli kurumlar da önemli görülür. Bu bağlamda İmam Hatipler ve Yüksek

¹⁸¹ Hasan Basri Tarman, “Açık Mektup”, *İslam*, C. IV, Sayı: 1, s. 9.

¹⁸² **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, Haz. Cemil Koçak, C. I (2 Haziran 1960-6 Ocak 1961), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010, s. 381-383.

¹⁸³ Erkanlı, *Anılar...*, s. 302-303.

¹⁸⁴ **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, C. I, s. 502.

İslam Enstitüleri gözden geçirilmeli, Mısır'a öğrenci gönderilmesi engellenmeli, pasaportsuz gidenlerden ziyade, denetim dışı gidenlerin gerekirse vatandaşlığı bile düşürülmelidir. Aynı toplantıda ifade edilen; Cemil Koçak'ın Cemal Gürsel'den aktardığı: “*Bu din meselesi üzerine çalışalım... Kitapları [da] basalım... Ezan Türkçe... Namazda okuma Türkçe [ve] hutbe Türkçe*” şeklindeki sözler, farklı konulardaki fikirlerin de söz konusu toplantılarda tartışıldığının göstergesidir.¹⁸⁵ Cemal Gürsel'in konuşmalarından, DP döneminde tekrar Arapça okunmaya başlanan ezanın, yeniden tartışma konusu yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden askeri hükümetin, -özellikle Cemal Gürsel'in- din politikaları konusunda bir tutarsızlığının olduğu da görülmektedir. Bunun tek sebebi, askeri hükümet üyeleri tarafından devletin din konusunda kontrol edici bir görevi olduğunun düşünülmesidir. Askeri hükümetin genel anlamdaki eğilimi, söz konusu dengenin sağlanması bağlamında bir tedirginliktir.

El-Ezher meselesinde ise, oraya gidecek öğrencilerin İmam Hatipleri ve Yüksek İslam Enstitüsü'nü bitirip, daha bilgili bir şekilde gitmeleri ve böylece tesirlere kapılmamaları gibi bir önlem alınması öngörülmüştür. Ayrıca bakanlar tarafından 27 Mayıs sonrasındaki süreçte, yurtdışına okumaya giden 222 öğrencinin şartlarının, olumlu anlamda tekrardan değerlendirilmesi de düşünülmüştür.¹⁸⁶ Cemal Gürsel, dini modernleştirme ve din hususunda hazırlatılan kitaplar hakkında şu görüşleri belirtmiştir:

“Bunlar, Türkçe din esasları verecektir [ve] namazda okunacak sureleri Türkçe yapacaktır. Zamanı geldiğinde bu meseleyi bir bıçak gibi keseceğim... Hatta buna ait planımda vardır: İmralı adasını boşaltacağım [ve] bu yobazlardan kıpırdayanı oraya koyacağım. Benim için memlekete yapılacak hizmetin bu olduğuna kanaatim vardır. Kitlenin çoğu İslamiyetin ne olduğunu bilmez... Çoğu namaz kılar ve “Elhamdülillâh Müslümanım” der. Millet olmanın vasıfları arasında din birliği de vardır. Ben mezheplerin hepsini aynı dinden kabul ediyorum... Çalışmalar ilerledikten sonra, bu memleketin büyük bir millet olma yolunda büyük mesafeler katedeceğini zannediyorum. Biz bir defa esasını kuralım [ve] bundan sonrakilerin de bu esastan yürümelerini sağlayalım... Ondan sonra kimsenin bu milli davayı ihmal etmesi mümkün olmayacaktır kanaatindeyim... Dinimizi, bugünün kabına göre, temiz ve modern bir din haline getirmeye çalışacağım. Hepsi kafamda planlıdır ve bunun için de icap eden hazırlıkları durmadan yaptırıyorum.”¹⁸⁷

¹⁸⁵ Alıntındaki eklemeler ya da düzeltmeler Cemil Koçak'a aittir. Bkz.: A.e., s. 503-506; Aslında 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrasında, ezanın Türkçe okunmasına, MBK'nın herhangi bir etkisi olmaksızın -fiilen- başlanmıştır. Ezanın yeniden Arapça okunmasını sağlayacak olan ise yine daha sonra 14'ler içerisinde yer alacak olan Kurmay Albay Mustafa Kaplan'ın da hazırlayıcılarından biri olduğu 35 numaralı tebliğiydi. Burada korkulan durum, ezanın Türkçe okunmaya başlanmasının, mütedeyyin kesimden birçok kişiyi rahatsız edeceği düşüncesidir. Bkz.: **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, C. II, s. 851.

¹⁸⁶ A.e., s. 526-527.

¹⁸⁷ A.e., s. 558-559; Gürsel, Türkçe Kur'an ve ezan okunması noktasındaki benzer düşünceleri, yukarıda Bakanlar Kurulu'nda söylediği sözlerin yaklaşık 1 hafta öncesinde -5 Ekim 1960- de, İmam Hatip okulları ve Yüksek İslam Enstitüsü ziyaretlerinde dile getirmiş, din konusunda hoca olacak adaylara da bu yönde telkinler vermiştir. Bkz.: Kara, a.g.e., s. 172; Bunun yanında Gürsel'in İslam Enstitüsü ziyareti, aynı zamanda MBK'nın din konusunda yukarıda ifade edilen pragmatik tutumunu da çok iyi özetliyordu. Gürsel şöyle demişti: “*Türk kendi dinini diliyle ifade edemezse bir din sahibi olduğu asla kabul edilemez: Dini bütün hüviyetiyle*

Bu doğrultuda Cemal Gürsel'in, din konusundaki fikirlerinin yanında milliyetçilik ve İslamcılık düşüncelerini bir arada değerlendirmesi önemlidir. Ayrıca bu, bir ölçüde bize, Alparslan Türkeş'in ve birçok milliyetçi-muhafazakar aydının bu konuda yaptığı Türk-İslam sentezci değerlendirmeleri hatırlatmaktadır. Tabii Cemal Gürsel'in din konusundaki düşünceleri, devletin kontrol ediciliği görev bilmesi şeklindeki bir laiklik bağlamında biraz farklıdır. Nitekim onun söylediklerinden, CHP döneminde din konusunda yapılanların tekrar edilmemesi adına, kitlelerin tepkisini çekmeyecek, şok edici etkiden uzak düzenlemelerin, askeri hükümet tarafından yapılmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır.

Dolayısıyla askeri hükümet tarafından “İslamlığı Türkleştirmek” ve değişikliklerin “birden bire” değil de zamana yayılarak yapılması amaçlanmıştır.¹⁸⁸ Hükümetin bu doğrultuda ortaya koyduğu fikirler tek yönlü de değildir. Mesela Tarım Bakanı Osman Tosun, Kur'an'ın Türkçe okunursa daha anlamlı olacağını vurgulamakta ve o dönemde önemli bir iletişim aracı olan radyodan Kur'an okunması fikrine karşı çıkmaktadır. Sanayi Bakanı Şahap Kocatopçu ise Avrupa ve Amerika'daki örnekleri gibi, radyodan dini yayın yapılmasının mümkün olabileceğini belirtmiştir. Askeri hükümetin kırmızı çizgisi yine laikliktir. Maliye Bakanı Kemal Kurdaş, 27 Mayıs darbesini kastederek, “İnkılâp, prensibini muhafaza etmelidir” derken, hükümetin diğer üyesi Mehmet Baydur, “İhtilal, muayyen gayelerle yapılmıştır [ve ihtilalin] muayyen hedefleri vardır”¹⁸⁹ diyecek ve 27 Mayıs'ın aslında bir sebebi olarak da gösterilen Atatürkçülüğü koruma anlayışının, DP hükümeti tarafından zarara uğratıldığı görüşüne vurgu yapacaktır.

Din konusunda kurallara uymayan kişi ve toplulukların cezalandırılmasının, hükümet temsilcilerince, o dönemde henüz daha tasarı halinde bulunan 1961 Anayasası'nın “19. maddesi” ve “Türk Ceza Kanunu'nun 163. maddesi” de uygulanarak çözülmesi öngörülmüştür.¹⁹⁰ Tüm bu görüşlerin 27 Mayıs 1960 sonrası oluşan yönetimce ortaya konması -ki bu daha önce de belirtildiği gibi İslamcı kesimler için bir tedirginlik nedeniydi-, halkın gözünde 27 Mayıs sürecinin tek parti dönemiyle eşitlenmesi anlamına da geliyordu.¹⁹¹ Oysa MBK'nın, İslamcılarının lehine olan uygulamaları da vardı. Mesela ezanın Türkçe

---

kullanacağız”. Bkz.: “Kur'an Türkçe okunarak Türkçe yazılabilmelidir”, **Son Havadis**, Yıl: 9, Sayı: 71, 5.10.1960, s. 1; Diğer yandan dönemin Diyanet İşleri başkanı Ömer Nasuhi Bilmen, Gürsel'in Türkçe ezan konusundaki fikirlerine katılmadığını da belirtmiştir. Kara, **a.g.e.**, s. 173.

¹⁸⁸ **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, C. II, s. 856-857.

¹⁸⁹ Alıntındaki eklemeler ya da düzeltmeler Cemil Koçak'a aittir. **A.e.**, s. 852-856; Radyodan dini yayınlar yapılması konusunda MBK üyelerinden Ahmet Yıldız'ın da olumlu görüşleri vardı. Bkz.: Kara, **a.g.e.**, s. 169.

¹⁹⁰ **27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları**, C. II, s. 1016.

¹⁹¹ Dilipak, **İhtilaller Dönemi...**, s. 120-121.

okunmasına ilişkin bir kanun teklifi, 1961 yılının Mart ayında, MBK üyelerinden destek görmemiş ve bu yüzden de tasarı, Temsilciler Meclisi'ne gitmemiştir. Söz konusu dönemde bundan duyulan memnuniyet, İslamcı kesimlerin yayın organlarından biri olan Yeni İstiklal gazetesinde şu şekilde belirtilmiştir:

“Ezana müdahale edilmemesi geniş halk toplulukları üzerinde müsbet ve ferahlatıcı bir tesir uyandırmıştır. Kendileriyle görüştüğümüz birçok kimseler, M. B. K. Üyelerinin vicdan hürriyetine uygun, hareketlerini şükranla karşıladıklarını ifade etmişlerdir.”¹⁹²

Peki, İslamcı kesimler, 27 Mayısçıların uygulamalarını tek parti dönemiyle ne kadar benzer görmüştür? Mesela Anayasa ya da TCK'nın uygulanması, İslamcı kesimlerin hareket alanını kısıtlamaktadır. Ve bir kesime göre de 27 Mayısçılar zaten CHP zihniyetinin devamıdır. Fakat askeri hükümet ve tek parti uygulamaları bağlamında benzerlikler olsa bile uygulama bakımından 27 Mayısçıların da, İslami kesimlerin hassasiyetlerinin farkına vardığı noktalar vardır.

Sonuç olarak bu meseleler, 27 Mayıs sonrası süreçte oluşturulan Bakanlar Kurulu'nda çift yönüyle konuşulsa da, görüşmelerde, tek parti rejimini andıracak sert kararlar alınmamış, ama dini konularda denetimci anlayıştan da vazgeçilmemiştir. Ayrıca herhangi bir dini konuda değişiklik yapılacak olsa bile, bunun devrimci bir anlayışla, aniden yapılan bir değişiklik olmamasına askeri hükümet tarafından dikkat edilmiş, aksi takdirde bunun ters tepebileceği, dönemin Bakanlar Kurulu üyeleri tarafından öngörülmüştür.

d. 163. Madde ve Diğer Hukuksal Engeller

163. maddenin, Türk Ceza Kanunu'ndaki kökleri 1926 yılına kadar uzanmaktadır.¹⁹³ Çetin Özek'e göre 163. Madde, 27 Mayıs 1960'dan önce ve sonra olmak üzere iki amaçlı olarak kullanılmıştır. 163. maddenin uygulama alanı, 27 Mayıs askeri müdahalesine kadar olan süreçte, yani DP döneminde kısıtlanmış, bu da İslamcı kesimleri bir ölçüde memnun etmiştir. Örneğin, DP döneminde Nurculuk düşüncesinin gelişmesine karşı daha hoşgörülü davranan yargı, 27 Mayıs sonrasında bu hoşgörüsünü kaybedip, abartılı uygulamalara

¹⁹² “Türkçe Ezan Meselesi M. B.K. de İlgi Görmedi”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 11, 1.3.1961, s. 1; Askeri müdahalenin hemen sonrasında, ezan meselesi haricinde, Türkes'in kara çarşaf konusundaki düşüncelerine -olumsuz- yaklaşan görüşler de olmuştur. Bkz.: Kara, **a.g.e.**, s. 184-185.

¹⁹³ Gotthard Jaschke, **Yeni Türkiye'de İslâmlık**, Çev. Hayrullah Örs, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1972, s. 33.

gitmiştir.¹⁹⁴ İslamcı kesimlerin meclisteki kimi temsilcileri, 1945-1950 yılları arasında söz konusu maddenin değiştirilmesini istiyorlardı. Fakat bu kesimler 163. maddenin onarımının, hatta güçlendirilmesinin önüne geçememişlerdi. Mevcut durum, 1949'da, muhafazakar yönelimleriyle de bilinen CHP'li Başbakan Şemsettin Günaltay döneminde de sürmüştür.¹⁹⁵ Bu konu üzerindeki yoğunlaşmayı hafifletecek etken, DP'nin iktidarı ve din konusunda uyguladığı faydacı politikalaradır.

27 Mayıs sonrasında ise, Necip Fazıl'ın, "*Yasaların Anası*" olarak değerlendirdiği 163. madde,¹⁹⁶ ona göre, "*Müslümanlığa ve müslümanlara en küçük beliriş hakkını vermeyen, esir muamelesi eden bir kanun hükmüdür*".¹⁹⁷ 163. maddenin, 27 Mayıs darbesini eleştirmenin suç olduğunu ortaya koyan Tedbirler Kanunu ile birlikte değerlendirildiğinde, iki kanunun da 27 Mayıs sonrası dönemde İslamcı kesimler için önemli bir engel haline geldiği söylenebilir. Bu yüzden İslamcı kesimler, İslamcı düşüncenin siyasallaşacağı 1960'ların sonuna kadar, bu maddenin kaldırılması için, önce DP çizgisinin devamı olan AP'yi ve 1970'lerde Milli Görüşçü MNP ve MSP'yi destekleyeceklerdir.

Örneğin Milli Görüş lideri Necmettin Erbakan, 1973 genel seçimleri sonrasında bu düşüncüyü CHP ile koalisyon kurulabileceğinin bir nedeni gibi dillendirmiş ve bunu, "*MSP hükümet olabilir. 163. maddeden mahkûm olanları kurtarmak için CHP ile koalisyon*" kurulabilir şeklinde ifade etmiştir.¹⁹⁸ Aslında dindar kesimlere hitap ettiği iddiasında olan bir sağ siyasi partinin, ortanın solu çizgisinde kendini tanımlayan bir siyasi partiyle koalisyonu, o dönemde özellikle sağ kesimler tarafından olumsuz karşılanmış ve sıkça eleştirilmiştir. Tabii ki Erbakan'ın koalisyonun ortağı olmak istemesi, biraz da Milli Görüşçü çizginin, hükümette ya da bürokraside daha fazla yer almasının hedeflenmesindendir. Bunun için Erbakan, siyasi

¹⁹⁴ Çetin Özek, **Devlet ve Din**, s. 504; Mesela 27 Mayıs öncesinde, 163. maddeye uyulmadığı gerekçe gösterilerek yargılananlardan birisi de Said Nursi'ydi. Bkz.: Bekir Berk, **İthamları Reddediyorum**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1972, s. 327.

¹⁹⁵ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Akımı**, y.y., Simavi Yayınları, 1991, s. 186-190; 16 Haziran 1949'da 5435 sayılı kanun numarası ile geçen 163. maddenin bir kısmı şöyleydi: "*Laikliğe aykırı olarak, devletin içtimâî veya siyasî veya hukukî temel nizamlarını kısmen de olsa dini esas ve inançlara uydurmak amacı ile cemiyet tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse iki yıldan yedi yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır... Laikliğe aykırı olarak, devletin içtimâî veya iktisadî veya siyasî veya hukukî nizamlarını kısmen de olsa dinî esas ve inançlara uydurmak amacı ile siyasî menfaat veya şahsî nüfûz temin ve tesis eylemek maksadı ile dinî veya dinî hissiyatı veya dince mukaddes tanılan şeyleri âlet ederek her ne suretle olursa olsun propaganda yapan veya telkinde bulunan kimse bir yıldan, beş yıla kadar ağır hapis cezası ile cezalandırılır.*" Bu maddenin tamamı için, bkz.: "163. Madde", **Sebil**, C. II, Sayı: 80, 8.7.1977, s. 10; 1977 yılında hala bu maddeden dolayı yargılananlar vardı. Bkz.: Selâhaddin Eş, "163'ün pençesinden elvedâl", **Sebil**, C. II, Sayı: 80, 8.7.1977, s. 7.

¹⁹⁶ Kısakürek, **Başmakalelerim 3...**, s. 19.

¹⁹⁷ Necip Fazıl Kısakürek, "163", **Büyük Doğu**, C. XII, Yıl: 22, Sayı: 9, 17.11.1965, s. 1.

¹⁹⁸ M. Gündüz Sevilgen, **MSP'de Dört Yıl (1973-1977)**, Ankara, Yüksel Matbaası, 1980, s. 101.

destekçilerine, 163. maddeyle ilgili hususu, yapılacak koalisyonu meşrulaştırma sebeplerinden biri olarak sunmuştur.

Daha sonra CHP-MSP koalisyonu kurulmuş ve bu konuda bir af meselesi gündeme gelmiştir. 163. maddeden suçlu bulunanlar için kanun çıkarken, Anayasa Mahkemesi kararıyla da olsa, 141. ve 142. maddelerden mahkum olan solcular da affedilmiştir. Bu durum, MSP bünyesindeki Nurcuların, daha önce de ifade edildiği gibi Erbakan'ın karşısına geçip, MSP içinde muhalif hale gelmelerine neden olmuştur. Ve birtakım sağcı kesimler, komünist olarak niteledikleri solcuların serbest bırakılmasından Erbakan'ı sorumlu tutmuşlardır.¹⁹⁹ Ayrıca bu dönemde rakip siyasi parti AP ve onun yayın organlarındaki kimi sözcüleri, Milli Görüş hareketini, “*Yeşil Komünizm*” olarak niteleyen ve solla bütünleştiren eleştiriler de yapmışlardır.²⁰⁰

163. maddenin, sol kesimlerin yargılanmasını sağlayacak olan bir nevi eşitinin 141. ve 142. maddeler olduğu fikri, kimi İslamcı kesimlerce reddedilmiştir. İslamcılara göre sol kesimleri ilgilendiren bu maddelerin birer fikir suçu olarak görülmesi yanlış bir değerlendirmeydi ve bu yüzden söz konusu maddelerle 163. madde aynı çizgide değerlendirilemezdi.²⁰¹ İslamcı Kadir Mısıroğlu'na göre, 141. ve 142. maddelerin, 163. maddeden farkı, anarşi ile herhangi bir bağının olmamasıydı.²⁰² Diğer bir fark da şuydu: 141. ve 142. maddeden yargılananların suçu, “*bir sınıfın başka bir sınıf üzerinde*” etkinlik kurmak istemesi olarak görülüyordu. İslamcı kesimlere göre bu, diktatörlük kurmayı istemek anlamına geliyordu, bu yüzden de bir “*zulüm*” olarak değerlendirilmişti. 27 Mayıs sonrasında etkisi arttırılan 163. madde ise, kişinin Müslüman olduğunu gösteren günlük söylemlerin bile suç kapsamına girdiğini gösteriyordu. İslamcılara göre, bir “*besmele*” çekmek, bir “*Allah*

¹⁹⁹ Oral Çalışlar, Tolga Çelik, **İslamcılığın Üç Kolu**, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2016, s. 47-48; MSP'li 20 üye, af meselesi mecliste görüşülürken, 141. ve 142. maddelerin affedilmemesi yönünde oy kullanmış ve benzeri birçok anlaşmazlık nedeniyle MSP-CHP koalisyonu son bulmuştur. Bkz.: İftar Gözaydın, **Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti'nde Dinin Tanzimi**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 43; 141. ve 142. maddeler ilk olarak af kapsamı dışında bırakılmıştır. Bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 14890 Mükerrer, 18.5.1974; Ancak 141. ve 142 maddelerin affedilmemesi eşitlik ilkesine aykırı görülmüş ve maddeler bundan sonra Anayasa Mahkemesi tarafından af kapsamına alınmıştır. Bkz.: **Resmî Gazete**, Sayı: 14943, 12.7.1974.

²⁰⁰ Kimi DP'li çevrelere göre 163. maddenin kaldırılması yasal olarak mümkün değildi. Dolayısıyla MSP yöneticilerinin, bunu bilmelerine rağmen, 163. maddeye karşı 141. ve 142. maddelerin kaldırılacağını söylemeleri de doğru değildi. DP'lilere göre MSP'nin asıl amacı, komünizme hizmet etmektir. Bkz.: Ahmet Gürkan, “Yeşilimsi Kızıl Politika”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5868, 29.4.1974, s. 2; Erbakan'ın siyasi yönünün Kâbe değil Moskova olduğunu belirten ironik bir yazı için bkz.: Tekin Erer, “Erbakan'ın Kibleesi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5868, 30.4.1974, s. 2; Tekin Erer, “Yeşil komünist var mı yok mu?”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5846, 7.4.1974, s. 2; Tekin Erer, “Yeşil Komünizm”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5923, 4.7.1974, s. 2.

²⁰¹ Zübeyir Yetik, “Ve Madde...”, **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1083, 16.1.1976, s. 3.

²⁰² Kadir Mısıroğlu, “Milli Güvenlik Mahkemeleri ve 163. Madde”, **Sebil**, C. I, Sayı: 25, 20.6.1976, s. 3.

rızası için” demek bu madde kapsamında suçtu, bu yüzden de 163. madde, “*bu memlekette İslâm’dan söz edilmesini önlemek için vazedilmiş bir madde*”²⁰³ olarak değerlendiriliyordu.

163. maddenin yanında bir de İslamcı kesimlerin, hukuken mücadele ettiği, 1953 yılında çıkarılan 6187 numaralı “*Vicdan ve toplanma hürriyetinin korunması hakkında Kanun*”dan bahsedilmelidir.²⁰⁴ İslamcılar, birbiriyle bağlantılı olan bu iki maddeyi, “*163 rakkamı Müslümanların başında bir demokles kılıcıdır*” şeklinde değerlendiriyordu. Öyle ki 163. madde kaldırılrsa da bu sefer 6187 sayılı kanun, hukuken bu kesimlerin önüne çıkmaktaydı.²⁰⁵ İslamcı kesimlerin tüm bu şikayetlerinin temelinde, aslında devletin laiklik anlayışı ve muhtemelen bu anlayıştaki denetlemenin, dengesinin tutturulamaması vardı. Fakat sonuç olarak, 163. madde örneğinden hareketle, kendini Müslüman olarak tanımlayan ve ibadetini normal ölçülerde yapan bir kişinin baskı hissetmesi ne kadar olumsuzsa, aynı zamanda 141. ve 142. maddelerden sadece fikirlerini ifade eden solcu kesimleri suçlamak da bir o kadar olumsuzdur.

Binnaz Toprak’a göre “*163. maddenin ruhu, 1965 tarihli Siyasal Partiler Kanunu’na olduğu gibi gerek 1961, gerekse 1982 Anayasalarına da eklendi.*”²⁰⁶ Zaten 163. madde, MSP’nin 12 Eylül süreci sonrasında kapatılmasının da bir nedeni olmuştu.²⁰⁷ Bunlara ek olarak 1961 Anayasası’nın 19. maddesi,²⁰⁸ 27 Mayıs sonrası çıkarılan Tedbirler Kanunu, 163. madde ve diğer tüm maddeler, İslamcı kesimlerin etraflarına örüldüğünü iddia ettikleri duvarın, birer tuğlası görünümündedir. Sonuç olarak bu vb. kanunlar, 27 Mayıs sonrasında aldığı hal çerçevesinde, 1960 ve 1980 yılları arasında İslamcı kesimlerin en büyük şikayet nedenlerinden biri olacak ve bir yandan da bu kesimlerin liberal ilkeleri talep etmelerini sağlayacaktır. Ama söz konusu kesimler tarafından bu yapılırken, mesela sol bir görüşün ifade edilmesi de aynı liberal ölçülerde görülmeyecektir. Diğer yandan, 27 Mayıs sonrası süreçte İslamcı kesimlere karşı ağırlaşan şartlarıyla 163. maddenin kaldırılması bağlamında propaganda yapılacak ve bu konu, Milli Görüşçü Necmettin Erbakan tarafından da pragmatik olarak kullanılacaktır.

²⁰³ Zübeyir Yetik, “Yine 163. madde”, **Millî Gazete**, Yıl: 5, Sayı: 1437, 13.1.1977, s. 3.

²⁰⁴ **Resmî Gazete**, Sayı: 8470, 29.7.1953, s. 6843.

²⁰⁵ Ahmet Hulusî, “163 ve 6187’den çekilenler”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 644, 28.10.1974, s. 3.

²⁰⁶ Binnaz Toprak, “Dinci Sağ”, Çev. Nail Satılğan, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Irvin C. Schink, E. Ahmet Tonak, 6. bs., İstanbul, Belge Yayınları, 2013, s. 373.

²⁰⁷ Uğur Akinci, “The Welfare Party’s Municipal Track Record: Evaluating Islamist Municipal Activism in Turkey”, **Middle East Journal**, Vol: 53, No: 1, Winter 1999, s. 75-76.

²⁰⁸ 19. maddenin yasalaştıktan sonra nasıl değerlendirildiği için, bkz.: Etem Demirci, “19. Madde”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 18, 19.4.1961, s. 6; Sabri İmamoğlu, “961 Anayasasında Din...”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 379, 2.2.1974, s. 2.

e. Adnan Menderes ve Celal Bayar Değerlendirmeleri

Celal Bayar ve Adnan Menderes, 27 Mayıs öncesi sürecin iktidarda olan partisi DP'nin, biri Cumhurbaşkanı diğeri Başbakanı olmak üzere iki lideridir. 27 Mayısçı askeri cunta tarafından ülke yönetiminden düşürülen bu iki isim, 27 Mayıs sonrası siyasi sürecin değerlendirilmesinde, sürecin öznelere olmaları bağlamında önemlidir. Aslında temelde bu iki DP lideri de, DP kurulmadan önce CHP'de siyaset yapmış kişilerdi, dolayısıyla Menderes ve Bayar'ın çıkış noktaları aynı olmasına rağmen, onları İslamcı kesimlerin gözünde ayırtıran unsurlardan bahsetmek gerekebilir. İslamcı kesimler tarafından yapılan bu ayırtırmanın, 27 Mayıs sonrasında, öncesine göre daha net bir şekilde ortaya konulduğu görülecektir. Dolayısıyla 27 Mayıs, aslında bu ayırtırmanın bir ölçüde güdüleyicisidir de. Bu bağlamda öncelikle, Adnan Menderes'in İslamcı kesimlerin gözünde “çoğunlukla” olumlu şekilde, Celal Bayar'ın da bu kesimlerce genel olarak olumsuz bir şekilde değerlendirilmesi hususu incelenmelidir. Ayrıca, bu iki devrik DP'li siyasi elitin konumlarının, DP/AP çizgisi destekçileri tarafından asla tartışılmadığını ve iki liderin de DP/AP'lilerce çok saygı duyulan, onlar tarafından sürekli anımsatılan kişiler olduğunu belirtmek gerekir. Bu doğrultuda, iki liderin değerlendirilmesi hususu, 27 Mayıs konusu bağlamında birbirlerine neredeyse en yakın görüşlerde olan İslamcılar ve DP çizgisindekilerin fikren ayrıldıkları noktalardandır.

Bu bağlamda ilk olarak Adnan Menderes'le, Necip Fazıl ilişkisi üzerinden bir başlangıç yapılabilir. Necip Fazıl'a göre Tanzimat döneminden beri ihmal edilen İslamcı kesimler ve onların düşünceleri ilk defa DP döneminde, bir başbakan tarafından savunuluyordu. Necip Fazıl'ın kafasında, Menderes ışığını yakan, Menderes'in bir DP kongresindeki şu sözleri olmuştu:

“Şimdiye kadar baskı altında olan dinimizi baskıdan kurtardık. İnkılâp softalarının yaygaralarına ehemmiyet vermeyerek ezanı arapçalaştırdık. Mekteplerde din derslerini kabul ettik, Radyoda Kur'an okuttuk. Türkiye bir müslüman devletidir ve müslüman kalacaktır. Müslümanlığın bütün icapları yerine getirilecektir.”²⁰⁹

Menderes hükümetinin dini konulardaki icraatları, Necip Fazıl tarafından yeterli görülmeceyse de, Necip Fazıl'ın, “*bir başvekil olarak Adnan Menderes'i kucaklamaya ve tarafından itilmedikçe onu bırakmamaya karar verdik*” demesi önemlidir. Aslında Menderes'in yukarıdaki söylemleri, kimi İslamcılara göre, cumhuriyet kurulduktan sonra görev yapan üst düzey devlet görevlilerinden farklı bir tavır şeklinde değerlendirilecek, bu

²⁰⁹ Kısakürek, **Benim Gözümde...**, s. 212.

durum da zaten, İslamcı kesimlerde şaşkınlık yaratacaktır.²¹⁰ Necip Fazıl, Adnan Menderes için: “*Sen iktidar hayatı, Demokrat partinin iktidar hayatıyla kaim olan tek insansın*” diyerek, bir anlamda Menderes’in varlığını, DP’den daha önemli görmüştür.²¹¹ Necip Fazıl tarafından Menderes’in ideolojik görüşünün, “*İslâm... Sosyalist... Liberal... Demokrat... Otokrat...*” vb. hususların hepsini içerdiği düşünülse de, Menderes’in siyaseten dindar kesimlere verdiği destek kabul edilecektir.²¹² Hatta Necip Fazıl, Yassıada’da, “*örtülü ödenek*”ten maddi yardım alıp almadığı sorusuna, “*Tanzimattan bu yana gelmiş sadrâzamlar ve başvekiller arasında bu dâvayı tutmaya müstâid biricik insanı buldum ve yardımını dâvamın hakkı olarak kabul ettim*”²¹³ diye yanıt verecek, fakat daha sonra, aldığı yardımların ölçüsünü de küçümseyecektir.²¹⁴

İslamcı yazar Mehmet Şevket Eygi de, Adnan Menderes ve DP hükümetinin din konusunda yaptıklarının hakkını vermekle birlikte, kişisel olarak Adnan Menderes’i dindarlığı yönünden eleştirecektir. Eygi, 27 Mayıs sürecini milletin başına gelmiş kötü bir olay olarak görerek, askeri müdahalenin ortaya çıkmasının sorumlusunu, DP lideri Adnan Menderes olarak gösterecektir. Eygi’ye göre Menderes, bu olumsuzluğun -sürecin temelli senatörleri ya da yeni bir CHP hükümeti yaratması- bedelini tek başına ödemiş, tüm Türkiye’ye ödetmiştir.²¹⁵ Abdurrahman Dilipak’a göre ise sağ görüşe mensup İslamcı kesimlerin, DP-AP gibi merkez sağ partilerin “*oy deposu*” olmasının nedeni de Menderes’ti. Ayrıca bunun sebebi, Menderes’in, İslamcı kesimleri CHP’den kurtardığı düşüncesidir. Bir diğer anlamda iki tarafın da ortak noktası, CHP karşıtlığıdır.²¹⁶

Bunlarla aynı paralelde, Menderes çizgisinin, Necip Fazıl tarafından bir “*muamma*” olarak değerlendirildiği örnekler de vardır. Burada yine eleştirilen, Menderes’in eski CHP’li kimliğiyle, Kemalist düşünceye hala yakın olma ihtimalidir. Bu bağlamda değerlendirilebilecek bir örneğe göre, Menderes döneminde çıkan, özellikle radikal İslamcı kesimleri zorlaması kuvvetle muhtemel “*Atatürk’ü koruma kanunu*”, İslamcılarının bir kısmına göre Milli Şeflik döneminde bile düşünülmemiş bir uygulamaydı. Ayrıca Menderes’in; NATO, BM gibi uluslararası kuruluşlara ve dolayısıyla Avrupa ve Amerika’ya gönülden bağlı olduğu düşüncesi, İslamcı kesimler tarafından onun olumsuz bir özelliği olarak

²¹⁰ A.e., s. 214.

²¹¹ Necip Fazıl Kısakürek, **Başmakalelerim 2**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1995, s.105.

²¹² Kısakürek, **Benim Gözümde...**, s. 442.

²¹³ A.e., s. 491.

²¹⁴ Mert, **Merkez Sağın...**, s. 22.

²¹⁵ Mehmed Şevket Eygi, “Menderes Tipi”, **Bugün**, Yıl: 3, Sayı: 884, 23.5.1969, s.1,7.

²¹⁶ Dilipak, **Menderes Dönemi...**, s. 271.

değerlendirilecektir.²¹⁷ Nitekim bunu, bir başka açıdan Türkiye'nin kapitalizme entegrasyonu bağlamında değerlendiren -daha önce Abdurrahman Dilipak'ın 27 Mayıs sonrası için belirttiği gibi- İslamcılar da vardı. Aslında bir açıdan bu, 27 Mayıs sürecini, Marksist bir açıdan değerlendiren tezlerle paralel bir görüştür de. Bu bağlamda kimi İslamcılar tarafından DP, Türkiye'nin kapitalizmle bütünleşmesini sağlayan bir siyasi parti olarak görülüyordu ki bu, DP'nin birtakım icraatlarının, 27 Mayıs sonrası yapılanlarla, bir ölçüde paralel olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Bu da İslamcı görüşleri hem 27 Mayıs 1960 öncesinin hem de sonrasının eleştirilmesi bağlamında DP çizgisindeki fikirlerden ayrıştıran noktalardandır.

Örneğin gazeteci-yazar Ali Bulaç'a göre, Türkiye'nin DP dönemindeki 10 yılı, İslamcı akımlar açısından parlak özellikler taşımamıştır. Bunun en büyük sebebi, DP hükümetinin Batı'ya ve ABD'ye yakınlığı olarak görülürken İslamcı kesimler tarafından övülen DP siyasetlerinin belirleyicisinin de ABD olduğu düşünülür. Bu, Ali Bulaç'a göre, Müslüman kesimlere, “*batı ve kapitalizm adına DP tarafından kurulan tuzaktır.*” Tek parti döneminde zorluklar çeken İslamcı kesimler de doğal olarak dini özgürlükler anlamındaki daha serbest düzeni olumlu görmüşlerdir. Dini özgürlükler, halkın zaten iple çektiği uygulamalardı ve halk da buna, ani bir uyum göstermişti. Bulaç'a göre bunun nedeni, “*hareketin bütün akım ve gruplaşmalarda İslami özden yoksun olması, ilmi ve fıkri temellerden kopukluğu*”; “*şeklî*” ve dolayısıyla bir kandırmaca olmasıdır. İslamcı kesimlerdeki olumlu anlamdaki bu hareketlenmenin, Türkiye'deki batıcı-laik çevrelerde bir patlama noktası yaratacağı, gerek içindeki Batıcı, gerekse de ABD ya da Batılı kadrolar tarafından bilinmekteydi.²¹⁸ Bir diğer anlamda 27 Mayıs'a gidiş sürecinde, İslamcı kesimlere verilen bu hakların yarattığı ortamın da payı vardı. Daha da önemlisi DP'nin, din konusundaki siyasetlerini, pragmatizm doğrultusunda şekillendirdiği görüşünde olan İslamcı yazarlar da vardı. Kısacası bu yazarlar, 27 Mayıs'tan, bir ölçüde kimi DP yöneticilerini sorumlu tutmuşlardı.

Bunun birde şöyle bir yanı vardı ki, Ali Bulaç'a göre DP tabanında oluşan muhalefet, İslamcı düşünceler konusunda aşırılığa kaçmaya çalışmakta, rejimle ilgili olarak bir değişim umudu beslemekte ya da bunu hedeflemekteydi Çünkü 1950'lerin ikinci yarısında, CHP'nin başını çektiği muhalefetin sertleşmesinin bir nedeni de buydu. Bu, sonucunda muhalefet

²¹⁷ A.e., s. 272-273; “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun”, Atatürk heykellerinin Ticani hareketi mensupları tarafından tahrip edilmesi üzerine gündeme gelmiştir. Yani DP'nin buradaki amacı, radikal İslamcı hareketlenmelerin önüne geçebilmektir. Tasarı görüşüldüğü sıradaki tartışmalarda Adnan Menderes, bu kanunun çıkması yönünde fikir beyan ederken, gerek kimi DP gerekse de CHP milletvekilleri bu kanunun çıkmasına muhalefet etmişlerdir. Söz konusu tasarı görüşülürken yapılan tartışma ve konuşmalar için, bkz.: **Tutanak Dergisi**, Birleşim: 72, Dönem: 9, C. VII, 4.5.1951, s. 40-74.

²¹⁸ Ali Bulaç, “1960 Sonrası İslami Hareket”, **Hicret**, Sayı: 4, 8.10.1979, s. 2.

açısından kitlesel bir hareketlilik yarattı ve bu hareketliliğin bir tehdit olarak algılanması nedeniyle, 27 Mayıs darbesi meydana geldi. Bulaç'a göre "*Menderes ve arkadaşları Müslüman kitleyi Celal Bayar gibi parti içindeki bağımlı kişilere ve batıya akılsızca satmanın bir hata olduğunu*" sonradan anlayacaklardı.²¹⁹ Bir başka anlamda 27 Mayıs'ı, DP'nin İslamcılarla ilgili popülist-pragmatik siyasetlerinin bir sonucu olarak da gören Bulaç, İslamcı kesimlerin, bu bağlamda DP yöneticileri tarafından kullanıldıklarını ifade etmiştir.

Sonuç olarak Menderes'in İslamcı kesimlerce görünümü, dindarların talepleri doğrultusunda, onların yolunu açmasıyla olumlu; ama Atatürkçü, eski CHP zihniyetinden kurtulmadığı ve DP'nin Batı zihniyetiyle uyumlu hareket ettiği noktasında da olumsuzdur. Ama İslamcı kesimler için yaptıkları bir yana, 27 Mayıs ve sonrasındaki konumundan dolayı, İslamcı kesimlerce vurgulanacak olan, genel olarak Menderes'in haklılığı olacaktır. Mesela Yassıada davalarındaki yargılama süreci buna örnektir. Yassıada meselesi, İslamcılarca, sadece Menderes açısından değil, tüm DP'li kesimlerin mağduriyeti noktasından ele alınacaktır.

Nitekim, Yassıada'daki yargılamaların iki boyutundan biri, "*Allahsız Gardiyan*" adı verilen ada kumandanı Tarık Güryay'ın, eski DP mensupları ve özellikle Adnan Menderes'e, türlü şekillerde işkence yaptırdığı iddiasıydı.²²⁰ İkincisi, başta "*Yüksek Adalet Divanı*" adındaki mahkemenin tarafsız bir yargılama uygulamadığı ve mahkeme başkanlarının tutumunun, sürecin başından itibaren sanıklarla ilgili olumsuz olduğu iddiasıdır. Aynı zamanda Cemal Gürsel tarafından Adnan Menderes'e yazılan bir mektubun, Yassıada yargılamaları sırasında neden "*hepsinin*" okunmadığı da İslamcı basın tarafından irdelenecektir.²²¹ DP çizgisi destekçileriyle ilgili bölümde de bahsedildiği üzere Cemal Gürsel, 3 Mayıs 1960 tarihli bu mektuba göre, önce, o sırada cumhurbaşkanı olan Bayar'ın istifasını, sonra da Bayar'ın yerine Başbakan Adnan Menderes'in geçmesini istemiştir. Buna göre söz konusu mektup, Yassıada mahkemesinde okunmuş, ama Cemal Gürsel'in; Adnan Menderes'in Cumhurbaşkanı olmasını istediği kısım, muhtemelen bir takım değişiklikler yapılarak silinmiştir. Kısacası zamanın Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel tarafından

²¹⁹ Ali Bulaç, "1960 Sonrası İslami Hareket (2)", **Hicret**, Sayı: 5, 15.10.1979, s. 2.

²²⁰ Ada'nın Garnizon komutanı Tarık Güryay'ın, Yassıada'daki eski DP'lilere nasıl davranıldığı konusundaki iddialar için, bkz.: Sinan Omur, "Tarık Güryay ve gizli kalmış olaylar!..", **Bugün**, Yıl: 4, Sayı: 1170, 31.5.1970, s. 3; Sinan Omur, "O işkence organları kimlerin eseri idi?", **Bugün**, Yıl: 4, Sayı: 1180, 11.6.1970, s. 3; Sinan Omur, "Yassıada'da Rahmetli Adnan Beyi nasıl korkutuyorlardı?", **Bugün**, Yıl: 4, Sayı: 1181, 12.6.1970, s. 3; Sinan Omur, "Yassıada kumandanı istediği kadar inkâr etsin...", **Bugün**, Yıl: 4, Sayı: 1189, 20.6.1970, s. 3.

²²¹ Bu mektubun, aslında Adnan Menderes hükümetinin Milli Savuma Bakanı ve Adnan Menderes'in de yakınlarından biri olan Ethem Menderes'e yollandığı belirtilmelidir. Bkz.: Mustafa Müftüoğlu, "Divan başkanı ve başsavcısına dair", **Millî Gazete**, Yıl: 5, Sayı: 1730, 5.11.1977, s. 5.

Adnan Menderes'e duyulan güven, mahkemede saklanmak istenmiştir.²²² İslamcı basın tarafından gündeme getirilen bu düşünceler aslında DP'li kesimlerin Yassıada konusundaki tezleriyle benzerdir.

İslamcı kaynaklar, yargılama sürecinde dövüldüğü iddia edilen Fatin Rüştü Zorlu gibi bakanlık yapan eski siyasiler, intihar edenler, duruşma sırasında ölenler olduğundan bahsedecektir. Yargılama sürecinin böyle onur kırıcı bir şekilde devam etmesi, aslında kimi MBK üyelerini de tedirgin etmiştir.²²³ Bu doğrultuda, Menderes'in ailesine yönelik zorlayıcı şartların uygulanması, İslamcı kesimler tarafından eleştirilmiştir. Örneğin Menderes'in ailesinden "*reddi miras*" talep edilmişse de, ailesi bunu kabul etmemiş, tersine onu sahiplendiklerini, "*Rahmetli Adnan Menderes'in mirasını bütün maddî ve manevî neticeleriyle kabul ediyoruz*" diyerek göstermişlerdir.²²⁴ İslamcı basından anlaşıldığı kadarıyla, Adnan Menderes ve aslında diğer tüm DP'lilere, Yassıada'da yaşatılan bu ağır durum, yargılamanın en azından düzgün ve seviyeli bir şekilde yapılmasıyla hafifletilebilirdi.

Mesela ülke dışından bir göz olarak, İdamlarla ilgili bir diğer eleştiri, Pakistan'ın eski başbakanı Zülfikar Ali Butto'dan gelmiştir. O dönemde Pakistan Cumhurbaşkanı olan Eyüp Han, Butto'yu, Yassıada'daki idamlardan vazgeçilmesini sağlamak amacıyla İstanbul'a, Devlet Başkanı Cemal Gürsel ile görüşmeye göndermiştir. Gürsel, toplantıda Butto'ya; idam cezalarının uygulanması halinde "*Türkiye'nin problemlerinin çözümleneceğini*" söylerken, Butto da Gürsel'e, asıl problemlerin o zaman başlayacağını belirtmişti. Butto, 1970'lerde, Türkiye'de şiddetin toplumsal alana yansımaları, "*Türkiye'nin bugün karşı karşıya olduğu yoğun ve rahatsız edici kutuplaşma, kökünü o ihtiyatsız idam infazlarından kazandı*"²²⁵

²²² Bu mektubun içeriğini ve aslını, temize çeken kişi Alparslan Türkeş'ti. Dolayısıyla gerçeği bilen kişilerden biri de Alparslan Türkeş'ti. Diğer yandan Ethem Menderes, mahkemede okunan mektubun asıl mektup olmadığını açıklama cesaretini gösterememişti. Bkz.: Mustafa Müftüoğlu, "Cemal Gürsel'in mektubu ve...", **Millî Gazete**, Yıl: 5, Sayı: 1731, 6.11.1977, s. 5; Necip Fazıl'a göre Ethem Menderes'in yanlışlarından biri de Milli Savunma Bakanı olarak ordu içindeki hareketlenmeleri, askeri müdahale tehdidini ciddiye almadığından olsa gerek, saklama yolunu seçmesiydi. Ethem Menderes, Cemal Gürsel tarafından yollanan mektubu, Necip Fazıl'ın deyişiyle "*çok kısık sesle*" okumuş ve işin ciddiyetini kurcalamamıştır. Necip Fazıl'a göre Ethem Menderes'in 27 Mayıs sonrasındaki hal ve hareketleri de yeterince şüphe çekicidir. Bu bağlamda Necip Fazıl, Yassıada'da Adnan Menderes'in neden sadece Ethem Menderes ile görüştürüldüğü sorusunu sorar. Bkz.: Kısakürek, **Benim Gözümde...**, s. 503-504; Erkanlı, **Anılar...**, s. 305-306.

²²³ Mustafa Müftüoğlu, "Cemal Gürsel <<Bir halt ettik, bu profesörlerin sözüne uyduk, başımıza dert açtık,, diyordu.", **Millî Gazete**, Yıl: 5, Sayı: 1738, 14.11.1977, s. 3.

²²⁴ Mustafa Müftüoğlu, "Adnan Menderes'in idamından sonra!..", **Millî Gazete**, Yıl: 3, Sayı: 1027, 18.11.1975, s. 5.

²²⁵ Zülfikar Ali Butto daha sonra Amerika'da basılan bir kitapta yer alan bu fikirlerini tutuklu bulunduğu Rawalpindi cezaevinde ortaya koymuştur. 1971'de Başbakan olan, 1977'de de tek başına iktidar olunca bir askeri darbeyle karşılaşan Butto, Yassıada yargılamalarının sonucuna benzer bir şekilde, idam cezası almış ve General Ziya Ül Hak rejiminin de onayıyla idam edilmiştir. Ayrıca Cemal Gürsel'in, idamların gerçekleşmesi konusundaki fikirlerinin, bu çalışmada daha önce ifade edilenlerle çelişmesi dikkat çekicidir. Bkz.: "Butto:

diyerek belirtmiştir. Zaten 27 Mayıs'ın Türk sağı tarafından günümüzde değerlendirilmesi de Butto'nun bu görüşünün bir uzantısıdır. Bu bağlamda cumhuriyet modernleşmesinin krizlerinden biri olarak görülebilecek 27 Mayıs, Türk sağı tarafından bir sıfır noktası olarak ele alınmıştır. Muhtemelen sağın, siyasetçisi ve aydınıyla, gelecekteki değerlendirmeleri de bu şekilde devam edecektir.

Mesela bu bağlamda idam cezaları, aslında 27 Mayıs'ın her yıldönümünde, İslamcı basın tarafından eleştirilen temel bir konudur. Buna göre 27 Mayıs, “...Afrika ve Arap ülkelerinde tekrarlanan darbelerin en komiği” olarak değerlendirilmiştir. Kimi İslamcılar, Yassıada infazlarının, 27 Mayıs öncesindeki öğrenci hareketlerinde ölen üç kişinin durumuyla paralel olarak görüldüğünü ve bu doğrultuda rövanşist bir anlamda değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.²²⁶ Tabii söz konusu idamları, rövanşist bir hareket olarak görenlerin, Yassıada'da üç kişiden fazlası için idam cezası verilmesini -15 kişi- ve diğerlerinin idam cezalarının iptal edilmesini de göz önünde bulundurdıkları söylenebilir.

Aslında idamlar, biraz da siyasal şiddetin, henüz toplumsal alana yansımadağı bir dönemde gerçekleşmiştir. Fakat 27 Mayıs öncesi öğrenci hareketleriyle, 27 Mayıs sonrasında idam edilen üç eski DP'li arasında birebir benzerlik kurmak çok doğru olmasa gerektir. Kimi 27 Mayısçı cunta üyelerinin, eski DP'lilerin idamlarını istemeleri noktasında net görüşleri olduğunu bilsek de, bu durum, idamların sayısı konusunda bir benzerlik kurma nedeni olmamıştır. En azından 12 Mart sonrasında Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamlarıyla eski DP'liler arasında kurulan bağlantının, 27 Mayıs öncesi ve sonrasındaki gösterici-siyasetçi ölümleriyle çok da birbirine benzemediği görülebilir. Nitekim Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamında, üç bizden, üç onlardan bağlamında, açıkça belirtilen düşünceler olduğu bilinmektedir. Ayrıca 27 Mayıs öncesinde ölenlerin sayısı da kimin şehit olup olmayacağı noktasında tartışılan bir konudur. Daha önce de belirtildiği gibi 27 Mayıs öncesinde ölen tek gerçek şehit Ali İhsan Kalmaz'dır. Diğer yandan, üç olarak görülen şehit sayısı, sonradan iki kişinin eklenmesiyle beş yapılmıştır.

Burada aynı zamanda İslamcı kesimlerin bir bölümü adına bir tezatlıktan da bahsedilebilir. Menderes ve arkadaşlarının idamının, İslamcı kesimlerce çokça eleştirilmesi genel bir yargı olarak yukarıda belirtildi. Fakat bir yandan da bunun tersine Ortadoğu'da ya da Afrika'da olsun, yapılma amacına ve gerçekleştiren tarafa göre, özellikle İslamcıların daha

---

Türkiye'deki Huzursuzluğun Kaynağı 1960'daki İdamlardır”, **Yeniden Milli Mücadele**, C. X, Sayı: 470, 6.2.1979, s. 11.

²²⁶ “27 Mayıs “İhtilâller de böyle olurmuş!...””, **İslami Hareket**, C. II, Sayı: 15, 20.5.1979, s. 5.

radikal görüşlerde olanları tarafından askeri müdahalelere karşı farklı tepkiler verildiği de görülmüştür.

Mesela yukarıda, İslamcı bir kaynaktan, 27 Mayıs darbesi konusundaki tutumu nedeniyle haklı bir alıntı yapılan Zülfikar Ali Butto, Pakistan'ın devrik bir lideridir. Onu yönetimden düşüren General Ziya Ül Hak'ın lideri olduğu askeri müdahale ise Türkiye'deki bir kısım İslamcı tarafından normal karşılanmıştır. Çünkü Butto iktidarı devam etse; ülkede “Batıcı” bir anlayışla, “*LAİK DEVLET*” ilkesi uygulanacak ve toplum da bu yönde şekillendirilecektir. Bu, aslında Ortodoks İslamcılar tarafından “*Tağut*” olarak görülür. Bu nedenle “*tağuti*” düzeni yıkmak isteyen, bir askeri müdahale olsa da bu, Ortodoks İslamcılar tarafından şu şekilde meşrulaştırılır:

“Şimdi, Pakistan'daki bu gelişmeleri “**ASKERİ CUNTA**” gibi değerlendirmek isteyenler çıkacaktır. Ancak şurası bilinmelidir ki, Pakistan'da İslâmi bir devlet kurma çalışmaları vardır. İslâmi devletin, demokratik bir devlet olmayacağı gerçeği gözönüne alınırsa, bu davranış daha kolay kavranır...”²²⁷

Bu Tağuti düzenden anlaşılan, parlamenter demokrasinin, oluşturulacak İslami düzen bağlamında yok hükmünde sayılmasıdır. Nitekim Ortodoks İslamcılar tarafından demokrasinin bir alternatifinin olduğu, bunun da yolunun öncelikle var olan düzenle mücadeleden, daha sonra da Müslüman hayatına uygun yeni bir rejim inşa etmekten geçtiği düşünülmüştür.²²⁸ Mesela Pakistan'da askeri müdahaleyi gerçekleştiren Ziya Ül Hak'ın, İslamcı yazar Selâhaddin Eş Çakırgil tarafından “...İslâma dayalı bir düzene geçmek için *çırpınan*” biri olarak değerlendirilmesi, onun artık amacını nasıl gerçekleştirdiği noktasını önemsiz kılacaktır.²²⁹ Fakat bu düşüncenin karşısında “*particilik*” anlamında belli bir siyasi

²²⁷ “Demokrasi’yi Pakistan’dan kovdu”, **Hicret**, Sayı: 6, 22.10.1979, s. 12; Mesela buna benzer bir anlayışın her türlü ideolojik yaklaşımdan, her türlü ‘izm’ den uzak durması belirtilirken kişi ya da kitleler için sadece Müslümanlık üzerinden bir yakıştırma, kabul edilebilir görülmüştür. Yani insanların koyduğu kanunlar sonucunda oluşan “*Laik devlet*” oluşumunun karşısında, Allah’ın koyduğu kuralların ve “*Tevhid*” anlayışının geçerli olduğu bir “*İslami devlet*” yapılanmasıdır önemli olan. Dolayısıyla modern anlamda ulus-devletlerin oluşmasından farklı olarak, devletlerin ilk olarak Hz. Adem’e gelen vahiy yoluyla oluşturulduğu düşünülmekte ve modern anlamdaki devletlerin varlığı da bu yüzden kabul edilmemektedir. Bkz.: Hüsnü Aktaş, “Devlet Nedir, Ne Değildir?”, **Hicret**, Sayı: 3, 1.10.1979, s. 5; Ayrıca Tağut ya da Tağuti düzen “*Dinsizliğin hâkimiyeti*” olarak açıklanabilir. Nazih Ayubi, **Arap Dünyasında Din ve Siyaset**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Cep Kitapları A.Ş., 1993, s. 271.

²²⁸ Selâhaddin Eş Çakırgil, “Demokrasi Karşısında Kemikleştik Mi?”, **Hicret**, Sayı: 6, 22.10.1979, s. 4; Mesela 1977’de, Cami-ül Ezher Üniversitesi tarafından, İslami bir anayasa yapma amacı olan ülkelere önerilen bir anayasa taslağından bahsedilebilir. Bunun aynı zamanda, parlamenter demokrasiyi çözüm olarak görmeyen bir anlayışa yakın olduğu görülebileceği gibi, bu anayasa ile bir şeriat devleti kurmanın amaçlandığı; planın, “*Devletin Şekli*” kısmında şu şekilde ifade edilmekteydi: “.....Devleti, bir İslâm devletidir. Onda en yüksek hüküm Allah’ın hükmüdür. Kuvvetin kaynağı Allah’tır. Devletin en yüksek programı **İSLÂM ŞERİATI**’dır”. Bkz.: “İslâm Anayasası Plânı”, **Akıncılar**, Sayı: 8, 1979, s. 7.

²²⁹ Selâhaddin Eş Çakırgil, ““Açmaz” da mıyız, yoksa “hazır” ımız tamam mı?”, **Hicret**, Sayı: 4, 8.10.1979, s. 4.

oluşumun etrafında birleşilmesi ve parlamenter demokratik sistem içinde mücadele edilmesini belirten kesimler de vardır.²³⁰ Bir karşılaştırma yapmak amacıyla, parlamenter demokratik sistem içinde mücadele eden bağımsız bir parti konumundaki MSP ve parti lideri Erbakan'ın konuyla ilgili görüşlerinden de bahsetmek gerekir.

Elisabeth Özdalga'ya göre, 1970'lerin sonunda, mevcut düzenin yerini “Şeriat”ın alacağına dair, Erbakan ve partisi MSP tarafından daha sert söylemler ortaya konmuştur. Mesele General Ziya Ül Hak, Pakistan'da yaptıklarıyla, Erbakan'ın dikkatini olumlu anlamda çekmiştir. Bu doğrultuda bir İslamcı parti ve lideri tarafından şeriat, cihat gibi kavramların Müslüman kitlelere hitaben kullanılması da önemli bir göstergedir. Erbakan, böylece meselenin hem radikallik içeren hem de içermeyen boyutunu, yani “*Müslüman dindarlığından bahsederek*” ikili bir rol üstlenmiştir. Bu söylemin ikincisi, daha makul bir şekilde, dindar kesimlerin ihtiyaçlarını gidermeye yönelik, İslam Anayasası çerçevesi dışında bir şeriat anlayışı içeriyordu. Bu bilgilerden hareketle, Milli Görüş bağlamındaki genel anlayış, Türkiye'nin laik düzenine yönelik herhangi bir tehdit ortaya konmamasıydı ki²³¹ Erbakan'ın yıllarca sakınmadan orduyu destekleme bağlamında kullandığı; Tanıl Bora'nın ifade ettiği “*militarist dil*”in sebeplerinden biri, belki de buydu.²³²

Fakat özellikle ordu, Milli Görüş liderinin bu konudaki samimiyetinden çok da emin olamayacaktır. Bu bağlamda Erbakan'ın şeriat ya da cihat kavramlarını kullanması pragmatik amaçlar içerse de, aslında bunun uygulama aşamasını görmek gerekliydi. Örneğin 28 Şubat süreci de TSK'nın, Erbakan'ın Başbakanlık görevini yürütme şekline bir tepkisi olarak gerçekleşmiştir. Erbakan'ın bu doğrultuda ordu tarafından kestirilemeyen ikili rolü, özellikle radikallik bağlamında görülebilecek söylemleri ve uygulamaları, süreç sonunda orduyla karşı karşıya kalan ve Ziya Ül Hak'ı da bir dönem destekleme yönünde eğilim gösteren Erbakan'ın istifasını getirmiştir.

Fakat Özdalga'ya göre, Erbakan'ın İslamcı kitlelerin desteğini almak adına ortaya koyduğu ikili rolü, ya da bir askeri müdahale ile yönetimi ele geçirmiş Ziya Ül Hak'ı desteklemesi onun bir darbe destekçisi olabileceği anlamına da gelmemelidir. Bu, o dönem itibarıyla Siyasal İslam'ın gerek kitleleri etkileme gerekse de İslamcı bir şeriat anayasası

²³⁰ Zübeyir Yetik, “Particilik de bir şeydir”, **Akıncı Güç**, Sayı: 7, 15.9.1979, s. 6.

²³¹ Özdalga, **İslamcılığın...**, s. 126-127; Bülent Tanör'e göre de Milli Görüş'ün amacı, İslamcı bir siyasi rejim ve düzenini sağlamaktır. Nitekim bu, Milli Görüş tarafından, içinde aşırılıkların bulunmadığı bağlamıyla, hareketin “sosyal” ve “dayanışmacı” eğilimi vurgulanarak yapılıyordu. Tanör, **Anayasal Gelişme...**, s. 102-103.

²³² Ayrıca bu, Tanıl Bora'nın belirttiği gibi Milli Görüş'ün Faşist ideolojiyle olan bağının da bir göstergesidir. Bora, “Türkiye’de Faşist...”, s. 362.

ortaya koyma gücünün olmamasıyla da orantılıdır. Bir diğer anlamda, Türkiye’de bir ölçüde bulunan “*köktencilerin*” sayısının çok fazla olmaması da önemli bir göstergedir.²³³ Bu yüzden, farklı düşündükleri görülen bu iki İslamcı kesimin -radikal olan, olmayan- fikirleri arasında, net sınırların olmadığını da belirtmek gerekir.

Bu bağlamda, Pakistan örneğinde olduğu gibi, Ortadoğu’da askeri müdahalelerin yaygın olması nedeniyle buna benzer örnekler arttırılabilir. Sonuç olarak önemli olan, askeri müdahaleler konusunda, meseleye pragmatist açıdan yaklaşan İslamcı kesimlerin varlığıdır. Mevcut sistemin değişmesi bağlamında, İslamcı kesimlerin daha radikal düşüncelerde olanlarının, askeri müdahaleler konusundaki görüşlerinin buna benzer bir şekilde olacağını varsayabiliriz. Bu yüzden İslamcı kesimlerin tümünün, askeri müdahaleler meselesine Makyavelist bir anlayışla baktığını söyleyemeyiz. Öyle olsaydı hem -dolaylı da olsa- Butto’nun idam edilmesini eleştiren hem de Ziya Ül Hak hareketini öven İslamcı fikirlere rastlanamazdı.

Türkiye örneğine devam edersek, Yassıada’da cezaların belirlenmesinden sonra idam cezası iptal edilenlerden biri olan Celal Bayar ise, İslamcı kesimler tarafından 27 Mayıs’ın öncesinde ve özellikle sonrasında olmak üzere sürekli eleştirilmiştir. Bunun bir nedeni Celal Bayar’ın ittihatçı geçmişiştir. Mesela Milli Görüş çizgisinden Mustafa Müftüoğlu’na göre, “*bir irtica oyunu*” olarak görülen 31 Mart hadisesine “*gönüllü*” olarak katılanlardan biri de Celal Bayar’dır. Buna göre “*emperyalizmin İslam alemindeki oyununu bozan Abdülhamit Han*”ı düşürmek olan İTC’nin, masonların ve dış yardımların desteğiyle kurulduğu ifade edilmiştir.²³⁴ Celal Bayar’ın siyasete atılması da İTC saflarında olmuştur. İTC içinde, yani çekirdekten yetişen, “*komitacı*” Celal Bayar ne ise, DP dönemi ve 27 Mayıs sonrası yıllardaki

²³³ Özdalga, **a.g.e.**, s. 73; Fakat Yüksel Taşkın’ın da dikkat çektiği gibi, 27 Mayıs sonrasında henüz idamlar olmamışken ve SKB, MBK’dan daha güçlü konumdayken, SKB oluşumunun içindeki bir cuntanın lideri olan Talat Aydemir’in de dahil olduğu bir toplantı -Aydınlık Ocağı eski başkanı Süleyman Yalçın, Aydemir’in SKB içindeki albaylar cuntasını oluşturduğunu ve cunta içinde güçlü olduğunu bilmiyorduk da diyecektir- Necmettin Erbakan aracılığıyla düzenlenebilmekteydi. Bunun da tabii ki bir gösterge olmayıp, aynı zamanda bir çelişki olduğunu belirtmek gerekir. Çünkü Taşkın’ın da belirttiği gibi bu isimler daha sonra 27 Mayıs’a karşı olduklarını belirteceklerdi. Bkz.: Yüksel Taşkın, “Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 633; “İdamların sorumlusu Talât Aydemir’dir”, **Tercüman**, Yıl: 26, Sayı: 9198, 4.10.1987, s. 9.

²³⁴ Mustafa Müftüoğlu, “Celal Bayar’ın politikaya atılmasına babası razı değildi!..”, **Millî Gazete**, Yıl: 8, Sayı: 2648, 27.5.1980, s. 12; Masonluk, özellikle İTC dönemi ortaya konulurken İslamcı kesimlerce çokça bahsedilen bir husus olup, ayrıca komünizmle de ilişkilendirilir. Bu anlamda, “*Her mason komünist, her komünist de Masondur*”, bunları birbirinden ayıran nitelik ise Masonluğun diğerinin aksine daha gizli saklı olan tutumudur. Mesela İTC’nin kurucusu “*Miralay Sadık Bey*” ve diğer birçok İTC üyesi, Mason olarak nitelenerek, bu kişiler, Osmanlı Devleti’nin son bulmasından da sorumlu tutulacaklardır. Bkz.: Yahya Düzenli, “Siyonizm ve masonluğun kısa bir tahlili”, **Hilâl**, C. XVI, Sayı: 185, Haziran 1978, s. 16.

Celal Bayar'da aynı kişidir.²³⁵ Aynı zamanda İslamcı kesimlerin bu bağlamdaki tepkilerinin, tek parti dönemi öncesine de dayandığı görülmektedir.

Celal Bayar'ın eleştirilmesinin bir diğer nedeni, onun din konusundaki tutumudur. Bu bağlamda, özellikle onun 1945 yılı sonrasındaki birtakım söylemlerinden hareket edilecektir. Örneğin 1946 yılı seçim sürecinde, Bayar'ın “*İktidara gelirsek ilk işimiz şeriatı kaldırmak olacaktır!*” sözü, bir dönem İslamcılar tarafından gündeme getirilmiştir.²³⁶ İslamcı çevrelere göre Bayar, “*çok katı bir inkılâpçı ve tamamen lâik zihniyete sahip*” birisidir.²³⁷ Mesela ezanın yeniden Arapçaya dönmesinde asıl payın DP lideri Menderes'te olduğu vurgulanarak, Bayar'ın bu icraatı, sadece DP eliyle değil, tüm partiler tarafından yapılmış gibi göstermesine de İslamcılarca karşı çıkılacaktır. Arapça ezan sorununun partiler arası bir mutabakatla çözüldüğü tartışılmazsa da, burada eleştirilen, Celal Bayar'ın dindarların yanında görünmekten kaçınmasıdır.²³⁸ Bir başka eleştiri, Bayar'ın Yalova seyahati sırasında kendisi için kurban kesmek isteyen kişilere “*ben lâik bir devletin başkanıyım, benim için kurban kesilmez*” demiş olmasınadır.²³⁹ Nitekim söz konusu eleştiriler, Bayar'ın laikliğinin derecesinedir. Öyle ki, İslamcılar tarafından Bayar'ın, “*bazı olaylar patlak verebilir endişesiyle Atatürk'ün cenaze namazının kılınmasına*” izin vermediği söylenmiştir. Cenaze töreni için böyle bir tehdit olsa bile, burada Bayar'ın din anlayışıyla olumsuz anlamda bir bağlantı kurulmuştur.²⁴⁰ Bayar'la ilgili benzeri örnekler arttırılabilir.

Celal Bayar için ortaya atılan bir diğer eleştiri ise onun mason olduğu şeklindedir. Necip Fazıl bu düşüncesini, “*Bayar, herkesin bir mütearife katiyetiyle bildiği gibi en ileri derecede bir mason*”dur şeklinde belirtir. Bunun temeli yine Bayar'ın ittihatçı geçmişine dayandırılır.²⁴¹ Gazeteci Dilipak'a göre 27 Mayıs sonrası süreçte Yassıada'da yargılanan Celal Bayar başta olmak üzere idam cezası alanların hepsi mason oldukları için affedilirken, mason olmayanlar ise Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan gibi eski DP'li

²³⁵ Mustafa Müftüoğlu, “Bayar'ın zihniyeti 1909 yılında ne ise bugün de odur!..”, **Millî Gazete**, Yıl: 8, Sayı: 2649, 28.5.1980, s. 12.

²³⁶ Ali Haydar Öztürk, “Celâl Bayar Ne anlatıyor, ne düşünüyor, ne yapıyor?”, **Büyük Doğu**, C. XII, Yıl: 22, Sayı: 3, 6.10.1965, s. 3.

²³⁷ A. Mücahid Hocaoğlu, “Demokrat AP”, **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1378, 12.11.1976, s. 7.

²³⁸ Mustafa Müftüoğlu, “Celal Bayar, Ezan meselesini Demokrat Parti'ye mal etmiyor!..”, **Millî Gazete**, Yıl: 8, Sayı: 2660, 8.6.1980, s. 6.

²³⁹ Ali Haydar Öztürk, “Bayar'a yapılan teklif”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 467, 1.5.1974, s. 2.

²⁴⁰ Mustafa Müftüoğlu, “Atatürk'ün ölümünde cenaze namazının kılınmasına Celal Bayar karşı çıktı!”, **Millî Gazete**, Yıl: 8, Sayı: 2654, 2.6.1980, s. 6.

²⁴¹ Celal Bayar kendisine Mason suçlaması yapıldığında, iddiaların doğru olmadığını söyleyecektir. Bkz.: Kısakürek, **Benim Gözümde...**, s. 251-252; **Celal Bayar: Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz. Yücel Demirel, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 182; Farklı bir örnekte Celal Bayar, Mason olup olmadığı konusunda kendisinden bilgi isteyen Tekin Erer'e de, bunun doğru bir bilgi olmadığını söyleyecektir. Bkz.: Tekin Erer, “Celal Bayar ve Masonluk!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1806, 27.8.1965, s. 3.

siyasetçilerdi.²⁴² Buna göre, “*Celâl Bayar mason olduğu için idam edilmekten kurtuldu, fakat Menderes mason olmadığı için, dine saygılı olduğu için asıldı!...*”²⁴³

Öte yandan Adnan Menderes için olduğu gibi, Celal Bayar’ın da 27 Mayıs darbesinin sorumlusu olarak görüldüğü örnekler vardı. Örneğin Necip Fazıl, Bayar’ı, ittihatçı ve komitacı kimliğinden dolayı 27 Mayıs’tan sorumlu tutmuştur. Necip Fazıl, Bayar’a, 27 Mayıs askeri müdahalesine giden süreçte muhafızınıza neden daha dikkatli bakmadınız sorusunu sormuş ve bunun üzerine Bayar’dan: “*Benim orduya hürmetim vardı; şüphe etmeyi bu hürmete yediremedim!*” cevabını almıştır.²⁴⁴ Aslında DP çizgisindeki siyasi seçkinler içinde muhtemelen ordudan en çok şüphe eden kişi Bayar’dır. DP’nin de, TSK’ya genelkurmay başkanı atarken ki titizliği buna örnektir. Nitekim Genelkurmay Başkanlığı’na Orgeneral Rüştü Erdelhun’un getirilmesi ve sonra Erdelhun’un görev süresinin uzatılmasında, Bayar’ın düşüncelerinin etkisi çoktur.

Diğer yandan Dilipak’a göre, 27 Mayıs sürecine giderken, muhalefet partisi lideri İnönü’nün, Kayseri’ye ulaşmadan yolunun kesilmesinden de Celal Bayar sorumluydu. Nitekim İnönü’nün yolunun kesilmesinin bardağı taşıran son damlalardan biri olduğu, 27 Mayıs 1960’ta görüldü. Ama kimi İslamcılara göre bu olayın sorumlusu, bilinenin tersine Adnan Menderes değil, Celal Bayar’dı. Hatta Menderes, özellikle İnönü’nün engellenmesine karşıydı. Menderes’e göre bu şekilde hem CHP’ye seçim kozu verildi hem de iktidar eliyle “*memlekette seyahat özgürlüğü*” olmadığı gibi bir ortam yaratıldı.²⁴⁵ Gazeteci Dilipak’a göre “*Bayar! Suçlu fakat ilgisiz, bilgisiz rollerde kaypak bir politikacı!*” idi. Bunun yanında Dilipak, Bayar için, “*İsmet Paşa’nın haleti ruhiyesinin bir başka beden kalıbında ve başka bir fitratta yeniden biçimlendirilmiş şekli*” diyecektir.²⁴⁶ İslamcı kesimlerin 27 Mayıs sürecine gidişle ilgili ve sonrasında İsmet İnönü değerlendirmelerine değinmiştik, dolayısıyla Celal Bayar’ın da İslamcıların gözünde -ama özellikle 27 Mayıs sonrasında- İsmet İnönü’ye yakın bir yerde konumlandırıldığı söylenebilir.²⁴⁷ Tabii bu değerlendirmelerle, yine Bayar’ın eski CHP’li kimliğiyle bir bağlantı da kurulmaktadır.

²⁴² Dilipak, **İhtilaller Dönemi...**, s. 134.

²⁴³ Ahmed Hulûsî, “Son Ümid: Eski DP’liler!”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 476, 20.4.1974, s. 3.

²⁴⁴ Kısakürek, **Benim Gözümde...**, s. 418.

²⁴⁵ Dilipak, **Menderes Dönemi...**, s. 249.

²⁴⁶ **A.e.**, s. 249-250.

²⁴⁷ İnönü ve Bayar’ın benzetilmesi, hatta aradan Adnan Menderes ve birkaç kişinin çıkarılmasıyla diğer tüm DP’liler için de geçerlidir. Bkz.: Ahmed Hulûsî, “Ha İnönü Ha Bayar!”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 516, 19.6.1974, s. 3.

Diğer yandan Necip Fazıl da Bayar'ın idam cezasının Yassıada'da müebbet hapse çevrilmesini, onun masonluğuna bağlayacaktır. Ama Necip Fazıl, Bayar'ın Yassıada'daki sağlam duruşunu da şu şekilde övecektir:

“Celal Bayar, idam hükmü karşısında öteden beri Demokrat Parti çevresinde tuttuğu cenahın daimî inadı içinde, vakarlı, metanetli, hissiz olmayı bilmiş ve belki de Adnan Beyi sağa yöneltmemek ve boşlukta bırakmak suretiyle başına getirdiği âkıbet karşısında, kendi hissesiyle, gece baskıncılarına en küçük baş eğme âdiliğine düşmemiştir. Bu nokta Celal Bayar'ın hemen hiç kimsede olmayan en kuvvetli tarafıdır.”²⁴⁸

Buradan anlaşılıyor ki Celal Bayar'ın, öncelikle cumhurbaşkanlığı döneminde gerek siyaseten gerekse de orduyla ilişkileri anlamında başarısız görülmesinden dolayı, 27 Mayıs gibi bir akıbetle karşılaşılmıştı. Tabii burada İslamcı kesimler tarafından DP lideri Adnan Menderes'e yapılan eleştirilerden de bahsedilebilir. Sonuç olarak 27 Mayıs öncesinde gerek muhalefetin etkisini arttırdığı DP'nin son iktidar dönemi gerekse de muhalefete ya da basın, üniversiteler, aydınlar, ordu kesimlerindeki hareketlenmelere karşı yapılan, Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, muhalefetin mallarına el konulması vb. birçok uygulamada, birçok İslamcı aydın tarafından bu iki liderin hataları görülmüştür. Fakat İslamcı kesimlerin düşüncesinden anlaşıldığı kadarıyla, DP'nin başına gelenlerden Celal Bayar'ın Menderes'ten daha çok sorumlu görüldüğü halde, anlaşılamayan, neden sadece Menderes ve iki partilisinin idam edildiğidir. Dolayısıyla bu, 27 Mayıs sonrasında, İslamcı kesimler tarafından hep bir eleştiri konusu yapılacaktır.

Celal Bayar'ın eleştirildiği bir diğer nokta; 1960'ların sonunda itibaren siyasal partileri de olan İslamcı kesimlerin, artık rakipleri olarak gördükleri Bayar ve kimi eski DP'lilerin siyasete girmelerine olan tepkileriydi. Buna göre Milli Görüşçü Millî Gazete yazarı Mehmet Pala tarafından “*Celâl Bayar'ın uğraşmaları, mahut basının telâş ve locaların gayretkeşliği, işbirlikçilerin saltanatının sallantısını haber veriyor*” denilerek, Yassıada'da yargılandıktan sonra af yolu açılan eski DP'lilerin siyasete geri dönüşüne kırmızı ışık yakılıyordu. Artık siyasetin içinde olan İslamcıların, Bayar ve çevresinin, oluşturacaklarını iddia ettikleri “*millî cephe*”, İslamcı kesimlere göre olsa olsa “*Masonik cephe*” olabilirdi. Artık İslamcı hareketin siyasallaştığının da bir göstergesi olan bu duruma göre, “*Türkiye’de bir millî cephe vardır ve bunun tabelâsı MSP. dir.*”²⁴⁹ Bu bağlamda masonluğun; din karşıtlığı, beynelmilelcilik, solculuk, komitacılık vb. birçok noktada suçlama nedeni yapıldığı görülmektedir. İslamcılar

²⁴⁸ Kısakürek, **Benim Gözümde...**, s. 504.

²⁴⁹ Mehmet Pala, “Eski Demokratlar ve Siyasete Dönüşleri”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 507, 10.6.1974, s. 2.

tarafından Celal Bayar’a yapılan suçlamalar az ya da çok, bir yerinden bütün bu noktaları kapsamaktadır. Sonuç olarak sağ kesimlerce bir düşman imgesi haline getirilen masonluk yakıştırması, İslamcı kesimler tarafından Celal Bayar’a yapılan eleştirilerin, en azından 27 Mayıs’tan sonrası için istikrarlı bir şekilde sürdüğünü göstermiştir. Bu bağlamda Bayar, olası masonluğu noktasında Türk sağında belki de en çok eleştiri alan siyasetçilerden biridir.

B. Milliyetçi Akımların 27 Mayıs Algısı

Milliyetçi yaklaşımın 27 Mayıs açısından incelenmesi; onun, DP'li ya da İslamcı görüşlerden birtakım temel farklarını da belirtmeyi gerektirir. Diğer yaklaşım örneklerinde gerek DP çizgisi gerekse de İslamcılık düşüncesine yakın olan kesimler, 27 Mayıs darbesinden öncelikle etkilenen konumdaydı. Milliyetçi yaklaşımın önde gelenleri ya da 27 Mayısçı cuntadan dışlanan Alparslan Türkeş ve onun cunta içindeki destekçileri ise, bizzat 27 Mayıs sürecinin içerisinde yer alan, süreci etkileyen kişilerdi. Bunun dışında, Türkçüler ve Anadolucular gibi, söz konusu milliyetçi çizgi içerisinde değerlendirilebilecek farklı gruplar da mevcuttur. Bu bağlamda ilk olarak ele alınması gereken kesimler, Türkeş ve onun destekçileridir.

1. Türkeş Çizgisi ve 27 Mayıs

Türkeş çizgisi, 27 Mayıs cuntacılığında Ülkücü Hareket'in kurulmasına giden süreçte ortaya çıkmıştır. 27 Mayıs sonrasında, cunta üyesi milliyetçi kesimlerin gerçekleştirmeyi tasarladıkları ama bunu yapamadıkları noktalar, yani onların darbe sürecinden beklentilerinin karşılanamaması, bu hareketin ortaya çıkmasının önemli nedenlerindendir. Dolayısıyla milliyetçi kesimler adına konuya bakış açısını, 27 Mayıs darbesine destek verilen ya da 27 Mayıs darbesinin karşısına geçilen bölüm olarak iki parçaya ayırmak mümkündür. Ama ilk olarak hem bu çizgi üyelerinin hem de bu kesimden destekçilerin 27 Mayıs öncesindeki görüşlerine açıklık kazandırmak gerekir.

a. Askeri Müdahale Öncesi

Milliyetçi kesimlerin 27 Mayısla ilgili düşünceleri, aslında onların 1960 öncesinde ortaya koydukları var olma mücadeleleriyle paralel bir şekilde gelişmiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs öncesinde daha homojen bir topluluk görünümünde olan milliyetçi kesimler tarafından DP ve CHP'nin icraatlarındaki olumsuzluklar bağlamında çok büyük farklar görülmeyecektir. Dolayısıyla da askeri müdahalenin yöneleceği hedef ya da parti konusunda, bu çizgideki cuntacıların özellikle bir seçimi olmayacaktır ki 27 Mayıs darbesi, DP'ye karşı yapılmıştır. Aslında DP, Türkiye'de, muhtemelen de tek parti yönetimine muhalif sağ kesimlerin çoğunun umutla beklediği, 'kurtarıcı' bir parti olarak da görülüyordu.

Nitekim Kurucu Meclis'in milliyetçi üyelerinden biri olan Abdülhadi Toplu'ya göre, DP döneminde halk artık devleti karşısında değil, yanında görmüştü. Çünkü daha önce halk, devleti sadece Jandarma'nın sert uygulamalarından ibaret sanıyor ve devletin vergi alma özelliğini biliyordu. DP döneminde halk, yerel kıyafetleriyle meclise bile girebiliyor, sorunlarını üst düzey yetkililerle çözebiliyordu. Kırdan kente göç ve şehirleşme oranı artmıştı. Tüm bu gelişmeler, DP'nin ekonomik anlamda tarım ve hayvancılık yoluyla, kırsal bölgelerdeki kalkındırmayı hızlandırdığı sürece aittir.¹ Toplu'nun bahsettiği dönemler, DP iktidarının ilk yılları olup, dış yardımların kesilmesi, tarımda istenilen çizginin tekrar yakalanamaması gibi nedenlerle, 1950'li yılların ortalarına kadar sürecek bir gelişim görüntüsünün ardından, DP için sonucu 27 Mayıs darbesiyle bitecek bir dönemin kapıları açılacaktı.

Gazeteci Taha Akyol ise 27 Mayıs'ı, bürokrasi-halk ikileminden doğan bir sonuç olarak değerlendirmiştir. Buna göre DP; aydını da yanına alan, geçmişte “*bürokratik diktatörlük*” olarak görülen CHP'ye, biraz da süreci popülarize ederek, sadece icraatlar yoluyla karşılık veriyor ve fikirsel bağlamı ihmal edip, konumunu sertleştirmekten başka bir şey yapmıyordu. Akyol'a göre 27 Mayıs bu yüzden sadece bir kısım subayın yönetime müdahale etme isteğinden ibaret değildi.² Bürokrasi-halk ikileminin kökleri, Osmanlı döneminden itibaren düşünülebilecek gelişmelerin ürünüyken, aynı şekilde ordunun kendi geleneklerindeki yönetime müdahale isteğinin de bunda etkisi vardı. Dolayısıyla ikisi birbiriyle bağlantılı ve birbirini etkiler niteliktedir. Örneğin Türkeş'in, Milli Şeflik dönemindeki ağır hayat şartlarının, Türk Ordusu içindeki cunta yapılanmalarını, askeri müdahaleye yönelttiğini söylemesi bundandı. Nasıl ki Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde aydınların genel amacı, daha çok dış nedenlere bağlı olarak devleti bir arada tutmaksa, subayların da bu yöndeki kaygıları daha çok iç siyasi nedenlerle ilgiliydi ve bu yüzden DP dönemindeki siyasi gidişat kimi subaylar tarafından dikkatle izlendi.

27 Mayıs cuntasının Türkeş çizgisindeki üyesi Dünder Taşer, CHP'den farklı olarak DP'nin, devletin imkanlarını kendi destekçilerine sunmaktan başka bir şey yapmadığını söylerken aslında DP'nin patronaj sistemini iyi kullandığını da vurgulamış oluyordu. Nitekim hem DP hem de CHP için geçerli olan, siyasetin çıkar sağlama alanı bulmak için yapıldığıydı. Taşer'e göre, zaten bu sürece itiraz edecek olanlar da 27 Mayıs'ın yolunu açan ve hiçbir fayda

¹ Abdülhadi Toplu, **Anayasa'da Milliyetçilik Mücadelesi**, Ankara, Töre-Devlet Yayınevi, 1976, s. 17-18.

² Taha Akyol, “27 Mayıs”, **Hergün**, Yıl: 31, Sayı: 11308, 30.5.1979, s. 8.

hesabı yapmadan ortaya çıkan üniversite gençliği³ Taşer'in bu düşüncesi, milliyetçi kesimlerin, daha sonra 27 Mayıs öncesinde ortaya çıkan gençliği, Cumhuriyet Halk Partili ya da sol bir oluşumun üyeleri gibi görmeleri sonucunu doğuracaktı. Yani bir diğer anlamda milliyetçi kesimler kendi gençliklerini, 27 Mayıs öncesi sokağa çıkan gruplardan ayıracaktır. Bu durumun, milliyetçi kesimlerin 27 Mayıs konusundaki fikir değişiklikleriyle paralel olduğu aşağıda daha iyi görülecektir. DP ile ilgili bu ve benzeri fikirlerin, milliyetçi kesimlerin çoğu tarafından kabul edildiği söylenebilir.

Dündar Taşer'e göre, TSK'da cuntacı gruplaşmaların 1954 yılında artması, subayların maceracı olmasından değildi. Taşer bu bağlamda, DP'nin olumsuz uygulamalarına ek olarak, bir DP milletvekilinin mecliste yaptığı konuşmada geçen; "*Subayların yatak odasından hizmet erlerini çıkaracağız*" sözünün, askerler üzerindeki olumsuz etkilerinden de bahsedecektir. Taşer'e göre bir siyasetçinin böyle çirkince bir iftirayı atarken, karşısında "*silahlı*" güçlerin olduğunu hesaplaması gerekiyordu.⁴ Buna rağmen, askeri müdahale yapmayı planlayanlar, özellikle 1950'lerin ikinci yarısında, mevcut iktidarı düşürme amacından uzak, sadece ordu mensuplarının memnun olmadığı noktalarda düzeltmeler yapmayı amaçladılar. 27 Mayıs darbesinin yapımcılarından ve MBK üyesi de olan Orhan Erkanlı'ya göre, ordu mensuplarının farkına varamadığı nokta, orduyla ilgili düzeltmelerin içeriden yapılamayacağı, yani dışarıdan iktidara sahip olarak daha rahat yapılabileceğiydi.⁵ Tüm bu özellikler; temelinde kimi ordu üyelerinin sürece müdahale etme hakkını kendilerinde gördükleri -buna ordunun pretoryen bir nitelik kazanması da denebilir- ve onların mevcut statükoyu devam ettirme isteklerini gösteriyordu. Bunun bir askeri müdahale seçeneğinden önce, ordu tipolojilerinden, 'hakem tipi' ya da 'arabulucu' nitelikte ordu örneğine daha yakın olduğu söylenebilir. Askeri müdahalenin olmadığı birinci aşamadan, müdahalenin öngörüldüğü ikinci aşamaya geçiş ise, ordu üyelerindeki müdahale etme ihtiyacının artmasındandır. Bu da, ordu üyeleri açısından kendi hareketlerini meşrulaştıracak birtakım nedenlerin aranmasına yol açtı ve sonrasında cuntacılar, askeri müdahale için biraz da fırsat kollamaya başladı. Bu doğrultuda kuvvet, cuntacılar tarafından ülke içindeki siyasal kutuplaşmadan alındı.

³ Dündar Taşer, "Kayırma ve Doyurma İttifakı", **Devlet**, Sayı: 38, 22.12.1969, s. 12; Ayrıca 27 Mayıs'ın gerçekleşmesinde DP'nin rolünün irdelendiği bir yazı için bkz.: Faruk K. Timurtaş, "27 Mayıs İnkılâbını Hazırlayan Sebepler", **Toprak**, Sayı: 69, 1.8.1960, s. 10-11.

⁴ Dündar Taşer, "Fesadın ittifakı çabuk gelişti", **Millî Hareket**, Sayı: 9, Nisan 1967, s. 12.

⁵ Erkanlı, **Askerî Demokrasi...**, s. 10-11.

DP'nin Tahkikat Komisyonu'nu kurup çalıştırması, muhalefeti, çok partili sistemin baskı rejimi haline getirildiği düşüncesine sevk ederken CHP lideri İsmet İnönü, DP için, “*Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam*” sözlerini söyledi. Cuntacı Orhan Erkanlı'ya göre bu, ihtilalci askerler için bir “*yeşil ışık*”tı. İhtilalcilerce anlaşılan, en azından İnönü'nün, olabilecek bir ihtilalin karşısında durmayacağıydı. Erkanlı, askerleri ihtilale sevk eden son durumu, gençliğin sokağa çıkması olarak gösterecektir, yani İnönü'nün açtığı yol gençlik tarafından tamamlanacaktır.⁶ Alparslan Türkeş de İnönü'nün DP hakkındaki çeşitli beyanatlarının, 27 Mayıs'ın yapılmasındaki etkisinin yüksek olduğunu belirtecektir. Hatta Türkeş, bu iddiayı daha ileri götürüp, İsmet İnönü'nün ihtilalden haberi olduğunu, bu fikre de, ordu içinde İnönü'ye yakın subaylardan edindiği bilgilerle ulaştığını söyleyecektir.⁷

Alparslan Türkeş, 28 Nisan 1960'daki öğrenci gösterilerinin ardından, Türkiye'deki durumu, “*kuvvetli, bulutlu bir hava*” olarak değerlendirecektir. Türkeş'e göre bunun temel nedeni, ülkedeki kutuplaşmış siyasi ortam ile Atatürk'ün ilke ve değerlerinden uzaklaşmış olmasıydı. Türkeş, olası bir askeri müdahalenin, yeni bir milli mücadele döneminin başlangıcı olabileceğini, Türkiye'de bozulduğunu düşündüğü mevcut durum üzerinden şu şekilde dile getirecektir:

“Yurdumuz çeşitli kuvvetlerin tehdidine maruz bulunuyordu. Bu kuvvetler içte ve dışta kendini hissettirmektedir. İşte, kendini gösteren tehlikeli durum, milleti parçalayıcı çeşitli zümrecilik, çeşitli fikirler ve ayırıcı hisler adeta vatandaşlar arasında kardeşliği, sevgiyi silecek şekilde yer etmeye başlayan, yanlış düşmanca, hatalı görüşler ve duygulardır... Görülüyor ki 27 Mayıs'ın esaslı saik ve sebebi, istiklâl mücadelemizin başında ortaya atılmış bulunan ve Atatürk'ün etrafında toplanan bütün yurtseverlerin, bütün milliyetçi Türk çocuklarının, Türk milletini kurtarmak, Türk vatanını tam bir bağımsızlığa kavuşturmak için kabul ettikleri prensiptir. Bu prensip, daima hür olmak, içte ve dışta belirecek istibdada, içten ve dıştan gelecek esaret altına düşme tehlikelerine karşı daima uyanık olmak, karşı koymak, istibdada karşı isyân etmek ve başkaldırmak.⁸

Bu görüşler, 28 Nisan 1960 sonrasında cuntacılar tarafından fikirden eyleme dönüştürülecekti. Aslında ilk olarak, Orhan Erkanlı gibi, geleceğin 27 Mayısçı ve cuntacı bir

⁶ A.e., s. 14; Aynı Orhan Erkanlı başka bir beyanatında, “İnönü'nün ihtilale karşı olduğunu tahmin ediyorduk” diyecektir. Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 18.

⁷ Muammer Taylak, **27 Mayıs ve Türkeş**, 2. bs., Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1977; Oysaki 27 Mayıs darbesi ile birlikte MBK'nın başına geçirilen Cemal Gürsel, 28 Mayıs 1960 tarihinde telefonla aradığı CHP liderine; İnönü'nün Günlüklerini yayına hazırlayan Ahmet Demirel'in, İnönü'nün damadı, gazeteci Metin Toker'den de alıntı yaptığı üzere şunları söyleyecektir: “Size karşı kusurluyuz paşam. Hareketimizi size önceden haber vermedik. Fakat verseydik, bizi bundan caydırmak isteyeceğiniz biliyorduk. Yapacak başka bir şeyimiz kalmamıştı.” Dolayısıyla, CHP'nin 27 Mayıs öncesindeki siyasi kutuplaşmaya katkısı olduğu açık olsa da Gürsel'in bu sözleri; Türkeş'in, İnönü'nün darbeden haberi olduğu konusunda -büyük ihtimalle- yanlış olduğunu gösteriyordu. **İsmet İnönü: Defterler 1919-1973**, Haz. Ahmet Demirel, 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 567.

⁸ Türkeş, **27 Mayıs...**, s. 67.

üyesi, göstericilerin karşısında güvenliği sağlamak için kolluk kuvveti olarak konumlandırıldı. Nitekim Erkanlı'nın emrindeki askeri birlikler, 30 Nisan'da yine olası öğrenci hareketlerini bastırmak için Aksaray, Beyazıt, Sultanahmet bölgesinde hareket halindeydi. Burada Nedim Özpolat adlı bir lise öğrencisi, tankların paletleri altında kalarak hayatını kaybetti. Askerlerin buradaki tavırlarını sertleştirmelerini ve daha kararlı olmalarını isteyen, meydandaki olayları helikopterle izleyen, daha önemlisi toplanan öğrencilere ateş edilmesi emri veren ve daha sonra Yassıada'da yargılanacak olan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhun'du. Bunun ardından, dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın etkisiyle, 5 kişiden fazla olmaları durumunda topluluklara ateş açılacağı, bir tebliğ ile bildirildi.⁹ Tüm bu olaylar toplumsal kutuplaşmayı daha da arttırdı. Türkeş'in de ifade etmeye çalıştığı gibi 'istibdat', cuntacı askerler tarafından DP'nin söz konusu süreçte olayları sert bir şekilde bastırması şeklinde anlaşılıyordu.

Orduyu ihtilale bir derece daha sevk eden diğer olay, Rüştü Erdelhun'un, 30 Nisan 1960'dan sonra, içlerinde Orhan Erkanlı'nın da bulunduğu askerleri toplayıp, onlara, *"Görevinizi yapmadınız, orduya leke düşürdünüz, sizi şimdilik ihtiyata alıyorum, bir dahaki sefere hepinizi divanı harbe vereceğim"* demesi ve sıkıyönetim birliklerinin yerlerinin de bu yüzden değiştirilmesiydi. Erkanlı'ya göre iki Tugay subay, bu konuşmalardan haberdar olunca ihtilalci birliklerle ortak hareket etmek için söz vermişti. Bir kısım ordu mensubunun bu işbirliği, askeri darbe açısından dönüm noktası olan 21 Mayıs 1960 tarihindeki *"Harbiye Yürüyüşü"*ne yansdı.¹⁰ Dündar Taşer'in söylediğine göre Harbiye Yürüyüşü'nün bir başka nedeni, 20 Mayıs 1961'de sivil bir albayın kimliğini göstermesine rağmen Kızılay'da polisler tarafından dövülmesiydi. Ertesi gün Harbiye Yürüyüşü gerçekleşti ve yürüyüş için neredeyse tam katılım sağlandı. Taşer'e göre yürüyüş, *"sessiz vakur ve asil"* bir şekilde tamamlandı.¹¹ Bunlar 27 Mayıs'ın ön sarsıntılarıydı. Kimi ordu mensuplarındaki kararlılık, muhafız rejimler kurma amacındaki askeri cuntanın artık geri dönülemez bir yola girdiğini gösteriyordu.

1960 yılı Mayıs ayının gelmesiyle, artık üç kişiden fazla gezen topluluklara ateş açılacaktı ve 1 Mayıs 1960'da sokağa çıkmak yasaklandı. Bir de olası askeri müdahalenin

⁹ Erkanlı, **a.g.e.**, s. 29-33.

¹⁰ **A.e.**, s. 38-39.

¹¹ Ayrıca Harbiye Yürüyüşü sırasında DP'nin bir ilçe başkanının öğrencilerin yaka numaralarını alıp merkez kumandana bildirmesi üzerine, yaptığı fark edilen ilçe başkanı, Harbiyelilerin elinden zor kurtarılmıştı. Siyasi ortamın bu şekilde gergin olduğu bir dönemde Dündar Taşer, kendisine geleceğin ne gösterebileceğini soran bir kişiye, mesele ya *"mukadder bir neticeye"* varır ya da DP hükümeti istifa edip seçimleri yapar diyecektir. Yani askeri müdahaleden başka bir yol yoktur. Bu da ihtilalcilerin kararlılığının bir başka göstergesidir. Dündar Taşer, "İhtilâl ve Sonrası", **Millî Hareket**, Sayı: 10, Mayıs 1967, s. 12.

liderinin kim olacağı sorunu, ihtilalci askerlerce artık konuşulmaya başlandı.¹² Sonuç itibarıyla DP hükümetinin zoru ısrarlı bir şekilde kullanması, ordu içindeki cuntacıların da ihtilali gerçekleştirme konusundaki kararlılığını arttırdı. Erkanlı'nın dediklerinden de anlaşılıyor ki ordu içinde ihtilalcilere katılım ve destek, DP hükümetinin sertlik politikaları sonucunda arttı. Sonuç olarak tüm bunlar artık askeri müdahalenin çok yaklaştığının göstergeleriydi.

b. 27 Mayıs Süreci ve İlk Tepkiler

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi, 27 Mayıs sabahı, cuntacı askerlerin 10 yıllık DP iktidarını düşürmesiyle gerçekleşti. Adnan Menderes ve Celal Bayar da dahil olmak üzere birçok DP'li, Yassıada sürecinden önce Harbiye'de bir araya getirildi. Albay Alparslan Türkeş, müdahalenin amacı ve yönünün duyulması amacıyla bir bildiri yazmakla görevlendirildi. Diğer bir aşama ise İzmir'de yaşayan emekli Orgeneral Cemal Gürsel'i İstanbul'a getirip, onu askeri müdahalenin başına geçirmekti.¹³ Cemal Gürsel, İzmir'den, yine cunta içindeki milliyetçi gruba yakın bir asker olan Muzaffer Özdağ tarafından alındı ve 27 Mayıs askeri müdahalesinin başına geçirilmiş oldu. Cemal Gürsel'in bir askeri müdahalenin başına geçme noktasında fikirsel olarak yeterince hazır olmadığı da görülmekteydi.¹⁴ Bu da zaten darbenin karşısında olan sağ kesimlerin 27 Mayıs'la ilgili en çok eleştirdikleri noktalardan biriydi. Ayrıca onların, 27 Mayıs'ın plansız bir hareket olduğu ve kadrolarının yeterli olmadığı hakkındaki tezlerini destekliyordu.

27 Mayıs'ın ilk bildirisi aslında Orhan Erkanlı'nın yazdığı ve 27 Mayıs sabahı 4.36'da okunan metindi. Bu bildirinin en önemli amacı da Ankara, İzmir ve Eskişehir'deki -Başbakan Adnan Menderes de Eskişehir'de olduğundan- cuntacılara radyo üzerinden mesaj verebilmektir. Darbenin resmi bildirisini ise Alparslan Türkeş, 27 Mayıs sabahı saat 5.30'a kadar yazdı ve sonrasında Ankara radyosunda okudu.¹⁵ Türkeş'e göre bu bildiriyle, Türk

---

¹² Erkanlı, **a.g.e.**, s. 40.

¹³ Cuntacılar, Cemal Gürsel ihtilalin başına geçene kadar, General Fahri Özdilek'i geçici başkan olması konusunda ikna etmişlerdi. Ayrıca Gürsel'den olumsuz bir sonuç alınması halinde, Fahri Özdilek MBK'nın da başına geçecekti. Ek olarak, müdahalenin önemli bir aşamasında görev alan Orhan Erkanlı'nın gözünden daha detaylı bilgi için bkz.: **A.e.**, s. 39-73.

¹⁴ Erkanlı, **Anılar...**, s. 293-294.

¹⁵ Erkanlı, **Askerî Demokrasi...**, s. 62-64. Bildirinin nasıl hazırlandığının anlatımı için bkz.: Türkeş, **27 Mayıs...**, s. 23-24.

Milletine, “yeni ve güzel bir ruh müjdelenmişti. Kirli oyunlardan uzak, birleştirici, kaynaştırıcı, güven, ümit ve enerji aşılayıcı bir devlet idaresine yönelinmişti.”¹⁶

Daha önce, DP’lilerle ilgili bölümde de yer alan ve DP’li kesimler tarafından da uyulması gerektiği noktası sürekli vurgulanan söz konusu bildiri, Türkeş’in fikirlerini yansıtmaları açısından da önemlidir. Yassıada avukatlarından Orhan Cemal Fersoy’un da söylediği gibi bu bildiri, 27 Mayıs’ın “*Taahhüt Senedi*” idi.¹⁷ 27 Mayıs sonrasında milliyetçi kesimlerin fikirlerinin şekil almasında önemli bir yer edinecek bu bildiri, Alparslan Türkeş ve onun çizgisini izleyecek kesimlerce de 27 Mayıs’ın bir güvencesi olarak görülecekti. Bu nedenlerle, Türk sağındaki bütün ideolojik unsurların, öncelikli olarak bu bildiriden bahsetmeleri boşuna değildir. Nitekim 27 Mayıs’ta ortaya konulan amaçlar ne kadar gerçekleştirildi sorusu, bu bildiride yazarlara ne ölçüde cevap verileceğiyle ilgilidir. Buna ilerde değinilecek olup, öncesinde milliyetçilerin 27 Mayıs’la ilgili ilk yorumlarına gitmek gerekir.

Dündar Taşer’e göre 27 Mayıs sabahı “*kansız sakin asil ve usta bir müdahale Türkiye’yi bir çıkmazdan kurtardı.*” Ayrıca Taşer, daha önce DP’nin seçimlere gitmesi halinde çözüleceğini düşündüğü sorunların, tersine seçim olsaydı da artık çözülemeyeceğini, çünkü sandıkların başında büyük anlaşmazlıkların olacağı ve halkın da birbirine girebileceği yönünde düşünmektedir. Taşer’in bu tespiti, cuntanın askeri müdahaleyi, kararlı bir şekilde ve tek çıkar yol görerek yaptığını da göstermektedir.¹⁸ 27 Mayıs, Orhan Erkanlı’ya göreyse, “*binlerce subayın müştereken gerçekleştirdiği bir devrimdir.*”¹⁹

Orduyu hakem rolünde değerlendiren Abdülhadi Toplu’ya göreyse, görevi Türkiye’yi korumak olan ordunun yerinde bir hareketidir, çünkü ülkenin içine girdiği bu kutuplaşma, böyle bir darbenin yapılmasıyla son bulmuştu. Hatta Toplu, 27 Mayıs’ı bu bağlamda halkın da onayladığını söyleyecektir. Buna neden olarak da Toplu tarafından halkın hiçbir yerde ihtilale karşı koymaması gösterilecektir.²⁰ Halkın askeri müdahaleyi ne kadar olumlu gördüğü başka bir tartışma konusu olmakla birlikte,²¹ 27 Mayısçıların müdahale için ortaya koyduğu

¹⁶ A.e., s. 81.

¹⁷ Taylak, a.g.e., s. 24-25.

¹⁸ Taşer, “İhtilâl ve...”, s. 12.

¹⁹ Erkanlı, *Askerî Demokrasi...*, s. 12.

²⁰ Toplu’nun burada, 27 Mayıs’ın ilk aşamalarındaki ordunun, milliyetçi kesimlere göre tarafsız konumunu göz önünde bulundurduğu söylenebilir. Ordunun gençleştirilmesi, Devlet Planlama Teşkilatı’nın kurulması vb. birçok icraatın halk tarafından kabul gördüğü söylenmektedir. Toplu, a.g.e., s. 44,111.

²¹ 27 Mayıs’ın halk tarafından benimsendiği noktası, 1961 Anayasa referandumu sonuçları düşünüldüğünde çok da geçerliliği olmayan bir fikirdir. Buna aynı zamanda, DP’nin devamı iddiasında olan AP’nin tekrardan büyük

nedenler, demokrasi ve halk adına yararlı birtakım gelişmelere ulaşma hedefiyle, bir “*popülist milliyetçi*” söylem ortaya koyulmasını gerektiriyordu. İlk aşamada, işin içinde ordunun olması, 27 Mayıs sürecinde olası bir halk tepkisinin en azından verilememesi bağlamında önemli bir göstergeydi.²² Ayrıca ordu ile ilgili buradaki düşünceler, müdahalenin tüm ordu adına yapılması bağlamında değerlendirilse de²³ 27 Mayıs, ordu içindeki bir askeri cunta tarafından hiyerarşi dışında yapılmış bir askeri müdahaledir. Nitekim dönemin Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun’un ya da darbe sırasındaki birçok üst rütbeli ordu üyesinin Yassıada’da yargılanmaları bunu kanıtlar.

Diğer yandan 27 Mayıs, darbeden birkaç sene önce Talat Aydemir’in davetiyle askeri cuntaya katılan Alparslan Türkeş’e göreyse, hazırlık aşaması da dahil olmak üzere bir ihtilal değildi. Ona göre 27 Mayıs, ülkenin güvenliğini koruma, yani bir “*asayiş*” hareketiydi. Zaten bu da, Türkeş tarafından ordunun sahip olması gereken bir özelliği olarak meşrulaştırılıyordu. Türkeş, bu yüzden de söz konusu hareket için “*Ak Devrim*” adının kullanıldığını, hatta Başbakanlık tarafından hazırlatılan kitabın adının da bu yüzden “*Ak Devrim*” olduğunu belirtmiştir.²⁴

Türkeş’e göre 27 Mayıs, bir hükümet darbesi de değildi. Nitekim hükümet darbesi olabilmesi için cuntacıların amacının, yönetimi yerinden etmekle biteceği düşüncesi vardı. Oysa Türkeş’e göre cuntacıların işi darbeyi başarmakla bitmemeliydi. Bu yüzden Türkeş’e göre 27 Mayıs’ı sadece bir “*Hareket*” ya da “*Milli birlik hareketi*” olarak değerlendirmek daha doğrudu.²⁵ Buradan, Türkeş’in 27 Mayıs’ı “*topkekûn*” bir hareket olarak değerlendirdiği sonucuna ulaşılabilir. Bu bağlamda 27 Mayıs, aslında Türkeş gibi hedefi olan kimi cuntacıların yapmak istediği şeyin, sadece ilk aşamasını oluşturmaktadır. Devamında ise askerlerin yönetimi tamamen ele alması ve yönetime istedikleri bağlamda ve sürede

---

kitlelerin desteğini alıp, en azından 12 Eylül 1980’e kadar Türk siyasetinde kapladığı yer de örnek gösterilebilir. Yani 27 Mayısçılar, hareketlerini meşrulaştırmak adına gösterdikleri onca çabaya rağmen, DP’nin seçmen kitlelerini etkileme noktasında pek bir başarı yakalayamamıştı.

²² Tanıl Bora, Nergis Canefe, “Türkiye’de Popülist Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 647-648.

²³ Oysa Alparslan Türkeş 27 Mayıs’ı şu şekilde tüm TSK’ya mal ediyordu: “*27 Mayıs... şerefli Türk Silâhlı Kuvvetlerinin yaptığı milleti kardeşliğe, yükselişe, birliğe ulaştırma hareketidir. 27 Mayıs Türk Silâhlı Kuvvetlerinin eseri ve Türk Milleti’nin öz malıdır.*” Alparslan Türkeş, **Türkiye’nin Meseleleri**, İstanbul, Kutluğ Yayınları, 1977, s. 133.

²⁴ Türkeş, **27 Mayıs...**, s. 21; Türkeş’in ihtilale, o sıralarda yapılacak sol bir askeri müdahaleye engel olmak için girdiği de, Türkeş’in neden ihtilale katıldığı sorusuna bir cevap olarak verilmiştir. Bu bilgiye göre Türkeş ve cunta içinde onun gibi düşünen milliyetçiler, MBK bölünene kadar 27 Mayıs’ın yönünü, sol bir ihtilalden sağ, milliyetçi bir ihtilale döndürmek niyetindelerdi. Ayrıca böyle bir değerlendirme yapılırken, biraz 12 Mart 1971 muhtırasının verilmiş şartlarına benzer vurgulamaların yapıldığı da görülmektedir. Reşat Gürel, “Büyük Ülküye Doğru”, **Devlet**, Sayı: 212, 26.11.1973, s. 9.

²⁵ Türkeş, **a.g.e.**, s. 101.

çekidüzen vermesi gerekmektedir. Bir diğer anlamda askeri rejim, cuntacılar hedeflerini gerçekleştirene kadar devam etmeliydi.

Türkeş, 27 Mayıs'ın birtakım amaçlarını, 27 Mayıs'tan birkaç sene sonra tekrardan şu şekilde belirtecekti:

“27 Mayıs, sefalet, yokluk ve karanlık içinde sahipsiz olarak bırakılmış bulunan köylü ve halk kitlesini en kısa yoldan ve hızla modern uygarlığa ulaştırmak, Türk devletini kendi gücü ile ayakta durabilecek hale getirmek için yapılmıştır.

27 Mayıs, politika bezirgânlıkları ve şahsî menfaat hırsları ile tehlikeye düşürülen Millî Birliği korumak, kardeş kavgasına meydan vermemek gayesiyle yapılmıştır.

27 Mayıs, memleketin savunma gücünü en yüksek dereceye çıkarmak, Türk Silâhlı Kuvvetlerini 2. Cihan Harbi başındanberi terkedilmiş olduğu, ihmal ve bakımsızlık çukurundan kurtarmak için yapılmıştır.

27 Mayıs, topraksız köylüyü toprak sahibi yapmak, bütün milleti içine alan bir yardımlaşma teşkilâtı kurarak hiçbir vatandaşı yardımsız ve sahipsiz bırakmamak için yapılmıştır...

27 Mayıs, ilmi meşale yaparak hızla kalkınmak ve Türk milletini en kısa zamanda atom ve feza çağına sokmak için yapılmıştır.

27 Mayıs, Türkiye'yi muzır cereyanların mânevi istilâsından kurtarmak ve onu millî özelliğine sahip hür bir fikir ve vicdan hayatına karıştırmak için, yani kısacası Türk Rönesansını yaratmak için yapılmıştır.”²⁶

Nitekim bu öngörüler, 27 Mayıs darbesi gerçekleştiğinde, Türkeş tarafından koyulan hedeflerin detaycılığını göstermesi açısından da önemlidir. Türkeş'in bu bağlamda, diğer 27 Mayısçı cunta üyelerinden, -hedefsizlikleri ve plansızlıkları bakımından- farklı bir konumda olduğu söylenebilir. Bu aynı zamanda bizi, Türkiye'de sağın diğer unsurlarının sıkça değindiği, 27 Mayıs gerçekleştiğinde ne kadar plan yapıp yapılmadığı tartışmasına da götürecektir. Örneğin Cemal Gürsel, hareketin lideri olması bağlamında ismi 27 Mayısçılarca önceden düşünülen ve 27 Mayıs askeri müdahalesinin başına geçirilen emekli bir generaldi. Peki, Cemal Gürsel neden askeri müdahalenin lideri konumuna yükseltildi? Burada en önemli unsur; rütbesi yüksek kıdemli bir askerin kapsayıcı otoritesi, yani Gürsel'e birçok kesim tarafından saygı duyulacak olmasıydı. Amaç 27 Mayıs cuntasını daha güçlü kılmaktı. Bu sayede, askeri cunta da saygınlık kazanacaktı. Benzer bir tavır, Mısır'daki Hür Subaylar Hareketi sürecinde de yaşanmış ve hareketin en güçlü ismi Cemal Abdül Nasır olmasına rağmen hareketin başına, ordudaki hiyerarşik düzeni ihya etmek açısından yine bir general olan Muhammed Necib geçmişti. Necib, sonrasında Devlet Başkanı ve Başbakan da olacaktı.

²⁶ Taylak, **a.g.e.**, s. 205-206.

Cemal Gürsel’de buna benzer bir şekilde hem askeri cuntanın lideri hem de Devlet Başkanı olacaktır. Fakat 27 Mayıs örneğinde bu gelişmeler cuntacıların net bir planı doğrultusunda yapılmamıştı. Gürsel’in askeri müdahale kendisine haber verildiğindeki şaşkınlığı ya da cuntacı askerler tarafından onun teklifi kabul edip etmeyeceğinin bile bilinmemesi, bu plansızlığı gösterir niteliktedir.

Türkeş’e göreyse 27 Mayıs, birçok bakımdan planlı bir hareketti. Örneğin Türkeş; gazeteci Metin Toker’e göre de, 27 Mayıs’ın başından itibaren sonraki adımlarını hesaplamış ve doğal olarak da buna göre davranmıştı.²⁷ Bir diğer cuntacı Orhan Erkanlı’ya göre, MBK üyeleri ve onlara yardımcı olanları üç gruba ayırmak mümkündür. Bunlar şu gruplardı: “*Gerçek İhtilâlciler, müdahaleciler ve ne yapacağını bilmeyen kararsızlar...*” bu grupların arasındaki anlaşmazlıklar ihtilalin daha ilk dönemlerinde başlamıştır. Cunta içinde farklı fikirler olsa da, en azından bir süre, fikirsel olarak bir bütünlük sağlanamayacaktır. Askeri cuntanın üzerinde birleştiği en önemli konu, 27 Mayıs darbesinin, etkilerinin devam ettirilmesidir.²⁸ Erkanlı’ya göre de Türkeş, MBK üyeleri içinde 27 Mayıs sonrası en çok hesaplayan kişiydi. Bu, onun 27 Mayıs beyannamesini radyodan kendisinin okumasından bile anlaşılmalıydı. Erkanlı, yukarıda da değinildiği gibi darbe sabahı kendi yazdığı, resmî olmayan ilk bildiriye başkasına okuttuğunu, çünkü kendisinin geleceğe dair bir hesabının olmadığını söyleyecekti.²⁹ Türkeş ise bunun tersine, 27 Mayıs sonrasında yönetsel bağlamda kurulabilecek bir düzen içinde, kendine yer açmaya çalışıyordu.

Türkeş daha sonra Başbakanlık Müsteşarlığı görevini elde etmesini, aslında kendisi ve 27 Mayıs’ın hedeflerinin kesiştiği bağlamını, Muammer Taylak’ın da ondan aktardığı gibi biraz da asıl niyetini gizlemeden -ilginç bir şekilde- şöyle açıklayacaktı:

“Çünkü ben o günlerde ihtilâl kadrosunun en güçlü kişisiydim. Ve ihtilâl olur olmaz da, Başbakanlık Müsteşarlığını işgal ettim. Diğer arkadaşlarım, Başbakanlık Müsteşarlığının önemi hakkında bir fikre sahip değildiler. Sonra kendileri de beyanlarında bunu itiraf ettiler.

²⁷ A.e., s. 147-149.

²⁸ Gruplardan bir tanesi aslında 27 Mayıs sonrasında bir şeyleri değiştirmeye çalışan ama o atılımı da tam olarak yapamayan, Türkeş’e yakın olarak bilinen gruptu. Türkeş ismi grup içerisinde ön plana çıksa da aslında o da örgütün lideri değildi. Erkanlı’ya göre gerçek ihtilâlciler bunlardı. Müdahaleciler grubu ise henüz askeri müdahalenin şaşkınlığı içinde, üzerlerindeki yükü bir an önce bir yere -bir siyasi partiye, CHP’ye- atmak isteyen gruptu. Bunlar daha sonra temelli senatörlüğe de hayır demeyecek olanlardır. Üçüncü grup ise diğer iki grup arasında duruma göre yer değiştirebilen, Erkanlı’ya göre tesadüfen MBK’da yer almış gruptu. Bu nedenlerle MBK üyeleri arasında bir fikir birliği olduğundan bahsedilemezdi. Bkz.: Erkanlı, **Anılar...**, s. 143-145.

²⁹ A.e., s. 305-306; Türkeş’in bu bağlamda bildiriye okuyuşu bile birçok çevreyi ya da en azından kendi gibi düşünen çevreleri etkilemişti. Örneğin Abdülhadi Toplu, Türkeş’in sesinin onu dinleyenlerde bir iç ferahlığı, iç rahatlığı yarattığını, bu sesin hem iktidarın hem de muhalefetin düzgün destekçilerini sevindirdiği iddiasındadır. Toplu, **a.g.e.**, s. 44; Ahmet Kabaklı, Türkeş’in sesini, “*mert, milliyetçi ve tarafsız ses*” olarak övecektir. Ahmet Kabaklı, “Ecellerini Görmüş Gibi”, **Devlet**, Sayı: 22, 1.9.1969, s. 2.

Ben orayı işgal ettim ve orada evvelce kararlaştırdığımız prensipler üzerinde, memlekette hiç kimsenin burnu kanamasın, vatandaşlar arasında huzur kurulsun, diye çalıştım. Zaten ihtilâli de o şekilde planlamıştık...”³⁰

Erkanlı’ya göre, bu göreviyle birlikte Türkeş, artık “*ihtilâlin Kudretli Albayı*”, “*İkinci Adamı*” idi ve ondan artık “*Türkiye’nin Nasırı*” olarak bahsedenler de olacaktı. Fakat bir süre sonra Türkeş’in bu ikinci adamlığı, yani fiili Başbakanlığı, Devlet Başkanı Cemal Gürsel’in de bunu artık uygun görmemesiyle son bulacaktır.³¹ Dolayısıyla, 27 Mayıs’ın öne çıkan kişisi Alparslan Türkeş’ti ve diğer 27 Mayısçıların var olan boşluğu dolduramamaları ya da doldurmak için çaba da sarf etmemeleri, Türkeş’i ön plana çıkarmıştı. Burada şu düşünülebilir: Türkeş, Albay Nasır örneğindeki gibi bir lider olabilir miydi?

Aslında Mısır’daki Hür Subaylar hareketinin liderlerinden Nasır’la karşılaştırıldığında; bir süre askeri rejimin ikinci adamı olsa da Türkeş’in, hem darbenin yapılma aşamasında hem de kurulacak cunta içerisinde, Nasır’ın Mısır’daki darbe sürecinde olduğu kadar ön planda bir yeri yoktur. Bu durum, sonrasında MBK’daki bölünmeyle de ortaya çıkacaktır. Mısır örneğinde Nasır’ın ağırlığının, hiyerarşik olarak doğru olmasa da Muhammet Necib’ten fazla olduğu açıktır. Aynı zamanda Cemal Gürsel, Türkeş’e göre, daha üst rütbelerde olmasının da ötesinde, bir dönem Genelkurmay Başkanlığı için adı da geçen bir ordu üyesiydi; yani Gürsel, hem ordu içinde hem de siyasi çevrelerde Türkeş’e göre daha tanınır, daha çok sevilen biriydi. Fakat yine de, Türkeş’in rütbeli bir asker olması ya da tanınan biri olması durumunda, Cemal Gürsel gibi bir devlet başkanı ya da sonrasında bir cumhurbaşkanı olabileceği düşünülebilir. Türkeş’in bu bağlamdaki tanınırlığı, milliyetçi çevrelerle sınırlıydı. Aslında Nasır ve Türkeş’in, her ne kadar farklı ideolojik yönelimlerde bulunsalar da uzun süreli bir iktidar peşinde oldukları ortadadır ki, Nasır bunu gerçekleştirecektir de. 27 Mayıs’la ilgili konuşulan bir diğer konu, cunta üyelerine; askeri darbeyi dış ülkelerden etkilenerek yaptıklarına dair suçlamalar yöneltilmesiydi. Bu, özellikle Türkiye’de milliyetçi kesimler haricinde Türk sağının diğer unsurları -İslamcı kesimlerden Abdurrahman Dilipak gibi- tarafından da yer yer 27 Mayıs’ı yapan ordu mensuplarına yöneltilen bir suçlamadır.

27 Mayıs darbesinin İstanbul’da gerçekleşmesini sağlayanlardan biri olan Erkanlı’ya göre; 27 Mayıs, hatta 12 Mart muhtırasında bile, dış güçlerin etkisi yoktur. Bu bağlamdaki iddialar genelde Amerikan istihbarat servisleri üzerinden gelmekteyse de 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren askerlerin, askeri müdahale kararlarını hür iradeleriyle verdikleri

³⁰ Taylak, **a.g.e.**, s. 45-46.

³¹ Erkanlı, **Anılar...**, s. 304-305.

söylenmektedir. Erkanlı'ya göre TSK mensupları böyle bir durumda ülkelerinin bir kukla devlet haline getirilebileceğinin farkındadır.³²

Sonuç olarak 27 Mayıs askeri müdahalesinin gerçekleşmesi, iki anlamda olumlu görülmüştür. 27 Mayıs ilk olarak Türkeş çizgisi için, CHP ve DP'den memnuniyetsizliklerini gidermek için bir şanstı. İkincisi Alparslan Türkeş gibi çok eskiden tanınan ve milliyetçi çevrelerde, hakkında olumlu düşünülen bir figürün, 27 Mayıs sonrasında kazandığı mevki, milliyetçi kesimler için bir umut olarak görülmüştür. Dolayısıyla 27 Mayıs'a verilen anlam bundan sonra, öncelikle Türkeş ve yakın arkadaşlarının fikirleri doğrultusunda oluşan beklentiler üzerinden değerlendirilecektir.

c. 27 Mayıs Karşısı Konumlanma

27 Mayıs darbesinin ikinci değerlendirme aşaması milliyetçi kesimler açısından olumsuz bir yönde olacaktır. Çünkü Türkeş çizgisindeki cuntacılar, Türk sağının diğer parçaları gibi, 27 Mayıs sonrasında oluşan siyasi düzenle ters düşmüşlerdi. Daha doğrusu bu kesimlere göre de 27 Mayıs'ın taahhüt senedi olan bildirgeye uyulmamıştı. Peki, bu kesimlere göre 27 Mayıs nasıl bir şekil almalıydı? Ya da bir başka deyişle, Alparslan Türkeş'in de bir Nasır modeliyle cumhurbaşkanlığı vb. uzun süreli makamlar elde ettiğini varsayarak bir çıkarıma gitmek mümkün olabilir. Tüm bunlara değinebilmek için öncelikle Türkeş ve arkadaşlarının MBK içindeki konumlarına ve gerçekleştirmeye çalıştıkları düşüncelerin kapsamına bakmak gerekecektir.

Türkeş'in yeni siyasi düzen bağlamında ilk gerçekleştirmek istediği, "*Türk Ocakları*" ya da "*Halkevleri*" gibi, "*Cumhuriyet Halk Fırkası*"nın ya da sonrasında CHP'nin propaganda ve resmi ideolojiyi yaymak amacıyla işlevsellik kazandırmayı amaçladığı kurumlara benzer bir oluşum yaratmaktı. Ona göre, bu iki örneğin de artık geçerliliği kalmamıştı ama yerlerine bunlara benzer şekilde yeni bir tanesi, "*Kültür Ocakları*" kurulabilirdi.³³ Bunun devamında, "*Türkiye Ülkü ve Kültür Birliği Genel Başkanlığı*" olarak adlandırılan bir teşkilatın kurulması; MBK'nın, aslında 27 Mayıs darbesinin propagandasını yapmak için görevlendirdiği Kurmay Albay Muhterem Seral tarafından bir tasarı halinde MBK'ya sunulmuştur. Daha sonra tasarı, Orhan Erkanlı ve beş MBK üyesi tarafından kanun teklifi olarak verilmiştir. Ayrıca Ümit Özdağ, MBK üyesi Sami Küçük tarafından tasarının üzerine atılan bir nota da işaret etmiştir.

³² Erkanlı, *Askerî Demokrasi...*, s. 221-223.

³³ Türkeş, *27 Mayıs...*, s. 58.

Bu notta, tasarının ayrıca hükümetin de onayından geçmesi gerektiği yazılıdır. Tasarı açısından önemli bir nokta da, onun MBK içindeki radikal, Türkeş çizgisindeki cunta üyeleriyle olan ilgisidir. Özdağ’a göre, tasarının Türkeş tarafından hazırlatıldığı, radikaller tarafından yayıldığı doğru değildir. Fakat radikallerin, tasarıdaki temel esasları benimsemediği de söylenemezdi. Yani tasarı, MBK içindeki radikal/şahin grubun görüşleriyle de uyumluydu.³⁴

MBK üyelerinin de bunu “*büyük bir devrim*” olarak gördüğü ve bir kısmının da bunu onayladığı Türkeş tarafından belirtilmiştir. Türkeş’in, 27 Mayıs’ın gerçekleştirilme amaçlarında da olduğu gibi kültürel meseleler başta olmak üzere ki özellikle milli eğitimin vurgulanması, güzel sanatlardan ziraat alanına, tıp alanında yapılacak uygulamalardan basına çeki düzen vermeye, köylerle ilgili düzenlemelerden ekonomik gelişime kadar birçok nokta, “*Ülkü ve Kültür Birliği*” oluşumunun kapsama alanına girmektedir.³⁵ Her alana müdahale bağlamında düşünülürse tüm bunlar, özellikle manevi anlamda şekillendirilebilen ve kontrol edilebilen organik bir toplum yapısı isteğinin belirtileriydi. Türkeş ve onun gibi düşünen cunta üyelerinin bu talepleri, onların, milliyetçi-muhafazakar unsurların parçalarını oluşturduğu bir askeri düşünce yapısından da kaynaklanıyordu. Bu dönemde Türkeş ve arkadaşlarının, particilik ya da siyasetle alakalı bir düşünceleri de olmadığından, henüz liberal demokrasinin şartlarından uzak bir Türkeş çizgisi vardı.

Tüm bu farklı alanların düzenlenmesinin kökeninde milli ahlaka uygunluk ve modernleşme; muhafazakar bir görüş doğrultusunda, Türk milletinde var olduğu düşünülen mevcut gelenek yapısının ihya edilmesi ya da ilerleme ve gelişimin birçok yerde vurgulanması, ortak paydalardır. Aslında bu ortaya koyulurken, sağ muhafazakar kesimlerin geneli tarafından sürekli eleştirilecek olan Batılılaşmış aydın profilinin yerine, bu çatı altında toplanması öngörülen yeni bir aydın grubunun desteklenmesi öngörülür.³⁶ Batıcı aydınların karşısında çıkacak gelenekçi aydınların, Türk sağının farklı unsurlarına göre yetişmelerine/yetiştirilmelerine yukarıda farklı ideolojik çevreler açısından değinilmiştir. Bu bağlamda kimi ideolojik sağ çevreler, aydınları için ortak milliyetçi muhafazakar bir

³⁴ Ümit Özdağ tarafından verilen bilgiye göre, tasarı Türkeş tarafından hazırlatılmamıştı fakat biliyoruz ki Türkeş, tasarıyı oldukça olumlu bulmuştu. Ayrıca radikaller de tasarıyı aynı şekilde benimsemişti. Bu yüzden de hem Türkeş hem de radikaller açısından, Ülkü ve Kültür Birliği Projesi bağlamında bir çıkarımda bulunmakta bir sorun olmasa gerektir. Bkz: Özdağ, **a.g.e.**, s. 363-364; Fakat 14’ler bağlamında düşünülürse hepsinin tasarıya olumlu baktığı da söylenemezdi. Ayrıca 14’ler haricindeki kimi MBK üyeleri de tasarıya karşı olumlu görüşteydi. Kayalı, **a.g.e.**, s. 79.

³⁵ Türkeş, **a.g.e.**, s. 62-64.

³⁶ **A.e.**, s. 63.

şekillenmeyi gerekli görürken, daha çok milliyetçi ya da İslamcı yönü ağır basan aydınların yetişmesini isteyen sağ çevreler de vardır. Zaten bu grupların, düşünceleri çerçevesinde, radikal bir eğilim içinde oldukları da görülecektir. Mesela muhtemelen Türkçüler, daha homojen, daha dar bir ideolojik çerçeveye sahip bir aydın profilinden yanadır. Türkeş çizgisi de farklı olarak, milliyetçiliğin yine ön planda olduğu, ama milliyetçi-muhafazakar bir aydın profili yetiştirmek isteyen gruba dahil edilebilir. Birçok MBK üyesinin gerçekleştirmek istediği Ülkü ve Kültür Birliği projesini, aslında muhafazakar -Aydınlar Ocağı gibi görüşlerin yaygınlık kazanması bağlamını önceleyen bir proje olarak da değerlendirebiliriz. Bu bağlamda Türk sağının aydınları tarafından oluşturulmak istenen projelerin, kurumların vb. ideolojik yönelimlerin ortak amaçlarına bakmak gerekecektir. Burada Antonio Gramsci'nin de ortaya koyduğu hegemonya kavramının sivil toplum açısından bir değerlendirmesi yapılabilir. Çünkü söz konusu ideolojik eğilimlerin ortak amacı, yani hegemonyanın tesisi için çoğunlukla toplumun ideolojik ve kültürel olarak şekillenmesini sağlamak gerekir. Tabii bu yapılırken amaç, devletin ideolojik aygıtları aracılığıyla rıza almak olsa da, zorun kullanılması da bu amaçtan bağımsız düşünülmeyecektir.

Tanıl Bora'nın "*Tek parti döneminin Totaliter ruhunu*" bünyesinde barındırdığını söylediği "*Ülkü ve Kültür Birliği*" oluşturma düşüncesi, toplumu tek tipleştirmeyi amaçlamıştır. Bu da hem sivil toplumda hegemonyanın kurulması hem de devletin kolluk gücünün kullanılmasıyla yapılacaktır. Örneğin Türkeş'in bu bağlamdaki bir görüşü; "*Türk milletini en küçük ünitelerine kadar aynı fikir ve imanda toplamak, millî şuuru çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmak gayretiyle dinamik bir fikir ve ahlâkına yükselmek*" şeklindedir. Aslında bu kuruluşla amaçlanan, hem MBK içindeki Türkeşçi gruba yakın olan hem de Ülkü ve Kültür Birliği oluşturma tasarısının önerilmesinde payı olan cuntacı Şefik Soyuyüce'nin belirttiği gibi, "*millete millet olmanın ne demek olduğunu*" anlatmaktır.³⁷ Yani toplumun tüm üyeleri, kurulan mekanizmanın, aradaki farkların reddedildiği bağlamda, şekillendirilen birer parçası olacaktır.

Bu, aynı zamanda Türkeş için "*Ferdi, içtimai ve milli ahlâkın*" ortaya konması ya da uygulamaların Ülkü ve Kültür Birliği çatısı altında, "*Köylere ve toplumun her köşesine*"

---

³⁷ Türkeş, a.y.; Tanıl Bora, "Alparslan Türkeş", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 688; Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 441; Müşerref Hekimoğlu, **27 Mayıs'ın Romanı: İhtilâlciler, Olaylar, Dönüşümler, Anılar**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1975, s. 45; Ayrıca bu tasarı karşısında kimi MBK üyeleri ve özellikle de birtakım aydınlar, güçlü bir muhalif tavır takınacaklardır. Bkz.: Weiker, a.g.e., s. 158-159.

yayılmasının amaçlanması şeklinde tezahür edecektir.³⁸ Böyle bir düşünce, II. Meşrutiyet dönemi sonrasında tek parti dönemine de miras kalan “*tesanütçülük*” ya da “*solidarist*” bir anlayışla, toplumun, bir “*dayanışma*” esasına göre kaynaştırılması görüşünün bir devamından ileri gelir.³⁹ Devletin niteliğinin “*sınıf*” değil, “*millî*” olduğunu söyleyen, daha çok milliyetçi-İslamcı sentezin bir destekçisi olan, yazar S. Ahmet Arvasî’ye göre de gruplar, kendi aralarındaki oluşumlarla, “*birlikler*”, korporasyonlar oluşturarak bir “*dayanışma*” sağlayabilirdi. Söz konusu korporasyonlar bir “*baskı grubu*” olarak, gerektiğinde haklarını da arayan bir oluşum haline gelecekti. Dolayısıyla farklı zümrelerin alan hakimiyeti, bu korporasyonlarla sınırlanıyordu. Nitekim devletin “*millî*” olması bunu gerektiriyordu.⁴⁰ Bir diğer anlamda ‘ben’ değil ‘biz’ anlayışı, ortak bir “*milliliğin*” temel unsurlarındandı.

Bu milli anlayış, Türkeş’in elzemliğini ifade ettiği bir husus olan “*kalkınma*”yı da yansıtmalıydı. Türkeş’in zihnindeki kalkınma ise iki aşamalıydı. Birincisi, yukarıda Türk sağ bağlamında sıkça ifade edildiği gibi manevi alanın, diğeryse ekonomik alanın ihya edilmesi idi. Nitekim “*ağır endüstriyi kurmak*” ya da Türkeş’in 27 Mayıs’tan sonra yapılması gerekenler arasında sunduğu, “*Toprak Reformu*” ile köylüye toprak dağıtılması gibi gelişmeler bu kapsamda değerlendirilebilir.⁴¹ Aynı ekonomik gelişimin milli hedefler doğrultusunda olmasında, önemli olan ülkenin çıkarlarıdır. Türkeş’e göre dış yardım almak, devletlerin arasında düşmanlıklar olsa da milli çıkarlar çerçevesinde mümkündür. Alınan yardımlar, bir “*plân*” doğrultusunda alınmalı ve bu plan bilimsel olarak da desteklenmelidir.⁴²

Nitekim ekonomik görüşler doğrultusunda, “*merkezi bir plânlama*” fikrinden hareket edilmiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs sonrasında DPT, büyük oranda Türkeş’in çabalarıyla kurulmuştur.⁴³ Kurumun bir amacı da çalışan kesimler tarafından boşa harcanan zamanı ortadan kaldırmak için yapılan yeni bir planın ortaya konmasıdır. Bu doğrultuda Türkeş,

³⁸ Türkeş, **27 Mayıs...**, s. 64.

³⁹ Özgür Gökmen, “Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi’nde Muhafazakâr Yönelimler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Ed. Ahmet Çiğdem, C. V, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 147-148; M. Asım Karaömerlioğlu, “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Ed. Ahmet İnsel, C. II, 8. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 282; Bu bağlamda sağ kesimlerin genelinde ve milliyetçi kesimler özelinde sınıfsız bir toplum tahayyülü de olduğu söylenebilir. Türkeş, bir sınıf mücadelesine ya da tek bir sınıfın hakimiyetine karşı olduğunu söyleyerek, tüm grupların “*ahenk*” içinde bir araya gelmesine vurgu yapacaktır. Bir diğer anlamda sınıf kavramının yerine millet kavramı vurgusu yapılır. Bu da yine tek parti dönemindeki korporatizmin, sosyalizm ve kapitalizm dışında, üçüncü bir seçenek olma özelliğini hatırlatmaktadır. Türkeş, **Türkiye’nin...**, s. 72.

⁴⁰ S. Ahmet Arvasî, ““Sınıf Devleti,, Olmaz, Devlet Millîdir”, **Hergün**, Yıl: 31, Sayı: 11288, 9.5.1979, s. 2.

⁴¹ Detaylı bilgi için bkz.: Türkeş, **a.g.e.**, s. 33-39; Bora, **a.y.**

⁴² Türkeş, **a.g.e.**, s. 65-66.

⁴³ **Alparslan Türkeş’le Tarihî Konuşmalar**, Der. Muhittin Nalbantoğlu, İstanbul, Zümrüt Yayınevi, 1986, s. 189.

toplum içindeki kişilerin, bir işin ucundan tutması gerektiği fikrindeydi. Türkeş'e göre "sosyal" bir devlet anlayışını hakim kılmak, Türk milleti adına var olan boşlukları doldurmak gerekiyordu.⁴⁴

Aslında Türkeş'in bu vurgusu birazda "muhafazakar Alman iktisat" ekolünün, bir dönem Türkiye'deki etkinliğinin yansımalarındandır. Bunda hem 1930-1950 arası döneme denk gelen, özellikle, öğrenimini Almanya, Fransa gibi ülkelerde tamamlayan Türk öğrencilerin, Werner Sombart gibi Alman ekolüne mensup sosyal bilimcilerinden aldıkları fikirler hem de 1930'larda İstanbul Üniversitesi'nde dersler veren kimi Alman akademisyenlerin etkisi vardır. Aykut Kansu'nun da belirttiği gibi bu şekilde Türkiye'ye "İthal" edilen bir "Sosyal Siyaset"çilikten bahsedilebilir.⁴⁵ Milli Şef döneminde daha çok devletçiliği temel alan bir ekonomi siyaseti, Türkeş'in, üçüncü bir yol vaat edilen düşüncelerinden farklı olsa da, 27 Mayıs sonrasında, Türkeş tarafından ilerleme ya da gelişim için, tek parti döneminin devamını hatırlatan benzer düşünceler ortaya konacaktır. Türkeş'in, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'ndaki ekonomik durumunu, 1940'ların başında yapılması düşünülen askeri müdahalenin bir nedeni olarak gösterdiği de hatırlanmalıdır. Aslında sosyal bağlamda ortaya konulan düşünceler, daha çok Türkeş'in de kurmakla iyi bir iş yaptıkları düşüncesinde olduğu DPT gibi kuruluşlarla ortaya konacaktı. 27 Mayıs sonrasında bunu destekleyen çevrelerden biri, daha çok siyasi düşüncenin solunda görünen, 27 Mayıs sonrasında Doğan Avcıoğlu ve Yön Dergisi idi.

Mesela Yön'ün ilk sayısında birçok aydının imzasıyla ortaya konan "Aydınların Ortak Bildirisi"nde Türkeş'in korporatist yaklaşımından farklı olarak daha çok devletçilik yanı önemsense de "Planlama", "Hızlı Kalkınma" ve "Sosyal" kavramları, literatürde sıkça kullanılmaktaydı. Tabii Yön çizgisi tarafından DPT'nin de Türkeş'le paralel olarak önemsendiği söylenebilir.⁴⁶ Bürokratları önemli kılan niteliğiyle, Türkeş'in desteklediği DPT'nin; Türkiye'de sağın diğer unsurları tarafından siyasi gelişmelere müdahale etmek amacıyla kurulduğu ya da dış ülkelerce kurdurtulduğu gibi görüşlere de, yukarıda İslamcı kesimler bağlamında örnekleri olduğu gibi rastlanabilir.

---

⁴⁴ Türkeş, **27 Mayıs...**, s. 82.

⁴⁵ Bu görüşten etkilenen Türk öğrenciler arasında Ömer Celâl Sarc, Ömer Lütfü Barkan, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi akademisyenler vardır. Bkz.: Aykut Kansu, "Tek Parti Döneminde Bir Radikal Muhafazakâr Politika Mektebi Olarak "Sosyal Siyaset", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Ed. Ahmet Çiğdem, C. V, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 624.

⁴⁶ "Bildiri", **Yön**, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 12-13.

Bunun yanında sanayi burjuvazisi ile birçok alanda ortaklık kurulması ve kapitalizmin gelişmesine olumlu anlamda katkı yapan bir kuruluş olan OYAK'ın kurulmasında da MBK içindeki Türkes çizgisinin -öncesinde MBK'dan dışlansalar da- büyük payı vardır.⁴⁷ MBK üyesi Dünder Taşer de kimi AP destekçileri gibi, OYAK'ın varlığını, kurumun devletten destek almadığı -ki bu doğru değildir-, dolayısıyla da topluma yük olmadığı iddiasıyla meşrulaştırır. Taşer, OYAK kurulurken, Osmanlı'nın önemli bir asker gücü olan ve “*devleti ayakta tutan asıl güç*” olarak görülen “*sipahiler*”den esinlendiklerini söyleyecektir. Bu bağlamda Türk ordusu da sipahilerle eş değer önemde görülüyordu, yani Taşer'e göre, devletin⁴⁸ “*koruyucusu ve kollayıcısı*” olma görevi, bizzat orduya aitti. Gencay Şaylan'ın da belirttiği gibi ordu; kendisini devletin “*sahibi*” ya da “*sözcüsü*” olarak görüyordu. OYAK ile ordunun edindiği rol ve sermaye çevreleriyle kurduğu ilişkiler de “*devletin çıkarları*” bağlamında, ordu tarafından gözetilen amacın birer parçasıydı. Bir diğer anlamda ordunun ‘ebedi’ görevleri, onun sadece sosyal, politik meselelerle değil, ekonomik meselelerle de bizzat ilgilenmesini gerektiriyordu.⁴⁹ Bunu, eski bir 27 Mayısçı olan Taşer'in düşüncelerinden hareketle, ordunun OYAK gibi bir kuruluşla, bir taşla iki kuş vurmasında bir mahsur görmemesi olarak değerlendirebiliriz.

Ayrıca OYAK, özellikle kapitalizm bağlantısı nedeniyle sol kesimler tarafından da eleştirilen bir kuruluştur. Oysa OYAK, Taşer'e göre, milliliğin sembolüydü, nitekim bir motorlu araç fabrikasının tek kişinin kontrolüne girmesinden OYAK daha bilinir, daha güvenilir bir eldi. Milliliği ön plana çıkartılmış bir OYAK'ın yabancı şirketlerle iş ilişkilerine girmesinde ise, Taşer'e göre bir sakınca yoktu çünkü OYAK'ın yabancı sermayeden gelebilecek olumsuzluklara karşı ‘süzgeç’ görevi de vardı. Yani orduya, 27 Mayısçılar tarafından ekonomiyi koruma rolü de biçiliyordu. Sonuç olarak OYAK'ın edindiği rantı, biraz da askerlere dağıtmakla, 27 Mayıs sonrası yapılmak istenenlerden -aydın kesimlerin de sıkça vurguladığı gibi- “*sosyal adalet*”, bir ölçüde sağlanmış olacaktı. Bu nedenlerle Taşer, OYAK'ın, bir “*Holding*” haline gelmesinde ise, bir sorun görmeyecekti.⁵⁰ Bunların ötesinde, OYAK'ın varlığını da aşacak bir fikir ise Taşer tarafından şu şekilde belirtilecekti:

⁴⁷ Dünder Taşer, “Çözülen İhtilâl”, **Millî Hareket**, Sayı: 8, Mart 1967, s. 10-11.

⁴⁸ Dünder Taşer, “Sipahilik – Ordu Yardımlaşma ve Solcular”, **Devlet**, Sayı: 20, 18.8.1969, s. 12.

⁴⁹ Gencay Şaylan, “Ordu ve Siyaset; Bonapartizmin Siyasal Kültürü”, **Bahri Savcı'ya Armağan**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: 7, 1988, s. 456-457.

⁵⁰ Taşer, **A.y.**

“... Ordu Yardımlaşma Kurumu yaşayacak, genişleyecek ve güçlenecektir. Öğretmen, memur ve işçi yardımlaşma kurumları da kurulacak, hem mensuplarının güvenliğini sağlayacak hem de dev sermayeleriyle millî ekonomiye katkıda bulunacaklardır.”⁵¹

Yukarıda, korporatist düşüncelere, özellikle 27 Mayısçı Türkeş çevresi tarafından önem verildiği belirtilmiştir. Dolayısıyla Taşer’in birçok meslek grubunun örgütlenmesi bağlamındaki fikirleri de bu bağlamda düşünülmelidir. Buna göre Güven Gürkan Öztan’ın Emile Durkheim üzerinden aktardığı görüşten hareketle, meslek örgütlenmelerinin kenetlenmediği politik ve ekonomik bir ortamda, kişilere verilen görevlerin tam olarak yapılamamasından kaynaklanan şüphe doğacaktır. Söz konusu şüpheyi gidermenin en iyi yolu ise meslek örgütlerinin “*kendi içinde*” bir araya gelmesidir. Bu bir araya gelme, Taşer’in öğretmen, memur ve işçiler gibi farklı meslek grupları üzerinden belirtmesinden hareketle, biraz da “*zorunlu üyelik*” esasına göre oluşmakta, bu bağlamda da meslekler arası bir “*dayanışma*” sağlanmaktadır. Böylece söz konusu “*korporasyonlar*” ile ilgili “*denetleme*” de daha kolay yapılabilecektir.⁵² Sonuçta muhafazakar düşünce yapısından kaynaklandığını düşünebileceğimiz şüphe, giderilmiş olacaktır.

27 Mayısçı cuntanın milliyetçi kolunun, OYAK haricindeki meslek örgütlerinin artması fikri, bu bağlamda değerlendirilebilir. Ayrıca bu görüşlerin, kimi DP/AP’lilerin fikirlerinden çok da farkı yoktur. AP destekçileri ‘daha çok’ OYAK’ın çeşitli nedenlerle, sosyal güvenlik bağlamında ekonomiye yaptığı katkıyı ön plana çıkarırken, milliyetçi kesimler OYAK’ın ikili amacını ön plana çıkarıyordu. Bu da hem ordunun varoluş nedenini, yani ülkeyi koruma şeklinde belirlenmiş olan millî güvenliğini sağlama amacını hem de ordunun, millî bir amacı olduğu söylenen millî ekonomiye katkısını, yani sosyal güvenlik bağlamını ortaya koyması demektir. Vatan için faydalı olduğu belirtilen söz konusu OYAK uygulamaları ve OYAK’ın etkinlik alanının gitgide genişlemesi, biraz da 27 Mayıs öncesinde, ordu üyelerinin hayat şartlarının yükseltilmesi bağlamında öngördükleri uygulamalardır. Diğer yandan MBK içindeki Türkeşçi çizginin buna benzer fakat hayata geçmeyen, farklı fikirleri de vardı.

Örneğin Türkeş’in, 27 Mayıs sonrasında yeni bir siyasi düzen adına ortaya koyduğu diğer bir fikir, 1961 Anayasası’nı yapmak üzere oluşturulacak bir Kurucu Meclis yerine, bir

⁵¹ A.e.

⁵² G. Gürkan Öztan, “Korporatizm: Özgürlükten Yoksun Bir “Üçüncü Yol” Vaadi”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. Birsen Örs, 6. bs., İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 533-534; Zafer Toprak, “Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Haz. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995, s. 66.

“*Millet Şûrası*” meydana getirmektir. Nitekim bunun planı, henüz 27 Mayıs gerçekleşmeden Türkeş tarafından yapılmıştır ve MBK içinde Türkeş’in bu fikrine destek vermeyenler çoğunluktadır. Türkeş’in bu konudaki fikri, Cemal Gürsel’in, yeni bir anayasanın hazırlığı için görevlendirdiği üç üyenin tarafsız olmayabileceğine olan inancındandır. Türkeş’e göre bu durum, ayrıca MBK içindeki gruplaşmayı daha da çok belirginleştirmeye yaramıştır.⁵³

Tanıl Bora’nın da vurguladığı gibi “*Millet Şûrası*” adındaki meclisin, biraz da Türkeş çizgisinin öngörülerine uygun bir şekilde, korporatif bir yapıda olduğu söylenebilir.⁵⁴ Muammer Taylak’a göre ise böyle bir yapılanma, “*Danışma Meclisi*” olmaktan öte gitmeyecekti. Zaten MBK, 27 Mayıs sonrasında yasama yetkisini elinde bulunduruyordu. Dolayısıyla “*Millet Şûrası*”nın böyle bir rolü olmayacaktı.⁵⁵ Bununla paralel olarak Türkeş’in eski Türklerdeki Şûra meclisinden etkilenip de böyle bir fikir ortaya attığı varsayılırsa, söz konusu Şûra’nın bir yasama görevi olamazdı, daha doğrusu yasama yetkisi olsa da ülkeyi yönetenlerin kararlarının -sultan, hakan, kaan vs.- üstünde bir gücü olamazdı. Dolayısıyla Taylak’ın söylediği gibi, Millet Şûrası sadece bir Danışma Meclisi olabilirdi. 27 Mayıs sonrasında tartışılan bir diğer konu, iktidarın ne zaman ve hangi şartlarda; asker, sivil vb. unsurlardan hangisine verilmesi gerektiğiyle ilgiliydi. Çünkü Türkeş çizgisindekiler, iktidarı ele alamadıkları takdirde, 27 Mayıs öncesinde, ekseriyetle Türkeş tarafından yapılan planların bir önemi kalmayacaktı.

Türkeş, 27 Mayıs sonrasında seçimlerin özgürce yapılmasını istiyordu ama bunun için siyasi şartların olgunlaşması gerekiyordu. Türkeş ve arkadaşları CHP’nin, darbe sonrasında, yönetimi hemen bir seçimle almasını istememişti. Nitekim CHP, erken gidilecek bir seçimi muhtemelen kazanacaktı çünkü bahsedilen dönemde, henüz CHP’ye rakip olabilecek, CKMP’den başka ciddi bir parti yoktu. Burada sorun, MBK içinde, CHP’nin iktidara gelmesi düşüncesinde olan grubun birtakım fikir ayrılıklarına neden olmasıdır.⁵⁶ CHP’nin iktidarı almasının sakıncalarını Türkeş şu şekilde ortaya koymuştur.

---

⁵³ Yeni anayasanın yapımı için görevlendirilen 3 isim; Turhan Feyzioğlu, Emin Paksüt ve Enver Ziya Karal’dır. Türkeş, **27 Mayıs...**, s. 50-52.

⁵⁴ Bora, **a.y.**

⁵⁵ Taylak, **a.g.e.**, s. 119.

⁵⁶ **A.e.**, s. 28; Orhan Erkanlı, Adnan Menderes’le Yassıada’da yaptığı bir konuşmada, Menderes’in kendisine seçimlerin hemen yapılmaması, siyasi kargaşa bitene kadar ordunun hakem rolünü devam ettirmesinin iyi olabileceğini ilettiğini söylemektedir. Erkanlı, **Anılar...**, s. 349; Alparslan Türkeş de benzer şeylerin Menderes tarafından kendisine söylendiği iddiasındadır. Buna göre Menderes; DP ve kendi açısından çıkar yolu, ne erken seçim yapmakta ne de acilen istifa etmekte görmüştü. İkisinin de sakıncaları vardı. Bu yüzden Menderes, 27 Mayıs’ı, ordunun yönetime el koyması bakımından olumlu gördüğünü Türkeş’e iletmıştır. Türkeş, **27 Mayıs...**, s. 33.

“Böyle bir tutum ordu için mahzurludur. Çünkü, bu takdirde ordu bir partiyi kayırmış, onunla birlik olmuş ve milletin bir kısmının karşısına geçmiş olacaktır. Bu ise Milli Birliğe ve Silâhlı Kuvvetler fikrine aykırıdır. Diğer taraftan demokrasi için de mahzurludur. Çünkü böyle bir tutum, memlekette demokrasiyi imha eder ve tek parti diktatörlüğüne yol açar. Daha sonra bu partiye <<Siz seçim yolu ile, hukuk yolu ile iktidarı alamadığınız için orduyu tahrik ettiniz, zorla iktidara geldiniz>> denecektir.”⁵⁷

Türkeş, özellikle MBK’daki tarafsız cunta üyelerini etkilemeye çalışarak, hiçbir MBK üyesinin, siyasetçilerin etkisinde kalmaması gerektiğini vurguluyordu. Bu yüzden, 27 Mayıs’ın partiler üstü bir hareket olduğu ve seçime gitmek için şartların henüz yeterince oluşmadığı şeklindeki kararlar, MBK içinde oy çokluğuyla alınmıştı. Türkeş’e göre 27 Mayıs sonrasında MBK’nın görevi, amaçlanan reformları yapmak olmalıydı. Bunun içinse, zaman gerekiyordu, dolayısıyla uygun şartlar oluştuğunda seçime gidilebilirdi. Ayrıca MBK’nın, yapılacak seçimlere “*Milli Birlik Partisi*” adıyla girmesi öngörülmüştü. Süreçte, bu yönde düşünenler tarafından 27 Mayısçıların dört yıl iktidarda kalması ve bunun da referandum yoluyla halka sorulması konusunda bir önerge verildi.⁵⁸ Bu önerge, 1960 yılının Eylül ayında, MBK içindeki 11 üyenin olumsuz, 26 üyenin de olumlu oy vermesiyle kabul edildi. Buna göre MBK, dört yıl iktidarda kalıp reformlar yapacak, gerekirse bunun için referanduma gitmekten çekinmeyecekti. Dört yıl sonra, “*Milli Birlik Partisi*” olarak seçime girilecekti. Komite üyeleri bu gelişmeleri halka anlatmak için yurt gezilerine çıktı. Komitede, içlerinde Türkeş’in de bulunduğu 14’ler haricinde, 11’ler -retçi grup- 7’ler ve 5’ler grubu vardı.⁵⁹

Gerçekten de acele seçime gidilmesi, 27 Mayıs’ın sonuçlarının boşa çıkması bağlamında, askeri müdahale sonrasında iktidarı bir partiden diğerine vermekten başka bir sonuca yaramamıştı. Bu bağlamda, 27 Mayıs sonrasında en kısa zamanda seçimlere gidileceği düşüncesinde olan ihtilalciler içinde, bunu dillendirmekle hata yaptıklarını belirtenler de vardı.⁶⁰ Çünkü bu düşünce CHP’yi ve İnönü’yü iktidar olma bağlamında harekete

⁵⁷ Örtülü, **a.g.e.**, s. 23.

⁵⁸ Önerge, Cemal Gürsel, Cemal Madanoğlu, Fahri Özdilek gibi içlerinde yüksek rütbeli askerlerinde olduğu 25 kişilik bir grup tarafından verildi. Bu fikrin karşısındaki 11 MBK üyesinin isimleri için bkz.: **A.e.**, s. 24-25.

⁵⁹ 14’ler grubunu, başta Alparslan Türkeş olmak üzere, Orhan Kabibay, Orhan Erkanlı, Muzaffer Özdağ, Rifat Baykal, Fazıl Akkoyunlu, Ahmet Er, Dünder Taşer, Numan Esin, Mustafa Kaplan, İrfan Solmazer, Şefik Soyuyüce, Muzaffer Karan ve Münir Köseoğlu oluşturuyordu. Ayrıca MBK içindeki 11’ler, 7’ler ve 5’ler için de bkz.: **A.e.**, s. 26; Türkeş’e göre Milli Birlik Partisi’nin kurulmasıyla ilgili fikre 26 üye olumlu oy verse de, üyelerden 7 tanesi, kurulacak partinin tüzük ve programını beğendikleri takdirde bu fikre tamamen katılabileceklerini belirtmişlerdi. Türkeş, **27 Mayıs...**, s. 129.

⁶⁰ Örneğin Orkan Erkanlı, 27 Mayıs sonrasında bu yönde bir düşünceden bahsedecektir. Nitekim Erkanlı’nın İstanbul’da yazdığı ve 27 Mayıs sabahı 04.15’de okutulan bildiride geçen “*milletçe özlenen demokratik rejimin en kısa zamanda kurulması*” vb. sözlerle, askeri müdahalenin dışındaki birçok kişinin kafasının karıştırıldığı belirtilmektedir. Zaten daha sonra hem siyasi partiler hem de 27 Mayıs’ın karşısında olanlar bu ayrıntıyı sıkça kullanacaklardır. Mesela Ankara’da yayınlanan bildiride de “*Kardeş kavgasını önlemek*” sözleri kullanılmıştır. Erkanlı, **Anılar...**, s. 146.

geçirecektir. Burada da yine İnönü'nün karizmatik kişiliğinin payı büyüktür. Çünkü 27 Mayıs sonrasında, CHP'nin başında, İsmet İnönü yerine, geçmişle hem siyasi hem de askeri açıdan güçlü bağları olmayan bir siyasetçi bulunsaydı, askeri rejimin uzun sürmesi bağlamında otoriterleşmeye bir ölçüde kapı açılabilirdi.⁶¹

27 Mayıs hareketinin partiler üstü ya da tarafsız konumunu -aslında kendi de ideolojik olarak bir taraf olan- koruması gerektiği düşüncesinin bayraktarlığını yapan kişi yukarıda da ifade edildiği gibi Türkeş'tir. Nitekim süreçte, önemli birtakım tasarılar, önergeler, genelde Türkeş'in düşünceleri üzerinden ortaya konulacaktır. Ya da Türkeş'in bir başka çabası, MBK içindeki arkadaşlarını etkilemeye ve yönlendirmeye çalışması olacaktır. Bu yüzden Türkeş, öncelikle sivil siyasete geçmek için yapılacak olan seçimlerin, daha sonra da iktidar talepleri olan CHP'nin, önündeki bir engel haline gelecekti.

MBK cephesinde yaşanan bu gelişmelere karşın, CHP lideri İnönü'nün seçimlerin bir an önce yapılması konusunda ısrarları olmuştu. Erdoğan Örtülü'ye göre, bunun için de MBK'da önemli bir çoğunluğu bulunan Türkeş grubu hedef alınmıştı. Bunun propagandası gerek CHP'nin yarı resmi yayın organı olan Ulus Gazetesi gerekse de İnönü'nün damadı Metin Toker'in AKİS adlı dergisi tarafından yapılmıştı. Sonrasında basında, Türkeş'in 1944 yılındaki ırkçılık-Turancılık davasındaki rolü, Türkeş'in asıl adını değiştirdiği ya da Türkeş'in, Cemal Gürsel'in yerine geçmek istediği gibi konular işlenmiş, daha doğrusu Türkeş hakkında benzer suçlamalar gündeme getirilmiştir. Bu süreç sonucunda da Türkeş, MBK'dan istifa edecektir. Erdoğan Örtülü'nün belirttiği gibi, istifası Türkeş'e çok şey kaybettirmiş hatta 13 Kasım'daki MBK tasfiyesinin de yolunu açmıştır.⁶²

(1). 14'ler Meselesine Yaklaşım

Türk sağı; 14'lerin MBK'dan dışlanması, 27 Mayıs sürecinin gidişatını kendi aleyhlerine değiştirdiği iddiasındadır. Fakat daha özelinde bu, MBK içindeki Türkeşçi grubu,

⁶¹ Ahmad, **Modern Türkiye'nin...**, s. 165.

⁶² Anlaşıldığı kadarıyla, MBK içinde 14'ler başta olmak üzere CHP'ye iktidarın hemen verilmemesi ya da seçimlerin erken yapılmaması bağlamında, 27 Mayıs'a ya da MBK üyelerine gelebilecek bir karşı darbe tehlikesinden korkuluyordu. Bunun için de dikkatler, üniversite gençliği, basın, öğretim üyeleri gibi, aslında 27 Mayıs öncesinde etkili olan unsurlara yöneltilecekti. Örneğin Ülkü ve Kültür Birliği projesinin bir nedeni de gençliğin istenilen anlamda, milliyetçilerin öngördüğü ideolojik süzgeçten geçirilmesi ve Örtülü'ye göre, gençlere, MBK'nın bir süre daha iktidarda kalması konusunun anlatılmasıydı. Yine, CHP'li olsun olmasın birçok akademisyen 147'ler meselesiyle görevlerinden alındı, bu öğretim üyeleri de muhtemelen gelebilecek bir karşı hareketin unsurları ya da hareketin arka planının bir hazırlayıcısı olarak görülmüştü. Bkz.: Örtülü, **a.g.e.**, s. 39-45.

yani milliyetçi kesimleri ilgilendiren bir konuydu. Bundan sonra 27 Mayıs'ın, Alparslan Türkeş öncülüğünde, milliyetçi kesimler tarafından olması öngörülen ilk aşamasının yerine, 27 Mayıs'ın devamındaki sürecin, milliyetçi kesimlerce reddedileceği ikinci bir aşamasına geçilecektir. Yine de 27 Mayıs'ın yapılma amacı, milliyetçi kesimler tarafından hala övülecektir ama artık karşısına geçilen bir 27 Mayıs süreci vardır.

Mesela 14'ler üyesi Dündar Taşer'e göre, 14'ler olarak her ne kadar 13 Kasım gibi bir akıbetle karşılaşsalar da 27 Mayıs, askeri müdahalenin yapılma amacı itibarıyla, değeri küçültülmemesi gereken bir hareketti. MBK'dan tasfiye edilen birçok üyeye göre, 13 Kasım “*HIYANET plânını*” hazırlayanlar, İsmet İnönü ve MBK içindeki CHP'lilerdi.⁶³ Taşer, 13 Kasım hareketini ele alarak, 27 Mayıs ile arasındaki farkları şu şekilde belirtecektir:

“Bu yeni bir harekettir eskisinin umdeleri ile alakası yoktur. Yönü başka yönetimi başka iktidarın terkihi ve tertibi başkadır.

27 mayıs partilere kapalıdır. 13 kasımın hükümeti partili bakan kullanır.

27 mayıs meclisi subaydır. 13 kasım meclisi tek partilidir.

27 Mayıs milletin yararınadır. 13 kasım C.H.P. yararınadır.

27 mayıs aktır 13 kasım karadır.

Binealeyh bu gün içinde bulunduğunuz şartlar 27 mayısın değil 13 kasımın neticesidir. İyi veya fena 27 mayısla hiç bir alakası yoktur. 13 kasım neticesini 27 mayısa izafe etmek 13 kasım 27 mayıstan doğduğuna göre, 27 mayısla aynı saymak D.P. C.H.P. den doğduğuna göre C.H.P. dir demek gibi bir hatadır.⁶⁴

Alparslan Türkeş de 13 Kasım'ı bir “*ihânet*” olarak görecektir, 27 Mayıs'ın iki anlamda değerlendirilmesini ise şu şekilde yapacaktır:

“1960 ihtilâli 13 Kasım İhâneti ile yön değiştirdi. Millî, tarafsız âdil bir yönetim kurmak, memleketin muhtaç olduğu köklü reformları yapmak ve Türk Milleti'ni daha gür, daha emniyetli, daha müreffeh bir toplum ve daha kudretli bir devlet haline getirmek gayesini terketti. Böylece 27 Mayıs hedefine ulaştırılmadı.”⁶⁵

⁶³ Taşer, 14'lerin tasfiyesini, bir karşılıklı al-ver ilişkisiyle açıklamaktadır. Mesela bunun planının, Ekim 1960'da Afet İnan'ın Kızılay'daki evinde, CHP'liler olarak İsmet İnönü ve İsmail Rüştü Aksal ile MBK içindeki 11'lerden -CHP'ye yakın olanlardan-, Ekrem Acuner ve Fikret Kuytak'ın katıldıkları bir toplantıda yapıldığı söylenmektedir. Bunun yanında Cemal Gürsel ve arkadaşlarını da tasfiyeye ikna etmek gerekti. Bu süreçte Taşer; Türkeş ve arkadaşlarının Gürsel'i öldürme planları olduğunun Cemal Gürsel'e ulaştırılması ya da o dönemdeki bakanların meclisin sığınaklarında hücreye atılacağı ve işkencelerle korkutulacakları gibi yalanların söylendiği iddiasındadır. Bu düşünceye göre CHP için seçimlerin yolu açılacaktı. Asker kökenli MBK üyeleri de temelli senatörlük yoluyla hem kendilerini garantiye alacak hem de bu sayede senatörlerin siyasi süreçte söz hakları olacaktı. Bkz.: Dündar Taşer, “Siz Değil misiniz?”, **Devlet**, Yıl: 2, Sayı: 69, 27.7.1970, s. 12; Dündar Taşer, “27 Mayıs'ın düşündürdükleri”, **Devlet**, Yıl: 3, Sayı: 113, 31.5.1971, s. 12.

⁶⁴ Taşer, “Fesadın ittifakı...”, **a.y.**

⁶⁵ Türkeş, **27 Mayıs...**, s. 107.

Türkeş ve arkadaşları bir askeri müdahaleden sonra aslında otoriter bir devre geçmenin zorunlu olduğunu, dolayısıyla da ihtilal yönetiminin iktidarda belli bir süre kalması gerektiğini belirtmişlerdi.⁶⁶ Fakat tersine, MBK içindeki çoğunluğun, müdahale sonrasında siyasi sınırlar içerisinde kalma düşünceleri, olumlu bir gelişmeydi. İlder Turan'ın da belirttiği gibi bu sayede, MBK'nın, bunu sadece bir propaganda aracı olarak kullanmadığı, sivil siyasete geçişle anlaşılacaktı.⁶⁷ Fakat Türkeş grubunun itiraz ettiği nokta, 27 Mayıs'ın ardından iktidarın bir koalisyonla da olsa bir siyasi partiyle buluşturulmasıydı. Aslında seçimler sonrasında ilk aşamada bir CHP-AP koalisyonunun kurulması da çoğulculuk adına olumlu bir gelişmeydi. Fakat 27 Mayıs'ın da etkisiyle, ordunun siyasi baskısı büyük ölçüde giderilmiş değildi. Dolayısıyla söz konusu çoğulculuk, siyasi alana yansıtılamamış oldu. Bu, aslında MBK'da kalan cuntacıların öngörüsüzlükleri ile ilgiliydi. Nitekim DP/AP'li hareket; 27 Mayısçılar tarafından hem siyasetçileri hem de destekçi kitleleriyle, 'bir süre' etkisiz hale getirilse de, onlar için toparlanmak çok uzun sürmedi. DP çizgisi 1965'de tekrardan iktidar konumunu kazandı. Toplamında bu, 14'lerin sıkça eleştirdiği bir konu oldu.

Diğer yandan Türkeş'e göre 13 Kasım'daki tasfiyeler, öncelikle 27 Mayıs sonrasında yapılan Geçici Anayasa'ya aykırıydı, dolayısıyla anayasa ihlal edilmişti.⁶⁸ Türkeş'in kimi destekçilerine göreyse 27 Mayıs, zaten ordunun tamamının içinde olduğu bir hareket değildi. 13 Kasım komitesiyle farklı görüşteki birçok üye, ortak karar almanın zorlaştığı gibi bir gerekçeyle MBK'dan dışlandı, böylece komitenin alanı daha da daralmış oldu. Buna göre komite, artık bir kesimin ya da zümrenin destekçisi haline geldi. 27 Mayıs'ın yönü de bu zümrelerin etkisiyle milliyetçi kesimlere göre saflaştırılmış oldu. Buna, Türkeş destekçileri tarafından 27 Mayıs'ın içinden kemirilmesi benzetmesi de yapılmıştır.⁶⁹ Aslında askeri darbeler sonrasında cunta yapılanmalarının aşındırıldığı süreçler oluyordu. Daha önce, Mısır'daki Hür Subaylar Hareketi buna örnek olarak gösterilmişti. Bir diğer örnek de, yine Pretoryen geleneğe sahip bir Latin Amerika ülkesi olan Arjantin'de, 1943 askeri

⁶⁶ Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 444.

⁶⁷ İlder Turan, "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", **Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, 5. bs., Bursa, Sentez Yayıncılık, 2014, s. 496.

⁶⁸ **Alparslan Türkeş'le Tarihî Konuşmalar**, Der. Muhittin Nalbantoğlu, İstanbul, Zümrüt Yayınevi, 1986, s. 152; Türkeş'e göre MBK 38 kişiden oluşturulmuş olup, 1 numaralı anayasanın 9. maddesine göre MBK'nın hiçbir üyesi kuruldan çıkarılamazdı. Ayrıca Türkeş, Temelli Senatörlerin ömür boyu siyasi hayatta bulunmalarına karşın, 14'lerin kuruldan çıkarılarak siyasi haklardan -o dönem için- ömür boyu mahkum edildiğini de söylüyordu. Bkz.: "TÜRKEŞ: <<Huzursuzluğun kaynağı tabii senatörlerdir>>", **Tercüman**, Yıl: 8, Sayı: 2735, 28.5.1969, s. 1,7; Geçici anayasanın tasfiyeleri de ilgilendirdiği görülen 2, 9. ve 10. maddelerine bakıldığında gerçekten de tasfiyelerin anayasaya aykırı olduğu görülebilir. Geçici anayasanın ikinci maddesinde, MBK üyelerinin ettiği yemine, iktidarı seçime götürmenin engellenmesi bir suç olarak kabul ediliyorsa da yukarıda belirtilen tasfiye metninde bununla ilgili bir gerekçe de yoktur. Fakat MBK'daki tasfiyelerin en genel nedeninin seçimlere gitme tartışmaları olduğu da belirtilmelidir. Bkz.: Erer, **Yassıada ve Sonrası...**, s. 372-374.

⁶⁹ "27 Mayıs ve sonrası: 2", **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 4, 16.2.1962, s. 8.

müdahalesinden birkaç yıl sonra Juan Domingo Peron'un yönetimi ele geçirdiği gibi, mevcut cunta yapılanmalarının aşındırılmasıyla ilgiliydi. Tabii böyle durumlarda, askeri cuntadan dışlanan kesimler, Türkiye örneğindeki gibi ya bir süre yurt dışına çıkarılıyor ya da benzeri akıbetlerle etkisiz hale getiriliyordu. Dışlanan kesimler, eğer fırsat bulabilirlerse bir süre sonra da bu tepkilerini muhtemelen iç siyasette kullanacaklardı. Türkiye örneği de biraz bu doğrultuda gerçekleşti. Yani bir anlamda 27 Mayıs darbesi, müstakbel ülkücü siyasetçilerin ya da ülkücü basının, pragmatik olarak kullandığı bir araç haline geldi.

Mesela Türkeşçi bir yayın organı olan Milli Yol, bu süreçten sonra yayın hayatına başlayan bir dergi olarak, MBK'daki bu bölünmenin propagandasını yapanlardandı. Örneğin MBK bu şekilde bölündükten sonra yapılması gerekenlerden biri, milliyetçi kesimlere göre, MBK zabıtlarının “*olduğu gibi*” açıklanmasıydı. Çünkü MBK ordu adına iş görüyor, millet için çalışıyor görünüyordu. Gerçeklerin ortaya çıkmasıyla birlikte, hem orduya hem de millete hesap vermek artık zaruriydi. 27 Mayıs'tan 13 Kasım'a kadar olan süreç artık tarih olduğundan, bu, olanlardan ders almak ve bilgi kirliliğinden kaçınmak için de gerekliydi. Milli Yol dergisinde belirtildiğine göre, ilk olarak şahısların ya da grupların menfaatinden ziyade, millet ve ülke çıkarlarının düşünülmesi gerekiyordu.⁷⁰

Diğer yandan MBK'daki bölünme durumu, 13 Kasım Komitesi'nin meşruiyet arama sorunsalını ortaya çıkaracaktı. Zaten 27 Mayısçıların meşruiyetlerini halka ve birçok kesime kabul ettirebilmek için çabaladıkları ortadayken bir de MBK içinde yapılan bu saflaştırma, bunu daha da zorlaştıracaktı. Türkeş destekçilerine göre MBK, meşruiyet sorununu çözme fırsatını, karizmatik kimliğiyle kitleleri etkileme özelliğine sahip olduğu düşünülen Türkeş'in, askeri cuntadan dışlanmasıyla büyük ölçüde kaybetmişti.⁷¹

Türkeş destekçileri tarafından MBK'da yapılan bu saflaştırmanın, 13 Kasım sonrasında, MBK'nın birtakım icraatlarına olumsuz yansıdığı belirtilecektir. Nitekim hiçbir kanıt gösterilmeden, sorgulanmadan ya da yargılanmadan, Türkiye'nin doğusundan, batısındaki kimi şehirlere sürgüne gönderilen 55 ağa meselesi buna bir örnektir. Türkeş destekçileri tarafından doğuda bir feodal sorunun var olduğu söylene bile, problemin çözümü, particiliğin ya da zümreciliğin bu şekildeki bir tahakkümü olmamalıydı. Milliyetçi çizgideki Milli Yol dergisi, sorunun; sonunda çözülmesi ve ağaların yerlerine dönmelerini ise,

⁷⁰ “MBK Zabıtları Açıklansın”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 3, 9.2.1962, s. 1.

⁷¹ “27 Mayıs ve sonrası: 2”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 4, 16.2.1962, s. 8-9.

haklı olarak MBK uygulamalarının bu konudaki yanlışlığına bağlamıştır.⁷² Bunun yanında, söz konusu kişilerin kamplarda toplanması 27 Mayıs'ın dört gün sonrasında gerçekleşti. Sonrasında bu 485 kişiden 55 kişi ayıklanarak farklı yerlere sürüldü. Bu işlem, 1960'ın Aralık ayında oldu, ama bunun hukuki temelleri, 14'ler henüz MBK'dan dışlanmadan atılmıştı. Dolayısıyla 27 Mayıs'ın hemen sonrasında alınan bu kararda, MBK içindeki şahin kesim olarak adlandırılan radikal grubun da sorumluluğu olmalıdır.⁷³ Diğer bir deyişle “*mecburi iskân*”a, yani sürgüne neden olan, 2510 numaralı iskan yasasına ek halinde çıkarılan 105 numaralı kanun, 14'lerin MBK'dan dışlandığı 13 Kasım 1960 tarihinden önce, yani 7 Ekim 1960'ta kabul edilmiştir.⁷⁴ Bu konuda bir diğer gösterge, Adnan Menderes'in oğlu Aydın Menderes'in, daha sonra cuntacı MBK üyesi Numan Esin ile yaptığı bir görüşmeden aktardıklarıdır. Buna göre içlerinde Türkçe çizgisindekilerin de olduğu birçok cuntacının, askeri müdahale gerçekleştirilmeden önce, Kürt meselesi konusunda birtakım fikirlerinin olduğu görülmektedir.⁷⁵ Fakat bu, 55'ler olayının sorumlusunun kesin olarak bilindiği anlamına da gelmez. Buna yönelik düşünceler genellikle tahminler üzerinden yapılmıştır.⁷⁶ Bu arada tüm MBK üyelerinin, bunu yapmaları için birçok sebep ileri sürecekleri de varsayılabilir.

Bunlardan bir tanesi, yine Numan Esin'in belirttiği gibi, cuntacıların Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki Kürtlerden, bir ayaklanma, isyan beklentisi olmasıdır.⁷⁷ Bir diğeri, gerek dini -şeyhlik- gerekse de ekonomik anlamda, doğudaki nüfuzlu kişilerden birçoğunun, DP hükümetine yakın olmasıdır. Diğer yandan 27 Mayısçı cuntacılar, askeri darbeleri modernleşme süreci bağlamında düşündükleri için, şeyhlik ve ağalık düzeninin

⁷² A.e., s. 9.

⁷³ Aslında söz konusu süreçten, MBK'nın tamamı sorumlu tutuluyordu. Nevzat Çiçek, **27 Mayıs'ın Öteki Yüzü: Sivas Kampı**, İstanbul, Lagin Yayınları, 2010, s. 15-24.

⁷⁴ Aynı zamanda bu konudaki fikirlere ön ayak olan ilk kişinin, 27 Mayıs sürecinde 3. Ordu Komutanı ve AP'nin ilk lideri Ragıp Gümüşpala olduğunu düşünenler de vardır. A.e., s. 24-27.

⁷⁵ Aydın Menderes, “Seçmen merkez sağ partilerden kaçıyor ama gittiği partiler onları tekrar alıp merkez sağa götürüyor”, **AKP: Yeni Merkez Sağ mı?**, Haz. Ümit Kurt, Söyleşiyi yapan: Ahmet Tellioğlu- Semih Tatlıcan, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009, s. 113-115.

⁷⁶ Örneğin 55'lerden birisi olan Faik Bucak, Yön dergisinde çıkan bir yazısında, 14'lerin ırkçı olmaları halinde böyle düşünebilecekleri üzerinden bir çıkarım yapmıştır. Bu arada 55'lerin sadece 5 tanesinin toprak sahibi olması da Bucak tarafından belirtilen detaylardan biridir. Ve bu, konunun aslında ağalık düzeniyle ilgili olması bağlamını zayıflatır. Bkz.: Faik Bucak, “55'ler konusunda bir açıklama”, **Yön**, Yıl: 1, Sayı: 2, 27.12.1961, s. 10; Fakat MBK'nın amaçlarından biri reformlar yapmak olduğundan, her ne kadar sonucunda önemli ölçüde bir toprak dağılımı gerçekleşmemiş olsa da, 55'ler olayının toprak reformu bağlamıyla ilgisi vardı. Ayrıca ağalar, gerçekten nüfuzlu kişilerdi. Nitekim MBK dönemi bitip, sivil siyasete geçildiğinde, 55'ler eski düzenlerine döndüler ve topraklarını geri aldılar. Bkz.: Weiker, **a.g.e.**, s. 172-184.

⁷⁷ Gazeteci-yazar Nevzat Çiçek, DP iktidarının son dönemlerinde Cemal Gürsel'in Doğu bölgesindeki Kürtlerin bir isyan hazırlığında olduğu iddiasına da çalışmasında yer vermiştir. Bu konuda, DP yöneticileri tarafından araştırması için MİT'e görev verilmiş, MİT'in verileri sonucunda bölgede Kürtlerin isyan benzeri bir ruh hali içinde olmadığı anlaşılmıştı. DP de bunun üzerine olayın üzerine gitmemiştir. Çiçek, **a.g.e.**, s. 65-67.

bitirilebileceğini varsaymış olabilirlerdi. Bu üç unsurun da, bir ölçüde MBK üyeleri tarafından hesaplanmadığı söylenemez. Sonuç olarak 14'ler açısından düşünülürse, ilk aşamada 14'lerin de süreçten sorumlu tutulabileceği malumdur. Fakat 14'ler ya da onların basın bağlamındaki destekçileri, 55'ler meselesini, yine MBK'daki bölünme bağlamındaki bir konu olarak ele alacak ve sürgünleri MBK içindeki sol kesimlere -particilik bağlamında CHP'ye- mal ederek, kendilerini bu durumdan soyutlayacaktır.

Milli Yol dergisi tarafından “13 kasım müfritleri” olarak adlandırılan MBK içindeki CHP'ye yakın grubun, particilik bağlamında yol açtığı bir diğer olumsuz örnek 147'ler meselesiydi. Sorgusuz sualsiz görevinden alınan birçok öğretim üyesinin içinde, aralarında milliyetçi kesimlere yakın olduğu bilinen Emin Bilgiç gibi isimler de vardı.⁷⁸ Yukarıda da belirtildiği gibi bu, aynı zamanda MBK'nın, kendisine karşı bir ihtilal ya da benzeri bir karşı gruplaşmada bulunabilecek öğretim üyelerine karşı yapılmıştı. Çünkü herhangi bir ihtilal girişiminde, üniversite hocalarının etkili olabileceği varsayılıyordu. Bu varsayıma göre 147'ler kararı, o dönem MBK'sının, 14'ler de dahil olmak üzere, amacına hizmet eden bir karardı. Fakat burada, ideolojik görüşü fark etmeksizin mağdur olan 147 öğretim üyesi vardı. Emin Bilgiç gibi kendilerine yakın gördükleri kişilerin bundan etkilenmesi, milliyetçi kesimler özelinde görülebilecek bir eleştiriydi aslında.

14'ler meselesi bir başka açıdan 27 Mayıs'ın, sonrasında gelen askeri müdahalelere zemin olduğu iddiasının temelinde yer almaktadır. Bu bağlamda MBK'ya alınmayan üç subay; Talat Aydemir, Dündar Seyhan ve Sadi Kocaş, 27 Mayıs'tan sonra yapılacak birtakım askeri müdahaleler üzerinden konuşulacak kişiler olacaktır. Orhan Erkanlı'ya göre TSK, 1965 seçimlerine kadar neredeyse “Beşinci Parti” olarak siyasetin içinde yer almıştı.⁷⁹ 14'ler meselesi de gündemi sürekli meşgul eden bir konuydu. DP çizgisine yakın olan gazeteci Can Kaya İsen'in Orhan Erkanlı'dan aktardığı gibi “...27 Mayıs ihtilâlinin tapusu, 14 adamın cebine konmuş ve yurd dışına atılmıştır” denerek, 27 Mayıs'ın, 14'ler meselesiyle anlamını tamamen kaybettiği söylenmek istenmişti. Dolayısıyla 27 Mayıs başarısızlıkla sonuçlanmış ve

⁷⁸ “27 Mayıs ve sonrası: 2”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 4, 16.2.1962, s. 9.

⁷⁹ Komiteye girebilmek için askeri müdahaleye katılma şartı vardı. Erkanlı, **Askerî Demokrasi...**, s. 77-78; Örneğin Sadi Kocaş, 27 Mayıs'ı yapan ordu içindeki cunta örgütlenmesinin, yani en son örgütlenmenin 4 kurucusundan biriydi. Dolayısıyla askeri müdahaleyi yapan da onun üyesi olduğu örgüttü ama Kocaş, 27 Mayıs günü yurtdışında başka bir görevde olduğu için askeri müdahaleye katılamamıştı ve dolayısıyla da 27 Mayıs sonrasında MBK'ya alınmamıştı. Ayrıca Kocaş, 27 Mayıs'ı yapanların örgütünün, Talat Aydemir'in 1956-1957 senesinde kurduğu örgütten farklı ve daha yeni olduğunu, dolayısıyla Aydemir'in, Türkiye'de olsaydı bile muhtemelen örgüte alınmayabileceği düşüncesindedir. Bkz.: Sadi Kocaş, **Atatürk'ten 12 Mart'a**, C. II, İstanbul, May Yayınevi, 1977, s. 642.

22 Şubatçılar da zaten Erkanlı'ya göre, 27 Mayıs'la ilgili bu eksiği tamamlama niyetiyle ortaya çıkmıştı.⁸⁰

27 Mayıs'tan yıllar sonra, MHP'nin Devlet adlı yayın organında, MBK'nın bu şekilde bölünmesinin ordu içinde de kaynamaya sebep olduğu, özellikle genç ordu mensuplarının ideolojik olarak 14'lere yakın olduğu ve bu tasfiyenin “*Orduya ve bilhassa Zırhlı Birliklere sürülmüş bir leke olduğu*” düşünülüyordu. Bu da sonucunda, SKB olarak ortaya çıkan yeni bir askeri cuntanın, 8 Haziran 1961'de kurulmasıyla sonuçlandı. MBK üyelerinden Cemal Madanoğlu komiteden istifa ettirilirken, Osman Köksal da komitedeki görevlerinden uzaklaştırıldı. “*MBK'nın fiili ve hukuki otoritesi sona erdi*” ve SKB, kanun yapımını da etkilemeye başladı.⁸¹ Türkeş destekçilerine göre MBK'nın bu hale gelmesinde, 13 Kasım Komitesi'nin rolü büyüktü, ayrıca komitenin, yukarıda da belirtildiği gibi saflaştırılması sonucunda tehlikelere daha açık hale gelmesinin de bunda etkisi vardı.

Şuna da dikkat çekmek gerekir ki 14'ler kendi aralarında fikir ayrılıkları yaşayacaklardı fakat grup içerisinde birlikte hareket eden üyeler de olduğu için, bu durum grubun geneline yansımayacaktı. Bu, Türkeş destekçileri tarafından “*Gerçekte 14 ler belirli bir inanç etrafında toplanmış kimseler değil, aynı darbeyi yemiş kimselerdi*” diye ifade edilecektir. Grupta kimse bunu dillendirmiyordu ama 14 üye arasında sanıldığı gibi bir ittifak yoktu. Bu yüzden 14'ler, anlaşarak, Brüksel'de aldıkları bir kararla dağılmıştı. Türkeşçi çevrelerin ise, genel olarak bunu olumlu karşıladığı söylenebilir.⁸² Çünkü 14'ler içinde tam olarak Türkeş destekçisi olmayan üyeler de vardı. Mesela, üyelerden Numan Esin bunlardan biriydi.⁸³ Bir diğer üye Muzaffer Karan TİP'den, Orhan Erkanlı, İrfan Solmazer ve Orhan Kabibay, sonrasında CHP'den milletvekili olmuşlardı.⁸⁴ Ama bu, 14'ler içinde, çoğunluk bağlamında bir dayanışma olmadığını da göstermiyordu.

Nitekim 14'lerden, yukarıda da belirtilen milliyetçi çizgisinin tersi yönde düşünenlerin haricindeki on kişi, Türkeş'in partisi CKMP'ye katılacaklardı.⁸⁵ Türkeş ve onun

⁸⁰ İsen, a.g.e., s. 91.

⁸¹ “Yığınakta Yapılan Hata”, **Devlet**, Yıl: 1, Sayı: 10, 9.6.1969, s. 4.

⁸² “14'ler Efsanesi”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 27, 3.8.1962, s. 3.

⁸³ “14'ler ve Numan Esin Meselesi”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 21, 22.6.1962, s. 7.

⁸⁴ Erkanlı, **Askerî Demokrasi...**, s. 77; Orhan Erkanlı, Türkeş'le aynı partiye girmeme nedenlerini siyasi görüşlerinin ondan tamamen farklı olmasına bağlamıştır. Erkanlı'nın belirttiği üzere Türkeş'in; faşist, sağcı ya da tutucu bir düşünce yapısı yoktu. Bu bağlamda Erkanlı'ya göre Türkeş, kendi siyasi düşünce yapısının sağında, kendi ise Türkeş'in düşünce yapısının solundaydı. Dolayısıyla Erkanlı, 14'ler içindeki milliyetçi gruptan siyaseten ve fikren ayrışmasını buna bağlıyordu. Erkanlı, **Anılar...**, s. 231.

⁸⁵ Murat Yılmaz, “Dündar Taşer”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 668.

destekçilerinin siyaset yolunu seçmeleri demek, onların eski birer cunta üyesi olarak, darbeci fikirlerle aralarına mesafe koymaları da demekti. Şöyle ki; 27 Mayıs'tan sonra Talat Aydemir ve cuntasının başarısız askeri müdahale girişimleri olmuştu. Bu cuntanın 27 Mayıs'tan çeşitli sebeplerle memnuniyetsizlik duyması ya da Talat Aydemir cuntasının üyeleriyle, 14'lerden bazılarının tanışıyor olması, iki gurup arasındaki organik bağı görünür kılıyordu. Mesela Talat Aydemir'in MBK kadrosuna alınmaması ve 14'lerin ortak noktası, bir anlamda onların 27 Mayıs hareketinden dışlanmışlıklarıydı. Ama Türkeş destekçileri bu ortak paydadın, siyasete dahil olarak kurtulacaklardır.

(2). DP'lilerle İlgili Fikirler

Erdoğan Örtülü'ye göre Türkeş, eski DP'li kesimleri ilgilendiren konularla ilgili olarak 27 Mayıs'ın ilk aşamasından beri pragmatik bir tutum içerisindeydi. Şöyle ki; sadece eski DP'li siyasetçiler 27 Mayıs sonrasındaki tablodan olumsuz etkilenmiyordu. Ayrıca “kuyruklar” olarak nitelenen ve 27 Mayıs sürecinde henüz desteklerinin karşılığı boş olan kitleler de vardı. Türkeş bu durumu, MBK'nın partileşmesi konusuyla birlikte değerlendirdi ve DP'li seçmen kitlelerini askeri hükümetin tarafına çekmeyi amaçladı. Bu doğrultuda Türkeş, DP'li kitlelerin baskıdan kurtararak, onların 27 Mayıs sonrası süreçten en az etkilenmelerini öngören tedbirler aldırdı. Ayrıca aşağıda daha detaylı bir şekilde değinileceği söz konusu süreçte, eski DP'lilerin yurtdışına gönderilmeleri fikri de ortaya çıkacaktı.⁸⁶ Bu konu, Örtülü'nün vurguladığı çerçevede, özellikle 1965'lerin ortalarına doğru Türkeş'in siyaset sahnesine çıkmasıyla daha da tartışılır bir hal almıştı.

Çünkü bu süreçte özellikle DP çizgisinin siyasi temsilcisi AP, Türkeş'in 27 Mayısçı kimliğini, dolayısıyla da 27 Mayıs sürecindeki icraatlarını, ona karşı bir koz olarak kullandı. Bu konu, siyasi hedeflerini gerçekleştirirmede Türkeş'in parti yapılanmasının önünde bir engeldi. DP çizgisi açısından mesele, Türkeş'in; “Menderes'i astırmak” ile suçlanmasına kadar gidiyordu. Ülkücü kesimler de doğal olarak Türkeş'in icraatlarını savunuyordu. Mesela 27 Mayıs sonrasında Son Havadis gazetesinin, Cemil Sait Barlas'ın elinden çıkıp, DP'li

⁸⁶ Örtülü, **a.g.e.**, s. 28-29.; Adnan Menderes'in yurtdışına gönderilmesi fikrinin Dündar Taşer'den çıktığı belirtilmektedir. Bkz.: Menderes ve Akyol, **Demokrasiden Darbeye...**, s. 31; Osman Yüksel Serdengeçti'ye göre Türkeş ve benzer fikirdeki arkadaşları olmasaydı, hemen 27 Mayıs sabahında, eski DP'lilerin çoğu kurşuna dizilmiş olacaktı. Nitekim o dönem Harp Okulu komutanı olan kişinin -ki dönemin Kara Harp Okulu Komutanı Sıtkı Ulay'dır-, kurşuna dizme işini yapmak için hevesli olduğu söyleniyordu. Serdengeçti'ye göre eski DP'lilerin Yassıada'ya yollanması, Harp Okulu'ndaki akıbetlerinin bilinmezliği nedeniyle ya da başlarına bir şey gelebilir endişesiyle Türkeş ve arkadaşlarının çabalarıyla olmuştu. Bkz.: O. Yüksel Serdengeçti, “Körlük – Nankörlük”, **Millî Hareket**, Sayı: 12, 12.7.1967, s. 9.

çevrelere mensup Gökhan Evliyaoğlu ve Hami Tezkan'ın eline geçmesiyle, 27 Mayıs aleyhine değil ama en azından 27 Mayıs'ın yönünün belirtilmesi bağlamında cesurca yazılanların bile, Türkeş ve arkadaşlarının bu kişilere verdiği güvence nedeniyle olduğu söyleniyordu.⁸⁷ Gerçekten de Son Havadis gazetesinin belirtilen dönemine bakıldığında, 27 Mayıs'la ilgili düşüncelerin, daha çok 27 Mayıs sürecinde neler yapılması bağlamında olduğu, dolayısıyla henüz DP'li kesimlerin ya da gazetecilerin 27 Mayıs aleyhtarı olarak kendilerini göstermediği dönemlerdir. Fakat 27 Mayıs sonrasındaki siyasi baskının biraz kırılmasıyla bu durum değişecek, AP'nin tek başına iktidar olduğu 1965 yılı sonrasında daha da çok belirginleşecektir. Bu doğrultuda 12 Eylül sürecine kadar Son Havadis gazetesinin, AP'nin ve doğal olarak da DP çizgisindekilerin, kendilerini ifade etmeleri için önemli bir propaganda aracı olduğu söylenebilir. Türkeş çizgisi de, DP çizgisi adına bu olumlu durumdan pay çıkarmıştır. Sonuç olarak biz burada hem ülkücü kesimler hem de DP çizgisinde düşünenler arasında, siyasi rekabetin temeline oturtulmuş bir 27 Mayıs tartışması görüyoruz. Türkeş destekçileri ise, 27 Mayıs sürecindeki konumları nedeniyle bu tartışmaların daha çok savunma tarafında kalacaktır.

Örneğin Orhan Erkanlı, Yassıada yargılamaları başladıktan sonra Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in, kendilerinden hem yargılamaların uzun sürmemesi hem de olası idam cezalarının engellenmesi -27 Mayıs'ın kansız bir darbe olarak anılması için- hususunda çalışmalar istediğini belirtmiştir. Bunun üzerine komitedeki kimi arkadaşlarıyla görüşen -bu cuntacılar uzun dönemli iktidar düşüncesi olanlardı- Erkanlı, aldıkları üç kararı Gürsel'e bildirecektir. Buna göre birincisi; kararların Yassıada'da verilmesine MBK tarafından karışılmaksızın, en çok suçlu olan ve ülkede kalması kargaşa çıkarabilecek eski DP'li siyasetçilerin yurt dışına gönderilmesi -ki zamanla affedilebilirlerdi-, ikincisi, toplum vicdanında suçlu olanlara sadece hapis cezası verilmesi ve son olarak geriye kalan sanıkların

---

⁸⁷ Oruç Bilge, "Türkeş ve Demokrat Parti", **Devlet**, Sayı: 227, 11.3.1974, s. 12; Ayrıca, Devlet gazetesi yazarlarından Oruç Bilge'nin belirttiği üzere, "*Türkeş, menderesin boynunda sigara söndürdü*" türünden bir iddia da seçim ortamında dolaşıma sokuluyordu. Bkz.: Oruç Bilge, "Türkeş ve 27 Mayıs", **Devlet**, Sayı: 226, 4.3.1974, s. 12; Türkeş, seçim çalışmalarında AP'yi, Menderes'in idamı üzerinden propaganda yapmakla suçluyordu. Türkeş'e göre AP, sahte bir ses kaydını Konya ve özellikle Adana'nın köylerinde dolaşıma sokmuştu. Türkeş'in belirttiği üzere bu ses kaydında: "*Ben Alparslan Türkeş, Menderes'i astırdım. Oğlunu da astıracağım. Ezanı Türkçeye çevireceğim, camileri kapatacağım. İbadeti yasak edeceğim. Müslümanlığı yer yüzünden kaldıracam*" gibi ifadelerin yer aldığı söylenmekteydi. Türkeş hakkındaki bu suçlamaların özünde, onun 27 Mayısçı kimliği olmakla birlikte, iddiaların Menderes kısmının DP'li kesimleri; dolayısıyla AP'yi, İslamiet kısmının ise İslamcı kesimleri; dolayısıyla MSP'yi ilgilendirdiği söylenebilir. Bu da verilen beyanat doğru ya da yanlış olsun, her iki seçenekte de bir siyasi hesap, daha doğrusu oy hesabı olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bkz.: **Alparslan Türkeş'le Tarihi Konuşmalar**, Der. Muhittin Nalbantoğlu, İstanbul, Zümrüt Yayınevi, 1986, s. 52; Türkeş'in bir 27 Mayısçı olarak DP'li kesimlere verdiği bu güvence, muhtemelen daha önce belirtilen, Evliyaoğlu ve kimi AP'lilerin, onu AP'nin başına geçirmek istemelerinin de bir nedeni olabilir ayrıca.

affedilmesi idi. Böylece Erkanlı'ya göre ülkedeki “*kardeşlik ortamı*” da bozulmamış olacaktı. Bu fikir, Gürsel tarafından da olumlu bulunmuştur. Ayrıca Erkanlı, olası infazların engellenmesinin kendi işlerini kolaylaştıracağını da söylemiştir.⁸⁸ Böylece meseleye, en azından MBK içinde kendi düşüncelerini uygulamak isteyen bir grup cunta üyesi tarafından pragmatik bir açıdan bakıldığı söylenebilir. Ama her koşulda, başta Devlet Başkanı Cemal Gürsel olmak üzere, ama özellikle MBK içindeki radikal/şahin kanat tarafından idamların olmaması seçeneği üzerinde durulduğu da görülmektedir.

Eski DP'li siyasetçilerden bir bölümünün İsviçre'ye gönderilmesi, henüz MBK bölünmemişken düşünülmüştür. Bunun için Cemal Gürsel'den, Dışişleri Bakanı Selim Sarper'e kadar birçok mukteditrin onayı da alınmıştır. Ayrıca İsviçre de, eski DP'lileri kabul edebileceğini belirtmiştir. Hatta Türkeş'in verdiği bilgiye göre, DP hükümeti ve bakanların pasaportları bile hazır durumdadır. Fakat bu süreçte Yassıada davalarının devam etmesi; kimi akademisyenler, hukukçular ve buna tepki gösteren kesimler tarafından eski DP'lilerin yurt dışına gönderilmelerine engel olarak görülmüştür. Ayrıca MBK'nın söz konusu süreçte bölünmesi de idamların bu şekilde engellenmesine mani olacaktır.⁸⁹ Türkeş'e göre, MBK içindeki CHP işbirlikçileri; Osman Köksal, Mucip Ataklı, Cemal Madanoğlu, Fikret Kuytak, Sami Küçük ve Ekrem Acuner gibi kimi üyeler, Adnan Menderes ve arkadaşlarının İsviçre'ye gönderilmesine engel olmuşlardır.⁹⁰ Bundan sonra tek yapılabilecek şey, eski DP'lilere idam cezası gelmesinin önüne geçebilmektir. Nitekim bununla ilgili gelişmeler, 14'ler yurt dışındaki görevlerindeyken yaşanmıştır.

Bununla ilgili ilk hamle, 7 Eylül 1961'de, Yassıada'da kararların açıklanmasına yakın bir tarihte, Türkeş tarafından Devlet Başkanı Cemal Gürsel'e gönderilen bir mektupla yapılmıştır. Mektupta kısaca, 13 Kasım'dan beri ihtilal yönetiminin yanlış adımlar attığı, idam kararları alınırsa bunun, 27 Mayıs'ın amacının aksine, ülkedeki kutuplaşmayı artıracığı ve idamın da artık modern bir ceza olmadığı yazılmıştı. Türkeş, daha da önemlisi, idam kararlarının mahkeme tarafından alınması durumunda, bunun kararını sadece MBK'nın

---

⁸⁸ Meseleye bir de pragmatik açıdan yaklaşan MBK üyesi Erkanlı'ya göre idamların engellenmesi, halihazırda Devlet Başkanı olan Cemal Gürsel'in, referandumda Cumhurbaşkanı seçilmesini kolaylaştıracaktı. Erkanlı, **Anılar...**, s. 298-300.

⁸⁹ Türkeş ve arkadaşlarının idamların olmaması yönünde fikir beyan edeceklerini varsayalım. İdamların yapılmaması konusundaki bu olumsuz oylara; 14'lerin dışlanmasıyla sonra MBK kadrosunda kalan üyelerin olumsuz oyları da eklendiğinde, idamların engellenebileceği kuvvetle muhtemeldi. Çünkü 13 Kasım sonrasındaki MBK'da, en az 8 oy idamın engellenmesi yönündeydi. Ama bu öngörü, sadece o dönemin şartlarından bağımsız bir tahmin olabilir. Örtülü, **a.g.e.**, s. 30; Türkeş, **27 Mayıs...**, s. 154.

⁹⁰ “Alparslan Türkeş'in İdam Cezalarının İnfazından Sonraki Yeni Bir Mektubu”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 10, 30.3.1962, s. 5.

bölünmesiyle ortaya çıkan 13 Kasım Komitesi'nin veremeyeceğini, yasama organı olarak, kararlarla ilgili en son onayı Temsilciler Meclisi'nin vermesi gerektiğini belirtmişti. Türkeş buna aykırı bir durumda, sorumluların, mektubu yolladığı Cemal Gürsel ve 13 Kasım Komitesi olacağını da belirtmiştir.⁹¹

Diğer bir 14'ler üyesi Şefik Soyuyüce de 8 Eylül 1961 tarihinde, -idamlardan önce- görevli olduğu Roma'dan Cemal Gürsel'e bir mektup yazmış ve olası idam kararlarında, MBK ve Kurucu Meclis'in birlikte hareket etmesinin öneminden bahsetmiştir. Soyuyüce, Geçici Anayasa'da değişiklik yapılmadığı sürece, -Türkeş gibi- 14'ler olarak kendilerinin de oy hakkı olduğundan bahsetmiştir.⁹² Bu yüzden, sadece 13 Kasım Komitesi'nin verdiği bir karar, hukuksal açıdan da eksik kalacaktır, çünkü 14 MBK üyesi, yukarıda da belirtildiği şekilde MBK'nın kendi yaptığı anayasaya aykırı olarak komiteden uzaklaştırılmıştır.⁹³ Aslında süreçte, idamların onayı için MBK'dan ziyade, Temsilciler Meclisi'nin aktif olması önemliydi. Fakat süreç böyle işletilmemişti, DP'li kesimlerin incelendiği bölümde de görüldüğü gibi, MBK idam kararlarını oy çokluğuyla aldı. O halde idamların infazı konusunda karar alınırken Kurucu Meclis'e başvurulmamıştı.

Aslında DP çizgisinden Mehmet Arif Demirel'in de belirttiği gibi İsmet İnönü, idamların önlenmesi için Cemal Gürsel'e mektup yazmak yerine, ağırlıklı içinde CHP'li üyeler bulunan Kurucu Meclis'ten, idamları engellemek için karar çıkartılmasını sağlayabilirdi. Bunun için yapılması gereken tek şey Türkeş'in mektubunu göz önünde bulundurup, Temsilciler Meclisi'nin İnönü tarafından toplantıya çağırılmasıydı.⁹⁴ Devrik Cumhurbaşkanı Celal Bayar; İsmet İnönü'nün Cemal Gürsel'e gönderdiği mektupta, *“infaz ve tatbik anayasamıza göre MBK'nın tasdikine bağlıdır”* sözlerini kullanmakla, *“komite üyelerini tahrik ve komiteyi takviye”* etmiştir diyerek, İnönü'nün söz konusu mektubunun, aslında yangına körükle gitmek anlamına geldiğini söyleyecek⁹⁵ ve dolayısıyla infazların yapılmasından İnönü'yü sorumlu tutacaktır.

Burada, CHP lideri İnönü'nün idamları engelleme isteği konusunda bir tahmin yürütmek ayrı bir yana, İnönü'nün Temsilciler Meclisi kozunu ortaya koyma şansı vardı ki

⁹¹ “Türkeşin Gürsele mektubu”, **Millî Yol**, Yıl:1, Sayı:1, 26.1.1962, s. 7; Türkeş bu mektubu 7 Eylül günü, yani Kurucu Meclis tatile çıktıktan 3 gün sonra yazmıştı. Türkeş, Kurucu Meclis'in bu durumunun farkında olmadığını daha sonra Mehmet Arif Demirel'e söylemiştir. Bkz.: Demirel, **27 Mayıs...**, s. 140.

⁹² Söz konusu mektubun tam metni için bkz.: **A.e.**, s. 99-100.

⁹³ “İdamlar Hakkında”, **Devlet**, Yıl: 1, Sayı: 10, 9.6.1969, s. 4.

⁹⁴ Demirel, **Cumhuriyet Türkiye'sinde...**, s. 93.

⁹⁵ **Celal Bayar: Kayseri Cezaevi Günlüğü**, Haz. Yücel Demirel, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 83-84.

anlaşıldığı kadarıyla bunu da yapmamıştır. Abdülhadi Toplu'ya göre İnönü, idamları engellemek için yapması gerekenler konusunda, daha erken davranabilirdi.⁹⁶ Sonuç olarak Kurucu Meclis'in idam kararlarından önce tatil edilmesi tasarısı, “*bir Pazar günü*”, 3 Eylül 1961'de, 13 Kasım Komitesi tarafından onaylanmış ve karar, 4 Eylül'de resmiyet kazanmıştır. Sonucunda da Kurucu Meclis tatil edilmiş,⁹⁷ idamların infazının kararları MBK'ya bırakılmıştır. Kurucu Meclis seçeneği, aynı zamanda MBK'yı oyun dışına çıkarabileceği gibi, aslında o dönemde iktidarı fiilen elinde bulunduran SKB'yi de oyun dışına çıkarabilmek için iyi bir fırsattı.

Gazeteci Nazlı Ilıcak'ın Orhan Erkanlı'dan aktardığı kadarıyla, 27 Mayıs sonrasında MBK'ya yol gösteren ilim adamları hızlı sonuç almak istemiş, bu yüzden konu “*klasik hukuk*” bağlamından ziyade “*ihtilal hukuku*” açısından değerlendirilmiştir. Bunu Erkanlı'nın süreçte görev alan hukukçu bilim adamlarına bir eleştirisi olarak da düşünebiliriz.⁹⁸ Sonuç olarak radikal üyelerin çoğunun, idamların engellenmesi konusundaki fikirleri hayata geçmedi. 14'lerin eski DP'lileri yurtdışına yollama planı bu bakımdan işletilebilseydi önemli bir sorun çözülebilirdi. Çünkü İnfazların gerçekleştirilmesi, geri dönülemez bir yanlış oldu. Böylece ihtilalin kansız olması amacı bozuldu. Bu mevcut durum, aynı zamanda Türkiye'nin siyasi geleceğini de olumsuz etkileyecekti. Erkanlı, haklı olarak bu gelişmeleri, “*Bayar yaşadı ne oldu? Menderes yaşasaydı ne değiştirdi?*” şeklinde değerlendirecekti.⁹⁹

14'ler içindeki genel inanışın bir devamı sayılabilecek bir husus da, Yassıda süreci sonrasında Kayseri Cezaevi'ne nakledilen eski DP'liler hakkındaki “*umumî af*” tartışmalarıydı. Buna göre umumî af, Türkeş çizgisi tarafından 27 Mayıs sonrasında, kutuplaşmanın daha da arttırılmasının önüne geçecek bir uygulama olarak görülmekteydi. Çünkü tersi bir durum, 27 Mayıs sürecinin; 13 Kasım sonrasında düşüşe geçen eğilimini daha da belirginleştirmekten başka bir şeye yaramıyordu. Bu bağlamda umumî af, Türkeş destekçilerine göre, “*bir millî zaruret meselesi*” idi. Çünkü milliyetçi kesimlerdeki en büyük gaye, yine 13 Kasım süreci sonrasında kaybedildiğini iddia etikleri o ‘tarafsızlığa’ ulaşmaktır.¹⁰⁰ Türkeş ve milliyetçi kesimlerin çoğunun, eski DP'liler konusundaki fikirleri bu

⁹⁶ Demirer, **a.g.e.**, s. 93.

⁹⁷ **A.e.**, s. 101.

⁹⁸ Ilıcak, **50. Yılında...**, s. 18.

⁹⁹ Erkanlı, **Anılar...**, s. 118-119.

¹⁰⁰ “Af İşinin Sonu Neye Varacak?”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 38, 19.10.1962, s. 6; Örneğin Alparslan Türkeş, yıllar sonra siyasi haklar sorununun çözümüyle eski DP'lilerin meclise girmelerini demokrasi açısından önemli bir gelişme olarak değerlendirecekti. **Alparslan Türkeş'le Tarihî Konuşmalar**, Der. Muhittin Nalbantoğlu, İstanbul, Zümrüt Yayınevi, 1986, s. 159-160; Orhan Erkanlı ise meclise giren eski DP'lileri, tüm DP geleneği

şekilde nettir. Milliyetçi kesimler açısından bu konuyla ilgili bir diğer örnek, bu kesimlerin Pakistan'ın devrik lideri Butto'nun idamına nasıl baktıklarıdır. Bununla ilgili olarak diğer sağ kesimlerin değerlendirmeleri; DP çizgisindekilerin, Butto'nun başına gelenleri Adnan Menderes'in başına gelenlerle eşitlemesi, İslamcıların daha radikal olanlarının ise konuyu daha çok rejim bağlamında, faydacı bir şekilde ele almalarıydı.

Diğer yandan kimi milliyetçiler açısından buna verilebilecek bir örnek de, “*şarkın arayış içerisindeki çocuğu*” olarak değerlendirilen Butto'nun, idam edilmesinin olumsuz ve üzücü olduğudur. Fakat Butto, istenilen tarzda bir lider olarak da görülmez. Buna göre Butto, feodalizmden kapitalizme geçiş aşamasını başarıyla gerçekleştiren ve “*sanayi devrimini*” yaşayan Batı ülkelerine benzemeyi, Pakistan'da uygulanabilir görse de, sonradan bunun olmayacağını farkına varmış ve gittikçe otoriterleşen bir lider haline gelmiştir. Butto, daha sonra da Mao'nun politikalarını ülkesinde denenebilir görmekle suçlanmıştır. Bu, çok yönlü bir taklitçilik olarak görülmüş ve bir İslam ülkesi olan Pakistan'ın üzerine olmayacak bir elbise şeklinde değerlendirilmiştir. Butto'nun burada suçlandığı temel husus, Hergün gazetesi yazarlarından Enver Altaylı tarafından onun “*İslam milletinin batılı olarak yetiştirilmiş bir çocuğu*” şeklinde görülmesidir.¹⁰¹ Bu, aynı zamanda, Türkiye'deki aydınlara, batıyı taklit etmeleri bağlamında, Tanzimat döneminden itibaren genellikle sağ kesim mensupları tarafından yapılan eleştirilerin devamıdır. Yani ideolojik olarak kimi milliyetçiler tarafından Türkiye'deki aydın-sivil bürokrat zümrelerle aynı yere koyulan bir Butto vardır. Fakat bu yine de bir idam nedeni olarak görülmeyecektir.

Kimi milliyetçilerin hakkındaki olumsuz görüşlere karşın, Butto'nun “*Pakistan politikasının en renkli ve kuvvetli siması*” olarak görüldüğü ve hakkında ne düşünülürse düşünülün, Pakistan için önemli işler yaptığını belirten değerlendirmelere de yer verilmiş, onun millet iradesi bağlamında, seçildikten sonra bir askeri müdahaleyle devrildiğinden de bahsedilmiştir.¹⁰² Sonuç olarak idamı konusundaki fikirler çok fazla ve çok net olmasa da Butto'nun idamının, Türkes çizgisinin fikirlerine paralel şekilde, olumsuz yönde değerlendirildiği söylenebilir.

---

mensuplarını tek başına iktidar yapan kitleleri görmeden, bir avuç insan olarak değerlendirmiş, bunun, 27 Mayıs sonrasında, 1961 Anayasal düzeninin getirdiği bir güvence olmasıyla herhangi bir tehlikeli duruma neden olmayacağını söylemiştir. Erkanlı, **Anılar...**, s. 281-282; Ayrıca söz konusu dönemde mecliste, Yassıada'nın ardından Kayseri ve Adana'daki cezaevlerine yerleştirilen eski DP'li mahkumları da ilgilendiren bir kanun görüşülmüş, milliyetçi kesimlerin kimi üyeleri de, bu süreçte eski DP'lilerin yanında olmuştu. Bu bağlamda mahkum konumunda olmak, bu kişilerin maaşlarını almasının önünde engel olmamalıydı. Bkz.: İsmet Tümtürk, “Mahkûmların emekli maaşları”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 3, 9.2.1962, s. 10.

¹⁰¹ Enver Altaylı, “Bize Göre: Butto”, **Hergün**, Yıl: 31, Sayı: 18702, 6.6.1979, s. 3.

¹⁰² “Butto Kimdir?”, **Hergün**, Yıl: 31, Sayı: 18701, 5.6.1979, s. 1,7.

Yukarıda da ifade edildiği gibi Türkeş'in eski bir 27 Mayısçı olması, onun siyasi hayatında, karşısındaki siyasetçilerin de kullanacağı bir kozdur. Nitekim başta AP, Nurcular olmak üzere bunu siyasi rekabet ortamında kullanmışlardır. Bu husus, 27 Mayıs'tan yıllar sonra milliyetçi kesimler içindeki bir bölümü, halkın 27 Mayıs'ı desteklemediği sonucuna ulaşılması noktasına getirecektir. Daha önemlisi, bir askeri müdahalenin, demokrasi dışı bir tutum olduğunun kabul edilmesi de önemlidir ki, benzer bir değerlendirmeyi Türkeş'in kendisi de yapacaktır.¹⁰³ Türkeş, 21 Mayıs 1963'deki Talat Aydemir'in askeri müdahale girişiminde payı olduğu düşünülerek cezaevine gönderildiği süreçte, Mamak mahkemesinde, *“En iyi bir ihtilâl rejimi, en kötü bir demokrasiden daha kötüdür”* sözlerini söyleyecektir.¹⁰⁴ Eski bir 27 Mayısçı olan Türkeş'in askeri müdahaleler konusunda geldiği son nokta budur. Belki de 14'ler olayı ve bununla bağlantılı olarak, Türkeş'in siyasi süreçteki rolü olmasaydı, DP'nin düşürülmesi ve 27 Mayıs sürecinde alınan konumdan, Türkeş tarafından herhangi bir pişmanlık da duyulmayacaktı.

Sonuç olarak sadece Türkeş'in değil, 14'lerin çoğunun, eski DP'lilerle ilgili çabaları genelde olumludur. Nitekim buradan, milliyetçilerin DP çizgisi ile ilgili düşüncelerinin, Türkeş'in adlandırdığı gibi sadece bir Milli Birlik Hareketi bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini anlıyoruz. Çünkü Türkeş, 27 Mayıs sonrasında; sadece 'ordunun', yönetimini devam ettirmesini istemiştir. Eski DP'lilerle olan mevcut sorunun bir ileri aşamaya taşınmak istenmemesi, bu bağlamda değerlendirilebilir. Yani milliyetçi çizgideki cuntacıların 27 Mayıs hareketi olduğunda, DP'nin hükümetten düşürülmesinden sonraki konumuyla ilgilenme durumu pek yoktur. Bu nedenlerle, idamların infazının engellenmesi konusunda Türkeş'in ya da diğer 14'ler üyesi Şefik Soyuyüce'nin idamlardan önce yazdığı mektuplar, DP geleneği mensuplarınca bir veri olarak kabul edilmiş, kimi DP'li çevrelerin konuyla ilgili fikirleri de buna göre oluşmuştur. Fakat geleceğin bir siyasetçisi olacak Türkeş, bu kesimlerin karşısında konumlanacağı için, DP çizgisi mensupları ya da İslamcılar tarafından Türkeş'in bir cuntacı olarak yaptıklarının sorgulandığı da -en azından 1970'lerin ortalarında Milliyetçi Cephe hükümetleri kurulana kadar- söylenebilir.

(3). Milliyetçiliğin 1961 Anayasası'nda Yer Alması ile İlgili Talepler

Anayasa yapımı, 27 Mayıs sonrasında, MBK'nın ilk amaçlarından biri oldu ve 1961 Anayasası, 27 Mayıs'ın birinci yıldönümünde tamamlandı. Bu bağlamda milliyetçi

¹⁰³ Bilge, “Türkeş ve 27...”, s. 12.

¹⁰⁴ Tayfur Ketenci, “27 Mayıs'ın 10. Yılı Yaklaşırken”, **Devlet**, Yıl: 2, Sayı: 59, 18.5.1970, s. 11.

kesimlerin, 27 Mayıs'ın yönünü belirleyecek bir şekilde anayasa yapımına katılma ya da anayasa yapımıyla ilgili fikir beyan etme şansları, sadece anayasa tasarısını onaylayıp, onu referanduma götürecek Kurucu Meclis yardımıyla olabilirdi. Fakat Kurucu Meclis'teki çoğunluk da CHP'ye yakın üyelerden oluşmuştu. Bu bağlamda milliyetçi kesimlerin, anayasanın hangi şartlarda oluşturulması gerektiğiyle ilgili tepkileri sınırlı kaldı. Dolayısıyla bu başlık, 1961 Anayasası'nın milliyetçi kesimler tarafından nasıl değerlendirildiğinden ziyade, Kurucu Meclis'te de çokça tartışılan, ortaya çıkarılan anayasa metninde yer alması istenilen bir kelimeyle ya da kavramla -milliyetçilik- ilgilidir.

Hergün gazetesinin bir yazarı olan S. Ahmet Arvasî, anayasanın milliyetçi kesimler için önemini, “*Anayasa, herhangi bir zümrenin hasis menfaatlerinin paravanı değil, ona gönülden inanmış <<ülküci kadroların>> aşk ve aksiyon kaynağıdır*”¹⁰⁵ diyerek belirtmiştir. Yani Arvasî tarafından birincisi milliyetçilik vurgusuna önem verilmiş, ikincisi bu vurguların milliyetçi kesimlerdeki düşünceleri eyleme dökme aşamasını kolaylaştırdığından bahsedilmiştir. Söz konusu kavramın kullanılmasını, bir nevi milliyetçiliğin propagandası olarak değerlendirmek mümkündür, bu yüzden kavramın ideolojik nedenlerle ortaya koyulan düşüncelerin meşruiyetini sağlayıcı bir özelliği de bulunmaktadır. Dolayısıyla milliyetçi kesimlere göre bu kavramın anayasadaki eksikliği, onların hareket alanını daraltmıştır.

Ayrıca Türk sağı içinde Türkçü yaklaşımıyla daha çok ön plana çıkacak olan İlhan E. Darendelioğlu'na göre birçok yayın organı, 27 Mayıs'tan sonra yapılan ilk seçimlere kadar, milliyetçiliğin anayasaya girmesi konusunda bir karşı propaganda yapmıştı. Darendelioğlu'na göre MBK da bölündükten sonra benzer amaçlara hizmet ediyor, bu da Türkiye'de komünizmin elini güçlendiriyordu.¹⁰⁶ Bu yüzden milliyetçi kesimlerin savundukları düşüncenin temel noktasını, anayasadaki sol değerleri çağrıştıracak kavramlar üzerinden ele aldıkları görülecektir.

Bu bağlamda Darendelioğlu tarafından 27 Mayıs'ın amacının; başta ihtilalciler olmak üzere, özgürlük ortamı yaratmak olduğunu belirtenlerin koyduğu “SOSYAL DEVLET” adlandırmasının, milliyetçiliğin yerine geçirildiği ifade edilmiştir, bu yüzden de söz konusu kavramın “Sosyalist Devlet” olarak okunacağı ya da anlamlandırılacağı korkusu ifade edilmiştir. Oysaki iki kavram birbirinden farklıdır ve 1961 Anayasası'nın sağladığı görece

¹⁰⁵ S. Ahmet Arvasî, “Demokraside şekil ve muhteva”, **Hergün**, Yıl: 31, Sayı: 18708, 14.6.1979, s. 2.

¹⁰⁶ Darendelioğlu'nun vurguladığı gazeteler, söz konusu dönemde, Milliyet, Cumhuriyet ve Vatan gazeteleridir. İlhan E. Darendelioğlu, **Türkiyede Komünist Hareketleri**, C. II, İstanbul, Toprak Dergisi Yayınları, 1961, s. 196-198.

özgürlük ortamından sadece tek bir ideolojik çevre yararlanmamıştır. Yani bir sosyalistin bulduğu görece özgürlük ortamını bir muhafazakar da 1961 Anayasası ile bulmuştur. Daha doğrusu bir kesim, söz konusu olumlu ortamı 1961 Anayasası ile ilk defa bulmuşken, diğeri için o ortam hep vardır demek de mümkündür. Darendelioğlu'nun düşüncesini kanıtlamak için verdiği örnek, muhtemelen Türk solunun önemli isimlerinden Hikmet Kıvılcımlı'nın, MBK'ya çektiği kutlama telgrafıdır.¹⁰⁷ Darendelioğlu tarafından bu, biraz da sol kesimlerin, 27 Mayıs bağlamında ilgiyi ve desteği kendi üzerlerine çekme çabaları olarak değerlendirilmişti. Nitekim ordu, bu bağlamda farklı ideolojik kesimlerin, kendi lehlerine etkilemek istediği bir yapıdır. Orduya sızma seçeneğinin yanında, orduyla kurulan iletişim de bunun bir yolunu oluşturmaktadır. Hikmet Kıvılcımlı da mektuplarıyla, büyük ihtimalle bunu yapmayı amaçlamıştır.

Örneğin 1944'teki ırkçılık-Turancılık davasının sanıklarından biri olan Zeki Velidi Togan'ın, 27 Mayıs'tan bir süre sonra MBK'ya yazdığı bir mektuptan; cuntacılar 27 Mayıs günü bir tebrik telgrafi çektiği ve gerektiği takdirde, onlara destek verebileceğini söylediği anlaşılmaktadır.¹⁰⁸ Dolayısıyla sol ya da sağ unsurların bu bağlamda askeri cuntayı desteklemek istemeleri, 27 Mayıs sonrasında, örnekleri görülen gelişmelerdendir.¹⁰⁹

Milliyetçi çizgi tarafından, milliyetçilik kavramının anayasa girmesiyle ilgili suçlanan diğer bir sol unsur CHP'dir. Tercüman gazetesi yazarı Ahmet Kabaklı'ya göre, CHP'nin hemen hemen tüm ilkeleri anayasaya aktarılırken yalnızca milliyetçilik kavramı anayasaya konulmak istenmemiştir. Kabaklı'ya göre bu, CHP tarafından özellikle yapılmıştı. Bu konudaki genel eksiklik, Kabaklı tarafından şöyle ifade edilecektir:

¹⁰⁷ A.e., s. 482-483; Kıvılcımlı, bu bağlamda MBK'ya iki tane açık mektup da sunmuştu. Birinci mektup, Cemal Gürsel'e 1 Haziran 1960 tarihinde verilmiştir. Mektupta "*İkinci Kuvayimilliyeye Gazanız kutlu olsun. Gerçek demokraside Allah yanılmaz*" denerek, hem 27 Mayıs olumlanıyor hem de cumhuriyet dönemiyle bir bağlantı kurularak ordu-millet birlikteliğinin Türk tarihindeki köklerine vurgu yapılıyordu. Doğal olarak kurulabilecek yeni bir siyasal düzende, demokrasiye uygun olarak, sol unsurların yerlerini almaları umuluyordu.

Kıvılcımlı'dan MBK'ya ikinci mektubun gideceği 24 Ağustos 1960'dan önce; 29 Haziran 1960'da Cemal Gürsel, artık sol komünist değil ama sosyalist partilerin kurulmasının gerekliliğini vurgulayacaktır. Mesela Kıvılcımlı, daha sonra 14'ler meselesiyle, MBK'dan uzaklaştırılan üyelerden biri olan Muzaffer Özdağ'ın, "*Biz İkinci Kuvayimilliyeye nesliyoruz*" tabirini kullanmasını, söz konusu dönemin siyasi şartlarında anlamlı bulmuştur. Bkz.: Hikmet Kıvılcımlı, *İkinci Kuvayimilliyeciliğimiz*, 2. bs., İstanbul, Derleniş Yayınları, 2008, s. 12-19.

¹⁰⁸ Mektuptan anlaşıldığı kadarıyla, bir MBK üyesi, alanında önemli bir tarihçi olan Togan'dan "*Türkiye İlimler Akademisi*" ile ilgili fikirler almak istemektedir. Zeki Velidi Togan'ın Millî Birlik Komitesine Yazdığı 5.11.1960 Tarihli Mektup, Serkan Akgöz Arşivi.

¹⁰⁹ Mesela Kurtuluş Kayalı'ya göre, sol ve sağ unsurların askeri yapının değerlendirilmesinde ortaklaştığı noktaların bulunması, 27 Mayıs sonrasında bu unsurların ayrışmasının daha görünür hale gelmesindendi. Bu bağlamda, yukarıda Darendelioğlu ve Kıvılcımlı üzerinden verilen örnekler, özellikle 12 Mart öncesinde Ülkücü Hareket ve Dev-Genç'in, ortak nokta olarak askeri müdahale bağlamında benzer noktalarda buluşmalarının temelleridir aslında. Aynı zamanda İslamcılar ve DP çizgisindekiler, bu çalışmada da ele alındığı gibi darbeler konusunda hemen hemen birbirlerine yakın yerlerde konumlanmışlardır. Bkz: Kayalı, a.g.e., s. 81.

“... <<Milliyetçilik>> ilkesini Türk anayasasının dışında tutmak, bu kelimeyi <<giriş bölümüne>> bile almamak ne korkunç bir kasıttır. Açıktan açığa cahillerin aldatışı ve komünist parmağının hızla oynaması değil midir? Atatürkçülüğün tek önemli ve en gerçek ilkesi milliyetçilik olduğuna göre, 1961 anayasasına milliyetçilik maddesini sokmayanlar ne yüzle <<Atatürkçüyüz!>> derler.¹¹⁰

Mesela “*anayasaya milli karakter verilmelidir*” diyen Kurucu Meclis üyelerinden Fakih Özfakih’e göre, anayasada milliyetçiliğin yanında devrimcilik kavramına da yer verilmeliydi. Aksi takdirde “*Atatürk’ün sesi anayasada kısılmış hissi*” uyandırılabilirdi.¹¹¹ Bir başka Kurucu Meclis üyesine göre milliyetçilik demek, milli menfaatler demektir. Bu bağlamda Soğuk Savaş dönemindeki kutuplaşma da düşünüldüğünde dünyada milliyetçi olmayan bir ülke yoktu. Örneğin Türkiye ve Amerika, NATO üyesi devletlerdi. Hatta Abdülhadi Toplu tarafından “*Rusya dahi en koyu milliyetçi devlet*” olarak gösterilerek, neden milliyetçi bir devlet olmalıyız sorusunun cevabı veriliyordu.¹¹²

Diğer taraftan içinde “*sosyal adalet*”, “*sosyal devlet*” kavramları geçen bir anayasada, “*özel mülkiyet*” kavramının reddedileceği tedirginliği vardı. Anayasada milliyetçilik kavramı yer almasın diyen üyelerce, “*sosyal devlet*” demenin “*sosyalist devlet*” demek olmadığı anlatılsa da, milliyetçi kesimlerin genel itirazları bu noktada yoğunlaşıyordu.¹¹³ Bir diğer Kurucu Meclis üyesi Şefik İnan’a göre 27 Mayıs darbesi, toplumda bir beklenti yaratmıştı ve bu beklenti sadece yeni yapılacak anayasaya istenilen şekilde yön verilmesiyle giderilebilirdi. Dolayısıyla da milliyetçilik kelimesi anayasaya girmeliydi.¹¹⁴ Bunun yanında, milliyetçilik kavramının anayasada yer almasını istemeyen komisyon üyelerinin düşünceleri de önem taşır.

Örneğin Anayasa Komisyonu sözcüsü Tarık Zafer Tunaya’ya göre, üyelerin, yokluğundan tedirgin olduğu, birçok konunun güvencesi olarak gördüğü milliyetçilik kavramı, aslında tasarının ruhunda vardı. Bu bağlamda Türkiye’nin birlik ve bütünlüğü garanti edilirken, Türkiye sınırları içerisinde olası bir federasyon kurulması talebi de reddediliyordu. Aynı zamanda böyle bir tasarının ırkçılık-Turancılık bağlamını da reddettiği söyleniyordu.¹¹⁵ Bu bağlamda anayasaya milliyetçilik kavramının koyulmaması, belki radikal milliyetçi kesimlerin düşüncelerine meşruiyet sağlanmaması açısından önemlidir. Fakat daha

¹¹⁰ Ahmet Kabaklı, “Anayasa açıktır”, **Tercüman**, Yıl: 6, Sayı: 2031, 13.6.1967, s. 2.

¹¹¹ Toplu, **a.g.e.**, s. 147-148.

¹¹² **A.e.**, s. 149.

¹¹³ **A.e.**, s. 154-155.

¹¹⁴ **A.e.**, s. 168.

¹¹⁵ **A.e.**, s. 181.

da önemlisi, Tunaya tarafından milliyetçiliğin ruhi bir yönünün vurgulanmasıdır ki milliyetçilik, daha çok hissedilebilen de bir şeydir.

Diğer bir komisyon sözcüsü Muammer Aksoy’a göre, milliyetçilik, isim olarak anayasanın başlangıcında yer almasa da, örneğin tasarının 3. maddesinde “*Türkiye devleti, ülkesi ve milleti ile bölünmez bir bütündür*” denerek, bunun gibi birçok yerde milletin varlığı vurgulanıyordu. Aksoy’a göre bunu özellikle belirtmenin bir gereği yoktu.¹¹⁶ Milliyetçilik kelimesinin anayasa girmesine bu şekilde karşı olan akademisyenler ise, Türkçü ideolog Nihal Atsız’a göre, Atatürkçülük iddiasını kimseye bırakmıyorlardı. Oysa Atatürk’ün kendisinin en sık kullandığı kavramlardan biri olan milliyetçilik kelimesi reddedilmekle, onun bıraktıkları, anayasayı yapanlar tarafından ezilip geçiliyordu.¹¹⁷

Milliyetçi kesimlere yakın olan Abdülhadi Toplu’ya göre, anayasada olması istenilen ölçüde bir milliyetçilik, Atatürk milliyetçiliği, bir diğer anlamda “*kültür milliyetçiliği*”ydi. Atatürk’ün buna “*Türkçülük*” demeyip de “*milliyetçilik*” demesi boşuna değildi. Bu bağlamda özellikle Atatürk milliyetçiliğinin boyutları öncelikle ulus-devlet çerçevesinde yurttaşların sorumluluklarını yerine getirdiği bir anlayışı ortaya koyarken, temel anlamda vatana sevgi duyulmasını gerektirmekteydi. Ziya Gökalp’e göre bir vatandaş, toplumsal kabulleri kendine görev edinip, onu “*kanun*” saymalı, ona uymalıydı. Toplu’ya göre bunun tersi, yani yurda sevgi duyulmaması ise düşmanlık olarak görülecek ve akabinde düşmanlara karşı savunma durumuna geçmekte tereddüt edilmeyecekti.¹¹⁸

Bu yönde bir kültür milliyetçiliği, Ziya Gökalp’in de düşünceleri paralelinde, konunun ulusal boyutuyla sınırlı, Türkiye’ye özgü ama yoğun, vurgulu bir milliyetçilik olsa gerektir. Fakat kültür milliyetçiliği, radikallik bağlamında, milliyetçilik kavramıyla ilgili diğer adlandırmalara nazaran milliyetçiliğin daha sade bir halde ifade edilmesidir.¹¹⁹ Öyle ki Toplu, “*milliyetçilik, bizim rengimizdir, Devletimizin rengidir. Milliyetçilik bizim mefkûremizdir*” diyerek, anayasa komisyonu üyelerinden Muammer Aksoy ve Tarık Zafer Tunaya’nın, anayasa tasarısında, aslında kağıt üstünde olmayan ama hissedilmesi gereken bir milliyetçilik olduğunu söylemelerine itiraz eder. Böyle bir milliyetçiliğin; “*Komünizm*”, “*Ümmetçilik*”, “*Turancılık*”, “*Siyonizm*” gibi radikalliğe varan düşüncelerin de panzehiri olabileceği

¹¹⁶ A.e., s. 191.

¹¹⁷ Atsız, **Makaleler -IV-**, İstanbul, Baysan Basım ve Yayın Sanayii A.Ş., 1992, s. 148.

¹¹⁸ Toplu, **a.g.e.**, s. 217-218; Ziya Gökalp, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, Ankara, Alter Yayıncılık, 2012, s. 24.

¹¹⁹ Gökalp, **a.g.e.**, s. 24-25.

söylenerek, demokrasiye de bu şekilde ulaşılabilceği ifade edilir. Bir diğcr anlamda Toplu tarafından milliyetçiliğın saf hali olarak ifade edilen kùltür milliyetçiliğı ile örneğın Türkçùlùk arasına da Atatürk'ü hatırlatır şekilde bir mesafe koyulur.¹²⁰ Toplu'nun bu düşünceleriyle, Tunaya'nın görüşleri arasında çok büyük farkların olmadığı görùlmektedir. Sonuç itibarıyla birbirine yakın olan fikirler açısından tek fark, sadece söz konusu kavramın yazılı bir halde anayasada yer almasıdır.

Bundan sonraki süreçte anayasanın başlangıcındaki 2. maddeye eklenen “milli” kelimesi de, Kurucu Meclis'teki milliyetçi kesimleri tatmin etmeyecektir, tartışmalar bu sefer de “milli” ve “milliyetçilik” kelimeleri arasındaki farklar üzerinden sürdürülecektir.¹²¹ Ayrıca MBK'da da bu tartışmalar yapılmıştır. Cemal Gürsel, bir görüşmelerinde Kurucu Meclis üyesi Abdùlhadi Toplu'ya, “*Neden Anayasa'ya milliyetçilik maddesini koymadınız? Bu yasaya milliyetçilik girmezse kırmızı oy veririm diye Milli Birlik Komitesi üyesi arkadaşlarıma haber gönderdim*” diyecektir.¹²² Gürsel, daha sonra MBK'daki bir toplantıda “*Bence bu kelime anayasanın tümü kadar mühimdir*” deyip, konuya verdiği önemi gösterse de, MBK içinde buna karşı gelenler çıkacaktı.¹²³ Fakat Cemal Gürsel'in bu çabaları sonucunda MBK ikna edilecek, tasarı bu sefer, komisyonda görevli hocaların çabalarıyla reddedilecektir.¹²⁴ Son olarak mesele; içlerinde yedi MBK ve yedi Temsilciler Meclisi üyesi olmak üzere karma komisyona gitmiş ve bu komisyon tarafından milliyetçilik kelimesi, 1961 Anayasası'na alınmıştır.¹²⁵

2. Türkçùler ve 27 Mayıs

Türkçùlerin 27 Mayıs 1960 darbesini değerlendirmeleri konusunda, darbeyi gerçekleştiren Türkes çizgisindekilerden çok büyük farklar görùlmemekle birlikte, aynı eleştirel tavır Türkçùler ya da radikal milliyetçiler olarak da nitelenebilecek kesimlerce de sürdürùlmüştür. Nitekim 27 Mayıs, ilk olarak DP'li ve İslamcı kesimlerin aksine koşulsuz bir şekilde desteklense de milliyetçi-Türkçùlerin bu konudaki görüşleri zamanla değişecektir. Bunun bir nedeni, Türkçùlerin, milliyetçi grubun MBK'dan uzaklaştırılmasının da ötesinde, 27 Mayıs 1960 sonrasını, daha çok Türk sağının düşman algısı örneklerinden biri olan

¹²⁰ Toplu, **a.g.e.**, s. 222-223.

¹²¹ **A.e.**, s. 242.

¹²² **A.e.**, s. 296-297.

¹²³ **A.e.**, s. 328.

¹²⁴ **A.e.**, s. 534.

¹²⁵ Milliyetçiliğın 1961 Anayasası'na giren şekli için bkz.: **A.e.**, s. 350-358.

komünizmin, arttığı iddia edilen faaliyetleri üzerinden değerlendirmeleridir. Fakat Türkçüler, 27 Mayıs darbesinden öncelikle DP'yi sorumlu tutmuşlardır.

Nitekim Türkçü kesimler tarafından özellikle DP'nin din konusunda yaptığı icraatlar samimi görülmemiştir. Bu durum hem darbenin meşrulaştırılma nedenlerinden biri olarak sayılmış hem de 27 Mayıs darbesi, DP tarafından millete verilen bir hesap olarak değerlendirilmiştir. Öyle ki DP yönetimine; imam hatip okullarının sayısının kısa bir zamanda on yediye çıkması, bu okullarda ders verecek nitelikte öğretmenlerin olmaması ve olanların da hayat şartlarının kötü olması gibi nedenlerle eleştiriler yapılmıştır. Bu nitelikte dini eğitim verebilecek kadroların yetiştirilmesinayse, özel önem verilmesi gerekmekeydi.¹²⁶ Bu bağlamda kimi Türkçüler, DP'nin din politikalarını, popülist olmaktan öteye gitmemesi açısından eleştireceklerdir. Fakat bu, eski DP'lilere yöneltilen tek eleştiri de değildir.

Nitekim eski DP'lilerden Celal Bayar, 27 Mayıs günü Harp Okulu'ndan atlayıp intihar eden Namık Gedik ve DP'ye yakın bürokratlardan Ahmet Salih Korur gibi kişilerin, kimi milliyetçi-Türkçüler tarafından Mason oldukları da iddia edilmiştir. 27 Mayıs diğer açıdan bu kişilerin iktidar konumunu bitirerek önemli bir hizmet yapmış, Türk tarihinde daha önce örnekleri görüldüğü gibi bir kez daha masonlar püskürtülmüş; Atatürk, Kazım Karabekir, Mahmut Esat Bozkurt gibi masonluk aleyhine çaba sarf eden insanların da bu sayede ruhlarının şad olduğu belirtilmiştir.¹²⁷ Bu bağlamda kimi Türkçülerin, eski DP'liler konusunda -idam değerlendirmeleri bunun dışındadır-, Türkeş ya da 14'ler çizgisinden farklı bir yerde durdukları söylenebilir. Türkçü-milliyetçilerdeki bu yaklaşım, İslamcı kesimlerdekiyle birbirine benzemektedir. Türkçülerin iddiası daha çok mason olarak suçlanan eski siyasetçilerin çeşitli nedenlerle Türkiye'nin aleyhine çalıştıklarının düşünülmesi ve masonluğa yönelik hedef suçlamalardan biri olan beynelmilelciliktir.

¹²⁶ Zübeyir Koç, "Din Noktasından İnkılap", **Toprak**, Sayı: 69, 1.8.1960, s. 4,17.

¹²⁷ Bu konuda özellikle Celal Bayar'a sert bir şekilde yüklenilerek, onun, "*Komitacı*" özelliğinden sürekli bahsedilse de, "*milli harekete*" karşı özel bir düşmanlığı olduğu da belirtilir. Bu durum şair-siyasetçi Behçet Kemal Çağlar'dan alıntı yapılarak, biraz da Bayar'ın bilinen ya da tahmin edilen ırki özellikleri vurgulanarak şu şekilde ortaya konacaktır: "*Pomak çetesinin şefi Celâl Bayar!.. Kıdemini, rütbesini bilmiyenimiz yok... Ne kendisi etti rahat, ne millete verdi huzur!..*" Bkz.: Yaman Avcı, "27 Mayıs İnkılabı ve Yerli Masonlar", **Toprak**, Sayı: 69, 1.8.1960, s. 10,11,18; Türkçü Nejdet Sançar, milliyetçilik "*basit bir iktisadi fikir*" değildir derken sol kesimlere; milliyetçilik bir mukaddesatçılık da değildir derken, bunu dini anlama yaklaşımına mesaj veriyordu. Sançar'a göre yeni çıkan bir yöntem ise, milliyetçiliği, masonlukla eş anlama getiren yaklaşımlardı. Masonluk, bu bağlamda Türkçülüğün önündeki büyük tehlikelerden biriydi. Masonluğun varlığı bir bilinmezlik üzerine inşa edilmişken, milliyetçi fikir beyan edenler, düşüncelerini açık bir şekilde ortaya koymaktan çekinmemişti. Nejdet Sançar, "Türkçülük ve Masonluk", **Ötüken**, Sayı: 9, Eylül 1969, s. 3.

Türkçüler tarafından 27 Mayıs darbesinin bir noktada daha Türk milletinin imdadına yetiştiği düşünülmüştür. Bu da, DP'nin iktidar döneminde Adnan Menderes'in SSCB'ye yapacağı bir ziyaretle ilgilidir. Kimi Türkçüler, Kruşçev-Menderes buluşmasının Ruslarla bir yakınlaşma sebebi olmasından korkmaktaydı. Böyle bir dostluk; birincisi, milliyetçi kesimlerin ülkedeki komünistler karşısında elini kolunu bağlayabilecek bir sonuç doğurabilirdi. İkincisi Türkiye'de halkın, artık demokratik rejimin karşısına geçip, komünizmi savunur hale gelme tehlikesiydi. Üçüncüsü Sovyet malzemeleri vb. araç gereçlerin, Türkiye'deki kullanım alanlarının arttırılması ile ilgiliydi. Kısacası Türkçüler tarafından SSCB'nin söz konusu dönemde Suriye üzerindeki etkinliğinin bir benzerini, Türkiye üzerinde kurmasından endişe edilmiştir. 27 Mayıs darbesinin ise, böyle bir ihtimali engellediği düşünülmüştür.¹²⁸ Aslında Türkçüler tarafından gündeme getirilen bu ihtimalin pek mantıklı bir tarafı yoktu. Türkçüler konuyu abartılmış boyutlarıyla ele alıyorlardı. Şöyle ki; Türkiye ve SSCB arasındaki süreç Soğuk Savaş'ın gidişatıyla paraleldi. Nitekim bu, genel anlamda bloklar arasındaki yumuşamanın bir etkisiydi. Türkiye; NATO ve CENTO çizgisini sürdürecekti. Öyle ki ziyaret kararından önce, Erel Tellal'ın da belirttiği gibi Türkiye'deki Amerikan büyükelçisine, bizzat Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından bu konuda bilgi bile verilmişti. Aslında 1960'ın birkaç sene öncesine kadar, SSCB ile bazı bakanlıklar seviyesinde ilişkiler kurulmuştu, dolayısıyla kimi konularda iş birliği yapılması da normaldi. Nitekim Türkçüler, ikili ilişkilerin 1960 süreci öncesindeki bu düşük seviyesine bile karşıydı. Oysa bunun, Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta taraf değiştirmesi bağlamıyla herhangi bir ilgisi yoktu.¹²⁹ Ama Türkçülere göre vardı ki bu yüzden 27 Mayıs darbesini “gerekli” görmüşlerdi.

Nitekim kimi milliyetçi-Türkçü çevrelere göre 27 Mayıs askeri müdahalesi, ilk olarak bir “*millî inkılâp*”tı. Yazar Mehmet Alptürk'e göre, Gençlik hareketleriyle, “*İstanbul Üniversitesinden parlayan hürriyet kıvılcımı*”, Ordu'nun “*bu kıvılcımla hürriyet meşalesini*” yakması sonucunu doğurmuştu.¹³⁰ 28 Nisan-27 Mayıs 1960 arasındaki süreçte, 27 Mayıs'ın temel gücü olarak, aydınlar görülüyordu. Ayrıca üniversitelerin baskı altında olması, 27

---

¹²⁸ Buna göre kimi Türkçüler tarafından SSCB'nin yardım yoluyla Suriye topraklarını sömürdüğüne inanılmakta ve Türkiye'nin de aynı akibete uğrayabileceğinden korkulmaktadır. Bunun için Türkiye'nin çeşitli şehirlerinde Rus kredisiyle yapılan işletmeler örnek gösterilmiştir. Onlara göre DP'nin bu bağlamdaki amacı uzun vadeli kredilerle Doğu bloğuna yaklaşmaktır. Hatta Keban barajı projesinin de bu yolla tamamlanması öngörülmüştü. Ve bu konuda Ruslarla yapılan anlaşmaların DP tarafından kamuoyundan gizlenmesine çalışılmıştı. Bkz.: “Menderes'in Son Ümidi Moskova mı İdi?.” **Toprak**, C. VI, Yıl: 6, Sayı: 68, 1.7.1960, s. 19.

¹²⁹ Erel Tellal, “SSCB'yle ilişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C. I: 1919-1980, 13. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 520.

¹³⁰ Mehmet Alptürk, “Millî İnkılâp”, **Toprak**, C. VI, Yıl: 6, Sayı: 68, 1.7.1960, s. 14.

Mayıs darbesinin önemli nedenlerinden biriydi.¹³¹ Milliyetçi-Türkçü kesimlerin 27 Mayıs öncesindeki üniversite gençliği, üniversite hocaları ya da aydınlar görüşü, 27 Mayıs ile ilgili fikirlerinin değişmesine paralel olarak farklılaştı. Aslında Türkçüler 27 Mayıs'ın nedenlerinden biri olan gençleri övüyordu. Fakat sonrasında kendi tahayyüllerindeki “*milliyetçi gençlik*” ile 27 Mayıs'a sebep olan gençlik arasına mesafe koydular. Tabii buna neden, Türkçülerin 27 Mayıs darbesinin karşısına geçmesi ve öğrencilerin sokak protestolarına -özellikle 1960'ların sonlarına doğru- katılmalarıydı. Bir diğer anlamda bu, milliyetçi kesimlere mensup gençlerin öğrenci gösterilerine katılmalarının, onların savundukları düşüncelerin tersine bir hareket tarzı olduğu anlamına geliyordu. Bunun engellenmesi için eğitim sistemi yeniden düzenlenmeliydi. Bu bağlamda Türkçülerin de diğer sağ çevreler gibi, ideolojik bir şekillendirmeden yana oldukları görülmektedir. Fakat bunun diğer görüşlere göre daha dar bir çerçevede, yani kendi içinde radikal sayılabilecek milliyetçi-Türkçü görüşler doğrultusunda olduğunu söylemek gerekir.

Nitekim Türkçülere göre, 1961 Anayasası'na¹³² milliyetçilik kavramı sokulsa da, yürütülen eğitim politikası, “*milliyetçi ve ülkücü*” değildir. Bu bağlamda ilköğretim kitaplarına konan, milliyetçi ideolojiyi yansıtan kelimeler, Türkçüler tarafından yetersiz görülmekteydi. Milliyetçi kesimlerden gazeteci-yazar Galip Erdem'e göre önemli olan; “*Milliyetçi eğitim, öğretimin bütün kademelerinde, programlar, öğretmenler ve öğretim üyeleri arasında tam bir ahenk sağlayarak, genç ruhları ve kafaları milliyetçi dünya görüşü üstünlüğünü anlamaya hazırlamaktır.*” Buna göre devlet yöneticileri böyle bir adım atmadan sorunlara hiçbir çözüm üretemeyeceklerdir.¹³³

Milliyetçi kesimlerden Necmettin Hacıeminoğlu'na göre 27 Mayıs darbesinin, olumlu anlamda birçok değişimin sebebi olması, darbe sonrasında oluşan özgür ortamdan herkesin yararlanması sonucunu doğurmuştu. Fakat 27 Mayıs'ı övmek dışında; ekonomik, bilimsel vb. birçok alanda da gelişimin sağlanması gerekiyordu. Oysa tersine, 27 Mayıs'tan sonra en çok zarar, milli eğitim alanında görülmüştü. Çünkü 27 Mayıs sonrasında milli eğitime siyaset

¹³¹ Orhan Tuna, “Münevver Ahlakı”, **Toprak**, Sayı: 69, 1.8.1960, s. 7.

¹³² Bu arada kimi milliyetçi-Türkçüler tarafından, 27 Mayıs sonrasında oluşan düzenin, İkinci Cumhuriyet olarak değerlendirilmesi sıkça yapılır. Buna göre 27 Mayıs sonrası, DP çizgisi üyelerinin ortak düşüncesinde olduğu gibi, cumhuriyetin kuruluşundan bağımsız bir süreç olarak görülmez. Bir diğer anlamda bu dönem Atatürk'ün kurduğu cumhuriyetten bir kopuş olarak değerlendirilmez. Fakat 27 Mayıs, bu görüşte olan milliyetçiler tarafından DP'lilerden farklı olarak, yeni bir başlangıç olarak kabul edilecektir. Nitekim yeni siyasi düzenin anayasasında; laikliğe, bir anayasa mahkemesinin kurulmasına, komünizm ve faşizmden mahkum olanların devlet bünyesinde çalıştırılmaması gibi içlerinde 8 maddelik beklentinin olduğu bir listeye yer verilecektir. Mehmet Gökalp, “İkinci Cumhuriyet Anayasası Hazırlanırken”, **Toprak**, C. VI, Yıl: 6, Sayı: 68, 1.7.1960, s. 13.

¹³³ Galip Erdem, “Milliyetçi Eğitim”, **Devlet**, Sayı: 201, 10.9.1973, s. 5.

kariştirilmiş ve gerek okulların her kademesi gerekse de hocalar ve aydınlar bundan etkilenererek milli istikametlerin dışına çıkmışlardı. Hacıeminoğlu'na göre, Marksist yahut sol düşünce yapısı, örneğin bir subayı, bir akademisyeni bu kadar hızlı bir şekilde kendine çekebiliyorsa, bu, eğitim sisteminin kötü yöndeki gidişatı nedeniyledi.¹³⁴

Aynı zamanda milliyetçi gençliğe, gereken durumlarda hazırlıksız yakalanmama adına kendilerini iyi yetiştirmeleri de tavsiye edilecektir. Bu anlamda istenilen yolun tersine sapma eğiliminde olan gençlik de uyarılmış olur. Örneğin Yaşar Kemal'in kitaplarını beğenenler, övenler, istenilen gençlik grubuna dahil edilmez. Çünkü bu tarz davranışlar, “*Düşmana geç*” demekten başka bir anlam taşımayacaktır.¹³⁵ Böylece, bir yandan 27 Mayıs öncesindeki tavırlarıyla övülen, DP'yi protesto eden gençlik, milliyetçi gençlikten ayrıştırılırken, diğer yandan 27 Mayıs öncesinin, 27 Mayıs'a destek veren milliyetçi-Türkçü aydın grubu da, 27 Mayıs sonrasının aydın grubundan ayrıştırılacaktır. Bu aydın grubunun bir parçası da tabii ki net bir milliyetçilik çizgisiyle, milliyetçi-muhafazakar görüşlerden belki biraz ayrılan, yani milliyetçiliği; diğer İslamcı ya da DP'li görüşlere oranla daha ön sıralara koyan Türkçülerdir. Bu Türkçü grupların, Türkeş'in siyasi hareketinden bağımsızlaşması da buna bir örnektir. Böylece, 27 Mayıs sonrası süreçten ayrıştırılan Türkçü aydın grupları için 27 Mayıs; Türkeş destekçilerinde olduğu gibi karşısına geçilen bir askeri müdahale olacaktır. Artık savunulmayan bir 27 Mayıs, milliyetçi-Türkçü aydınlar için yeni bir başlangıç noktasıdır.

Türkçü Nejdet Sançar'ın birçok milliyetçi aydın için söylediği “*yıllar var, yarınki Türkiye'nin rüyası ile yaşıyorlar*” sözleri biraz da bunu anlatmaktadır. Her ne kadar bu sözlerde 27 Mayıs'a bir atıf yoksa da, bu tespit, 27 Mayıs sonrasında kurulacak düzenden beklentileri yansıtmaktadır. Böyle bir beklenti, Sançar tarafından 27 Mayıs öncesi de eleştirilerek, şu şekilde ifade edilmektedir:

“Öyle bir Türkiye ki; orada dalkavuklar, şarlatanlar, mevki ihtiraslıları, mideciler değil; millî şuur ve karakter sahibi, açık ve mert sözlü, fedakâr ve ülkücü insanlar söz sahibidir. Bir Türkiye ki, içinde, milleti iki safa ayırıp birbirleriyle boğuşmaktan çekinmeyecek derecede korkunç hırsların esiri azgın politikacılar değil, memlekete hizmet ateşi ile yanan gönüllerin sahibi siyasîler hâkimdir. Bir takım paravanaların ardında sipere girip yaylım ateşiyle dört yanı sindirmeye çalışan sapıkların değil; bilginlerin, gerçek fikir ve sanat adamlarının, millî şuur sahibi aydınların ışık tutacakları Türkiye...”¹³⁶

¹³⁴ Necmettin Hacıeminoğlu, “Millî eğitimimizin millî olmayan tarafları”, **Millî Hareket**, Sayı: 50, Eylül 1970, s. 16.

¹³⁵ “Milletin Aradığı Gençlik”, **Toprak**, Sayı: 82, Eylül 1961, s. 6.

¹³⁶ Nejdet Sançar, “Yarınki Türkiye İçin”, **Toprak**, Sayı: 82, Eylül 1961, s. 5.

Örneğin askeri müdahalenin İstanbul'daki gerçekleştircilerinden biri olan Orhan Erkanlı, 27 Mayıs'ın ilk ve resmi olmayan bildirisinde askeri müdahale sonrasında siyasetin yolunun bir an önce açılmasının güvencesini de verecek, fakat askeri müdahale henüz sürerken alınan bu karar, sonradan Erkanlı'da pişmanlık yaratacaktır. Yani böyle bir fikri ortaya atmak için acele edilmemeli ya da üzerinde biraz daha düşünülmeliydi.

Türkçüler, özellikle Türkeş deneyiminden sonra particilik ile aralarına daha net bir mesafe koymuşlardı. Dolayısıyla, Türkçülerin siyasi partilerle ilgili görüşleri çoğunlukla olumsuzdur.¹³⁷ Bu yüzden Türkçülerin, askeri düşünce yapısıyla uyumlu olmaları nedeniyle - 14'lerin görüşlerine paralel bir şekilde- askeri rejimin 'gerektiği kadar' devam etmesi yönündeki düşünceleri, onlara göre 27 Mayıs sonrasındaki siyaset ortamı için daha doğru bir tercihti.¹³⁸ Türkçü-milliyetçilerin bu noktada karşı olduğu düşünce, 27 Mayıs sonrasında olduğu gibi sivil siyasete acilen geçme fikriydi.

Mesela Orhan Tuna'ya göre, 27 Mayıs sonrasında hangi fikre yakın olduğu önemsiz olmakla birlikte, iktidara gelebilecek bir parti, örneğin DP ile aynı yolları izleyip, aynı durumlara düşebilirdi.¹³⁹ Nitekim Nejdettin Sançar'ın görüşleri de bu yöneydi. Bu, particiliğe karşı olmak anlamında değil de temkinli olmak anlamında değerlendirilebilir. Sançar'a göre, "*azgın politikacılar*" sadece çıkar odaklı siyaset yapmakla, her türlü olumsuzluğun içinde olabilir, bu da tüm Türk toplumunu ilgilendirdiği için en önemli nokta olarak görülen "*milli menfaat*"lere aykırı davranılmasına yol açabilirdi. Sançar'a göre "*milli birlik ruhu*" nu Türkiye'de yok eden "*aşırı particilik*"di. Bu yüzden, 27 Mayıs darbesinden sonra yapılması

¹³⁷ Türkçü yazar Hayrani Ilgar, onunla yaptığım kişisel görüşmede siyasetle olan alakasını ve Türkçülerin siyaset ile ilgili düşüncelerini de anlayabileceğimiz önemli bir anekdot verdi. Buna göre Alparslan Türkeş, İzmir'de yaşayan Hayrani Ilgar'a, Milliyetçi Hareket'in İzmir Teşkilatı'nın başına geçmesi teklifinde bulunmuştu. Ilgar ise buna şu cevabı vermiş ve Türkçülerin siyasete bakış açısını aslında şöyle özetlemiştir: "*Albayım bana iki, üç sene müsaade. Ben doküman topladım, kitap yazacağım. Bu bir bahaneydi. Böyle bir çalışmam da vardı ama bunu bahane yaptım, ayrıldım, bir daha yanaşmadım. Ben siyaseti sevmiyorum. Zaten bilirsiniz belki, Türkçüler siyaset dışıdır daima. Yani, hocamız Nihal Atsız hep siyaset dışı kaldı kendisi, bizi de o yola itti.*" **Hayrani Ilgar ile kişisel görüşme**, İzmir, 06.02.2020.

¹³⁸ Burada belki şunun da ayrımını yapmak gerekebilir: Birincisi ilk olarak askeri rejimin dünyada, özellikle Latin Amerika ülkelerindeki gibi otoriter bağlamıyla devam ettirilmesi, ikincisi askerlerin bir ülkede belli bir düzen kurduktan sonra sivil siyaset içinde yer almaları durumudur. Nitekim 27 Mayıs sonrasında Türkeş'in ve bir grup cuntacının düşüncesi de ilk aşamada buydu. 12 Eylül 1980 sonrasında MDP'nin kurulması da bunun uygulamaya geçirilmiş bir hali gibi düşünülebilir. Türkçü yazar Hayrani Ilgar da, kendi fikrinin daha çok ikinci seçeneğe yana olduğunu söylemiş, askerlerin Atatürk örneğindeki gibi elbiselerini bir yerde çıkarması gerektiğini ifade etmiştir. Aynı zamanda bu, 27 Mayıs darbesini yaptıktan sonra cuntacıların, askeri rejim kurmalarının da bir sınırının olması anlamına gelecektir. **Hayrani Ilgar ile kişisel görüşme**, İzmir, 06.02.2020.

¹³⁹ Orhan Tuna, "Hadiselerin Tahlili", **Toprak**, C. VI, Yıl: 6, Sayı: 68, 1.7.1960, s. 5.

gereken şey, MBK'nın, “*milli birlik ruhu*” tekrardan oluşana kadar ülke yönetiminde kalması,¹⁴⁰ yani askeri rejimin bir süre daha devam etmesiydi.

Fakat milliyetçi-Türkçü kesimler içinde de, Sançar'ın ya da milliyetçi kesimlerin genelinin aksine, MBK'nın bir an önce görevi partilere devretmesi düşüncesinde olanlar da vardı. Buna göre MBK'nın icraatlarını gerçekleştirene kadar iktidarda kalma fikri güzel görünse de, bu durum demokratik eğilimlere zıt bir karar olurdu, bu yüzden de iktidar, askerden sivile, bir an önce geçmeliydi. Bunda iki noktanın payı vardı: birincisi MBK'nın kısa sürede yaptığı icraatların, ülkenin gidişatın olumlu etkiler yaptığının düşünülmesi, ikincisi askeri müdahale sonrasında gerekli tarafsızlığın sağlandığının düşünülmesidir.¹⁴¹ Nitekim 27 Mayıs sonrasında, Sançar'ın düşüncelerinin tersine, hem MBK bölünerek içindeki milliyetçi kadro dışlanmış hem de iktidar; askerden sivile, bu görüşteki gibi askeri müdahalenin ardından 1,5 yıllık bir sürede geçmiştir. Dolayısıyla Türkçüler tarafından değerlendirmeler, artık buna göre yapılacaktır.

Sançar'a göre 27 Mayıs'tan sonra oluşan siyasi düzenin bir özelliği, yeni fikir partilerinin ortaya çıkışının ilk aşamalarının tamamlanmasıdır. Belli ki partiler var olsa da, düşüncelerin bir çizgiye oturması zaman alacaktır. Belli bir ideoloji çerçevesinde kurulan bu partilere bir örnek TİP'dir. Diğer örnek ise Türkeş ile yaşadığı milliyetçi dönüşümden itibaren düşünülürse CKMP'dir. Sançar, milliyetçi kesimler için bu atılımın öneminden bahseder, çünkü bu yolla fikirler için uygulama alanı bulunacak, eylemler toplumsal alana yayılabilecektir. Ayrıca belirtilen dönemde henüz Türkeş çizgisi ve Türkçülerin arası açılmamıştır. Bu yüzden de Türkeş'le CKMP üzerinden yaşanan bu değişim, “*Türklük*” açısından önemli görülecektir.¹⁴² Bu düşüncelerin hem MBK hem de partililik boyutunun, Türkeş'in 27 Mayıs sonrasında yaptıklarıyla paralel olduğu görülebilir. Tüm bunlar genellikle 27 Mayıs sonrasında söz konusu kesimlerin yansıttığı olumsuz görüşlerle ilgilidir. Bunun yanında Türkçülerin de 27 Mayıs darbesinin hakkını verdiği birçok örnek gösterilebilir. Yani Türkeş çizgisindekiler gibi, MBK'nın bölünmesi sonrası eleştirilen ama Türkçüler tarafından övülen de bir askeri müdahale vardır.

Nitekim 27 Mayıs'ın Türk tarihinde önemli bir yer alması gerektiğini düşünenler de vardı. Bu bağlamda verilebilecek örneklerin birinde, yazar İsmail Ali Sarar'ın “*Yurt Sevgisiyle*

¹⁴⁰ Nejdet Sançar, “Aşırı Particilik”, **Toprak**, Sayı: 69, 1.8.1960, s. 5.

¹⁴¹ Enver Tuncalp, “İnkılâp Hükümeti”, **Toprak**, Sayı: 69, 1.8.1960, s. 6.

¹⁴² Nejdet Sançar, “Türkiye’de Fikir Partileri”, **Ötüken**, Sayı: 20, 16.8.1965, s. 3.

söylenmiş Destan” adlı kitabından şiirler aktarılmıştır. Bu şiirlerde; birincisi, 27 Mayıs öncesindeki siyasi baskı vurgulanmıştır. İkincisi, 28 Nisan öğrenci gösterilerinin olduğu Beyazıt Meydanı, özgürlük getirmesi bağlamında yüceltilmiş ve son olarak da 27 Mayıs sabahı, askeri müdahaleyi gerçekleştiren cunta üyelerinin başında, -27 Mayıs’ı tüm ordu gerçekleştirmiş gibi algılanıyor ya da öyle yansıtılıyor- birçok Mustafa Kemal’in olduğu söylenmiştir.¹⁴³ Bir anlamda bu, milliyetçi-Türkçü kesimlerin, MBK’nın propaganda sürecinde, İslamcıların ve özellikle DP’lilerin tersine, 27 Mayıs’a verdiği desteğin bir örneğidir. Birinci Dünya Savaşı döneminde düşmana karşı verilen mücadele ve sonrasında Kurtuluş Savaşı’yla düşmanın yurttan uzaklaştırılması, 27 Mayıs’a uzanan yolda epik anlatının başka örneklerindendir.

Nitekim şartların gerektirdiği bu askeri müdahale, daha önceki süreçte olduğu gibi farklı ideolojik çevrelerin bir araya getirildiği, Nejdîet Sançar’ın tabiriyle bir “*birlik ruhu*” sağlanarak başarıya ulaşmış ve ulaştırılmıştır. Burada atıf yapılması gereken kişi ise, 27 Mayıs’ı yapan cuntacı askerlerde olduğu gibi Mustafa Kemal’dir.¹⁴⁴ Nejdîet Sançar’ın da bu konudaki fikri aslında sol kesimlerde Hikmet Kıvılcımlı, Yön dergisi çevresi ya da Milli Demokratik Devrim hareketinin birtakım fraksiyonlarınca da belirtilenlere benzetilebilir. Bunun için de yine Hikmet Kıvılcımlı’nın, süreci ikinci Kuvayı Millîye dönemi olarak değerlendirmesi örnek verilebilir. Bu bağlamda Mustafa Kemal’e yapılan atıf, aslında ihtilali olumlayan 27 Mayısçılardan, radikal sağ ve radikal sol kesimlere kadar birer ortak nokta yaratır.

Buna göre 27 Mayıs’ta yapılan darbe, aynı zamanda Atatürk’ün kurduğu cumhuriyeti hem kurtarmanın hem de ilerletmenin bir sonucu olarak, bir devamlılık esası temel alınarak ortaya konulan bir çabaydı. Atatürk’ün ortaya koyduğu hedefler ve Türkçülüğün örtüştüğü nokta, ikisinin de kişilere yüklediği düşünülen görev ve sorumluluklardı. Atatürk’ün belirttiği sürekli çalışma hedefi ile Türkçülüğün en büyük amacı olan ülkücülük, bunu gerektirmekteydi.¹⁴⁵ Bu, kimi Türkçülere göre, Atatürk’ün de bir Türkçü olarak görülmesi demektir. Mesela Türkçü İlhan Darendelioğlu’na göre Atatürk; milliyetçiliği, Anadolu görüşlerinde olduğu gibi bir etnik karışım anlayışının dışında değerlendiriyordu. Bu, Atatürk’ün söylediği birçok sözden de anlaşılabilir. Darendelioğlu’na göre Atatürk, ırkının üstünlüğünü kanıtlamaya çalışan bir Türk milliyetçisiydi, bu bağlamda bir sağcı da değil, “aşırı sağcı” bir

¹⁴³ Serhan Kuloğlu, “Kitaplar ve Biz”, **Toprak**, C. VII, Yıl: 7, Sayı: 74, Ocak 1961, s. 16,17.

¹⁴⁴ Nejdîet Sançar, “Birlik Ruhu”, **Toprak**, C. VI, Yıl: 6, Sayı: 68, 1.7.1960, s. 3,4.

¹⁴⁵ Kemal Göksel, “Dalgalanan Bayrak”, **Toprak**, C. VII, Yıl: 7, Sayı: 79, Haziran 1961, s. 11,12.

liderdi.¹⁴⁶ Türkçü ideolog Nihal Atsız'a göre de zaten sağcı olmak, milliyetçi olmayı gerektiriyordu. Örneğin solu sadece bir “*ekonomik yaşantı*” olarak değerlendirerek yanılan Atsız'a göre, hem sol görüşlü hem de milliyetçi olunamazdı.¹⁴⁷ Türkçü yazar Hayrani Ilgar'a göre ise, sağ siyasi çizginin temel aldığı noktalardan birinin milliyetçilik olması, Atatürk'ün de olduğu düşünüldüğü gibi, radikal sağcılığın bile zararlı bir görüş olmadığını ortaya koyuyordu.¹⁴⁸ Türkçü kesimler, Mustafa Kemal Atatürk'ü, milliyetçi sağ görüşlerinden hareketle değerlendiriyordu. Ek olarak Atatürk'ün bir de asker kişiliği vardı ki Türkçü yönelimler bağlamında, Atatürk'ün ortak değerlendirilme noktası, aslında onun asker kişiliğinden kaynaklanıyordu.

Mesela Türkçü ideolog Nihal Atsız, Atatürk'ün başarılı bir Türk subayı olarak yaptıklarını olumlu görüyor, sonrasında onun siyasetçi olduğu dönemde yapılan icraatları olumsuz yönde değerlendiriyordu. Muhtemelen bir kısım Kemalist uygulamalar, Atsız ve Atatürk arasındaki sınırları çizen nedendi. Nitekim İlker Aytürk'ün de belirttiği gibi, Atsız'ın, Atatürk'e; “*tarihteki en büyük üç büyük Türk*” listesinde yer vermemesi bu bağlamda anlaşılabilir.¹⁴⁹ Türkçülerin de Atatürk konusunda olumsuz görüşleri olabileceğini belirttikten sonra, onların da 27 Mayıs darbesini yapan cunta üyelerinden farksız bir şekilde -ki onlar da birer askerdir-, 27 Mayıs'la ilgili düşüncelerini, Atatürkçü ortak noktayı kullanarak meşrulaştırdıkları söylenebilir.

27 Mayıs, genel olarak Türkçü kesimler açısından bir umudun adı olmuştur. Hatta askeri müdahalenin üzerinden henüz bir hafta geçmemişken, kimi milliyetçiler tarafından 27 Mayıs'ın bir milli bayram olarak kutlanması bile temenni edilecektir.¹⁵⁰ Nihal Atsız ise böyle bir fikrin karşısındadır. Atsız, milli bayramların, tüm toplumu kapsaması ve 30 Ağustos gibi önemli bir “*zafer günü*” olması gerektiğini söylemiştir. Türkiye'de bu bağlamda ilan edilen bayramların çoğu da, Atsız tarafından tam anlamıyla bir milli bayram niteliğinde görülmemiştir. Kendisi de bir dönem öğretmenlik yapan Atsız'a göre; 27 Mayıs, 1 Mayıs ve

¹⁴⁶ İlhan E. Darendelioğlu, “Atatürk Sağcı değil Aşırı Sağcı idi”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 41, 9.11.1962, s. 7.

¹⁴⁷ Atsız, “Sol Milliyetçi Olamaz”, **Ötüken**, Yıl: 11, Sayı: 2, Şubat 1974, s. 3.

¹⁴⁸ Hayrani Ilgar, “Aşırı Sol-Aşırı Sağ”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 43, 23.11.1962, s. 7.

¹⁴⁹ İlker Aytürk, “Atsız ve Kemalizm: Bir Polemiğin Düşündürdükleri”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 128, Yıl: 2013, s. 225-226; Bu konu 1962 yılında dönemin CHP milletvekili Osman Sabri Adal tarafından da gündeme getirilmiştir. Atsız'ın kardeşi Nejdett Sançar ise bunun doğru olmadığını, Atsız'ın Atatürk'ü; Alp Arslan, Kılıç Arslan ve Fatih Sultan Mehmet gibi önemli tarihi figürlerden ayırmadığını, nitekim onun, tüm liderleri bir ‘tarafsızlık’ bağlamında ele aldığını belirtmiştir. Ama belli ki bu tarafsızlık, Kemalist uygulamaları eleştirmenin önüne geçmiyordu. Bu yüzden de Atsız'a göre Atatürk'e; sıralamada söz konusu üç tarihi figürün arkasında yer verilirdi. Bkz.: Nejdett Sançar, “Osman Sabri Adal’a AÇIK MEKTUP”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 9, 23.3.1962, s.7.

¹⁵⁰ “27 Mayıs İnkılâbı”, **Toprak**, Sayı: 67, 1.6.1960, s. 12.

19 Mayıs gibi tarihler, en çok öğrencileri ve okulları olumsuz etkiliyordu. Bu doğrultuda konu Atatürk’e saygı sunulması ise o da başka bir şekilde yapılabilirdi. Buna göre 27 Mayıs bir bayram olmayı hak etmiyordu.¹⁵¹ Atsız, bu günü, “*asli hedefini kaybeden ve milletin bir bölümü tarafından öteki bölümüne karşı yapılmış olan*” bir bayram olarak görecekti ve bu günün 30 Ağustos ile de, amaçları açısından hiçbir ilgisinin olmadığını söyleyecekti.¹⁵² Atsız bu konuda, aslında DP çizgisinin geneli ve İslamcıların büyük bölümünden farklı düşünmüyordu.

Atsız’a göre, 27 Mayıs’la ilgili ilginç bir nokta da, DP döneminde çıkarılan “*Atatürk’ü Koruma Kanunu*” ya da 27 Mayıs sonrasında çıkarılan Tedbirler Kanunu gibi uygulamaların, hakka, hukuka aykırı ve demokrasiyle uyumsuz olmasıydı. Kanunların kaldırılması hukuksal olarak olumsuz görülse de bunun iç siyasete ‘olumlu’ etkileri vardı. Atsız, söz konusu kanunların kaldırılması noktasını, Türkiye’deki “*düzen*”in tehlikeye girebileceği şeklinde değerlendirmiştir.¹⁵³ Oysa hukukun bu bağlamda kullanılmasından, milliyetçi kesimler de şikayetçi olmuştu. Örneğin, 27 Mayıs sonrasında Türkeş çizgisinde yayın yapan Millî Yol dergisinin 10. ve 22. sayıları Tedbirler Kanunu’na istinaden toplatıldı. Nitekim derginin 10. sayısının toplatılmasının nedeni, Alparslan Türkeş’in, üç eski DP’linin idamları henüz karar aşamasında iken yazdığı bir mektubun, dergide yayımlanmasıydı.¹⁵⁴

Görüldüğü gibi demokrasinin ya da hukukun kötüye kullanılması, ideolojileri fark etmeksizin tüm kesimleri olumsuz yönde etkiliyordu. Oysa yukarıda da belirtildiği gibi Atsız, demokrasinin kötüye kullanılmaması gerektiğini düşünse de, Tedbirler Kanunu vb. uygulamaları savunmasıyla, aslında yukarıdaki fikirleriyle çelişiyordu. Bu yüzden Atsız’ın düşüncesi, Türk sağıının liberal-demokrat, muhafazakar unsurlarının da dışında, bir istisnadır. Hatta Türkeş çizgisi bağlamındaki diğer milliyetçi kesimler bile, Milli Yol dergisi örneğinde olduğu gibi MBK bölündükten sonra yapılan bu türden uygulamaları, milli menfaatlerle ilişkilendirmiyor, özgürlüklerin engellendiği gerekçesiyle, 13 Kasım 1960 sonrasında MBK tarafından yapılan uygulamaların kaldırılmasını istiyorlardı. Ayrıca diğer bir milliyetçi kesim, Anadolucuların görüşleri de bu yönde olacaktır.

¹⁵¹ Atsız, “Millî Bayram”, **Ötüken**, Sayı: 29, 28.5.1966, s. 3.

¹⁵² Atsız, “3 Mayıs”, **Ötüken**, Yıl: 11, Sayı: 5, Mayıs 1974, s. 2.

¹⁵³ Atsız, “Konuşmalar -III-”, **Ötüken**, Sayı: 43, Temmuz 1967, s. 2.

¹⁵⁴ “Toplatılan 10 uncu sayımızın hikâyesi”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 11, 6.4.1962, s. 3; Millî Yol dergisinin neden toplatıldığına dair detaylı bilgi için bkz.: “Geçen Sayımız Niçin Toplatıldı?”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 23, 6.7.1962, s. 3.

Sonucunda 27 Mayıs, Türkçüler açısından bir umuttan bir hayal kırıklığı haline gelecekti. Fakat Atsız; Zeynel Abidin Polat tarafından yapılan kişisel görüşmeler bağlamında aktarıldığı gibi, 27 Mayıs'ın hemen sonrasında yanına gelen ve askeri müdahalenin tedirginliğin yansıtan milliyetçi kesimlerden yazar-şair Hasan Şahmaran'a, endişeye gerek olmadığını, zira 27 Mayıs'ı yapanlardan bir subayın -Türkeş- kendilerinden olduğunu söyleyecekti.¹⁵⁵ Yine bu kesimlerden, yazar Muhittin Nalbantoğlu'nun Atsız'dan aktardığı kadarıyla, 27 Mayıs'ın her türlü olumsuz etkisi, gelip geçiciydi ve çok da sürmeyecekti. Atsız'a göre 27 Mayıs, çoğu radikal düşünceler içinde olmayan subaylarca, çok da zorlanılmadan yapılmıştı. Bu doğrultuda Atsız, 27 Mayıs sonrasında kastederek, “Biz isteseydik, darbe yapabilirdik” şeklindeki fikrini de ortaya koyacaktı. Bu, bir Türkçü lider olarak Atsız'ın, birçok destekçisi olduğunu düşünmesi anlamına da geliyordu.¹⁵⁶

Aslında 27 Mayıs bağlamında Atsız tarafından belirtilen bu görüşlerin, Türkçü Rıza Nur tarafından ortaya koyulan bir başka boyutu da vardı ki, bu da, Atatürk'ün ölümünden sonraki siyasi süreci kapsıyordu. Hükümet darbesi yapma ya da antidemokratik şartlarda kendi lehine bir yönetim oluşturma düşüncesi bu sefer, yine Atsız bağlantısıyla, Türkçü Rıza Nur üzerinden ortaya konacaktı. Buna göre yurtdışındayken, sürekli Nihal Atsız'la haberleşen Rıza Nur'un bir “Fırka” kurma düşüncesi vardı. Bu, Beşir Ayvazoğlu'nun dikkati çektiği gibi daha çok var olan siyasi liderleri -ki belirtilen dönemde tek parti rejimi vardı- demokratik olmayan yollarla hükümetten düşürme ve onları cezalandırma yoluyla yapılacaktı. Açıkçası hedef belliydi ama bunun nasıl yapılacağı ya da yöntemi belli değildi. Ama sonuç olarak planlar, Türkçü olmayanları, siyasi süreçten aforoz etmek gibi bir düşünce temelinden hareketle yapılıyordu.¹⁵⁷ Burada şöyle bir soru sorulabilir: öncelikle Türkçülerin söz konusu darbe vb. girişimleri başarılı olabilir miydi? Daha da önemlisi, darbe başarılı olsa da bu, kitlelerin benimseyeceği bir müdahale olabilir miydi?

Birincisiyle ilgili cevap, daha çok söz konusu Türkçü kesimlerin ordudaki kadro yapılması, cuntacı subay vb. darbe ihtiyaçlarının sağlanmasıyla ilgilidir. Örneğin Alpaslan Türkeş, eski bir 27 Mayısçı olarak, Ülkücü Hareket'i oluşturmadan çok önce, Nihal Atsız,

¹⁵⁵ Zeynel Abidin Polat, **a.g.e.**, s. 16.

¹⁵⁶ **A.e.**, s. 178-180.

¹⁵⁷ Yazar Beşir Ayvazoğlu'nun belirttiği gibi Rıza Nur'un kurmak istediği partinin adı, “*Türklerin Yeni Baştan İhyası ve Fırka Programı*” idi. Bkz.: Ayvazoğlu, **a.g.e.**, s. 551; Hayrani Ilgar da, memleketin yönetiminin kötüye gitmesi halinde askeri darbeler ile iktidarın belli bir süre için ele alınabileceği ve askerin ülkedeki olumsuz gidişatı düzeltebileceği fikrindedir. Bu düşüncenin köklerini de Türkçülerin askeri düşünce yapısına yakınlığı ve ordu-millet anlayışı doğrultusunda askere duyulan sevgi ve güven oluşturmaktadır. **Hayrani Ilgar ile kişisel görüşme**, İzmir, 06.02.2020.

Zeki Velidi Togan gibi Türkçülerle birlikte, 1944 ırkçılık-Turancılık davasında yargılanmış birisiydi. Dolayısıyla Türkeş, hayalleri olan bir cuntacı ve Türkçü bir subay olarak, bir süre de olsa askeri rejimin ülkeyi yöneten liderlerinden biri olmuştu. Bu örnekten hareketle, Türkçülerin; ön planda oldukları, 27 Mayıs benzeri bir askeri müdahaleyi gerçekleştirebileceklerini öngörebiliriz. Aslında bu, teorik olarak, olasılık dahilindedir fakat pratikte zordur çünkü bir askeri müdahale için hem nitelik hem de nicelik olarak yeterli ölçülerde subay, vb. gereksinimler olacaktır. Fakat burada önemli olan, askeri müdahaleyi yapabileceğini varsaydığımız Türkçü ya da herhangi bir ideolojik grubun, hareketlerini toplumsal bağlamda kitlelere kabul ettirip ettiremeyeceğidir.

Bunun cevabı, Y. Doğan Çetinkaya'nın da belirttiği “*orta katman aydın*” tiplemesi üzerinden verilebilir. Buna göre böyle bir aydın grubu, tabii ki bir kısım “*basın*” yoluyla kitleleri etkilemek gücünü elinde bulundurabilirdi fakat Türkçüler, Çetinkaya'nın da vurguladığı gibi, “*siyasal ve toplumsal hayata müdahale etme olanağından*” yoksun, çabalarını kendi kısıtlı çevrelerinde ortaya koyan aydınlardı.¹⁵⁸ Dolayısıyla da olası bir darbe girişimi başarılı olsa bile, Türkçüler ya da sınırlı çevrelerinde mücadele eden -milliyetçi muhafazakar vb. sağ ideolojik eğilimde olan aydınlar da buna dahil edilebilir- orta katman aydınlara ideolojik girişimlerinin; bu aydınlara kendi destekçilerinin ötesinde bir kitleleşme yaratması pek mümkün değildi.

Mesela bir süre iktidar konumunu sürdüren MBK, 27 Mayıs'ı kitleleşirmeyi çeşitli propagandalarına rağmen kısıtlı bir şekilde başarabilmiş, hatta başaramamıştır. Daha genel düşünülürse 27 Mayısçı kesimler bile, hem nicelik hem de nitelik olarak toplumsal alanda Türkçülerden daha fazla bir yer kaplamalarına rağmen, askeri müdahaleyi tüm topluma yayamamışlardı. Ayrıca milliyetçi-Türkçü kesimlerin diğer sağ gruplar gibi, 14'ler meselesiyle, 27 Mayıs sürecinden dışlanması da bize olası bir askeri müdahalenin, Türkçüler üzerinden kitleleşemeyeceğini göstermiştir. Sonuç olarak buradan çıkarmamız gereken; Türkçülerin, meselenin en önemli aktörü ordu olduğu için, darbe seçeneklerine ya da iktidarın bir şekilde ele geçirilmesi türünden seçeneklere kapalı olmadıklarıdır. Ama bu, onların Türkeş örneğindeki gibi hazırlıklı, planlı bir darbe girişimi içinde oldukları ya da olacakları şeklinde de söylenmemektedir. Böyle bir tespit yanlış olacaktır ama Türkçülerin düşünce yapıları itibarıyla, darbeler karşısında daha net bir şekilde durduğu bilinen -liberal demokratik çizgi gibi- diğer fikirlere göre, askeri darbeler karşısında daha hoşgörülü bir tutum içinde oldukları

¹⁵⁸ Y. Doğan Çetinkaya, “Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, İstanbul, C. IV, 5. bs., İletişim Yayınları, 2017, s. 100.

söylenbilir. Nitekim milliyetçilerin ordu tahayyülleri bu bağlamda DP’li ve İslamcı kesimlerden farklıdır. Daha önce de vurgulandığı gibi sağın bu farklı grupları, ordudan gelebilecek her aksiyonu, mesela bir ihtilal olasılığını, Türk ordusundan soyutlama eğilimindedir. Fakat tersine, Türk ordusu ihtilal yapmaz anlayışının, milliyetçi-Türkçülerde olmadığını söylemek, en azından çalışmada ele alınan süreç içerisinde mümkündür.

Birçok Türkçü, düşünce yapıları itibarıyla, bir ihtilali -tabii kendi eğilimi yönündeki- orduya yakıştırabilirken, DP’li ve İslamcı kesimler bunun aksini düşünecektir. Fakat bu, DP’li ve İslamcı kesimlerde olduğu gibi, Türkçülerin askeri darbelerle ilgili görüşlerinin, 27 Mayıs örneğindeki gibi sonradan değişmeyeceği anlamına da gelmemiştir. Tabii 27 Mayısçıların olumsuz icraatları bağlamında bunun nedenleri de vardır. Mesela Hayrani Ilgar’ın, Yassıada mahkemeleri konusundaki şu görüşleri, bunun örneklerinden biridir:

“Benim nazarımda 27 Mayıs mahkemeleri düzmece bir mahkemeydi. Doğru değildi, iyi niyetli değildi. Ama Adnan Menderes’i seversiniz sevmezsiniz, o ayrı, mahkeme ayrı.”¹⁵⁹

Benzer bir şekilde Nihal Atsız, milliyetçi grubun MBK’dan dışlanması da etkisiyle olsa gerek, demokrasiye inanmayan birisi olarak, MBK’nın 1961’deki konumunu, “dikta” yönetimi olarak değerlendirecekti.¹⁶⁰ Atsız’a göre MBK’nın bu dikta yapılanmasını, cumhurbaşkanlığı seçimleri için yapılan referandum bile ortaya koyuyordu. Bu bağlamda Atsız, seçimlerin adil olmadığına inanmış ve 1961 Anayasası’na “10 Milyon” kişi hayır deseydi de sonucun, MBK’nın istediği şekilde olacağını söylemişti.¹⁶¹ Bu görüşleri Atsız’ı, bu çalışmada daha önce yer verildiği üzere İslamcılarının neredeyse geneli ve DP’li kesimlerin bu konudaki fikirleri ile yakınlaştırıyordu. Bu yüzden aradaki tek fark, Türkçülerin, askeri müdahaleden dışlandıklarını düşünene kadar, istekli bir şekilde askeri müdahaleyi sahiplenmeleri idi. Türkçüler açısından bu olumlu ortamın bozulmasının nedenlerinden biri de birçok sağcı aydın tarafından belirtildiği gibi, 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren cuntanın ‘tamamının’ iyi kadrolardan oluşmamasıydı.

¹⁵⁹ Hayrani Ilgar ile kişisel görüşme, İzmir, 06.02.2020.

¹⁶⁰ Atsız’a göre cumhuriyet kurulduktan sonraki tek parti devri de bir diktatörlüktü. Atsız, MBK sonrasını, yani 1961 sonrası 7-8 yılı demokratik bir düzen olarak değerlendirecektir. Atsız, **Makaleler -IV...**, s. 205; Atsız’ın görüşlerinden bağımsız olarak 27 Mayıs’ın hemen sonrasında geçici bir anayasanın yapılması, kimi milliyetçi çevreler tarafından MBK’nın kendi gücünü sınırlaması adına olumlu bir adım olarak görülmüştür. Bu, aynı zamanda sonraki süreçte iktidara gelebilecek siyasi partilere de örnek gösterilirken, Türkiye’de demokrasinin altyapısının yeniden kurulması, bu çabalar sonucunda olacaktır. Kemal Göksel, “Hukuka Bağlı Devlet”, **Toprak**, C. VI, Yıl: 6, Sayı: 68, 1.7.1960, s. 6.

¹⁶¹ Atsız, **a.g.e.**, s. 149.

Atsız'ın, yıllar sonra bir 'ayaklanma' olarak değerlendireceği 27 Mayıs'ı yapanların da içinde olduğu üç cuntacının, “*vatana ihanet*” suçundan yargılandığını söylemesi bu bağlamda görülmelidir.¹⁶² Bir başka milliyetçi-Türkçü görüşe göre, bir “*ihtilal*”, kadro değişimi gerektirmekteydi. Buna göre eğer 27 Mayıs bir kadro hareketi olsaydı, DP'de en üst düzeyde yöneticilik yapmış kişilerin çok yakından akrabaları siyasete giremez, dahası milletvekili olamazdı.¹⁶³ Bu düşünce kadro tartışmasının diğer sağ kesimlerden farklı bir boyutunu ele almayı gerektirir. Nitekim muhafazakar-demokrat kesimler, kadro meselesini daha çok ihtilal için plan yapma, ihtilale hazırlıklı olma, uzman üyelerin varlığı -mesela bunun için özel yetişmiş sağcı asker-bürokrat, aydınlar olmalıydı- vb. koşulların bulunması üzerinden değerlendirirken, Türkçüler tarafından ise tersine, 27 Mayıs koşullarının daha otoriter bir şekilde uygulanması üzerinden bir kadro değerlendirmesi yapılmıştır.

Türkçülerin bu otoriter tavrından hareketle, 27 Mayıs sonrasında, DP çizgisindeki kesimlere yaşam alanı bırakılmak istenilmediği -oysa Türkeş çizgisinin böyle bir amacı yoktu- anlaşılabilir. Aslında DP'liler, 27 Mayıs darbesi sonrasında bir süre, cunta yönetimi tarafından baskı altına alınmıştı. Ama kimi Türkçülere göre siyasi baskı, DP'lilere yönelik tam bir tecrit halini de almalıydı. Benzeri bir durumun, evrensel olarak birçok askeri müdahaleden sonra, çeşitli ölçülerde gerçekleştiği de söylenebilir. Mesela Arjantin'deki Peron karşıtı bir askeri müdahale, aslında Peron'un oradaki siyasi uzantılarını da kontrol altına almayı ya da söz konusu grubu etkisiz hale getirmeyi amaçlamıştır. Sonuç olarak DP'lilerin süreçten 'tam olarak' soyutlanamamış olması, kimi Türkçüler açısından 27 Mayıs darbesi sonrası cunta yönetiminin sebep olduğu bir başarısızlık olarak görülür. Tabii Türkçüler, MBK'daki bölünmenin de bu başarısızlıkta büyük bir payı olduğunu düşünmüşlerdir.

Diğer yandan Türkçü yazar Hayrani Ilgar, 27 Mayıs sonrasında, aslında tüm milliyetçi kesimler için de belirtilebilecek bir hayal kırıklığı olduğunu, mesela anti-komünizm bağlamında, yani farklı bir düşman imgesi üzerinden şu şekilde değerlendirecektir:

“Ne yazık ki, çok geçmeden eskisinden de karanlık günlerin gelmekte olduğunu gördük. İmparatorluk devrinde Türklüğü yıpratanlar Türk olmayan azınlıklardı... 1960 tan sonra ise,

¹⁶² Askeri cuntanın, Atsız'ın olumsuz yönde değerlendirdiği üç üyesinden biri, general rütbesiyle Cemal Madanoğlu idi. 14'lerden, daha sonra CHP milletvekili olacak İrfan Solmazer ve yine Türkeşçi çizgi tarafından yukarı da belirtildiği gibi eleştirilen Numan Esin, Atsız tarafından isimleri verilen diğer kişilerdi. **A.e.**, s. 471-472; Madanoğlu, 12 Mart sürecinde sol bir askeri müdahale hazırlığı içinde olanlarla organik bağı olduğu gerekçesiyle tutuklanmıştı. “Cemal Madanoğlu Tevkif Edildi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4956, 7.9.1971, s. 1,7.

¹⁶³ Bu düşünceye göre, Celal Bayar'ın kızı Nilüfer Bayar'ın ve Namık Gedik'in eşlerinin meclise girmesi, 27 Mayıs'ın bir kadro hareketi olmadığını ortaya koyuyordu. “Hep aynı adamlar”, **Millî Hareket**, Sayı: 15, Ekim 1967, s. 2.

tek parti döneminde atılan tohumlar yeşermiş, boy göstermeye başlamıştı. Bu defaki Türklük düşmanları daha tehlikelidir. Çünkü, bunların nufus kâğıtlarında Türk oldukları yazılıdır. Fakat, emri kuzeyden aldıkları da muhakkaktır. Gerçekten de bu defaki düşman daha atik davrandı... Tabii ki bu defaki düşmanlar moskoftan emir aldıkları için, lûgatlarına moskof usulü terimler de eklendi...¹⁶⁴

Burada Hayrani Ilgar tarafından moskof tabiriyle bir dış düşmanın vurgulandığını görmekteyiz. Rusya ile ilgili düşman algısından biraz bahsetmek gerekirse, öncelikle tarihsel bağlamından günümüze Türk sağı tarafından yansıtılan tedirginliğin ve dolayısıyla düşmanlığın, Güven Gürkan Öztan tarafından belirtildiği gibi bir “yeniden üretilme” bağlamında, sürekli olduğunu vurgulamak gerekir. “Moskof” imgesi, bir ateşin sürekli harlanması gibi, Türk sağı tarafından anti-komünizm kapsamında yer verilen, değişik koşul ve dönemlerde ortaya konulan bir düşman algısının ifadesidir. Bu yüzden, söz konusu dış düşman tahayyülü, “Soğuk Savaş” döneminde, Türk sağına azımsanmayacak bir malzeme de vermiştir. Sağ kesimlerce Ruslara karşı yansıtılan düşmanlık, tarihsel olarak belki daha çok “politik”tir ya da diplomatiktir ama “Soğuk Savaş” şartlarında, daha çok ideolojiyle bağlantılıdır.¹⁶⁵ Aslında tüm Türk sağının ortak anlamda kullandığı, en geniş boyutlu düşman, anti-komünizm üzerinden şekillenecek, bu bağlamda anti-komünizm hem evrensel boyutuyla hem de Türkiye içinde sol kesimlere yapılan eleştirilerin ana konusu olacaktır.

Nitekim Soğuk Savaş’ın bir diğer tarafı olan SSCB ile de, Türkiye içindeki sol kesimlerin bir organik bağı olduğu değerlendirilmeleri sağ kesimlerce sıkça yapılacaktır. Sol ile ilgili bu vb. değerlendirmeler, aynı zamanda milliyetçi kesimlerin 27 Mayıs’la ilgili fikirlerinin de bir başka aşamasıdır. Nitekim MBK bölündükten sonra, 27 Mayıs’la ilgili görüşler, Türkçü kesimler tarafından sol kesimlerin ülkedeki hareketlenmelerine paralel olarak değerlendirilecektir. 1961 Anayasası ile sol kesimlere taviz verildiği iddiası, milliyetçi kesimlerin bu görüşlerinin bir başlangıç noktasıdır. Zaten 1961 Anayasası’nda milliyetçilik kavramının yer almasının, birçok Türk milliyetçisi tarafından ısrarla istenmesinin bir nedeni de budur. Anti-komünizmi, Türkiye’deki tüm sağ kesimlere mal edebileceğimiz bir kampanya olarak da düşünebiliriz. Türkçüler belki de bu kampanyayı, en sert, en kararlı ve geniş kapsamlı olarak yürüten gruptur. Örneğin İlhan E. Darendelioğlu’nun sahibi olduğu Toprak ve diğer Türkçü yayın organı Ötüken adlı dergilerde, bununla ilgili propagandalara sıklıkla

¹⁶⁴ Hayrani Ilgar, “Sonu Nereye Varacak?..”, **Ötüken**, Sayı: 42, Haziran 1967, s. 12; Türkçü Nejdett Sançar’a göre Türkiye’deki Sovyet destekçisi komünistlerin amacı, aldıkları dış destekle devletlerinin yıkılması ve ülkelerinin de Sovyet bloğunun etkisi altına girmesiydi. Nejdett Sançar, “Yerli Kızılların İhaneti”, **Toprak**, C. VIII, Yıl: 8, Sayı: 8, 5.8.1962, s. 3.

¹⁶⁵ Güven Gürkan Öztan, “‘Ezeli Düşman’ ile Hesaplaşmak: Türk Sağında ‘Moskof İmgesi’”, **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Der. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 78.

yer verilmiştir. Ortadan kaldırılması gereken düşman komünizmdir. Bunun için de çeşitli yollara başvurulmalıdır.

Mesela kimi milliyetçi-Türkçülere göre komünistleri, komünizmden vazgeçirmeye çalışırken doğru yolları izlemek gerekiyordu. Bunun ilacı, DP'nin yaptığı gibi pragmatik şekilde komünist kesimlerin hayat şartlarını düzenlemeye çalışarak bir çözüm beklemek değildi. Bu kesimler, düşündüklerinin yanlışlığını kendileri anlamadan ya da bu yanlışlar onlara “*birileri tarafından*” anlatılmadan -ki o birileri Türkçülerdi- bu konuda bir çözümün olması mümkün değildi.¹⁶⁶ Fakat ideolojik propagandanın ilk aşamada önemli olması, emekçi insanların hayat şartlarında bir takım olumlu düzenlemeler yapılmaması anlamına da gelmiyordu. Örneğin 27 Mayıs sonrasında Zinde Kuvvetler'in, hatta gazetecilerin bile hayat şartlarında düzeltmeye gidilirken, işçi ücretlerinin arttırılmadığı belirtiliyordu. Bir ölçüde bundaki amaç, buradaki memnuniyetsizliklerin giderilip, işçilerin hak arama bağlamındaki tepkilerini önlemektir.¹⁶⁷ Bu vb. fikirler, Türkçüler tarafından sola karşı mücadele etmenin birer yöntemi olarak sunuldu.

Bu bağlamda, Türkçüler tarafından şikayet edilen diğer bir nokta, sol kesimlerin, propagandalarını, hem 27 Mayıs adını hem de 27 Mayıs'ın meşrulaştırıcı bir unsuru olan Atatürk kozunu kullanarak, 27 Mayıs'tan sonra kurulan birçok dernek vb. kuruluşlar aracılığıyla yapmalarıydı. Bu düşünceye göre, 27 Mayıs ve Atatürk adlarının kullanılması, sol kesimlere -kanunların da bunda payı görülüyordu- hesabını vermedikleri bir hareket alanı yaratıyordu.¹⁶⁸ Fakat 27 Mayıs sonrasında, farklılaşan ideolojiler doğrultusunda ortaya çıkan dernekleşme, sadece sol kesimleri kapsamıyordu. Öyle ki, sağ kesimler de bu bağlamda önemli ve muhafazakarlık temelinde, yakın fikirleri bir araya getirme kabiliyeti olan, dernek yapılaşmalarına gittiler. Bunlardan bir tanesi de Komünizmle Mücadele Dernekleri'ydı.

Söz konusu dernekler, 27 Mayıs darbesinden önce; 1950'de Zonguldak, 1956'da İstanbul ve 27 Mayıs darbesinden sonra; 1963 yılında İzmir'de olmak üzere üç farklı yerde kurulmuştu. Genel olarak bu derneklerin amacı, komünizme karşı bir filmin gösterilmesi için sinema kapatılması ya da bu amaca hizmet eden bir gazete çıkarmak gibi çeşitli yöntemlerle

¹⁶⁶ M. Zeki Sofuoğlu, “Komünizmle Mücadelede Yanlış bir Usûl”, **Ötüken**, Sayı: 30, Haziran 1966, s. 3.

¹⁶⁷ Cezmi Türk, “Kalkınmanın Şartları”, **Toprak**, C. VIII, Yıl: 8, Sayı: 9-10, 10.10.1962, s. 1.

¹⁶⁸ M. Necmettin Hacıeminoğlu, “Komünizm Tehlikesi Neden Vardır?”, **Toprak**, C. IX, Yıl: 10, Sayı: 42, Temmuz 1965, s. 5; Darendelioğlu'na göre sol kesimlerin 27 Mayıs sonrasında aktif olma durumlarına, Mihri Belli'nin kurulmasında çaba sarf ettiği “*Demokratik Devrim Derneği*” örnek gösterilebilirdi. Yine Mihri Belli çizgisine yakın Türk Solu adlı derginin, söz konusu dernek tüzüğüünün ikinci maddesinde, kısaca 27 Mayıs'ın bir özgürlük ortamı getirdiği belirtilerek bunun korunmasının önemli olduğundan bahsedilmekteydi. Bkz.: Darendelioğlu, **Türkiyede Komünist...**, s. 539-540.

bir anti-komünizm propagandası yapmaktı.¹⁶⁹ Örneğin komünizme karşı mücadele etmek için sadece “*uyanık*” olmak yeterli değildi, zira düşmanın “*alçak ve sinsî*” yöntemleri kullanması, komünizmle çok ciddi bir şekilde mücadele etmeyi gerektiriyordu. Nitekim çocukların henüz ilkokul dönemlerinde komünizm propagandasıyla karşı karşıya kaldığı söylenerek, devletin resmi olarak buna tedbir alması isteniyordu. Mesela bu mücadeleyi sürdürebilecek kadrolar yetiştirilmesi ve konunun, basında da propagandasının yapılması vb. birçok tedbirle, mücadele dört bir koldan sürdürülmeliydi.¹⁷⁰

Ertuğrul Meşe’nin de ifade ettiği gibi, 1963 yılında İzmir’de kurulan dernek, 27 Mayıs darbesi öncesindeki derneklere oranla ideolojik açıdan daha geniş kesimleri içinde barındırıyordu. Bu, aynı zamanda Türk sağının, ideolojik anlamdaki esnekliğinin de bir sonucuydu. Daha önce, saf bir milliyetçi anlayışa sahip olunan dernekte, artık din bağlamındaki vurgular daha etkin bir şekilde kullanılacaktır. Söz konusu dernek, aynı zamanda Türk sağının o dönemdeki merkez partisi AP’yi ve zaten 1965’de milliyetçi bir yön kazanacak CKMP’yi de kendisine çekecektir. Meşe’nin de belirttiği gibi komünizmle mücadelenin, 27 Mayıs’ın lideri Cemal Gürsel tarafından da desteklenmesi, devlet desteğinin bu derneklere önemli bir kazanım olarak sunulması sonucunu doğuruyordu.¹⁷¹ Derneğin İzmir’de yayınlanan “*1964-1965 Yılı Faaliyet Raporu*” içerisinde, 27 Mayıs olgusunun, komünistler tarafından bazı kavramları kullanarak sömürüldüğü söylenerek, dernek üyelerine de kullanacakları kavram ya da adlandırmalarda daha dikkatli olmaları tavsiyesi veriliyordu.¹⁷² Bununla da muhtemelen, rakip görülen sol kesimlerin düştüğü varsayılan hatalardan kaçınmak amaçlanıyordu.

Milliyetçi kesimlere göre, sol kesimlerin hesap vermeleri gereken hukuki alan ise daraltılmaya çalışılıyordu. Bu da en çok Türk Ceza Kanunu’nun 141. ve 142. maddelerinin kaldırılma tartışmaları üzerinden yürütülüyordu. Bu, aslında Türk sağındaki genel bir eğilimdi. Milliyetçi kesimler, bu maddelerin kaldırılmasına kesinlikle karşıydı. Çünkü onlara göre bu maddeler, 27 Mayıs darbesinin arkasına devrimcilik ya da Atatürkçülük kalkaniyla sığınıp, mevcut siyasi ortamdan, emellerini gerçekleştirmek bağlamında yararlanmak

¹⁶⁹ İlhan Darendelioğlu, **Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri**, 2. bs., İstanbul, Toker Yayınları, 1975, s. 243-245.

¹⁷⁰ Mücadele bağlamındaki tedbirlerin tamamı için bkz.: Nejat Halil Pala, “Komünizmle Mücadele Tedbirleri”, **Toprak**, C. IX, Yıl: 10, Sayı: 41, Haziran 1965, s. 7.

¹⁷¹ Komünizmle Mücadele Dernekleri ile ilgili detaylı bir çalışma örneği için bkz.: Ertuğrul Meşe, **Komünizmle Mücadele Dernekleri**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 125-126; Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, bir dönem derneğin “Fahri Başkanlığı”nı yapmıştı. Ahmad ve Ahmad, **a.g.e.**, s. 293.

¹⁷² Meşe, **a.g.e.**, s. 331-340.

isteyenleri kapsıyordu. Kimi Türkçülere göre, bir “*caniler nizamı*” olarak da değerlendirilen komünizmin yayılması, devleti zor durumda bırakabilirdi. Böyle bir ortamda sol kesimlerin denetlenmesi de imkansızlaşıyordu.¹⁷³ Türkçü İlhan Darendelioğlu’na göre bu maddelerin kaldırılmasını isteyenler, 27 Mayıs sonrasında Köy Enstitüleri’nin tekrardan açılmasını istiyor ve taraftar toplamak için 141 ve 142. maddelerin “*antidemokratik*” olduğunu savunarak, bunun propagandasını yapıyorlardı. Oysa böyle bir istek 27 Mayıs öncesinde yoktu.¹⁷⁴ Ayrıca bu örnekte görüldüğü gibi, 27 Mayıs sonrasındaki sol hareketlilik, aslında en başında 27 Mayıs darbesini olumlu bir hareket olarak değerlendiren kimi Türkçüleri, DP dönemine daha çok ‘olumlu’ atıf yapar hale getirmişti.¹⁷⁵

Milliyetçi kesimler, bu maddelerin kaldırılmalarının da ötesinde, daha da güçlendirilmesini istiyordu. Örneğin bununla ilgili mevcut maddeler, komünist yayınların fazlalığını etkileme konusunda yetersizdi. Aynı zamanda 1961 Anayasası’ndaki, aslında her ideolojik çevreye kendini daha iyi ifade etme fırsatı veren maddelerin, sadece komünistler tarafından kullanılabileceği düşünülüyordu.¹⁷⁶ Türkçü ideolog Nihal Atsız’a göre komünizmin serbest olduğu ülkelerde görülmeyen bir özgürlük ortamı, Türkiye’de 1961 Anayasası ile sağlanmıştı. Atsız burada, anayasanın 11. maddesindeki, “*temel hak ve hürriyetler*” konusuna değinecektir. Buna göre devletin, kendi faydasına olabilecek bir yasa maddesine müdahale edememesi, hukuksal olarak doğru olsa ya da insan hakları söz konusu olsa bile düşünülemezdi, daha doğrusu Atsız’a göre, bundan önemli bir şey de yoktu. Nitekim Atsız, “*milli güvenlik*” konusunun, kişisel hürriyetten bağımsızlaştırılıp geri planda bırakılmasını, 1961 Anayasası’yla ortaya çıkan, dünyada eşi benzeri olmayan bir “*hürriyet sarhoşluğu*” olarak değerlendirecektir.¹⁷⁷ Atsız bu noktada, yine liberal-demokrat ya da muhafazakar kesimlerin birçoğundan farklı düşünmekteydi.

Atsız’ın bu şekildeki milli güvenlik anlayışı, yukarıda da farklı örnekler üzerinden değinildiği gibi, iç politikada, gerekirse hak, hukuk tanımamayı gerektirirken, dış politikada da herhangi bir denge rolünü reddediyordu. Mesela Atsız’a göre, Türkiye bir NATO üyesi olarak belirli anlaşmalara sadık kalarak aslında yerinde sayıyordu. Bu bağlamda Türkiye’nin

¹⁷³ Ayrıca söz konusu maddelerin içeriği için bkz.: Oğuz Özbek, “Komünizm ve 141 - 142 Maddeler”, **Toprak**, C. VIII, Yıl: 8, Sayı: 11, 6.11.1962, s. 10,15,16.

¹⁷⁴ Darendelioğlu, **Türkiye’de Milliyetçilik...**, s. 331-332.

¹⁷⁵ Türkiye’de komünizmin bir ölçüdeki faaliyetlerinin, milli mücadele döneminde başladığını söyleyen Türkçü Nejdî Sançar’a göre, amaçları bir iç kargaşa ortamı yaratmak olarak düşünülen komünistlerin en etkili oldukları dönem, 27 Mayıs sonrasına denk geliyordu. Bu görüşe göre DP döneminde, sol kesimlerde bu kadar görünür bir hareketlenme yoktu. Nejdî Sançar, “Komünizmin Türkiye’deki Başarısı”, **Bozkurt**, Sayı: 44, 15.2.1976, s. 8-9.

¹⁷⁶ Hikmet Erez, “Kızılların İstedığı Hürriyet:”, **Toprak**, C. VIII, Yıl: 8, Sayı: 9-10, 10.10.1962, s. 9, 21.

¹⁷⁷ Atsız, **Makaleler -IV...**, s. 141-142.

kabuğundan çıkması, dış Türkleri de “*yüksek millî ve insanî bir mesele olarak*” görmesi gerekiyordu. Daha doğrusu Atsız, dış politika açısından ‘barış’ siyasetinde; ilginçtir, bir ülkesel menfaat, çıkar bulamıyordu.¹⁷⁸ Biraz da bu, Atsız’ın Turancılık fikriyle alakalıdır ve onun irredentist yönünü ortaya koymaktadır, ki Atsız, “*irredantizm*”i normal bir davranış saymış, ama onun, emperyalizmle karıştırılmaması gerektiğini de söylemiştir. Dolayısıyla Atsız için dış politika açısından mesele sadece Türkçülük bağlamında değerlendiriliyor, Türklerle ilgili görülüyordu.¹⁷⁹

Atsız’ın özellikle NATO bağlamındaki fikirlerine yer verilmesinin sebebi, sağcı kesimler açısından istisnalar olacağı düşünülse de, genelde NATO’nun bir komünizm karşıtı güç olması ve milli menfaatlerin korunmasında bir araç olarak görülmesidir. Bu durum, Türk merkez sağında AP ya da İslamcılar bağlamında, muhtemelen de Türk milliyetçilerinin çoğunun gözünde böyleydi. Mesela 27 Mayıs sabahı, cunta bildirisini okuyan ve yazan kişi Türkeş, milliyetçi bir Türk askeri olarak, 27 Mayıs öncesinde her daim alakalı olduğu NATO’ya bağlılığa, ifadesine yer vermişti. Dolayısıyla Türk sağındaki genel eğilim, NATO’ya karşı olunur ise, Sovyetlere ve dolayısıyla komünizme de karşı olunacağı yönündeydi. Bu, tabii Türk iç politikasındaki sağcı aydın ve siyasetçilerin de işine yarayan bir durumdu. Çünkü NATO’nun varlığı, birçok bakımdan komünizme karşı mücadele etmeyi kolaylaştırıyor ve bir yandan da bu, toplumdaki milliyetçi duygulara hitap ediyordu.

27 Mayıs’ı sağ kesimlerin yaptığını tartışmasız bir şekilde iddia eden ama onu ele geçirenlerin, iktidarı ele alma bağlamında, CHP -ortanın solu- ve sol kesimler olduğunu söyleyen İlhan Darendelioğlu’na göre, 27 Mayıs’a kadar Türkiye’deki milliyetçilik anlayışı, “*Aksiyoner*”, 27 Mayıs sonrasında ise kendisinin de iyi bir temsilcisi olduğu “*Reaksiyoner*” milliyetçilikti.¹⁸⁰ Bu ve benzeri düşünceler, 27 Mayıs sonrasında Türkçülerin bozulduğunu düşündüğü siyasi ortamdaki ana düşmanın, söz edilen reaksiyonerlik bağlamında yine komünizm olduğunu göstermektedir. Fakat Darendelioğlu’nun, 27 Mayıs’ı yapanların sağ kesimler olduğu iddiası tartışılabilir. Hatta bunun için Darendelioğlu’nun düşünceleri üzerinden de gitmek mümkündür ki bunun da değerlendirmesi muhtemelen en iyi MBK üzerinden yapılabilir. Mesela gerek Türkeş gerekse de sonradan darbenin başına geçirilen

¹⁷⁸ Atsız, “*Millî Siyaset*”, **Devlet**, Sayı: 45, 9.2.1970, s. 9,10.

¹⁷⁹ Atsız, mesela Turancılık ve Emperyalizmi birbirine karıştırdığını söylediği ve Turancılık konusundaki fikirlerini yanlış bulduğu DP çizgisindeki aydın ve siyasetçi Orhan Seyfi Orhon’u eleştiriyordu. Bkz.: Atsız, “*Turancılık Romantik Bir Hayal Değildir*”, **Ötüken**, Sayı: 3, Mart 1968, s. 3,4.

¹⁸⁰ Darendelioğlu, **Türkiye’de Milliyetçilik...**, s. 320-322.

Cemal Gürsel¹⁸¹ özelindeki cuntacılar, kabaca belirtmek gerekirse MBK'nın sağ zihniyetli üyeleri idi. Fakat 27 Mayıs'ı gerçekleştiren cunta üyeleri, sadece Türkeş ve onun çizgisindekiler değildir, Cemal Gürsel hiç değildir.

Gürsel'in 1961 Anayasası'nın etkisi ve görece özgürlük ortamının sağlanmasıyla da birlikte sol kesimlerin, mesela sosyalist bir parti kurulabileceğiyle ilgili olumlu mesajları olsa da, onun milliyetçilik kavramının anayasaya girmesi ve Komünizmle Mücadele Dernekleri ile ilgili tavrı bile daha önce belirtildiği gibi, düşüncelerinin ne yönde olduğunu aşağı yukarı belli etmektedir. Zaten 27 Mayıs'la ilgili olarak sağ kesimlerin genel anlamdaki şikayeti, hareketin sola kayması temelinde yürütülecektir. Bunun da nedeni MBK'daki bölünmeden kaynaklanan çoğunluk olmuştur. Bu çoğunluğun da solcu olduğu iddiasında bulunmadan, en azından, taraf olmaları bağlamında 14'lerin, yani 10 tanesi daha sonra Türkeş'le siyasi yola devam edecek milliyetçi grubun düşüncelerinin ne yönde olduğuna bakmak gerekir.

Nitekim Cemal Gürsel ile 11 olacak bu sayı nereden bakılsa MBK'daki üye sayısının yarısına bile ulaşmıyordu. Bu yüzden Darendelioğlu'nun görüşü, 27 Mayıs'ı sağ kesimlerin yapmasından ziyade, milliyetçi ya da sağcı kesimlerin de hareketin içinde olmasına rağmen dışlanması şeklinde belirtilirse -ki milliyetçilerdeki genel eğilim bu yöndedir- daha çok geçerlilik kazanacaktır. Ayrıca 27 Mayısçıların, DP ile yok olduğu düşünülen demokratik ortamı yeniden oluşturma, Atatürkçülüğü diriltme ya da reformların kısa sürede yapımına başlanması gibi iddiaları, sadece sağ kesimleri ilgilendiren konular da değildi. Nitekim sol kesimlerin, hem aydınları hem de siyasi parti yapılanmaları bunları bir ölçüde planlıyordu. Fakat milliyetçi çizgi, ekonomik kalkınmanın gerçekleşme düşüncesi açısından diğer sağ kesimlerden ayrılabilir. Çünkü 27 Mayısçı cunta içindeki Türkeş ve dolayısıyla onun destekçileri bir süre de olsa iktidarda pay sahibi olmuşlardı.

Sonuç olarak 27 Mayıs sonrasında oluşan siyaset ortamı, milliyetçi kesimler adına 27 Mayıs'ın kısaca iki boyutunu ortaya koymaktadır. Bunlardan birincisi söz konusu kesimler tarafından 27 Mayıs'ın desteklendiği, ikincisi ise 27 Mayıs'ın karşısına geçildiği dönemdir.

---

¹⁸¹ Osman Yüksel Serdengeçti, Türkeş'in 27 Mayıs sabahı sesini radyodan duyduğunda için rahatladığını ve onu, ırkçılık-Turancılık davası sanıklarından birisi olması sebebiyle de tanıdığından, Türkeş'ten bir zarar gelmeyeceği konusunda emin olduğunu söyleyecektir. Serdengeçti'nin, kendi ideolojik çizgilerine yakın olduğunu düşündüğü diğer isim Cemal Gürsel'di. Serdengeçti, bu milliyetçi grubun, MBK içindeki niceliksel azlıkları nedeniyle, iktidarı nasıl devam ettirebilecekleri konusunda endişeliydi. Bu arada Türkeş'i takiben, Mehmet Özgüneş haricinde, Muzaffer Özdağ, Numan Esin, Ahmet Er, Rifat Baykal gibi geleceğin 14'leri arasında olacak cunta üyelerinin, Serdengeçti tarafından bastırılan milliyetçi çizgideki yayınları, Harp okulunda yaydıkları da Serdengeçti tarafından ifade edilmekteydi. Bkz.: Serdengeçti, "Körlük...", s. 8-9.

Hergün gazetesi yazarı Bilge Erdem, 1970'lerin sonlarında bu süreci, aslında yukarıda değinilmeye çalışılanların özeti bağlamında, şu şekilde belirtecektir:

“27 Mayıs, kardeş kavgası ihtimalinin nihayet gerçekleşmesi ve sonunda bir iç savaşın eşiğine gelinmesi için yapılmadı. 27 Mayıs, <<Türkiye Devleti, Milleti ve Ülkesi ile bölünmez bir bütündür>> ilkesinin çiğnenmesine müsait bir zemin hazırlanması için yapılmadı... 1978 yılının 27 Mayıs ında Türkiye, 1960 yılının 27 Mayıs'ına göre, nereden bakılırsa bakılsın, daha kötü bir durumdadır. Çok daha büyük tehlikelerle karşı karşıyadır. Kimin suçu? Bize göre, Türk Silahlı Kuvvetlerinin iyi niyetini yanlış istikametlere saptıran özüne yabancılaşmış sözde aydınların, 27 Mayıs'ı sahiplenene fuzulî işgalcilerin suçu!... Şimdi 27 Mayıs'dan 36 saatlik bir tatil, bir de tabîî senatörler kaldı.”¹⁸²

Böyle bir yorum milliyetçi kesimlerin süreci değerlendirmeleri açısından doğru görünse de şöyle sorunlar da vardır: Birincisi 27 Mayıs, daha önce de belirtildiği gibi Türk ordusunun tamamının onayı ile yapılmamıştır. İkincisi 27 Mayıs'ta Türkeş liderliğinde ortaya koyulmak istenen projelerin her ne kadar tüm Türk milletini temsil edeceği düşünülse de bu projelerin, başarı getireceğinin herhangi bir garantisi yoktur. Diğer bir deyişle Türkeş'in 27 Mayıs'a en çok hazırlanan kişi olduğu tartışma götürmez gibi görünse de onun tarafından ortaya konulan fikirlerin, Türk milletinin çoğunun onayını gerçekten alabileceği de çok mümkün görünmemiştir.

Tabii uzun süreli bir askeri rejim, bir Nasır modeliyle belki sağlanabilirdi fakat Türkiye'deki askeri müdahalelerin gidişatı da bu yönde olmamıştır. Henüz sürecin başlarında cuntacılar arasındaki fıkren bölünme de tüm bunların göstergesidir. Ayrıca Türkeş, 27 Mayıs'tan sonra iktidarı ele geçirebilseydi, DP'liler ve İslamcılar tarafından buna ne kadar rıza gösterileceği de bilinemeyebilir. Ama özellikle liberal-demokrat kesimlerin, Türkeş'in olası aşırılıklarına rıza göstermeyecekleri de tahmin edilebilir. Bu nedenlerle milliyetçi-Türkçüler, 27 Mayıs açısından, liberal-demokrat ya da muhafazakar görüşlere göre farklı bir yerde -tamamen olmasa da bir ölçüde- konumlanmışlardır. En azından askeri müdahalenin ilk aşamasında, hem hareketin içinde olan geleceğin ülkücüleri hem de yukarıda vurgulandığı üzere Türkçü hareketin, niceliksel olarak kısıtlı çevrelerinde mücadele eden ideologları ve destekçileri, 27 Mayıs darbesini bir noktaya kadar özümsemişlerdir.

¹⁸² Bilge Erdem, “27 Mayıs'tan Ne Kaldı?”, **Hergün**, Yıl: 30, Sayı: 17848, 1.6.1978, s. 3.

3. Anadolucular ve 27 Mayıs

Milliyetçi bir düşünce biçiminin mensupları olan Anadolucular, 27 Mayıs konusunda Ülkücü Hareket ya da Türkçü gruptan farklı düşünmektedir. Anadolucu çizgi, özellikle Türkçülük bağlamında, diğer milliyetçi görüşlerden ayrılır. Bunda payı olan ağırlıkla İslamcılık düşüncesidir ki bu da muhafazakarlıkları noktasında Anadolucuların, milliyetçi gruplar haricindeki sağ kesimlerle ortak noktalarıdır. Anadolucu kesimlerin bu çizgileri, 27 Mayıs konusundaki düşüncelerine de yansiyacaktır. Mesela Türk sağının neredeyse tüm ideolojik kesimlerine hitap eden Ali Fuat Başgil, 27 Mayıs konusunda muhafazakar-demokrat kesimlerde olduğu gibi Anadolucular için de referans alınan bir isimdir. Başgil'in 27 Mayıs'la ilgili düşüncelerinden bu çalışmanın başka bir kısmında bahsedildiği için, bunları tekrar vurgulamaya gerek yoktur fakat Anadolucuların söz konusu görüşlerin takipçisi olduğunu belirtmek gerekir.

Mesela Türk sağının milliyetçi-muhafazakar aydınlarından Nurettin Topçu'ya göre, 1960'ın hemen sonrasında “büyük millet davasının alemdarı” ve “muhafazakar zümrenin lideri” olarak görülen Başgil, 27 Mayıs sürecinde bir süre cezaevine gönderilmiş fakat düşüncelerinden ödün vermemiştir.¹⁸³ Bu bağlamda Başgil'in, 27 Mayıs'ın hemen sonrasındaki siyasi baskı ortamına rağmen yazdığı “İlmin Işığında Günün Meseleleri” adlı kitabı, bir ölçüde, askeri müdahale sonrasında oluşan siyasi düzene tepki gösteremeyenlerin sesi olarak değerlendirilmiştir.¹⁸⁴ Bu nedenlerle Başgil'in düşünceleri, öncelikle Anadolucuların 27 Mayıs darbesiyle ilgili görüşlerini anlamak için birer göstergedir. 27 Mayıs'ın ilk aşamasını hem cuntacı bir asker olarak Türkeş ve destekçilerinin hem de Türkçülerin olumlu karşıladıkları yukarıda belirtilmişti. Anadolucular ise, söz konusu milliyetçi çizgiden farklı olarak, 27 Mayıs'ın ilk aşamasında en azından harekete gönüllü bir destek vermemiştir. Bu bağlamda da muhafazakar tezler, Anadoluculara daha yakın görünmüştür. Aslında tüm Türk sağının bu bağlamda suçladığı bürokrat-laik batıcı kesimler, bir kısım Anadolucu tarafından da 27 Mayıs'ın en önemli güdüleyicisi olarak görülmüşlerdir.

Özellikle cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra, batıcı olarak nitelenen aydınlar, “milli, dinî, yerli” olan kültürel değerlerin aşındırılmasından, daha doğrusu batılılaşmadan

¹⁸³ Nurettin Topçu, “Başgil”, **Hareket**, C. V, Sayı: 17, Mayıs 1967, s. 5.

¹⁸⁴ İsmail Dayı, “Büyük insan: Ali Fuad Başgil”, **Hareket**, C. V, Sayı: 17, Mayıs 1967, s. 7.

sorumlu tutuluyorlardı.¹⁸⁵ Yine bu kesimlere mensup bir aydın da diyebileceğimiz Mehmet Kaplan'a göre bu görüş, insanın düşünce yapısının geçirdiği dönüşümle ilgiliydi. Buna göre insan doğduktan sonra fiziksel özelliklerini değiştiremese de sosyal yaşam ve insanın içinde bulunduğu ortam, onun mevcut tavırlarını aşındırabiliyordu. Kaplan, bunu heykelin yontulmasına benzetmiş ve bir ölçüde Tanzimat sonrası aydınını, “*Namık Kemal nesli ile başlayan ve tesirleri 27 Mayıs'a kadar gelen <ihtilalci insan tipi>*” olarak adlandırmıştır.¹⁸⁶ Muhtemelen Anadolu kesimlerden birçoğuna göre, meselenin Türk aydınları ile ilgili boyutu bu şekildedir. Diğer yandan, bürokrat yöneticiler de Anadoluocular tarafından batılılaşma paralelinde, olumsuz bir şekilde değerlendirilmiştir.

Bu, yine yönetici kadronun zihin yapısı ile ilgili bir şeydi. Aslında inkılapların temelleri, birtakım İslamcı düşüncelere de yakın bir şekilde, İTC'ye kadar dayandırılıyordu. Mesela Enver Paşa'nın isteklerinden olan; askerlerin haberleşme amacıyla ordu içinde Latin harflerini kullanmaları ya da askerlerin şapka vb. başlıklar giymesi, Anadolu çizgideki bir yazar, D. Mehmet Doğan'a göre, cumhuriyet döneminden sonra, ilerletilmiş boyutlarda inkılaplar yapılmasına kolaylık sağlamıştı.¹⁸⁷ Aynı zamanda Doğan'a göre, bürokratların, sürekli bir reformculuk amacı vardı. Bu da zaten bu kesimlerdeki hürriyet isteklerini ön plana çıkardı ve aslında 27 Mayıs darbesi, eski DP'lilere verilmeyen bu özgürlük isteklerinin sonucunda gerçekleşti. Bürokratlar, belli toprak sahipleri ya da tüccarlar bağlamında, mevcut burjuvazinin, -muhtemelen DP'nin varlığını desteklediği tarım burjuvazisi kastediliyor-gelişimini de bilinçli olarak engelliyordu. Bu bağlamda “*toprak reformu*”nun, 1961 Anayasası'nda CHP müdahalesiyle ele alınması, tek parti dönemindeki uygulamaların, 27 Mayıs sonrasında da devam ettirilmesi açısından değerlendirilmiştir. Toprak reformu bağlamında, Türkes çizgisinde olduğu gibi, Doğu'daki 55 toprak ağasının haksız bir şekilde, “*reform*”ların sonucu olarak sürülmesi de bunun bir göstergesi olarak sunulmuştur.¹⁸⁸ Dolayısıyla Anadoluocular tarafından aydın-sivil bürokrat kesimlerin, DP dönemi öncesinde ve 27 Mayıs sonrasında, yönetsel anlamda bir sürekliliği amaçladıkları ifade edilmektedir.

Bu nedenlerle 27 Mayıs sürecinde Hareket dergisi tarafından Anadoluocular açısından tek parti döneminden de tanıdık, ama eski olduğu iddia edilen yeni bir “*demokrasi oyunu*”

¹⁸⁵ Söz konusu bürokratik kadronun özellikle din konusundaki tavırları eleştirilmiştir. Mesela İTC'nin pozitivizmi benimseyen üyelerinden Ahmet Rıza, D. Mehmet Doğan tarafından bu bağlamdaki eleştirilere bir örnek olarak gösterilmiştir. D. Mehmet Doğan, **Tarih ve Toplum**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1977, s. 166.

¹⁸⁶ Mehmet Kaplan, **Büyük Türkiye Rüyası**, İstanbul, Türkiye Kültür Enstitüsü Yayınları, 1969, s. 53-54.

¹⁸⁷ Doğan, **a.g.e.**, s. 167.

¹⁸⁸ **A.e.**, s. 288-293.

oynandığı iddia ediliyordu. Nitekim bu anlayışın içeriğinden ziyade, sadece “*iktidar süngünün ucundadır*” anlayışını benimseyenlerin karar vericisi olduğu bir 27 Mayıs demokrasisinden, diğer anlamda 27 Mayıs’la, aslında bir demokrasi gelmediğinden, şu şekilde bahsediliyordu:

“Değişmeyen tek şey vardır: Bürokrasinin hem kanun koyucu, hem uygulayıcı, hem hakim, hem yorumlayıcı iktidarını sürdürme ihtirası. Bu ihtiras tarafları kabul etmez. Tek taraflıdır; yani kendisi..”¹⁸⁹

Anadolucuların bürokrat kesimler bağlamındaki bu ve benzeri görüşleri, bu çalışmada da birçok defa değinildiği gibi sağın en geniş eleştiri noktası ve hakim bakış açısidir. Aynı zamanda, 27 Mayıs’ın nedenleri bağlamında farklı bakış açılarını ortaya koymak, bürokrat kesimlerin ön plana çıkarıldığı değerlendirmelerin bir ölçüde eksik olduğunu da gösterir. Burada genel olarak DP dönemindeki asker-sivil ilişkilerinin, askeri cuntaların hareketlenmelerine ve aktif hale gelmelerine neden olan mahiyeti de düşünülmelidir. Bunun, DP politikalarından kaynaklanan, askerlerin ihmal edilmesi, subayların toplumsal statüsündeki düşüş vb. birçok nedeni de vardır. Diğer yandan DP ve CHP arasındaki siyasi kutuplaşma da, askerlerin, çözümü 27 Mayıs’ta görmesinin nedenlerindendir. Yani 27 Mayıs bağlamında birçok sosyo-ekonomik nedenden bahsetmek mümkündür. Bununla bağlantılı olarak, 27 Mayıs’ın olmasıyla ilgili birtakım sol tezlere bakmak da bize bir fikir verebilir. Girişte de belirtildiği gibi sol-Kemalist görüşler haricinde, Marksist bir bakış açısıyla yapılacak askeri müdahale değerlendirmeleri, onların süreçte burjuvazinin konumunu sorgulaması ve sürecin kapitalizm bağlamıyla ilgilidir.

Mesela sanayi burjuvazisi 27 Mayıs sonrasında güç kazanmıştır. Bu şekildeki yeni bir birikim modelinin oluşması, aslında 27 Mayısçıların çok da hesapladığı bir şey değildi ve 27 Mayıs, bu sonuç gözetilerek de yapılmamıştı. 27 Mayıs sonrasında yaşanan bu değişim; Çağlar Keyder’in tespit ettiği gibi Anadolucuların ve aslında Türk sağının büyük bölümünün, 27 Mayıs darbesinin olmasından sorumlu gördükleri bürokrat kesimlere, 27 Mayıs sonrasında yaşam standartlarının yükseltilmesinden öte bir şey getirmemişti.¹⁹⁰ Sonucunda askeri müdahaleleri bu doğrultuda ele alan benzer görüşlere göre, 27 Mayıs sonrası süreçten karlı

¹⁸⁹ “27 Mayıs / Evveli ve Âhırı”, **Hareket**, C. VII, Sayı: 167, Temmuz 1979, s. 3-4.

¹⁹⁰ Çağlar Keyder’in de dediği gibi DP’den kopan “*ilerici burjuvazi*” ve liberal kesimler -Hürriyet Partisi-, DP’nin daha çok tarım burjuvazisinin çıkarını gözetmesiyle birlikte, CHP’ye katılmışlardı. Bu katılım CHP’de bir yenilenme nedeni olmuş ve dolayısıyla CHP’nin bürokratik yöneliminden kaynaklanan bir şeymiş gibi algılanmıştı. Daha önce de ifade edildiği gibi bu, sanayici ve aydınların belli bir kentsel blok oluşturmalarına neden olmuştu. Böyle bir düşünceye göre, 27 Mayıs sonrasında çıkarlar, DP dönemindekinin tersine sanayi burjuvazisiyle bağdaştı. Keyder’e göre bu, 27 Mayıs sonrasında yaşanan bir “*restorasyon*”dan çok bir “*dönüşüm*”dü aslında. Keyder, **a.g.e.**, s. 176-178.

çıkmayı başaran kesim, sanayi burjuvazisi olmuştur. 27 Mayıs'ın ortaya çıkış koşullarının sadece bürokrasinin taleplerine bağlayan görüşler¹⁹¹ önemli olsa da, bunlar 27 Mayıs'ı değerlendirmek açısından yetersizdir. Bu yüzden sınıflı bir toplum yapısının reddedilmediği bir durumda geçerli olabilecek bu vb. düşünceler, 27 Mayıs konusunda yapılan değerlendirmelerin çeşitliliğine de bir örnektir.

Tekrardan konuya dönecek olursak, Anadoluocuların 27 Mayıs çıkarımları bağlamında ele alınabilecek diğer nokta, onların demokrasi anlayışlarıyla ilgilidir. Fakat demokrasi kavramı kimi Anadoluocu temsilcilerce, mesela Nurettin Topçu'ya göre, hükmeden kişi ya da grup, bir 'taraf' olacağından çok da olumlu görülmez. Bunun yerine toplumdaki tüm sınıfların üzerinde, Tanrı adına hükümet edebilecek "otoriter" bir yönetim daha uygundur. Aslında genelde otoriterlik vurgusunun bu çalışmada ele alınan milliyetçi görüşler bağlamında ortak nokta olduğu da açıktır.¹⁹² Topçu'nun fikrini diğer milliyetçi tutumlardan ayıran -mesela Türkçülerden- muhtemelen hükümet olmasını istediği yapıdan, dini bir referansla bahsetmesidir.

Topçu'ya göre güçlü bir devlet iradesi ve güçlü bir otorite, makbul olandır. Fakat 27 Mayıs öncesinde bu tanıma uygun bir devlet yapısı yerine, daha çok parlamenter sistemin geçerli olduğu bir siyasi sistem vardır. Bu bağlamda, her ne kadar böyle bir yönetim şekli Topçu için ikinci planda kalsa da, onun devlet iradesine karşı yukarıdan gelecek bir müdahaleye tahammülü yoktur. Mesela Topçu, "istibdat" kavramını, "devlet kuvvetinin zaafından faydalanan ve yukarıdan gelen zulüm" olarak değerlendirmiştir.¹⁹³ Bu tanım, doğrudan 27 Mayıs'la ilgili olmasa da, Topçu'nun ve kimi Anadoluocuların, 27 Mayıs'la ilgili görüşleri bağlamında bir fikir vermektedir.

Örneğin politika yapma seçeneğine de olumsuz bakan Topçu, 1961 yılında AP'den göstermelik bir şekilde -seçilemeyeceği bir sıradan- senatör adayı olmuştur. Bunun nedeni, Tanıl Bora'nın verdiği bilgiye göre, onun 27 Mayıs gibi bir askeri müdahaleye karşı olan tepkisidir.¹⁹⁴ Buna rağmen kimi Anadoluocuların, Topçu örneğindeki gibi parlamenter sisteme karşı olan tavırları nedeniyle, DP'li görüşlerinden ayrıldığı söylenebilir. Fakat bu, genelinde birçok Anadoluğunun düşünce özgürlüğü vb. noktalarda liberal değerleri savunmadığı

¹⁹¹ Savran, **a.g.e.**, s. 181-183; Bu bağlamdaki fikre benzer bir yazı örneği için bkz.: Murat Belge, "Ahmet Hamdi Başar'ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler", **Birikim**, Sayı: 11, Ocak 1976.

¹⁹² Nurettin Topçu, "Demokrasi ve İnsan", **Hareket**, C. V, Sayı: 40, Nisan 1969, s. 4-6.

¹⁹³ Nurettin Topçu, "Devlet İradesi", **Hareket**, C. V, Sayı: 14, Şubat 1967, s. 16-17.

¹⁹⁴ Bora, **Cereyanlar...**, s. 382.

anlamına da gelmez. Sonuç olarak bu şekildeki, yukarıdan gelen bir 27 Mayıs düşüncesi, askeri müdahale sonrasında gelebilecek bir DP’li yönetim anlayışını, demokrat olup olmaması bağlamında değil, demokrasiyi, askerlerce getirilmesi ya da yeni gelebilecek herhangi bir sivil hükümet bağlamında olumsuz kabul edecektir.

Mesela Mehmet Kaplan, düşünce özgürlüğünü önemseyen bir muhafazakar-Anadolucu olarak, herhangi bir ihtilalin, her ne kadar iyi bir niyetle yapılırsa da, mevcut sorunu çözer nitelikte olmadığını söyleyecektir. Böyle bir fikirle, siyasi düzenin belli bir süreç sonrasında, sadece istikrarla bir anlam kazanabileceği ifade edilir. Kaplan’a göre, her ihtilal yıkıcıdır. Nitekim hükümet darbesi gerçekleştikten sonra, sıra yapıcılığa gelir ki bunun için de askeri müdahaleyi gerçekleştiren cuntanın birçok konuda birikimi olması gerekir. Ayrıca süreçte mevcut anayasa, kanun vb. unsurları korumak ve onlara alışmak gerekir. Kaplan, bu durumu Alman romantiklerinden Goethe’nin, “*En kötü istibdat dahi düzensizlikten iyidir*” ya da Fransız düşünür Rene Descartes’ın “*Hayatta en kötü şey kararsızlıktır*” sözlerinden aktararak, mevcut siyasi düzenin bozulmadan devamı ve 27 Mayıs benzeri askeri müdahalelerin sonrası için, olası belirsizlikler üzerinden bir eleştiri yapmaktadır.¹⁹⁵

Tüm bu verilerin bize gösterdiği kadarıyla Anadolucular, öncelikle diğer milliyetçi kesimlerden farklı olarak, 27 Mayıs’ı ilk aşamada kabul etmezler. Bunda ideolojik yönelimlerinin, biraz da muhafazakar-demokrat çizgide olmasının payı vardır. Muhtemelen bu yüzden de 27 Mayıs’a ilk tepkileri, daha çok DP çizgisi ve İslamcı görüşler ile paraleldir. Mesela Türkeş çizgisinin MBK’dan dışlanması vb. gelişmelerin milliyetçi kesimlerde yarattığı hayal kırıklıklarının, diğer milliyetçi-Türkçü görüşlere oranla, Anadolucu aydınlar tarafından neredeyse hiç gündeme getirilmediğini, dolayısıyla da 27 Mayıs konusunun üzerinde, Anadolucular tarafından milliyetçi kesimlerin diğer unsurlarıyla karşılaştırıldığında çok daha az durulduğu görülebilir.

---

¹⁹⁵ Kaplan, a.g.e., s. 110-113.

SONUÇ

Bu çalışmada genel olarak, 1960-1980 arası süreçte, Türk sağının daha çok 27 Mayıs özelinde, askeri müdahaleler karşısındaki konumuna değinilmiştir. Bunun için Türk sağının merkez ve radikal sağ unsurlarının düşünceleri dikkate alınmıştır. Çalışma açısından bir sonuca ulaşmak için, ilk olarak sağın ordu ile ilgili görüşlerinden ve giriş bölümünde belirtilen üç varsayımdan hareket etmek gerekmiştir. Türk sağı açısından 27 Mayıs değerlendirmelerini, temel olarak iki aşamaya ayırmak mümkündür. Birincisi 27 Mayıs'ın koşullu ya da koşulsuz, doğrudan desteklenmesi bağlamında, ilk aşamada oluşan 27 Mayıs değerlendirmeleridir. İkincisi ise Türk sağının, neredeyse tamamen 27 Mayıs darbesinin karşısında konumlandığı süreçtir. Aynı zamanda bu dönem, sağın 27 Mayıs karşısında ilk olarak tarafsız kalması seçeneğiyle de bağlantılıdır. Bu da sağ kesimlerin, süreçle alakalı beklentilerinin gerçekleşmemesiyle ilgilidir. Türk sağının temelde bu iki net tavrı, aslında onların bir askeri müdahale olan 27 Mayıs'a anlam verme sürecini, yani onların darbe algısını oluşturmuştur.

Buna göre ilk sonuç, Türk sağı tarafından 27 Mayıs'ın doğrudan desteklenmesidir ki biz, milliyetçi-Türkçü eğilim tarafından -MBK henüz bölünmemişken- 27 Mayıs'ın -Anadolucular haricinde- doğrudan desteklendiğini söyleyebiliriz. Bunu ayrıca ikinci varsayımla, yani milliyetçi kesimlerin tarafsız bir şekilde 27 Mayıs'ı değerlendirmesi olarak da görmemeliyiz. Bu yüzden milliyetçi-Türkçü kesimler, 27 Mayıs'ın doğrudan bir destekçisidir. Ama biz buna, yine de koşulsuz, yani onların çıkarlarından bağımsız bir destek diyemeyiz. Bunun ilk ve en önemli gerekçesi Alparslan Türkeş'in askeri cunta içindeki konumu ve ırkçılık-Turancılık davasının öncesine dayanan bir yakınlık sebebiyle; yukarıda da belirtildiği gibi kimi Türkçülerin, süreçte Türkeş'e bir hayli güven duymasıdır. Milliyetçilerin ordu görüşlerinin kaynağı, askerin milletle özdeşleştirilmesidir. Askeri müdahalelere verilen koşulsuz desteğin temeli biraz da bundan ve onların ordu imgelemlerinden kaynaklanmıştır.

İkinci olarak, 27 Mayıs darbesi karşısında, aslında hem siyasi baskının etkisi hem de sürecin belirsizliği nedeniyle pasif bir tavırda olanlardan bahsedilmelidir. Bu kesimler; 27 Mayıs'ı koşullu ve darbeyi ilk aşamada, bir ölçüde kabul etmiş görünenler, yani DP çizgisi üyelerinin ve İslamcılarının bir bölümüdür. Aslında milli irade temelinden hareket eden liberal-demokrat destekçiler, askeri müdahalelere kökten karşı olmalarına rağmen askeri cuntadan, tarafsızlık niyetini ortaya koymalarını beklemişlerdir. Nitekim askeri müdahale sonrasında

okunan beyanname, 27 Mayıs darbesi ne şekilde görülürse görülsün, zaten tüm Türk sağının, önemi üzerinde birleştiği bir belgedir. Bu belgedeki önemli vaatlerden biri, darbenin ardından bir an önce sivil siyasete geçilmesi idi ki bu da DP çizgisi üyelerinde, büyük bir beklenti yaratmıştır. Bu bağlamda 27 Mayıs, bu kesimin kimi üyeleri tarafından ilk aşamada “meşru” bile kabul edilebilmiştir. Sonuçta muhafazakar kesimler bağlamında, Ali Fuat Başgil örneğinden hareketle, ortada adı konulmayan bir askeri müdahale yoktu. Fakat ordu, sürecin temel aktörüydü. İslamcılar ve DP/AP’liler, 27 Mayısçı askeri cuntadan, ‘ilk aşamada’ kendi ordu imgelemelerine uygun bir tavır bekliyordu.

Ortaya konulan verilerden hareketle Türk sağına; ilk aşamada 27 Mayıs askeri darbesinin doğrudan karşısında olamadığı ya da görünemediği açıktır. Bu doğrultuda hem milliyetçilerin hem de İslamcılar ve DP/AP çizgisi olmak üzere sağı diğer unsurlarının, 27 Mayıs sürecinden ne beklediği önem taşır. 27 Mayısçı cunta kadrosundaki milliyetçi kesimler, daha önce örneği Mısır, Arjantin vb. birçok ülkede görüldüğü gibi, yaklaşık dört yıllık bir süre için askeri rejimin devam etmesini istiyordu. Oysa bir açıdan da iktidar olma gücünün, bir kişi, grup tarafından ele alındığında, ne kadar devam edip etmeyeceği öngörülemezdir. Bu yüzden askeri rejimin, iktidarı bırakmasının bir garantisi, Türkiye’deki 27 Mayıs örneğinde, aslında yoktu.

Bu bağlamda 27 Mayıs darbesini gerçekleştiren, özellikle Türkeş çizgisindekilerin, sol-Kemalistler gibi reformları gerçekleştirme hedefleri vardı. Türkiye’deki darbe geleneği her ne kadar askeri rejimin yerleşmesine izin vermeyecek olsa da -Portekiz’deki Karanfil Devrimi’nde de ordu, bu eğilimdeydi- Türkeş ve onu izleyen cunta üyeleri bunu engellemek niyetindeydiler. Bu bağlamda yönetici tip bir ordunun ağırlığı altında, Nasır örneğinin, bu kesimlerin önünde, bir rol model olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim cunta içinde Türkeş’in yükselen bir grafiği vardı ve onun bir kesim tarafından “Türkiye’nin Nasır’ı” olarak görülmesi, bu yüzden boşuna değildir. Mısır’daki mevcut Nasır modeli ise tek adam yönetiminden ibarettir ve faşist düşünce yapısına uygundur. Nitekim metinde detayından bahsedilen Ülkü ve Kültür Birliği gibi projelerin de, en çok bu tarz bir yönetim anlayışını güçlendireceği söylenebilir. Böylece kimi cuntacıların, biraz da askeri etikten kaynaklanan itaat, disiplin gibi kavramların geçerli olduğu bir toplum yaratma amacı da gerçekleşecektir. 27 Mayıs’tan beklentiler, kabaca bu şekilde ifade edildikten sonra, İslamcılar ve DP/AP çizgisi ile milliyetçiler açısından bir ayrım yapılabilir.

Buna göre Milliyetçiler, ordunun ağırlığı olan bir yönetim bağlamında milliyetçi-muhafazakar bir düşünce yapısı ekseninde, en azından ortaya koyulan amaçların gerçekleştirilebileceği bir süre için, ‘hakim’ bir ordu modeli istemiştir. Millî Görüş çizgisi de dahil olmak üzere İslamcı kesimlerin birçoğu -Ortodoks İslamcılar bunun dışındadır- ve DP/AP’liler daha çok liberal düşünce yapısına uygun bir ordu modeli tahayyül etmiş ve dolayısıyla 27 Mayıs sonrasında, içinde kendilerinin de güvenle yer alabileceği, siyasi baskıdan uzak, yeni bir sivil siyasi süreç hayal etmişlerdir. Burada, sivil siyasete geçilsin ya da geçilmesin şeklindeki belirgin bir farkla, beklentileri farklılaşan bir Türk sağı görsek de; sonuç olarak Türk sağının bu beklentileri, 27 Mayısçı cunta tarafından karşılanamayacaktır. Yani, 27 Mayıs’ın ilk aşaması, Türk sağının beklentilerinin karşılanamaması ile bitmiş; yerine Türk sağının, askeri müdahalenin karşısında konumlandığı ikinci aşaması başlamıştır.

Büyük oranda Türk sağı; 27 Mayıs sonrasında askeri cuntanın tarafsızlığını kaybettiğini, bu açıdan da MBK’nın ortaya koyduğu beyannameye, askeri cunta tarafından uyulmadığını ifade etmiştir. Kimi İslamcılar ve DP/AP’liler için bu, zihinlerdeki Türk ordusu ve 27 Mayıs müdahalesinin ayrıştırılmasını sağlayacak, bu nedenle Türk ordusu, 27 Mayıs’tan soyutlanacaktır. Başta milliyetçi kesimler olmak üzere sağın büyük bir bölümü, 27 Mayıs sonrasında tarafsızlığın bozulmasını, 14’lerin MBK’dan dışlanmasına yormuştur. Burada şu soruyu sormak gerekir: Başta MBK’dan dışlanan, çoğunluğunu milliyetçi çizginin oluşturduğu 14’ler olmak üzere, 27 Mayıs’ın farklı bir yöne gittiği hususunda haklılar mıydı?

Aslında bir ölçüde haklılardı. Bunun bir anlamı da 27 Mayıs sonrasında cuntanın, suyun akışını daha makul bir yere çevirebileceği idi, ama Türk sağının kendi ölçülerine göre bu yapılamadı. 27 Mayıs’ın, Türk sağı açısından hedefe yönelmeyen bir hareket olarak değerlendirilmesinin bir nedeni budur. Ama bu, Türkesş örneğindeki gibi, yine de 27 Mayıs öncesindeki kutuplaşmayı bitirebilecek bir sonuç yaratmazdı. Çünkü Türkesş başta olmak üzere, Türk sağının bu konudaki görüşü de siyaseten çoğulcu bir zemin yaratılması önerisinde değildi. Peki, 27 Mayıs sonrasında ne yapılmalıydı? Belki de bunun cevabı, ağırlığını CHP’lilerin oluşturduğu bir Kurucu Meclis’ten ve onun yeni bir anayasa da dahil olmak üzere -her ne kadar Türkiye’de şimdiye kadar yapılanların içinde en demokratiği olduğunu düşünsem de- icraatları, daha katılımcı, çoğulcu bir zeminde sağlanabilirdi. Askeri darbeler her ne kadar, fazlasıyla olumsuz gelişmeler olsa da 27 Mayıs sonucunda yaratılan siyaset ortamı, bir ‘fırsat’ da yaratmıştır aslında. Tabii darbe ortamlarında bunun ne kadar pratiğe geçirilebileceği de başka bir konudur ama en azından bunun 27 Mayıs sonrasında sağlanamadığı da kesindir. Bu bağlamda hem 27 Mayıs öncesindeki hem de sonrasındaki

ideolojik kutuplaşma, çok partili dönemin uzlaşma kültüründen yoksunluğunun ilk örnekleri olarak da anımsanabilir.

Bu çalışmanın genelinden de anlaşılabilceği gibi, 27 Mayıs sonrasında Türk sağının olumsuz eleştirilerinin odak noktası haline gelecek olan CHP, sürecin siyasi alanında söz sahibi olduysa da, ordu, muhafız rolünün gereklerini yerine getirip denetleyici konumunu, sadece AP'nin tek başına iktidar olduğu 1965'e kadar değil, sonrasında da korumuştur. Dolayısıyla her ne kadar dünyadaki farklı darbelerle kıyaslandığında, Türkiye örneğinde askeri rejimler uzun sürmediyse de, ordunun gölgesi, sürekli siyasi aktörlerin üzerindeydi ve dolayısıyla Türkiye'deki pretoryen gelenek devam etti. Özellikle DP çizgisindeki kesimlere göre, sivil siyasete bu şekilde geçmenin bir anlamı yoktu.

Tüm bunlara paralel olarak, 27 Mayıs sonrasında hukuki zemini de özellikle DP/AP'li kesimlerin; Tedbirler Kanunu, MBK'nın bölünmesi sonrasındaki cuntacıların temelli senatörlük mevkii vb. örneklerle hareket alanını kısıtladı. Tüm bu gelişmeler ve oluşan siyasi ortamın, Türkiye'de solun gelişmesine katkı sağladığı düşünüldü ve sağın mücadelesi, anti-komünizm düşüncesinden hareketle, Türk sağının, 1971 ve 1980 askeri müdahalelerine giden süreçte, 27 Mayıs Anayasası'nı sınırlamaya çalışmasıyla devam etti. Bir diğer anlamda Türk sağı, 12 Eylül'e giden süreçteki ideolojik dönüşümden; Türk solunun 27 Mayıs sürecindeki kazanımlarını sorumlu tuttu. Bir başka deyişle Türk sağı, 27 Mayıs'ı, Türk solunun elindeki koruma kalkanı olarak gördü. Bu, solun 27 Mayıs'ın ısrarlı bir takipçisi olmadığı bağlamda, bir ölçüde doğrudu da. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, 1961 Anayasası sadece sol kesimler için özgürlük vaat etmemişti. Nitekim sağ ideolojik çevreler de görece özgürlük ortamından yararlandılar. Türk sağındaki liberal-demokrat düşünce yapısının dışında milliyetçi-muhafazakar çizgideki radikal sağın parçaları bile; basın, parti kurma vb. yollarla, kendilerini 1960 sonrasında ifade etme şansı buldular. Nitekim propaganda alanı, Türk sağı açısından 1965 sonrasında daha da açıldı. 27 Mayıs bu bağlamda, özellikle AP tarafından popülist bağlamda kullanıldı ve DP/AP'li siyasi seçkinlerin üslubunu şekillendiren bir öge oldu.

Nitekim Türk sağı açısından, özellikle 1960'ların ikinci yarısından sonra artık geride 27 Mayıs'ın olumsuzlukları, ileride ise siyasi sahnedeki rekabet ön plana çıkarılacaktı. DP çizgisi mensuplarının liderliğini yaptığı merkez sağ konumun varoluşu, yer yer 27 Mayıs'la mücadeleye endekslendi. Bu sayede AP ve radikal sağın unsurları, propagandalarını bu yönde yapmaktan çekinmediler. Mesela üç eski DP'linin idamı, DP/AP'lilerin önemli, haklı

mağduriyetlerinden biriydi. Fakat DP lideri Adnan Menderes'in, seçimlerde AP'nin desteklenmesi gerektiğini belirtir afişlerine; AP'lilerin 1975'ten sonra gerçekleşen seçim propagandalarında bile yer vermesi, bu mağduriyetlerin AP tarafından kullanıldığının da bir göstergesiydi.

Bu konuda diğer bir örnek, DP çizgisi üyelerinin uzun süre kazanmak için uğraş verdiği, eski DP'lilerin siyasi hakları konusunda verilebilir. Nitekim sayıca çok olmasa da kimi DP destekçisi siyasetçiler, eski DP'lilere siyasi haklarının bir an önce verilmesini, ellerindeki önemli bir propaganda malzemesinin yok olması bağlamında değerlendirdiler. Bizzat Süleyman Demirel'in, yukarıda bir örneği olduğu gibi, bu sorunun çözümü için fırsat yakaladığında, çözümü seçim sonrasına bırakmak istemesi, DP/AP'lilerin 27 Mayıs'tan kendilerine kalan olumsuzlukları ne yönde ve nasıl kullandıklarına bir diğer örnektir ve AP'nin pragmatik tutumu da bu bağlamda ortaya çıkar.

Yine, siyasi süreçte AP'nin, karşısında ordunun muhafız konumunun olması da bununla bağlantılı bir detaydır. Bu, hem askeri müdahalelerin karşısında olan sağın kendi açısından, hem de AP'nin içinde bulunduğu kalıpların psikolojik zorluğu açısından önemlidir. Bu yüzden popülist milli irade söylemi, AP tarafından -Milli Görüş lideri Erbakan da bunu kullanacaktır- bırakılmayacaktır. Bu bağlamda 27 Mayıs darbesinin; indirgemeci milli irade söyleminin, DP çizgisi üyeleri tarafından canlandırılmasına katkısı çok büyük olmuştur. Ayrıca 27 Mayıs darbesi üzerinden yaratılan bu vb. popülist örnekler, günümüzde sağ kesimlere, 1965-1980 sürecindeki kadar yoğun malzemeler sunmaz, ama en azından darbe tartışmalarının Türk sağı tarafından yaşatılmasına/yeniden üretilmesine olanak sağlar. Nitekim bu konu, daha çok Türkiye'deki merkez sağın siyasi seçkinleri tarafından sürdürülebilir niteliktedir ve bugün sadece AKP değil, muhtemelen ondan sonrasında da, daha çok merkez sağ çizgiyi temsil etme iddiasında olan siyasi seçkinler ya da muktedirler tarafından pragmatik bir araç olarak kullanılacaktır. 27 Mayıs darbesi, Türk sağının bu tutumuna, cumhuriyet modernleşmesinin bir krizi olarak da başlangıç teşkil eder.

Diğer yandan, Türk sağının 27 Mayıs konusundaki pragmatik tutumunu gösteren detayları, daha çok 1965-1975 siyasi sürecinde yaşananlar göstermiştir. Bu bağlamda 27 Mayıs; DP/AP'lilerin, İslamcıların ve milliyetçilerin siyasi sahadaki rekabetine damga vuracaktır. Türk sağının bu konumu, özellikle sürecin en başında ortaya koyduğumuz varsayımların sonuncusu, yani askeri müdahalelerin karşısında olma aşamasında gerçekleşecektir. Bu aşamada genel olarak, MBK'nın bölünmesini ilk olarak olumsuz gören

Türk sağı, bir dönem Alparslan Türkeş'i, Cemal Gürsel hükümetleri dönemindeki icraatlarından sorumlu tutacaktır. Mesela AP'lilerin ve her ne kadar İslamcı çizgide olsalar da 1973'deki MSP-CHP koalisyonundan sonra MSP'den soğuyan Nurcu kitleler, seçim dönemlerinde Türkeş'in 27 Mayıs'taki konumunu ön plana çıkaracaktır. Nitekim Türkeş, artık askeri müdahalelerin hiçbir şeyi çözemeyeceği düşüncesine sahip bir siyasetçiye dönüşecek olsa da, siyasi rakipleri tarafından eski bir 27 Mayısçı olarak, hedefe konulmaktan kurtulamayacaktır. Bu bağlamda yine, Türk sağı içindeki rekabet ortamı, sağın kendi içindeki 27 Mayıs tartışmalarını, bir ölçüde pragmatizme dökecektir.

27 Mayıs üzerinden sağlanan bu meşruiyet, AP'nin seçimlerdeki propagandasının bir parçasıdır. Mesela Adnan Menderes'in idamı, kimi AP'liler tarafından siyasi rakip Türkeş'e mal edilmiştir. Oysa MBK içindeki Türkeşçi grubun Adnan Menderes'in idamı konusundaki eğilimi olumsuzdur. Ayrıca askeri hükümet döneminde din konusunda yapılan olumsuzluklar da siyasi rakip Türkeş'e mal edilmiştir. Nurcuların bu durumu ön plana çıkarması, propaganda yapmak açısından, muhafazakar-demokrat kesimler adına bir şey ifade ediyordu. Nitekim Türkeş ve siyasi çizgisi, 1969 yılında, Adana'da yapılan kongreyle, yeni parti MHP'nin din seçeneğine ön planda önem vereceğini göstermişti. Türkeş, kendisine 27 Mayıs'tan kalan din konusundaki olumsuz bakiyenin, Türkçülerle arasının açılması pahasına ortadan kaldırılmasını amaçlamıştır. Bu bağlamda Ülkücü Hareket'in aydın çevreleri de, İslam'ın Türklük kadar değerli bir unsur olduğunu vurgulayarak, aslında MHP'nin pragmatizmine ortak olmuştur. Tabii Türk sağının merkez ve radikal konumdaki sağ partileri açısından siyasi rekabetle paralel olan ve temelini 27 Mayıs sürecinden alan bu örnekler arttırılabilir. 1975 sonrasında ise gazeteci Taha Akyol'un belirttiği gibi Milliyetçi Cephe hükümetlerinin de iktidarda olduğu yıllarda, sağ-sol meselesinin öncelik alması nedeniyle Türk sağı tek cephede toplanacak ve 27 Mayıs darbesinin en azından siyasi rekabet açısından kullanımı, belki 'seçim dönemleri haricinde' sonlanacaktır. Fakat 27 Mayıs darbesi artık ikinci, üçüncü bir konu haline gelmiş olsa da, bu, partilerin sesi olan yayın organlarının ya da ideolojik yazının, onu müstakil bir şekilde, en azından bu çalışmanın sınırları dahilinde 1980'e kadar kullanmasına halel getirmeyecektir.

Buna ek olarak, sadece 27 Mayıs yönüyle değil, askeri müdahaleler bağlamındaki tavırları da Türk sağının pragmatizmine örnektir. Yukarıda DP çizgisi bağlamında yer verilen 12 Mart örneği, söz konusu pragmatizmi gösterir niteliktedir. Buradaki tavrın temeli, aslında Türk sağının ordu tahayyülleriyle ilgilidir. Gelenekçi-muhafazakar kesimlerin, Türk ordusuna, milliyetçi-muhafazakar duyguları kabartması bağlamında, geçmişten günümüze gelen bir

güveni vardır. Bu bağlamda, 27 Mayıs özelinden çıkarak, askeri müdahalelerin, Türk sağ tarafından nasıl karşılanabileceğini de vurgulamak gerekir.

Burada söylenilmek istenen, askeri müdahaleyi gerçekleştirenin ki bu bir hiyerarşi içinde olursa Türk ordusu, olmazsa bir askeri cunta da olabilir; Türk sağının zihinlerindeki kalıplara uygun olduğu bağlamda, tahayyül edilen bir ordu olması gerektiğidir. Peki, 27 Mayıs bu kalıplara uymuş mudur? Bunun cevabı, Türk sağının askeri cuntanın davranışlarını ölçtüğü, onu kendi kalıplarına uygun bulmadığı ve 27 Mayıs'ın karşısına geçtiği şekliyle verilmelidir. Nitekim bunu, 12 Mart muhtırası üzerinden düşünürsek, Türk sağının, bir ölçüde tersi bir tutum içinde olduğu görülecektir. 12 Mart örneği, bu çalışmada derinlemesine incelenmese de, AP özelinde açılan 12 Mart başlığı, DP çizgisindeki siyasi elitler ve aydınların, süreçte, nasıl yön değiştirebildiklerini göstermeyi amaçlamıştır. Nitekim DP/AP'liler tarafından 12 Mart muhtırası sonrasında da askeri müdahalenin neyi amaçladığı düşünülmüş hatta ilk olarak 12 Mart'ın sol yönelimli olduğu sanılmış fakat sonradan solun karşısında tavır alan bir askeri müdahale, sağın kimi unsurlarının fikirlerinin değişmesine yetmiştir. Sonucunda darbeler konusunda liberal demokratik düşünce yapısının öneminden bahseden DP çizgisi mensubu liderler bile, orduyla birlikte hareket ederek, kendi yararlarına olabilecek şekilde, sonuç odaklı davranmaktan çekinmemişlerdir. Tabii bu, temel olarak DP/AP'lilerin, darbelerin yanında olduğu ya da olacağı anlamına gelmemiştir.

Fakat Türk sağının, bu çalışmanın inceleme alanı içerisinde, 'eğer gerçekleşiyorsa da', kendi faydasına uygun bir ordu hareketi görmek istediği söylenebilir. Bu tavır, AP haricinde, Milli Görüş ve Ülkücü Hareket açısından da böyledir. Özellikle ordunun her hareketini koşulsuz kabul etme eğilimi en fazla olan kesimler, milliyetçi-Türkçü gruplardır. Mesela komandoların, 1960'ların sonundan 1970'lerin sonuna kadar, Ülkücü Hareket tarafından devreye sokulması da, biraz bu askeri anlayışın toplumsal alana yayılmasının hedeflenmesindendir. Dolayısıyla burada, düşünce yapısı 12 Mart'la uyumlu olan bir milliyetçi anlayıştan bahsetmek mümkündür. Nitekim 12 Mart'ta; 27 Mayıs'ın tersine, mesela liberal-demokratlar gibi kimi sağ kliklerin kendi temel görüşlerine aykırı bir şekilde, gerekirse darbeler konusundaki fikirlerinin, 'yumuşayabildiği' -değişebildiğini söylemek yerinde bir tespit olmayacağından- görülmektedir. Bu tutum da, darbelerin oluş aşamasıyla ilgili olmayıp, daha çok sonrasındaki gelişmelerle ilgilidir. 12 Mart örneğinden hareketle, solun gücünün bastırılması ve sağ kesimlerdeki çoğunluğun görüşlerindeki yumuşamanın paralelliği, muhtıra sonrasındaki birtakım siyasi gelişmelerin kapsamı içindedir. Kısacası söz konusu yumuşamanın Türk sağı için lehte bir nedeni olmalıydı. 27 Mayıs'ta da bu yoktu. Büyük

oranda bu görüşün; sağın aydınları, siyasi seçkinleri ve onların destekçi uzantıları olan farklı ideolojik kitlelerin birçoğu açısından da bu şekilde içselleştirildiği söylenebilir.

Örneğin, İslamcılarının genelinin düşüncesi olmasa da; Necip Fazıl gibi, askeri müdahalelerin, kendi ordu tahayyülüne uygun siyasi çevrelerce yapılması, yaptırılması gerektiğini söyleyen isimler de vardır. Benzer şekilde, Türkçü ideolog Nihal Atsız'ın da, 27 Mayıs'ın ilk aşamasında Türkeş'i kendilerinden sayıp, 27 Mayıs'ın faydalı bir hareket olduğunu belirtmesi gibi. Ayrıca Atsız ve Rıza Nur gibi Türkçülerin bizzat hükümet darbesi benzeri ya da aynı amaca hizmet eden planlar yapması da Türkçü grubun pragmatizmini yansıtmaları açısından anlamlıdır. Ama bu, tabii ki Necip Fazıl, Nihal Atsız gibi bir ölçüde de olsa arkalarında destekçi kitleler olan kişilerin, bir askeri cuntacı gibi örgütlü bir hareket içinde olduğunu göstermez. Burada söylenilmek istenen, bu kişilerin düşünce yapısının, en azından çalışmanın kapsama alanı içinde değerlendirildiğinde, eğer lehlerine bir siyaset ortamı oluşacaksa, darbeler karşısındaki konumlarının esnekleşebileceğidir. Bu durumda darbeler ilk aşamada araçsallaştırılmakta, diğer yandan “orta katman aydın” ve yazarların temsil ettiği ideolojik çizginin ihya edilmesi amaçlanmaktadır.

Mesela Ortodoks İslamcı kesimler de herhangi bir askeri müdahaleyi, sonuçlarına göre değerlendiren gruplardır ve parlamenter demokratik sistemin tersi tutumlarıyla, bunu benimsemeyen İslamcılardan ayrılırlar. Bu gruplar, mevcut ordunun dini bir amaç ve hedef doğrultusunda hareket etmesini ön plana almaktadır. Örneğin cihat anlayışından hareket eden ve şariat düzenini getiren bir ordu ya da askeri darbe, Ortodoks İslamcılar tarafından makbul bulunmuştur. Diğer bir deyişle, bu kesimlere göre askeri müdahaleler, liberal demokratik düzenin ortadan kaldırılması için uygun bir araç konumundadır. Nitekim Türkiye'deki mevcut rejime karşı olan Ortodoks İslamcılar ve hatta mevcut rejimin kurallarıyla, parlamenter siyasi düzen içinde mücadele eden Erbakan bile, Pakistan'da General Ziya Ü1 Hak tarafından devleti İslamileştirmek amacıyla yapılan bir askeri müdahaleye desteklerini sunmaktan çekinmemiştir.

Bu, Millî Görüş hareketinin bu çalışma kapsamında 1980'e kadar olan siyasi süreçte liberal demokratik düşünce yapısının dışında konumlandığını söylemek için yeterli bir kanıt olmasa da en azından bir tutarsızlık göstergesidir. Nitekim Erbakan'ın bu bağlamdaki hamleleri -MBK'ya alınmayan Talat Aydemir'le toplantı düzenlemek gibi- daha çok pragmatiktir. Zaten bu pragmatizm, Millî Görüş çizgisinin hem 1973'de CHP-MSP koalisyonu ile hem de 1975'den sonra Milliyetçi Cephe hükümetleriyle devam ettirilmiştir.

Tüm bu örneklerden hareketle, Türk sağının darbe karşıtlığı noktasında, çok da ‘kesinliği olmayan’ bir ruh hali içinde olduğu söylenebilir.

Bunun yanında siyasi çizgiyi benimseyen Türk sağı açısından bakılırsa, OYAK’ın değerlendirilmesi bağlamında, 27 Mayıs hakkındaki olumsuz düşüncelerin bir istisnası da vardır. Nitekim 27 Mayıs cuntası içindeki Türkes çizgisi, zaten bu oluşumun fikir sahibi olma iddiası ve korporatist bir toplum öngörüsüyle, OYAK fikrinin yanındadır. Liberal-demokrat kesimler ise 1965 yılından sonraki ekonomik düzenle uyumlu olduğu gerekçesiyle OYAK’ı farklı bir yere koyacak, birçok defa olumlayacaktır.

Bu bağlamda OYAK, daha çok partilerin sesi olan yayın organları tarafından yansıtıldığı kadarıyla, bir 27 Mayıs sonrası icraatı olarak, Türk sağının hakkında şikayetçi olmadığı ender uygulamalardan biridir. Bunun da bir nedeni, Türk sağı ve OYAK’ın süreçte geldiği konumdan da anlaşılabilceği üzere, sermaye çevreleri, OYAK ve kimi siyasi elitler arasındaki çıkar birlikteliğinde saklı olsa gerektir. Türk sağı, 27 Mayıs’ı genel hatlarıyla bürokratik oligarşinin hakimiyeti olarak görmüş, süreci daha çok siyasi, hukuki baskı dönemi olarak değerlendirmiş ve ordu imgelemleriyle muhafazakar değerler bağlamında ele almıştır. Bunun yanında 27 Mayıs’ın ekonomik etkilerinin ne olduğu, Türk sağı tarafından neredeyse hiç gündeme getirilmemiştir. Bu konuda muhafazakar-demokrat kesimlerin genel düşüncesi, DP dönemindeki ekonomik gelişmenin ve dolayısıyla kalkınmanın, 27 Mayıs darbesi ile son bulduğunun düşünülmesidir.

Sonuç olarak yukarıda ortaya konulan tüm verilerin birer gösterge olduğunu düşünürsek, Türk sağına temele alarak, sağın merkezden -DP/AP çizgisinden- uzaklaştıkça darbelere karşı olma eğiliminin azaldığı görülmektedir. DP/AP çizgisine göreyse -her ne kadar 12 Mart örneği bunun tersini gösterse de- askeri müdahaleler, temelinde karşı olunan gelişmelerdir. Bu yüzden gerek söylemsel olarak liderleri gerekse de aydınları, darbe karşıtlığını, radikal sağın tersine, pretoryen geleneğin varlığı nedeniyle sürekli gündemde tutmuştur. Nitekim AP, orduyu sınırları içinde tutabilmek için, 1960-1980 sürecinde fazlasıyla çaba sarf etmiştir. Bu yüzden merkez sağı; darbeleri, liberal demokratik düşünce yapısının dışında düşünme ve bunu ‘söyleme’ yansıtma durumu, aslında yoktur. Yani merkez sağın askeri müdahalelere karşı tavrı, radikal sağa göre daha kesin ve nettir. Fakat sonuç olarak merkez ve radikal sağ bağlamında söylenirse, Türk sağının 27 Mayıs özelinde görüldüğü gibi, askeri müdahaleler karşısındaki konumu çoğunlukla tutarsızdır.

KAYNAKÇA

- Adını Vermeyen Profesör
[Necip Fazıl Kısakürek]: “Türkiye’nin Manzarası”, **Büyük Doğu**, C. XII, Yıl: 22, Sayı: 5, 20.10.1965, s. 2.
- Ağaoğlu, Samet: **Arkadaşım Menderes: İpin Gölgesindeki Günler**, 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- Ağaoğlu, Samet: **Demokrat Partinin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri Bir Soru**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972.
- Ağaoğulları, Mehmet A.: “Aşırı Milliyetçi Sağ”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Irvin C. Schink, E. Ahmet Tonak, 6. bs., İstanbul, Belge Yayınları, 2013, s. 287-358.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, Filiz Çulha Zabcı, Reyda Ergün: **Kral-Devletten Ulus-Devlete**, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2009.
- Ahmad, Feroz: **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, 15. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 2016.
- Ahmad, Feroz, Bedia T. Ahmad: **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1976.
- Ahmet Hamdi Başar’ın Hatıraları: “Yine Hayal Âleminde Uçuyorum...”**, Haz. Murat Koraltürk, C. II, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.
- Akça, İsmet: “Altmışlı Yıllarda Türkiye Kapitalizmi ve Ordunun “Holdingi” OYAK”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 205-216.
- Akça, İsmet: “Ekonomide Askerin Varlığı, Askeri Sermaye, Oyak”, **Türkiye Siyasetinde Ordunun Rolü: Asker-Sivil İlişkileri, Güvenlik Sektörü ve Sivil Denetim**, İstanbul, Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği, 2010, s. 17-26.
- Akça, İsmet: “Kolektif Bir Sermayedar Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri”, **Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye’de Ordu**, Der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, 5. bs., İstanbul, Birikim Yayınları, 2013, s. 225-269.
- Akinci, Uğur: “The Welfare Party’s Municipal Track Record: Evaluating Islamist Municipal Activism in Turkey, **Middle East Journal**, Vol: 53, No: 1, Winter 1999, s. 75-94.
- Akıncılar**, “İslâm Anayasası Plânı”, Sayı: 8, 1979, s. 7.

- Akis,** “Yassıada Duruşmaları”, C. XIX, Yıl: 6, Sayı: 323, 21.10.1960, s. 4-19.
- Akis,** “Yassıada Duruşmaları”, C. XIX, Yıl: 6, Sayı: 324, 24.10.1960, s. 4-20.
- Akkoç, Fethi: “Eski DP’lilerin hakları ve AP’nin vefası”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 18.12.1974, s. 1,7.
- Akpınar, Veysel: “O Günden Bugüne”, **Yeni Asya**, Yıl: 5, Sayı: 1489, 9.4.1974, s. 3.
- Akpınar, Veysel: “27 Mayıs bayram mıdır, Seyran mıdır?”, **Yeni Asya**, Yıl: 7, Sayı: 2258, 27.5.1976, s. 1,5.
- Aktaş, Hüsni: “Devlet Nedir, Ne Değildir?”, **Hicret**, Sayı: 3, 1.10.1979, s. 5.
- Aktay, Yasin: “İslamcılıktaki Muhafazakâr Bakiye”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Ed. Ahmet Çiğdem, C. V, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 346-360.
- Akyaz, Doğan: **Askerî Müdahalelerin Orduya Etkisi: Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.
- Taha Akyol ile kişisel görüşme,** İstanbul, 04.02.2020.
- Akyol, Taha: “Liberalizm ve Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 731-750.
- Akyol, Taha: “27 Mayıs”, **Hergün**, Yıl: 31, Sayı: 11308, 30.5.1979, s. 8.
- Albayrak, Sadık: “O Saltanat da bitti”, **Millî Gazete**, Yıl: 7, Sayı: 2295, 28.5.1979, s. 2.
- Alkan, Mehmet Ö.: “Anıtkabir’in Unutulan Darbe (Hürriyet-İnkılap-Devrim-27 Mayıs) Şehitleri”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 266, Şubat 2016, s. 44-59.
- Alkan, Mehmet Ö.: “1960 Darbesi ve Üniversiteden Tasfiyeler: 147’ler Olayı”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 286, Ekim 2017, s. 58-69.
- Alkan, Mehmet Ö.: ““Evet Kampanyası” için Kurulan Propaganda Ofisleri ve Yayınladıkları Broşürler”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 280, Nisan 2017, s. 40-50.
- Alkan, Mehmet Ö.: “İlk Referandum ve Propaganda Afişleri”, **Atlas Tarih**, Sayı: 46, Nisan-Mayıs 2017, s. 121-127.

- Alkan, Mehmet Ö.: “İslâm’ın ilk referandumda evet kampanyasına alet edilmesi”, **Birikim**, Sayı: 336, Nisan 2017, s. 107-112.
- Alkan, Mehmet Ö.: “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Seçim Tarihimizden Manzaralar...”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 210, Haziran 2011, s. 44-53.
- Alkan, Mehmet Ö.: “27 Mayıs Darbesi: Propaganda Dökümanterleri ve Sinema Filmi”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 281, Mayıs 2017, s. 40-46.
- Alkan, Mehmet Ö.: ““27 Mayıs İnkilâbı” ve Siyasal Propaganda Araçları”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 270, Haziran 2016, s. 38-46.
- Alkan, Mehmet Ö.: “27 Mayıs, Resmî Tarih ve Resmî İdeoloji”, **Birikim**, Sayı: 326/327, Haziran-Temmuz 2016, s. 208-216.
- Alkan, Mehmet Ö.: “Zihni Çetiner’in Tanıklığıyla 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Darbe Girişimleri”, **Osmanlı’dan Günümüze Darbeler**, Haz. Mehmet Ö. Alkan, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2017, s. 234-247.
- Alparslan Türkeş’le Tarihî Konuşmalar**, Der. Muhittin Nalbantoğlu, İstanbul, Zümrüt Yayınevi, 1986.
- Alptürk, Mehmet: “Millî İnkılâp”, **Toprak**, C. VI, Yıl: 6, Sayı: 68, 1.7.1960, s. 14,15.
- Altaylı, Enver: “Bize Göre: Butto”, **Hergün**, Yıl: 31, Sayı: 18702, 6.6.1979, s. 3.
- Althusser, Louis: **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Çev. Alp Tümertekin, 2. bs., İstanbul, İthaki Yayınları, 2015.
- Altınay, Ayşe Gül: “Tabulaşan Ordu, Yok Sayılan Militarizm: Türkiye’de Metodolojik Militarizm Üzerine Notlar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, Ed. Ömer Laçiner, C. IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 1245-1257.
- Altınay, Ayşe Gül, Tanıl Bora: “Ordu, Militarizm ve Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 140-154.
- Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları**, “Başbakan ve Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel’in 12 Ekim 1969 Seçimleri için yaptığı Radyo Konuşmaları”, No. 37, Ankara, Doğu Matbaası, 1969.
- Anayasa nizamını, millî güvenlik ve huzuru bozan bâzı fiiller hakkında** Toplantı: 8, S. Sayısı: 1269, 29.4.1969, s. 1-3.

**5.3 . 1962 tarih ve 38 sayılı
Kanunuyürürlükten
kaldırılması hakkında
kanun tasarısının Millet
Meclisince kabul olunan
metni ve Cumhuriyet
Senatosu Anayasa ve Adalet
Komisyonu raporu
(Millet Meclisi 1/589;
Cumhuriyet Senatosu 1/1008),**

- Anderson, Benedict: **Hayali Cemaatler**, Çev. İskender Savaşır, 9. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2017.
- Ansiklopedik
Politika Sözlüğü**, Haz. Faruk Sönmezoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y.
- AP. Genel
Merkez Yayınları**, “Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel’in Anayasa Tadili Dolayısıyla 27 Ağustos 1971 Günü Millet Meclisinde Yaptığı Konuşma”, No. 44, Ankara, Doğu Matbaası, 1971.
- Armaoğlu, Fahir: **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2014.
- Arvasî, S. Ahmet: “Demokraside şekil ve muhteva”, **Hergün**, Yıl: 31, Sayı: 18708, 14.6.1979, s. 2.
- Arvasî, S. Ahmet: ““Sınıf Devleti,, Olmaz, Devlet Millîdir”, **Hergün**, Yıl: 31, Sayı: 11288, 9.5.1979, s. 2.
- Asan, Yasemin: “İnönü astırdı”, **Yeni Şafak**, 14.4.2015, (Çevrimiçi), <https://www.yenisafak.com/gundem/inonu-astirdi-2119005>, Erişim Tarihi: 30.1.2020.
- Aslan, Abdurrahman: “Seküler dünyada Müslümanlar”, **Birikim**, Sayı: 99, Temmuz 1997, s. 30-37.
- Aslan, Seyfettin,
Cengiz Gül: “Geçmişten Günümüze Türkiye’de Baskı Grupları”, **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, C. V, Sayı: 1, 2004, s. 85-100.
- Atabay, Mithat: “Anadoluculuk”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 515-532.
- Atak, Ali Osman: “Millî inkılâp yolunda”, **Birlik**, Yıl: 1, Sayı: 5, 4.10.1960, s. 4.
- Ataker, Hayati: “Orduya uzanan sivri diller”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4521, 25.6.1970, s. 2.
- Ataker, Hayati: “Temelliler merhamet ve vefaya layık mı?”, **Son Havadis**, Yıl:

17, Sayı: 4573, 21.2.1973, s. 2.

- Atılğan, Gökhan: “Sanayi Kapitalizminin Şafağında”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**, Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, 3. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2019, s. 521-662.
- Atılğan, Gökhan: “Tarımsal Kapitalizmin Sancağı Altında”, **Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Siyasal Hayat**, Haz. Gökhan Atılğan, Cenk Saraçoğlu, Ateş Uslu, 3. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2019, s. 393-520.
- Atılğan, Gökhan: “Yön-Devrim Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol**, Ed. Murat Gültekingil, C. VIII, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 597-646.
- Atılhan Cevat R.: “Çin Müslümanlarının Feryadı”, **Hilâl**, C. II, Sayı: 20, Ekim 1961, s. 5.
- Atsız: “Konuşmalar -II-”, **Ötüken**, Sayı: 41, Mayıs 1967, s. 2-4.
- Atsız: “Konuşmalar -III-”, **Ötüken**, Sayı: 43, Temmuz 1967, s. 2-5.
- Atsız: **Makaleler -III-**, İstanbul, Baysan Basım ve Yayın Sanayii A.Ş., 1992.
- Atsız: **Makaleler -IV-**, İstanbul, Baysan Basım ve Yayın Sanayii A.Ş., 1992.
- Atsız: “Millî Bayram”, **Ötüken**, Sayı: 29, 28.5.1966, s. 3.
- Atsız: “Milli Siyaset”, **Devlet**, Sayı: 45, 9.2.1970, s. 9,10.
- Atsız: “Sol Milliyetçi Olamaz”, **Ötüken**, Yıl: 11, Sayı: 2, Şubat 1974, s. 3.
- Atsız: “Turancılık Romantik Bir Hayal Değildir”, **Ötüken**, Sayı: 3, Mart 1968, s. 3,4.
- Atsız: “Türk Ordusunun Kuruluşu Meselesi”, **Ötüken**, Sayı: 4, Nisan 1973, s. 3.
- Atsız: “Türkçülük”, **Ötüken**, Sayı: 1, 15.1.1964, s. 1.
- Atsız: “3 Mayıs”, **Ötüken**, Yıl: 11, Sayı: 5, Mayıs 1974, s. 2.
- Atsız, Nihal: “Şerefli (!) Basın”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 6, 2.3.1962, s. 5,12.
- Avcı, Yaman: “27 Mayıs İnkılabı ve Yerli Masonlar”, **Toprak**, Sayı: 69, 1.8.1960, s. 10,11,18.

- Ayaşlı, Münevver: “Komandolar Kime Karşı”, **İslami Hareket ve Türkes**, Haz. N. Mustafa Polat, İstanbul, Güneş Matbaası, 1969, s. 81-88.
- Ayaşlı, Münevver: “27 Mayıs’ın İflası”, **Yeni Asya**, Yıl: 5, Sayı: 1499, 20.4.1974, s. 2.
- Ayata, Sencer: “Patronage, Party, and State: The Politicization of Islam in Turkey”, **Middle East Journal**, Vol. 50, No: 1, Winter 1996, s. 40-56.
- Aydın, Mustafa: “Süleymanlık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 308-322.
- Aydın, Suavi: ““Anıtkabir Ziyareti” yahut bir “Kült Alanı”nın 50. yılı”, **Birikim**, Sayı: 177, Ocak 2004, s. 111-112.
- Aydın, Suavi, Yüksel Taşkın: **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Aytürk, İlker: “Atsız ve Kemalizm: Bir Polemiğin Düşündürdükleri”, **Toplum ve Bilim**, Sayı: 128, Yıl: 2013, s. 214-241.
- Ayubi, Nazih: **Arap Dünyasında Din ve Siyaset**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Cep Kitapları A.Ş., 1993.
- Ayvazoğlu, Beşir: “Tanrıdağ’dan Hira Dağı’na Uzun İnce Yollar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Ed. Ahmet İnsel, C. II, 8. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 541-578.
- Bakırezer, Güven: “Nihal Atsız”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 352-357.
- Balcı, Muharrem: **MGK ve Demokrasi**, 2. bs., Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998.
- Barış Dünyası**, “Birinci Cumhuriyet mi? İkinci Cumhuriyet mi?”, Sayı: 52, Eylül 1966, s. 7-10.
- Başgil, Ali F.: **İlmin Işığında Günün Meseleleri**, 3. bs., İstanbul, Yağmur Yayınları, 2014.
- Başgil, Ali F.: **Yakın Maziden Hatıra Kırıntıları**, 3. bs., İstanbul, Yağmur Yayınları, 2017.
- Başgil, Ali F.: **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Çev. Cemal Aydın, İstanbul, 6. bs., Yağmur Yayınları, 2014.
- Bediülbeyan**, “Üç Makâmâta Gönderilen Bir İstida”, Yıl: 1, Sayı: 5,

11.11.1963, s. 2.

- Belge, Murat: “Ahmet Hamdi Başar’ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üstüne Düşünceler”, **Birikim**, Sayı: 11, Ocak 1976, s. 14-23.
- Belge, Murat: **Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Belge, Murat: **“Siz İsterseniz...”: Popülizm Üzerine Yazılar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Berk, Bekir: “Anayasa Değişikliği”, **Yeni Asya**, Yıl: 2, Sayı: 444, 15.5.1971, s. 1,7.
- Berk, Bekir: “Cemiyet kurdu iddialarının varit olmadığı kesinleşti...”, **Yeni Asya**, Yıl: 3, Sayı: 822, 6.6.1972, s. 5.
- Berk, Bekir: **İslami Hareket ve Türkes**, Haz. N. Mustafa Polat, İstanbul, Güneş Matbaası, 1969.
- Berk, Bekir: **İthamları Reddediyorum**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, 1972.
- Berk, Bekir: “Komünizmin en büyük düşmanı Allah’dır”, **Yeni Asya**, Yıl: 3, Sayı: 828, 12.6.1972, s. 5.
- Berk, Bekir: **Nurculuk Dâvâsı**, İstanbul, Hikmet Gazetecilik, 1971.
- Bianet**, Naskali, Emine Gürsoy: “Hiçbiri Harbiye Yürüyüşünü, Yassıada’yı Ağzına Almadı”, 26.5.2010, (Çevrimiçi), <https://bianet.org/bianet/diger/122277-hicbiri-harbiye-yuruyusunu-yassiadayi-agzina-almadi>, Erişim Tarihi: 19.7.2019.
- Bilge, Oruç: “Türkes ve Demokrat Parti”, **Devlet**, Sayı: 227, 11.3.1974, s. 12.
- Bilge, Oruç: “Türkes ve 27 Mayıs”, **Devlet**, Sayı: 226, 4.3.1974, s. 12.
- 1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlanma ve Çeşitlenme Dönemi**, Ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu, Yusuf E. Sezgin, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2016.
- Birand, M. Ali: **Emret Komutanım**, 10. bs., İstanbul, Milliyet Yayınları, 1987.
- Birlik**, “Hepimizin Sigarası”, Yıl: 1, Sayı: 3, 30.8.1960, s. 4.
- Birlik**, “Milli Birliğin Sesi...”, 25.10.1960, s. 1,7.
- Birlik**, Yıl: 1, Sayı: 3, 30.6.1960, s. 3.
- Birlik**, Yıl: 1, Sayı: 3, 30.8.1960, s. 2.

- Birlik,** 25.10.1960, s. 1.
- Birlik,** “Yüksel Türk, Tanrı Seni Örnek Millet Diye Yarattı”, 25.10.1960, s. 1.
- Birlik, Mustafa: “163. madde bahane edilerek anarşistler affedilemez”, **Yeni Asya**, Yıl: 5, Sayı: 1494, 15.4.1974, s. 6.
- Bora, Tanıl: “AKP ve 27 Mayıs İltisâbı”, **Birikim**, 18.9.2013, (Çevrimiçi), <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/922/akp-ve-27-mayisiltibasi#.XOWCYSm01l>, Erişim Tarihi: 27.5.2019.
- Bora, Tanıl: “Alparslan Türkeş”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 686-695.
- Bora, Tanıl: **Cereyanlar: Türkiye’de Siyasi İdeolojiler**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Bora, Tanıl: “Milliyetçilik: ‘Mikro’ mu , ‘makro’ mu?”, **Birikim**, Sayı: 45/46, Ocak-Şubat 1992, s. 17-23.
- Bora, Tanıl: “Süleyman Demirel”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, Ed. Ömer Laçiner, C. IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 502-514.
- Bora, Tanıl: **Türk Sağının Üç Hali**, 8. bs., İstanbul, Birikim Yayınları, 2014.
- Bora, Tanıl: “Türkiye’de Faşist İdeoloji: “Hürriyet Değil Faşizm Gibi Bir İdare İstiyoruz”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, C. IX, Ed. Ömer Laçiner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 349-369.
- Bora, Tanıl, Nergis Canefe: “Türkiye’de Popülist Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 635-662.
- Bozbeyli, Ferruh: **Alaca Siyaset**, İstanbul, Bilsam Yayınları, 2013.
- Bozbeyli, Ferruh: **Demokratik Sağ**, İstanbul, Dergah Yayınları, 1976.
- Bozbeyli, Ferruh: **Türkiyede Siyasal Partilerin Ekonomik ve Sosyal Görüşleri — Belgeler: Parti Programları**, C. I, İstanbul, Ak Yayınları, 1970.
- Bozdağ, İsmet: **Celal Bayar: Bir Darbenin Anatomisi**, İstanbul, Emre Yayınları, 1991.
- Bucak, Faik: “55’ler konusunda bir açıklama”, **Yön**, Yıl: 1, Sayı: 2,

- 27.12.1961, s. 10.
- Bugün,** Yıl: 2, Sayı: 521, 27.5.1968, s. 8.
- Büyük Doğu,** “İhtilal”, C. XII, Yıl: 22, Sayı: 5, 20.10.1965, s. 8.
- Büyük Doğu,** “Türkeş’ten Büyük Doğu’ya”, C. XIV, Sayı: 3, Temmuz 1969, s. 16-17.
- Buğra, Tarık: “Kendini koruyan düzen”, **Tercüman**, Yıl: 13, Sayı: 4548, 17.5.1974, s. 3.
- Buğra, Tarık: “Orduların En Yiğidi”, **Tercüman**, Yıl: 8, Sayı: 2767, 29.6.1969, s. 3.
- Buğra, Tarık: “27 Mayıs”, **Tercüman**, Yıl: 14, Sayı: 4713, 27.5.1975, s. 3.
- Bulaç, Ali: “1960 Sonrası İslami Hareket”, **Hicret**, Sayı: 4, 8.10.1979, s. 2.
- Bulaç, Ali: “1960 Sonrası İslami Hareket (2)”, **Hicret**, Sayı: 5, 15.10.1979, s. 2.
- Bulbul, Rifat: “Üçüncü Cumhuriyet”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 500, 3.6.1974, s. 2.,
- Can, Kemal: “Ülkücü Hareketin İdeolojisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 663-685.
- Cangızbay, Kadir: “27 Mayıs: Askerler ve “Siviller” ”, **27 Mayıs: Bir Darbenin Anatomisi**, Ed. Tolga Ersoy, Haydar Çetinbaş, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı: 84, 2010, s. 11-22.
- Canyüce, Zülküf: “Buhran”, **Diriliş**, C. II, Sayı: 7, 1.10.1966, s. 15,17.
- Celal Bayar: Başvekilim Adnan Menderes,** Der. İsmet Bozdağ, İstanbul, Tercüman Aile ve Kültür Kitaplığı Yayınları, 1986.
- Celal Bayar: Kayseri Cezaevi Günlüğü,** Haz. Yücel Demirel, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Celep, Ödül: **Aşırı Sağ ve Demokrasi**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2009.
- Cevizci, Ahmet: **Felsefe Sözlüğü**, 6. bs., İstanbul, Say Yayınları, 2017.
- Cindoruk, Hüsamettin: “AKP Dinci Bir Parti”, **AKP: Yeni Merkez Sağ mı?**, Haz. Ümit Kurt, Söyleşiyi yapan: Ümit Kurt- Selami İnce, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009, s. 33-66.

- Cinisli, Rasim: **Bir Devrin Hafızası**, 3. bs., İstanbul, Doğan Kitap, 2017.
- Cinisli, Rasim: “Komünizm Tehlikesine Karşı İkaz Ediyoruz”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 201, 16.6.1965, s. 6.
- Cizre, Ümit: **AP-Ordu İlişkileri: Bir İkilemin Anatomisi**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Cizre, Ümit: **Muktedirlerin Siyaseti**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Coşkun, Kemal F.: “Nurculuğu Suç Sayan Bir Kanun Var Mı?”, **Fedai**, C. III, Sayı: 27, Ocak 1966, s. 13.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, “Cumhurbaşkanları”, C. II, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 310-314.
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, “Cumhuriyet Meclislerinin Anatomisi”, C. X, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 2671-2730.
- Çaha, Ömer: “Ana Temalarıyla 1980 Sonrası İslâmi Uyanış”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 476-492.
- Çakır, Ruşen: **Ayet ve Slogan Türkiye’de İslami Oluşumlar**, 11. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2014.
- Çakır, Ruşen: “Millî Görüş Hareketi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 544-575.
- Çakırgil, Selâhaddin E.: ““Açmaz” da mıyız, yoksa “hazır” ımız tamam mı?”, **Hicret**, Sayı: 4, 8.10.1979, s. 4.
- Çakırgil, Selâhaddin E.: “Biz milliyetçiyiz, hem de İslam milliyetçisi!”, **Şura**, Sayı: 19, 25.5.1978, s. 13.
- Çakırgil, Selâhaddin E.: “Demokrasi Karşısında Kemikleştik Mi?”, **Hicret**, Sayı: 6, 22.10.1979, s. 4.
- Çakırgil, Selâhaddin E.: “Fetih nedir ve neyin fethinden bahsediyoruz?..”, **Sebil**, C. III, Sayı: 126, 26.5.1978, s. 13.
- Çalık, Mustafa: “27 Mayıs Mektubu”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 101, Bahar 2010, s. 3-4.
- Çalışlar, Oral, Tolga Çelik: **İslamcılığın Üç Kolu**, İstanbul, Güncel Yayıncılık, 2016.

- Çalmuk, Fehmi: “Necmettin Erbakan”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 550-567.
- Çavdar, Tefvik: “Demokrat Parti”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 2060-2075.
- Çetinkaya, Y. Doğan: “Orta Katman Aydınlar ve Türk Milliyetçiliğinin Kitleleşmesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 91-102.
- Çetinsaya, Gökhan: “İslâmcılıktaki Milliyetçilik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 420-451.
- Çiçek, Nevzat: **27 Mayıs’ın Öteki Yüzü: Sivas Kampı**, İstanbul, Lagin Yayınları, 2010.
- Çiğdem, Ahmet: **Taşra Epiği “Türk” İdeolojileri ve İslâmcılık**, 3. bs., İstanbul, Birikim Kitapları, 2016.
- Daldal, Aslı: “The New Middle Class as a Progressive Urban Coalition: The 1960 Coup d’Etat in Turkey”, **Turkish Studies**, Vol. 5, No: 3, Autumn 2004, s. 75-102.
- Darendelioğlu, İlhan E.: “Atatürk Sağcı değil Aşırı Sağcı idi”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 41, 9.11.1962, s. 7.
- Darendelioğlu, İlhan: **Türkiye’de Milliyetçilik Hareketleri**, 2. bs., İstanbul, Toker Yayınları, 1975.
- Darendelioğlu, İlhan E.: **Türkiyede Komünist Hareketleri**, C. II, İstanbul, Toprak Dergisi Yayınları, 1961.
- Dayı, İsmail: “Büyük insan: Ali Fuad Başgil”, **Hareket**, C. V, Sayı: 17, Mayıs 1967, s. 7-9.
- Dedektif X Bir [Necip Fazıl Kısakürek]: “Orhan Erkanlı’nın Mektubu”, **Büyük Doğu**, C. XII, Yıl: 22, Sayı: 4, 13.10.1965, s. 3,16.
- Demir, Deniz Cenk: “Altmışlı Yıllarda Merkez Sağ: Demirkırat’tan Adalet Partisi’ne Merkez Sağın Sancılı Serüveni”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 483-517.
- Demirci, Etem: “19. Madde”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 18, 19.4.1961, s. 6.
- Demirel, Hüseyin: “Milletin kabul etmediği bayram”, **Yeni Asya**, Yıl: 8, Sayı:

- 2624, 27.5.1977, s. 3.
- Demirel, Hüseyin: “14 Mayıs’ın manası”, **Yeni Asya**, Yıl: 9, Sayı: 2940, 12.5.1978, s. 3.
- Demirel, Hüseyin: “163 ve 6187”, **Yeni Asya**, Yıl: 6, Sayı: 1863, 23.4.1975, s. 3.
- Demirel, Tanel: **Adalet Partisi: İdeoloji ve Politika**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Demirel, Tanel: “Adalet Partisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Ed. Murat Yılmaz, C. VII, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 548-583.
- Demirel, Tanel: “1946-1980 Döneminde “Sol” ve “Sağ””, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, Ed. Ömer Laçiner, C. IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 413-450.
- Demirel, Tanel: “Demokrat Parti”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Ed. Murat Yılmaz, C. VII, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 480-529.
- Demirel, Tanel: **Türkiye’nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi**, 2. bs., İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Demirer, Mehmet Arif: **Cumhuriyet Türkiye’sinde Anayasa Oyunları**, İstanbul, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2010.
- Demirer, Mehmet Arif: **27 Mayıs Masallar ve Gerçekler**, İstanbul, Toplumsal Yayıncılık, 2012.
- Demokratik Parti ve Anayasa Islahâtı**, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, t.y.
- Demokratik Parti Tüzük ve Programı**, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, 1970.
- D. P. Genel Başkanı Ferruh Bozbeyli’nin Demokratik Parti Birinci Büyük Kongresini Açış Konuşması**, Ankara, Ajans-Türk Matbaacılık Sanayii, 16.12.1972.
- Deren, Seçil: “Türk Siyasal Düşüncesinde Anadolu İmgesi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 533-540.
- Devlet**, “Atsız için af kampanyası devam ediyor!”, Sayı: 220, 21.1.1974, s. 3,11.

- Devlet,** “Gaye ve Program”, Sayı: 18, 4.8.1969, s. 4.
- Devlet,** “İdamlar Hakkında”, Yıl: 1, Sayı: 10, 9.6.1969, s. 4.
- Devlet,** Sayı: 16, 21.7.1969, s. 4.
- Devlet,** “Türk Milletinin yaşatılmasını, yüceltilmesini isteyen Nihal Atsız affedilmelidir!”, Sayı: 216, 24.12.1973, s. 7.
- Devlet,** “Türkeş: Türk ordusunun kuruluş tarihinin Mete Han zamanına götürülmesi gerçeklerin ifadesidir”, Sayı: 252, 2.9.1974, s. 3.
- Devlet,** “Yığınakta Yapılan Hata”, Yıl: 1, Sayı: 10, 9.6.1969, s. 4,5.
- Dilipak, Abdurrahman: **İhtilaller Dönemi**, 3. bs., İstanbul, Beyan Yayınları, 1991.
- Dilipak, Abdurrahman: **Menderes Dönemi**, 4. bs., İstanbul, Beyan Yayınları, 1990.
- Dilipak, Abdurrahman: “15 Temmuz’un ardından”, **Yeni Akit**, 16.7.2018, (Çevrimiçi), <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/abdurrahman-dilipak/15-temmuzun-ardindan-25031.html>, Erişim Tarihi: 31.5.2019.
- Dilipak, Abdurrahman: “Ve 15 Temmuz!”, **Yeni Akit**, 15.7.2018, (Çevrimiçi), <https://www.yeniakit.com.tr/yazarlar/abdurrahman-dilipak/ve-15-temmuz-25020.html>, Erişim Tarihi: 31.5.2019.
- Doğan, D. Mehmet: **Tarih ve Toplum**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1977.
- Doğan, Nurettin: **Eco ile Neco**, İstanbul, Yeni Asya Yayınları, t.y.
- Duman, Doğan: **Demokrasi Sürecinde Türkiye’de İslamcılık**, 2. bs., İzmir, Dokuz Eylül Yayınları, 1999.
- Duman, Doğan, Serkan Yorgancılar: **Türkçülükten İslâmıcılığa Milli Türk Talebe Birliği**, Ankara, Vadi Yayınları, 2008.
- Düzenli, Yahya: “Siyonizim ve masonluğun kısa bir tahlili”, **Hilâl**, C. XVI, Sayı: 185, Haziran 1978, s. 15-22.
- Ecevit, Bülent: “Âdil İhtilâl”, **Ulus**, Yıl: 41, Sayı: 13338, 17.10.1960, s. 1.
- Ecevit, Bülent: “Aydınların günahı”, **Ulus**, Yıl: 41, Sayı: 13351, 30.10.1960, s. 1.
- Ecevit, Bülent: “Kendi kendini doğrulayan ihtilâl”, **Ulus**, Yıl: 41, Sayı: 13367, 15.10.1960, s. 1.
- Ecevit, Bülent: “Ordu ve Siyaset”, **Özgür İnsan**, Sayı: 11, Nisan 1973, s. 1,4.
- Ecevit, Bülent: “Türk köylüsüyle nasıl konuşmalı?”, **Ulus**, Yıl: 41, Sayı: 13267,

7.8.1960, s. 1,5.

- Edibâli, Aykut: **Komünist İhtilâl Karşı Tedbirler**, 3. bs., y.y., Otağ Yayınları, 1976.
- Efeoğlu, Z.: “Suphi Karaman da 141 ve 142. maddeleri “Faşist,, buluyordu”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5462, 10.2.1973, s. 4.
- Efeoğlu, Z.: “ “Temelliler,, Türk Solu adlı dergide toplandı”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5459, s. 7.2.1973, s. 4.
- Eralp, Atila: **Uluslararası İlişkiler Disiplininin Oluşumu: İdealizm-Realizm Tartışması**, Haz. İhsan D. Dağı v.d., 14. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 57-88.
- Erdem, Bilge: “27 Mayıs’tan Ne Kaldı?”, **Hergün**, Yıl: 30, Sayı: 17848, 1.6.1978, s. 3.
- Erdem, Galip: “Milliyetçi Eğitim”, **Devlet**, Sayı: 201, 10.9.1973, s. 5.
- Erdem, Galip: “Taşer’in Ülkücülüğü”, **Bozkurt**, Sayı: 21, Haziran 1974, s. 8.
- Erdilek, Neşe: “Hükümetler ve Programları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. IV, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 968-1046.
- Erdoğan, Mustafa: “1980’lerde Türk Siyasetinin “Tranformasyon”u”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 9, Aralık 1989, s. 37-40.
- Erer, Tekin: “Adnan Menderes-İsmet İnönü”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1814, 4.9.1965, s. 3.
- Erer, Tekin: “Bayram bayram üstüne!..” **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2433, 5.6.1967, s. 3.
- Erer, Tekin: “Bu Anayasa İle”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 7037, 1.2.1977, s. 3.
- Erer, Tekin: “Bu dünya’dan Başgil’de geçti”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2392, 24.4.1967, s. 3.
- Erer, Tekin: “Celal Bayar ve Masonluk!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1806, 27.8.1965, s. 3.
- Erer, Tekin: “CHP’nin ağına düşmedik”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4132, 27.5.1969, s. 3,7.
- Erer, Tekin: “C.H.P. ile anlaşmalıyız!”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2348, 26.2.1967, s. 3.

- Erer, Tekin: “Daimi Senatörlük”, **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı: 7869, 19.6.1979, s. 2.
- Erer, Tekin: “Daimî Senatörlük Kalmalıdır!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1762, 14.7.1965, s. 3.
- Erer, Tekin: “Demirel ve siyasi haklar”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4134, 29.5.1969, s. 3.
- Erer, Tekin: “DP ve Siyasî Haklar!..”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5556, 20.5.1973, s. 2.
- Erer, Tekin: “Erbakan’ın Kiblesi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5868, 30.4.1974, s. 2.
- Erer, Tekin: “Eski D.P. lileri ezdirmeyeceğiz!..”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5640, 12.8.1973, s. 2.
- Erer, Tekin: “Gazi Menderes”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5997, 17.9.1974, s. 2.
- Erer, Tekin: “Hakikat Nedir? -1-”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2339, 23.2.1967, s. 3.
- Erer, Tekin: “İdamlar nasıl yapıldı?”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2182, 17.9.1966, s. 3.
- Erer, Tekin: “2. ci Ethem Menderes”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4395, 16.2.1970, s. 3.
- Erer, Tekin: “Kimleri niçin dövmüş?”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4509, 13.6.1970, s. 3.
- Erer, Tekin: “Masonluk”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5892, 27.5.1974, s. 2.
- Erer, Tekin: “Menderes ve Butto”, **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı: 7796, 7.4.1979, s. 3.
- Erer, Tekin: “Menderes’i anarken...”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5675, 17.9.1973, s. 2.
- Erer, Tekin: “Menderes’i kim astırdı?”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2216, 21.10.1966, s. 3.
- Erer, Tekin: “Menderes’in ölüm yıldönümü”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1827, 17.9.1965, s. 3.
- Erer, Tekin: “Milletten affı esirgeyenler!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2119, 15.7.1966, s. 3.

- Erer, Tekin: “Okullarda 27 Mayıs!..”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2410, 12.5.1967, s. 3,7.
- Erer, Tekin: “Okullarda 27 Mayıs!..”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 2921, 15.7.1968, s. 3.
- Erer, Tekin: “12 Mart Dersi!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 6443, 19.3.1976, s. 3.
- Erer, Tekin: “17. Ölüm Yılında”, **Son Havadis**, Yıl: 18, Sayı: 7598, 17.10.1978, s. 3.
- Erer, Tekin: “Saat sabah’ın iki’siydi..”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2126, 22.7.1966, s. 3.
- Erer, Tekin: “Tedbirlerin Kanunu”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 2914, 8.7.1968, s. 3.
- Erer, Tekin: “Tek ümidimiz ordu’dur !..”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4867, 10.6.1971, s. 3.
- Erer, Tekin: “Temelsizler!..”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 2708, 14.3.1968, s. 3.
- Erer, Tekin: **Yassıada ve Sonrası**, İstanbul, Rek-Tur Kitap, 1965.
- Erer, Tekin: “Yeni Erim Hükûmeti”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4792, 28.3.1971, s. 3.
- Erer, Tekin: “Yeşil komünist varmı yokmu?”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5846, 7.4.1974, s. 2.
- Erer, Tekin: “Yeşil Komünizm”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5923, 4.7.1974, s. 2.
- Erer, Tekin: “27 Mayıs”, **Son Havadis**, Yıl: 20, Sayı: 7988, 27.5.1980, s. 2.
- Erer, Tekin: “27 Mayıs Düşmanları!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2070, 27.5.1966, s. 3.
- Erer, Tekin: “27 Mayıs Nedir?..”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 1731, 28.5.1977, s. 3.
- Erer, Tekin: “27 Mayıs ve Peron”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5502, 27.3.1973, s. 2.
- Erer, Tekin: “27 Mayısı Övmek Mecburiyetin de değiliz!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1975, 16.2.1966, s. 3.
- Erer, Tekin: “27 Mayıs’ın Bayramı Olmaz!..”, **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı:

- 7852, 2.6.1979, s. 2.
- Erer, Tekin: “27 Mayıs’ın Yıldönümü”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 1730, 27.5.1977, s. 3.
- Erer, Tekin: “141-142 Kaldırılmaz”, **Son Havadis**, Yıl: 18, Sayı: 7634, 24.10.1978, s. 3.
- Erez, Hikmet: “Kızıkların İstedığı Hürriyet:”, **Toprak**, C. VIII, Yıl: 8, Sayı: 9-10, 10.10.1962, s. 9, 21.
- Erkanlı, Orhan: **Anılar... Sorunlar... Sorumlular...**, İstanbul, Baha Matbaası, 1972.
- Erkanlı, Orhan: **Askerî Demokrasi 1960-1980**, İstanbul, Güneş Yayınları, 1987.
- Eroğul, Cem: **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, 5. bs., İstanbul, Yordam Yayınları, 2014.
- Eroğul, Cem: **Devlet Nedir?**, 3. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 2002.
- Erseven, Rıza: “Temelliler Gideceksiniz”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5681, 3.10.1973, s. 2.
- Ersoy, Tolga: “Ordu, “27 Mayıs ve Sol”, **27 Mayıs: Bir Darbenin Anatomisi**, Ed. Tolga Ersoy, Haydar Çetinbaş, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı: 84, 2010, s. 169-199.
- Erşenkal, Erol: “Orgeneral Cemal Gürsel ağız değiştiriyor...”, **Yeni Asya**, Yıl: 8, Sayı: 2628, 31.5.1977, s. 4.
- Ertekin, Orhangazi: “Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 345-387.
- Eş, Selâhaddin: “163’ün pençesinden elvedâ!”, **Sebil**, C. II, Sayı: 80, 8.7.1977, s. 7.
- Evliyaoğlu, Gökhan: ““Evet” den “Hayır” dan Daha Önce”, **Son Havadis**, Yıl: 10, Sayı: 337, 4.7.1961, s. 1,5.
- Evliyaoğlu, Gökhan: “Halkoyu Üzerine Düşünceler”, **Son Havadis**, Yıl: 10, Sayı: 345, 12.7.1961, s. 1.
- Evliyaoğlu, Gökhan: “Halkoyu Üzerine Düşünceler III”, **Son Havadis**, Yıl: 10, Sayı: 347, 14.7.1961, s. 1.
- Evliyaoğlu, Gökhan: “Halkoyu Üzerine Düşünceler IV”, **Son Havadis**, Yıl: 10, Sayı:

- 348, 15.7.1961, s. 1.
- Evliyaoğlu, Gökhan: “Yeni Partiler ve Yeni Durum”, **Son Havadis**, Yıl: 10, Sayı: 230, 14.3.1961, s. 1.
- Evliyaoğlu, Gökhan: “Yeni Partilerin Getirdiği Ümit”, **Son Havadis**, Yıl: 10, Sayı: 386, 22.8.1961, s. 1,5.
- Eygi, Mehmed Ş.: “Menderes Tipi”, **Bugün**, Yıl: 3, Sayı: 884, 23.5.1969, s.1,7.
- Fedai**, “Cemal Gürsel’e açık mektup”, C. I, Sayı: 9, Nisan 1964, s. 12.
- Fenik, Advie: “Bayar, Meclise girer !”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4442, 7.4.1970, s. 2.
- Fenik, Advie: “Bayram, bu mu?”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4132, 27.5.1969, s. 2.
- Fenik, Advie: “Şu <<41>> ler!..”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4393, 14.1.1970, s. 2.
- Fenik, Mümtaz F.: “Eski D.P. ’lilerle ilgili teklifler”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 2896, 20.6.1968, s. 1.
- Fenik, Mümtaz F.: “İdamlar.. ve tedbirler..”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2210, 15.10.1966, s. 1.
- Fenik, Mümtaz F.: “Hüzünlü bir sevinç!”, **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 496, 24.3.1963, s. 1,5.
- Fenik, Mümtaz F.: “Okul Kitaplarında 27 Mayıs Fasılları”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2423, 25.5.1967, s. 1.
- Fenik, Mümtaz F.: “14’lerin eline geçen CKMP!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1740, 22.6.1965, s. 1.
- Fenik, Mümtaz F.: “Tedbirler Kanunu elbette kalkmalı!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1987, 28.2.1966, s. 1.
- Fenik, Mümtaz F.: “Tedbirler Kanunu hâlâ duracak mı?”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2592, 13.11.1967, s. 1.
- Fenik, Mümtaz F.: “Tedbirler Kanunu Kalıp mı değiştiriyor?”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2329, 13.2.1967, s. 1.
- Fenik, Mümtaz F.: “Yine Tedbirler Kanunu...”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2636, 29.12.1967, s. 1.
- Fırat, Melek: “Yunanistan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın

- Oran, C. I: 1919-1980, 13. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 576-614.
- Finer, Samuel E.: **The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics**, New Brunswick and London, Transaction Publishers, 2002.
- Fuad, Fatin: “C. Bayar’ın rehberliği”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5869, 3.5.1974, s. 3.
- Fuad, Fatin: “Siyasi haklar ve AP nin teklifi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5764, 14.1.1974, s. 3.
- Gellner, Ernest: **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev. Büşra Ersanlı-Günay Göksu Özdoğan, 2. bs., İstanbul, Hil Yayın, 2008.
- Genel Başkan
Süleyman Demirel’in
A. P. 8. Büyük
Kongresini Açış
Konuşması, Ankara, Doğu Matbaası, 21.10.1976.
- Giritli, İsmet: **27 Mayıs’tan İkinci Cumhuriyete**, İstanbul, Gençlik Yayınları: 1,1961.
- Gordon, Dennis R.: “Withdrawal in Disgrace: Decline of the Argentine Military, 1976-1983”, **The Decline Of Military Regimes: The Civilian Influence**, Ed. Constantine P. Danopoulos, Boulder and London, Westview Press, 1988, s. 199-224.
- Göka, Erol,
F. Sevinç Göral,
Çetin Güney: “Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercihi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Ed. Ahmet Çiğdem, C. V, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 302-313.
- Gökalp, Mehmet: “İkinci Cumhuriyet Anayasası Hazırlanırken”, **Toprak**, C. VI, Yıl: 6, Sayı: 68, 1.7.1960, s. 13.
- Gökalp, Mehmet: II. Cumhuriyet Arifesinde, **Yeni İstiklal**, Sayı: 2, 28.12.1960, s. 4.
- Gökalp, Ziya: **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, Ankara, Alter Yayıncılık, 2012.
- Gökmen, Özgür: “Tek Parti Dönemi Cumhuriyet Halk Partisi’nde Muhafazakâr Yönelimler”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Ed. Ahmet Çiğdem, C. V, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 132-153.
- Göksel, Kemal: “Dalgalandıran Bayrak”, **Toprak**, C. VII, Yıl: 7, Sayı: 79, Haziran 1961, s. 11,12.

- Göksel, Kemal: “Hukuka Bağlı Devlet”, **Toprak**, C. VI, Yıl: 6, Sayı: 68, 1.7.1960, s. 6.
- Göle, Nilüfer: “Engineers: ‘Technocratic Democracy’ ”, **Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities**, Ed. Metin Heper, Ayşe Öncü, Heinz Kramer, London-New York, I.B. Tauris, 1993, s. 199-218.
- Gözaydın, İhtar: **Diyanet: Türkiye Cumhuriyeti’nde Dinin Tanzimi**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Göze, Ergun: “Zelzele”, **Tercüman**, Yıl: 9, Sayı: 3038, 1.4.1970, s. 5.
- Gülen, Ahmet: “Siyasî Partilerin Propagandaları Ekseninde 1977 Genel Seçimi”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 65, Güz 2019, s. 119-157.
- Güler, Zeynep: **Süveyş’in Batısında Arap Milliyetçiliği: Mısır ve Nasırcılık**, İstanbul, Yenihayat Kütüphanesi, 2004.
- Gülmez, Nurettin, Süleyman Aşık: “Celal Bayar’ın Kayseri Cezaevi’nden Tahliyelerinin Basına Yansımaları”, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XIV, Sayı: 29, Güz 2014, s. 249-282.
- Gündüz, Selim: “Anayasa mahkemesi ve Senato”, **Yeni Asya**, Yıl: 3, Sayı: 765, 10.4.1972, s. 3.
- Gündüz, Selim: “Başgil’in ardından”, **Yeni Asya**, Yıl: 3, Sayı: 773, 18.4.1972, s. 3.
- Güner, Ahmet: “Ecevit’den İhtilâl Yorumları”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 7193, 19.11.1973, s. 3.
- Gür, Turgut: “Menderes sevgisi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 6260, 17.9.1975, s. 2.
- Gür, Turgut: “27 Mayıs’ın Devlet Otoritesine Etkisi”, **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı: 7877, 27.6.1979, s. 6.
- Gürel, Reşat: “Büyük Ülküye Doğru”, **Devlet**, Sayı: 212, 26.11.1973, s. 9.
- Gürgür, Nuri: “Atsız ve acı tenakuzlar”, **Devlet**, Sayı: 220, 21.1.1974, s. 2.
- Gürkan, Ahmet: “Yeşilimsi Kızıl Politika”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5868, 29.4.1974, s. 2.
- Güryay, Tarık: **Bir İktidar Yargılanıyor**, İstanbul, Cem Yayınevi, 1971.
- Güzel, Hasan Celal: “Bir Şehit: Adnan Menderes”, **Adnan Menderes Demokrasi Platformu**, Ankara, Güz 2013, s. 44-45.

- Hacıeminoğlu, M. Necmettin: “Komünizm Tehlikesi Neden Vardır?”, **Toprak**, C. IX, Yıl: 10, Sayı: 42, Temmuz 1965, s. 5,19,20.
- Hacıeminoğlu, Necmettin: “Millî eğitimimizin millî olmayan tarafları”, **Millî Hareket**, Sayı: 50, Eylül 1970, s. 14-16,17.
- Hale, William: **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, Alfa Yayınları, 2014.
- Hareket**, “27 Mayıs / Evveli ve Âhırı”, C. VII, Sayı: 167, Temmuz 1979, s. 3-4.
- Harris, George S.: “Military Coups and Turkish Democracy, 1960-1980”, **Turkish Studies**, Vol. 12, No: 2, June 2011, s. 203-213.
- Hatipoğlu, İsmail H.: “27 Mayıs’ta nerede idiniz?”, **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1354, 18.10.1976, s. 2.
- Hayrani Ilgar ile kişisel görüşme**, İzmir, 06.02.2020.
- Hekimoğlu, Müşerref: **27 Mayıs’ın Romanı: İhtilâlciler, Olaylar, Dönüşümler, Anılar**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1975.
- Heper, Metin: **Türkiye’de Devlet Geleneği**, Çev. Nalan Soyarak, 5. bs., Doğu Batı Yayınları, İstanbul, 2015.
- Heper, Metin, Filiz Başkan: “The Politics of Coalition Government in Turkey, 1961-1999: Toward a Paradigmatic Change?”, **International Journal of Turkish Studies**, Vol: 7, No: 1/2, Spring 2001, s. 68-89.
- Hergün**, “Butto Kimdir?”, Yıl: 31, Sayı: 18701, 5.6.1979, s. 1,7.
- Hergün**, “Korutürk’e cevap veren Türkeş’e tebrik telgrafları yağıyor”, 2.6.1976, s. 1,7.
- Heywood, Andrew: **Siyaset**, Çev. Bekir Berat Özipek v.d., 9. bs., Ankara, Adres Yayınları, 2013.
- Heywood, Andrew: **Siyasetin Temel Kavramları**, Çev. Hayrettin Özler, Ankara, Adres Yayınları, 2012.
- Hicret**, “Demokrasi’yi Pakistan’dan kovdu”, Sayı: 6, 22.10.1979, s. 12.
- Hicret**, “Hazırlıklar ilerliyor”, Sayı: 5, 15.10.1979, s. 3.
- Hilâl**, “Mısırda olup bitenler...”, C. V, Sayı: 56, Mart 1966, s. 2.
- Hobsbawm, E. J.: **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: “Program, Mit, Gerçeklik”**, Çev. Osman Akınhay, 4. bs., İstanbul, Ayrıntı

- Yayınları, 2010.
- Hocaoğlu, A. Mücahid: “Demokrat AP”, **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1378, 12.11.1976, s. 7,8.
- Hulûsî, Ahmed: “Ha İnönü Ha Bayar”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 516, 19.6.1974, s. 3.
- Hulûsî, Ahmed: “Son Ümid: Eski DP’liler!”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 476, 20.4.1974, s. 3.
- Hûlusî, Ahmet: “163 ve 6187’den çekilenler”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 644, 28.10.1974, s. 3.
- Huntington, Samuel P.: **Asker ve Devlet**, Çev. K. Uğur Kızılaslan, 2. bs., İstanbul, Salyangoz Yayınları, 2006.
- Huntington, Samuel P.: **Political Order in Changing Societies**, New Haven and London, Yale University Press, 1973.
- Hürriyet Meş’alesi:** Haz. H. Sağiroğlu, v.d., İstanbul, MTTB İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Talebe Derneği Yayınları, 1961.
- 27 Mayıs Milli Türk İhtilâli,**
- İlahi Işık,** “Komünizm her ülkeye bir ihtilâl sokulmuştur”, Yıl 2, Sayı: 35, 15.3.1968, s. 1,8.
- İslami Hareket,** “27 Mayıs “İhtilâller de böyle olurmuş!...””, C. II, Sayı: 15, 20.5.1979, s. 5.
- İsmet İnönü:, Defterler 1919-1973,** Haz. Ahmet Demirel, 2. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- İlgar, Hayrani: “Aşırı Sol-Aşırı Sağ”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 43, 23.11.1962, s. 7.
- İlgar, Hayrani: “Sonu Nereye Varacak?..”, **Ötüken**, Sayı: 42, Haziran 1967, s. 11-12,13.
- İlıcak, Nazlı: **50. Yılında 27 Mayıs Yargılanıyor**, İstanbul, Doğan Kitap, 2010.
- İlıcak, Nazlı: “27 Mayıs”, **Tercüman**, Yıl: 17, Sayı: 1730, 27.5.1977, s. 1,10.
- İşık, Emin: “Türk milliyetçiliğinin tarihî ve sosyal oluşumu”, **Hareket**, C. V, Sayı: 73, Ocak 1972, s. 41-48.
- İleri, Rasih Nuri, **27 Mayıs: Menderes’in Dramı**, 2. bs., İstanbul, Yalçın Yayınları, 1986.

- İmamoğlu, Sabri : “961 Anayasasında Din...”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, sayı: 379, 2.2.1974, s. 2.
- İnandı, İsmet: “Askere silâh vermeden önce kalbine îman vermeli”, **İlâhî Işık**, C. II, Sayı: 28, 1.12.1967, s. 1,8.
- İnsel, Ahmet: “Milliyetçilik ve Kalkınmacılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 763-776.
- İnsel, Ahmet: “Siyasal rejim bunalımının nedeni olarak devlet”, **Birikim**, Sayı: 95, Mart 1997, s. 74-78.
- İpekçi, Abdi, Ömer Sami Coşar: **İhtilâlin İçyüzü**, 2. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- İrdem, Selçuk: “Ordu Yardımlaşma Kurumu”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 6487, 7.6.1976, s. 2.
- İrdem, Selçuk: “OYAK’ın Anlamli Girişimi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 7090, 28.3.1977, s. 2.
- İsen, Can K.: **22 Şubat – 21 Mayıs Geliyorum Diyen İhtilâl...**, İstanbul, Tan Gazetesi ve Matbaası, 1964.
- İslâm**, “Orduda İtaat ve Disiplin Şuuru”, C. VI, Sayı: 72, Eylül 1963, s. 358,359.
- Janowitz, Morris: **Military Institutions and Coercion in the Developing Nations**, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1977.
- Jaschke, Gotthard: **Yeni Türkiye’de İslâmlık**, Çev. Hayrullah Örs, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1972.
- Kabaklı, Ahmet: “Anayasa açıktır”, **Tercüman**, Yıl: 6, Sayı: 2031, 13.6.1967, s. 2.
- Kabaklı, Ahmet: “Başgil”, **Tercüman**, Yıl: 6, Sayı: 1977, 20.4.1967, s. 2.
- Kabaklı, Ahmet: “Çifte Namus”, **Tercüman**, Yıl: 6, Sayı: 1960, 3.4.1967, s. 2.
- Kabaklı, Ahmet: “Din Eğitimi”, **Tercüman**, Yıl: 6, Sayı: 2020, 2.6.1967, s. 2.
- Kabaklı, Ahmet: “Ecellerini Görmüş Gibi”, **Devlet**, Sayı: 22, 1.9.1969, s. 2.
- Kabaklı, Ahmet: “Kendinizi Sevdirmeye Bakın”, **Tercüman**, Yıl: 9, Sayı: 3051, 14.4.1970, s. 3.
- Kabaklı, Ahmet: “Manevi Eğitim”, **Tercüman**, Yıl: 6, Sayı: 2018, 31.5.1967, s. 2.

- Kabaklı, Ahmet: “Millet-Devlet”, **Tercüman**, Yıl: 10, Sayı: 3435, 8.5.1971, s. 2.
- Kabaklı, Ahmet: “On Kitap”, **Tercüman**, Yıl: 6, Sayı: 1971, 14.4.1967, s. 2.
- Kabaklı, Ahmet: “TRT’nin Islahı İçin”, **Tercüman**, Yıl: 8, Sayı: 2701, 24.4.1969, s. 2.
- Kabaklı, Ahmet: “Tüm İlkecilere”, **Tercüman**, Yıl: 8, Sayı: 2714, 7.5.1969, s. 2.
- Kabaklı, Ahmet: “27 Mayıs, 12 Mart”, **Tercüman**, Yıl: 13, Sayı: 4560, 29.5.1974, s. 2.
- Kadioğlu, Ayşe: “Milliyetçilik-Liberalizm Ekseninde Vatandaşlık ve Bireysellik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 284-292.
- Kafı, Kadircan: “Mehmetçiğe Din Dersleri...”, **Tercüman**, Yıl: 5, Sayı: 1679, 21.6.1966, s. 3.
- Kafı, Kadircan: “Tasarlanan İhtilâl”, **Tercüman**, Yıl: 7, Sayı: 2375, 27.5.1968, s. 3.
- Kafı, Kadircan: “27 Mayıs ve Sosyalistler...”, **Tercüman**, Yıl: 6, Sayı: 2019, 1.6.1967, s. 3.
- Kahraman, Hasan Bülent: **Türk Siyasetinin Yapısal Analizi – II: 1920- 1960**, 2. bs., İstanbul, Agora Kitaplığı, 2012.
- Kahraman, İsmail: “İdeolojiler Önünde Türk Gençliği”, **Milli Gençlik**, C. I, Milli Sanayi Özel Sayısı, 16.11.1968, s. 1,2.
- Kalaycıoğlu, Ersin: “1960 Sonrası Türk Politik Hayatına Bir Bakış: Demokrasi Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, **Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, 5. bs., Bursa, Sentez Yayıncılık, 2014, s. 515-543.
- Kansu, Aykut: “Tek Parti Döneminde Bir Radikal Muhafazakâr Politika Mektebi Olarak “Sosyal Siyaset”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Ed. Ahmet Çiğdem, C. V, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 622-631.
- Kansu, Gönal: **Planlı Yıllar: Anılarla DPT’nin Öyküsü**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2004.
- Kaplan, İsmail: “Millî Eğitim İdeolojisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 788-799.

- Kaplan, Mehmet: **Büyük Türkiye Rüyası**, İstanbul, Türkiye Kültür Enstitüsü Yayınları, 1969.
- Kara, İsmail: **İslâmcıların Siyasî Görüşleri I**, 3. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2014.
- Kara, İsmail: **Cumhuriyet Türkiye'si'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.
- Kara, Vahap: "MTTB'nin Aksiyonu ve Kültür Faaliyetleri", **Milli Gençlik**, C. I, Milli Sanayi Özel Sayısı, 16.11.1968, s. 15-22.
- Karabaş, Ahmet: "14 Mayıs Zafer Günü", **Yeni Asya**, Yıl: 9, Sayı: 2843, 14.5.1978. s. 2.
- Karaca, Kurt: "Milliyetçi Toplumcu Doktrinin Esasları", **Devlet**, Yıl: 1, Sayı: 3, 21.4.1969, s. 6-7,11.
- Karakoç, Sezai: "Neslimizin Ödevi", **Diriliş**, C. II, Sayı: 4, 1.7.1966, s. 7,11.
- Karaman, Hayreddin: "İslami Uyanışın Öncüleri", **Toplum ve Bilim**, Bahar-Yaz, 29/30, 1985, s. 103-115.
- Karaman, Hayrettin: Karaman, Hayrettin: "Darbe teşebbüsünü hangi halk engelledi?", **Yeni Şafak**, 31.5.2016, (Çevrimiçi), <https://www.yenisafak.com/yazarlar/hayrettinkaraman/darbe-teebbusunu-hangi-halk-engelledi-2030833>, Erişim Tarihi: 31.5.2019.
- Karaömerlioğlu, M. Asım: "Tek Parti Döneminde Halkçılık", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, Ed. Ahmet İnsel, C. II, 8. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 272-283.
- Karaömerlioğlu, M. Asım: "The Role of Religion and Geography in Turkish Nationalism: The Case of Nurettin Topçu", **Spatial Conceptions of the Nation: Modernizing Geographies in Greece and Turkey**, Ed: Nikiforos Diamandouros, Çağlar Keyder, Thalia Dragonas, New York, I.B. Tauris, 2010, s. 93-110.
- Karaşin, Latif Orhan: "Milli Mücadele Ruhu, Cumhuriyet, Devrimler, Nöbetçileri, 27 Mayıs Atatürkçüleridir", Sayı: 10, 1.12.1965, s. 7-16.
- Karpat, Kemal H.: **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, 2. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2015.
- Karpat, Kemal H.: **Türk Demokrasi Tarihi**, 7. bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2016.
- Kayalı, Kurtuluş: **Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart**, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

- Kaynak, Mahir: **Darbeleri Demokrasi: Olaylar ve Çözümlemeler**, Haz. Selman Kayabaşı, İstanbul, Timaş Yayınları, 2006.
- Kaynar, Mete K.: “Beyaz Zambaklar Memleketi ve İhtilâlin Mantığı”, **27 Mayıs: Bir Darbenin Anatomisi**, Ed. Tolga Ersoy, Haydar Çetinbaş, Ankara, Özgür Üniversite Kitaplığı: 84, 2010, s. 23-55.
- Kaynar, Mete K.: “İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Siyasî İktidarın Profili: Merkez Sağ, Darbeler, Krizler, Koalisyonlar”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 301-313.
- Kaynar, Mete K.: “Yetmişler Türkiye’sine Altmışlı Yıllardan Bakmak”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 1091-1107.
- Kemal, Abdülaziz: “İslâm Toplumunda Yabancılaşma”, **Düşünce**, C. I, Sayı: 4, Temmuz 1976, s. 9-16.
- Kerestecioğlu, İnci Ö.: “Milliyetçilik: “Uyuyan Güzeli Uyandıran Prens”ten Frankeştayn’ın Canavarına”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, 6. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 307-350.
- Keskin, Bedri: “Yeni Üniversiteli’ye”, **Milli Gençlik**, C. I, Milli Sanayi Özel Sayısı, 16.11.1968, s. 14.
- Keskin, Nuray: “Altmışlı Yıllarda Kamu Yönetimi”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, 865-893.
- Ketenci, Tayfur: “27 Mayıs’ın 10. Yılı Yaklaşırken”, **Devlet**, Yıl: 2, Sayı: 59, 18.5.1970, s. 11.
- Keyder, Çağlar: **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 20. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.
- Kılıç, Muharrem: **“Soğuk Savaş’tan” Bugüne Darbeler ve Devrimler 1**, İstanbul, Cem Yayınevi, 2013.
- Kılıç, Murat: **“Allah, Vatan, Soy, Milli Mukaddesat” Türk Milliyetçiler Derneği (1951-1953)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Kısakürek, Necip F.: **Başmakalelerim 2**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1995.
- Kısakürek, Necip F.: **Başmakalelerim 3**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1995.
- Kısakürek, Necip F.: “Beklediğimiz İnkılâp”, **Büyük Doğu**, C. XI, Sayı: 2, 7.10.1964, s. 2.

- Kısakürek, Necip F.: **Benim Gözümde Adnan Menderes**, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1970.
- Kısakürek, Necip F.: “Demirel’e Mektup”, **Büyük Doğu**, C. XV, Yıl: 28, Sayı: 1, 6.1.1971, s. 3.
- Kısakürek, Necip F.: “Geliş ve Gidişimiz”, **Büyük Doğu**, C. XIV, Sayı: 4, Ağustos 1969, s. 10.
- Kısakürek, Necip F.: **İhtilâl**, İstanbul, Büyük Doğu Yayınları, 1984.
- Kısakürek, Necip F.: “İlk İnsandan Bu Yana İhtilâl”, **Millî Gazete**, Yıl: 3, Sayı: 958, 10.9.1975, s. 3.
- Kısakürek, Necip F.: “İlk İnsandan Bu Yana İhtilâl”, **Millî Gazete**, Yıl: 3, Sayı: 960, 12.9.1975, s. 3.
- Kısakürek, Necip F.: “İlk İnsandan Bu Yana İhtilâl”, **Millî Gazete**, Yıl: 3, Sayı: 961, 13.9.1975, s. 3.
- Kısakürek, Necip F.: “İlk İnsandan Bu Yana İhtilâl”, **Millî Gazete**, Yıl: 3, Sayı: 969, 21.9.1975, s. 3.
- Kısakürek, Necip F.: “Mânâ”, **Büyük Doğu**, C. XII, Yıl: 22, Sayı: 8, 10.11.1965, s. 1.
- Kısakürek, Necip F.: “163”, **Büyük Doğu**, C. XII, Yıl: 22, Sayı: 9, 17.11.1965, s. 1.
- Kıvılcımlı, Hikmet: **İkinci Kuvayimilliyeciliğimiz**, 2. bs., İstanbul, Derleniş Yayınları, 2008.
- Kıyanç, Sinan: “Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan’a İadeiitibar Süreci”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. V, Sayı: 1, 2020, s. 140-162.
- Kirircioğlu, Nusret: “Partilerimiz Demokratlar”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5691, 13.10.1973, s. 1,7.
- Kocaarslan, Hilmi: “Astsubaylar Meselesi”, **Millî Gazete**, Yıl: 3, Sayı: 728, 23.1.1975, s. 1,2.
- Kocaş, Sadi: **Atatürk’ten 12 Mart’a**, C. II, İstanbul, May Yayınevi, 1977.
- Koç, Zübeyir: “Din Noktasından İnkılap”, **Toprak**, Sayı: 69, 1.8.1960, s. 4,17.
- Komsuoğlu, Ayşegül: “Muhalefette Adalet Partisi: Siyasette Bir Denge Arayışı”, **Türkiye’de Siyasal Muhalefet 1923-1980**, Der. Ayşegül Komsuoğlu, İstanbul, Bengi Yayınları, 2008, s. 249-275.
- Komsuoğlu, Ayşegül: **Türkiye Siyasetinde Bir Lider: Süleyman Demirel**, İstanbul, Bengi Yayınları, 2008.

- Konukman, Ercümen: “Millet Anlayışımız ve Milliyetçiliğimiz”, **Hareket**, C. V, Sayı: 5, Mayıs 1966, s. 5.
- Kozanoğlu, Özkan: “Meselelerin temelinde yatan gerçekler...”, **Millî Gazete**, Yıl: 1, Sayı: 289, 31.10.1973, s. 2.
- Köroğlu, Ahmet: “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesinin Seyrini Dergiler Üzerinden Okumak”, Ed. Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu, Yusuf E. Sezgin, **1960-1980 Arası İslamcı Dergiler: Toparlanma ve Çeşitlenme Dönemi**, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, 2016, s. 5-40.
- Köseoğlu, Nevzat: “Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 208-225.
- Kuloğlu, Serhan: “Kitaplar ve Biz”, **Toprak**, C. VII, Yıl: 7, Sayı: 74, Ocak 1961, s. 16,17.
- Kurtoğlu, Zerrin: “Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi ve Siyaset”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 201-216.
- Küçükkılınç, İsmail: “27 Mayıs ve Basın”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 101, Bahar 2010, s. 23-41.
- Laçiner, Ömer: “İslamcılık, Sosyalizm ve Sol”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 469-475.
- Laik Devlet ve Fethullah Gülen Hareketi**, Haz. M. Hakan Yavuz, John L. Esposito, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2004.
- Landau, Jacob M.: **Türkiye’de Sağ ve Sol Akımlar**, Çev. Erdinç Baykal, 2. bs., Ankara, Turhan Kitabevi, 1979.
- Luttwak, Edward: **Bir Uzmanın Gözüyle Darbe**, Çev. Edip İ. Polat, Ankara, Yaba Yayınları, 1996.
- Machiavelli, Niccolo: **Prens**, Çev. Kemal Atakay, 4. bs., İstanbul, Can Yayınları, 2011.
- Menderes, Aydın: “Seçmen merkez sağ partilerden kaçıyor ama gittiği partiler onları tekrar alıp merkez sağa götürüyor”, **AKP: Yeni Merkez Sağ mı?**, Haz. Ümit Kurt, Söyleşiyi yapan: Ahmet Tellioglu-Semih Tatlıcan, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009, s. 93-122.
- Menderes, Aydın, **Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes**, 2. bs.,

- Taha Akyol: İstanbul, Doğan Kitap, 2011.
- Mert, Nuray: **Merkez Sağın Kısa Tarihi**, 2. bs., İstanbul, Selis Kitaplar, 2007.
- Mert, Nuray: “Türkiye İslâmcılığına Tarihsel Bir Bakış”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 411-419.
- Meşe, Ertuğrul: **Komünizmle Mücadele Dernekleri**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Meşe, Ertuğrul:” Türkiye’de Anti-Komünizmin İnşasına MTTB’nin Katkısı”, **Yüzüncü Yılında Milli Türk Talebe Birliği**, Ed. Mahmut Hakkı Akın, Serkan Yorgancılar, Çizgi Kitabevi, Konya, 2017, s. 69-98.
- Metin, İlteriş: “<<Hilkat garibesi>> bir gençlik”, **Devlet**, Sayı: 327, 9.2.1976, s. 12.
- Metin, İlteriş: “Ülkücüler, görüşlerini paylaşmamalarına rağmen, AP ile çatışmamışlardır”, **Devlet**, Sayı: 323, 12.1.1976, s. 12.
- Metin, İlteriş: “27 Mayıs’tan önce gençliğin durumu”, **Devlet**, Sayı: 326, 2.2.1976, s. 12.
- Mısıroğlu, Kadir: “İhtilâl Mantığı”, **Sebil**, C. I, Sayı: 17, 23.4.1976, s. 3.
- Mısıroğlu, Kadir: “Milli Güvenlik Mahkemeleri ve 163. Madde”, **Sebil**, C. I, Sayı: 25, 20.6.1976, s. 3.
- Marmara Brifingi:** İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995.
Devletin Gözüyle
Sol ve Sağ Örgütler,
- M. B. K. 27 Mayıs** Köylülerimiz ve Anayasa, t.y.
İnkılâbını Yayma
ve Tanıtma Komisyonu,
- Millet Hizmetinde** Ankara, Adalet Partisi Genel Merkez Yayınları: No. 50, 1972.
Adalet Partisi:
1965-1971,
- Millet Meclisi İzmir** Dönem: 2, Toplantı: 4, S. Sayısı: 900, 13.5.1969, s. 1-8.
Milletvekilli Şükrü
Akkan ve İzmir C.
Senatosu Üyesi Belig
Belir ve 227 arkadaşının
Anayasanın 68 nci
maddesinin değiştirilmesine

**ve geçici 11 nci maddesinin
kaldırılmasına dair kanun
teklifi ve Anayasa Komisyonu
raporu (2/888),**

**Millet Meclisi
Ulusal bayram
ve genel tatiller
hakkındaki 2739 sayılı
Kanuna ek kanun
tasarısı (1/224),**

Dönem: 1, Toplantı: 2, Sayı: 127, 13.6.1962, s. 1-3.

Millî Gazete,

“İYAK”, Yıl: 4, Sayı: 1159, 1.4.1976, s. 4.

Millî Gazete,

“Siyasette Kaba Kuvvet”, Yıl: 3, Sayı: 974, 26.9.1975, s. 1,8.

Milli Gençliğin Sesi,

“Atatürk Üniversitesindeki Olaylardan Sonra Erzurum’a Giden M. T. T. B. 2. Başkanı Tünaydın Demircioğlu’nun Erzurumdaki Sendika ve Derneklerle Müstereken Yapmış Olduğu Bölge Koordinasyon Toplantısında Alınan Kararlar”, C. I, Yıl: 1, Sayı: 5, Mart 1970, s. 14.

Milli Gençliğin Sesi,

“Erzurum Atatürk Üniversitesinde Çıkan Olaylarla İlgili M. T. T. B. 2. Başkanı Tünaydın Değirmencioğlu’nun Erzurum’da Yapmış Olduğu 28.3.1970 Tarihli Basın Toplantısının Metni”, C. I, Yıl: 1, Sayı: 5, Mart 1970, s. 7,11.

Milli Gençliğin Sesi,

“M. T. T. B. 2. Başkanlığının Türkiye’deki Son Üniversite Hadiseleriyle İlgili Basın Bildirisi: Asil Türk Milleti!”, C. I, Yıl: 1, Sayı: 5, Mart 1970, s. 16.

**Milli Güvenlik
Konseyi
Tutanak Dergisi,**

Birleşim: 44, C. III, 17.3.1981.

**Milli Güvenlik
Konseyi Ulusal
Bayram ve Genel
Tatiller Hakkında
Kanun Teklifi ve
İhtisas Komisyonu
Raporu (2/41),**

S. Sayısı: 168, 10.3.1981, s. 1-5.

Millî Hareket,

“Hep aynı adamlar”, Sayı: 15, Ekim 1967, s. 2.

Millî Hareket,

“Son Tren”, Sayı: 9, Nisan 1967, s. 2,4.

Milli Türk Talebe

İstanbul, Tan Matbaası, 1971, s. 9.

**Birliği 50 Genel
Kurul Faaliyet Raporu,**

- Milli Yol,** “Af İşinin Sonu Neye Varacak?”, Yıl: 1, Sayı: 38, 19.10.1962, s. 6.
- Milli Yol,** “Alparslan Türkeş’in İdam Cezalarının İnfazından Sonraki Yeni Bir Mektubu”, Yıl: 1, Sayı: 10, 30.3.1962, s. 5.
- Milli Yol,** “Geçen Sayımız Niçin Toplatıldı?”, Yıl: 1, Sayı: 23, 6.7.1962, s. 3.
- Millî Yol,** “Hür demokratik rejimin temeli millete uymayı esas alır”, Yıl: 3, Sayı: 853, 28.5.1975, s. 1,8.
- Millî Yol,** “MBK Zabıtları Açıklansın”, Yıl: 1, Sayı: 3, 9.2.1962, s. 1.
- Millî Yol,** “14’ler Efsanesi”, Yıl: 1, Sayı: 27, 3.8.1962, s. 3,4.
- Millî Yol,** “14’ler ve Numan Esin Meselesi”, Yıl: 1, Sayı: 21, 22.6.1962, s. 7,10,11.
- Millî Yol,** “Toplatılan 10 uncu sayımızın hikâyesi”, Yıl: 1, Sayı: 11, 6.4.1962, s. 3.
- Millî Yol,** “Türk Milletine Çağır”, Yıl: 1, Sayı: 6, 2.3.1962, s. 1,13-14.
- Millî Yol,** “Türkeşin Gürsele mektubu”, Yıl:1, Sayı:1, 26.1.1962, s. 7.
- Millî Yol,** Yıl: 1, Sayı: 11, 6.4.1962, s. 5.
- Millî Yol,** “27 Mayıs ve sonrası: 2”, Yıl: 1, Sayı: 4, 16.2.1962, s. 8.
- Millî Yol,** “27 Mayıs’a fikren ve fiilen katılan herkes suçludur”, Yıl: 1, Sayı: 29, 17.8.1962, s. 2.
- Mudde, Cas,
Cristôbal Rovira
Kaltwasser: **Popülizm: Kısa Bir Giriş**, Çev. S. Erdem Türközü, Ankara, Nika Yayınevi, 2019.
- Müftüoğlu, Mustafa: “Adnan Menderes Yassıada’da!..”, **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1200, 12.5.1976, s. 5.
- Müftüoğlu, Mustafa: “Adnan Menderes’in idamından sonra!..”, **Millî Gazete**, Yıl: 3, Sayı: 1027, 18.11.1975, s. 5.
- Müftüoğlu, Mustafa: “Atatürk’ün ölümünde cenaze namazının kılınmasına Celal Bayar karşı çıktı!”, **Millî Gazete**, Yıl: 8, Sayı: 2654, 2.6.1980, s. 6.

- Müftüoğlu, Mustafa: “Bayar’ın zihniyeti 1909 yılında ne ise bugün de odur!..”, **Millî Gazete**, Yıl: 8, Sayı: 2649, 28.5.1980, s. 12.
- Müftüoğlu, Mustafa: “Celal Bayar, Ezan meselesini Demokrat Parti’ye mal etmiyor!..”, **Millî Gazete**, Yıl: 8, Sayı: 2660, s. 6.
- Müftüoğlu, Mustafa: “Celal Bayar’ın politikaya atılmasına babası razı değildi!..”, **Millî Gazete**, Yıl: 8, Sayı: 2648, 27.5.1980, s. 12.
- Müftüoğlu, Mustafa: “Cemal Gürsel <<Bir halt ettik, bu profesörlerin sözüne uyduk, başımıza dert açtık,, diyordu”, **Millî Gazete**, Yıl: 5, Sayı: 1738, 14.11.1977, s. 3.
- Müftüoğlu, Mustafa: “Cemal Gürsel’in mektubu ve...”, **Millî Gazete**, Yıl: 5, Sayı: 1731, 6.11.1977, s. 5.
- Müftüoğlu, Mustafa: “Divan başkanı ve başsavcısına dair”, **Millî Gazete**, Yıl: 5, Sayı: 1730, 5.11.1977, s. 5.
- Müftüoğlu, Mustafa: “Gürsel; <<Beni Cumhurbaşkanı seçmeyen meclis’i dağıtırım>> diyordu!..”, **Millî Gazete**, Yıl: 6, Sayı: 2033, 4.6.1978, s. 4.
- Müftüoğlu, Mustafa: “İsmet İnönü, 27 Mayıs Hareketi ve “Tabii Senatör,,lük!.. (2)”, **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1192, 4.5.1976, s. 5.
- Müftüoğlu, Mustafa: “Kurucu Meclis Anayasa’yı 260 oyla kabul etti !”, **Millî Gazete**, Yıl: 6, Sayı: 2037, 8.6.1978, s. 5.
- Müftüoğlu, Mustafa: “Kurucu Meclis’e eski Demokratların yakınları dahi alınmadı !..”, **Millî Gazete**, Yıl: 6, Sayı: 2034, 5.6.1978, s. 4.
- Müftüoğlu, Mustafa: “Ord. Prof. Ali Fuat Başgil’in Cumhurbaşkanlığı adaylığı ve sonrası...”, **Millî Gazete**, Yıl: 5, Sayı: 1651, 15.8.1977, s. 5.
- Müftüoğlu, Mustafa: “Yassıada’dan hatıralar”, **Millî Gazete**, Yıl: 5, Sayı: 1716, 21.10.1977, s. 5.
- Müftüoğlu, Mustafa: “27 Mayıs’ta tutuklananlar ve bir gerçek”, **Millî Gazete**, Yıl: 7, Sayı: 2298, 31.5.1979, s. 6,7.
- Müller, Jan-Werner: **Popülizm Nedir?: Bir Deneme**, Çev. Onur Yıldız, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018.
- Müreffeh ve Kuvvetli Türkiye İçin: C.K.M.P. Programı,** Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965.
- Nur, M. Safâ: “Sağ ve Sol Diktacılar”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 86, 8.8.1962, s. 1,8.

- Nur, M. Safa: “Siyasî Mücadele”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 93, 26.9.1962, s. 1,8.
- Nur, M. Safa: “Sosyalistler ve zinde kuvvetler”, **Yeni İstiklal**, Sayı: 90, 5.9.1962, s. 1,8.
- Okday, H. Emre: **Menderes’in Gözyaşları: Yassıda**, İstanbul, Akis Kitap, 2014.
- Okulda 27 Mayıs**, M.B.K. 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonu, Yayın: 3, Ankara, DSİ Matbaası, 1961.
- Okuyan, Yaşar: “Atatürk mü?.. Korutürk mü?..” **Hergün**, 5.6.1976, s. 3.
- Okuyan, Yaşar: “Hedef Türk Milleti mi?”, **Hergün**, 4.6.1976, s. 3.
- Okyayuz, Mehmet: “Faşizm”, **Siyaset Bilimi**, Haz. Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin, 7. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2018, s. 409-422.
- Omur, Sinan: “Asıl kutlanacak en büyük gün 14 Mayıs’tır”, **Bugün**, Yıl: 4, Sayı: 1156, 16.5.1970, s. 3.
- Omur, Sinan: “O işkence organları kimlerin eseri idi?”, **Bugün**, Yıl: 4, Sayı: 1180, 11.6.1970, s. 3.
- Omur, Sinan: “Ordu ve Siyâset !..”, **Bugün**, Yıl: 4, Sayı: 1173, 3.6.1973, s. 3.
- Omur, Sinan: “Tarık Güryay ve gizli kalmış olaylar!..”, **Bugün**, Yıl: 4, Sayı: 1170, 31.5.1970, s. 3.
- Omur, Sinan: “Yassıda kumandanı istediği kadar inkâr etsin...”, **Bugün**, Yıl: 4, Sayı: 1189, 20.6.1970, s. 3.
- Omur, Sinan: “Yassıda’da Rahmetli Adnan Beyi nasıl korkutuyorlardı”, **Bugün**, Yıl: 4, Sayı: 1181, 12.6.1970, s. 3.
- Omur, Sinan: “27 Mayıs, 29 Mayıs ve T.R.T”, **Bugün**, Yıl: 4, Sayı: 1171, 1.6.1970, s. 3.
- Orhon, Orhan S.: “Af Çıktı!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2145, 10.8.1966, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Af tasarısı!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2111, 7.7.1966, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Ali Fuat Başgil”, **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 815, 11.11.1962, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Alpaslan Türkeş!”, **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 922, 28.2.1963, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Anayasa!”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5262, 14.7.1972, s. 2,7.

- Orhon, Orhan S.: “Anıt Kabirde!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 3051, 22.11.1968, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Arpalık!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2133, 29.7.1966, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Bir Açıklama!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2135, 31.7.1966, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Bizi affetmesinler!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2131, 27.7.1966, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Bugün Bayram!”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2444, 17.6.1967, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Canım sıkılıyor”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4128, 23.5.1969, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Değiştireceğiz!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2156, 21.8.1966, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Demokrasi Şakası!”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 4779, 15.3.1971, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Eskisi Gibi!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4370, 22.1.1970, 2,7.
- Orhon, Orhan S.: “Gene Madanoğlu..”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4120, 15.5.1969, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Hakaret ve İftira!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1764, 16.7.1965, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “İşte meydan!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4139, 3.6.1969, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Kaçınıcı Cumhuriyet?”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2224, 29.10.1966, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Kaldırılacaktır!”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2445, 19.6.1967, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Korku Rejimi!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1798, 19.8.1965, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Merhametli midir?”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4133, 28.5.1969, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Milli Tarih”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2338, 22.2.1967, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Mucip Ataklı!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 2763, 8.5.1968, s.

2.

- Orhon, Orhan S.: “Muhallifler Yanılıyor!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4154, 18.6.1969, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Neye Sevmezler?”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2221, 26.10.1966, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Partiler Kanunu”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1707, 20.5.1965, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Partiler Kanunu!”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2555, 7.10.1967, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Siyasi Bayram!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4132, 27.5.1969, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Soruyorum!”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2359, 17.3.1967, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Suçlu Benim!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 2914, 8.7.1968, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Tedbirler Kanunu”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2441, 14.6.1967, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Tedbirler Kanunu!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2154, 19.8.1966, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Tedbirler Kanunu!”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2230, 4.11.1966, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Temelli Senatörler”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2673, 6.2.1968, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Tımarhane!”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4131, 26.5.1969, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Yaygaracılar!”, **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 2146, 11.8.1966, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Yeni hükûmet!..”, **Son Havadis**, Yıl: 17, 4790, 26.3.1971, s. 3.
- Orhon, Orhan S.: “27 Mayıs!”, **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 987, 8.5.1962, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “27 Mayıs!”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2342, 26.2.1967, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “27 Mayıs!..”, **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 647, 27.5.1962, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “27 Mayıs Felsefesi”, **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 1551,

- 11.12.1964, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “27 Mayıs Fikir Kulübü!”, **Son Havadis**, Yıl: 12, Sayı: 806, 2.11.1962, s. 2.
- Orhon, Orhan S.: “Zulüm nedir?”, **Son Havadis**, Yıl: 15, Sayı: 2309, 24.1.1967, s. 2.
- Oruç, Zülküf: “Geçmişten Günümüze Milli Türk Talebe Birliği”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, Ed. Ömer Laçiner, C. IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 703-709.
- Öğün, Süleyman S.: “Türk Muhafazakârlığının Kültürel Politik Kökleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Ed. Ahmet Çiğdem, C. V, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 539-582.
- Önder, Necmettin: “Böyle Bayram Olmaz...”, **Son Havadis**, Yıl: 20, Sayı: 7997, 5.6.1980, s. 5.
- Önder, Necmettin: **Yassıada’da Millî İrade Nasıl Mahkûm Edildi**, İstanbul, Dem Yayınları, 1990.
- Önder, Tuncay: “Ali Fuat Başgil”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Muhafazakârlık**, Ed. Ahmet Çiğdem, C. V, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 291-301.
- Önen, Nizam: “Reha Oğuz Türkkân”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 362-369.
- Örs, Birsen: **Türkiye’de Askeri Müdahaleler: Bir Açıklama Modeli**, İstanbul, Der Yayınları, 1996.
- Örs, H. Birsen: “Faşizm: Modernitenin Karanlık Yüzü”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. Birsen Örs, 6. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 477-514.
- Örtülü, Erdoğan: **Üç İhtilâlin Hikâyesi**, 5. bs., Konya, Milli Ülkü Yayınevi, 1966.
- Ötügen**, “Türkçülük ve Anadoluçuluk”, Sayı: 7, Temmuz 1972, s. 1.
- Öymen, Altan: **Umutlar ve İdamlar: 1960-1961**, İstanbul, Doğan Kitap, 2018.
- Öz, Asım: “Manevî İmar ile İslâm İnkılâbı Arasında: Altmışlı Yıllarda İslâm Davası Etrafındaki Vaziyet Alışlar Üzerine”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 591-632.

- Özbek, Oğuz: “Komünizm ve 141 - 142 Maddeler”, **Toprak**, C. VIII, Yıl: 8, Sayı: 11, 6.11.1962, s. 10,15,16.
- Özbudun, Ergun: **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Anayasa Yapımı**, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1993.
- Özcan, Feridun Cemil: “Altmışlı Yıllarda Türkiye Ekonomisi”, **Türkiye’nin 1960’lı Yılları**, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 179-204.
- Özçelik, A. Selçuk: “II. Cumhuriyetimizin bazı meseleleri”, **Yeni İstiklal**, Sayı:11, 21.12.1960, s. 4.
- Özçelik, A. Selçuk: “TRT’nin Özerkliği Konusunda”, **Tercüman**, Yıl: 8, Sayı: 2688, 11.4.1969, s. 1,7.
- Özdağ, Ümit: **Menderes Döneminde Ordu – Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, 2. bs., İstanbul, Boyut Kitapları, 2004.
- Özdalga, Elisabeth: **İslâmcılığın Türkiye Seyri: Sosyolojik Bir Perspektif**, Çev. Gamze Türkoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Özdemir, Hikmet: **Turgut Özal**, İstanbul, Doğan Kitap, 2014.
- Özdemir, Hikmet: **Türkiye Cumhuriyeti**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995.
- Özdoğan, Günay Göksu: **“Turan”dan “Bozkurt”a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931-1946)**, Çev. İsmail Kaplan, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.
- Özdür, Atillâ: “Paşa-Damat-Çırak”, **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1088, 21.1.1976, s. 2.
- Özek, Çetin: **Devlet ve Din**, İstanbul, Ada Yayınları, t.y.
- Özel, Soli, Ali Sarıkaya: “Türkiye’de Liberalizmin Prangaları”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Liberalizm**, Ed. Murat Yılmaz, C. VII, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 452-472.
- Özgişi, Tunca: **Türk Parlamento Tarihinde Cumhuriyet Senatosu**, No: 153, Ankara, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, 2012.
- Özgürel, Avni: “Bürokratik Vesayetın Kilit Taşı Olarak 27 Mayıs”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 101, Bahar 2010, s. 17-22.
- Özkazanç, Alev: “Devletin Örgütlenmesi”, **Siyaset: Kavramlar, Kurumlar, Süreçler**, Ed. Yüksel Taşkın, İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 139-170.
- Özkırımlı, Umut: **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, 4. bs.,

Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2013.

- Özman, Aylin,
Kadir Dede: “Türk Sağı ve Masonluğun Söylemsel İnşası: İktidar, Bilinmezlik, Komplö”, **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Der. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 169-201.
- Öztan, Güven G.: “‘Ezeli Düşman’ ile Hesaplaşmak: Türk Sağında ‘Moskof İmgesi’ ”, **Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri**, Der. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016, s. 75-104.
- Öztan, Güven G.: “Korporatizm: Özgürlükten Yoksun Bir “Üçüncü Yol” Vaadi”, **19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. Birsan Örs, 6. bs., İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 515-542.
- Öztan, Güven Gürkan: **Türkiye’de Militarizm: Zihniyet, Pratik, Propaganda**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2018.
- Öztürk, Ali Haydar: “Bayar’a yapılan teklif”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 467, 1.5.1974, s. 2.
- Öztürk, Ali Haydar: “Celâl Bayar Ne anlatıyor, ne düşünüyor, ne yapıyor?”, **Büyük Doğu**, C. XII, Yıl: 22, Sayı: 3, 6.10.1965, s. 3.
- Öztürk, Ali Haydar: “27 Mayıs”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 500, 3.6.1974, s. 2.
- Öztürk, Emine: “Millî Türk Talebe Birliğinde Değişen Milliyetçilik Anlayışı ve Anti-Komünizm (1965-1971), **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 2016/3, Sayı: 25, s. 103-126.
- Özyüksel, Murat: “Abdülhamit Dönemi Dış İlişkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 5-34.
- Pala, Mehmet: “Eski Demokratlar ve Siyasete Dönüşleri”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 507, 10.6.1974, s. 2.
- Pala, Nejat Halil: “Komünizmle Mücadele Tedbirleri”, **Toprak**, C. IX, Yıl: 10, Sayı: 41, Haziran 1965, s. 7.
- Pamuk, Şevket: **Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, 9. bs., İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Parkan, Hasan: “Köyde 27 Mayıs”, **Son Havadis**, Yıl: 9, Sayı: 141, 14.12.1960, s. 3,5.
- Parla, Jale: “Tanzimat Edebiyatında Siyasî Fikirler”, **Modern Türkiye’de**

Siyasi Düşünce: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi, Ed. Mehmet Ö. Alkan, C. I, 11. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 223-233.

- Parla, Taha: “Türkiye’de Merkantilist Militarizm (1960-1998)”, **Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye’de Ordu**, Der. Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, 5. bs., İstanbul, Birikim Yayınları, 2013, s. 201-223.
- Perin, Mithat: **Yassıada ve İnfazların İçyüzü**, M. Çevik Matbaası, İstanbul, 1970.
- Perin, Mithat: **Zindana Tıkılan İktidar**, İstanbul, Doğan Kitap, 2011.
- Perlmutter, Amos: **Egypt: The Praetorian State**, New Brunswick, New Jersey, Transaction Books, 1974.
- Perlmutter, Amos: “The Praetorian State and the Praetorian Army: Toward a Taxonomy of Civil-Military Relations in Developing Polities”, **Comparative Politics**, Vol: 1, No: 3, April 1969, s. 382-404.
- Poggi, Gianfranco: **Modern Devletin Gelişimi: Sosyolojik Bir Yaklaşım**, Çev. Şule Kut-Binnaz Toprak, 7. bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.
- Polat, N. Mustafa: “Çıkar Yol”, **Yeni Asya**, Yıl: 1, Sayı: 114, 14.6.1970, s. 1,5.
- Polat, Zeynel A.: **Atsızlı Söyleşiler**, Haz. Oğuzhan Murat Öztürk, İstanbul, Historia Yayınları, 2018.
- Prof. ?,
[Necip Fazıl Kısakürek]: “İhtilâlin Otopsisı”, **Büyük Doğu**, C. XIV, Sayı: 1, Mayıs 1969, s. 4.
- Rasim Cinisli ile kişisel görüşme**, İstanbul, 04.02.2020.
- Recep A.,
Arslan Akkan: “Dünün albayı, bugünün siyasi liderinden millet cevap bekliyor”, **Milli Gazete**, Yıl: 7, Sayı: 2307, 9.6.1979, s. 5.
- Recep, A.,
Arslan Akkan: “İhtilâli CHP yapmış diyorlardı”, **Millî Gazete**, Yıl: 7, Sayı: 2294, 27.5.1979, s.4,5.
- Recep, A.,
Arslan Akkan: “Menderes müslüman halkın desteğiyle iktidara geldi”, **Millî Gazete**, Yıl: 7, Sayı: 2296, s. 2,3.
- Recep, A.,
Arslan Akkan: “Ortada Türkeş’in planladığı bir mezar soygunculuğu var”, **Millî Gazete**, Yıl: 7, Sayı: 2304, 6.6.1979, s. 4,5.
- Recep, A.,
Arslan Akkan: “Türkeş, mezar soygunu ile hedefine doğru ilk adımı atıyor”, **Millî Gazete**, Yıl: 7, Sayı: 2300, 2.6.1979, s. 4,5.

- Recep, A.,
Arslan Akkan: “Türkeş’in 11 aylık dönemi dindarlara en büyük zulüm oldu”,
Millî Gazete, Yıl: 7, Sayı: 2297, 30.5.1979, s. 4,5.
- Resmî Gazete**, Sayı: 8470, 29.7.1953.
- Resmî Gazete**, Sayı: 10525, 14.7.1960.
- Resmî Gazete**, Sayı: 10570, 5.8.1960.
- Resmî Gazete**, Sayı: 10641, 28.9.1960.
- Resmî Gazete**, Sayı: 10681, 15.12.1960.
- Resmî Gazete**, Sayı: 10682, 16.12.1960.
- Resmî Gazete**, Sayı: 10702, 9.1.1961.
- Resmî Gazete**, Sayı: 10816, 31.5.1961.
- Resmî Gazete**, Sayı: 10859, 20.7.1961.
- Resmî Gazete**, Sayı: 11053, 7.3.1962.
- Resmî Gazete**, Sayı: 11844, 28.10.1964.
- Resmî Gazete**, Sayı: 12370 Mükerrer, 9.8.1966.
- Resmî Gazete**, Sayı: 13210, 30.5.1969.
- Resmî Gazete**, Sayı: 14890 Mükerrer, 18.5.1974.
- Resmî Gazete**, Sayı: 14943, 12.7.1974.
- Resmî Gazete**, Sayı: 17284, 19.3.1981.
- Resmî Gazete**, Sayı: 17510, 10.11.1981.
- Sabah**, “Cemal Gürsel’den tarihi Menderes İtirafı”, 14.4.2015,
(Çevrimiçi),
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/04/14/cemal-gurselden-tarihi-menderes-itarafi>,
Erişim Tarihi: 24.1.2020.
- Sabah**, “İnönü: Adnan Bey’e dokunmayın”, 17.9.2010, (Çevrimiçi),
<https://www.sabah.com.tr/gundem/2010/09/17/inonu-adnan-beye-dokunmayin>,
Erişim Tarihi: 25.2.2020.
- Sabit, Selim: “Ada kumandanının gayretleri”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4191, 25.7.1969, s. 5.
- Sabit, Selim: “Lehte, aleyhte son çabalar”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4189, 23.7.1969, s. 5.

- Sabit, Selim: “Yaprak dökümü ve son toplantımız”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4196, 30.7.1969, s. 5.
- Sançar, Necdet: “Alparslan Türkeş”, **Ötüken**, Sayı: 9, Eylül 1969, s. 8-9.
- Sançar, Nejdet: “Aşırı Particilik”, **Toprak**, Sayı: 69, 1.8.1960, s. 5.
- Sançar, Nejdet: “1944’te Türkçülüğü Hançerlemek İsteyenler Kimlerdi?”, **Ötüken**, Yıl: 11, Sayı: 5, Mayıs 1974, s. 3,4.
- Sançar, Nejdet: “Birlik Ruhu”, **Toprak**, C. VI, Yıl: 6, Sayı: 68, 1.7.1960, s. 3,4.
- Sançar, Nejdet: “Komünizmin Türkiye’deki Başarısı”, **Bozkurt**, Sayı: 44, 15.2.1976, s. 8-9.
- Sançar, Nejdet: “Nejdet Sançar’ın Atatürk Yurdu’ndaki Konferansının Tam Metni”, **Devlet**, Yıl: 2, Sayı: 69, 27.7.1970, s. 9.
- Sançar, Nejdet: “Osman Sabri Adal’a AÇIK MEKTUP”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 9, 23.3.1962, s. 7,14.
- Sançar, Nejdet: “Türkçülük ve Anadoluculuk”, **Ötüken**, Sayı: 7, Temmuz 1972, s. 12,13.
- Sançar, Nejdet: “Türkçülük ve Masonluk”, **Ötüken**, Sayı: 9, Eylül 1969, s. 3.
- Sançar, Nejdet: “Türkiye’de Fikir Partileri”, **Ötüken**, Sayı: 20, 16.8.1965, s. 3.
- Sançar, Nejdet: “Yarınki Türkiye İçin”, **Toprak**, Sayı: 82, Eylül 1961, s. 5,6.
- Sançar, Nejdet: “Yerli Kızıkların İhaneti”, **Toprak**, C. VIII, Yıl: 8, Sayı: 8, 5.8.1962, s. 3.
- Saran, Ali Kemâl: “Şeriatın Memmetçik’e mükâfatı olarak: Şehitlik”, **Vesika**, Sayı: 9, 1.4.1976, s. 22-24.
- Sarıbay, Ali Y.: **Türkiye’de Modernleşme Din ve Parti Politikası: ‘Millî Selâmet Partisi Örnekolayı’**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1985.
- Sarıca, Murat: **100 Soruda Fransız İhtilâli**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1970.
- Savran, Sungur: **Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri Cilt: I 1908-1980**, 4. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2016.
- Sebil**, “163. Madde”, C. II, Sayı: 80, 8.7.1977, s. 10.
- Sebil**, “MTTB 63 Yaşında”, C. III, Sayı: 154, 8.12.1978, s. 12.
- Sebilürreşad**, “Büyük Üstad: Said Nur”, C. XIII, Sayı: 306, Mart 1960, s. 87,91.

- Sebilürreşad,** “Milli Birlik Komitesinin Hedefi: Ahlâklı ve iymanlı vatandaş yetiştirmektir”, C. XIII, Sayı: 311, Temmuz 1960, s. 163.
- Sebilürreşad,** “Resmi Tebliğ: Dine hiç bir suretle müdahale edilemez”, C. XIII, Sayı: 311, Temmuz 1960, s.162.
- Sebük, Mehmet Ali: “Ali Fuat Hoca”, **Tercüman**, Yıl: 6, Sayı: 1983, 26.4.1967, s. 2.
- Selâmî, Ahmed: “Darülislam Darülharb”, **Şura**, Sayı: 37, 2.10.1978, s. 3.
- Selim, Fatih: “Komünizm ve Karşı Olmak (2)”, **Hicret**, Sayı: 4, 8.10.1979, s. 6-7.
- Sencer, Muzaffer: **Türkiye’de Siyasal Partilerin Sosyal Temelleri**, İstanbul, Geçiş Yayınları, 1971.
- Serbestiyet,** Kurt, Ümit: “Organik toplum fikri”, 3.5.2017, (Çevrimiçi), <https://serbestiyet.com/yazarlar/organik-toplum-fikri-17188/>, Erişim Tarihi: 17.8.2020.
- Serdengeçti, O. Yüksel: “Körlük – Nankörlük”, **Millî Hareket**, Sayı: 12, 12.7.1967, s. 8-9.
- Sevilgen, M. Gündüz: **MSP’de Dört Yıl (1973-1977)**, Ankara, Yüksel Matbaası, 1980.
- Sevinç, Necdet: “Mim”, **Hergün**, 4.6.1976, s. 3.
- Seyhan, Dünder: **Gölgedeki Adam**, İstanbul, Nurettin Uycan Matbaası, 1966.
- Se-Ka [Sezai Karakoç]: “Seçimin Yorumu”, **Büyük Doğu**, C. XII, Yıl: 22, Sayı: 6, 27.10.1965, s. 9.
- Smith, Anthony D.: **Millî Kimlik**, Çev. Bahadır Sina Şener, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Sofuoğlu, M. Zeki: “Komünizmle Mücadelede Yanlış bir Usûl”, **Ötüken**, Sayı: 30, Haziran 1966, s. 3.
- Son Havadis,** “Adalet Partisinin İstanbul teşkilâtı bugün açıklanıyor”, Yıl: 10, Sayı: 219, 3.3.1961, s. 5.
- Son Havadis,** “Af kanunu çok eksiktir”, Yıl: 14, Sayı: 2126, 22.7.1966, s. 1.
- Son Havadis,** “Af süratle çıkmalıdır”, Yıl: 14, Sayı: 2114, 10.7.1966, s. 1.
- Son Havadis,** “Anayasa Bir Tabu Değildir”, Yıl: 17, Sayı: 4538, 12.7.1970, s. 1.
- Son Havadis,** “ “AP Demokrat Partinin Devamıdır,,”, Yıl: 17, Sayı: 5856, 17.4.1974, s. 1,7.

- Son Havadis,** “Bayar: <<Ümidimi Muhafaza Ediyorum>>”, Yıl: 16, Sayı:4152, 16.6.1969, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Bayar nihayet tahliye edildi”, Yıl: 12, Sayı: 1518, 8.11.1964, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Butto’yu da Menderes gibi astılar”, Yıl: 19, Sayı: 7794, 5.4.1979, s. 3.
- Son Havadis,** “Cemal Madanoğlu Tevkif Edildi”, Yıl: 17, Sayı: 4956, 7.9.1971, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Cenazelerin ailelerine teslim kararı 1967 yılında alındı”, Yıl: 17, Sayı: 5835, 27.3.1974, s. 1.
- Son Havadis,** “Demirel “AP Siyasi hakları iade edilenlerin yuvasıdır” ”, Yıl: 17, Sayı: 5847, 8.4.1974, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Demirel: Bizde bolluk bunlarda yokluk var”, Yıl: 19, Sayı: 7846, 27.5.1979, s. 1,10.
- Son Havadis,** “Demirel: “Davamız Milleti Söz Sahibi Yapma Davasıdır,,”, Yıl: 17, Sayı: 4576, 24.2.1973, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Demirel: En Büyük Gücün Millet Olduğuna İnanıyoruz”, Yıl: 17, Sayı: 5525, 19.4.1973, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Demirel: “Hesap Vereceğimiz Yegane Mercî Millettir,, Dedi”, Yıl: 17, Sayı: 4574, 22.2.1973, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Demirel: İhtilallerin Açtığı Yaralar Harp Yaralarından Daha Derindir”, Yıl: 17, Sayı: 6082, 19.12.1974, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Demirel: “Millet ve Ordu maceracıların karşısına birlikte çıkacaktır,, ” Yıl: 17, Sayı: 4504, 8.6.1970, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Demirel: Seçilmemiş Heyetler Milli İradeyi İfade Etmez”, Yıl: 17, Sayı: 5355, 16.10.1972, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Demirel <<Siyasî hakların iadesine herkesten çok taraftarız>> dedi”, Yıl: 16, Sayı: 4153, 17.6.1969, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Fatin Rüştü Zorlu ile Hasan Polatkan Bugün Anılıyor...”, Yıl: 16, Sayı: 6613, 16.9.1976, s. 1,7.
- Son Havadis,** “ “Fesadı Kesmeğe Mecburuz,,”, Yıl: 14, Sayı: 2073, 30.5.1966, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Gazetemiz Mensupları İçin 100 Sene Hapis İsteniyor”, Yıl: 15, Sayı: 2593, 14.11.1967, s. 1,7.

- Son Havadis,** “Göklerin ”Menderes” i”, Yıl: 16, Sayı: 6633, 12.10.1976, s. 1.
- Son Havadis,** “Gölge Etmeyin”, Yıl: 17, Sayı: 5215, 28.5.1972, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Hükümet İstifa Etti”, Yıl: 17, Sayı: 4777, 13.3.1971, s. 1,7.
- Son Havadis,** “İdamcılar ve yarıdakçıları...”, Yıl: 15, Sayı: 2186, 21.9.1966, s. 1.
- Son Havadis,** “İdamların tasdik ve infazı millî menfaatlere aykırıdır”, Yıl: 16, Sayı: 4134, 29.5.1969, s. 1,7.
- Son Havadis,** “İnönü Acele Seçim İstedi”, Yıl: 17, Sayı: 4780, 16.3.1971, s. 1,7.
- Son Havadis,** “İsmet Paşa’nın Mektubu”, Yıl: 16, Sayı: 4135, 30.5.1969, s. 1.
- Son Havadis,** “Kur’an Türkçe okunarak Türkçe yazılabilmelidir”, Yıl: 9, Sayı: 71, 5.10.1960, s. 1,5.
- Son Havadis,** “Mecliste, Tedbirler Kanununun kaldırılması kabul edildi”, Yıl:16, Sayı: 4104, 29.4.1969, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Menderes Haftası İlan Edildi”, Yıl: 17, Sayı:7122, 9.9.1977, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Menderes, Zorlu ve Polatkan’ın Naaşı Ailelerine Teslim Ediliyor”, Yıl: 17, Sayı: 5833, 25.3.1974, s. 1,7.
- Son Havadis,** “ “Menderes’i anma” toplantısında Celâl Bayar’da hazır bulundu”, Yıl: 17, Sayı:7135, 22.9.1977, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Millet ve Ordu Demokrasiden Yana”, Yıl: 17, Sayı: 4783, 19.3.1971, s. 1.
- Son Havadis,** “Milleti, milletsiz idare etmek mümkün değildir”, Yıl: 17, Sayı: 5361, 22.10.1972, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Muhtıranın Ortaya Çıkardığı Gerçekler”, Yıl: 17, Sayı: 4781, 17.3.1971, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Naaşlar ” Af,, tan sonra nakledilecek”, Yıl: 17, Sayı: 5834, 26.3.1974, s. 1,7.
- Son Havadis,** “ “Otoritenin Kaynağı Millet Olmalıdır” ”, Yıl: 17, Sayı: 5271, 24.7.1972, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Prof. Başgil İnönü Hükûmetini itham etti”, Yıl: 14, 1703, 16.5.1965, s. 1,7.

- Son Havadis,** “Senato 27 Mayıs Bayramını kabul etti...”, Yıl: 12, Sayı: 963, 10.4.1963, s. 1,5.
- Son Havadis,** “Siyasi Haklar İade Edildi”, Yıl: 16, Sayı: 4294, 5.11.1969, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Siyasi Haklar Verildi”, Yıl: 16, Sayı: 4296, 7.11.1969, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Şahadetlerinin 16. Yılında Menderes, Zorlu ve Polatkan anılıyor”, Yıl: 17, Sayı: 7128, 15.9.1977, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Şehit Menderes”, Yıl: 17, Sayı: 6260, 17.9.1975, s. 1.
- Son Havadis,** “Tarihi İhanet”, Yıl: 16, Sayı: 4391, 12.2.1970, s. 1.
- Son Havadis,** “Tedbirler kanunu için Mecliste ne dediler...”, Yıl: 16, Sayı: 3045, 16.11.1968, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Tedbirler Kanunu kalkmadıkça tarih doğru yazılamayacaktır”, Yıl: 16, Sayı: 3042, 13.11.1968, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Tedhiş Çetesi MDO’nun iç yüzünü açıklıyoruz”, Yıl: 15, Sayı: 2340, 24.2.1967, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Temellilerin Dokunulmazlığı”, Yıl: 17, Sayı: 4544, 18.7.1970, s. 1.
- Son Havadis,** “Türk Demokrasisi 30 Yaşında”, Yıl: 20, Sayı: 7975, 14.5.1980, s. 1,6.
- Son Havadis,** “Türk Silâhlı Kuvvetleri milletin ta kendisidir”, Yıl: 16, Sayı: 4178, 12.7.1969, s. 1,7.
- Son Havadis,** “Ücra bir adaya değil halkın kalbine gömüldü”, Yıl: 17, Sayı: 6260, 17.9.1975, s. 1.
- Son Havadis,** Yıl: 16, Sayı: 6614, 17.9.1976, s. 1.
- Son Havadis,** Yıl: 17, Sayı: 1706, 4.5.1977, s. 1.
- Son Havadis,** Yıl: 17, Sayı: 1730, 27.5.1977, s. 1.
- Son Havadis,** “Ziya Butto’yu neden astırdı?”, Yıl: 19, Sayı: 7804, 15.4.1979, s. 2.
- Son Havadis,** “Zorlu ve Polatkan’ı anıyoruz”, Yıl:17, Sayı: 4604, 16.9.1970, s. 1,7.
- Soysal, İlhami: “12 Eylül Sonrasının Başlıca Partileri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VIII, İstanbul, İletişim Yayınları,

t.y., s. 2132-2140.

- Soysal, Murat: “Barış Gönüllüleri ve Türkiye’deki Faaliyetleri”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 56, Bahar 2015, s. 113-146.
- Soysal, Mümtaz, Fazıl Sağlam: “Türkiye’de Anayasalar”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 18-52.
- Sözeri, M. Sabri: “Dünya Ordularında Din Eğitimi Teşkilatı...”, **Tercüman**, Yıl: 5, Sayı: 1619, 22.4.1966, s. 2.
- Sözeri, M. Sabri: **Mehmetçiğe Din Dersleri: İman, İbâdet, Ahlâk**, İstanbul, Fakülteler Matbaası, 1965.
- Subaşı, Necdet: **Ara Dönem Din Politikaları**, 2. bs., İstanbul, Tezkire Yayıncılık, 2017.
- Subaşı, Necdet: “1960 Öncesi İslamî Neşriyat: Sindirilme, Tahayyül ve Tefekkür”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 217-235.
- Subaşı, Necdet: **Din Sosyolojisi**, 2. bs., İstanbul, Dem Yayınları, 2017.
- Sunay, Cengiz: “27 Mayıs Ne idi?”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 101, Bahar 2010, s. 5-16.
- Sunay, Cengiz: “27 Mayıs ve Küfür Edebiyatı”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 101, Bahar 2010, s. 42-68.
- Şahin, Ahmed: “Komünizm Karşısında İslam”, **Yeni Asya**, Yıl: 2, Sayı: 490, 30.6.1971, s. 2.
- Şahin, Ahmed: “M.S.P.’yi daha kimler ikaz ediyor?”, **Yeni Asya**, Yıl: 5, Sayı: 1510, 2.5.1974, s. 2.
- Şahiner, Necmettin: “Bediüzzaman’ın mezarı parçalanıyor”, **Yeni Asya**, Yıl: 5, Sayı: 1557, 18.6.1974, s. 6.
- Şahiner, Necmettin: “ “Benim kabrimi hiç kimse bilmemeli,,”, **Yeni Asya**, Yıl: 5, Sayı: 1559, 20.6.1974, s. 6.
- Şaylan, Gencay: “Cumhuriyet Bürokrasisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 298-308.
- Şaylan, Gencay: “Ordu ve Siyaset; Bonapartizmin Siyasal Kültürü”, **Bahri Savcı’ya Armağan**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: 7, 1988, s. 449-459.

- Şen, Serdar: **Silahlı Kuvvetler ve Modernizm**, 3. bs., İstanbul, Su Yayınları, 2010.
- Şener, Mustafa: “Baskı Grupları”, **Siyaset Bilimi**, Haz. Gökhan Atılğan, E. Attila Aytekin, 7. bs., İstanbul, Yordam Kitap, 2018, s. 253-265.
- Tanör, Bülent: **Anayasal Gelişme Tezleri**, 3. bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2013.
- Tanör, Bülent: **İki Anayasa 1961 ve 1982**, İstanbul, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 1986.
- Tanör, Bülent: **Siyasi Düşünce Hürriyeti ve 1961 Türk Anayasası**, İstanbul, Öncü Kitabevi, 1969.
- Tarman, Hasan Basri: “Açık Mektup”, **İslam**, C. IV, Sayı: 1, s. 9.
- Taşer, Dündar: “Çözülen İhtilâl”, **Millî Hareket**, Sayı: 8, Mart 1967, s. 10-11.
- Taşer, Dündar: “Fesadın ittifakı çabuk gelişti”, **Millî Hareket**, Sayı: 9, Nisan 1967, s. 12-13.
- Taşer, Dündar: “İhtilâl ve Sonrası”, **Millî Hareket**, Sayı: 10, Mayıs 1967, s. 12.
- Taşer, Dündar: “Kayırma ve Doyurma İttifakı”, **Devlet**, Sayı: 38, 22.12.1969, s. 12.
- Taşer, Dündar: “Sipahilik – Ordu Yardımlaşma ve Solcular”, **Devlet**, Sayı: 20, 18.8.1969, s. 12.
- Taşer, Dündar: “Siz Değil misiniz?”, **Devlet**, Yıl: 2, Sayı: 69, 27.7.1970, s. 12.
- Taşer, Dündar: “27 Mayıs’ın düşündürdükleri”, **Devlet**, Yıl: 3, Sayı: 113, 31.5.1971, s. 12.
- Taşkın, Yüksel: “Anti-Komünizm ve Türk Milliyetçiliği: Endişe ve Pragmatizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 618-634.
- Taşkın, Yüksel: **Anti-Komünizmden Küreselleşme Karşıtlığına: Milliyetçi Muhafazakâr Entelijansiya**, 2. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013.
- Taşkın, Yüksel: “Milliyetçi Muhafazakârlık Çözülürken Merkez Sağ’da Miras Kavgası ve AKP’nin İmkanları”, **AKP: Yeni Merkez Sağ mı?**, Haz. Ümit Kurt, Söyleşiyi yapan: Ümit Kurt- Selami İnce, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009, s. 131-156.
- Taşkın, Yüksel: “The Conservative Populist Misrepresentation of Turgut

Özal: Seeking Legitimacy for the Conservative Elite”,
International Journal of Turkish Studies, Vol. 18, No: 1/2,
2012, s. 62-79.

- Taşkın, Yüksel: “Türkiye’de Sağcılık: Bir Kavramın Yerleşme Tarihini Anlamak...”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, Ed. Ömer Laçiner, C. IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 451-473.
- Taşkın, Yüksel: “Türkiye’de Sınıfsal Yeniden Yapılanma, AKP ve Muhafazakâr Popülizm”, **AKP: Yeni Merkez Sağ mı?**, Haz. Ümit Kurt, Ankara, Dipnot Yayınları, 2009, s. 157-180.
- Taylak, Muammer: **27 Mayıs ve Türkeş**, 2. bs., Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1977.
- Tekin, Yusuf,
Birol Akgün: “İslâmcılar-Demokrasi İlişkisinin Tarihî Seyri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 652-663.
- Tellal, Erel: “SSCB’yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Ed. Baskın Oran, C. I: 1919-1980, 13. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 499-521.
- Tercüman**, “İdamların sorumlusu Talât Aydemir’dir”, Yıl: 26, Sayı: 9198, 4.10.1987, s. 9.
- Tercüman**, “Ordu Yardımlaşma Kurumu’nun Varlığı 1,3 Milyara Ulaştı”, Yıl: 12, Sayı: 4198, 26.5.1973, s. 1,7.
- Tercüman**, “Tabîî Senatörlük, iktidar için CHP’nin ödediği ücrettir”, Yıl: 5, Sayı: 1651, 24.5.1966, s. 1,7.
- Tercüman**, “TÜRKEŞ: <<Huzursuzluğun kaynağı tabii senatörlerdir>>”, Yıl: 8, Sayı: 2735, 28.5.1969, s. 1,7.
- Tercüman**, “27 Mayıs’ta MTTB’ne söz hakkı verilmedi”, Yıl: 5, Sayı: 1655, 28.5.1966, s. 1.
- Tilly, Charles: **Zor, Sermaye ve Avrupa Devletlerinin Oluşumu: 990-1992**, Çev. Kudret Emiroğlu, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.
- Timurtaş, Faruk K.: “Mayıs ayı bayramları”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 1729, 26.5.1977, s. 2.
- Timurtaş, Faruk K.: “TRT ve Tarafsızlık”, **Tercüman**, Yıl: 8, Sayı: 2698, 21.4.1969, s. 1,9.
- Timurtaş, Faruk K.: “27 Mayıs İnkılâbını Hazırlayan Sebepler”, **Toprak**, Sayı: 69, 1.8.1960, s. 10-11.

- Tohum,** “Niçin Fetih Sayısı?”, C. VIII, Sayı: 88, Haziran 1975, s. 3.
- Tokay, A. Gül: “II. Meşrutiyet Dönemi Dış İlişkileri: 1908-1914”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der. Faruk Sönmezoğlu, 3. bs., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 35-56.
- Topçu, Nurettin: “Başgil”, **Hareket**, C. V, Sayı: 17, Mayıs 1967, s. 5-6.
- Topçu, Nurettin: “Demokrasi ve İnsan”, **Hareket**, C. V, Sayı: 40, Nisan 1969, s. 4-6.
- Topçu, Nurettin: “Devlet İradesi”, **Hareket**, C. V, Sayı: 14, Şubat 1967, s. 16-17.
- Topçu, Nurettin: “Milliyetçiliğimizin Esasları”, **Hareket**, C. V, Sayı: 73, Ocak 1972, s. 21-29.
- Toplu, Abdülhadi: **Anayasa’da Milliyetçilik Mücadelesi**, Ankara, Töre-Devlet Yayınevi, 1976.
- Toprak,** “Menderes’in Son Ümidi Moskova mı İdi?.” C. VI, Yıl: 6, Sayı: 68, 1.7.1960, s. 19.
- Toprak,** “Milletin Aradığı Gençlik”, Sayı: 82, Eylül 1961, s. 6.
- Toprak,** “27 Mayıs İnkılâbı”, Sayı: 67, 1.6.1960, s. 12.
- Toprak, Binnaz: “Dinci Sağ”, Çev. Nail Satlıgan, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Irvin C. Schink, E. Ahmet Tonak, 6. bs., İstanbul, Belge Yayınları, 2013, s. 359-385.
- Toprak, Zafer: “Aydın, Ulus-Devlet ve Popülizm”, **Türk Aydın ve Kimlik Sorunu**, Haz. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995, s. 39-81.
- Toprak, Zafer: “Popülizm ve Türkiye’deki Boyutları”, **Tarih ve Demokrasi - Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, İstanbul, Cem Yayınevi, Üniversite Öğretim Üyeleri Birliği Derneği, 1992, s. 41-65.
- Tosçuoğlu, A. Selâmi: “İhtilâl Çığırını Açıldı Bir Kere...”, Yıl: 4, Sayı: 1171, **Bugün**, 1.6.1970, s. 5.
- Tosun, Tanju: **Türk Parti Sisteminde Merkez Sağ ve Merkez Solda Parçalanma**, İstanbul, Boyut Kitapları, 1999.
- TRT Haber,** “Demokrasi Şehitleri Anılıyor”, 17.9.2013, (Çevrimiçi), <https://www.trthaber.com/haber/gundem/demokrasi-sehitleri-aniliyor-101114.html>, Erişim Tarihi: 23.12.2019.
- Tuğal, Cihan: **Pasif Devrim: İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi**, Çev. Ferit Burak Aydar, 3. bs., İstanbul, Koç Üniversitesi

Yayınları, 2014.

- Tuğcu, Ahmet: “Anadoluculuk mu, Türklük Düşmanlığı mı?”, **Ötüken**, Sayı: 7, Temmuz 1972, s. 13-14.
- Tuğluoğlu, Fatih: “27 Mayıs’ı Restore Etme Projesi: Tedbirler Kanunu (1962)”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, Sayı: 35, Haziran 2019, s. 1-26.
- Tuna, Orhan: “Hadiselerin Tahlili”, **Toprak**, C. VI, Yıl: 6, Sayı: 68, 1.7.1960, s. 5.
- Tuna, Orhan: “Münevver Ahlâkı”, **Toprak**, Sayı: 69, 1.8.1960, s. 7.
- Tunaya, Tarık Zafer: **İslamcılık Akımı**, y.y., Simavi Yayınları, 1991.
- Tuncalp, Enver: “İnkılâp Hükümeti”, **Toprak**, Sayı: 69, 1.8.1960, s. 6.
- Tunçay, Mete: “Laiklik”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II-III, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 570-578.
- Tunçay, Mete: “Siyasal Gelişmenin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 1967-1990.
- Tunçay, Mete: “Türkiye Cumhuriyeti’nde Siyasal Düşünce Akımları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, İstanbul, İletişim Yayınları, t.y., s. 1924-1928.
- Turan, İlter: “Politicians: Populist Democracy”, **Turkey and the West: Changing Political and Cultural Identities**, Ed. Metin Heper, Ayşe Öncü, Heinz Kramer, London-New York, I.B. Tauris, 1993, s. 116-141.
- Turan, İlter: “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, **Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ed. Ersin Kalaycıoğlu, Ali Yaşar Sarıbay, 5. bs., Bursa, Sentez Yayıncılık, 2014, s. 479-512.
- Tutanak Dergisi**, Birleşim: 72, Dönem: 9, C. VII.
- Tümtürk, İsmet: “Mahkûmların emekli maaşları”, **Millî Yol**, Yıl: 1, Sayı: 3, 9.2.1962, s. 10,14.
- Türe, İlknur: “Türkiye’de Anayasa Mahkemesinin Oluşturulma Süreci ve 1961 Anayasası”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 101, Bahar 2010, s. 80-87.
- Türk, Cezmi: “Kalkınmanın Şartları”, **Toprak**, C. VIII, Yıl: 8, Sayı: 9-10, 10.10.1962, s. 1.

- Türkdoğan, Orhan: “Milliyetçi Hareket Partisi’nin Anatomisi 4”, **Devlet**, Sayı: 20, 18.8.1969, s. 6-7.
- Türkdoğan, Orhan: “Milliyetçi Hareket Partisi’nin Anatomisi 5”, **Devlet**, Sayı: 21, 25.8.1969, s. 6-7.
- Türk Sağı: Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri,** Der. İnci Özkan Kerestecioğlu, Güven Gürkan Öztan, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2016.
- Türkeş, Alparslan: **Türkiye’nin Meseleleri**, İstanbul, Kutluğ Yayınları, 1977.
- Türkeş, Alparslan: **27 Mayıs, 13 Kasım, 21 Mayıs ve Gerçekler**, 2. bs, İstanbul, Dokuz Işık Yayınevi, 1977.
- Türkiye Devrim Diyanet Sitesi Yaptırma Derneği Ana Tüzüğü,** Ankara, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, 1964.
- Türköne, Mümtaz’er: “İdeolojik İslâm”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 16, Güz 1991, s. 57-64.
- Türköne, Mümtaz’er: **İslamcılığın Doğuşu**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1991.
- T24 Bağımsız İnternet Gazetesi,** “Celal Bayar’ın torunu Emine Gürsoy Naskali: Oktay Ekşi Utanmalı”, 1.7.2011, (Çevrimiçi), <https://t24.com.tr/haber/celal-bayar-in-torunu-emine-gursoy-naskali-oktay-eksi-utanmali,154077>, Erişim Tarihi: 19.7.2019.
- T24 Bağımsız İnternet Gazetesi,** “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Adaletle olan güvenin sarsıldığı bir toplumda barış, huzur ve istikrar da kalmaz”, 30.5.2019, (Çevrimiçi), <https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskani-erdogan-yargiya-ve-kararlarina-guveni-en-ust-duzeye-cikarmak-onceligimiz,823808>, Erişim Tarihi: 31.5.2019.
- Uraz, Abdullah: “1961 Anayasasını bazı profesörler işlerine gelen yöne çektiler”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5471, 19.2.1973, s. 4.
- Uraz, Abdullah: “1961 Anayasasının üzerinde düşünmek zorundayız”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5469, 17.2.1973, s. 4.
- Uraz, Abdullah: **1970 Sîyasi Buhranı ve İcüyü**, İstanbul, Son Havadis Yayınları, 1970.
- Uraz, Abdullah: “Butto...”, **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı: 7794, 5.4.1979, s. 3.
- Uraz, Abdullah: “Cevdet Sunay kanaatini değiştirip siyasî hakların iadesine karşı cephe alıyor”, **Son Havadis**, Yıl: 16, 4177, 11.7.1969, s. 1,6.
- Uraz, Abdullah: **12 Mart’a Doğru Devlet Organları ve Demokratik**

Kuruluşlar, Türkiye Ticaret, Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Yayını, Ankara, 1973.

- Uraz, Abdullah: “Orduda Huzursuzluk Su Yüzüne Çıkıyor”, **Son Havadis**, Yıl: 16, 4176, 10.7.1969, s. 1,6.
- Uraz, Abdullah: “Ölümsüz Menderes”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 6260, 17.9.1975, s. 2.
- Uraz, Abdullah: “Reaksioner olmak yerine soğukkanlı olmak gerekirdi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı, 5470, 18.2.1973, s. 4.
- Uraz, Abdullah: “Ve Netice....”, **Son Havadis**, Yıl: 16, Sayı: 4180, 14.7.1969, s. 1,6.
- Uraz, Yalçın: “Menderes Haftası”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 7132, 19.9.1977, s. 2.
- Uraz, Yalçın: “27 Mayıs’ın ardından”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 6151, 31.5.1975, s. 2.
- Ülküsal, Müstecib: “Son İnkılâp ve Dış Türkler”, **Toprak**, C. VI, Yıl: 6, Sayı: 68, 1.7.1960, s. 8,9.
- Ünsal, Fatma Bostan: “Mehmet Akif Ersoy”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 72-89.
- Ünsaldı, Levent: “Ordu, Yeniden...”, **Toplumsal Tarih**, Sayı: 273, Eylül 2016, s. 64-69.
- Üskül, Zafer: **Siyaset ve Asker**, 2. bs., Ankara, İmge Kitabevi, 1997.
- Üstel, Füsün: **“Makbul Vatandaşın” Peşinde**, 6. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014.
- Vaner, Semih: “Ordu”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Der. Irvin C. Schink, E. Ahmet Tonak, 6. bs., İstanbul, Belge Yayınları, 2013, s. 387-431.
- Vergin, Nur: **Siyasetin Sosyolojisi**, 11. bs., İstanbul, Doğan Kitap, 2014.
- Vesika**, “Ordu Lâik ha..!”, Sayı: 9, 1.4.1976, s. 16-19.
- Yahya, Ekrem: “Türkiye’de Edebi Yayınlarımızda 1960 Sonrası”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 680, 3.12.1974, s. 6.
- Yalçın, Süleyman: **Aydınlar Ocağı ve Türk-İslâm Sentezi**, Aydınlar Ocağı, 1970.
- Yalçın, Yılmaz: “Mehmed’in imanını sökmek haddiniz değil”, **Vesika**, Sayı: 9,

1.4.1976, s. 20,21.

- Yalnız Demokrat,** Haz. İhsan Dağı, Fatih Uğur, İstanbul, Timaş Yayınları, 2009.
- Yanık, Aybars,
Tanıl Bora: “Altmışlı Yıllarda Türkiye’nin Siyasî Düşünce Hayatı”,
Türkiye’nin 1960’lı Yılları, Haz. Mete Kaan Kaynar, İstanbul,
İletişim Yayınları, 2017, s. 275-300.
- Yardımcı, Celâl: “Gerçek Millî Bayramlar”, **Tercüman**, Yıl: 7, 2367, 19.5.1968,
s. 2.
- Yardımcı, Celâl: “Tedbirler Kanunu ve A.P.’nin Mesuliyeti”, **Tercüman**, Yıl: 6,
Sayı: 2008, 21.5.1967, s. 2.
- Yaşar, M. Emin: “Dergâh’tan Parti’ye, Vakıftan Şirkete Bir Kimliğin Oluşumu ve
Dönüşümü: İskenderpaşa Cemaati”, **Modern Türkiye’de Siyasi
Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul,
İletişim Yayınları, 2014, s. 323-340.
- Yavuz, M. Hakan: **Erbakan’dan Erdoğan’a: Laiklik, Demokrasi, Kürt Sorunu
ve İslam**, Çev. Leman Adalı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011.
- Yavuz, M. Hakan : “Millî Görüş Hareketi: Muhalif ve Modernist Gelenek”, **Modern
Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C.
VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 591-603.
- Yavuz, M. Hakan: “Towards an Islamic Liberalism?: The Nurcu Movement and
Fethullah Gülen”, **Middle East Journal**, Vol. 53, No: 4,
Autumn 1999, s. 584-605.
- Yeni Asya,** “Adli Murakabe Hükümdarlığı”, Yıl: 3, Sayı: 757, 2.4.1972, s.
1,7.
- Yeni Asya,** “Ecevit, AP iktidarlarının 27 Mayıs’ı yıprattığını söyledi!..”,
Yıl: 11, Sayı: 3691, 27.5.1980, s. 1,7.
- Yeni İstiklal,** “Artık hatırlatmak sırası gelmiştir”, Sayı: 101, 21.11.1962, s. 2.
- Yeni İstiklal,** “27 Mayıs”, Sayı: 24, 31.5.1961, s. 1,11.
- Yeni İstiklal,** “Yeni İnönü”, Sayı: 65, 17.5.1962, s. 1,8.
- Yeni İstiklal,** “Türkçe Ezan Meselesi M. B.K. de İlgi Görmedi”, Sayı: 11,
1.3.1961, s. 1.
- Yeni İstiklal,** “Geciken Gerekçe”, Sayı: 63, 3.5.1962, s. 1.
- Yeni İstiklal,** “Asıl Zinde Kuvvet İslamiyet”, Sayı: 168, 28.10.1964, s. 1,12.
- Yeniden Milli Mücadele,** “Butto: Türkiye’deki Huzursuzluğun Kaynağı 1960’daki

- İdamlardır”, C. X, Sayı: 470, 6.2.1979, s. 11.
- Yeniden Millî Mücadele,** “Kara Kuvvetlerimizin 608. Kuruluş Yıldönümü Kutlanıyor”, Yıl: 2, Sayı: 73, 22.6.1971, s. 8,9,13.
- Yeniden Millî Mücadele,** “Millet ve Ordu”, Yıl: 2, Sayı: 73, 22.6.1971, s. 3,13.
- Yeniden Milli Mücadele,** “27 Mayıs ile 12 Mart”, C. V, Yıl: 5, Sayı: 227, 11.6.1974, s. 15.
- Yetik, Zübeyir: “Bürokratlar”, **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1186, 28.4.1976, s. 3.
- Yetik, Zübeyir: “Particilik de bir şeydir”, **Akıncı Güç**, Sayı: 7, 15.9.1979, s. 6.
- Yetik, Zübeyir: “Ve Madde...”, **Millî Gazete**, Yıl: 4, Sayı: 1083, 16.1.1976, s. 3.
- Yetik, Zübeyir: “Yine 163. madde”, **Millî Gazete**, Yıl: 5, Sayı: 1437, 13.1.1977, s. 3.
- Yetkin, Çetin: **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, 5. bs., Ankara, Kilit Yayınları, 2011.
- 72’ler Hareketi ve Demokratik Parti,** Ankara, Ajans – Türk Matbaacılık Sanayii, 1971.
- Yıldız, Ahmet: **İhtilalin İçinden: Anılar, Değerlendirmeler**, İstanbul, Alan Yayıncılık, 2001.
- Yıldız, Gültekin: ““Sultanın Ordusu”ndan “Askerî Bürokrasinin Devleti”ne”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı: 101, Bahar 2010, s. 108-122.
- Yılmaz, Erdal: “Türk Siyasî Tarihinde Askerî Müdahalelere Bir Örnek: Demokrat Partililere Siyasî Haklarının İadesi Meselesi ve 14-21 Mayıs 1961 Buhranı”, **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları**, C. XVI, Sayı: 32, 2017/2, s. 21-64.
- Yılmaz, Feridun: “Türk Sağ ve Ekonomi Fikri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler**, Ed. Ömer Laçiner, C. IX, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 474-496.
- Yılmaz, Murat: “Darbeler ve İslâmcılık”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, Ed. Yasin Aktay, C. VI, 4. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2014, s. 632-639.
- Yılmaz, Murat: “Dündar Taşer”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, C. IV, 5. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 668-677.
- Yiğit, Ahu: “The Principles of Celal Bayar’s Leadership: Transition from a State Elite to a Political Life”, **International Journal of**

Turkish Studies, Vol. 18, No: 1/2, 2012, s. 81-102.

27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları,

Haz. Cemil Koçak, C. I, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

27 Mayıs Bakanlar Kurulu Tutanakları,

Haz. Cemil Koçak, C. II, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Yön,

“Bildiri”, Yıl: 1, Sayı: 1, s. 12-13.

Yurdoğlu, İhsan:

“12 Mart’ın analizi”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5820, 12.3.1974, s. 2.

Yurdoğlu, İhsan:

“27 Mayıs ve 12 Mart”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5214, 27.5.1972, s. 2.

Yurdoğlu, İhsan:

“27 Mayıs, 12 Mart ve C.Başkanlığı”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 5485, 7.3.1973, s. 2.

Yurdusev, A. Nuri:

“ ‘Uluslararası İlişkiler’ Öncesi ”, **Devlet, Sistem ve Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar**, Haz. İhsan D. Dağı v.d., 14. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2013, s. 15-55.

Yücekök, Ahmet:

100 Soruda Türkiye’de Din ve Siyaset, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1971.

Yücel, Can:

“Asansörle Yükseltilmek İstenen Çukurlar”, **Türk Aydını ve Kimlik Sorunu**, Haz. Sabahattin Şen, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995, s. 415-422.

Yüksel, Hârun:

“Partiler yelpazesindeki değişiklik”, **Millî Gazete**, Yıl: 2, Sayı: 375, 29.1.1974, s. 2,7.

Zeki Velidi Togan’ın Millî Birlik Komitesine Yazdığı 5.11.1960 Tarihli Mektup,

Serkan Akgöz Arşivi.

Weiker, Walter F.:

1960 Türk İhtilâli, Çev. Mete Ergin, Cem Yayınevi, İstanbul, 1967.

EKLER

EK-1: 1960-1980 döneminde siyasi ve askeri liderler

Cumhurbaşkanları

Cemal Gürsel	27 Mayıs 1960 - 28 Mart 1966
Cevdet Sunay	28 Mart 1966 - 28 Mart 1973
Fahri Korutürk	6 Nisan 1973 - 6 Nisan 1980

Başbakanlar

İsmet İnönü	20 Kasım 1961 - 1 Haziran 1962
İsmet İnönü	25 Haziran 1962 - 2 Aralık 1963
İsmet İnönü	25 Aralık 1963 - 13 Şubat 1965
Suat Hayri Ürgüplü	20 Şubat 1965 - 22 Ekim 1965
Süleyman Demirel	27 Ekim 1965 - 22 Ekim 1969
Süleyman Demirel	3 Kasım 1969 - 14 Şubat 1970
Süleyman Demirel	6 Mart 1970 - 12 Mart 1971
Nihat Erim	26 Mart 1971 - 3 Aralık 1971
Nihat Erim	11 Aralık 1971 - 17 Nisan 1972
Ferit Melen	22 Mayıs 1972 - 10 Nisan 1973
Naim Talu	15 Nisan 1973 - 16 Aralık 1973
Bülent Ecevit	26 Ocak 1974 - 16 Eylül 1974
Sadi Irmak	16 Kasım 1974 - 31 Mart 1975
Süleyman Demirel	31 Mart 1975 – 21 Haziran 1977
Bülent Ecevit	21 Haziran 1977 - 3 Temmuz 1977
Süleyman Demirel	21 Temmuz 1977 - 31 Aralık 1977
Bülent Ecevit	5 Ocak 1978 - 17 Ekim 1979
Süleyman Demirel	12 Kasım 1979 - 12 Eylül 1980

Genelkurmay Başkanları

Ragıp Gümüşpala	3 Haziran 1960 - 4 Ağustos 1960
Cevdet Sunay	4 Ağustos 1960 - 16 Mart 1966
A. Cemal Tural	16 Mart 1966 - 16 Mart 1969
Memduh Tağmaç	16 Mart 1969 - 29 Ağustos 1972
Ö. Faruk Gürler	29 Ağustos 1972 - 6 Mart 1973
Semih Sancar	6 Mart 1973 - 7 Mart 1978
A. Kenan Evren	7 Mart 1978 - 1 Temmuz 1983

EK-2: MTTB'nin henüz 27 Mayısçı çizgide olduğu dönemden bir propaganda örneği

Kaynak: Birlik, Yıl: 1, Sayı: 3, 30.8.1960, s. 4.

EK-3: İsmail Kara tarafından da ortaya konulduğu gibi kara çarşafın, Başbakanlık Müsteşarı Alparslan Türkeş'in imzasıyla kaldırılması yönünde DİB'e gönderilen resmi bir belge.

16.9.1960

T. C.
BAŞBAKANLIK
Zat ve Yarı İşleri Umum Müfettişi

H. No. : 3086
U. No. :
Eki :

(22)

Devlet Bakanlığına

Acele

Diyanet İşleri Reisliği:

Türk kadınlarının mahbesi olan kara çarşaftan kurtarılma-
ları mevzuunda, Atatürk İnkilâpları ruhuna uygun olarak halkı ay-
dınlatıcı konuşmalarda bulunan aşağıda isimleri yazılı Müftüler
Başbakanlıkça birer takdirname ile taltif edilmiş ve kendilerine
bildirilmiştir.

Durumun adı geçenlerin şahsı sicillerine işlenmesini ve
keyfiyetin inkilâpların yayılması hususunda, örnek olmak üzere,
teşkilâtınıza tamimen tebliğini rica ederim.

Başbakan Namına
Müsteşar
Kur. Alb.
Alparslan Türkeş

Seyin Bekir Haki Yener
İstanbul Müftüsü

Seyin Mekki Uçışık
Kadıköy Müftüsü

Seyin Mustafa Gökmen
Antalya Müftüsü

Zat. İ. Md. Lüğüne
17.9.960

Sicil
123

Sicillerine
işlenmiş. Sicil
tamamen yazılı işle-
minde yazılıdır.

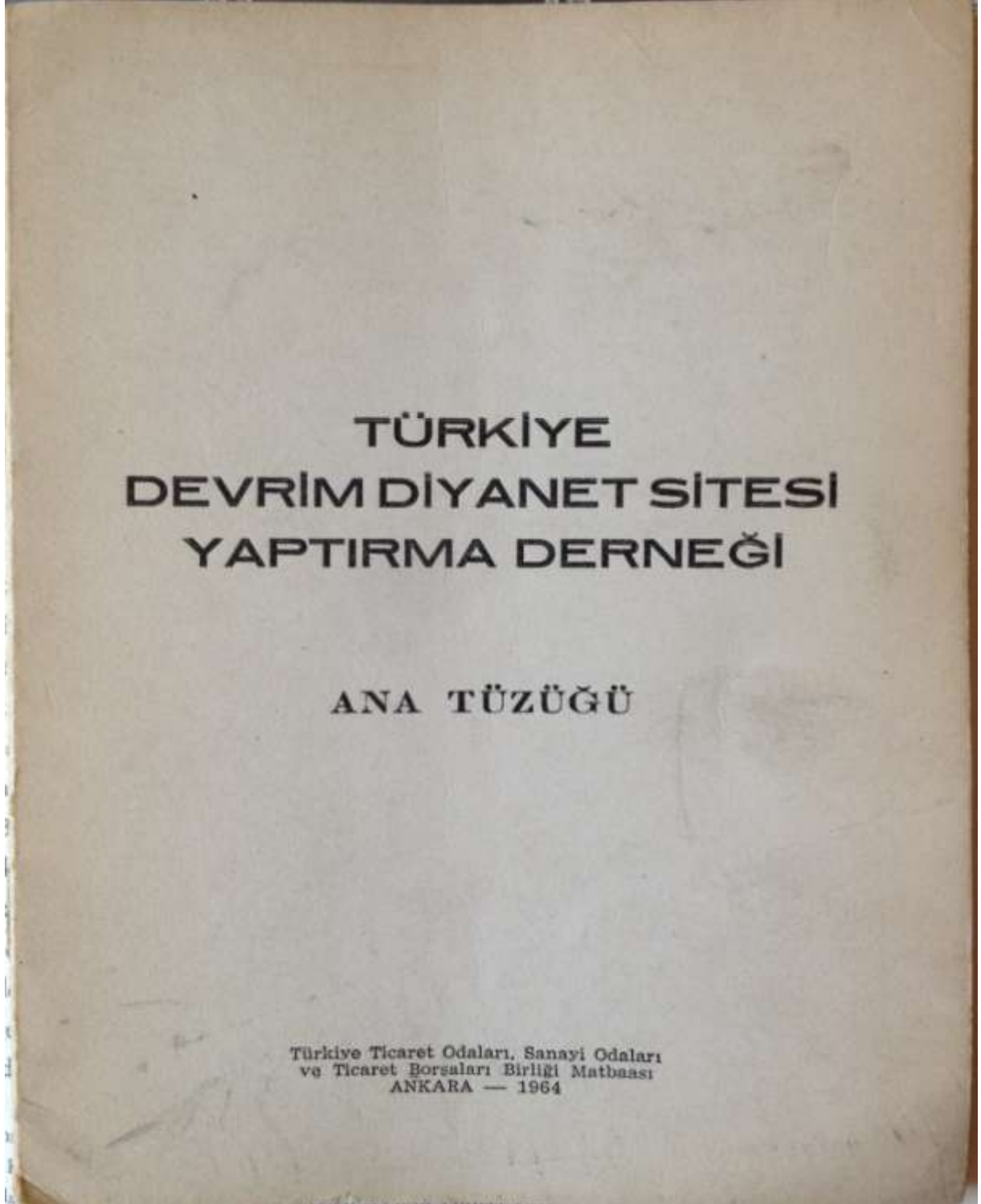
28178

DİYANET İŞLERİ REİSLİĞİ
TARİHİ
17 Eylül 1960

Kaynak: İsmail Kara, Cumhuriyet Türkiye'si'nde Bir Mesele Olarak İslâm 2, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016, s. 166.

Ek-4: Ankara'daki Kocatepe Camii proje isminin değiştirilmesiyle ilgili oluşturulan tüzük

Kaynak: Türkiye Devrim Diyanet Sitesi Yaptırma Derneği Ana Tüzüğü, Ankara, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği Matbaası, 1964.

EK-5: Alparslan Türkeş ve kimi MBK üyelerinin MTTB ziyareti

TÜRKEŞ M. T. T. B. İNDE : — Milli Birlik Komitesi Üyelerinden Başbakanlık Müş-tesarı Alparslan Türkeş, beraberinde M. B. K. üyelerin-den Binbaşı Orhan Kabibay ve Orhan Erkanlı olduğu halde M. T. T. B. ni ziyaretle gençlik temsilcileriyle görüşmüştür. Gençlik teşekküllerinin birleştirilmesi mevzuu üzerinde duran Türkeş, gençlere hitaben heyecanlı bir konuşma yaparak, «Gençlerin faaliyeti bizlere daima ümit ve kuvvet vermektedir. Cumhuriyetin koruyucusu Türk gençliğidir. Gençlik son hâdiselerle hürriyetin de koruyucusu olduğunu ispat etmiştir. Bundan sonra memlekette 27 Mayıs ruhunun azalmadan yayılmasında en büyük rolü gençlerimiz oynayacaklardır. Artık el öpmek, riyakârlık, insanları putlaştırmak yok. İlme fazilete, ahlâka tapmak var. Türk gençliği şuurlu ve temkinli olmalıdır. Mes'alemiz artık bilim olacaktır.» demiştir. Türkeş'in Birliği ziyareti ve yaptığı konuşma, gençlik arasında büyük bir heyecan yaratmış ve Gençliğin Türkeş'e karşı duyduğu hayranlık bu ziyaretten sonra bîs bütün artmıştır. Resimde, Türkeş ve ideal arkadaşları, Birlikte, gençlerle sohbet sırasında görülmektedir.

Kaynak: Birlik, Yıl: 1, Sayı: 3, 30.8.1960, s. 2.

EK-6: Zeki Velidi Togan'ın MBK'ya desteğini bildirdiği bir mektup

İstanbul, 5 Kasım 1960

Millî Birlik Komitesine

Komitenin başkanından birisi tarafından bilvesile yapılan teklif üzerine "Türkiye İlimler Akademisi" hakkında düşüncelerimi yazmam, teklif ettiğimi.

Bu mevzu üzerinde bugün Maarif Vekâletinde görüşülmüş diye duyuldu. Fakat bu Anayasa maddesine verdiğim cevapta belirttiğim gibi, Türkiye İlimler Akademisi de, diğer ileri milletlerin Akademileri gibi Maarif Vekâletine tabi olmayıp, mesela "İktisad Kurumu" gibi müstakil bir Kurum ile Başvekâlete bağlı olmalıdır.

Bu mesele için Vekâletin Eğitim Terbiye Kuruluna, ister müberrak doğrudan doğruş Millî Birlik Komitesine tabi bir heyet tarafından teklif olsun, ben şahsen bu hususta Komitenin faydalı olmak isterdim. Bana 27 Mayıs günü geçtiğin teknik telgramında da belirtmiştim.

Akademiyi kuracak heyet 7 üyeden ibaret olursa minimum üçü, 5 olursa ikisi yeterli olmalıdır. Çimlilik için, dil, matematik ve fizik ilimleri temsil edilirse kifayettir. Aynı Organizasyon Komitesi aynı ilim kapasiteden başka üç Avrupa dili, tarih ve dil için ^{13%} üç, ^{13%} üç dillerinden başka bir de rusya bilmeyi şart kılmak yerinde olur. Neyse ki fizik için bunu çimlilik şart kılınmazsa da, gelecekte onlara da bunu bilmeyi muhtak gerek kılınmalı. Çünkü bugün komşumuz ve millî düşmanımız olan Rusların fizik ve teknik sahada elde ettikleri terakkiyi Avrupa dilleri ve sırasıyla öğrenen bir kimse Türk akademisi asla olamaz. Tarih ve hissiyat sahaları için ise Rus neyriyetinden istifade edenlerin yüksek ilim müessesesinde asla faydalı olmaları. Heyet için

- 1) Dil sahasında üç Avrupa dilini bilen, arapça ve farsçadan başka rusçayı da ilerletmekte olan genç profesörümsü Necmeddin Mansuroğlu vardı, mesleki yakında vefat etti. Çimdi yine Fakültemize mensup bir uzman Janas Ekmekçi isminde bir mesur vardır. Bu işi iyi bilir. Rusçadan da istifade edebiliyor. Bu hususta Türk Dil Kurumu size faydalı olamaz.
- 2) Matematik için Doç. Dr. Orhan İçen iyi bir namzettir diyorlar. Kembric, Göttingen ve Hamburgda mesun, halen Fen Fakültesindedir.
- 3) Fizik için Doç. Dr. Faze Mirsoy'den çok methederek konuşurlar. Londra ve Kembriji'den mesundur, halen Princeton Yüksek Matematik ve Fizik Enstitüsünde çalışmaktadır.
- 4) Tarih sahasında benî layık görmezseniz Dil-Tarih Fakültesinde Prof. Halil İnalcık iyidir. ~~Hakkında~~ Bilgisi çindiki mehdud olanğu gibi rusça ve almanca bilmiyor, arapça ve farsçadan da kıtır, fakat istikbalde bunları elbette öğrenecektir, çok istidatlı bir gençtir. Tarih sahasında Türk Tarih Kurumu size bir münasip namzet gösterebilir.

Tekilat içinde Prof. Fahri İz'den de istifade edilebilir. Yabancı elmlerin devlet bahis mevzuu olursa onlardan da namzetler göstere biliriz.

Zeki Velidi Togan

Kaynak: Zeki Velidi Togan'ın Millî Birlik Komitesine Yazdığı 5.11.1960 Tarihli Mektup, Serkan Akgöz Arşivi.

EK-7: 1977'de, AP'nin Adnan Menderes üzerinden yaptığı seçim propagandasına bir örnek

Kaynak: Son Havadis, Yıl: 17, Sayı: 1730, 27.5.1977, s. 1.

EK-8: Türk sağıının, Tedbirler Kanunu'na bakış açısını gösteren bir karikatür örneği

Kaynak: Millî Yol, Yıl: 1, Sayı: 11, 6.4.1962, s. 5.

Ek-9: Üç eski DP'linin DP çizgisi tarafından anılması

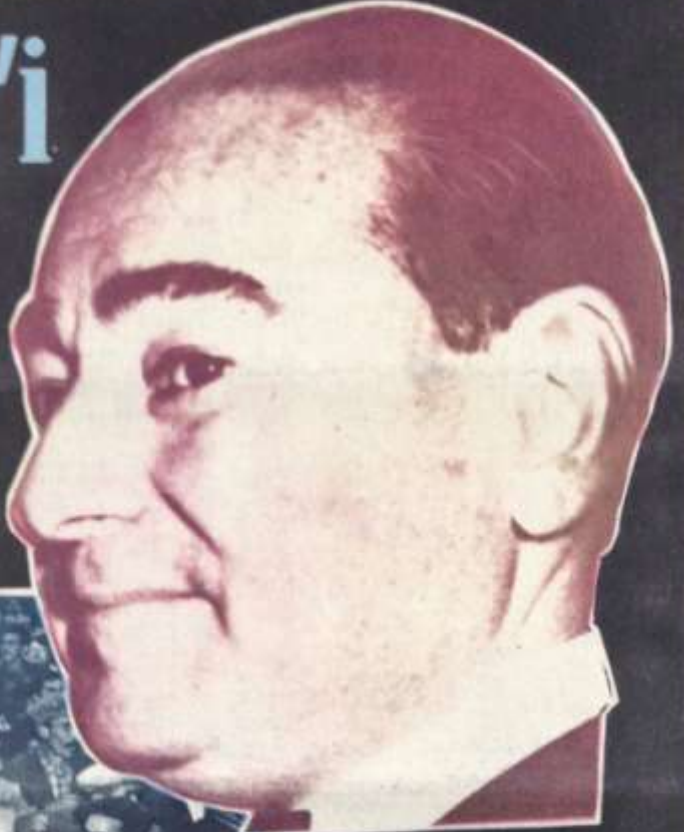

Kaynak: “Şahadetlerinin 16. Yılında Menderes, Zorlu ve Polatkan anılıyor”, **Son Havadis**, Yıl: 17, Sayı: 7128, 15.9.1977, s. 1.

EK-10: Adnan Menderes'in DP çizgisi tarafından anılması

15 YILDIR TÜRK HALKININ KALBİNDE YATIYOR

**Menderes'i
rahmetle
anıyoruz**

**Bağrına taş
basan ağaç**

İstiklalimizin Cumhuriyetinde, Atatürk'te, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde bir ağaç var. Yüzyıllardır, bağrına taş basan ağaçtır. Onların gövdeleri, bağrına taş basan ağaçlar, ya da onlardan, "kalem ağacı" kalem ağaçları çıkarılır. Türkiye, onları ağaçları arasında bulur. "Bağrına taş basan ağaç" gövdeleri (Türk Halkı Halkı'nın) Bağrına Taş Basan Ağaç" kalem ağacı olarak bilinir.

**Merhum Başbakan
Adnan Menderes'in
ruhuna bu gece
Hacıbayram
Camiinde
mevlid okunacak**

Türk tarihinde millet oysu ile iktidara gelen ilk siyasi kuruluş olan Demokratik Parti döneminde on yıl başarı ile başbakanlık yapmış olan merhum Adnan Menderes, vefatının onbeşinci yıldönümü dolayısıyla bugün anılmaktadır. 15 yıl önce bugün, Yassıca Mevkii'nde terakki eden, verimli "İdam" anması İsmail'de diğer adları olan Hacıbayram merhum Adnan Menderes'in ruhuna Ankara Hacıbayram Camii'ne mevlid okunacaktır.

**MEMLEKET HİZMETİNDEN
İDAM GİRHASENA**

Memleketi "İdam" sisteminin baskınları, kurtaran, vatanında hizmetlerini sürdürüyor. İktidarı sahalarında çalışmaları yapan ve büyük bir faaliyetinde bulunan merhum Başbakan Adnan Menderes Yüksek Adalet Divanı tarafından "Ölüm" cezasına çarptırıldıktan 30 saat sonra idam mahkûmuna götürülmüştür.

(Dünya Sayfa 7 S. 1)

EK-11: Menderes soyadının DP/AP'liler tarafından bir uçağa isim olarak verilmesi

Göklerin "Menderes" i

**THY'NİN YENİ YOLCU UÇAĞI
YAKINDA HİZMETE GİRECEK**

Dün, gümrük işlemleri tamamlanan bir uçak törenle Türk Hava Yolları'na teslim edildi. Uçak, milyonlarca Türk'ün kalbinde bir meslek gibi yanan bir ad taşıyordu: "MENDERES". Göklerin Menderes'i dünden itibaren THY filosuna katıldı. Boeing-727'lerin daha geliştirilmiş modeli olan bu son model

Boeing - 727 - 200, saatte 1000 km'nin üzerinde hız yapabiliyor, 166 yolcu ve 15 ton yük taşıyabiliyor. Uçak, 83 pilot tarafından yönetiliyor, hostes sayısı ise dört. Amerikan Boeing Şirketinden 10 milyon dolara (Yaklaşık 160 milyon TL.) satın alınan uçak yakında THY'de hizmete girecek. (Foto: Son Havadis/Tuncay ALPİ)

Kaynak: Son Havadis, Yıl: 16, Sayı: 6633, 12.10.1976, s. 1.

27 MAYIS MEŞHURLARI ALBÜMÜ

Türk Milleti 27 Mayıs'ı yapanları hiçbir zaman UNUTMAYACAKTIR!..

Vazifeleri bitince Orduya döneceklerine dair millete söz vermişlerdi, ama....

Eğensiz simbi ne yapıyor?

YAKINDA...

EK-13: Celal Bayar'ın, Türk sağıının kimi unsurları tarafından sıkça maruz bırakıldığı Masonluk suçlamalarına, gazeteci Tekin Erer'e yazdığı bir mektup bağlamında cevabı

CELÂL BAYAR

9 Temmuz 1965

Sayın Tekin Erer,

2.7.1965 Tarihli mektubunuzu aldım. Benim güya Mason olduğum hakkında ısrarlı bir söylentiden bahsediyorsunuz. Bizde maalesef olmayan bir şeyi vaki imiş gibi gösterip siyasî hasımlarını vurmak adeta âdet haline getirilmiştir. Yazdığınız söylentiyi ve bunun yayılmasında kendileri için fayda üman bazı zavallıların bu hususta hususî bir gayret içinde bulunduklarını ben de biliyordum. Yalnız hakikatlerin milletimizin selim vicdanında yer bulacağına ve devamlı olarak yaşayacağına inandığım için bütün uğradığım alçakça iftiraların yanında buna da omuz silkip geçiyordum. Aziz yazar madem ki, merak ediyor soruyorsunuz size söyliyeyim: ben Mason değilim, Mason olmayı da hiç bir zaman düşünmedim.

Saygı ile,

C. Bayar

Kaynak: Tekin Erer, "Celal Bayar ve Masonluk!", **Son Havadis**, Yıl: 14, Sayı: 1806, 27.8.1965, s. 3.

EK-14: 27 Mayıs darbesinin, Komünizm'e alan açması bağlamında değerlendirilmesine bir örnek

Kaynak: Son Havadis, Yıl: 17, Sayı: 1706, 4.5.1977, s. 1.

EK-15: DP çizgisi destekçilerinin Butto'nun idamına verdiği tepkiye bir örnek

Pakistan'ın yetiştirdiği en kıymetli siyaset adamı

BUTTO'YU DA MENDERES GİBİ ASTILAR

■ Butün dünya liderlerinin af talebine rağmen Pakistan Cunta Lideri Ziya Ul Hak'ın bir barbarlık örneği vererek ipe gönderdiği Butto için herkes göz yaşı döküyor

■ Ziya ul Hak'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Eşi Nusrat Butto'yu yanından hiç ayırmadı

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

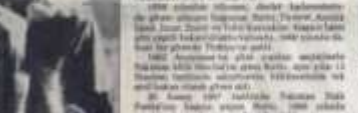
■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

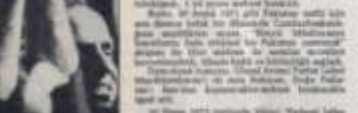
■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

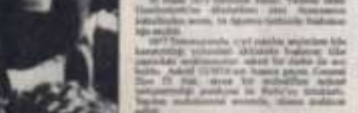
■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

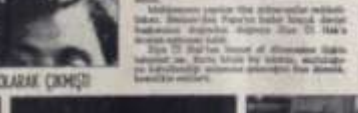
■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

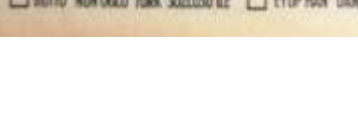
■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

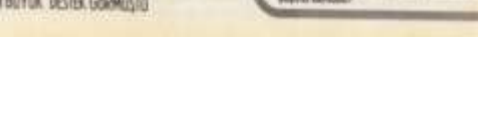
■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

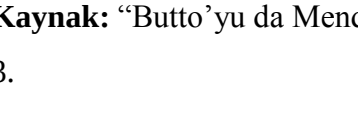
■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

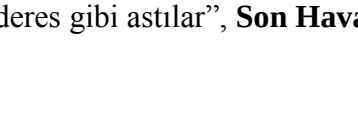
■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

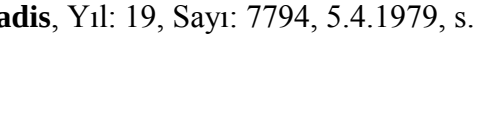
■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

■ Zia ul-Haq'ın acımasızca, astirenci Butto'nun gençlik ve son fotoğrafları

Kaynak: "Butto'yu da Menderes gibi astılar", **Son Havadis**, Yıl: 19, Sayı: 7794, 5.4.1979, s.

EK-16: Milli Görüş lideri Necmettin Erbakan'ın Başbakanlık Yardımcılığı sırasında, 27 Mayıs Anayasa ve Hürriyet Bayramı hakkında verdiği ironik bir kutlama mesajı

PROF. ERBAKAN 27 MAYIS ANAYASA VE HÜRRİYET BAYRAMI MÜNASEBETİYLE MESAJ YAYINLADI:

HÜR DEMOKRATİK REJİMİN TEMELİ MİLLETE UYMAYI ESAS ALIR

«Siyasi partilerimiz faaliyetlerini milletin huzur ve selâmeti için iş barışı sağlayacak şekilde yürütmelidirler»

MSP

Libya'ya bu yıl 100 bin ton çimento ihraç edilecek

DEMİREL BUGÜN KÜKSEL'E GİDİYOR

PROF. ERBAKAN BAŞBAKAN VEKİLİ

Kaynak: “Hür demokratik rejimin temeli millete uymayı esas alır”, **Milli Gazete**, Yıl: 3, Sayı:853, 28.5.1975, s. 1.

EK-17: Taha Akyol ile Kişisel Görüşme, İstanbul, 04.02.2020.

-İncelemelerimde Türk sağının 27 Mayıs darbesine bakışının genel anlamda olumsuz olduğu kanaatine vardım. Yanılıyor muyum?

-Tabii, yani 27 Mayıs'a olumsuz olarak bakmak lazım. 27 Mayıs'a gelen süreçte Demokrat Parti'nin maalesef otoriterleştiği doğrudur. Hatta Metin Toker'in yazdığı gibi Celal Bayar, Adnan Menderes tek parti devrinde yetişmiş insanlardır. Bunlar Kuvvetler Ayrılığı'nı öğrenmemişlerdi, bilmiyorlardı, sadece kavram olarak kafalarında vardı. Bunlar tek parti devrinde gördükleri idareyi ülke idaresi zannederek geldiler. İsmet Paşa da -bunu bir takım CHP'li yazarlar da yazıyor- çok tahammülsüz davrandı. Zaten kutuplaşmaya hazır bir toplum... Bunlar Türkiye'yi 27 Mayıs'a sürükler. Bu analiz başka bir şeydir. 27 Mayıs'ın olumlu mu olumsuz mu olduğu başka bir şeydir. 27 Mayıs olumsuzdur, kesinlikle.

1- Ordu içinde cuntalara yol açtı.

2- Meşruiyetin temeli sandıktır kültürünün yerine devrim kavramını getirerek ileride silahlanacak sol devrimci hareketlere, netice olarak zemin hazırladı.

3- Seçime gidecek bir iktidar devrildi. İktidar seçime gideceğini açıklamıştı. Bunu hem [Adnan] Menderes'in konuşmalarında görüyoruz hem de Şubat ayı içerisinde seçmen kütüklerinin değişmesi için Turhan Feyzioğlu'nun verdiği önergeyi DP'liler komisyonda kabul etmiştir. Seçim kütüklerinin yeniden düzenlenmesi ile ilgili kanun üzerinde birlikte çalışıyorlardı. Seçime gidileceği belliydi. O bakımdan 27 Mayıs, benim gözümde bizim tarihimizdeki en melun hadiselerden biridir.

-Şimdi sizin de 1965'de bir destekçisi olduğunuz MTTB ile ilgili bir soru sormak istiyorum. MTTB'nin 1960'ların başlarındaki kadroları 27 Mayıs'ı destekledi, düşünceleri o yöndeydi. 1965 yılında MTTB'de sağ bir dönüşüm oldu. 27 Mayıs darbesinin MTTB'deki sağ dönüşüme herhangi bir etkisi olmuş olabilir mi?

-Yani MTTB hadisesi olmasaydı da biz 27 Mayıs'a karşıydık. Hatta 27 Mayıs'a karşı olduğumuz için, DP yanlısı olduğumuz için, CHP çizgisine karşı olduğumuz için üniversitede bir grup haline geldik, bizi bir araya getiren o düşünceydi. Karşımızdakiler hem CHP'liyidiler hem de 27 Mayıs taraftarlarıydı.

-Türk sağıının tutarlılığını ölçmekle ilgili bir soru sormak istiyorum. Mesela özellikle 1970'lerde sağ siyasi partiler 27 Mayıs'ı, siyasi rekabet üzerinden biraz araçsallaştırıyorlar. Tabii bunda, cuntacı Alparslan Türkeş'in de siyasi ortamın içinde olmasının payı var. Nitekim AP olsun, Nurcular olsun Türkeş'i 27 Mayıs üzerinden eleştiriyorlar. Siz ne dersiniz bu konuda, bu doğru mudur?

-Evet, kullandılar yani, bu doğru. Türkeş'in aleyhine bunlar broşür bastırdılar. Türkeş darbecidir Türkçe ezan istiyor diye. Türkeş'in 27 Mayıs kadrosunun beyin takımından olduğu besbelli bir şeydir, 27 Mayıs'ı yaptıran. Ama Türkeş'in düşündüğü 27 Mayıs'la ortaya çıkan 27 Mayıs birbirinden farklı oldu. Türkeş idamlara samimiyetle karşıydı, istemiyordu. 27 Mayıs'ın bir süre daha devam ederek, o zaman reform denilen bir takım uygulamaların yapılmasını istiyordu. Halbuki öbür taraf bir an önce idareyi İsmet Paşa'ya devretmek için hızlı hareket edilmesini istiyordu. Sonra zaman içinde sağ-sol kutuplaşması ağır basınca artık 27 Mayıs'a karşı olmak, 27 Mayıs'ta yer almak, karşısında durmak falan önemini kaybetti, Türkeş ile Demirel bir araya geldiler.

-AP mesela seçim broşürlerinde 27 Mayıs'ı kullanıyor, daha doğrusu seçim için Adnan Menderes'li afişleri kullanıyorlar.

-Kullanır, o ilk Türkeş'in ortaya çıktığı CKMP dönemindedir. 1973 Adana kongresinden sonra MHP'de bir muhafazakar damar gelişti ve solun güçlenmesi karşısında AP ile iş birliği fikri gelişti ve o, 27 Mayıs sonrasının kutuplaşması kalktı ortadan, sağ sol kutuplaşması geldi. Öyle olunca sağdaki herkes aynı yerde yer aldı.

-AP, ilgili bazı broşürleri 1977 seçimlerinden önce de kullanıyor.

-AP onu kurumsal olarak kullanmadı, tabanda kullanırdı, Demirel'in ağzından öyle bir şey ben duymadım, söylediye bile.

-AP'nin yayın organı olan Son Havadis gazetesinde yayınlanmış broşürler var.

-Yayınlanmış olabilirler, Hergün gazetesinde de onun aleyhine yayınlanırdı. O artık ikincil, üçüncül duruma düşmüştü 27 Mayıs faktörü, 1977'ye gelindiğinde. Sağ-sol idi esas mesele.

-Nurcular gibi Türk sağındaki kimi klikler Bülent Ecevit'i 27 Mayıs ve onun 12 Mart muhtırası karşısındaki tutumundan dolayı eleştiriyorlar, onun düşüncelerinde bir çelişki olduğu bağlamında. Acaba sağın 27 Mayıs ve 12 Mart düşünceleri açısından da - birinde karşı olma, diğerinde destekleme- benzer bir çelişkiden bahsedilebilir mi?

-Hayır, sağ 12 Mart'ı desteklemedi. MHP'nin sola karşı olduğu için 12 Mart'a itirazı yoktu ama AP itiraz etti, şiddetle karşı çıktı 12 Mart'a. Sonra Ecevit'le anlaşarak da 12 Mart'ın cumhurbaşkanı adayı Faruk Gürler'i kaydettirdiler.

-27 Mayıs sonrasında Türkeş'i, Türkiye'nin Nasır'ı olarak görenler, değerlendirenler vardı. Türkeş önderliğinde bir hareket ya da uzun süreli bir askeri rejim kurulsaydı, bunu nasıl değerlendirmek gerekirdi?

-Ben olmamış bir şey hakkında ileride nasıl olabilirdi diye metodolojik bir tahminde bulunmayı doğru bulmuyorum.

-Size son olarak bir 27 Mayıs ürünü olan OYAK ile ilgili bir soru sormak isterim. En azından Türk sağının ya da siyasi partilerin sözcüsü olan ya da bazı ideolojik yayın organlarında OYAK ile ilgili, fikir birliği dememek lazım belki ama en azından siyasi partilerin bazı yarı-resmi yayın organlarında OYAK ile ilgili bir eleştiri yok. Siz ne düşünüyorsunuz bu konuda?

-Tarihe bakarken dönemin nesillerinin önceliklerinin ne olduğuna, psikolojilerindeki önceliklerin ne olduğuna bakmak lazım. OYAK, Türkiye'de sol tehlike var diye düşünen sağ için çok marjinal bir kurumdur. Yani MHP'de OYAK'ı biz hiç konuşmadık. OYAK hakkında o dönemde bende de çok kuvvetli fikirler, yerleşik kanaatler yoktu. O yüzden, sağcılar 27 Mayıs'a karşılar ama OYAK'a karşı değiller gibi bir analiz varsa bu yanlıştır. 27 Mayıs'a karşı oluşumuzun sebebi -yukarı da belirtilen nedenlerden ötürü- seçilmiş bir iktidarı devirmesi. OYAK, 27 Mayısçılar tarafından kurulmuş olsa bile ayrı bir olay ve OYAK'ı tartışma gündemine getiren solculardır. Türkiye'de kutuplaşma sağ-sol eksenine oturduğunda az önce söylediğim gibi 27 Mayıs artık tali bir konu, ikincil, üçüncül, dördüncül bir konu haline gelmiştir.

-Cuntacıardan Dünder Taşer, OYAK'ı kurmakla iyi bir iş yaptıklarını söylediği için bu konuda fikirlerinizi almak istedim.

-O konuda bilgim yok, sizden duydum bunu.

-Bir de Son Havadis gazetesinde de OYAK ile ilgili olumsuz bir fikir belirtilmediği için sormak istemiştim.

-Bakın, 27 Mayıs Anayasası Türkiye'yi Kuvvetler Ayrılığı'na götürdü. Tam uygulandı, uygulanmadı ayrı bir konu. Uygulaması çok kötü çünkü Kuvvetler Ayrılığı ilkesine göre partisiz olması gereken kamu kurumlarını, başta Anayasa Mahkemesi, Yargıtay, Danıştay olmak üzere 27 Mayısçı unsurlarla kadrolaştırdılar. Bu çok kötü bir şeydi. Hala bunun altından kalkabilmiş değiliz. Ama Kuvvetler Ayrılığı ilkesi Türkiye'ye lazım. şimdi Kuvvetler Ayrılığı'nı 27 Mayıs Anayasası getirdi diye Kuvvetler Ayrılığı'na karşı mı çıkacağız? Dolayısıyla, 27 Mayıs'ın getirdikleri diye geniş bir liste hazırlanırsa içinde olumluları var olumsuzları var.

EK-18: Rasim Cinisli ile Kişisel Görüşme, İstanbul, 04.02.2020.

Soru- Efendim öncelikle 27 Mayıs 1960 öncesinden biraz bahsetmek gerekirse askeri darbeden önce DP'nin otoriterleştiği yönündeki fikirlere katılır mısınız?

Cevap- Sorunuza sağlıklı bir cevap verebilmek için 27 Mayıs öncesi ve sonrası olayları ve son 60 yıl içindeki eleştirileri göz önünde bulundurarak cevaplarsam, diyebilirim ki “Aksine Demokrat Parti Yönetimi iki otoriter rejimin arasında kalmış bir dönemdir, 1950 öncesi İsmet Paşa'nın şeflik dönemi ile 27 Mayıs'tan başlayıp uzun süren keyfi bir yönetim arasında kalmış bir dönemdir.” 27 Mayıs demokrasi yolunda atılan ilk adımları engellemiş, sanayileşme ve kalkınma yolunda gelişen Türkiye'nin önünü kesmiştir. Bu iddiaları söylerken sözünü ettiğim gibi geçmiş olayları ve değerlendirmeleri tek tek huzura getirmek lazımdır.

27 Mayıs çok önceden hazırlanmış bir darbe teşebbüsüdür. Darbeden bir yıl önce başlayan öğrenci hareketleri “**Olur mu böyle olur mu? Kardeş kardeşi vurur mu? Kahrolası diktatörler bu dünya size kalır mı?**” sloganıyla sokaklara dökülmüştür. O günkü gençlik bir diktatörün olduğuna ve kardeşin kardeşi vurduğuna inandırılmıştır. Oysa 1946'da niyet edilen, 1950'de başlayan demokratik hayata geçişten sonra 1955 yılında Demokrat Parti grubu Başbakan Menderes'i ve hükümetini azletmiştir. Yani DP kendi içinde hükümetini düşürme gücünü elinde bulunduruyordu, parti içi denetimi o kadar güçlüydü. Buna rağmen darbe yanlıları ve İsmet Paşa'nın muhalefeti, gençliği, “**diktatör var, kardeş kardeşi kurşunluyor**” diye miting meydanlarına toplamıştı. Bununla da kalmayıp olayları ateşlemek için günlük gazeteler ve fısıltı gazetesi ile “**yüzlerce gencin öldürüldüğü, kıyma makinalarında kıyıldığı, hayvan yemi yapıldığı**” yayınlanıyordu. “**Kars'ın, Ardahan'ın Ruslara verildiği, harp okulunun imha edileceği**” gibi insanı tabandan titreten korkunç iddialar ortaya atılıyordu.

Darbe yapıldıktan sonra devlet gücü darbecilerin eline geçtiği halde bu iddiaların hiçbirisinin doğru çıkmadığını kamuoyu anlamış oldu. Bu yalan propagandalar gibi diktatörlük iddiası da aynı safta yer aldı. Bunu İsmet Paşa da kendi ağzıyla ifade etti. O yıllarda Kore'de cereyan eden darbeyi örnek göstererek “**Sigman Rhe kurtuldu mu? Üstelik onun ordusu, polisi, memuru elinde idi. Hâlbuki sizin elinizde ne ordu var ne memur ne üniversite ve hatta ne de polis! Türk milleti Kore milletinden daha az haysiyetli değildir. Şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır.**” (Metin Toker, İsmet Paşa ile 10 Yıl) Demek ki DP'nin, Menderes'in elinde diktatörlüğü sağlayacak hiçbir güç yok, yok ise nasıl diktatör olabilir?

Araştırırsanız buna benzer pek çok beyanlar bulabilirsiniz. Bir örnek daha vereyim; 1960 yılında darbe yanlısı olan üniversite gençliğini kışkırtan CHP milletvekili Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu darbeden 24 yıl sonra pişmanlığını şu sözlerle ifade etmiştir. **“Parlamentoya 1957 yılında girdim. 1957-60 arasındaki mücadele sırasında bugünkü aklım olsaydı, mücadeleyi yumuşatmak için bütün gücümü sarf ederdim. Geriye baktığım zaman bunu görebiliyorum. O günlerde mücadele, gereksiz olarak sertleşiyordu. Gereksiz olarak diyorum, çünkü memlekette terör yoktu, ırk, mezhep ve sınıf kavgaları yoktu. Ancak, partiler arasındaki ilişkiler çok sertti... Daha doğrusu partiler de sertti.”**

Nitekim haksız ve hukuksuz bir yargı süreci olan Yassıada sürecinde bile diktatörlük iddiasını ileri sürülerek hiçbir dava başlatılamamıştır.

Soru- Sizce 27 Mayıs darbesi, Kuvvetler Ayrılığı noktasında nasıl bir etki yapmıştır? Daha doğrusu bu husus, darbe sonrası süreçte ne kadar sağlanabilmiştir?

Cevap- Her şeyden önce 27 Mayıs Darbesi Kuvvetler Ayrılığını tamamen ortadan kaldırmıştır. Milli Birlik Komitesi adı altında 38 kişilik heyet kendisini yasamanın, yürütmenin, yargının yerine koymuş, bütün bu yetkileri tek başına üstlenmiştir. Demokrasi getirileceği iddiasıyla yapılan 27 Mayıs darbesi hukuki prensipleri çiğnemiş, Yassıada’da Yüksek Adalet Divanı adı altında olağanüstü mahkemeyi kurmuştur. Tabii hâkim prensibi çiğnenmiş, emre itaat edecek hâkimler seçilmiştir. Nitekim Yassıada Mahkemesi Başkanı Başol hukuki itirazını yapan bir sanığa **“Sizi buraya tıkan kuvvet böyle istiyor.”** diyebilmiştir. Bu ve buna benzer sayılamayacak kadar çok örnek bulabilirsiniz.

1962 yılında İsmet Paşa’nın başbakanlığı sırasında yapılan Tedbirler Kanunu söz ve yazı hürriyetini büyük ölçüde yasaklamıştır. Bu süreç 1969 yılına kadar devam etmiştir. Hiçbir hukuk devletinde eşi emsali olmayan “Tedbirler Kanunu”, İsmet Paşa’nın ve darbecilerinin eseridir. Bu kanunu, bozdurmak için Prof. Dr. Fuad Köprülü Anayasa Mahkemesine götürmüştür. Darbecilerin 1961 Anayasası ile kurduğu Anayasa Mahkemesi daha ilk kararında hukukun değil, darbecilerin talimatı doğrultusunda karar vermiştir. Yani Tedbirler Kanunu’nu hukuka uygun bulmuştur.

Soru- 27 Mayıs darbesinin olmasında dış ülkelerin etkilerinden bahsetmek mümkün müdür sizce?

Cevap- Bugün anlaşılmıştır ki yapılan bütün darbelerin arkasında dış güçlerin ve içerideki darbecilerin etkisi büyüktür. Bunu Süleyman Demirel de Bülent Ecevit de zaman zaman ifade etmişlerdir.

Soru- Ali Fuat Başgil'in cumhurbaşkanı adaylığı engellenmeseydi sizce bunun günümüze nasıl bir yansıması olurdu?

Cevap- Ali Fuat Başgil Hocayı iyi tanıdığım için söylüyorum; adaletli yönetimi sağlayarak ülkemiz için demokratikleşme ve kalkınma bakımından çok faydalı olurdu. Çünkü Hoca hukukun üstünlüğünü sağlamak iddiasında olan insandı.

Soru- Sizin başkanlığınızla birlikte 1965 yılında MTTB'de ideolojik bir değişim oldu. 27 Mayıs darbesi olduğunda, darbenin MTTB tarafından desteklendiğini biliyoruz. Acaba sizinle gelen kadroların öncelikle 27 Mayıs olmak üzere darbelere bakışı nasıldı o dönemde?

Cevap- Her zaman darbelerin karşısında olduk.

Soru- 1960'ların sonlarında seçim çalışmalarında bulunmuş bir milletvekili adayydınız. Acaba 27 Mayısçılar tarafından ortaya koyulan Tedbirler Kanunu'nun, sizin siyasi çalışmalarınıza ne yönde etkisi oldu?

Cevap- Tedbirler Kanunu yalnız benim için değil, tüm siyasiler için kısıtlayıcı olmuştur. Propaganda gücümüzü azaltmıştır. Savunduğumuz fikirleri rahatlıkla ifade edemedik, yanlışları dile getiremedik, doğruları savunamadık. Demokrat Parti ve darbe dönemlerine ait hiçbir konuyu ele alıp eleştiremedik, savunamadık, tenkit edemedik.

Demokrat Parti içişleri bakanı Namık Gedik'in eşi Melahat Gedik Hanımefendi o dönem milletvekili adayydı, meramını tam ifade edemediği için seçmenine dedi ki **“Yaşlı gözlerime bak, ne demek istediğimi anlarsın.”**

Soru- 27 Mayıs Türk sağı için travma haline gelmiş bir darbe. Ben biraz da özellikle sağın bazı siyasetçilerinin bunu kullandığı kanaatindeyim. 1970'lerde mesela, Türk sağındaki bazı unsurların, kendi arasındaki siyasi rekabet açısından 27 Mayıs'ı biraz araçsallaştırdığı görüşündeyim. Nitekim hem AP hem de Nurcular siyasi rakipleri Türkeş'i, onun 27 Mayısçı kimliğini sorgulayarak, propagandalarını bir ölçüde onu suçlayarak yapıyorlar. Yanılıyor muyum? Sağın tutarlılığını ölçmek açısından sorma ihtiyacı hissettim, sağın bu konuda, bir pragmatizminden bahsedilebilir mi?

Cevap- Siyasetçi, milleti rahatsız eden her olayı kullanmıştır. Sağ diye nitelenen sol karşıtı görüş bir bütün değildir, çeşitli fraksiyonları içinde taşır. Sol kesim de öyledir. Siyasette yeknesaklık yoktur. Radikal görüşler kendi çerçevesi içerisinde kalırlar. Demokratik açılım müzakerecidir, tek kalıba sığmaz.

Soru- Süleyman Demirel sizce darbeler karşısında gerekli mücadeleyi gösterebilmiş midir?

Cevap- Kesin yargıya varmak doğru olmaz. Süleyman Bey hatıratlarını yayınlamadı, onun içinde bulunduğu şartları bilmedikçe hakkında hüküm vermek kolay değil. Ama olaylara ve geçmiş siyasi dönemlere baktığımda benim siyasi yargım Süleyman Bey'in darbeler karşısında cesur olamadığı yönündedir.

Soru- Türk sağının 27 Mayıs ve 12 Mart muhtırası karşısındaki tutumunu karşılaştırsak, sağın; önce 27 Mayıs'ı eleştirme, 12 Mart'ın ise ilk aşamada karşısında olunması ve devamında 12 Mart'ın desteklenmesi bağlamında bir çelişkiden bahsedilebilir mi? Sağ, 12 Mart muhtırası sonrasında tereddüde düşüren noktalar sizce neler olabilir?

Cevap- Olayları kategorize etmek yanlıştır. Hele ilmi doğruları arayan bir el için olayların derinliğini de araştırmak lazımdır. Benim görebildiğim kadarıyla sağıcı solcusu ayırmadan milletimiz topyekûn darbeleri sevmemiştir. 12 Mart muhtırasından önce her gün ülkede terör 30 – 40 can alıyordu. Faili meçhul cinayetler peş peşe geliyordu. Kaos büyüktü. Hükümet bu işin önünü alamıyordu. 13 Mart'ta terör bıçakla kesilmiş gibi bitti. İlk bakışta “kâbus bitti” diye halkın sevindiği bir gerçektir ama 11 Mart'ta akan kanın 2 gün sonra 13 Mart'ta bitmiş olması sorgulama alanını açınca halkımız 12 Mart'ın da karşısında oldu. 12 Mart'ı 27 Mayıs'ın postal sesleri olarak algılamıştır. Fakat daha sonra 9 Marttaki Marksist, totaliter bir darbeyi engellediği için 12 Mart muhtırasını mazur görmüş olabilir.

Soru- Türkiye'de merkez sağın ya da DP çizgisinin temelde darbelere karşı olduğu görülüyor. Mesela merkez sağ fikirlerden aşırı sağa doğru yaklaştıkça darbelere karşı olma hissiyatının azaldığı gibi bir kanaat edindim. Bunun için mesela Necip Fazıl, Nihal Atsız örnekleri üzerinden hareket ettim. Hatta Erbakan bile Ziya Ül Hak'ı desteklediğini söyleyebiliyor. Radikal İslamcılar bir amaçları şeriat düzenini kurmak olduğu için, yine Ziya Ül Hak örneğinden hareketle bunun bir darbe yoluyla da olsa sağlanmasına bir tepki vermiyorlar. Bu konuda ne söyleyebilirsiniz. Kanaatime katılır mısınız?

Yukarıda söylediğim gibi radikal görüşleri demokratik zeminden farklı düşünmek lazımdır. Marjinal görüşler demokratik teraziye sığmaz. Parti ayırt etmeden söylüyorum marjinal olmayan kamuoyu demokrasiyi sevmiştir, demokrasiden yanadır ve demokrasiyi yaşatmak istemektedir.

Soru- 27 Mayıs'tan sonra cunta içindeki Türkeş grubu askeri rejimin devam ettirilmesi taraftarıydı. Hatta Türkeş için Türkiye'nin Nasır'ı diyenler de oldu. DP çizgisinden biri olarak mesela askeri rejimin devam etmesi bağlamında söyleyebileceğiniz bir şeyler olabilir mi?

Cevap- Askerimiz yurt savunmasını, milletin güvenliğini sağlayan göz bebeğimizdir. Yurt savunmasının dışında siyasete karışması her zaman kötü neticeler doğurmuştur. Bu nedenle DP kışlaya, camiye ve okula politika sokulmasını istememiştir. Devletimizin kurucusu Atatürk diyor ki **“Bir ordunun cevheri ne olursa olsun, siyasete karışırsa, birlikte hareket etme ve savaşma kabiliyetini esastan kaybeder. Vatanın müdafaa gücünü hiçe indirir. Siyasete karışmış bir ordunun daha önceki disiplinli halini ve savaşma kabiliyetini yeniden kazanması için çok uzun zaman ister. (...) Ordu devletin siyasasına bağlıdır. Yoksa devletin genel siyasası orduya değil.”** (Nutuk)

Soru- Son sorum OYAK ile ilgili olacak. DP çizgisine yakın yayın organlarından gördüğüm kadarıyla, her ne kadar bununla ilgili veri az olsa da 27 Mayıs uygulaması olan OYAK ile ilgili olumsuz bir fikir göremedim. Tersine varlığı olumlu görülen bir OYAK var. Ne dersiniz?

Cevap- Bu konu hakkında ciddi bir araştırmam olmadığı için fikir yürütmem doğru olmaz, hoş görmenizi rica ederim.

ÖZGEÇMİŞ

Sacit Yarimoğlu 1987 yılında Adana’da doğdu. Liseye kadar eğitimine Adana’da devam etti. Ardından Yakın Doğu Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun oldu. Yüksek Lisans öğrenimini ise Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde tamamladı. Halen Adana’da yaşamaktadır.

